3 vols
t4-14-6

1978/80 / 1

אוצר

סִפְרוּת יִשְׂרָאֵל.

אנתולוגיה בפרוזה ושיר לכל מקצועות היצירה
העברית וחזיונותיה למן חתימת כתבי הקדש
בצרוף
פתיחות היסתוריות-ספרותיות, ביאוגרפיות ובאורים.

ספר מקרא ולמוד.

חלק ראשון.

כולל:

ספרות האפוקריפין, פילון היהודי, יוסף פלאוויוס, אגרת אריסטיאש, חזיונות הסיבילה, ספר חנוך, ספר היובלים, ספר עזרא הרביעי, מזמורי שלמה, תרגום אונקלוס, תרגום ירושלמי, תרגום יונתן, תרגום שני, משנה ותוספתא.

ערוך ומסודר ב״יד ד״ר י. ל. ברוך.

וילנה, תרע״ד. 1914

המו״ל״ים: חברת בית הדפוס רוזנקרנץ ושריפטזעטצר, וילנה.
הוצאת „יהודיה״ וילנה-ורשה.

ОЦАРЪ САФРУСЪ ИСРОЭЛЬ.

Антологія изъ всѣхъ областей еврейской прозаической и поэтической литературы съ историко-литературными введеніями, объясненіями и біографіями.

КНИГА ДЛЯ САМООБРАЗОВАНІЯ И ШКОЛЪ.

Составилъ д-ръ фил. Л. Борухъ.

Часть I.

ВИЛЬНА.
Тип. и книгоизд. т-ва А. Г. Розенкранца и М. Шрифтзетцера,
Лидскій пер. домъ № 7.
1913.

אוצר ספרות ישראל זה תעודתו לשמש מקום־כִּנּוּס לכל מקצועות היצירה היהודית, מחתימת כתבי הקדש ועד הזמן הזה.

כל חזון־יצירה, שתפס בזמן מן הזמנים מקום חשוב בחיי הרוח של עם ישראל, כל תנועה מצוינה, שהתרגשה בספרותו של „עם הספר" והטביעה את חותמה על דור ועל תקופה, כל גלוי־שכינה, שהעשיר בערכים חדשים את אוצרות תרבותו—כל אלה מצאו להם בספר זה מדור על פי הדוגמאות היותר משובחות והיותר מובחרות שבהם.

מתוך שפעת החמר הספרותי הכביר והעצום לבלי חוק, שנערם ונצבר מדור דור במשך אלפי שנה, הוכנסו לכאן כל אותן פניני היצירה, שטרם הועם זיון עד היום ושיש להן הזכות להעשות ל„נכסי צאן ברזל" ברכוש הרוחני של כל עברי משכיל.

לא בית־אוסף של עתיקות הוא הספר הזה, אלא בית אוצר של חמרי־חיים, אשר בכל אחד מהם תוסס ומפעפע חלק מנשמת האומה העברית ורוח הקדש שורה עליו.

ולא למועטים המתגדרים בארכיאולוגיה הוא נועד—אלא לכל אדם מישראל, הרוצה ללמוד ולדעת, מה פעל עמו מאז נחתם חזון כתבי הקדש ועד הנה, מה הרו והגו גדוליו ומנהיגיו הרוחניים ומה הוא הרכוש, שהכניס כל אחד מהם בבית גנזי תרבותו.

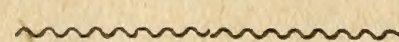
* *

*

בעריכתו וסדורו של האוצר הזה שמשה לו להמסדר למופת האנתולוגיה הגדולה „הספרות היהודית", שיצאה לאור בלשון הגרמנית בשנת 1897 על ידי הדר. ווינטר והפרופיסור ווינשה ואשר מתוכה הכנים המסדר פתיחות אחדות (הפתיחה הכללית, הפתיחה לכתבי פילון, יוסף פלאוויוס והתרגומים והפתיחה הראשונה להמשנה) בחלק הראשון של ספרו. יתר הפתיחות וכמו כן בחירת רוב החמר (שהוא יותר מכפלים מאשר באנתולוגיה של ווינטר—ווינשה) ורוב התרגומים מן הספרות ההילניסטית, נקוד המשנה והתוספתא נעשו על ידי המסדר גופו. אותם התרגומים, שהשתמש בהם המסדר משל אחרים (איזו פרקים מספר חנוך, הקטעים מספר היובלים ופרק אחד ממזמורי שלמה) שונו ותוקנו על ידו בהתאם להמקור.

מתוך המשנה והתוספתא ברר המסדר, מלבד פרקי ההלכה מכל המסכתות היותר חשובות, ביחוד את אותן הפרשיות, שיש להן ערך קולטורי־היסטורי ושמתוכן אנו למדים את דרכי חיי אבותינו בימי קדם, את נמוסיהם והלך דעותיהם.

הפרוש להמשנה נעשה על יסוד פרושיהם של בעל „תפארת ישראל", הרע"ב, תוספות יום טוב ואחרים, והפרוש לתוספתא—על יסוד הפרוש „הגיון אריה", „תנא תוספאה", „חשק שלמה" ואחרים.—

תֹכן הענינים.

הספרות התלמודית־המדרשית

הַסִּפְרוּת הַיְּהוּדִית
הַהֶילֶּינִיסְטִית וְהַתַּרְגּוּמִית.

בתקופת ימי הבית השני התרגשה בקרב העם היהודי תנועה רוחנית, שהיתה מצוינת בזה, שהיא קלטה אל תוכה יסודות של תרבות נכריה. הישיבה בבבל, המגע והמשא עם הכשדים, קרבת הפרסים ולבסוף שלטונם בארץ–כל המאורעות האלה השאירו אחריהם רְשָמִים עמוקים במנהגיהם ובהשקפותיהם הדתיות של היהודים. העם התמכר בכל מאדו להשפעות הסביבה, אשר בה חי. מן ההכרח היה, שתתעורר תנועה שכנגדה, שיש בה כדי לתקן את הקלקלה הזאת. ותנועה כזאת קמה עד מהרה. עזרא הסופר, זה המלומד בתורה והעסקן הקנאי לתקנת הדת, היה האיש, אשר החל מתוך התלהבות עצומה את מפעל התחדשות האומה. בסיועו של נחמיה רב־הפעלים הצליח להרים על ידי תחבולות נמרצות את המצב החֶבְרָתִי והדתי של העדה היהודית בארץ ישראל. אז נגזר על נשואי נשים נכריות והוגבל כח השלטון של הכהונה. קדושת התורה נעשתה למרכז הכֹּבד של החיים הרוחניים והדתיים. ספר התורה הָקְרָא בקהל המון חוגג והעם התחייב לקיים את דברי החקים ששמע.

„היום הזה נחשב לראשית תקופה חדשה ביהדות, ליום שבו נכרתה מחדש הברית בין אלהים ובין ישראל". אבל בעצם היום הזה באה לידי התגלות ברורה גם השפעת הישיבה על אדמת נכר. העם לא הבין את הקרוא לפניו, לפי שידיעת הלשון העברית נשתכחה ממנו, והלויים היו אנוסים לתרגם ולבאר לו את דברי התורה בלשונו.

הצרך בתרגום דברי התורה ללשון השגורה בפי העם שוב לא פסק מאז. בכנסיות לעבודת אלהים, שנקבעו מימות עזרא בשבתות ובימים טובים וכנראה גם בשני ובחמשי בשבת, לא רק בירושלים אלא גם בכל העדות אשר מחוץ לה, ואשר העיקר בהן היה המקרא בספר התורה, נלוה תמיד אל המקרא של גוף התורה גם תרגום ואפשר גם באור בלשון העם. לתקנה זו אנו חייבים תודה על יצירת הספרות־התרגומית הגדולה והרחבה, הכוללת את התרגומים השונים לכל כתבי הקדש בדיאליקטים המזרחיים והמערביים של הלשון הארמית, המשמשים אוצר בלום לחֵקֶר חיי הרוח של היהודים יושבי ארץ ישראל ובבל במשך תקופה של שנות מאות הרבה.

יחד עם ארץ ישראל ובבל נעשתה בתקופה זו גם אלכסנדריה של מצרים למכון מצוין של יצירה ספרותית. אפס בשעה שבארץ ישראל ובבבל נשארה יד הרוח העברי המקורי על העליונה ובספרות שנוצרה שם נקלטו רק אידיאות נכריות בודדות, ולא עוד אלא שגם האידיאות האלה פשטו צורה והסתגלו לדעות השוררות בקרב העם, תפס כאן הרוח היוני גם בלשון גם במהלך הדעות מקום בראש. מימות אלכסנדר הגדול התחילו הלשון היונית, המנהגים וההשקפות היוניים ועולם־המחשבות היוני להיות שוררים בקרב כל העמים, אשר שבט מלכותו הכביר קבצם וחברם יחד. גם בארץ ישראל קמה מפלגה הילניסטית, אשר בחיים החברתיים התמכרה כלה למנהגי בני הנכר ואשר גם בחיים הדתיים היתה פורעת מס לרוח הזמן. ואף על פי כן בכל

מקום, שהיהודים ישבו שם בקבוצים גדולים עוד לפני זמנו של אלכסנדר, עלתה בידם בכלל לשמר על טיבם ועצמותם וביחוד נצרו בקנאה יתרה את טהרת אמונתם. מה שאין כן באלכסנדריה. אם גם היהודים הראשונים הובאו לכאן, כנראה, באונס כשבויי מלחמה, הנה מתוך שהמלכים התנהגו עמם בחסד ויזכו אותם במשפט אזרחים, בחרות הדת ואפילו בפְּרִיוִילֶגִיּוֹת אחדות, הרגישו את עצמם מיד כתושבים קבועים בארץ. מספרם גדל ועצם במהירות, כי לעתים תכופות נהרו לכאן מארץ ישראל המונים המונים של מתישבים חדשים ובמהרה התאחדו יחד לעדה חשובה עד מאד. הם נגררו כל כך אחרי ההשכלה האלכסנדרונית, עד כי שכחו לגמרי את שפת מולדתם. כדי שלא תהא ידיעת כתבי הקדש מוזרה להם לגמרי מן הצרך היה להתקין בשבילם תרגום בלשון היונית (סיפטואגינטה). על ידי התרגום הזה נעשו כתבי הקדש גלויים וידועים גם לגויים. מתוך ההתנגדות הנמרצה שנתעוררה בקרב הגויים כנגד תורת היהדות אנו מכירים בעליל, כי הרגיש הרגישה הגויות, שעולם־הדעות החדש הזה עתיד לחולל בה מהפכה כבירה. אפס לא פחות עצומה מן ההתנפלות על היהדות היתה ההגנה, שהגינו עליה היהודים. הגנה זו נעשתה בחריצות יתרה, כי היהודים האלכסנדרונים כבר היו מזוינים בכלי נשק ההשכלה של אותה התקופה. הם סגלו להם את הפילוסופיה השוררת באותו הדור במדה מרובה כל כך, עד שנעשתה להם ליסוד עיקרי להגיונותיהם והרגשותיהם. כשהיו סופרי הגויים מלעיגים לתורת היהדות, אשר רוממותה היתה נשגבה מבינתם, אז השתדלו היהודים, מתוך רגשות הכבוד שהגו לחכמת פלַטון ואריסטוֹטֶלֶס, להוכיח, כי החכמים האלה, ככל חכמי היונים הקדמונים, שאבו את הגיונותיהם הנשגבים מתוך כתבי הקדש. זו היתה טעות תמימה מצדם, המעידה גם על אהבתם הנלהבה, שאהבו את דת מולדתם, גם על ההערצה, שהעריצו בלי חק את האמת והטוב אשר בגויות. על יסוד ההשקפה הזאת התפתחה ספרות, אשר בכלל אמנם טבועה היא בחותם של פולימיקה נָאָה ומחוכמה, אבל יש לה גם ערך נעלה מזה, כי יחד עם כח ציורי נפלא מתגלה בה גם רוח יצירה מקורי וכביר, המבצבץ ועולה מתוך האידיאות החדשות, שהיו ליסוד מוסד למלחמת המגן הזאת. המצוינים שבין אבות הספרות הזאת היו פילון הצעיר, המחבר של הספר האפוקריפי „חכמת שלמה" ויוסֵיפוּס. כי יצירות מעין אותן של פילון אינן יכולות לבוא לעולם מבלי אשר קדמו להן עבודות ספרותיות אחרות ממין זה, דבר זה מסתבר מאליו. אפס מן העבודות הספרותיות המוקדמות האלה נשתמרו בידינו רק שְׂיָרִים מועטים. הסופר הראשון, שהתחיל לכתב ביונית „באורים לחקים הקדושים", נקרא בשם אריסטבול; מלבדו צריך להזכיר את אֵיפּוֹלֶימוֹס, אַרטאַפּאַנוּס, דֶימֶיטריוּס, תֶיאוֹדוֹט ופילון הזקן. סופר אחר ושמו יחזקאל חבר ביונית מחזות, אשר תכנם לקוח מכתבי הקדש. מרובים הם הכתבים שהופיעו בהעלם שם המחבר או בכנוי שם בדוי, שהיה על פי רוב שמו של אחד הסופרים היונים הקדמונים.

סֵפֶר הַחַשְׁמוֹנָאִים הָרִאשׁוֹן.

משלשת ספרי החשמונאים דין הקדימה בזמן לספר הראשון. הוא נתחבר באחרית ימי שלטונו של יוחנן הורקנוס או תכף לאחר מותו. אנו מוצאים אצל המחבר ידיעה מדויקת של המקומות, אשר בהם התרגשו המאורעות שהוא מספר, ומטעם זה צריך להחליט, כי הוא היה בן ארץ ישראל. הלשון שבה נכתב הספר במקורו היתה עברית. אחרי סקרו סקירה קצרה את מסעות־הכבוש של אלכסנדר ואת יסוד מלכות הסיליקידים מרצה המחבר את קורות הגזרות של אנטיוכוס אֶפִּיפָנֶם ואת דברי מלחמות החשמונאים עד ימי נשיאותו של יוחנן הורקנוס. דרך הרצאתו היא פשוטה וטבעית ומתרחק הוא מכל דברי אגדה והפלגה, ולפיכך, בניגוד לרוב הספרים של אותה התקופה, יכול ספרו להחשב למקור היסטורי נאמן מאד.

I. מַתִּתְיָהוּ נִפְרָד מִבָּנָיו וּמְבָרֵךְ אוֹתָם לִפְנֵי מוֹתוֹ.

ויהי כי־זקן מתתיהו וקרבו ימיו למות, ויקרא אל־בניו ויאמר אליהם: „הנה עת רעה וזועה, עת צרה ותוכחה לישראל. לכן קומו, בני, וקנאו לתורת אלהינו! שימו נפשכם בכפיכם על ברית אלהינו! זכרו את־המעשים, אשר עשו אבותינו בימי קדם, והיו לכם לשם ולתפארת לדורות עולם. אברהם אבינו נסה במסה והאמין בה׳, ותחשב לו לצדקה. יוסף שמר את־משמרת ה׳ בעת צרתו, ויהי לאדון במצרים. פינחס אבינו קנא לאלהיו, ותהי לו ברית כהנת עולם. יהושע מלא אחרי ה׳, ויהי לראש ולנגיד על־ישראל. כלב ענה עדות אמת בקהל־עם, ותהי לו נחלת סגלה. דוד הלך בדרך תמים, ותהי לו המלוכה לירושת עולם. אליהו קנא לאלהיו, ויעל השמימה. חנניה מישאל ועזריה בטחו בה׳, וינצלו מתוך כבשן האש. וגם דניאל בתמת לבבו נצל מגב האריות. לכן אם תבינו שנות דור ודור, וידעתם, כי כל־הבוטח בה׳ יסובבנו חסד. ועתה אל־תגורו מפני כעס הרשע, כי כל־כבודו כעש וכדמן על־פני־השדה. היום יעלה וישגה ומחר איננו, וכי ישוב אל־עפרו, אבדו עשתנותיו. לכן התאוששו, בני, וחזקו לבבכם בתורת ה׳, וירם אלהים קרנכם.

שמעו לקול שמעון אחיכם, כי איש חכם ונבון הוא, ויהי לכם לאב. יהודה המכבי, איש גבור ובן־חיל מנעוריו, הוא יהיה לכם לראש במלחמה. ועתה אספו לכם כל־הדבקים בתורת ה׳, לנקם את־נקמת עמנו בצריכם; השיבו להם כפעלם ושמרו את־מצות ה׳ בכל־לבבכם!" ויברך אותם, ויאסף אל־אבותיו. וימת בשנת מאה וארבעים ושש, ויקברו בניו אותו אל־קבר אבותיו בעיר מודעין. ויבכו אותו כל־בית־ישראל ויעשו לו אבל כבד מאד.

II. יְהוּדָה מְנַצֵּחַ אֶת־אַפּוֹלוֹנְיוּס וְאֶת־סִירוֹן וְיוֹצֵא לַמִּלְחָמָה לִקְרַאת גּוֹרְגִיאַס.

ויקם יהודה המכבי תחת מתתיהו אביו. וכל־אחיו וכל־ההולכים אחרי אביו באו לעזרתו, ויסעו ביד רמה להלחם באויביהם. ויהי כי לבש שריון כגבור, ויסף

על עמו בחרבו ובקשתו, וינחל כבוד וגדולה ליעקב. מהיר במלאכתו כליש ביער, ודמיונו כאריה שואג לטרף. רדף בזעם את־זועמי עמו, ואש נשקו נשקה בעוכרימו. פחדו ורגזו הזדים מפחדו, ופועלי עולה יהדו נמוגו, כי תשועת עמו צלחה בימינו. מלכי לאמים שמעו וירגזו, ויעקב שמח ועלז במעשיו, על־כן זכרו לברכה עד־עולם.

ויעבור בכל־ערי יהודה, ויכרת כל־רשעי ארץ, ויסר חרון־אף ה׳ מישראל. ויגדל שמו בקרב הארץ, וכל־עשוק ורצוץ נקבצו אליו.

ואפולוניוס הזעיק עם רב ועצום מן הגוים ומאנשי שמרון, לצאת בחרב לקראת ישראל. וישמע יהודה ויסע לקראתו, ויכהו וימיתהו; ויפלו חללים רבים, והשרידים ברחו לנפשם. וישלול את־שללם, ויחגור את־חרב אפולוניוס, ותהי לו לחרב נוקמת כל־הימים.

וישמע סירון, שר־צבא ארם, כי נאספו כל־יראי ה׳ אל־יהודה וכי נקבצו אליו עם רב למלחמה, ויאמר: אכבדה ביהודה ובעמו ובכל־בוזי דבר המלך, לעשות לי שם בארץ. ויאסור את־רכבו, וחיל כבד מן־הגוים עלו אתו להנקם בישראל, ויבא עד מעלה בית־חורון. ויהודה יצא אך במתי מעט לקראתם. ויהי בראותם את־מחנה האויבים, ויאמרו: הנה אנחנו יוצאים במתי מעט ונפשנו יבשה מבלי־אכל, ואיך נעמוד לפני החיל הנורא הזה? ויען יהודה ויאמר: היד ה׳ תקצר, לתת רבים ביד מעטים? ואם יש מעצר לו, להושיע ברב או במעט? הן לה׳ התשועה, ורב חיל לא ימלט. הם בוטחים על המונם ועל רב חילם, להשמידנו עם נשינו וטפנו ולבז את־שללנו, ואנחנו נעמוד על נפשנו, להלחם בעד חיינו ותורתנו. לכן אל תיראו ואל תערצו מפניהם, כי השמד ישמידם ה׳ לעינינו. ויהי ככלותו לדבר, ויפל כחתף עליהם, בטרם ידעו בבאו, ויך את־סירון ואת־עמו לפי־חרב. וירדפם ממורד בית־חורון עד הערבה, ויפלו מהם שמונה מאות איש, והנשארים נסו אל ארץ פלשתים. ויפל פחד יהודה ואחיו על־כל־העמים מסביב, ויספרו בגוים את־מעשי יהודה הגדולים, ויגיעו עד אזני המלך.

ויהי כשמוע אנטיוכוס את־הדברים האלה, ותבער כאש חמתו, וישלח בכל־מדינות מלכותו, ויזעק חיל גדול ועצום מאד. ויפתח את־אוצרו, ויתן לכל־צבאו שכר שנה תמימה, ויצום להיות נכונים יום יום. וירא כי לא מצאה ידו די־כסף וכי מעטו תרומות העם, יען כי פרוע הוא על־דבר השערוריה, אשר עשה בקרבו נגד דתי הארץ הקדמוניות; ויירא פן תכבד עליו העבודה מנשוא כפעם בפעם, יען כי פזר שכר ומתן מכל־המלכים לפניו, ויתעצב אל־לבו. ויועץ ללכת אל־ארץ פרס, להרים את־התרומות, למען הרבות לו כסף. וישאר אחריו איש מזרע המלוכה ושמו ליזיאש, וישם אותו לפקיד על־כל־הארץ, מנהר פרת ועד קצה ארץ מצרים. ואת־בנו אנטיוכוס הפקיד על־ידו, לגדלו ולחנכו, עד שובו מארץ נכריה. ויחלק לו את־מחצת החיל ואת־מחצת השנהבים, ויצוהו על כל־אודותיו ועל כל־ארץ יהודה וירושלים, לשלח אנשי צבא לקראתם, ולהשמיד ולהכרית את־שארית יהודה וירושלים, ולמחות זכרם מתחת השמים. ויצו להושיב גוים בקרבה ולחלק את־הארץ בגורל לכל־בני־הנכר. ויהי בשנת שבע וארבעים ומאה, ויקח המלך את־מחצת כל־חילו ויסע מאנטוכיא הבירה, ויעבור את־נהר פרת, לעלות אל־הארצות העליונות.

ויבחר־לו ליזיאש מנכבדי הארץ ומקרובי המלך את־תלמי בן־דורימון ואת ניקנר ואת גורגיאש, ויחלק להם ארבעים אלף איש רגלי ושבעת אלפים פרשים, וישלחם אל

ארץ יהודה לשחתה, כאשר צוה המלך. ויהי בנסעם עם כל־המחנה הזה, ויחנו ראשונה בערבה, אשר על יד אמה [1]). ויודע הדבר לסוחרי הארץ מסביב, ויבאו אל־המחנה, וכסף רב בידם, לקנות את־שבויי העברים לעבדים, וילוו אליהם עם רב מארם ומגויי הארץ מסביב. וירא יהודה ואחיו, כי הקצף הולך וגדל וכי קרב הצר אל־קצה גבולי הארץ, וגם שמעו את־דבר המלך, אשר אמר להכריתם מגוי, ויאמרו איש אל־אחיו: הבה נעמוד בפרץ עמנו ונלחמה בעד נפשנו ומקדשנו! ויקהלו קהל גדול, ויחלצו למלחמה, ויתחננו אל ה׳ לתת להם ישועה ורחמים.

והעיר ירושלים היתה שממה מאין יושב, אין יוצא ואין בא מכל־בניה, ומקדש ה׳ מחולל. המצודה היתה למושב זרים וכל־כבוד גלה מיעקב; קול חליל וכנור לא נשמע בכל־הארץ. ויתקבץ העם במצפה, מול ירושלים, כי מצפה לפנים מקום תפלה לישראל; ויצומו ביום ההוא, וילבשו שק, ויעלו עפר על־ראשם, ויקרעו את־בגדיהם; ויפרשו את־ספרי תורת ה׳, אשר חפשו אותם הגוים, להתוות בם את־פסילי גלוליהם [2]), וגם את־בגדי הכהנה הביאו שמה, ואת־המעשרות ואת־הבכורים ואת־הנזירים, אשר מלאו את־ימי נזרם, ויצעקו בקול בכי אל ה׳ אלהים ויאמרו: אהה, אנה נפלט את־אלה היום, הן מקדשך לטמאה, וכהניך נרדפו וילבשו בשת. כל־העמים כלם קמו עלינו לכלותנו, ולא נכחד ממך את־אשר יזמו לעשות, איככה נעמוד לפניהם, אם לא תושיענו ימינך!

ויצו יהודה ויתקעו בשופרות ויריעו תרועה, ויתן ראשים על־העם: שרי־מאות ושרי חמשים ושרי עשרות. ויעבר קול במחנה לאמר: מי־האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו, או ארש אשה ולא לקחה, או נטע כרם ולא חללו, או איש אשר ירך לבבו, ילך וישוב לביתו, ככתוב בספר תורת ה׳. ואחרי־כן נסעו ויטו את־אהליהם מנגד לאמה. וידבר יהודה אל־העם לאמר: התקדשו למחר והיו לבני־חיל, להלחם באויביכם, אשר התקבצו להכריתנו ולאבד את־מקדשנו. כי טוב לנו למות במלחמה, מראות ברע, אשר ימצא את־עמנו ואת־מקדשנו. וה׳ אלהים את־הטוב בעיניו יעשה!

סֵפֶר הַחַשְׁמוֹנָאִים הַשֵּׁנִי.

ספר החשמונאים השני שונה באפיו וצביונו תכלית השנוי מספר החשמונאים הראשון. לעומת הספור הפשוט, המדויק והיבש של ספר החשמונאים הראשון אנו מוצאים כאן סגנון מזהיר ומלא צעצועי ריטוריקה. זהו פרי עטו של סופר אשר שלט בכל אוצרות הלשון היונית (כי בלשון זו נכתב הספר מעיקרו) וידע להשתמש בכל המליצות הדקות והמסולסלות שבה. אפס לא רק מצד הצורה אלא ביחוד מצד התכן גדול הניגוד שבין שני הספרים האלה. בספר הראשון אנו מוצאים

---

1) אמה—עמאוס, בין בקעת השפלה ובין הרי יהודה. 2) את ספרי התורה, אשר הגוים צירו עליהם את צלמי אליליהם, פרשו לפני האלהים, למען יראה את התועבה וינקם במחללי הקדש. כעין זה עשה חזקיהו המלך, בפרשו לפני האלהים את מכתב סנחריב, המלא חרוף וגדוף כלפי מעלה (ישעיה לז, יד).

היסטוריה במלא משמעותה של תֵּיבָה זו: קורות, מאורעות, מלחמות של עם בעם. תחת אשר בספר השני מתבטלת ההיסטוריה של בני האדם מפני ההיסטוריה של הדת, של המקדש ושל הקולטוס. במרכז הספור עומד המקדש ומסביב לציר הזה סובבים והולכים כל המאורעות. מה שחוץ לחוג הזה אינו מושך את לבו של המחבר ואין לו עסק בו. ועוד בבחינה אחת נבדל הספר הזה מן הספר הראשון: הוא איננו מקורי, אלא קצור הדברים מחבור גדול בן חמשה ספרים שכתב אותו סופר אשר שמו יַזוֹן הקירני. מחבר ה„קצור" הזה היה כנראה אחד מיהודי אלכסנדריה, אולם ידיעות יותר ברורות על זמנו ומקומו אין בידינו.

גְּזֵרוֹת הַשְּׁמָד.

I. מִיתַת אֱלִיעֶזֶר עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם.

איש נבון ויודע ספר היה בישראל, והוא זקן, בא בימים ויפה־מראה, ושמו אלעזר. ויפתחו את־פיו בחזקה, להאבילהו בשר חזיר, ויקא אותו לעיניהם; כי בחרה נפשו לתת את־גוו למכים ולמות בישר לבבו מחיות חיי־תמרורים. כי זאת תורת האדם, אשר יראת ה' בלבבו, עת כי יאלצוהו לשקץ את־נפשו. והאנשים, אשר הפקדו על־התועבות האלה, ידעוהו מימים רבים, ויוליכו אותו במסתרים ויאמרו לו: הנה נביא אליך בשר טהור וממנו תאכל, והיה כל־רואיך יאמרו, כי מבשר הקרבן אכלת, כאשר צוה המלך. ויאמרו לו כדברים האלה, למען הציל אותו ממות, כי נכמרו רחמיהם עליו, באהבתם אותו. ויען האיש, כאשר יכון לשיבתו ולדרך, אשר הלך בו מנעוריו, לשמור את־מצות ה', ויאמר: הורידו־נא את־שיבתי שאולה! כי לא יאה לישיש כמוני לכחש; ולמה יאמרו הצעירים ממני לימים: הן אלעזר, בן־תשעים שנה, נהפך גם־הוא לעובד אלילים? ולמה אתעה את־עמי בכחשי, למען האריך ימי המעטים ולשימם לחרפת שיבתי? ומה־בצע, כי־אחלץ ממות נפשי? האוכל המלט מיד ה', אם חי אנכי או מת? לכן הנני הולך למות בטוב־לב, כאשר יאתה לזקן כמוני. והייתי לאות ולמשל לכל בני־עמי, להערות למות נפשם שמחים וטובי־לב על תורת ה' וחקותיו. ויהי כבלותו לדבר, ויחלו לענותו; ותהפך אהבתם לאיבה עזה, כי אמרו: איש קשה־ערף הוא. ויהי בהכותם אותו מכות רצח, ויאנח ויאמר: ה' אלהים! לך נגלו כל־תעלומות. אתה יודע, כי יכלתי להנצל ממכאובי האנשים האלה, אך בנפש חפצה אסבלם, למען שמך הגדול. ותצא רוחו וימת. ויהי במותו משל ומוסר לנער ולזקן, לאהבה את ה' וליראה אותו.

II. הָאֵם וְשִׁבְעַת בָּנֶיהָ.

וגם אשה ושבעה בניה היו אסורים בבית־הסהר, ויפצר בם המלך לאכל מבשר החזיר, ויכו אותם בשוטים ובמקלות. ויאמר אליו הבכור: מה־תשאל ומה־תבקש ממנו? הנה תבחר מחנק נפשנו מסור מחקות אבותינו! ויתאנף בו המלך ויצו להשים מחבת וקלחת על האש, ויעשו כן. ויצו לכרות את־לשונו ולהפשיט את־עורו מעל בשרו ולקצץ את־ידיו ואת־רגליו לעיני אמו ואחיו. ויהי כי היה משחת מאיש מראהו, ויצו

לתתו בקלחת, לצלותו חי; ויהי בהתאבך העשן, וירהיבו איש באחיו, הבנים וגם האם, למות שמח וטוב־לב. ויאמרו: ירא ה׳ עלינו וינחם כרב חסדיו, כאשר שר משה עבד ה׳: „ועל עבדיו יתנחם". הראשון מת. ויקחו את השני, להתעלל בו, ואחרי הפשיטם את עורו מעל בשרו, וימרטו שערות ראשו, וישאלוהו לאמר: התאכל מבשר החזיר בטרם יפרד שארך מעל עצמותיך? ויאמר: לא! ויקחוהו ויענוהו כראשון. ויהי בצאת נפשו, ויאמר אל המלך: איש הדמים! הנה נפשנו בידך לקחתה, אולם אלהינו שבשמים יערה את רוחו עלינו והחינו לחיי־עולמים, עקב אשר מתנו בעבור תורתו הקדושה! ויביאו גם את השלישי וילעיבו בו. ויהי כאשר שאלו ממנו את לשונו ויוציאה מפיו, וישלח את ידו ויאמר: ה׳ אלהים! אלה הן העצמות, אשר נתת לי, ובטוב לבי הנני נותן אותן בעבור תורתך הקדושה, ולישועתך קויתי, כי השב תשיבן לי! ויתפלא המלך ועבדיו על אמץ לבב הנער והמכאובות כאין בעיניו. ויהי אחרי מותו, ויענו את הרביעי וייסרוהו בשוטים. עוד נשמתו באפו ויאמר: טוב לחסות בה׳ מבטח באדם, כי איקץ לחיי עולם, ואתה לא תיקץ. ואחרי כן הביאו את החמישי ויענוהו, וירא את פני אנטיוכוס ויאמר: הנה הכח בידך להרשיע כאות נפשך, אף כי בן תמותה אתה, אולם אל תאמר בלבבך, כי נטש ה׳ את עמו. עמוד כמעט רגע ותראה את יד ה׳, כאשר ינגע אותך ואת ביתך! ויקריבו גם את הששי, ויהי בטרם יצאה נפשו למות, ויאמר: השמר לך פן תשעה בדברי שקר! הן כל אלה מצאונו, יען כי הרשענו לה׳ אלהינו, ויפליא את מכותינו. רק הסכת ושמע, כי לא תמלט מיד ה׳ אלהים אשר נאצת.

אכן מי לא ישתאה לאמץ לב האשה הזאת הראויה להיות לנס עמים! הנה ראתה שבעת בניה נשחטים לעיניה ביום אחד, ותבלג עלי יגונה, בתקותה לה׳. ותאמץ את לבבם בשפת עמה, ותדבר אליהם ביקר־רוח כאיש חיל לאמר: לא ידעתי דרך נוצרתם בבטני, ולא נפחתי נשמת רוח חיים באפכם, וגם עצמותיכם לא יצרתי. אולם ה׳ אלהים, ראש כל דבר, בורא תבל ויוצר האדם, ישיב לכם בחסדו את חייכם, אשר תשליכו מנגד על מצותיו וחקותיו. ואנטיוכוס חשב בלבו, כי הזילתהו בדבריה, כי לא הבינם, ויקח את הצעיר, הנשאר מבניה, וידבר על לבו, וישבע לו לאמר: אם סור תסור מחקות אבותיך, והייתי לך לאדוני חסד ורחמים, ושמתיך לעשיר ולאדיר בארץ, ואהבתיך, וכל מחסורך עלי. וירא כי לא יכול לפתותו, ויקרא לאמו ויאמר אליה: דברי נא את על לב בנך ופתי אותו, למען הצל את נפשו. ויהי כאשר כלה להלאותה בדבריו, ותען ותאמר: כן אעשה כאשר דברת. והיא אמרה כן, להתל בו, ותפן אל בנה ותאמר לו בשפת עמה: „שמע, בני: הנה תשעה ירחים נשאתיך בבטני, ושלש שנים הינקתיך, ובעמל ובעצב גדלתיך עד היום, ועתה לו תרחמני אך הפעם. הבט נא השמים והארץ וכל צבאם, כי כל אלה ברא אלהים מאין, וגם את בני האדם ידיו יצרו. לכן, בני, אל תירא מפני הרוצח הלזה, ומות ברצון טוב כאחיך, למען השב ישיבכם לו ה׳ אלהים לעת רחמים! עוד היא מדברת, וישא הנער את קולו ויאמר: על מה תאחרו? חלילה לי משמוע בקול המלך, כי דבקה נפשי בתורת ה׳, אשר נתן לאבותינו ביד משה עבדו. ואתה, אויב וצורר היהודים, מיד ה׳ לא תנצל. אנחנו פשעינו סבלנו, ואם אמנם כעת אף ה׳ יחרה בנו וידו קשתה עלינו, עוד מעט ישוב וירחם עלינו. ואתה, בן־בליעל ואיש דמים, אשר אין כמוך בארץ, אל תתפאר בעז ידך, אשר הרימות על עבדי ה׳. כי לא תמלט ממשפט אל עליון ונורא, אשר לא יסתר דבר ממנו. כרגע קטן נשאו אחי

את עברתך, ועתה בחסדו בצל שדי יתלוננו. אך אתה תפקד מחרון אף ה׳. כפי פעולתך אשר פעלת. ראה, חרפתי למות נפשי על חקות אבותי, אשר עשו אחי לפני, וצעקתי אל ה׳, לחמול על עמו. והיה כי ינגע ה׳ אותך נגעים גדולים ונאמנים, והתודית בפיך, כי ה׳ הוא האלהים לבדו ואפס זולתו. וחמת ה׳, השפוכה על כל בני־עמי, תעצר בדמי ובדם אחי. ויהי כשמע המלך את דבריו, ויוסף עוד לחרות אפו, ויצו לענותו קשה מאחיו, כי חרה לו מאד על אשר התעלל בו. וימת גם הוא כאחיו, וישם אלהים מבטחו, וגם את אם הבנים המיתו לאחרונה.

מִשְׁלֵי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן סִירָא.

הספר „משלי יהושע בן סירא" הוא המובחר שבין היצירות הפיוטיות של כתבי האפוקריפין. על פי צורתו וענינו אח־תאומים הוא לספר „משלי שלמה". כאחיו זה הבכור כולל גם הוא פתגמי מוסר ואמרי בינה שונים על כל עניני החיים ומעבדי בני האדם, אלא שהשקפותיו יותר עמוקות ויותר מקיפות מאותן שבספר „משלי". מחברו יהושע בן סירא, שחי לערך מאתים וחמשים שנה לפסה"נ בארץ ישראל והיה בן דורו של שמעון הצדיק מִשְּׁיָרֵי אנשי כנסת הגדולה, היה חכם־החיים, אשר עיניו בהירות ופקוחות על דרכי בני האדם, מעלליהם, טיבם ויצרי לבם. הסתכלותו החדה חדרה אל תוך כל שדרות החברה למפלגותיה ומערכותיה ואת כל אשר הגה וחשב למראה עיניו ולמשמע אזניו הוא מפליא להביע בפתגמים חדים ומלוטשים, הנוקבים ויורדים לתוך תוכו של המכֻוָן. אין לך אדם בחברה, שאינו יכול למצא בין פתגמיו את הלקח הנאות לו. אפס עם כל היותו מושפע מן הפילוסופיה היונית לא זז בן סירא מהסתכלות־העולם של היהדות. ה„חכמה" וה„תורה" מצטרפות אצלו לחטיבה אחת כלולה וגמורה. „ראשית חכמה יראת ה'"–בנין־אב זה הוא יסוד היסודות שבדעותיו והגיונותיו. אין חכמה אחרת מלבד אותה החכמה שהנחיל אלהים לעם ישראל ואשר משכנה בציון על הר הקדש. מתוך השקפתו הדתית־הלאומית זו קבע בספר פרק מיוחד („שבח אבות עולם") שבו הוא מנשא ומרומם באהבה אין קץ את גדולי הרוח, יוצרי הערכים הנצחיים של היהדות, שקמו לעם ישראל מדור דור.

---

*) I. דִּבְרֵי מוּסָר עַל הַשָּׁלוֹם וְהָאַחְדוּת.

א אַל תָּרִיב עִם אִישׁ קָשֶׁה מִמְּךָ, לָמָּה תִפֹּל בְּיָדוֹ.
ב אַל תַּחֲרֹשׁ עַל אִישׁ לוֹ הוֹן, פֶּן יִשְׁקֹל מְחִירְךָ וְאָבָדְתָּ.
כִּי רַבִּים הִפְחִיז זָהָב וְהוֹן יַשְׁגֶּה לֵב נְדִיבִים.
ג אַל תִּינָץ עִם אִישׁ לָשׁוֹן וְאַל תִּתֵּן עַל אֵשׁ עֵץ.
ד אַל תַּרְגִּיל עִם אִישׁ אֱוִיל, פֶּן יָבוּז לִנְדִיבִים.
ה אַל תַּכְלִים אִישׁ שָׁב מִפֶּשַׁע, זְכֹר כִּי כֻלָּנוּ חַיָּבִים.
ו אַל תְּבַיֵּשׁ אֱנוֹשׁ יָשִׁישׁ, כִּי נִמְנֶה מִזְּקֵנִים.
ז אַל תִּתְהַלֵּל עַל גֹּוֵעַ, זְכֹר: כֻּלָּנוּ נֶאֱסָפִים.
ח אַל תִּטֹּשׁ שִׂיחַת חֲכָמִים וּבְחִידוֹתֵיהֶם הִתְרַטֵּשׁ.
כִּי מֵהֶם תִּלְמַד לֶקַח לְהִתְיַצֵּב לִפְנֵי שָׂרִים.
ט אַל תִּמְאַס בִּשְׁמִיעַת שָׂבִים, אֲשֶׁר שָׁמְעוּ מֵאֲבוֹתָם.
כִּי מֵהֶם תִּקַּח לֶקַח וּבְעֵת צָרְךָ לְהָשִׁיב פִּתְגָּם.
י אַל תַּצְלַח בְּגַחֶלֶת רָשָׁע, פֶּן תִּבְעַר בִּשְׁבִיב אִשּׁוֹ.
יא אַל תָּזוּחַ מִפְּנֵי לֵץ לְהוֹשִׁיבוֹ כְּאוֹרֵב לְפָנֶיךָ.
יב אַל תַּלְוֶה אִישׁ חָזָק מִמְּךָ, וְאִם הִלְוִיתָ--כִּמְאַבֵּד.
יג אַל תַּעֲרֹב יֶתֶר מִמְּךָ, וְאִם עָרַבְתָּ — כִּמְשַׁלֵּם.
יד אַל תִּשָּׁפֵט עִם שׁוֹפֵט, כִּי כִרְצוֹנוֹ יִשְׁפֹּט.
טו עִם אַכְזָרִי אַל תֵּלֵךְ, פֶּן יַכְבִּיד אֶת רָעָתְךָ.
כִּי הוּא נֹכַח פָּנָיו יֵלֵךְ וּבְאִוַּלְתּוֹ תִסָּפֶה.
טז עִם בַּעַל אַף אַל תָּעִיז מֵצַח וְאַל תִּרְכַּב עִמּוֹ בַּדֶּרֶךְ,
כִּי קַל בְּעֵינָיו דָּמִים וּבְאֵין מַצִּיל יַשְׁחִיתֶךָ.
יז עִם פּוֹתֶה אַל תִּסְתַּיֵּד, כִּי לֹא יוּכַל לְכַסּוֹת סוֹדֶךָ.
יח לִפְנֵי זָר אַל תַּעַשׂ רָז, כִּי לֹא תֵדַע מַה יֵּלֵד סוֹפוֹ.
יט לְכָל בָּשָׂר אַל תְּגַל לִבְּךָ וְאַל תַּדִּיחַ מֵעָלֶיךָ הַטּוֹבָה.

ב) הִפְחִיז — הביא לידי פחזות. ג) אַל תִּינָץ — אל תריב. ו) כִּי נִמְנֶה מִזְּקֵנִים — גם אנו נזקין. ח) הִתְרַטֵּשׁ — הִשְׁתָּעֵה, הִתְעַסֵּק. י) אַל תַּצְלַח — אל תבעיר אש. יא) אַל תָּזוּחַ — אל יִקְצַר רוחך, אל תבוא לידי כעס. טו) כִּי הוּא נֹכַח פָּנָיו יֵלֵךְ — הוא יעשת בכל העולה על רוחו. יז) אַל תִּסְתַּיֵּד — אל תגלה סוד.

*) הפרקים המובאים כאן מספר בן סירא לקוחים מגוף המקור העברי שנמצא בגניזה אשר בקהירה.

II. אֵלִיָּהוּ.

א קָם נָבִיא כָּאֵשׁ — וּדְבָרָיו כְּתַנּוּר בּוֹעֵר.
ב בְּדַבֵּר אֶל עָצַר שָׁמַיִם — וַיּוֹרֶד שָׁלֹשׁ אִשּׁוֹת.
ג מַה נּוֹרָא אַתָּה אֵלִיָּהוּ — וַאֲשֶׁר כָּמוֹךָ יִתְפָּאֵר!
ד הַמֵּקִים גּוֹעַ מִמָּוֶת — וּמִשְּׁאוֹל–כִּרְצוֹן ה׳.
ה הַמּוֹרִיד מְלָכִים עַל שָׁחַת — וְנִכְבָּדִים מִמִּטּוֹתָם.
ו הַשּׁוֹמֵעַ בְּסִינַי תּוֹכֵחוֹת — וּבְחוֹרֵב מִשְׁפְּטֵי נָקָם.
ז הַמּוֹשֵׁחַ מַלְכֵי תַשְׁלוּמוֹת — וְנָבִיא תַחֲלִיף תַּחְתֶּיךָ.
ח הַנִּלְקָח בִּסְעָרָה מָעְלָה — וּבִגְדוּדֵי אֵשׁ מָרוֹם.
ט הַכָּתוּב נָכוֹן לָעֵת, — לְהַשְׁבִּית אַף לִפְנֵי חָרוֹן,
לְהָשִׁיב לֵב אָבוֹת עַל בָּנִים — וּלְהָכִין שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל.

III. שִׁמְעוֹן הַצַּדִּיק.

א גְּדוֹל אֶחָיו וְתִפְאֶרֶת עַמּוֹ — שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחָנָן הַכֹּהֵן,
אֲשֶׁר בְּדוֹרוֹ נִבְדַּק הַבַּיִת — וּבְיָמָיו חֻזַּק הֵיכָל.
ב אֲשֶׁר בְּיָמָיו נִבְנָה קִיר, — פִּנּוֹת מָעוֹז בְּהֵיכַל מֶלֶךְ,
ג אֲשֶׁר בְּדוֹרוֹ נִכְרָה מִקְוֶה, — אָשִׁיחַ כַּיָּם בַּהֲמוֹנוֹ.
ד הַדּוֹאֵג לְעַמּוֹ מֵחֶתֶף — וּמְחַזֵּק עִירוֹ מִצָּר.
ה מַה נֶּהְדָּר בְּהַשְׁגִּיחוֹ מֵאֹהֶל — וּבְצֵאתוֹ מִבֵּית הַפָּרֹכֶת!
ו כְּכוֹכַב אוֹר מִבֵּין עָבִים — וּכְיָרֵחַ מָלֵא בִּימֵי מוֹעֵד.
ז וּכְשֶׁמֶשׁ מַשְׁרֶקֶת אֶל הֵיכַל הַמֶּלֶךְ — וּכְקֶשֶׁת נִרְאֲתָה בֶּעָנָן,
ח כְּנֵץ בַּעֲנָפִים בִּימֵי מוֹעֵד — וּכְשׁוֹשָׁן עַל יִבְלֵי מָיִם,
ט כְּפֶרַח לְבָנוֹן בִּימֵי קָיִץ — וּכְאֵשׁ לְבוֹנָה עַל הַמַּחְתָּה,
כִּכְלִי זָהָב חָפוּי וְנַאֲטִיל, — הַנֶּאֱחָז עַל אַבְנֵי חֵפֶץ,

---

ב) ויורד שלש אשות — שלש פעמים הוריד אש מן השמים (מלכים א. 38, 18. מלכים ב. 12, 10, 1). ד)–עיין מלכים א. 17, 17. ה)–עיין מלכים א. 21, 21. מלכים ב. 4, 1. ו)—עיין מלכים א. 19.

ז) מלכי תשלומות—את חזאל בארם ואת יהוא בישראל, עין מלכים א. 15, 19. ונביא תחתיך—את אלישע. תחליף—ממלא מקום. ט) הכתוב וגו׳—אשר עליך כתוב בדברי הנביא, כי מוכן אתה לבוא למועד הקבוע להשבית אף וחרון מישראל (עיין מלאכי ג. 23, 22).

ג) אשיח—מקוה מים. כים בהמונו—הרועש כים. ז) משרקת–מופיעה, מזהירה. היכל המלך–המקדש. ט) ככלי וגו׳–ככלי המצֻפה זהב. נאטיל—כלי (בארמית).

כְּזַיִת רַעֲנָן מָלֵא גַרְגֵּר וּכְעֵץ שֶׁמֶן מְרֻוֶּה עָנָף.
יא בַּעֲטוֹתוֹ בִּגְדֵי כָבוֹד וְהִתְלַבְּשׁוֹ בִּגְדֵי תִפְאֶרֶת,
בַּעֲלוֹתוֹ עַל מִזְבַּח הוֹד וַיְהַדֵּר עֶזְרַת מִקְדָּשׁ,
יב בְּקַבְּלוֹ נְתָחִים מִיַּד אֶחָיו וְהוּא נִצָּב עַל מַעֲרָכוֹת,
סָבִיב לוֹ עֲטֶרֶת בָּנִים כִּשְׁתִילֵי אֲרָזִים בַּלְּבָנוֹן.
יג וַיַּקִּיפוּהוּ כְּעַרְבֵי נָחַל כָּל בְּנֵי אַהֲרֹן בִּכְבוֹדָם,
וְאִשֵּׁי ה׳ בְּיָדָם נֶגֶד כָּל קְהַל יִשְׂרָאֵל.
יד עַד כַּלּוֹתוֹ לְשָׁרֵת מִזְבֵּחַ וּלְסַדֵּר מַעַרְכוֹת עֶלְיוֹן,
טו אָז יָרִיעוּ בְּנֵי אַהֲרֹן הַכֹּהֲנִים בַּחֲצוֹצְרוֹת מִקְשָׁה,
טז וַיָּרִיעוּ וַיַּשְׁמִיעוּ קוֹל אַדִּיר, לְהַזְכִּיר לִפְנֵי עֶלְיוֹן.
יז כָּל בָּשָׂר יַחְדָּו נִמְהָרוּ וַיִּפְּלוּ עַל פְּנֵיהֶם אָרְצָה
לְהִשְׁתַּחֲוֹת לִפְנֵי עֶלְיוֹן, לִפְנֵי קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל.
יח וַיָּרֹנּוּ כָּל עַם הָאָרֶץ בִּתְפִלָּה לִפְנֵי רַחוּם,
עַד כַּלּוֹתוֹ לְשָׁרֵת מִזְבֵּחַ וּמִשְׁפָּטָיו הִגִּיעַ אֵלָיו.
יט אָז יָרַד וְנָשָׂא יָדָיו עַל כָּל קְהַל יִשְׂרָאֵל
וּבִרְכַּת ה׳ בִּשְׂפָתָיו וּבְשֵׁם ה׳ הִתְפָּאֵר.
כ וַיִּשְׁנוּ לִנְפֹּל שֵׁנִית הָעָם כֻּלּוֹ מִפָּנָיו.

הָאֱלִיל בֵּל וְהַתַּנִּין בְּבָבֶל.

שני הספורים הקטנים „בֵּל" ו„התנין" שייכים אל ספרות ה„נוספות" המרובה, שנשתרבבה ועלתה על כתבי הקדש לאחר חתימתם. דור הקטנים, שתש כחו ליצור יצירות מקוריות משלו, התגדר בחבה יתרה בחמר של ספורי כתבי הקדש ויהי לש ורודד אותו עד כמה שידו מגעת, מוסיף עליו כמה נִפָּכִים ומפאר אותו בכל מיני צעצועים וקשוטים. וכך נוצרו אותן הנוספות הרבות לספר עזרא, למגלת אסתר ולדניאל.

הנוספות לספר דניאל, אשר בתרגום השבעים הם קבועים לאחריו של אותו הספר, שלש הן: מעשה שושנה, „בל" ו„התנין". בשלשת הספורים ממלא דניאל, אשר שמו „דָּנִי-אֵל" מוכיח עליו, כי רוח אלהים בקרבו לחשף נסתרות, תפקיד של מגלה תככים

ומרמה. בספור „שושנה" הוא מגלה מרמת יהודים ובשני הספורים האחרים הוא מגלה מרמת הגוים: מזמות הכמרים ומסתרי עבודת האלילים. הצד השוה שבשלשת הספורים האלה, שהם דברי אגדה שנארגו על דמות דיוקנו המפליאה של גבור־החזון ומגלה־הרזים דניאל.

הספורים „בל" ו„התנין" אינם אלא מהתלות על תעתועי עבודת האלילים הגסה—ענין שהיה חביב על הסופרים העברים למן הנביאים הקדמונים עד הסופרים של ימי הבית השני ובכללם הסופרים שכתבו יונית.

הלשון שבה נכתבו שני הספורים האלה היתה, כנראה, יונית.

I. בֵּל.

ויהי כי נאסף אסתיאגש אל אבותיו, ותסב המלוכה לכורש מלך פרס. ודניאל היה תמיד את המלך, והמלך כבדהו מכל שריו ועבדיו. ולאנשי בבל היה אליל ושמו בל [1]), ויקריבו לו יום יום שנים עשר כור סלת וארבעים כבשים וששה הין יין. והמלך גם הוא עבד את בל וילך מדי יום ביומו להשתחות לו; ודניאל משתחוה לאלהיו. ויאמר המלך אליו: מדוע לא תעבוד גם אתה את בל? ויען דניאל ויאמר: חלילה לי מעבוד אלילים מעשי ידי אדם! את אלהים חיים אני ירא, עושה שמים וארץ ואדון כל בשר. ויאמר לו המלך: הטרם תדע כי בל אלהים חיים הוא? הלא תראהו יום יום אוכל ושותה? ויצחק דניאל ויאמר: הנה לבבך יתעך, אדוני המלך; כי אלהיך אלה חמר הם מבית ונחשה מחוץ, ומעודם לא אכלו ולא שתו. ויחר אף המלך, ויקרא לכהני בל ויאמר להם: אם לא תגידו לי, מי הוא האוכל את אשר תקריבון לבל, מות תמותון! אולם אם העד תעידוני, כי הוא האוכל ימות דניאל, על חרפו את בל, ואתם נקיים. ויאמר דניאל אל המלך: כן יהי כדבריך, אדוני!

ומספר הכהנים המשרתים את בל שבעים, מלבד נשיהם וטפם. וילך המלך עם דניאל אל היכל בל. ויאמרו הכהנים אל המלך: הנה אנחנו יוצאים מן ההיכל, ונתת בידך את המאכל ואת המשקה לפני בל, וסגרת הדלת אחריך, וחתמת אותה בטבעת המלך; והיה כי תשוב מחר ולא תמצא כי אכלו בל, הרג תהרגנו, ואם לא — ימות דניאל, על השקר אשר דבר. והם היו בוטחים במבוא סתר, אשר חפרו להם מתחת לשלחן, ובו הם באים תמיד ואוכלים את אשר על השלחן.

ויהי כאשר יצאו מן ההיכל והמלך נתן בידו את המאכל לפני בל, ויצו דניאל את עבדיו להביא אפר ולשטות אותו על קרקע ההיכל לעיני המלך. ויהי אחרי צאתם, ויסגרו את הדלת, ויחתמו אותה בטבעת המלך וילכו.

וכהני בל באו כדרכם בלילה עם נשיהם ובניהם, ויאכלו וישתו כל אשר על השלחן. ויקם המלך למחרתו בבקר השכם, ודניאל היה אתו. וישאלהו המלך לאמר: היש משחת בחותמי? ויען דניאל ויאמר: לא. ויהי בפתחם את הדלת והמלך שם את עיניו על השלחן, ויקרא בקול גדול ויאמר: אכן אל גדול אתה, בל, ואין רמיה בך!

1) בל—בל־מרודך היה אל המחסה של הבבלים.

וישחק דניאל, ויעצר את המלך מבא אל ההיכל פנימה, ויאמר: פקח נא עיניך וראה: מדרכי כף רגל אלה שלמי הם? ויען המלך ויאמר: עקבות אנשים, נשים וטף אני רואה. ויחר אף המלך בכהני בל ויתפש אותם ואת נשיהם וטפם. ויהי בראותו את המחתרת, אשר הם באים ויוצאים בה לאכול את אשר על השלחן, ויצו להמיתם, וימסור את בל ביד דניאל, ויתוץ אותו ויהרוס את היכלו.

II. הַתַּנִּין.

וגם תנין גדול היה בעיר בבל, ויעבדו אותו אנשי בבל. ויאמר המלך אל דניאל: הגם על התנין תאמר, כי מעשה חרש נחשת הוא? הנה הוא חי וגם הוא אוכל ושותה, התכחש כי הוא אלהים חיים? לכה נא ועבוד אותו! ויען דניאל ויאמר: את ה׳ אלהים אני עובד, ואין אלהים חיים זולתו! ועתה אם טוב בעיניך, אדוני המלך, והרגתי את התנין בלי חרב ובלי מקל. ויאמר המלך: הנה הוא בידיך. ויקח דניאל זפת וחלב ושער, ויזד אותם נזיד, ויעש ממנו רקיקים. וישליכם בפי התנין, ותבקע בטנו; ויאמר דניאל: אלה אלהיך, אדוני המלך!

ויהי כשמוע אנשי בבל את הדבר, ויחר להם מאד, ויקשרו קשר על המלך. ויאמרו: המלך התיהד, כי את בל נתץ, ואת התנין הרג, וגם את הכהנים המית. ויקהלו על המלך ויקראו לו: מסור את דניאל בידינו; ואם אין, הנה נכרית אותך ואת ביתך! וירא המלך, כי הצק הציקו לו מאד, ויתן את דניאל בידם. ויקחוהו וישליכו אותו אל בור האריות; ויהי שם ששת ימים. ויהיו שבעה אריות בבור, ויתנו להם יום יום שני אנשים ושני כבשים לטרף. אך בעת ההיא לא נתנו להם מאומה, בלתי אם דניאל לבדו.

ובימים ההם היה נביא בארץ יהודה ושמו חבקוק. ויהי היום ויזד חבקוק נזיד ויתן לחם בכלי, להביא לקוצרים בשדה. ויבא אליו מלאך ה׳ ויאמר: הבא נא את המאכל אשר בידך אל דניאל: הנה הוא בבור האריות אשר בבבל. ויען חבקוק ויאמר: לא ראיתי בבל מימי וגם את בור האריות לא ידעתי. ויאחזהו המלאך בציצת ראשו, וישאהו ברוח סערה בבלה, ויעמידהו אצל בור האריות. ויקרא חבקוק ויאמר: דניאל, דניאל, קח נא את המאכל אשר ה׳ אלהים שולח לך! ויען דניאל ויאמר: ה׳ אלהים, אתה זכרתני וחסדך לא יעזוב את מאהביך! ויקם דניאל ויאכל; והמלאך השיב את חבקוק למקומו.

ויהי ביום השביעי ויבא המלך, לספוד לדניאל; ויהי כי קרב אל הבור לראות, והנה הוא יושב בין האריות. ויקרא המלך בקול גדול ויאמר: אל אלהי דניאל, גדול אתה ונורא ואין אלוה מבלעדיך! ויצו ויריצוהו מן הבור; וישליכו אל תוכו כל מבקשי נפש דניאל, ואך ירדו הבורה ויטורפו לעיני המלך.

פִילוֹן הָאַלֶכְּסַנְדְּרוֹנִי.

נולד בשנת 20—30 לפסה"נ.

פילון היה בן למשפחה עשירה וכבודה באלכסנדריה. שם אביו לִיזִימַכוּס ואחיו היה האלַאבַּארְךְ (נגיד היהודים) אלכסנדר. בבית אביו רכש לו השכלה הגונה ולאחר זמן הקדיש את עצמו לחקירות הפילוסופיה ויהי למצוין שבאבות הפילוסופיה הדתית של היהדות האלכסנדרונית. בתור חוקר פילוסופי יחיד הוא בדורו ואפילו בין הפילוסופים היהודים שבימי הבינים רק מעטים הגיעו למדרגתו. פילון הוקיר את ערך הפילוסופיה מכֹּל. הוא קרא לה בשם מלכה; פלַטון, הֶרַקְלִיט, פַּרְמֶינִידֶס, אֶמְפֶּידוֹקְלֶים, צֶינוֹ וקלֶיאַנְטֶס נחשבו בעיניו לאנשי אלהים, בני חבורה קדושה. אפס עם כל היותו נוטה אחרי הפילוסופיה היונית נשאר בכל זאת יהודי גמור. הוא ירד לעמקה של רוח כתבי הקדש ויהי זהיר לקַיֵּם את חקי התורה, שהוא ידע אותה לכל פרטיה ודקדוקיה. בתור מבאר התורה בחר לו פילון את דרך הפֵּרוש האַלֶיגוֹרִי, שנחשב בעיניו לנכון ביותר. מתוך התמכרותו היתרה לבקש את הכונה האליגורית שבדברי התורה וספוריה הוא מלגלג לעתים קרובות על המשמעות הפשוטה של המקרא ואומר, שאין לך אדם בר־דעת, אשר עלול היה לכתב כדברים האלה או להאמין בהם באמת ובתמים. לעניני העולם ולעסקי הפוליטיקה לא נתן פילון את דעתו כל עיקר ורק על כרחו נגרר אחריהם. רק פעם אחת, בשעה שפלַאקוּס האכזר היה נציב במצרים וברחובות אלכסנדריה פרצו פרעות, בשביל שהיהודים מאנו לתת כבוד אלהים לפסלו של קַלִיגוּלַה, השתתף גם הוא במלאכות, שנשלחה בשנת 44 לסה"נ לרומי לבקש מלפני הקיסר רחמים על היהודים. אי אפשר לברר אל נכון מה היו תוצאות המלאכות הזאת, ביחוד מפני שגם מצד היונים נשלחה בענין זה משלחת, אשר בראשה עמד צורר היהודים, אפיון. את כתבי פילון, אשר מרביתם מופלאים הם גם בתכנם גם בצורתם, מן הנכון ביותר לחלק לשלש קבוצות: לפילוסופיים־באוריים, להיסטוריותיים ולפוליטיים. על הקבוצה הנקובה באחרונה מתיחש גם הספר כנגד פלַאקוס או „המלאכות אל קאיוס", שבעיקרו איננו אלא קטע מחבור גדול, המתאר את שרירותה וזדונה של ממשלת הנציב, את אכזריות ההמון האלכסנדרוני ואת השנאה אל היהודים. אבות הכנסיה הנוצרית הגו בשקידה בכתבי פילון והשפעתם ניכרת בהתפתחות הנצרות בשנות המאה הראשונות לקוּמה. מתוך שפילון בקש להשלים בין היהדות והיַוָנוּת, בין התורה מן השמים ובין הפילוסופיה, ביחוד בין שיטת הפילוסופיה של פלטון, וביותר מתוך ששאף להוכיח, כי נביאי כתבי הקדש והחוקרים העִיוּנִיִּים נִתְכַּוְּנוּ לדעה אחת, אלא שהביעו את

תורתם בצורות שונות, לפיכך מובן מאליו הוא, כי עלתה בידו להשיג את המטרה הזאת רק בסיוע של תחבולות של אוֹנֶם. לתכלית זו מן ההכרח היה לו קודם כל לסַבֵּב את פני דברי התורה והשקפותיה, לשנות את צורתם ולתקנם לפי צרכו. ובשביל זה אנו מוצאים בספרי פילון את תכן תורת משה כשהוא מעוקם ונתון במטת סדום אשר להפילוסופיה הפלטונית. מטעם זה לא שמו היהודים זמן רב לב אל כתבי פילון ושום־רב או פילוסוף מימי הבינים אינו מזכיר אותם. רק החכם עזריה מן האדומים (1511-1578), אשר בספרו „מאור עינים" הקדיש פרקים אחדים לחקר השיטה הפילונית, העיר לראשונה את לב היהודים על כתבי פילון. אל המקובלים ובעלי המיסטיקה היהודים חדרו דעות פילון, כנראה, על ידי הנוצרים.

יוֹם הַיְצִירָה הָרִאשׁוֹן.

והנה יש את נפשי להרצות כפי מדת יכלתי את הענינים הנוגעים ליום הראשון, כי לברר את הכל נשגב מכחי. כי הנה היום הזה כולל את יצירת אותו העולם העליון המצויר רק במחשבה, ככל אשר יתברר מתוך הרצאתי בנידון זה. כי הנה צפה אלהים ברוח אלהותו, שאין חקוי נאה יכול להתקים בלי דוגמא נאה וכי אין שום דבר מוחשי יכול להיות מתוקן כל צרכו, אם לא יֵעָשֶׂה על פי תבנית ועל פי אידיאה רוחנית, ולפיכך, בשעה שעלה בדעתו לכונן את העולם הַנִּגְלֶה, יצר מתחלה את העולם הַקַּיָּם רק במחשבה, כדי לְבַצַּע את הגשמי על פי דוגמא בלתי גשמית ואלהותית, באופן שכמות המושגים המוחשיים אשר בהעתקה תהיה מכֻוֶּנֶת אל כמות המושגים האידיאליים, אשר יכיל הטופס הראשון שקדם לו. אפס אין אנו רשאים לצייר לנו כאלו היה עולם־האידיאות קים ומצוי באיזה מקום. את דרך קיומו של אותו העולם אנו יכולים לברר לעצמנו רק על פי משל הלקוח מתוך הנסיון.

אם אחד המלכים השואף לקנות לו שם תהלה או אם שר צבא, אשר כנס הרבה אוצרות ואשר נוסף על אשרו מצוין הוא גם ברוח השכל, מבקש לכונן עיר, אז מזמין הוא בנאי מלומד, אשר אחרי חקרו את מצב המקום המיועד לזה הוא עושה מתחלה תבנית כל חלקי העיר העומדת להבנות: תבנית בתי המקדש, מגרשי הזירה, בתי המועצות, מקומות אספות־העם, הנמָלים (האפען), המקומות למבנה אניות, השוקים, מצב החומות וסדר הבתים ובניני הצבור ואחר כך הוא קולט בנפשו כמו בתוך דונג את הציורים של כל אותם הדברים ומכונן לו עיר דמיונית. לאחר שהוא מעורר שוב בזכרונו הקבוע בו מְלֶדֶה את תבניות הציורים האלה ובקבעו בדרך זו את רשומיהן יפה הוא מתחיל כאמן אמתי, שאינו מסיח את דעתו מתבנית־המופת שעשה לו, לבנות את העיר מן התערובה הממשית של עץ ואבן, מדי התאימו בכל פעם את הדברים הגשמיים אל האידיאות שאינן גשמיות. כך אנו צריכים לצַיֵּר לנו את מעשה האלהים, אשר בשעה ששקל בדעתו את יְסוד העיר הכבירה שלו אִזֵּן ותקן מתחלה את תבניתה, אחר התקין לו מן התבנית הזאת עולם אידיאלי ועל פי הדוגמא הזאת יצר לבסוף את העולם המוחשי.

והנה כשם שהעיר המדומה של הבנאי לא תפסה מקום בעולם אשר מבחוץ, אלא היתה טבועה בנפש האמן, כך לא היה גם העולם האידיאלי מצוי בשום מקום מחוץ לתבונת־היצירה של האלהים. כי איה איפה הוא המקום, אשר עלול היה לְהָכִיל ולתפס אם לא את כל כחות האלהים בעצם טהרתם, הנה לכל הפחות את האחד מהם? שהרי גם יצירת העולם כח הוא, אשר יסוד ושרש לו במדת הטוב האמתי. כי הנה אם יש את לבב איש לחקר עד תכלית את היסוד, שממנו נוצר כל היקום, יוכל, לפי דעתי, להשיג את מטרתו זאת רק בשעה שיאמר מה שאמר אחד הקדמונים בשכבר הימים: כי האב והיוצר טוב הוא, ובשביל כך, בהתאים לטבעו המטיב לכל, לא מאס את החמר, אשר אמנם לא היה בו כלום מן היופי, אבל עלול היה שֶׁיֵּעָשֶׂה ממנו הכל. כי החמר כשהוא לעצמו היה בלי־סדרים, חֲסַר איכות, גולם אין־נפש, מלא פרעות, תהו וערבוביה. אולם את יכלתו להשתנות במצב שכנגדו, את השלמות, את הסדר, את האיכיות, הנפשיות, ההשתוות, השויון וההתאמה: את כל זה קבל מאת האידיאה העליונה. מבלי אשר נדרש לזה—כי מי היה מבלעדיו בעולם? — אלא מדעתו ולרצונו נוכח אלהים, שעליו לחונן בחסדים עצומים ורבים לאין שעור את הטבע, שֶׁעֲדַיִן חסר היה את מתנות אלהים ואשר מאליו לא היה מסוגל לשום התפתחות. אפס אלהים אינו משפיע את טובו כפי מדת חסדו, אשר אין גבול ואין שעור לו, אלא כפי מדת יְכָלתם של המקבלים את טובו. כי הן היצורים אינם מסוגלים לקבל את הטוב באותה המדה שאלהים יכל לתתו, לפי שכחותיו עצומים לאין תכלית, תחת אשר כחותיהם דלים מכדי קבל את כל אותו השפע, ואלמלא כֵּוֵן אלהים את הכל במשקל וקצב ונתן לכל אחד את הראוי לו, כי אז כרעו תחת נטל משאם. אם רוצים אנו לְדַיֵּק בלשוננו, עלינו לקרא את העולם האידיאלי בשם תבונת האל העוסק במעשה יצירה. כי העיר האידיאלית אינה אלא תבונת הַבַּנָּאִי הרוצה לבנות את העיר, שצפה ותפס אותה מקודם ברוחו. ואמנם זוהי דעתו של משה ולא אני בדיתי זאת מלבי. כשהוא מספר לנו על אודות יצירת האדם הוא אומר בפרוש, כי האדם נוצר בצלם דמות אלהים. ואם החלק הוא העתקה מן הצלם והדמות, הרי אפוא גם הכלל כלו כזה הוא, זאת אומרת כל אותו העולם הכולל, הניכר על ידי החושים, אשר בתור ציור מצלם אלהים עולה הוא בגדלו על האדם. ברור אפוא, שאותה התבנית המוקדמה, שאנו קוראים לה בשם העולם האידיאלי, היא היא הדוגמא והמופת, האידיאה של האידיאות ותבונת אלהים.

כָּל הַמִּתְרַחֵק מֵחַיֵּי הָאָרֶץ מִתְקָרֵב לֵאלֹהִים.

הכתוב אומר: „הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר". וכי מה אתה אומר, איש טוב? אם תְּגֹרַשׁ מעל פני כל האדמה, האומנם עוד הִסָּתֵר תִּסָּתֵר? איככה? האמנם עוד חָיֹה תחיה? או כלום אי אתה יודע, כי מקומות המושב אשר יעד הטבע ליצורי החיים שונים ונבדלים המה? כי הוא יעד את הים לדגים ולכל הנפש החיה השורצת במים ואת האדמה לכל יצורי היבשה? ועל פי הרכבת גופו הלא גם האדם מן היצורים החיים ביבשה הוא. ולכן כל נפש חיה, העוזבת את מקום מושבה הטבעי ובאה אל יסוד נכרי לה, גֹוַעַ תגוע על נקלה: חיות הארץ תִּאָסַפְנָה בצללן במים וחיות המים תָּמֹתְנָה בעלותן על היבשה. ואם אתה, האדם, תגֹרַשׁ מעל פני האדמה אנה אפוא תפנה? התאמר לשוט במים כמשפט יצורי המים?

הלא מיד אבד תאבד ותמות. או אולי תעשה לך כנפים ותגביה עוף במרומי האויר, בהמירך את טבע חיות הארץ בטבע עופות השמים? אם יש לאל ידך לעשות זאת, הבה המר איפוא את תכונתך וְשַׁנֵּה מן המטבע שטבע אלהים: אבל הדבר יִבָּצֵר ממך, כי ככל אשר תָּרוּם מעלה מעלה, כן תפל במהירות נמרצה לאדמה, שנועדה לך למקום מושב. האמנם יוכל האדם או יצור אחר להסתר מפני האלהים? ואנה יסתר, מאחר שהאלהים בַּכֹּל הוא והוא צופה ומביט עד לקצות תבל וממלא את כל היקום ואין יצור, אפילו הקל שבקלים, אשר יאמר: לא בי הוא? והאמנם פלא הוא, שאין שום יצור יכול להסתר מפני אותו הַמָּצוּי הָאֲמִתִּי, מאחר שאין ביכלתו להסתלק אפילו מן היסודות הארציים, אלא כשהוא עוזב את היסוד האחד עליו לבוא אל משנהו? אלמלי היה רצון מלפני האלהים, אשר ברא את האַמְפִיבִיּוֹת (היצורים החיים במים ובארץ), לברא בגדל חכמתו זו יצור, אשר יוכל לחיות בכל מקום, אז צריך היה היצור הזה, בהסתלקו מן היסודות הכבדים, מן האדמה והמים, לבוא אל היסודות הקלים מטבעם, אל האויר והאש; ולהיפך, לו רצה לאחר זמן לעזוב את מקום שבתו באותם היסודות הנעלים אז מוכרח היה להמירו במקום שכנגדו, כי מן ההכרח הוא, שיהיה מצוי תמיד באחד מחלקי התבל, לפי שמן התבל כלה אי אפשר היה לו להסתלק; שהרי היוצר השתמש לתכלית יצירת העולם בכל ארבעת היסודות במלואם מבלי להשאיר מהם כל נותר, בכדי שהיקום המורכב מן החלקים השלמים יהיה כליל־שְׁלֵמוּת מאין כמוהו. אם לא יתכן אפוא להתעלם מתוך המפעל האלהי בכללותו, האמנם יתכן להתעלם מיוצרו ומנהיגו של המפעל עצמו? דבר ברור הוא אפוא, שאין אדם רשאי להבין בקלות דעתו את הכתוב האמור כמשמעו ולהכנים בדברי התורה כונה, שאינה אלא פרי סכלותו, אלא עליו לחקר את הרעיון הכמוס בציורי המליצה ולהגיע מתוך כך לידי הכרת האמת. האין הדברים: „הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר" מְכֻוָּנִים: אם תמנע ממני את קניני הארץ, אז אפנה ערף גם אל קניני השמים ואם יִבָּצֵר ממני ליהנות ולרוות מן התענוגים, אז לא אֹבֶה לדעת גם את ארח הצדקה? אם לא תנחיל אותי את קניני בני האדם מְנַע ממני גם את קניני השמים; כי הקנינים הנצרכים, הנכבדים, הנעלים והאמתים אצלנו אלה הם: אֲכֹל ושתה, לָבֹשׁ בגדים, הַנָאוֹת את העין בחמדת הצבעים, עַנֵּג את האזן בצלילי מנגינות, עַדּוֹן חוש הריח בבשמי ניחוח משיבי נפש, התמכרות עד לשֹׂבַע לתענוגות הבטן ולחיי בשרים, רְכֹשׁ רכוש כסף וזהב, שְׁאֹף למשרות כבוד, לשלטון ולכל דבר, המנחיל שם תפארת; אפס נפשנו נקעה מדרך תבונות, מאמץ הרוח ומן הנטיות לצדק ומישרים, מפני שהם מביאים לחיים של טרדה ועמל. ואם מוכרחים אנו לְהִזָּקֵק להם, אנו משתמשים בהם לא בתור קנינים כלילי שְׁלֵמוּת, אלא בתור סבות לטובות הבאות בעקבם.

ובכן אפוא אמרת, כסיל אדם, שאם תהיה חָסֵר את הקנינים החמריים והגשמיים לא תגיע לידי הסתכלות באלהים? אבל אני אומר לך, כי אכן רק אז תגיע לידי הסתכלות זו! כי אם הִגָּאֵל תגאל מכבלי הגוף החזקים ומן הענינים הגופניים, או אז תחזה את מראות הנצח. האינך רואה, כי בשעה שעזב אברהם את „ארצו, מולדתו ובית אביו"[1]), זאת אומרת את הגוף, את החוּשִׁיּוּת ואת בינתו העצמית שלו, התחילו מזדמנים לפניו כחות הַמָּצוּי הָאֲמִתִּי? כי אחרי עזבו „את כל ביתו", אומרת

1) בראשית י״ב. א.

התורה [1], „נראה אליו אלהים". מזה מוכח, שהאדם העוזב את כל הדברים, שהם בני־חֲלוֹף, ומתבודד בתוך נשמתו הַנֶּאֱצָלָה הנתונה בגופו, הוא מכיר הכרה ברורה את האלהים. ובשביל זה לקח גם משה את אהלו ו„נטה אותו מחוץ למחנה" [2], הרחק מהמון הענינים הגופניים, כי רק בדרך זו קוה להתמכר לאלהים התמכרות גמורה ולהיות עבד נאמן לו. וברב חכמתו קרא לאהלו זה „אהל מועד" *) לאות, כי לא רק הַקְּרָיָא יִקָּרֵא על שם הַמָּצוּי הָאֲמִתִּי, אלא יהיה שייך לו באמת. כי צדקת אלהים הַנָּהָ האמתית שבין כל הצדקות, מפני שהיא קימת בַּהֲוָיָה האמתית, כי הן גם אלהים בעצמו קַיָּם בהויה ולפיכך מן ההכרח היה, שיאמר על עצמו „אהיה אשר אהיה" [3], באופן שכל מה שעומד למטה ממנו אינו קים לפי עצם ההויה, אלא רק נראה כקים למראית עין. מזה משמע, כי גם המאורע שמשה „ניתן אלהים לפרעה" [4] לא אירע על צד האמת, אלא רק למראית עין. כי אמנם יודע אני, שאלהים נותן ומחונן, אבל בתור דבר נָתוּן אי אפשר לי לצייר אותו. אולם בתורה הקדושה כתוב: „ראה נתתיך אלהים לפרעה", באופן שהנתון הוא נפעל ולא פועל, אף כי שהמצוי האמתי צריך להיות פועל ולא נפעל. מה אנו למדים אפוא מזה? כי החכם אלהים הוא לאיש בער, אבל לאמתו של דבר לא אלהים הוא, כשם שהשקל המזויף לא שקל הוא. אלא אם נַשְׁוֵהוּ לאלהים, אז רק איש אלהים הוא, אבל אם נשוהו לאיש נבער מדעת אז נחשב הוא לאלהים, רק למראית העין ולפי הסברה בלבד ולא לאמתו של דבר ולפי עצם ההויה. אם כן אפוא, מה זה הבל יפצה פיך: אם גרשת אותי היום מעל פני האדמה מפניך אסתר? נהפוך הוא, אם ארחיק אותך מן הענינים הארציים או אז אגלה לך את תמונתי בעצם זהרה.

מַעֲלַת אֹרַח־הַצְּדָקָה וְהַקֹּשִׁי שֶׁבּוֹ.

„ויהי הבל רועה צאן וקין היה עובד אדמה" [5]. מפני מה הפך משה את הסדר ובדברו על דבר משלח־היד שאחזו בו שני האחים הוא מקדים את הבל לפני קין, בעוד שקודם לכן אמר על קין שהוא הבכור? הלא מדרך הטבע היה שהבכור יקדיש את עצמו לעבודת האדמה תחלה ואחר כך יתחיל אחיו הצעיר לעסק במרעה צאן! אבל משה אינו מתנגדר בדברים הברורים רק למראית עין והמתקבלים על הדעת, אלא מְכַוֵּן הוא כלפי האמת לאמתה. בשעה שהוא נצב יחידי לפני אלהים הוא אומר בהתגלות לב: „לא איש דברים אנכי" [6], זאת אומרת, שאין דעתו לדבר דברים נאים אשר יְאֻמְנוּ ושזה דרכו „גם מתמול, גם משלשום, גם מאז דבר אלהים עמו" בְּדַבֵּר עם עבדו. כי בני האדם הנסחפים בזרם החיים ובשטף גליהם הנשא ינשאו על פניהם באין מעמד, משום שאין להם שום הכרה מוצקה והנם הולכים רק אחר מראה עיניהם ואחר הדבר אשר יְאֻמָּן. מה שאין כן עבד אלהים; עליו להחזיק באמת ולהתרחק מן הדברנות, שאין לסמך עליה. ומה היא אפוא האמת אשר בשאלה שלפנינו? הלא זו היא: הרשעה קודמת לארח־הצדקה בזמן אבל נופלת היא

1) שם ז. 2) שמות ל״ג, ז. 3) שם ג. י״ד. 4) שם ז. א. 5) בראשית ד. ב. 6) שמות ד. י.

---

*) פילון מבאר את המלה „מועד" מלשון עדות.

ממנו בכח ובחשיבות. ולפיכך אם יְדַבֵּר על דבר מולדתם צריך להקדים את קין, אבל בשעה שמַשִּׁים ומבקרים את ארחות חייהם, משפט הבכורה להבל; כי מיום הִוָּלדו עד אותה השעה, שהזקנה המשנה את הכל תכַבֶּה בקרבו את להבת התאוה העצומה, מלוים את האדם אין־בינה, שרירות־לב, יראה, פחדנות ושאר הקלקלות הדומות לאלה, שטפחו ורבו בקרבו אותם המחנכים והמורים, אשר בסיוע של הנימוסים והחקים הנהוגים אמנם יעלה בידם לְפַתֵּחַ בלב חניכיהם יראת אלהים, אבל יחד עם זה הם נוטעים בקרבם את אמונת ההבל, שהיא אחות הכפירה והכחש. אבל מכיון שבאה זקנה על האדם וקדחת התאוה תרפה ממנו, או אז יתחיל להתנהג במנוחה, הדומה לדממה הבאה אחרי הסער, ובאיחור זמן וברוב עמל יתעַצֵּם בארח־הצדקה המוצק, אשר רק הוא יוכל להשביח בקרבו את התרגשותו התדירה והמתמדת, שהיא אחת ממחלות הנפש היותר קשות. ובכן עלינו לחשב את החטאת לקודמת בזמן אבל את ארח־הצדקה לקודם במעלה, בכבוד ובתהלה. עד נאמן לזה הוא המחוקק גופו. כי לאחר שהקדים ואמר, כי עשו*), הנקרא בשם זה על בערותו, הוא הבכור לפי שנותיו, הוא נותן בכל זאת את הבכורה ליעקב**), הנקרא בשם זה על מעשיו הטובים. אפס יעקב יָאוֹת לקבל אותה רק אחרי הכריעו את אויבו במלחמה ואחרי הכריחו אותו להסתלק ממנה מרפיון ידים וחולשה ולִוָּתֵר על פרס־הקרב ועל זר הנצחון למי שנלחם עם התאוות מלחמה קשה ואינה פוסקת. כי הכתוב אומר: „וימכר את בכורתו ליעקב" [1]) ומכירה זו הודאה גמורה היא מצדו, כי אין הרשע כדאי והגון לראשית אונים ולגמול ארח־הצדקה וכי רק אוהב האמת יזכה בהם, כשם שהחליל, העוגב ויתר כלי הנגינה ראויים להמצא רק ביד המנגן. בִּמְכֻוָּן להשקפה זו חקק משה ברב־תבונה חק נאה. כי הנה כתוב בתורה [2]): „כי תהיינה לאיש שתי נשים, האחת אהובה והאחת שנואה, וילדו לו בנים האהובה והשנואה, והיה הבן הבכור לשנואה. והיה ביום הנחילו את בניו את אשר יהיה לו, לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור. כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים בכל אשר יִמָּצֵא לו, כי הוא ראשית אונו, לו משפט הבכורה". הכירי נא, נפש, וביני מי היא השנואה ומי הוא זה בן השנואה, וְתִוָּכְחִי לדעת, כי אכן רק לו לבד משפט הבכורה. כי הנה בחברת כל אחד מאתנו יושבות שתי נשים, הצוררות ואויבות זו לזו וממלאות את בית הנפש במריבות קנאתן. את האחת מהן אנו אוהבים, מפני שאנו מוצאים שהיא נכנעת, נוחה וחביבה לנו וסרה לְמשמעתנו: שמה תאוה. אולם את השניה אנו שונאים, מפני שלדעתנו היא סוררת, זעומה, קשה ואויבת לנו: שמה ארח־צִדָקָה. מי מבני התמותה אינו יודע את התעלומות הגדולות של התאוה היפה והנחשקת כל כך? אבל מי יודע לקרא בשם את האוצרות המרובים והגדולים אשר ביד הצדקה? את זאת יודעים רק אלה, שכבר יש להם חלק בה וגם האנשים אשר ברכה בם יזכו לדעת זאת בה בשעה שיהיו מן המזומנים לישב בסעודה, לא בסעודה הַמְשַׁבַּעַת את החמר וממלאה את הבטן מעדני־מִשְׁמַנִּים, אלא בסעודה המפרנסת את כח המחשבה ומרוה אותו תענוגות ושמחות במחולות המחנים עם הַצְּדָקוֹת. בשביל כך ובשביל זה שאמרתי למעלה, כי הקדש והטוב האמתי, אפילו

1) בראשית כ"ה. ל"ג. 2) דברים כ"א—ט"ו.

---

*) כנראה גוזר פילון את השם עֵשָׂו מן המלה שָׁוְא. **) מן השרש „עָקֹב"—חשב מזמות, חבל תחבולות.

בשעה שהוא שותק משמיע קול ברמה מתוך עצם הֲוָיָתוֹ, אחדל מדבר בענין זה. כי גם השמש גם הירח אינם צריכים למליץ ולמתרגמן, מפני שהם ממלאים באורם את כל התבל כלה, האחד יומם והאחד לילה: אלא מבלי אשר נזקק לעדים אנו מוצאים בזהרם אות ומופת נאמן (על עצמותם וטיבם), המיוסד על רְאִיַּת העינים, אשר הוכחתה יותר ברורה מן ההוכחה של משמע האזנים. אפס לא אכחד תחת לשוני את כל הקשי ואת כל העמל המיוחד, הכרוכים בארח הצדקה למראית עין. כי אכן גם זה הוא מן הדברים, אשר לפי הסקירה הראשונה הם נראים לכח הדמיון כאלו נוראים הם, אבל בשעה שהאדם עושה אותם ינעמו לו מאד ואחרי רוב עיון ימצא בהם גם תועלת. כי הנה הַהִתְאַמְּצוּת, זו אויבתה של העצלות וזה הראש והנעלה שבין כל הקנינים, היא היא הנלחמת מלחמת מות עם התאוה. רק אמת יהיה דברנו אם נחליט, כי אלהים גלה לבני אדם את ההתאמצות בתור ראשית כל טוב וכל צדקה, אשר בלעדיה, ככל אשר תוכח לדעת, לא יוכל להתקיים שום דבר טוב בקרב מין האדם. כי כשם שמן הנמנע הוא לראות דבר בלי אור, מפני שגם הצבעים גם העינים אינם מספיקים להביא את חוש הראיה לידי פעולה, — כי הטבע נתן לשני אלה את האור בתור קשר, המחבר את העין עם הצבע ועושה אותה מסוגלת להתרשם על ידו — יען כי בחשך יהיה כח שניהם ללא־הועיל: כך חסרת־אונים היא גם עין הנפש להכיר דבר מה ממעשי הצדקה, אם לא תשמש לה ההתאמצות מעין אור ותהיה לעזר כנגדה. כי ההתאמצות נתונה באמצע בין בח המחשבה ובין הטוב, שאליו ישאף כח המחשבה, מפני שהיא מושכת אליה את זה מִכאן ואת זה מכאן; וככה יוצרת היא בשתי ידיה ידידות וְהַקְבָּלָה, הנחשבות על הקנינים כלילי השלמות. כי תמיד אתה מוצא שכל טוב, יהיה אשר יהיה, נוצר ומְחֻזָּק על ידי ההתאמצות. הנה החסידות והקדושה אמנם קנינים נעלים הן, אבל בלי עבודת אלהים אי אפשר לנו להשיגן, אולם עבודת אלהים כרוכה בהתאמצות מתמדת ושקדנית. פקחות, אמץ־רוח וצדק קנינים נאים וכלילי שלמות הם, אבל אין להשיג אותם מתוך עצלות, אלא צריך אדם להיות שבע רצון, אם יעלה בידו לרכשם מתוך עמל שאינו פוסק. אמנם לא כל נשמה מסוגלת להכיל את ההתמכרות לאלהים ולצדקה, שהיא בבחינת הרמוניה רבת קולות וכבירה, אלא לעתים קרובות תרפה ותחלש, עד שהיא יורדת ממדרגות הכשרונות העליונות אל התיכונות: אפס גם התיכונות כרוכות בהרבה עמל וטרח. התבונן נא אל כל האנשים, השוקדים על ההשכלה, המכונה כללית או מוקדמת, התבונן נא אל עובדי האדמה ואל כל האנשים, המפרנסים את נפשם על ידי עבוד חמרים שונים: גם ביום גם בלילה אין הם חפשים מדאגות, אלא בכל עת ובכל מקום הם מתאמצים בלי חשך, כאשר יאמר משל העם, בידיהם וברגליהם ובכל כחם, עד שלפעמים הם ממיטים בזה על עצמם גם את המות. אפס כשם שאותם בני האדם, השוקדים על תקון נשמתם ושואפים לעשותה נוֹחָה וחביבה, מוכרחים לעבד ביחוד לטובת יתרונות הנשמה, כך מוכרחים גם בני האדם, הנותנים את היתרון לתקון גופם, לעמל לטובת הבריאות ולטובת הכחות התלויים בה, ואת זאת הם עושים על ידי התאמצות מתמידה ואינה פוסקת, בדאגם לכחות־החיים האצורים בהם ואשר מהם הורכב גופם. הננו רואים אפוא, כי מתוך הַהִתְאַמְּצוּת עולה ופורח כל טוב כמו מתוך שרש יחיד ומיוחד, עד כי לעולם אין אנו רשאים לנטש אותה, מפני שעמה יחד תאבד בלי משים גם שפעת הקנינים המרובים. כי רק השליט על שמי

השמים ועל כל התבל כלה מושל בכל הקנינים ונותנם, למי שחפץ, בלי שום עמל. הן הוא יצר מִקֶּדֶם גם את כל העולם הגדול הזה בלי שום התאמצות ואין הוא פוסק לכַלְכְּלוֹ ולשאתו מעתה ועד עולם. כי חסֵר העמל רק יתרון אלהים הוא, אבל את שום בן תמותה לא חנן הטבע את המתת לרכש קנינים בלי התאמצות, בכדי שגם בנידון זה ירומם אלהים בתור המאושר מכל היצורים. כסבור אני, שכח ההתאמצות ככח המזון. כי כשם שהמזון שעבד תחתיו את כל החיים ועמם את כל הפעולה והצער שבחיים כך שעבדה ההתאמצות את כל הקנינים תחתיה. וכשם שכל החפצים בחיים מוכרחים לדאג למזון כך צריכים הדואגים לרכישת קנינים לחשב תחלה על דבר ההתאמצות; כי כערך המזון בשביל החיים ערך ההתאמצות בשביל הטוב. ולכן אל תטש יחידת־סגולה זו, למען תקצר שפע כל טוב. או אז, אם גם על פי מולדתך הנך הצעיר בין הבנים, בכור תקרא ולך יהיה משפט הבכורה. והיה אם תלך הלך והיטיב תמיד את מעשיך ותגיע אל המטרה, אז יתן לך אביך שבשמים לא רק את הבכורה אלא כל מה שיש לו בעצמו, ככל אשר נתן ליעקב, אשר ידו אחזה בשרשי עקבות החטאת ומושבותיה [1]) ואשר אמר על רוב הטובה שֶהושפעה עליו: „חנני אלהים וכי יש לי כל" [2]). בדברים האלה אתה מוצא תורה ותוכחה כאחת. כי הכל תלוי ברחמי אלהים ובתנינתו. ואמנם יעקב למד זאת מאבי אביו אברהם, שלמד תורה מעצמו ויתן „את כל אשר לו" [3]) ליצחק החכם הנעלה תחת אשר לְיַלְדֵי ההגיונות המזויפים והנשמעים לשני פנים של הפלגשים לא הניח מאומה מכל רכושו; לבנים הפחותים האלה נתן רק דברים פחותים. כי קניניו, הלא הן צדקותיו כלילות השלמות, היו דברים, אשר רק אדם כליל שלמות ורם היחש זוכה להם; את המתנות הבינוניות, יָעַד לאלה הראויים להן, כלומר לחסרי־השלמות, שלא השיגו אלא את ראשית הידיעות הכלליות *), שהן מנת חלקן של הגר ושל קטורה, „הגר היא המָגור וקטורה היא הַמְקֻטֶּרֶת"**). כי האדם המסור רק להשכלה של חול אינו אלא נכרי הבא לגור ולא תושב החכמה והוא ממציא אל הנפש רק מעין רית ניחוח, הנודף ועולה מתוך הגיונותיו הדקים. אבל כדי להיות בריא נצרך הוא למזונות ולא לריחות: כי הטבע אשר יצר ביד חרוצים את הרית לא כון אלא שיהא משמש את הטעם, כדוגמת אותו האיש, הממונה להיות טועם ממאכל המלך לפני אכלו: ולפיכך כשם שמששמשים את השליטים לפני העבדים כך צריך לשמש את המדעים, שהם אורחים קבועים בנו, לפני אלה, שבאו רק לגור בנו. והיה אם הרוח ישכיל להבין זאת אז יִשְׁטֶ מן התאוה ויתחבר אל הצדקה, בהכירו את יפיה התמים, הנאצל והקדוש. ואז יהיה לרועה צאן, למנהיג ולמנהל לכחות הנפש הנבערים מדעת אשר לא יתן להם ללכת תועה בלי סדרים באין משגיח ומדריך [4]) וישמר על הלב הסורר, לבל יהיה עדי אובד כיתומה חסרת מגן ומחסה, אשר אין אפוטרופוס לה.

1) בראשית כה. כו. 2) שם לג. יא. 3) שם כה. ה. 4) בראשית ד. ב.

*) כלומר, של השכלת חול. **) הגר מלשון „גור" וקטורה מלשון „קטר".

גְּזֵרַת קַאיוּם קַאלִיגוּלַה.

והשמועה *) פרצה בארץ הקדושה ותגיע עד עיר הקדש. ויקומו כל עם הארץ כאיש אחד חברים, כאלו נועדו ביניהם לאחז יחד בדרך אחת, כי הצרה הכללית נתנה בקרבם את רוח האחדות, וימהרו ויעזבו את עריהם, את כפריהם ואת הבתים כאשר המה, וינהרו המונים המונים ארצה כנען אל המקום אשר נתן פיטרוניוס **) את משכנו בעת ההיא, עד כי בראות אנשיו את ההמון הגדול הזה הולך וקרב מהרו ויקראו אל פיטרוניוס בחזקה לשמר את נפשו, כי מלחמה באה עליו. עוד המה קוראים את הקריאה הזאת באזני פיטרוניוס, אשר לא היה נכון לצאת לקראת נשק, והנה שפעת יהודים באה כעננים לכסות את פני כל ארץ כנען, עד כי השתוממו על המונם כל רואיהם, אשר לא ידעו את מספר העם הזה כי רב הוא, ויעוררו קול בוכים ויללה איומה ונוראה עד מאד, עד כי גם אחרי הָאָלמה צללו אזני השומעים מבת הקול, אשר הולידה היללה ההיא. כשוך היללה קראו אל פיטרוניוס, אלה בחזקה ואלה בקול תחנונים, איש איש כפי אשר הטוהו רגשות נפשו, כי מטבע צרת הלב להמציא מענה לשון. — והמה עומדים על רגליהם בשש מערכות. שלש המערכות הראשונות הכילו את הזקנים, את האנשים ואת בני הנעורים, מערכה מערכה לבדה; ולעומתם נצבו הנשים גם הנה בשלש מערכות נפרדות, הזקנות, הנשים והעלמות. ויהי אך נראה פיטרוניוס והוא עומד על מקום גבוה למעלה מהעם, למען תראינה אותו כל העינים, והנה נפלו כל שש המערכות ארצה כאיש אחד וימלאו את דברי תחנתם בקול בוכים. ואחרי אשר נפקדו מאת פיטרוניוס לעמד על רגליהם ולגשת אליו לא היה בהם כח לקום מעל הארץ ואך לאט לאט קרבו אליו, עפר על ראשם, דמעה בעיניהם וידיהם על גביהם כאסירי עוני ההולכים למות. ואחר פתחו זקני העם את פיהם ויאמרו: ראה כי שקר טפלו האומרים, כי כאויבים אנחנו באים עליך, אחרי אשר לא חמושים אתאנו והידים אשר התעתדו מאת הטבע לתפש בחרב שמנו על גַבֵּינוּ, והננו פושטים את גויותינו אל הורגים לעשות בנו כְאַוַּת נפשם; גם את נשינו, טפנו ואת בני ביתנו הולכנו אתנו, לא נותרה כל נשמה בבית. אתאנו לך פיטרוניוס, העומד פה אתנו בשם קאיום, להפיל את תחנונינו לפניך בענות לב! אחת משתי אלה אנחנו נוטלים עליך: או החַיֵה תחיה את כל העם הזה, או השמד תשמידם עד תומם. הן הטבע חנן אותנו ברוח שלום ואנחנו שקדנו בכל לב להביא את ברכת השלום אל בתינו, כי העבודה, שאנו עמלים בה להביא טרף לפי הטף אשר ברגלנו, היא תלמד אותנו לרדף את השלום. אף אנחנו היינו ראשונים ליושבי סוריה, אשר ברכו את קאיום בשמחת לבב על המלוכה אשר קבל, כי פיטיליוס ההולך לפניך היה אתנו בירושלים בעת אשר הגיעה אליו שמועת קאיום בכתב ומעירנו נפוצה שמועת מלכותו ביתר הערים. הכי לזאת הקרבנו בבית מקדשנו זבחי תודה לחיי קאיום ראשונה, למען יהיה הוא הראשון אף היחיד אשר יפיר את סדרי עבודת אלהים, אשר הנחילונו אבותינו? הננו היום גולים מערינו, נוטשים את נחלתנו ועוזבים את בתי אחוזתנו, את נכסינו, את

---

*) על דבר גזרת קאליגולה להקים את פסלו בבית המקדש. **) נציב רומא בסוריה בימי קאליגולה.

כלינו, את שכיות חמדתנו ואת כל אשר לנו, את הכל נותנים אנחנו לו בשמחה ובטוב לב, עד כי תחשבנה בעיניו המַתּוֹת אשר אנחנו נותנים לו כאלו קבלנו אותן ממנו, ולעומת זה לא נבקש מאתו דבר, כי אם קיים יקיים את סדרי קדשנו על כנם, כאשר הניחום אבותינו ואבות אבותינו בידינו. אולם אם תמנע את הדבר הזה ממנו הננו מתעתדים למות ומסגירים אנחנו את חיינו בידכם ולא תחז עיננו ברעה המרה לנו ממות. הן אנחנו שמענו כי הרבית צבאיך, רגלים ופרשים, לצבא עלינו בחזקה, אם לא נתן יד לחנוכת המצבה מרצון נפשנו, אבל לא כן אנחנו, כי לא חסרי לב אנחנו להרים יד באדוננו התקיף ממנו. הנה צוארינו פשוטים לטבח ונפשנו להורגים; כי יגזרו, יקצצו אותנו לגזרים אנחנו לא נרים יד להשיב מכה אל חיק מַכֵּנוּ; נכונים אנחנו לקבל דין קשה מיד מנצחנו, אבל מה לך ולאנשי צבא? הנה אנחנו כהנים המשרתים בקדש ולנו המשפט לזבח את זבחי הצדק האלה, את נשינו, את אחינו ואת אחיותנו והיינו רוצחי אחים; ואחריהם נכריע לטבח את בנינו ואת בנותינו העדינות ונהי רוצחי בנים. ואחרי אשר נרחץ את בשרנו בדמי קרובינו אלה (כי אך זאת היא מקוה טהורה, אשר יטבלו בה המתים על קדושת השם כמונו), אז נעמד בַּתָּוֶךְ ונער את מקור דמינו בדמי קרובינו אשר נשפכו בידינו. ואחרי אשר לא תשאר בנו כל נשמה אז יקום דבר קאיוס ואנחנו נהיה נקיים מאת אלהים, אחרי אשר יצאנו את שתי החובות המוטלות עלינו, גם ידי חובת הכבוד היאות להקיסר גם ידי חובת חקינו הקדושים. אין אתנו דרך אחרת להקים את שתי המצות האלה, כי אם בוז נבוז לחיים הנקלים האלה ונמות יחד".

(תרגום מ. א. גינצבורג מתוך „המלאכות אל קאיוס קאליגולה").

פְּלַאוְיוּס יוֹסֵיפוּס.

נולד בשנת 37—38 לספה"נ ומת בעשר השנים הראשונות של המאה השניה.

יוסיפוס התיחש מצד אביו על משפחת כהנים נכבדה ומצד אמו היה נצר ממשפחת החשמונאים. שם אביו מתתיהו. הודות לחנוכו המְשֻׁכְלָל בלמודי הדת נעשה יוסיפוס לבקי בכתבי הקדש וביחוד בחקי התורה. בנערותו שקד על בתי המדרש של הפרושים והצדוקים ואחר שם את לבו לחקר חקירה מפורטת את משפט כת האיסים. לתכלית זו הלך המדברה אל אחד הנזירים המתבודדים ושמו בַּנוּס, אשר הורהו את מסתרי תורת האיסים ויסמך את ידיו עליו להיות לחבר לכת זו, אולם לאחר זמן נלוה יוסיפוס אל כת הפרושים. במשך ימי שבתו ברומא, אשר נסע שמה להשתדל לטובת שחרור כהנים אחדים ממקורביו ואשר הוצג שם לפני הקיסרית פּוֹפֵּיאַה וישא חן מלפניה, הכיר לדעת את החיים המדיניים של הרומיים ויהי לו הדבר הזה למאורע חשוב בחייו, אשר השפיע השפעה מרובה על התפתחותו בימים הבאים.

3

כאשר פרצה בשנת 66 לספה"נ המלחמה כנגד שלטון רומא נלוה יוסיפוס אל המתקוממים וַיְמֻנֶּה למצביא חיל הגליל, אבל אחר כבוש מצודת יוֹדֶפַת נפל בשבי ביד הרומאים. כשהובא לפני וֶספַּסְיָנוּס נבא לו, כי בקרוב יעלה לגדולה ויהיה לקיסר וכאשר נתקימה נבואתו זאת בשנת 69 הטה לו וספסינוס חסד ויעשהו בן חורין, ובשביל כך כנה יוסיפוס את עצמו בשם „פלאַוְיוּס". למן היום ההוא נשאר יוסיפוס בקרבת הקיסר. כאשר מסר וֶספַּסינוס את המשכת המלחמה ביד טיטוס נעשה יוסיפוס לאחד מבני לויתו ובשעת מצור ירושלים זכה לקבל מאתו פקודות חשובות מאד. אחרי כלות המלחמה שב יוסיפוס עם טיטוס לרומי ושם התמכר כלו לעבודתו הספרותית. וספסינוס יחד לו לסופר זה הכותב יונית מקום לשבת בארמונו, קבע לו פרס שנתי ונתן לו משפט אורח רומאי ולא שם לב אל האשמה שטפלו עליו, כי היה אחד מן המשתתפים במרד היהודים בקירנה וכי תמך בכסף ובכלי נשק את מנהיג המרד הזה, את יונתן. יוסיפוס נשאר חשוב ותקיף בחצר הקיסר גם בימי שלטונם של טיטוס ודומיצינוס ולא עוד, אלא שאֶיְזֵיביוּס מספר, כי לאחר מותו הקימו לו לזכרון כבוד את מצבת פסלו.

לכתבי יוסיפוס, אשר כלם נכתבו ברומא, אנו חיבים תודה על רוב הידיעות שהגיעו אלינו מדברי ימי המדינה היהודית במשך מאתים השנים האחרונות. מן הכתבים האלה נשתמרו בידינו:

1) „עַל מִלְחֶמֶת הַיְּהוּדִים". חבור בן שבעה ספרים עם מבוא גדול בראשו, אשר נכתב מתחלה ארמית ואחר כך עֻבַּד מחדש ביונית. הספר הראשון כולל את תקופת אנטיוכוס אפיפנוס (164—175 לפסה"נ) עד מות הורדוס (4 לספה"נ), הספר השני ממשיך את ספור המאורעות עד זמן התפרצות המלחמה (66—67 לספה"נ), הספר השלישי מספר את דברי המלחמה בגליל (67 לספה"נ), הרביעי מתאר את המצב בירושלים, את מריבות המפלגות, את מלחמת האזרחים ואת המרידות ומסיים בעלית וספסינוס על כסא הקיסרות; החמשי מתאר את מצור ירושלים עד החומה החיצונית, הששי מסיים בשרפת המקדש והעיר, השביעי מרצה את התוצאות האיומות של המלחמה, את צרות היהודים, את עליצות הנצחון של טיטוס ולבסוף את דבר מפלת יתר המצודות.

2) „קַדְמוֹנִיּוֹת הַיְּהוּדִים (אַרְכִיאוֹלוֹגְיָה)". חבור בן עשרים ספרים, שנכתב בשנת 93 או 94, וכולל את דברי ימי היהודים מבריאת העולם עד השנה השתים עשרה למלכות נירון (66 לספה"נ). ספר א: מבריאת העולם עד יצחק; ספר ב: מיעקב ועשו עד יציאת ישראל ממצרים; ספר ג וד: נדודי בני ישראל במדבר ומתן התורה על הר סיני; ספר ה: דברי ימי יהושע

והשופטים; ספר ו: דברי ימי שמואל ושאול; ספר ז: מלוכת דוד; ספר ח: משלמה ועד אחאב; ספר ט: מכאן והלאה עד אבדן ממלכת ישראל; ספר י: דברי ימי מלכות יהודה האחרונים עד גלות בבל; ספר יא: מכרש שהקים מחדש את המדינה היהודית עד אלכסנדר הגדול; ספר יב: היהודים תחת שלטון המלכים לבית לַגי ולבית סִילֶקוס עד ההתקוממות מפני הסורים ומיתתו של יהודה המכבי (161 לפסה"נ); ספר יג: ימי הפרחת בית החשמונאים עד מות שלומית אלכסנדרה (69 לפסה"נ); ספר יד: דלדול בית החשמונאים וסופו, כבוש ירושלים ע"י פומפיוס עד ראשית שלטונו של הורדוס הגדול (37 לפסה"נ); הספרים טו–יז: דברי ימי מלכות הורדוס (4–37 לפסה"נ); ספר יח: זמנו של קליגולה עד מלוכת אגריפס; ספר יט: דברי ימי מלוכת אגריפס; ספר כ: דברי ימי נציבי רומי בארץ ישראל עד גֶסיוס והתקוממות היהודים. אף על פי שהחבור הזה לקוי עד מאד בפגימות לא מועטות והרבה פרקים ממנו נתמלאו רק בשרטוטים אחדים או גם בספורי בדים ובכלל נמצאו בו דברים שאינם מדויקים, שגיאות וגם סתירות, הנה בכל זאת גדול ערכו מאד לחקר באור המקרא, ביחוד לחקר דרכי הבאור האליגורי של דברי התורה ולא פחות מזה לחקר רוח האגדה, שהיתה אחר כך לזרם כביר, העובר ומשתפך בתלמוד ובמדרש. גם בנידון ההיסטורי אנו מוצאים ענין גדול בספר הקדמוניות מפאת כתבי־הזכרון והתעודות שהוכנסו אל תוכו. ככה למשל, יש יכלת בידינו לקבע על פיהו בדיוק את סדר הכהנים הגדולים מימות אלכסנדר הגדול עד חרבן הבית השני.

3) „הָאַבְטוֹבִיאוֹגְרַפְיָה", שנכתבה לרגלי עלילות הדברים ששם עליו יוסטוס הטברי ושבעצמו של דבר איננה כלל ספור תולדות המחבר אלא כל עיקרה היא הרצאה המגיהה אור על מצבו ופעולותיו בתור מצביא חיל הגליל לפני התפרצות וספסינוס בארץ. בכל מאמצי כחו ישתדל יוסיפוס לשים לאל את העלילה, כי הוא היה המעורר את העם למרד, ואת כל האשמה יגולל על יוסטוס זה הנזכר. ידיעות ביאוגרפיות נמצאות רק בראש הספר ובסופו.

4) „כְּנֶגֶד אַפְּיוֹן אוֹ עַל דְּבַר קַדְמוּת הָעָם הַיְּהוּדִי", חבור בן שני ספרים, הכולל אפולוגיטיקה הרוצה כנגד דברי העלילות והכזבים, שהטיח המדקדק האלכסנדרוני אפיון כלפי קדמות העם היהודי, והמלא וגדוש בפסקאות וציטטות מכתבי סופרים שונים שאבדו. החבור הזה הנהו המובחר שביצירותיו הספרותיות של המחבר, לכל הפחות בנוגע לחֹם הרגש הכביר שנכתב בו. בכשרון רב הוא מוכיח בחבור הזה, כי עם אבדן חסן העם היהודי עוד לא אבדה תורתו. ביחוד מצוין הוא הספר השני, אשר בו הוא מכחיש בכל תקף ומגלה את כל השקר אשר בדבות השונות

ובעלילות הנמבזות, שהעלילו אז צוררי היהודים על עם חרמם, כמו, למשל, הדבה, כי בבית המקדש נותנים כבוד אלהים לראש חמור של זהב או כי מפטמים כאן יוני שבוי, כדי לשחט אותו לעת מזומנה ולאכל מבשרו, או כי היהודים נשבעים לצרר את כל בן נכר. בכלל יכול החבור הזה להחשב להרצאה מחוכמה של היהדות לכל חקרי למודיה ומנהגיה הדתיים. אחדים מאבות הכנסיה הנוצרית מיחסים ליוסיפום גם את ספר החשמונאים הרביעי, אבל טעות היא בידם.

I מִלְחֶמֶת הַיְהוּדִים.

א. שְׂרֵפַת הַמִּקְדָּשׁ. (VI. 4. 4—8)

ביום הזה לא גועזו היהודים להתנפל על אויביהם, כי היו מיוגעים ומדוכאים עד מאד. אולם ביום המחרת אספו את גדודי חילם ובעד השער המזרחי השתערו בשעה השניה ברוח גבורה חדשה על צבא המשמר, אשר בחצר המקדש החיצונית. אנשי המשמר סוככו בעדם במגניהם כחומה והשיבו מלחמה בכל עוז ובכל זאת לא יכלו עמד בפני קמיהם, שעלו עליהם גם ברוב המונם גם בגבורתם. אבל טיטוס, שצפה וראה את כל הנעשה מעל ראש מצודת אנטוניה, חש לעזרתם בלוית גדוד פרשים מובחרים בטרם הגיע הקרב לידי הַכְרָעָה. היהודים לא יכלו להחזיק מעמד בפניו ואך נפלו חללים אנשי הצבא, שעמדו בשורה הראשונה, הפנו האחרים ערף וינוסו. אולם אך עזבו הרומאים את מערכות המלחמה והנה שבו היהודים שנית ויתנפלו עליהם מאחוריהם. אז השתערו עליהם הרומאים שנית ויניסום עוד הפעם. בשעה החמשית הוכו היהודים סוף סוף מכה נצחת וַיִּסָּגְרוּ בפנים בית המקדש.

אז שב טיטוס אל מצודת אנטוניה מתוך ההחלטה, להשתער ביום המחרת בבקר השכם עם כל צבאותיו על המקדש ולהקיפו מכל עברים. אכן כבר יצאה הגזרה מלפני אלהים שבית המקדש יעלה על המוקד. כי הנה בא היום המוכן לפורענות, הלא הוא היום העשירי לחדש לוס, אשר בו שרף מלך בבל גם את בית המקדש הראשון. ואולם גם הפעם רק היהודים עצמם אשמים בשרפתו. כי לאחר שעזב טיטוס לזמן מה את מקום המערכה שבו המורדים, אחרי מנוחה קצרה, להתנפל על הרומאים מחדש; ובכן פרצה מלחמה בין גדוד המצב אשר במקדש ובין הצבא, שהָפְקַד לכבות את האש הבוערת בבנינים החיצונים. היהודים הוכו אחור והרומאים רדפו אחריהם עד לפני בנין המקדש. באותה שעה תפש איש צבא אחד, מבלי חכות לפקודה או מבלי אשר שער מראש את תוצאות מעשהו, לפיד בוער וכשהוא מורם למעלה ביד אחד מחבריו זרק אותו בעד חלון הזהב, הפונה צפונה אל האולמים אשר עם קדשי הקדשים. כאשר התלקחה הלהבה הרימו היהודים קול

יללה איומה ובכל מאמצי כחותיהם ומבלי שים לב אל הסכנה הנשקפה לחייהם חשו להציל את המקדש, שהיה מחמדם האחד, אשר שמרו אותו עד עתה מכל משמר.

אחד הרצים מהר להודיע את הדבר לטיטוס, אשר שכב זה עתה על מטתו לנוח מעמל הקרב. טיטוס קפץ מעל מטתו ומבלי להחליף את בגדיו רץ אל המקדש לעצר בעד הבערה. אחריו נחפזו כל שרי הצבא ואחריהם כל הלגיונות. אין לשער את השאון הנורא ואת המהומות והצעקות אשר קמו לרגלי התנועה המבולבלת של המון רב כזה. בקולות קריאה ובתנועות ידיו פקד טיטוס על הנלחמים לכבות את האש. אבל איש לא שמע את קולו ולא שם לב אל האותות שנתן בידו: השאון החריש את האזנים ואנשי הצבא היו סחופים בסערת המלחמה ומלאים חמת נקם. שום פקודה ושום איום לא יכלו לעצר את הלגיונות המשתערים אל הקרב — רק סערת הזעם שתקפה את כלם היתה המפקדת במלחמה. הרבה אנשים נרמסו בדחק ובלחץ שנהיו אצל השערים, והרבה אחרים נפלו אל תוך שרידי חרבות האולמים, הלוהטים עדיין באש, ויהי גורלם גורל אויביהם הנהרגים. כאשר הגיעו קרוב אל המקדש לא השגיחו עוד כלל בפקודות טיטוס, אלא קראו לאנשי הצבא, שעמדו בשורות הראשונות, כי יזרקו לפידים בוערים אל תוך המקדש פנימה. וגם המורדים התיאשו כבר מֵעֲצר בעד הבערה, כי בכל מקום בואם הרגו בהם או הניסום. המונים המונים מדלת העם חדלי אונים ומחוסרי נשק נרצחו על כל מדרך כף רגל. צבורי חללים נערמו מסביב למזבח ומעל למעלותיו שטפו פלגי דמים או התגוללו פגרי מומתים.

כאשר נוכח טיטוס, כי ידו קצרה לכלא את חמת אנשי חילו וכי האש הולכת הלך והשמיד את הכל, נכנס אל קדש הקדשים להתבונן על הדר תפארתו. וירא והנה גדול ונעלה ההוד על כל מה שסַפּר על אודותיו בין הגויים וכי היהודים לא הפריזו על תהלתו ויקרת כבודו. אולם לפי שהלהבה טרם פרצה אל הבית פנימה ורק החריבה את אגַפיו אשר מסביב לו, לכן חשב בצדק, כי עוד לא אפסה תקוה להציל את עצם המקדש. אי לזאת התפרץ החוצה ויתאמץ לעורר את אנשי הצבא לכבות את האש גם בפקודותיו שפקד עליהם בעצמו גם על ידי שומר ראשו הצינטוריון ליבֶרַלים, אשר צִוָּה מאתו להכות את הממרים במקל. אפס החמה על היהודים והשנאה להם יחד עם תשוקת הקרב הלוהטת נצחו גם את חרדת הכבוד מפני טיטוס גם את היראה מפני הנוגש המכה אותם. מלבד זה אחזה את רבם גם תאות השלל: הם דמו, כי אין קץ לאוצרות הזהב אשר בהיכל פנימה, אחרי שגם מחוץ הכל עשוי זהב. והנה אך התפרץ טיטוס החוצה להרגיע את אנשי הצבא התגנב איש צבא אחד אל ההיכל פנימה וישם בחשך אש תחת צירי הדלת. כאשר התלקחה הלהבה נסוגו שרי הצבא עם טיטוס אחור ואיש לא הפריע עוד את אנשי הצבא שעמדו מבחוץ להוסיף אש על המדורה. ככה היה המקדש למאכלת אש, למרות רצון טיטוס.

והנה עד כמה שלא ידאב לבנו על אבדן ההיכל הזה, אשר ביפי מלאכתו, גדלו וקדושתו לא היתה דוגמתו בעולם, בכל זאת יכולים אנו למצא תנחומים ברעיון, כי היתה זאת גזרת הגורל, השולט בכל החיים ובכל מעשי ידי האדם וערי מושבותם. ומצוין הוא בנידון זה דיוק הזמן, אשר לפיהו פעל הגורל את פעולתו. כי כאמור למעלה חל החרבן באותו החדש ובאותו היום, אשר בו שרפו הכשדים את הבית הראשון. למן בנין הבית הראשון על ידי שלמה עד חרבן הבית השני בשנה השניה למלכות וספסינוס עברו 1130 שנה, שבעה חדשים וחמשה עשר יום ולמן

בנין הבית השני, שהתחיל חגי בשנה השניה למלכות כרש, עד חרבנו עברו 639 שנה וארבעים וחמשה יום.

ב. אֵבֶל הַיְהוּדִים עַל שְׂרֵפַת הַמִּקְדָּשׁ.

בשעה שבית המקדש בער באש שדדו וחמסו אנשי הצבא את כל הבא בידם אף רצחו את היהודים, שנפגשו על דרכם, הטונים המונים. הם לא חמלו על זקנים ולא חסו על נשואי פנים: באכזריות נוראה הרגו ילדים וישישים, בני עם הארץ וכהנים. בחמת זעמם הכריעו את הכל לטבח ולא עשו פדות בין המתחננים לחוס עליהם ובין הנלחמים על נפשם. קול המון האש הלוהטת מסביב התלכד יחד עם אנקת החללים. מפני גֹבַה המקום וגדל הבנין הבוער נדמה, כאלו כל העיר כלה עולה על המוקד. אכן איומה ונוראה היתה ההמולה הזאת מאין כמוה. בערבוביה מחרשת אזנים זו עלו בלולים קול ענות הגבורה של לגיונות הרומיים, נהמת המורדים, המוקפים להבות אש וחרבות אויביהם, ויללת המון העם, הנעזב לנפשו והמתרוצץ בקול מר צורח לקראת האויב. הזעקות שנשמעו מעל ראש הגבעה עוררו תאניה ואניה בתחתית העיר. אלפי איש, אשר לשונם כבר נאלמה דומיה מרעב, התעוררו למראה המקדש הבוער וישמיעו נהי ובכי תמרורים. ולהגדיל את הפחדים והאימים נוסף עוד ההד אשר נִשָּׂא ובא מפֵּירְאָה ומן ההרים אשר מסביב. אולם מראות השוד והשבר היו נוראים שבעתים מבלהות ההמולה והשאון. הר הבית היה מוקף מוקדי להבות ודומה היה, כאלו הוא בוער כלו עד לתחתיתו; ועוד דומה היה, כי פלגי הדמים השופטים עצומים מנהרי נחלי האש וכי הנהרגים רבים מן ההורגים. מרוב חללים לא נראתה האדמה ואנשי הצבא הרודפים אחרי אויביהם הבורחים דלגו וקפצו מעל לתלי תלים של פגרים. ובכל זאת התפרצו הפריצים מבעד לשורות הרומאים וברוב עמל נדחקו עד לחצר המקדש החיצונית ומשם ברחו אל העיר. יתר העם נמלט אל האולם החיצון. אחדים מן הכהנים קרעו מעל גג המקדש את כידוני הזהב יחד עם תחתית העפרת שהיו קבועים בה וזרקום על ראשי הרומאים. בהִוָּכְחָם, כי מאומה לא יעלה בידם, ובראותם, כי מדורות האש הולכות ומגיעות עד למקום עמדתם, נמלטו אל חומה גבוהה שמונה אמות. שנים מן הנכבדים שבהם, אף על פי שהיתה הברירה בידם, אם לעבר אל הרומאים ולהציל את חייהם או לעמד תחתם ולצפות אל הגורל הצפוי ליתר חבריהם, התנפלו אל תוך המדורה ונשרפו יחד עם המקדש. ואלה שמותיהם: מאִיר בן בֶּלְגַא ויוסף בן דַאלַי.

כאשר עלה המקדש על המוקד חשבו הרומיים, כי אך למותר הוא לחוס על יתר הבנינים אשר מסביב ולכן הבעירו באש את הכל: את שרידי האולמים ואת השערים, מלבד השער המזרחי והשער הדרומי, אשר מתחלה הותירום אולם אחר כך שבו והרסו גם אותם. אחר זה שרפו את בית-הגנזים, אשר בו היו טמונים אוצרות כסף וזהב עצומים, המון בגדי ערך, כלי יקר — באחת כל רכוש היהודים, יען כי בבית הזה נתנו עשירי העם לפקדון את כל הונם. לבסוף עלה הגורל גם על האולם אשר לחצר החיצונית, ששם נמלטו לנפשם נשים, ילדים וערב רב מהמון העם, כששת אלפים איש. בטרם הספיק טיטוס לחרץ את משפטם

ולצוות לשרי הצבא מה לעשות להם הציתו אנשי החיל בחמת זעמם את האולם באש. הרבה היו למאכלת אש והרבה אחרים מתו בהתנפלם מתוך המדורה למטה. מכל ההמון לא נותרה בחיים כל נשמה. למיתתם גרם איש נביא שקר, אשר הודיע באותו היום ליושבי העיר לאמר: „אלהים פקד עליכם לעלות על המקדש, אשר שם יראה לכם את אות גאולתכם!" בכלל הרבו הקנאים לשלח אז אל העם המון נביאי שקר אשר פתוהו לבטח בעזרת אלהים, כדי שימעט מספר האנשים הנופלים אל הרומאים וכדי לחזק את התקוה בלב האנשים, אשר אפילו הפחד מפני צבא המשמר לא עצר בעדם לנוס מן המחנה. בעת צרה נוח האדם להאמין בכל דבר ומה גם אם יזדמן לפניו רמאי, המבטיח לו גאולה וישועה ממצוקותיו, אזי ודאי שיתמכר האמלל לתקוה בכל מאדו.

ככה נתעה אז העם האמלל ביד נוכלים, אשר נתנו את עצמם לשליחי אלהים. אבל לכל האותות והמופתים הגלויים, אשר בשרו להם את החרבן המשמש ובא, לא האמינו ולא שמו אליהם לב. אזניהם כבדו משמע, עיניהם טחו מראות ולבם ערל מהבין את כל האותות האלה, אשר שלח אלהים להזהירם ולהעיד בם.

II. קַדְמוֹנִיּוֹת הַיְהוּדִים.

א. הַכַּוָּנָה הַסִּמְבּוֹלִית אֲשֶׁר בְּמַעֲשֵׂה הַמִּשְׁכָּן וּבְבִגְדֵי הַשְּׂרָד שֶׁל הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל.

אכן תמוה הדבר עד מאד, כי זה עידן ועידנים, אשר הגויים מתיחסים אל עמנו בשנאה גדולה כל כך וכי חושדים בנו, כאלו אין אנו נותנים כבוד לאלהים, אשר לדברי מנדינו רק הם בלבד מעריצים אותו באמת ובתמים. אפס האיש המתבונן אל מלאכת המשכן ומסתכל בשים לב בבגדי השרד של הכהן הגדול ובכלי המקדש, שאנו משתמשים בהם לעבודת אלהים, יבוא לידי הכרה ברורה, כי המחוקק שלנו היה איש אלהים וכי שלא בצדק מאשימים אותנו בכפירה בדת. המעיין בכל הדברים הנקובים למעלה בלי טינא בלבו ובשקול הדעת הראוי לכך ימצא, כי הדברים האלה כוללים ציור של כל הטבע כלו. כי המשכן אשר ארכו היה שלשים אמה, נחלק לשלשה חלקים ומשלשת החלקים האלה היו שנים, שנועדו לעבודת הכהנים, משמשים סמל לים וליבשה, אשר כל בני האדם מצויים אצלם ושולטים בהם, תחת אשר החלק השלישי, המיוחד רק לאלהים, משמש סמל לשמים, הנעלים ונשגבים מבני האדם. שתים עשרה חלות המערכת אשר על שלחן הפנים מרמזות לשנים עשר ירחי השנה. המנורה עם שבעים כליה מרמזת לשבעים אותות הרקיע, אשר דרכם יעברו כוכבי הלכת, ושבעת הנרות, אשר עליה, מסמנים את תנועות הכוכבים האלה. היריעות השזורות מארבעה מינים של ארג מכונות כלפי ארבעת היסודות; השש מכון כלפי האדמה. המצמחת את הפשתה, אשר ממנה שוזרים את השש; הארגמן מכון כלפי הים הַמְאָדָם מדם הדגים; התכלת מכונה כלפי האויר ושני התולעת מכון כלפי האש.

כיוצא בזה משמש מעיל הכהן הגדול, העשוי שש, רמז לאדמה; התכלת מכונת כלפי השמים, הרמונים מכונים כלפי הברק והפעמונים—כלפי הרעם. האפוד

משמש ציור לכל הטבע כלו ומשום זה נארג לפי דעתי מארבעה מיני חמרים, וחוטי הזהב הקלועים בו מכונים כלפי זיו האור המאיר את הכל.

החשן הצמוד אל הלב משמש סימן לאדמה הקבועה באמצע התבל. האבנט, שבו הוא אָפוד, מרמז לים האוקינוס, הסובב את כל האדמה. שתי אבני השהם הגדולות אשר על כתפות הכהן הגדול, מכוונות כלפי השמש והירח; שתים עשרה האבנים היקרות מרמזות על שנים עשר חדשי השנה או על שנים עשר המזלות שבגלגל הרקיע, אשר היונים קוראים לו זודיאק. גם מצנפת הכהן הגדול משמשת לפי דעתי סמל לשמים בגלל פתיל התכלת שהיה צמוד אליה ובגלל ציץ הזהב המתנוסס עליה והמכון אל זבול הזהר, אשר בו ישכן אלהים.

ב. דִּבְרֵי משֶׁה הָאַחֲרוֹנִים.

כאשר עברו מזמן צאת בני ישראל ממצרים ארבעים שנה חסר שלשים יום הזמין משה את כל העם אל אחד המקומות שעל חוף הירדן, הנודע לתהלה בשפעת עצי התמרים הגדלים שם ושעכשיו בנויה שם העיר אָבֵל, וידבר אל קהל הנאספים את הדברים האלה:

עוזרי הנאמנים במלחמה וחברי בכל תלאות הנדודים, שעברו עלינו במשך שנים הרבה! הנה מלאו לי מאה ועשרים שנה ומלפני אלהים היה רצון שאפטר מן העולם; רצון אלהים זה מעכב בידי להיות לכם לעזר ולנהל אתכם בעצתי בכל המעשים, שאתם עתידים לעשות בעברכם את הירדן, ולכן מרוב דאגתי שאני דואג להצלחתכם הבה אגיד לכם עתה את כל הדברים, אשר על פיהם תאיר אליכם ההצלחה את פניה לנצח וזכרוני יהיה לברכה בקרבכם. ואחרי הורותי אתכם את המעשה אשר תעשו, לבעבור תהיו מאושרים גם אתם גם תנחילו אשֶׁר קַיָּם לבניכם אחריכם, אפרד מארצות החיים בנפש חפצה. ואמנם ראוי והגון אני כיום הזה שבעתים, שתאמינו לי ותבטחו בי, עקב אשר כל ימי חיי שקדתי לטובתכם ועתה הנה הגיע זמני למות ולעת כזאת מתקרבת נפש האדם אל מדת החסידות קרבה יתרה. הוי, בני ישראל, דעו כי אשר כל בני האדם רק מתת אלהים הוא. רק הוא לבדו יכול לתתו למי שימצאהו כשר לפניו ולקחתו מאת מי שאינו הגון לו. ואם תעשו ככל הטוב והישר בעיניו וככל אשר אני, היודע את רצונו היטב, מיעץ לכם לעשות, אז לא תאונה לכם רעה כל ימי חייכם והמעט מכם שתתענגו על אשר וכבוד, כי אם כל הימים תהיו שליטים בכל הקנינים אשר רכשתם לכם ועוד תזכו גם ליתר הקנינים, אשר טרם השגתם אותם.

רק את האחת אל תשכחו, שמעו תמיד בקול אלהים ועשו את מצותיו; אל תמירו לעולם את התורה המצויה בידכם בחקות נכריות; שמרו את משמרת עבודת אלהיכם ואל תחליפוה בעבודה זרה. אם תעשו כזאת תהיו אנשי חיל, אשר מאין כמוכם לגבורה, ולא תכנעו תחת יד אויביכם לעולם. אם אלהים יהיה בעזרכם לכם המשפט והצדקה לבוז לכל אויביכם. אם תלכו כל ימי חייכם בדרך החסידות גדול יהיה שכרכם עד מאד, כי היא לבדה הנה הקנין הראשון והנעלה שבכל הקנינים והיא תנחיל אתכם את כל שפעת הקנינים האחרים; אם תתנהגו על פיה

בדברים שבין איש לרעהו תאַשר את חייכם אשר גדול מאין כמהו; בגללה יפזרו לכם תהלה יותר מלכל עמי הנכר וגם בדורות הבאים תנחלו שם תפארה, אשר לא יכרת. כל הדברים האלה ישיגו אתכם, אם תהיו בנים מקשיבים ותשמרו לעשות באמונה את כל החקים, אשר נתתי לכם על פי אלהים, ואם תשקדו להעמיק חקר בם. ואני הנני נפטר מן העולם שמח וטוב לב על רוב אשרכם והנני מצוה עליכם להתנהג על פי מדת ההסתפקות ועל פי סדר המשטר שחקקתי לכם ולסור למשמעת מנהיגיכם החסידים, אשר ידאגו לטובתכם. ואלהים אשר הנחה אתכם עד עתה ואשר ברצונו הייתי לכם לעזר ולהועיל, המעט ממנו שלא הסיר את חסדו מכם עד עתה, כי אם עוד יוסיף לחֹן אתכם כל הימים, אשר תשמרו לעשות את הטוב והישר ותכירו, כי רק הוא לבד הנהו המושיע אתכם. בעצות טובות לאשרכם כל הימים ינהלו אתכם הכהן הגדול אליעזר, יהושע, זקני השבטים וראשיהם; מלאו אחריהן בנפש חפצה וזכרו, כי האנשים הנכונים להקשיב בקול מצוַה ידעו גם איך לשלט על אחרים בשעה שתגיע עתם להמנות לפקידות ולמשרה, אף שימו אל לב, כי החרות לסור ברצון למשמעת המנהיגים היא הטובה שבכל מיני החרות. עד עתה דמיתם, כי החרות נותנת לכם את המשפט לנבל את מטיביכם, אולם עליכם לעזב את דרככם זה, למען ייטב לכם. המנעו אפוא לימים הבאים מהתמרמר אל מטיביכם, ככל אשר הסכן הסכנתם עד עתה להתמרמר אלי; הן גלוי וידוע לפניכם, כי אתם הרביתם להתנקש בנפשי יותר מאויבי. הזכרתי לכם את הדבר לא למען הוכיחכם על פניכם; כי אם לא קצפתי עליכם אז, בעת אשר השבעתם אותי כעס ומרורים, לא כל שכן שאין את נפשי לעורר את מורת רוחכם עתה באחרית ימי חיי, — רק חפצתי להעיד בכם, להיות נזהרים בדבר הזה בימים הבאים, וכאשר תעברו את הירדן ותכבשו את ארץ כנען ואין קץ לאוצרות אשר תרכשו, לא תתנשאו ולא תוסיפו למרר את חיי מנהיגיכם. כי אם ידית אתכם עשרכם להיות גאיונים ובוזים את המישרים, אז יסיר אלהים את חסדו מכם. ואם תקימו את אלהים לאויב לכם, אז תנָצחו ביד אויביכם ותגָלו מעל אדמתכם לבשתכם ולחרפתכם. או אז תפוצו על פני כל העולם ואויביכם יעבדו בכם בפרך. וכאשר תשיג אתכם כל הצרה הזאת, אז תִנָחמו לאחר זמן וללא הועיל על כל העברות אשר עברתם על מצוות אלהים. והנה אם רוצים אתם לנצר את רכושכם ואת ארצכם, עליכם לאבד ולהשמיד את כל אויביכם אשר תנצחו, עד לבלי לחיות בם כל נשמה, כי אם תשאירום בחיים, אז תזנו אחרי ארחותיהם ומעשיהם ותזנחו את חקות אבותיכם. עוד עצתי נתונה לכם, לנתץ ולהאביד את כל מזבחותיהם, אשריהם ומקדשיהם ולבלי להשאיר להם כל שריד וכל זכר, כי רק אם תעשו כזאת בטוחים אתם, כי רכושכם וקניניכם יתקימו בידכם. ולבל תשטו מאפס דעת את הטוב אחרי הרע, הנה כתבתי לכם על סֵפר את מצוות אלהים וחקותיו ואת משפטי השלטון במדינה, אשר אתם הולכים לכונן, ואם תקימו את כל הדברים האלה תֵּחָשְׁבו למאושרים שבבני האדם.

בדברים האלה מסר לידם ספר, אשר עליו היו כתובים החקים ומשפט המשטר המדיני. הנאספים נתנו את קולם בבכי וימאנו להנחם על פטירת מנהיגם, כי זכרו את כל הסכנות והתלאות, אשר סבל למען אשרם וטובם, וקשה היה לקוות, שיקום להם מנהיג אחר כמהו; ועוד חרדו, פן לא יוסיף אלהים לדאג להם כבתחלה, אחרי אשר רק בגלל משה, אשר תמיד הפיל לפניו תחנה בעדם, נטה אליהם חסד. נוסף על זה הציקם מרי הנחם על כל הכעסים, אשר הכעיסו את משה במִרְיָם וקשי ערפם וכל כך

גדול היה צערם, עד כי כל העם התמוגג בדמעות ולא אבה להתנחם. משה הטיף להם נחומים וירחיק מלבם את הרעיון, כאלו ראוי הוא למנוד ראש ולרחמים ואחרי אשר עורר אותם שנית להחזיק בכל עוז בתורה שנתן להם שלח את העם איש לביתו.

III. קַדְמוּת הָעָם הָעִבְרִי כְּנֶגֶד אַפְּיוֹן.

עֲלִילוֹת שָׁוְא.

עתה הבה נחקר לדעת את האשמות הגדולות, שהוא מגולל על יהודי אלכסנדריה. הוא אומר: „הם באו מסוריה והתישבו על חוף ים אשר אין נמל לו, בקרבת הגלים הסוערים". והנה אם יש לדון את מקום המושב הזה לגנאי, הלא תחול החרפה רק על עיר מולדתו (כביכול) אלכסנדריה, אף על פי שכל איש יודה, כי חלקת אדמתה זו הסמוכה אל הים טובה מאד למושב בני אדם. ואכן אלמלי תפסו להם היהודים את המקום הזה בחזק־יד וגם אחר כך הגינו עליו לבל יגזלוהו מידם, הרי היה זה אות ומופת על אמץ רוחם וגבורתם. אבל באמת נועד להם המקום הזה למושב מטעם אלכסנדר, אשר זכה אותם באותן הזכויות אשר להמקדונים. נכספתי לדעת את הדברים שהיה אפיון אומר עליהם, לו לא ניתנה להם הזכות להאחז במקום מושבם זה, הנמצא בקרבת ארמון המלך, ולכנות את עצמם בשם הכבוד מַקִידוֹנִים, הנקרא עליהם עד היום הזה, ולו קבעו את מושבם בְּנֶיקְרוֹפּוֹלִים [1]! אם קרא אפיון את מכתבי המלך אלכסנדר ואת המכתבים אשר כתב תלמי לַגוֹס ויתר מלכי מצרים הבאים אחריו ואם ראה באלכסנדריה את עמוד הזכרון, אשר עליו כתובים כל דברי הזכויות אשר נתן צֵיזַר הגדול ליהודים, — אם היו כל התעודות האלה לנגד עיניו ואף על פי כן מלאו לבו להגיד בספרו את ההפך ממה שכתוב בהן, הרי איש בליעל הוא, ואם לא ידע מזה דבר, הרי אדם נבער מדעת הוא. וכיוצא בזה רק איש בער מסוגל להשתומם על הדבר, כי יהודי אלכסנדריה נקראים בשם אלכסנדרונים. שהרי כל האנשים המוזמנים להשתתף ביסוד אחת הקולוניות, אף על פי שהם נבדלים אלה מאלה לגוייהם ולארצותם, נקראים בשם, אשר קרא להם מיסד הקולוניה. אין מן הצרך לי להביא בנידון זה ראיות מן החוץ, אלא די לי בדוגמאות הלקוחות מהיי היהודים. היהודים היושבים באנטיוכיה נקראים בשם אנטיוֹכִיִים, לפי שהמלך סיליקוס, אשר יסד את העיר הזאת, זכה אותם במשפטי אזרחים. כיוצא בזה נקראים יהודי אֶפֶיזוֹס והיהודים היושבים ביתר ערי יון בשמותיהם של תושבי המקומות ההם, על פי הרשיון לדבר, שניתן להם מאת הדִיאַדוֹכִים. והנה גם הרומאים נדיבי הלב התירו להקרא בשם רומאים לא רק לאנשים יחידים אלא לעמים שלמים. הנה כי כן אנו קוראים רומאים לאלה שהיו לפנים אִבֶּרִים, תִּירֶנִים וְסַבִּינִים. אפס אם לדעת אפיון אין ממש בזכות־אזרח, אשר ממין זה, יחדל נא קודם כל הוא גופו

---

1) כלומר: „עיר המתים". בשם זה נקרא הפרור המערבי שבאלכסנדריה בגלל בתי חניטת המתים ושדות הקברים שנמצאו שם.

להקרא בשם אלכסנדרוני! הלא הוא נולד, כמו שאמרתי למעלה, בטבורה של ארץ מצרים ואיככה זה היה לאלכסנדרוני, אם (כמו שהוא מהליט בנוגע אלינו) זכות האזרח, שניתנה במתנה, אינה ולא כלום? אבל האמת היא, כי רק למצרים אסרו הרומאים, שליטי העולם שבזמן הזה, לקבל זכות-אזרה, תהיה אשר תהיה. ואולם כל כך גדלה נדיבות רוחו של אפיון זה עד כי מרוב תאותו להשיג את הדבר הנמנע ממנו יתאמץ להשפיל את כבודם של אלה, שזכו לו בצדק ובמשפט. ברם גלוי וידוע הוא, כי לא מחסרון מתישבים אסף אלכסנדר את בני עמנו אל העיר, אשר התמכר אל בנינה בקנאה רבה כל כך, אלא הוא נתן את היתרון לבני ארצי רק לאחר שבחן ובדק אותם היטב, אם אנשי חיל הם ואם אפשר לסמך עליהם. כי הוא היה מכבד את עמנו, ככל אשר יעיד על זה גם הֶיקַאטֶיאוּס, המספר, כי לפי שהיהודים היו מסורים לו בלב נאמן, לכן ספח אל מדינתם את שומרון, אף עשה אותה לארץ חפשית, הפטורה ממסים. וגם תלמי I (285—323 לפסה"נ) בן לַגוֹס התיחס אל היהודים היושבים באלכסנדריה, ככל אשר התיחס אליהם אלכסנדר. כי הוא מסר לידם את משמרת המבצרים אשר במצרים, בדעתו נאמנה, כי הם יגינו עליהם במסירות נפש ובגבורה, ולא עוד, אלא שמחפצו לבצר את שלטונו בקִירֶינָה ובשאר מדינות לוב שלח לשם פלוגה של יהודים בתור מתישבים בארץ. יורשו תלמי השני פִילַדֶלְפוּס (246—285 לפסה"נ), המעט ממנו ששלח לחפשי את כל היהודים שבויי המלחמה אשר נפלו לידו, אלא שהעניק להם לעתים קרובות גם מתנות כסף; ואולם חשוב מכל אלה הוא דבר שאיפתו להכיר לדעת את תורתנו ולהגות בספרינו הקדושים. לתכלית זו הזמין אליו אנשים, אשר הטיל עליהם לתרגם לו את התורה ליונית, וכדי שהמפעל הזה יעלה יפה מסר את ההשגחה עליו לא לאנשים מן השוק אלא לדֶימֶיטְרִיוֹס מפַאלֶירוֹן, לאַנדְרֶיאַס ולאַרִיסטֶיאַס; משלשת האנשים האלה היה הראשון מצוין בדורו ברוב השכלתו והשנים האחרים היו ממונים על שומרי ראש המלך. אל נכון לא היה משתוקק כל כך לדעת את חקותינו ואת חכמתנו לו רחש אל האנשים המחזיקים במסרת התורה הזאת רגשי בוז ולולא היו, להפך, נעלים ויקרים בעיניו עד להפליא.

אבל גם בנוגע ליתר מלכי מקדוניה אשר מלכו במצרים אין אפיון יודע, כי הנו לנו רגשי ידידות הרבה. ככה היה מעשה בתלמי השלישי (221—246 לפסה"נ) המכונה אֶיאֶרְגֶטֶס, אשר אחרי כבשו את כל ארץ סוריה לא הקריב קרבנות תודה על נצחונו לאלהי המצרים, אלא בא לירושלים ויקריב שם המון קרבנות לאלהינו, לפי החקים הנהוגים אצלנו, אף נדב למקדש מתנות רבות, כיאות לנצחונו הגדול. תלמי הששי פִילוֹמֶטָר (146—181 לפסה"נ) ורעיתו קליאופאַטרא הפקידו ביד היהודים את כל שלטון המלוכה; המפקדים על כל חיל הצבא היו היהודים חוניו ודוֹזִיטֶיאָס, אשר אפיון לועג להם ומנבל את מעשיהם, תחת אשר היה עליו להעריצם ולהודות להם, על הצילם את אלכסנדריה זו, אשר לדבריו הנהו אחד מאזרחיה. כי בשעה שיושבי אלכסנדריה עמדו בקשרי מלחמה עם קליאופאטרא וסכנת כליון חרוץ נשקפה להם, אז השתדלו שני שרי הצבאות האלה להביא את הענין לידי פשרה ושמו קץ למלחמת האזרחים. אבל אפיון אומר: „אחר כן הקריב חוניו עם גדודי צבא

מעטים אל העיר, בה בשעה שהציר הרומאי תֶּרמוּס נמצא בה". ועל זה אני משיב, כי אכן הטיב לעשות. כי אחרי מות תלמי פילומטָר בא אחיו תלמי המכונה פיסקון [1]) מקִירֶנָה, כדי לנשל את קליאופאטרא ובני המלך ממדינת מלכותם ולתפש את השלטון שלא במשפט. ובשביל כך עלה עליו חוניו למלחמה, כי נשאר נאמן לבית המלוכה גם בבוא עליו צרה ויאמר להגין על עניני קליאופאטרא. ואכן גם אלהים ענה בו את צדקתו וישרו. כי בשעה שתלמי פיסקון התעתד לאסר מלחמה על חיל חוניו לקח בשבי את כל יהודי העיר יחד עם בניהם ובנותיהם ויצוה להשליך אותם ערומים וכפותים לפני הפילים להיות למרמס לרגליהם; לתכלית זו השקו את החיות יין עד לשכרון, כדי שתשתובבנה ביותר. אבל קרה ממש ההפך מכפי שזמם המלך. הפילים לא נגעו לרעה ביהודים המוטלים לפניהם, אלא התנפלו על ידידי המלך ויהרגו מהם רבים. אחר הדברים האלה ראה תלמי חזון-לילה נורא, אשר הזהירו משלוח יד ביהודים, ומכיון שגם פלגשו האהובה, אשר אלה אומרים כי איתַּאַקָה שמה ואלה אומרים כי אִירֶינֶה שמה, התחננה לפניו לבלי לעשות את מעשה הרשע הזה, לכן זנח את זְמָמוֹ וינחם על מעשהו אשר עשה ואשר חשב לעשות. בצדק נוהגים היהודים היושבים באלכסנדריה לחג את היום הזה מדי שנה בשנה, כי בו עשה להם אלהים תשועה גדולה לעין השמש. אולם אפיון, אשר זה דרכו לחרף ולגדף את הכל, מעיז אפילו להרשיע את היהודים גם על דבר מלחמתם עם פיסקון, תחת אשר מן הראוי היה לו להלל על זה. שוב הוא מזכיר את קליאופאטרא האחרונה, מלכת האלכסנדרונים, ותולה בנו את האשמה על אשר היתה כפוית טובה לנו, תחת לגנות את המרשעת הזאת, אשר הרבתה להרע גם לבני משפחתה, גם לבעליה ואפילו לאלה, שאהבו אותה אהבה עזה, וגם להרומאים וביחוד לאימפרטורים הרומאים, אשר הרבו להיטיב עמה. הן היא המיתה במקדש את אחותה אַרְסִינֹאֶה, אשר לא עשתה לה כל רעה, אף רצחה במרמה את אחיה ובזזה את אלהי עמה ואת קברות אבותיה. בלי שים לב, כי השלטון במדינה ניתן לה מיד צֵיזַר התעיבה עלילה להתקומם מפני בנו ויוריש ממשלתו; את אנטוניוס הוליכה שולל בנכלי אהבתה והביאה אותו לידי כך, שנעשה אויב לארצו ובגד באוהביו; מאת אלה גזלה את זכויות המלוכה שלהם ואת אלה העבירה על דעתם לעשות מעשי פשע. אך מה לי להאריך בזה, אחרי אשר גם את אנטוניוס עצמו, שהיה בעלה ואבי ילדיה, עזבה בעת המלחמה בים והבריחה אותו להסתלק מצבאותיו וממשרת מפקד ראשי וללכת אחריה. והנה כאשר נלכדה אלכסנדריה בפעם האחרונה לפני אוקטַאבִיאנוס השיאה זדון לבה להסגיר לו את היהודים להרגה, יען קותה שבזה יבוא לה רֶוַח והצלה; כי אכן אכזריה היתה לכל ומלאה בגד ומעל. אמנם היא נענשה בענש הראוי לה, אבל אנו עדותו של ציזר מוכיחה עלינו, על העזרה הנאמנה, שעזרנו לו במלחמתו כנגד המצרים וכמו כן יוכיחו ישרנו החלטות הסינאט ומכתבי הקיסר אבגוסטוס, המפארים את גדל מעשינו. מן הראוי היה לו לאפיון לקרא את המכתבים האלה ואת התעודות, שניתנו לנו מדור דור, מימות אלכסנדר ועד

---

1) כלומר „הכרסני".

כל המלכים לבית תלמי, ואת התקנות שתקנו לטובתנו הסינאט וגדולי שרי צבאות הרומאים. ואם אירע מעשה, אשר נבצר היה מְגֶרְמַנִיקוּס להשביר בר לכל יושבי אלכסנדריה, הנה רק שנת הבצרת גרמה לכך ואי אפשר להטיל את אשמת הדבר על היהודים. ואולם המחשבות אשר חשבו כל האימפרטורים על יהודי אלכסנדריה גלויות וידועות לכל. שקר הדבר, כי לקחו מיד היהודים את הפקידות על עניני התבואה, אחרי אשר בכלל לא נלקחה הפקידות הזאת מיד האלכסנדרונים. ולא עוד אלא שבחפץ לב השאירו בידיהם את כל משמרות הכהונות הגדולות, אשר מסרו להם המלכים הקודמים, כגון ההשגחה העליונה על היאור ועל מצב חיל הצבא. הם לא חשבו אותם לפחותי ערך שאינם כדאים למשמרות פקודה כאלה.

אבל אפיון יודע עוד אחרת. הוא אומר: אם אזרחים הם, מדוע לא יעבדו לאלהי האלכסנדרונים? ואני שואל אחרת: הלא אתם המצרים בני עם אחד הנכם ומדוע זה תריבו קשה איש באחיו בעניני אמונה ודת? או האמנם אנו שוללים מאתכם את השם מצרים או בכלל את השם בני אדם, בשביל שאתם עובדים לחיות והנכם מכלכלים אותן בדאגה רבה? לעומת זאת הרי בני עמנו מאוחדים יחד אחדות גמורה ומוחלטת. והרי אם בין המצרים רבו ועמקו כל כך חלוקי הדעות, איככה זה תוכל להתפלא על אשר בני חוץ לארץ, שבאו לגור באלכסנדריה, נשארים נאמנים להחקים הנהוגים אצלם מאז ומעולם? אבל אפיון נותן אותנו גם למפיחי מרד. והנה לו גם נניח, כי יש ממש באשמה הזאת בנוגע ליהודים היושבים באלכסנדריה, היש לו הרשות להאשים בכך גם את היהודים היושבים במקומות אחרים, הידועים לאנשים שלוים ושוקטים? אבל באמת נהפוך הוא, כי מפיחי מרד הנם רק אנשים אלכסנדרונים מעין אפיון. כי כל זמן שהיונים והמקדונים היו שליטים בעיר לא עוררו מעולם את ההמון להתגולל ולהתנפל עלינו ולא הניאו אותנו מעבד את אלהינו על פי חקינו ודתינו הקדמונים. אבל בשעה שהמון המצרים הלך הָלֹךְ ורב באלכסנדריה התגלע תמיד במבוכות העתים ריב ואין־שלום. אפס לא עמנו הסבב בכל הפרעות האלה כי אם המצרים, אשר התהלכו עם עמנו לא באמון־לב כהמקדונים ולא בדעת ותבונה כהיונים, אלא מהיותם נגועים בכל המומים המיוחדים לעמם התאמצו להניח בנו את שנאתם הקדומה אלינו. ובכן רק על ראשם תחול האשמה, שהם טופלים עלינו. רבים מהם לקחו להם זכות אזרחים באלכסנדריה שלא בצדק ועכשיו הם נועזים לקרא בשם בני נכר לאלה האנשים, אשר הכל מודים, כי קבלו את הזכות הזאת כחק וכמשפט. כי בידוע לא קבלו המצרים זכות אזרחים בעיר הזאת לא מיד אחד המלכים ולא מיד אחד הקיסרים. אולם אותנו הביא לכאן אלכסנדר; המלכים אשר מלכו אחריו הרחיבו את זכויותינו ומלפני הרומאים היה רצון לְאַשֵּׁר ולְקַיֵּם אותן בידינו ועכשיו מבקש אפיון לערער על זכויותינו אלה, בשביל שאין אנו מקימים מצבות פסילים להקיסרים, כאלו לא ידעו הקיסרים את הדבר הזה או כאלו היו נזקקים לכך, שאדם כאפיון יגין על עניניהם. אדרבה, הרי צריך היה להתפלא על גדל רוחם וענוְתָנוּתם של הרומאים, שאינם רוצים להכריח את נתיניהם לעבר על חקותיהם, אלא הם נותנים להם לכבד אותם על פי דרכם ובאופן שלא יביאם לידי מוסר כליות ולידי הפרת מנהגי דתם. כי מסתלקים הם מאותות כבוד, שאינם ניתנים אלא באונס ובהכרח. אמנם היונים ועוד עמים מעטים אחרים נותנים ערך גדול להקמת מצבות פסילים ולענג יֵחָשֵׁב להם לעשות את תמונות אבותיהם, נשיהם ובניהם ולא עוד אלא שיש מקומות, ששם נוהגים לצייר גם תמונות אנשים זרים, וכיוצא בזה יש אנשים,

הנוהגים לצייר גם את תמונותיהם של עבדים משכילים. הצריכים אנו אפוא להתפלא על אשר הם מחלקים את הכבוד הזה גם לרוזנים ונסיכים? אולם המחוקק שלנו אסר לנו את מעשה התמונות, לא מפני שצפה ברוח נבואתו את תקף שלטונם של הרומאים וכִוֵן בזה למנע כבוד מהם, אלא בשביל שחשב, כי התמונות הבל הן ואין מועיל בהן לא לאלהים ולא לבני אדם, ובשביל שעשות תמונת כל נפש חיה ומה גם תמונת אלהים, שאין לו גוף ולא דמות הגוף, תועבה היא. אפס הוא לא אסר לנו לתת כבוד מלבד לאלהים גם לאנשים רבי פעלים, שהרי אנו מפארים את הקיסרים ואת העם הרומאי ומביעים להם כבוד כאשר יאות להם. אנו מקריבים בעדם קרבנות תמידים מדי יום ביומו הנקנים בכספם של כל קהל היהודים וזהו כבוד שאין אנו מחלקים אותו לשום אדם אלא רק להקיסרים בלבד: כי אין אנו מקריבים קרבנות כאלה לא בעד שלום הצבור ולא בעד שלום בנינו.

אפס תמה אני גם על האנשים, אשר נתנו לו עילה לדבר עלינו כדברי הבלע האלה, כונתי לפוזידוניוס ולאפולוניוס מולון, אשר גם הם מונים אותנו על בלתי עָבְדֵנוּ את אלהי העמים האחרים. ובנידון זה אין הם חושבים לעצמם לחטא אשר עון להפיח כזבים ולחלל את בית מקדשנו בנאצות וגדופים נתעבים — אף על פי שחרפה גדולה היא מאין כמוה, כי אנשים משכילים יוציאו מפיהם דבר שקר ומה גם בנוגע לבית המקדש, הנודע לתהלה בעולם ואשר אין עֲרוֹךְ לקדושתו. הלא כה יאמר אפיון ברוב חוצפתו: „במקדש הזה הקימו היהודים ראש חמור אשר אותו יעריצו ולכבודו יערכו את כל עבודת האלהים הנהוגה אצלם”. „הראש הזה”, הוא אומר שוב, „נגנב משם כאשר בזז אנטיוכוס את המקדש, לפי שהיה עשוי זהב טהור ומחירו היה יקר עד מאד”. ועל זה אני משיב: אלמלי גם היה קורטוב של אמת בדברים האלה גם אז לא למצרי המשפט לדון אותנו לגנאי בשביל זה, שהרי החמור אינו נופל בערכו מן התישים ומיתר בעלי החיים, אשר המצרים עשו אותם אלהות. ושוב אני אומר, האמנם לא הרגיש, עד כמה העובדות והמעשים מוכיחים את כחשו בפניו? שהרי חקי דתנו הולכים ומתמידים אצלנו בלי חליפות ותמורות ואנו שומרים אותם מכל משמר. ובשעה שעל עיר הבירה שלנו התרגשו צרות ורעות כאלה, שהתרגשו גם על ערי בירה אחרות, ואנטיוכוס אפיפנוס, פומפיוס הגדול, ליציניוס קראסוס ולבסוף גם טיטוס לכדו את בית המקדש ובאו אל תוכו, הנה לא מצאו בו אף שמץ דבר בדומה לזה, אלא לעיניהם נגלתה עבודת האלהים היותר טהורה, מה שאין כן בבתי מקדש אחרים. רק מחסור הכסף הביא את אנטיוכוס לידי שדידת בית מקדשנו; הוא לא היה צר ואויב לנו, אלא התנפל עלינו למרות היותנו בעלי בריתו ואנשי שלומו; אבל גם הוא לא מצא בבית המקדש שום דבר הראוי לתתו ללעג. על אמתת הדבר הזה יעידו הרבה סופרי היסטוריה חשובים, הלא הם: פוליביוס איש מֶיגַאלוֹפוֹלִים, שטרַאבוֹ איש קַפֻּדוֹקיה, ניקוֹלַי הדמשקי, טימַאגֶינֶים, הכרוֹנִיסְט קאַסְדוֹר ואפולודור; כלם מספרים פה אחד, כי מהיותו זקוק לכסף הפר אנטיוכוס את בריתו עם היהודים ובזז את המקדש, שהיה מלא כסף וזהב. את כל זה צריך היה אפיון לשים אל לבו, אבל מה לעשות והלב הזה באמת של חמור הוא וחוצפתו היא של כלב, אשר גם הוא מְכֻבָּד ונערץ בעיני בני עמו כאלהים, כי אכן רק סבה זו ולא אחרת גרמה לו להפיח כזבים כאלה. אנחנו איננו נותנים שום כבוד להחמורים אף אין אנו מיחסים להם שום השפעה, כמעשה המצרים, המעריצים את התנינים

זאת הנחשים הצפעונים והאומרים קדוש וברוך לאדם שהכישו נחש או בלעו תנין. אנו מתיחסים אל החמורים כמו שמתיחסים אליהם עמים נבונים אחרים: כאל בעלי חיים מועילים, הנושאים כל סבל ומשא; ובעת אשר יעברו בהם במדושת הגרן והם זוללים או מקשים ערפם, אז יכום מכות נמרצות. כי זה תפקידם לעבד את כל עבודה בשדה ואת כל עבודה אחרת המוטלת עליהם. אולם אפיון כל כך נבער מדעת הוא, עד שאפילו לשקר אינו יודע כהוגן או אלמלי גם נסמך לכתחלה על מעשים שהיו הרי מאומה לא עלתה בידו, כי כל הנאצות אשר ינאץ אותנו מהבל הן יחד. אולם הוא טופל עלינו עוד עלילת-בדים אחרת שיש לה שיכות אל היונים והפוגעת עד מאד בכבודנו. בנוגע לעלילה זו די לי להעיר, כי בני אדם המעזים לדבר על עניני אמונה ודת חיבים לדעת, כי גדולה הנבלה לחפאות דברים אשר לא כן על כהנים משרתים בקדש מאשר להתהלך במקדש, כאשר יתהלך אדם ברשות הרבים. אפס לנקות מעון את המלך המחלל את הקדש [1]) קרוב היה ללבם של הבריות האלה יותר מאשר להודיע על אודותינו ועל אודות מקדשנו דברי אמת ויושר. כדי לעשות חנף לאנטיוכוס ולהאפיל על המעל אשר מעל בעמנו בשדדו, מחסרון כסף, את המקדש, הם בודים מלבם עלילות שקר על דבר מעשים, שהיינו נכונים לעשות, אלא שלא הספיקה לנו השעה. אפיון היה לכָרוז, המפרסם את הדברים הגלויים וידועים לאחרים. וכך הוא אומר: „אנטיוכוס מצא בבית המקדיש ערש, אשר עליה שכב איש. לפניו עמד שלחן קטן, אשר עליו היו מונחים מיני מטעמים שונים, עשויים מדגי הים ומבשר עופות. המלך השתאה על הדבר. אולם האיש הזה, אשר ראה בו את גואלו ומושיעו, התנפל לפניו ויחבק את רגליו ובהניפו את יד ימינו למעלה התחנן אליו להצילו. המלך צוהו לגלות לפניו את לבו ולהגיד מי הוא, מה לו פה ומה משפט המאכלים האלה אשר לפניו. אז ספר האיש בקול יללה ובדמעות עינים ספור קורע לב על הצרה, אשר מצאה אותו. לדבריו הנהו איש יוני, שהתהלך בארץ לבקש לו חַיַת-יד ופתאם התנפלו עליו אנשים זרים ויתפשוהו ויביאוהו אל בית המקדש. שם סגרוהו על מסגר ויהי בודד ועזוב לנפשו, אף על פי שאבסוהו ופטמוהו בכל מיני מטעמים. מתחלה שמח על רוב הטובה הזאת, שהושפעה עליו לפתע פתאום, אולם אחר כך נתעורר חשד בלבו ומעט מעט בא לידי טמטום-דעת גמור. לבסוף חקר ודרש את אחד המשרתים, המשמשים אותו, והנה נודע לו על דבר חק-הדת הטמיר והנעלם, השורר אצל היהודים ואשר על פיהו הביאוהו הנה, כדי לפטם אותו. וזה דבר החק: מדי שנה בשנה בזמן קבוע הם תופשים איש יוני נכרי, אשר יפטמו אותו שנה תמימה ואחר יביאוהו אל מקום פלוני אלמוני ביער. שם יהרגוהו ויקריבו את גופו לקרבן על פי מנהגי דתם. אחר כך יטעמו מעט מבני מעיו ובשעה שיקריבו אותו לקרבן הם נשבעים שבועה, לשנא ולצרר את היונים. אחר זה ישליכו את הנותר מבשר האיש הנרצח אל אחד הבורות. על דבריו אלה הוסיף אותו האיש, כי רק עוד ימים מעטים ישאירו אותו בחיים ויבקש מאת המלך להצילו, למען

---

1) את אנטיוכוס אפיפנס.

כבוד אלהי היונים, מן הרעה הנשקפה לו ולשום לאל את נכלי היהודים השואפים לדמו". אמנם איום ונורא הוא ספור המעשה הזה, אבל מראשו ועד סופו מלא הוא דברי שקר חצופים ונתעבים. ועם זה אין הוא מסוגל כל עיקר לנקות את אנטיוכוס מעון חלול המקדש, אף על פי שרק למטרה זו נִתְכַּוְּנוּ האנשים, שבדו אותו מלבם. שהרי הוא התפרץ אל המקדש לא מפני שחשד את היהודים על מעשה שכזה, אלא הוא מצא שם מה שמצא בהיסח הדעת גמור. ובכן אמת נכון הדבר, כי חטא מרֹע לב וכי היה איש אשר אין אלהים בלבו, למרות דברי ספור המעשה, אשר יסודו בשקר מופלג. השקר הזה נראה בעליל מתוך עצם המעשה. מודעת היא לכל, כי חקי דתנו מתיחסים בניגוד לא רק להיונים, אלא במדה עוד יותר מרובה להמצרים ולעמים רבים אחרים. הלא רבים הם בני הנכר, הבאים אלינו מזמן לזמן מארצות שונות, ומדוע זה אפוא עלינו להתקשר תמיד רק על היונים וגם לשפך את דמם? ואיככה זה יתכן, כי למעשה קרבנות האדם האלה יתאספו כל היהודים כלם למקציהם? או הישפיקו קְרָבָיו של אדם אחד לכל רבבות העם הזה, כאשר יאמר אפיון? ולמה זה לא הודיע את שמו של האיש הזה, יהיה מי שיהיה? או מדוע זה לא השיב אותו המלך ברוב פאר והדר לארץ מולדתו? הלא במעשה שכזה יכול היה לקנות לו פרסום גדול בתור איש ירא אלהים וידיד נאמן להיונים ולהפיק תועלת מרובה לעצמו מן השנאה הגדולה, שהכל שונאים את היהודים? אַךְ רב לי בזה. לא בדברים יִוָּסרו אנשים חסרי דעה, כי אם בעובדות ומעשים. כל מי שראה את בית מקדשנו יודע את בנינו ומשפטו וכמה גדולה היתה השקידה, ששקדו על טהרתו וקדושתו. הוא היה מוקף מכל עבריו ארבעה אולמים ובכל אולם נמצא על פי החק משמר מיוחד. אל האולם החיצוני מותרת היתה הכניסה לכל אדם וגם לנכרים; רק לנשים בשעת נדתן אסור היה לבוא הנה. אל האולם השני מותר היה לבוא לכל היהודים וגם לנשיהם, אם רק היו טהורות מכל טומאה; אל האולם השלישי באו רק יהודים זכרים, אחר התחטאם מכל טומאה, כחק וכמצוה; הרביעי היה מיוחד רק לכהנים לבושים בגדי שרד, ואל קדשי הקדשים מותר היה להכנס רק לכהן הגדול, כשהיה לבוש את בגדי התפארה המיוחדים לו. עבודת הקדש היתה מסודרת לכל פרטיה בדיוק נמרץ כל כך, עד שהיו קבועות גם השעות, שבהן יבאו הכהנים אל המקדש. פעמַים ביום נכנסו הכהנים להקריב קרבנות: בבקר השכם, כשנפתחו שערי המקדש, ובצהרים לפני הסגרם. ולא עוד אלא שאסור היה להביא אל המקדש שום כלי מן החוץ ולא נמצאו בו בלתי אם מזבח, שלחן, מִקְטֶרֶת ומנורה, ככל הכתוב בתורה. בבית המקדש פנימה לא היתה שום עבודת אלהים נסתרה אף לא נערכה שם שום סעודה. על כל מה שאמרתי בזה יוכל להעיד העם כלו וגם אפשר לאַשֵּׁר ולקַיֵּם את אֲמִתּוֹ בהוכחות ברורות כשמש. כי הנה אף על פי שהכהנים נחלקו לארבע כתות, שבכל אחת מהן היו יותר מחמשת אלפים איש, הלא את מעשה־העבודה היו עושים רק לעתים מזומנות ועל פי סדר קבוע: בשעה שאלה גמרו באו אחרים תחתם להקריב את הקרבנות; לעת הצהרים היו באים אל המקדש וקבלו מיד חבריהם, שקדמו להם, את מפתחות המקדש ואת כלי הקדש למספרם ועם זה אסור היה להביא אל המקדש שום דבר־אכל או משקה. וכיוצא בזה אסור היה להגיש גם אל המזבח דברים אחרים, זולתי הדברים הנועדים לקרבן. אחרי כל אלה, מה נאמר ומה נדבר על אפיון אם לא זה, שפרסם דברי הבל ורעות רוח, מבלי אשר בחן את כל העובדות

והענינים האלה ? והרי נבלה היא, כי מדקדק לא ידע כלום מה זאת אמת היסטורית! הוא ידע את משפט העבודה, שאנו עובדים לאלהינו במקדש, ולא הגיד מזה דבר; לעומת זה בדה מלבו את כל ספור המעשה ביוני השבוי, את דבר המטעמים, שהאכילוהו בשפע כדי לאבסו, ואת דבר המשרתים הנקלים, הנכנסים אל מקום, אשר אפילו נכבדי היהודים אינם רשאים לבוא שמה, אם אינם כהנים. אכן רשעה נמבוזה היא ושקר בדוי במתכון להטעות אנשים, שאינם רוצים לדעת את האמת. הנה כי כן מעלילים עלינו נבלות כאלה וכיוצא בהן, כדי לתת את כבודנו לשמצה בגויים!

אִגֶּרֶת אֲרִיסְטֵיאַס.

הספר „אגרת אריסטיאס" מתיחש על סוג הכתבים המזויפים, אשר תעודתם היתה לעשות פרסום לתורת היהדות ולרומם את ערכה בעיני הגויים. הקנאה הגדולה לעמם ולתורתם העבירה את רבים מן הסופרים היהודים־ההילניסטים על דעתם לְזַיֵּף כתבים ותעודות, שיחסו אותם לסופרים ולאנשי שם מקרב היונים ואשר תכנם היה תהלת היהדות ותפארתה. על כל הזיפנים ממין זה עולה המחבר של „אגרת אריסטיאס". ביד חרוצה ובכשרון הוא מרצה בספרו זה, שנכתב בצורת אגרת, אשר שלח אחד משרי המלך תלמי פִילַדֶלְפוּס (245—285), אריסטיאס, אל אחיו פילַאקְרֵיטֵים, את האגדה הידועה על דבר תולדות תרגום התורה ליונית, הידוע בשם „תרגום השבעים" או „סֶפְּטוּאַגִינְטַה". כדי לתת תקף לאגדה זו הוא מזייף מכתבים ודברים שלא היו מעולם. ואמנם זיופו עלה בידו, עד כי גם סופרים כפילון ויוסיפוס התיחסו באמונה אל הספורים שבדה מלבו.

אולם אם היסטוריה אין באגרת אריסטיאס הרי יש כאן הַמְלָצָה ואפּוֹלוֹגֶיטִיקָה נאה על היהדות ועל חקיה מנקודת ההשקפה של היהודים המשכילים, שספגו וקלטו לתוכם את רוח הפילוסופיה היונית. כדי למשך את לב הגויים אל תורת ישראל מתאמץ המחבר להסביר להם, למשל, את דיני המאכלים המותרים והאסורים בדרך אליגורית. כך הוא מבאר את היתר אכילת בשר הבהמות המעלות גרה בזה, שהעלאת גרה היא סימן לחיים והויה! כי למרות כל המס שהוא פורע להדעות ההילינסטיות היה המחבר יהודי האוהב את עמו אהבה עזה, על זה יוכיח לנו התאור המלא רגש והתפעלות, שהוא מתאר את ירושלים, את הארץ הקדושה וביחוד את עבודת המקדש. התאור הזה משמש תעודה היסטורית־קולטורית חשובה עד

מאד, מפני שהוא מפיץ אור בהיר על מצב ארץ ישראל ותנאי החיים בה בזמן חבורה של ה„אגרת" (כמאה שנה אחרי תלמי פילדילפוס). —

תֹּכֶן הָאִגֶּרֶת.

תּוֹלְדוֹת הַסֶּיפְּטוּאַגִּינְטַה.

אריסטיאס מספר במכתבו לאחיו פילאַקְרֶיטֶּים את המשא והמתן ואת הדברים, שהיו בינו ובין אליעזר הכהן הגדול. לדבריו היה הוא המעורר את הרעיון לתרגם את תורת משה ליונית ולא עוד אלא שהוא היה גם המשתדל להיטיב את מצב היהודים, אשר המלך תלמי הראשון הובילם למצרים כשבויי מלחמה. באוצר הספרים של המלך נמצאו יותר ממאתים אלף ספרים, מהם מקוריים ומהם מתורגמים, אשר רכש אותם דימיטריוס פילַאֵרֶיטֶּים הממונה על האוצר. אולם דימיטריוס שאף להרבות בזמן קצר את מספר הספרים עד כדי חמש מאות אלף. בכדי להשיג גם תרגום ספר החקים של היהודים הטה את לב המלך לשלח לארץ יהודה מלאכות, לבקש מאת הכהן הגדול למנות חבורה של אנשים הראויים לכך, אשר ילכו לארץ מצרים לתרגם את התורה. במלאכות הזאת השתתף אריסטיאס עצמו יחד עם אנדריאס, שר שומרי ראש המלך, והם הביאו לירושלים מתנות יקרות ואת המכתב הבא להלן.

„הַמֶּלֶךְ תַּלְמַי שׁוֹלֵחַ אֶת בִּרְכָתוֹ שָׁלוֹם לֶאֱלִיעֶזֶר הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל".

„בארצי התישבו יהודים רבים, אשר הֻגלו מירושלים ביד הפרסים, השליטים במדינה בימים ההם, ועוד אחרים הובאו מצרימה כשבויי מלחמה ביד אבי. את רבים מהם ספחתי אל חילו בתור אנשי צבא שכירים וכמו כן קבע מקומות מושב מיוחדים לאותם שהתישבו בארץ מלפנים, לבל יפל פחדם על העם המצרי. גם אני, מאז הגעתי לידי שלטון, הנני נוטה רצון לכלם, אולם חבה יתרה נודעת ממני לבני ארצך: יותר ממאת אלף שבויים פדיתי בכסף מלא מיד שוביהם שכבשום לעבדים! גם חשבתי לי לחובה קדושה לדאג להם בשעה שההמון התנפל עליהם וגרם להם נזקים, אף הבאתי קרבן תודה לאל עליון, אשר שמר את השלטון בידי והרבה את שלום מלכותי וכבודי בעולם; את בני הנעורים רבי־הכח שבהם ספחתי אל צבא חילי ואת האחרים השארתי במסִבָּתִי בחצר מלכותי והנם ממתי סודי. והנה מחפצי לעשות נחת רוח ליהודים האלה וליתר היהודים, אשר בחלקי העולם הידועים, לכן גמרתי להוציא אל הפועל את תרגום התורה שלכם מעברית ליונית, למען ימצא גם התרגום הזה בהביבליותיקה שלי יחד עם יתר ספרי המלכות. ואתה הנה תעשה את הטוב בעיני ותפיק רצון ממני, אם תבחר לך אנשים באים בימים ותמימי דרך, למודי תורה ומבינים לעשות במלאכת התרגום, ששה ששה מכל שבט, למען יתיעצו על כל הענינים החשובים ועל פי

רוב דעות יבררו וילבנו את האמת. אני תקוה, כי המלאכה הזאת, בהִגָמרה, תנחיל לי שם תפארה. והנה שלחתי אליך את אנדריאס שר חיל שומרי ראשי ואת אריסטיאס, אשר שניהם נכבדים בעיני, למען יבואו בדברים עמך וימסרו לידך מאה ככרי כסף, להיות למתנות ולקרבנות במקדש וכדומה. ואתה תיקר בעיני ותראה לי אות ידידות, אם תכתב לי גם אתה את משאלות לבך ואת מאוייך, אשר אמהר לעשותם. היה שלום".

הכהן הגדול בחר שבעים ושנים איש, ששה אנשים מכל שבט [1], שהיו מוכשרים לתרגם את התורה ליונית, וישיב למלך מכתב מלא דברי נגידים ויראת הכבוד. אחר זה מתאר אריסטיאס את כלי היקר, אשר נתן המלך מתנה לבית המקדש ואשר מדה אחת וקצב אחד היה להם ולכלי המקדש, כדי שאפשר יהיה להשתמש בהם לעבודת אלהים. הכלים האלה, הלא הם שלחן, גביעים, ספלים ואגנים, נעשו בידי אמנים מפורסמים, אשר הוציאו על מלאכתם חמשים ככרי זהב, שבעים ככרי כסף ואבנים יקרות לרוב. העיר ירושלים פעלה על הצירים רושם כביר. מושבה על מרומי הרים אשר בטבור ארץ יהודה. על הנִשָׂא שבהרים האלה בנוי המקדש, המוקף שלש חומות גבוהות מאד. ובקרבו פנימה ערוך ומתוקן הכל בסדר מצוין והכהנים מקריבים בו את הקרבנות כשהם לבושים בגדי בוץ, המגיעים עד לפעמי רגליהם.

מעמד הכהנים, הדרת הכבוד והשמחה, השורים עליהם בשעת העבודה, פעלו על הזרים רושם עמוק. הכהנים נחלקים למשמרות. אלה עומדים על המשמר באוצרות העצים, השמן, הקמח והלבונה ואלה משרתים רק בעבודת הקרבנות. ואפילו בשעת הקרבת הקרבנות גדולה ועמוקה היא הדממה אשר בבית המקדש כל כך, עד כי נדמה, כאלו אין בו איש. הוא מתאר גם את הכהן הגדול הלבוש בגדי שרד ואומר, שאלמלי גם היה נעדר את העדיים ואת התכשיטים אשר עליו, גם אז היה מראהו כלו אומר כבוד והדר.

אחרי תארו את המצודות ואת תכונת העיר מצייר אריסטיאס את הארץ הקדושה ציור בולט ובהיר עד מאד.

תֵּאוּר הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה.

„בשקידה יתרה מתמכרים יושבי הארץ לעבודת האדמה. כי הארץ מצמחת למכביר עצי זית, תבואה וכל מיני זרעונים גם מַשפעת היא בגפנים ובדבש. גם תמרים ויתר עצי פרי גדלים בה לאין מספר. עדרי מקניהם רבים ועצומים ואדמת המרעה שלהם משובחת ומרובה. ומטעם זה נוכחו, כי חבלי הארץ נצרכים להמון תושבים ולכן בנו את כפריהם ועריהם על פי תכנית נכונה ובתבונה. כל מיני בשמים, אבנים יקרות וזהב לרוב מובאים אל הארץ מאת הערבים. כי יושבי הארץ מרבים לשלח את ידם גם במסחר ובערים עוסקים בהרבה מיני אומנויות ובמלאכות־מחשבת. ואין מחסור לארץ בדברים, שמוציאים אותם למכירה מעבר לים. כי גם חופים טובים יש לה באשקלון, יפו ועזה וגם בעיר עכו, אשר המלך כונן בה ישוב.

---

1) כאלו היו קימים עדיין באותו הזמן כל שני עשר השבטים בישראל! מזה מוכח כל הזיוף שבה „אגרת".

העיר הזאת מונחת באמצע בין אותם המקומות, שנקבתי זה עתה, ולא רחוק מהם. הכל גָדֵל וצומח בארץ בשפע מרובה, לפי שהיא מושקה מים מכל עבריה ויושבת היא לבטח. מסביב לה שוטף הירדן, אשר לא יכזב את מימיו לעולם ולפנים היתה מכילה לא פחות מששים מיליונים מעניות־אדמה. כאשר באו אבותינו אל הארץ וחלקוה ביניהם, קבל כל אחד מחש מאות אלף האיש מאה מעניות אדמה. סמוך לעת הקציר יעבר הנהל על גדותיו, כהנילוס, וישקה חלק גדול מן הארץ. נחלים אחרים, הנקראים בשם נחלי חרף, משתפכים מן ההרים וסובבים את חבל הארץ אשר עם העיר עוזה. הטבע עצמו מגין על הארץ מכל עבריה; אין כל צבא יכל להתנפל עליה ולכבשה, כי המבואות אליה צרים הם והיא מלאה מורדות תלולים ועמקים עמוקים ומוקפת הרים פראים. —

הנה כתבתי לך, אחי פילאקריטיס, רק את ראשי הפרקים מן הדברים שראיתי צרך לעצמי להודיעך, אולם על דבר התרגום אודיע אותך בפעם הבאה״.

באריכות יתרה מסביר מחבר הספר את כל הטוב והיפה אשר בתורה ועונה בפרוטרוט על הרבה מאותן השאלות והקושיות, אשר הגויים מקשים על החקים והמצות התמוהים ומוזרים בעיניהם כמו, למשל, על דבר טהור וטמא ועל המאכלים הכשרים והאסורים. הדברים הבאים להלן יספיקו לתת מושג מדרך הסברת היהדות אשר ממין זה.

מַה טַּעַם אָסְרָה הַתּוֹרָה אֶת אֲכִילַת הַבְּהֵמוֹת הַטְּמֵאוֹת?

„ואתה אל תבוא לידי הדעה המוטעה, כאלו חקק משה את החקים האלה [1]) מחמלתו על העכבר והחֹלֶד ועל החיות הדומות להם; להפך, החקים הקדושים האלה ניתנו כדי לעורר בלב האדם מחשבות של יראת שמים וכדי לשפר ולשַכלל את אָפְיוֹ, לעשות צדק ומישרים. כי כל העופות, שאנו רשאים לאכל מבשרם, הנם בני תרבות ומצטינים בנקיונם, מפני שהם ניזונים רק מחטים וזרעונים, כמו, למשל היונים והתורים, התרנגולים והאוזים ויתר בני מינם. אולם בין העופות הטמאים תמצא את העופות הפראים, האוכלים בשר, ואת העופות המכריעים בכחם את אחרים וטורפים ברשעתם את העופות בני התרבות, הנקובים למעלה. ולא זו בלבד, אלא שהם חומסים גם שיות ותישים ומזיקים לבני האדם גם בחייהם גם לאחר מותם. אולם בזה שקרא להם בשם טמאים היתה כונתו לרמז, שאותם בני האדם, אשר להם ניתנו החקים האלה, מחויבים לטפח בנפשם את רגשות הצדק ואינם רשאים להשען על כחם ועֹצֶם ידם ולעשות מעשי חמס וגזל לאיש, אלא עליהם לכלכל את עניני החיים בצדק ובמישור, כשם שהעופות הנקובים למעלה מתפרנסים מן הזרעונים, שהם מלקטים מעל פני האדמה, ואינם משתמשים בכחם להכחיד את בני מינם״.

כאשר באו שבעים ושנים המתרגמים לאלכסנדריה של מצרים קבלם המלך בארמונו בידידות וכבוד. שבעה ימים רצופים ערך להם משתה ובכל יום היה מציע

1) אסור השקצים והרמשים והבהמות הטמאות.

בשעת הסעודה לפני כל אחד מהם על הסדר שאלה אחת בעניני מוסר, פילוסופיה, פוליטיקה ודרך ארץ. התשובות העמוקות והמחוכמות, שהשיבו לו על שאלותיו, הפיקו רצון ממנו והעירו בקרבו השתוממות על חכמתו ובינתו של העם היהודי. מן השיחות שבסעודה האלה נביא כאן את השיחה שלפני האחרונה, הלא היא השאלה השבעים והאחת.

הַשִּׂיחָה בִּשְׁעַת הַסְּעוּדָה.

„שמח וטוב לב על המענה הזה פנה אל שכנו היושב אחריו וישאלהו את השאלה הזאת: „הטוב לבני אדם, כי המלך אשר ימלך עליהם יהיה איש מקרב העם או מזרע המלוכה?“ הנשאל ענה: „הטוב מִכֹּל הוא זה מי שהוא טוב מכל מטבעו. כי יש אשר גם המלכים מזרע המלוכה יתהלכו עם נתיניהם באכזריות וביד חזקה; אבל לעתים עוד יותר קרובות אירע, כי אנשים מקרב העם, ששבעו צרה ומחסור, והנה אך הגיעו לידי שלטון על העמים הֵרֵעוּ עוד יותר מן העריצים, אשר אין אלהים בלבם; כמו שאמרתי, מוכשר למלוכה רק מי שמצטין במדותיו המוסריות ובחנוכו המעולה: כשם שגם אתה הנך מלך טוב, לא מפני שמצוין אתה בכבוד מושלים וברוב עשר, אלא ביחוד מפני שאתה נוהג את שלטונך על בני האדם בחסד ובמישרים, אשר חנן אותך אלהים לארך ימים“.

גְּמַר הַמְּלָאכָה.

מופרשים מכל העולם ישבו הזקנים על אחד האיים ועסקו בעבודה הנעלה, שהוטלה עליהם. כל אחד תרגם את כל התורה כלה בפני עצמו ובכל יום השוו את כל התרגומים וברוּ מהם את התרגום המובחר והמשובח ביותר ומסרוהו ליד דימיטריוס. „כאשר קבל דימיטריוס את הפרשה האחרונה אסף את כל קהל היהודים אל המקום, אשר בו נגמרה מלאכת התרגום, ויקרא לפניהם את הספר במעמד המתרגמים, אשר נחלו תהלה רבה מאת ההמון על המפעל רב־התועלת אשר בצעו. וגם לדימיטריוס חלקו כבוד ותהלה ויבקשו ממנו, כי אחרי העתיקו את כל התורה כלה על ספר יתן העתקה אחת למנהיגיהם. ויהי כאשר כלו לקרא לפניהם את הספר ויקומו הכהנים וזקני המתרגמים ומנהיגי העם ויאמרו: אחרי שהתרגום עלה יפה והוא נחמד ומדויק כל כך, לכן מן הנכון הוא, שיתקיים לארך ימים ולא יחולו בו שום שנויים. ויהי כאשר הסכימו כלם לדברים האלה פה אחד—ויארורו, לפי מנהגם, את האיש, אשר יעשה שנוי כל שהוא בכל הספר כלו, בין להוסיף עליו דבר ובין להחליף בו את הסדר או לגרע ממנו דבר. וכן קימו וקבלו עליהם למען ישמר בידם לעולם ועד“.

גם המלך שמח מאד על אשר המפעל רב־הערך הזה נגמר בהצלחה וישיב בכבוד את המתרגמים לארצם אחרי העניקו להם מתנות יקרות בשבילם ובשביל הכהן הגדול.

חֲזוֹן הַסִּבִּלּוֹת.

נבואות הסִּבִּלּוֹת נחשבות על היצירות הספרותיות המופלאות במינן, שיצרה ההתנגשות של העולם היוני עם העולם היהודי. זוהי מזיגה רבת-קסם מחזיונות ומסורות קדמונים של עובדי האלילים, שעִבְּדוּ ושִׁנּוּ לפי רוח העם העברי, ומנבואות וחזיונות של נביאי ישראל. התרבות היונית, שעשתה לה נפשות רבות בקרב היהודים היושבים במצרים, היא היא שהקימה בקרבם חוזים ומטיפים, שיצאו למלחמה על השחיתות והפריצות שהיו כרוכות עמה. מכשירי התרבות הזאת, הלשון והשירה היונית, נהפכו בידם לכלי נשק כבירים, לערער ולקרקר את העולם הקלאסי, אשר עם כל היופי והנוי החיצוני שלו היה מלא רקב ותועבה מבית. בהיקזאמיטרים יוניים נמרצים ונהדרים נושאים החוזים האלה את משאם על גוי ועל אדם, על העבר ועל העתיד, על התֶּבל והזמה של גויי האלילים ועל הקדושה והרוממות שבאמונת ישראל. אולם „נביאי הגויים" האלה שמו סתר פנים להם וישימו את חזיונותיהם ומשאותיהם בפי אשה נביאה-סִבִּלָּה שחיתה בימי קדם -, כדי לתפש את הגויים בלבם ולהעצים ולהאדיר את פעולת דברי מוסרם ותוכחתם.

אפס ספרי הסבלות לא נתקימו בידינו בעצם מקורם, כפי שיצאו מתחת ידי הפיטנים היהודים, אלא בְּרֻבָּם חלו ידי סופרים נוצרים, אשר תקנום ושנום לפי רוח אמונתם, ולפיכך קשה לקבע את זמן חבורם של חלקיהם השונים. החלק היותר קדמון והיותר מקורי הוא הספר השלישי, שנתחבר על ידי פיטן יהודי באלכסנדריה באמצע תקופת החשמונאים (145–117 לפסה"נ). וכמו כן קרוב לודאי, כי גם הספר הרביעי והחמשי, קטעים אחדים מן הספר הראשון, השני והשמיני ומשלשת הספרים האחרונים הנם מיצירותיו של פיטן יהודי. —

רוּם עֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל וְדָתוֹ.

יֵשׁ עִיר בְּאַסְיָה [1], חוּצוֹתֶיהָ רַחֲבֵי יָדַיִם,
בְּחִירֵי הַיְשָׁרִים בָּאָדָם מִשָּׁם יָצָאוּ,
נִשְׂגְּבוּ מַעֲשֵׂיהֶם וּתְבוּנָה הָגוּת לִבָּמוֹ,
לֹא יַחְתֹּם שֶׁמֶשׁ מִתְהַלֵּךְ עַל חוּג שָׁמַיִם,
אוֹתוֹת יָרֵחַ אוֹ גְדוֹלוֹת שׁוֹמוֹת בָּאָרֶץ,
אֶל תְּהוֹם-יָם לֹא יִשְׁעוּ, אֶל צוּלָה עֵינָהּ כַּתְּכֵלֶת

1) ירושלים.

חֲזוֹן אוֹתוֹת־בַּדִּים לַמְזוֹרֵר בְּאַפּוֹ יִתְעָבוּ
וְקָסָם־קֶסֶם בִּיעָף צִפֳּרִים מָאֲסָה נַפְשָׁמוֹ.
שְׂחוֹק לָמוֹ כַשָּׁפִים וַחֲזוֹן אוֹבוֹת יָבוּזוּ,
עֲתִידוֹת לֹא יֶחֱזוּ כַּכַּשְׂדִּים הוֹבְרֵי שָׁמָיִם,
וּלְאוֹתוֹת כּוֹכָבִים יִבְזוּ, כִּי גַם הֵמָּה הָבֶל.
אַךְ עִנְיָן רַע הוּא לִבְנֵי תְמוּתָה וְרַעְיוֹן רוּחַ
לַחְקֹר בַּעֲמַל נֶפֶשׁ תַּעְתּוּעִים לֹא יוֹעִילוּ,
כִּי אַךְ מִכְשׁוֹלִים לְרַגְלֵי אִישׁ נָקִי טָמָנוּ
וּבְנֵי אָדָם מֵרָעָה אֶל רָעָה הִדִּיחוּ
וַיִּתְעוּם מֵאֹרַח מִישׁוֹר, מִמַּעְגַּל צֶדֶק.
אוּלָם הֵם רוֹדְפֵי צֶדֶק, מֵישָׁרִים אָהֵבוּ,
שָׂנְאוּ מַעֲשַׁקּוֹת בֶּצַע, שַׁלְמוֹנִים יְתָעֵבוּ,
מְעוֹרְרֵי בָאָדָם מָדוֹן, אֲבִי צוּקָה וָחָסֶר.
בֶּעָרִים, בַּכְּפָרִים לָמוֹ אַךְ אֵיפַת צֶדֶק
וּמְאוּמָה לֹא יִגְנֹב אִישׁ מֵרֵעֵהוּ לָיְלָה.
עֵדֶר פָּרִים וּכְבָשִׂים בְּגָזֵל לֹא יִנְהָגוּ
וּגְבוּל נַחֲלַת שְׁכֵנוֹ לֹא תַסֵּג יַד רֵעֵהוּ.
עָשִׁיר לֹא יוֹנֶה אֶת אִישׁ אֶבְיוֹן לַאֲדִיב נָפֶשׁ.
גַּם לֵב אַלְמָנוֹת לֹא יוֹגֶה, אַף יָחִישׁ עֵזֶר
לְכָל מַר־נֶפֶשׁ בַּחִטִּים, בַּיַּיִן וָשָׁמֶן.
וְאִישׁ רְכוּשׁ נִמְצָא מְאֹד בָּעָם עֶזְרָה בַצָּרָתָה.
מִקְּצִירוֹ יוֹתִיר לַדָּל וּרְעֵבִים יַשְׂבִּיעַ,
כְּמִצְוַת אֵל שַׁדַּי, מִדְּבָרוֹ לֹא יַפִּיל אָרְצָה.
כִּי מַתַּת אֵל הָאָרֶץ לְכָל הָאָדָם יָחַד.

בְּצֵאת מִמִּצְרַיִם עַם זֶה בִּשְׁנֵים־עָשָׂר שָׁבֶט,
עָלֵז, קוֹמְמִיּוּת, לִימִין מוֹרָיו בְּחִירֵי אֱלוֹהַּ,
וַיִּסַּע לְאוֹר עַמּוּד אֵשׁ בְּאַשְׁמֻרוֹת הַלָּיְלָה
וּבְעַמּוּד עָנָן יוֹמָם לַנְחוֹתוֹ דַרְכֵהוּ,
אָז יַעֲמִיד אַלּוּף לְרֹאשָׁם רַב־פְּעָלִים, גְּדָל־דֵּעַת,
אֶת מֹשֶׁה מָשׁוּי מִסּוּף בְּיַד גְּבֶרֶת בַּת־מֶלֶךְ,
הִיא כְבֵן לָהּ גִּדְּלַתּוּ. וּכְבֹא זֶה מוֹרֶה צֶדֶק
מְנַהֵל לָעָם, אֱלֹהָיו מִמִּצְרַיִם הִסִּיעַ
אֶל סִינַי הָהָר, נָתַן לוֹ אֵל מִשָּׁמַיִם

דָּת וּמִשְׁפְּטֵי צֶדֶק כְּתוּבִים עַל לוּחוֹת שְׁנָיִם
וַיְצַו לִנְצֹר עֵדוֹתָיו, וְכָל אִישׁ מוֹעֵל מַעַל
עֲוֹנוֹ יִשָּׂא; יַד אָדָם עַל מֶרְיוֹ תְּיַסְּרֶנּוּ,
וְנֶעְלָם מֵאָדָם יַד־אֵל תְּגַפֶּנּוּ בְּפֶגַע.
כִּי מַתַּת אֵל הָאָרֶץ לְכָל־הָאָדָם יַחַד,
וּבְלִבָּם שָׂם שַׁדַּי רוּחַ הַשְׂכֵּל וָדָעַת.
אַךְ לָאֵלֶּה תָּרִיק אֶרֶץ בְּרָכָה וָיֶשַׁע
וִיבוּלָהּ מֵאָה שְׁעָרִים, כִּי אֵל גְּמוּלוֹת אֱלוֹהַּ.

(יהושע שטיינברג, חזון הסבלות. ספר שלישי)

בְּאַחֲרִית הַיָּמִים.

כָּל אֵלֶּה אֵל שַׁדַּי, אֵל עוֹלָם, לְבַשֵּׂר שְׁלָחָנִי
וּמִדְּבָרוֹ לֹא יָשׁוּב, לֹא יַפִּיל עַד־מָה אַרְצָה
מִכֹּל שָׂמוֹ בִלְבָבִי רוּחוֹ וּפִיהוּ,
כִּי אִמְרֵי אֵל מֵעוֹלָם מְאֹד נֶאֱמְנוּ יָחַד.
אַךְ שָׁם עַל הֵיכַל אֵל אַדִּיר וּמְעוֹן קָדְשֵׁהוּ
שַׁאֲנַנִּים כָּל בָּנָיו יִשְׁלָיו וּשְׂמֵחֵי נֶפֶשׁ
עַל כֹּל פֹּעַל שַׁדַּי, מוֹשֵׁל בְּמִשְׁפָּט וָצֶדֶק,
כִּי הוּא לְבַדּוֹ מָגֵן וּמָעוֹז יְשׁוּעוֹת לָמוֹ
וּכְחוֹמַת אֵשׁ סָבִיב מִצַּר יִצְּרֵמוֹ סֶלָה.
וּבְעָרִים וּבְשָׂדוֹת שְׁלֵוִים מִקֶּרֶב יֵשֵׁבוּ,
לֹא יִוָּשְׁעוּ בִשְׁאוֹן מִלְחָמָה, בְּאִבְחַת חָרֶב,
כִּי אֵל חַי הוּא מוֹשִׁיעָם וִימִינוֹ בַקֹּדֶשׁ.
וְאָמְרוּ הֶעָרִים כֻּלָּן, גַּם אִיִּים יַגִּידוּ:
מָה־רַבּוּ חַסְדֵי אֵל שַׁדַּי וְרַחֲמָיו לָאֵלֶּה,
כִּי כֹל מָגֵן לָמוֹ, בַּכֹּל מַחְסֶה וָיֶשַׁע:
שְׁמֵי שַׁדַּי וְשִׁמְשׁוֹ עֶזְרָם, גַּם נֹגַהּ יָרֵחַ.
תִּרְעַד מִגִּיל אֲדָמָה הֲרַת־כֹּל, תִּשְׂמַח שָׂמֹחַ
וּבְשִׂפְתֵי רְנָנוֹת תַּבִּיעַ נֹעַם מִלֶּיהָ:
קוּמוּ הִשְׁתַּחֲווּ אַרְצָה, נִתְפַּלֶּל־נָא יַחַד
לְמֶלֶךְ אֵל חֵי הָעוֹלָם, אֵין נִשָּׂא כָּמֹהוּ.
לִמְעוֹן קָדְשׁוֹ נִשְׁלְחָה, כִּי מוֹשֵׁל בִּלְתּוֹ אָיִן.
נָשִׂימָה יַחַד אֶל תּוֹרַת אֵל צַדִּיק לִבֵּנוּ,

כִּי צָדְקוּ מְאֹד חֻקֶּיהָ, אֵין מֻשְׁלָם בָּאָרֶץ.
וַנַחְנוּ בְּאֵין הָבִין רָחַקְנוּ מִדֶּרֶךְ אֱלוֹהַּ,
לְמַעֲשֵׂה יְדֵי חָרָשׁ הִשְׁתַּחֲוִינוּ, מְאֹד נִסְכַּלְנוּ
בִּסְגֹד לַפְּסִילִים וְצַלְמֵי אָדָם, שְׁאוֹל חָטָאנוּ,
וְקָרְאוּ אָז יִרְאֵי יְיָ גֶּבֶר אֶל רֵעֵהוּ:
הָבָה נִשְׁתַּחֲוֶה בְּתוֹךְ עַם אֵל עֶלְיוֹן אַפָּיִם
וּנְקַדְּמָה בְתוֹדָה וּזְמִירוֹת פְּנֵי אֵל עֹשֵׂנוּ.
וְאֶסֶף נֵשֶׁק הָאוֹיֵב עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ
לְשֶׁבַע תְּקוּפוֹת הָעִתִּים בַּחֶלֶד יִנְקֹפוּ:
מָגִנִּים, שִׁרְיוֹנוֹת וְכוֹבָעִים וְכָל כְּלֵי נֶשֶׁק
וּקְשָׁתוֹת לְאֵין מִסְפָּר, גַּם חִצִּים, זִקֵּי מָוֶת,
וּלְהָאִיר אוֹר אֵשׁ עֵצִים לֹא יַחְטְבוּ מִיָּעַר.
אוֹי לָךְ, אֶרֶץ יָוָן, עַד־אָן תָּרִימִי קָרֶן?
לְאֵל רַב־חֶסֶד קִרְאִי וְשִׂימִי עַל דַּרְכֵּךְ עָיִן.
עַם אוֹבֵד בְּעָנְיוֹ מַהֲרִי אֶל עִירוֹ הָשִׁיבִי,
מוֹצָאוֹ מֵאֶרֶץ קֹדֶשׁ לְאֵל הַשָּׁמָיִם.
בְּעִיר מָצוֹר [1] אַל תִּתְגָּרִי, כִּי בְנוּחָהּ לָךְ נָחַת,
וְנָמֵר מֵרִבְצוֹ אַל תְּעוֹרְרִי, פֶּן יִקְרֵךְ פֶּגַע;
רַחֲקִי מִגֹּדֶל לֵבָב, קֶרֶן אַל תָּרִימִי.
מִנְעִי מִקֶּרֶב תְּשׁוּקָתֵךְ, מִשְּׁאוֹן רִיב בַּשָּׁעַר.
עִבְדִי אֶת אֵל נַעֲרָץ, אָז יַפִּיל גַּם לָךְ חֶבֶל
לְעֵת קֵץ כָּל אֵלֶּה וּלְיוֹם גְּמוּלוֹת לְאֵל רַב־חָסֶד,
יוֹם נָכוֹן לַיְשָׁרִים בָּאָדָם, כִּדְבַר אֱלוֹהַּ.
כִּי יֵשׁ יוֹם וְנָתְנָה הָאֲדָמָה יְבוּלָהּ לָשֹׂבַע,
חֵלֶב כִּלְיוֹת חִטָּה, מֵיטַב תִּירוֹשׁ וָזָיִת,
מֶתֶק דְּבַשׁ מִשָּׁמַיִם וּמַנְעַמֵּי נֹפֶת,
עֵצִים נוֹשְׂאֵי פִּרְיָם גַּם עֶגְלֵי מַרְבֵּק יָחַד,
פָּרִים וְאֵילֵי צֹאן וּצְפִירֵי עִזִּים בְּנֵי־שָׁמֶן.
עֲסִיס חָלָב צַח וּמָתוֹק מַעְיָנוֹת יִקְּרוּ,
וּמָלְאוּ עָרִים כָּל טוּב וִיקָר כִּימֵי קֶדֶם;
וְדִשְּׁנָה הָאָרֶץ כִּי תִשְׁקֹט מִקְּרָב וָלָחֶם.
בְּרֹגֶז קוֹל פְּחָדִים לֹא יִרְגְּזוּ מוֹסְדֵי הָאָרֶץ,

---

1) כלומר בירושלים.

חָדַל שְׁאוֹן קְרָב וָחֶרֶב, חָדְלוּ זַלְעֲפוֹת חֹרֶב.
אֵין רָעָב, אֵין בָּרָד מַכֶּה כָּל עֵץ פְּרִי חֹרֶם.
כִּי בְנֵי הָאָרֶץ עַל־רֹב שָׁלוֹם יִתְעַנְּגוּ,
וּבְרִית שְׁלוֹם עוֹלָם תִּכּוֹן בֵּין מֶלֶךְ וָמֶלֶךְ.
וֵאלֹהֵי הַצְּבָאוֹת מִמְּרוֹם כּוֹכְבֵי שָׁמָיִם
בְּקַו מִשְׁפָּט אֶחָד יִשְׁפֹּט כָּל הָאָדָם יַחַד,
וּבְשֵׁבֶט אֶחָד יוֹכַח כָּל מַעֲשֵׂי בְנֵי־עֹנִי,
כִּי אֶחָד הוּא אֵל וֵאלֹהִים זוּלָתוֹ אָיִן,
וְזֵדִים עֹשֵׂי רִשְׁעָה כַּקַּשׁ אִשּׁוֹ תְּאכְלֵמוֹ.

— — — — — — — — — — — — —

עוֹד יָקִים אֱלוֹהַּ מַמְלָכָה לְעוֹלָם נִצֶּבֶת
לִבְנֵי אָדָם בְּגַלּוֹתוֹ לִירֵאָיו סוֹדֵהוּ.
לָמוֹ יִפְתַּח כִּדְבָרוֹ שַׁעֲרֵי צֶדֶק סֶלָה,
כָּל־טוּב אֶרֶץ וְתֵבֵל, שֹׂבַע כָּל שִׂמְחַת נֶפֶשׁ,
גַּם רוּחַ הַשְׂכֵּל וָדַעַת וּנְעִימוֹת נֵצַח.
מִקְצוֹת הָאָרֶץ מִנְחָה וּלְבוֹנָה יִשָּׂאוּ
אֶל בֵּית אֵל יוֹצֵר הַכֹּל, נֶאְדָּרִי בַכֹּחַ.
בַּיָּמִים הָהֵם לֹא יִהְיֶה עוֹד לִדְרשׁ בָּיִת,
בִּלְתִּי אִם בֵּית אֵל שַׁדַּי לִירֵאָיו לְתִפְאָרֶת.
מִשְׁעוֹל כָּל שָׂדֶה, הֲדוּרִים, גַּם רִכְסֵי כָל־גֶּבַע
הָרִים נִשָּׂאִים, שׁוֹא גַלֵּי־יָם, גַּם תְּהוֹמוֹת מָיִם
שָׁלוֹם יַעַבְרוּם בְּרָגֶל, שָׁלוֹם־בָּאֳנִי־שָׁיִט;
כִּי שָׁלוֹם רָב יֵט לַטּוֹבִים, יִצְּרֵם מִדֶּחִי,
וְשִׁבְּרוּ נְבִיאֵי אֵל־שַׁדַּי קֶשֶׁת וָחֶרֶב,
כִּי מוֹשְׁלֵי צֶדֶק הֵמָּה, מֵישָׁרִים יִשְׁפֹּטוּ,
גַּם נַחֲלָה וָהוֹן יִנְחַל כָּל אִישׁ בְּמִשְׁפַּט צֶדֶק,
כֵּן יָעַץ הָאֵל הַגָּדוֹל, אֲדוֹן כָּל הָאָרֶץ.

עִלְזִי, בְּתוּלָה, בְּמָחוֹל, כִּי שִׂמְחַת־עַד, גִּיל־נֵצַח
חֲנָנֵךְ אֱלֹהֵי עוֹלָם עוֹשֵׂה אֶרֶץ וְשָׁמָיִם.
וְשָׁכֵן בְּקִרְבֵּךְ רוּחוֹ וּלְאוֹר עוֹלָם לָךְ יְהִי.
אָז זְאֵב עִם כֶּבֶשׂ עַל הֶהָרִים יִרְעוּ יָחַד
וּנְמֵרִים עִם שְׂעִירֵי עִזִּים עֵשֶׂב יֹאכֵלוּ,

דְּבִים עִם עֶגְלֵי־בָקָר עַל מִרְעֶה יִרְבָּצוּ
וַאֲרִי טוֹרֵף עַל אֵבוּס כְּשׁוֹר־פַּר יֹאכַל תֶּבֶן
וּבְמִתְגָּם קְטַנֵּי הַנְּעָרִים אוֹתוֹ יִנְהָגוּ.
כִּי יִכָּנַע עַל פְּנֵי הָאָרֶץ שְׁאוֹן כָּל בְּנֵי שָׁחַץ,
וּפְתָנִים עִם עוֹלְלִים וְיוֹנְקִים יַחְדָּו יִשְׁכָּבוּ
מִבְּלִי הָרֵעַ וְהַשְׁחֵת, כִּי יַד אֵל תְּצָרֵמוֹ.

וְעַתָּה הָבָה אוֹת אֱמֶת אֶתֶּן לָךְ, לְמַעַן דַּעַת
עֶת־בֹּא עֵת הַפְּלָאוֹת וְעֵת הֶחָזוֹן עֲלֵי אָרֶץ:
מַרְאֵה חֲרָבוֹת יִגָּלֶה בִּרְקִיעַ שָׁמַיִם
מִבֵּין כּוֹכְבֵי אוֹר לְעֵת עֶרֶב וְכֵן לִפְנוֹת בֹּקֶר.
אָז פִּתְאֹם אָבָק יִפֹּל מִשָּׁמַיִם אַרְצָה
וְאוֹר שֶׁמֶשׁ יִדְעַךְ פֶּתַע בַּחֲצִי הַשָּׁמָיִם,
קַרְנֵי יָרֵחַ בִּזְבוּלוֹ אוֹרָם יַזְהִירוּ,
וְיָרַד מִמָּרוֹם וְהָרָם, עַד־אֶרֶץ יַגִּיעַ,
וּלְמוֹפֵת אֶגְלֵי־דָם נוֹזְלִים סְלָעִים יַעֲרִיפוּ.
בֶּעָנָן אָז תֵּרָאוּ עַם כָּבֵד, רַגְלִים וָרֶכֶב,
וּשְׁאוֹן קְרָב בָּעֲרָפֶל, כַּחֲזוֹן צַיִד חַיְתוֹ טָרֶף.
כָּכָה יַשְׁבִּית מִלְחָמוֹת אֵל רוֹכֵב שָׁמָיִם,
וּבְנֵי אִישׁ לַאֲדוֹן כֹּל זִבְחֵי תְרוּעָה יִזְבָּחוּ.

(הנ"ל).

סֵפֶר חֲנוֹךְ.

המקצע הספרותי, החביב ביותר על החוזים והפיטנים היהודים מתקופת החשמונאים ואילך, היה הָאַפּוֹקַאלִיפְּסִים או הגבואה הלוטה בצורת מסתורין ומראות וחזיונות נפלאים. ענין נבואת־המסתורין הזאת היה העבר והעתיד של עם ישראל ושל כל האנושות כלה, הרעיון המשיחי, חיי הנשמות בעולם הבא ויום הדין שלעתיד לבוא. הראשון בין כתבי האפוקאליפסים האלה היה הספר דניאל, אשר שמש דוגמא ומופת לכל היצירות הספרותיות ממין זה. כמעט באותו פרק הזמן שבו נתחבר הספר דניאל או עשרות בשנים אחדות לאחריו, (בימי יהודה המכבי, ולדברי אחרים בימי יוחנן הורקנוס) נוצר ספר אפוקאליפטי אחר, המפליא אותנו בחזיונותיו ומראותיו המוזרים

והפנטסטיים ובתכנו העמוק וקשה־ההבנה–הלא הוא ספר חנוך. ספר זה, המיוחס לחנוך, לא יצא מתחת ידי מחבר אחד, אלא הוא כולל נבואות וחזיונות, שנכתבו על ידי סופרים שונים במשך מאתים או שלש מאות שנה, החל מתקופת החשמונאים עד לאחר צמיחת הדת הנוצרית, אשר השפעתה ניכרת בחלקים האחרונים שבו. החלק היותר עתיק שבספר הם הפרקים 1–36 והפרקים 72–105 אשר, כאמור לעיל, הללו קובעים את זמן חבורם בימי יהודה המכבי והללו–בימי יוחנן הורקנוס. מקום חבורו של הספר הוא ארץ ישראל והלשון שבה נכתב מעיקרו היתה עברית או ארמית. אולם כיום נשתמרו בידינו רק תרגום מלא ממנו בלשון הכושית ושיורי תרגום בלשון היונית 1). בקרב היהדות השפיע הספר הזה השפעה ניכרת רק על הקבלה, וה„זהר" מזכירו בכמה מקומות.

הספר מיוחס לחנוך על פי משמעות הכתוב: „ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו, כי לקח אותו אלהים" (בראשית ה. כד.), כלומר: הנוך התהלך את אלהים בעודנו בחיים. על יסוד הכתוב הזה מעביר הספר על פנינו את כל „הליכות חנוך את אלהים". את כל תעלומות השמים והארץ, העבר והעתיד, שנגלו לו לצדיק זה בהליכותיו אלה. בתור מבוא לספר משמשים דברי האגדה והדמיון הבאים להלן:

בימי ירד אבי חנוך התערבו מאתים מלאכים נפילים, אשר בראשם עמד שֶׁמְעֲזָא, עם בנות האדם ויולידו את הענקים. המלאכים הנפילים גלו לבני האדם את מסתרי הכשפים ואת הנחוש בכוכבים. עֲזָאֵל למד אותם „לעשות חרבות, מַאֲכָלוֹת, מגנים ושריונים, אף הורם לראות מה לאחור מהם ואת מלאכת המחשבת: את מעשה האצעדות והתכשיטים וכחול העינים ויפוי העפעפים ואת הנבחרות שבאבני היקר ואת כל חמרי הצבעים למיניהם ואת המתכת אשר בבטן האדמה. ותהי רשעה גדולה וכו'". ככה באה שחיתת המדות בארץ ובני האדם התמכרו לעשות מעשי רשע ואון. אז שלח אלהים את שרי המלאכים הטובים, את מיכאל, גבריאל ואוריאל לעשות שפטים במלאכים הנפילים ויצום לאסר את שמעזא וחבריו במעמקי האדמה מתחת להרים למשך שבעים דורות, עד בוא יום הדין, וגם להודיע לבני האדם את דבר המבול, הבא לשחת את כל יצורי האדמה ואשר אחרי עברו ישתררו שלום ומשפט בעולם כל הימים. חנוך, „אשר לקח אותו אלהים", נבחר להיות לציר שלוח מאת המלאכים השופטים אל המלאכים הנפילים הנשפטים „ויהי כל מעשהו עם הקדושים והעירים כל ימי חייו". באחד הימים ראה במראות החלום את ה„מרכבה".

---

1) על דבר השיורים העבריים מספר חנוך, שאסף יֶלִינֶיק ב„בית המדרש", אומר אליעזר גולדשמידט (מתרגם הספר מכושית לעברית), כי אין להם דבר אל גוף הספר הקדמון.

אלהים קרא אותו אליו והודיעו את דבר המשפט, אשר נגזר על הענקים: נבלותיהם תושלכנה אל בורות הקברים ונשמותיהם תשלטנה על פני האדמה ותהיינה לרוחות רעות בקרב בני האדם. אחר זה נטלו שרי המלאכים הטובים את חנוך וישאוהו הלך ונשא אותו מעל פני כל האדמה ודרך כל הרקיעים ויראוהו את כל הגדולות והתעלומות הצפונות שם. אז נִגלו לעיניו גם שני הספרים, אשר על האחד היו כתובות הליכות כוכבי השמים ותקופותיהם ועל השני היו רשומים מעשי בני האדם ועלילותיהם עד לדור אחרון. אחר כך השיבו אותו המלאכים אל האדמה ויביאוהו אל פתח ביתו. בשובו משוט בשמים כתב חנוך על ספר את כל המראות והחזיונות אשר ראה וינבא לבניו את אשר יקרה את בניהם באחרית הימים.

הכונה הכללית אשר בספר חנוך מפורשת באר היטב בפרשה הראשונה שלו. הוא מנבא כליון חרוץ לרשעים, כדי לעוררם לחזור למוטב, ולעומת זה הוא מבשר לצדיקים את האשר הנצחי, השמור להם, כדי לנחמם ולעודד את רוחם, להחזיק בתומתם. אולם הכונה המיוחדת, אשר הליט המחבר בחזיונות-הרזים שלו, קשה לברר מתוך הציורים והתמונות המופלגים והמרובים ומתוך המליצות והדברים שהוא משפיע עד בלי די. אפשר שבאמת רצה לתת בספרו „השקפת-עולם יהודית, המוטבעת על יסוד האמונה שבכתבי הקדש", בניגוד להשקפת העולם של הגויות, כמו שמשער אחד החוקרים (רייס, בספרו „תולדות הברית הישנה"). אולם מבלי אשר הרגיש בזה הכנים המחבר גופו בספרו הרבה מן ההזיות והדעות של הגויות.

תַּכְלִית הַסֵּפֶר.

(פרק 1—5).

פרק א. דברי הברכה, אשר ברך חנוך את הבחירים ואת הצדיקים, אשר יִוָּתְרוּ ביום הזעם, בבוא כליון חרוץ על הרעים ועל הרשעים. ויען ויאמר חנוך איש צדיק, אשר יד ה' היתה בו לפקח את עיניו וירא חזיון קדש בשמים, אשר הראוני המלאכים, ואשמע מפיהם את הכל ואבין במראות אשר ראיתי ואשר לא לדור הזה המה, אך לדור יבוא בימים רחוקים: על הבחירים דברתי ושוחחתי עם הקדוש והנשגב— עם אלהי העולם, אשר יצא ממעונתו; ומשם ידרך על הר סיני וְיִגָּלֶה עם המון צבאותיו ובתעצומות גבורתו יופיע משמים. וַחַתּוּ הכל וחלו הָעִירִים ופחד יאחזמו ורעד גדול, עד לקצות הארץ. וינועו ההרים הרמים והגבעות הנשאות תשפלנה ותמסנה כדונג לפני אש. ושקעה הארץ וכל אשר על פני הארץ יִתַּם לגוע והיה משפט על הכל ועל הצדיקים כלם. אך לצדיקים ישים שלום ואת הבחירים ישמר והסד ינטה עליהם; לאלהים יהיו כלם ועל טוב יתענגו ויהיו לברכה ואור אלהים יאיר

עליהם. והנה הוא בא ברבבות קדש, לעשות בהם משפט, להכרית את הרשעים ולהוכיח את כל בשר על כל אשר עשו והרשיעו לפניו החוטאים והרשעים.

פרק ב׳. תרתי את כל המעשים, הנעשים בשמים, אשר המאורות בשמים לא ישנו את ארחותם, כי יצאו ויבאו כלם כסדרם איש במועדו ולא ישנו את תפקידם. הביטו על הארץ והתבוננו על המעשים הנעשים בה למן הראשון ועד האחרון, כי כל מעשה אלהים שומר את עת הגלותו. ראו את הקיץ ואת החרף (בעת) תִמָּלֵא כל הארץ מים וטל ומטר ינוחו עליה.

פרק ג׳. תרתי וראיתי את מראה העצים כלם, עת יבשו ונפלו כל עליהם, לבד ארבעה עשר עצים, אשר לא יִתְעָרוּ, כי אם ישמרו (את עליהם) הישנים עד אשר יבאו חדשים תחתיהם, אחת לשתים ושלש שנים.

פרק ד׳. ועוד התבוננתי על ימי הקיץ, כי השמש תעמד ממעל לה ומנגדה ואתם תבקשו סכה וצל מפני להט השמש, והארץ תיקד מחֹם אש ונבצר מכם להציג כף רגל על הארץ ועל הסלע מרב חֻמָּם.

פרק ה׳. ראיתי והנה כסו העצים בירק עלים ויעשו פרי, ואתם שימו נא לבבכם לכל אלה ודעו, כי למענכם ברא חֵי העולמים את הכל; וכי כל מעשיו יִכּוֹנוּ לפניו מדי שנה בשנה וכל פעליו יעבדוהו ולא יְשַׁנּוּ, כאשר צוה אלהים כן יהיה הכל! וראו נא את הימים ואת היאורים, העושים יחד את המעשה אשר נטל עליהם! אפס אתם הייתם קצרי־רוח ולא עשיתם את מצות האדון, רק עָבֹר עברתם עליה ובדברי גאוה ובוז, אשר הפיח פיכם הטמא, חרפתם את גדלו. אוי לכם, כבדי לב, כי אין שלום לכם. ועל כן אָרֹר תארו את יומכם ושנות חייכם תאבדנה; ורבצה עליכם קללת עולם נמרצת ולא יהיה לכם חסד. בימים ההם יֵאָסֵף שלומכם והייתם למארת עולם לכל הצדיקים אשר יָארוּ אתכם עם כל החוטאים יחד. ולבחירים תהיה אורה ושמחה ושלום והמה יירשו הארץ ועליכם, הרשעים, תנוח הקללה. וגם חכמה תנתן לבחירים והם יחיו כלם ולא יוסיפו לחטא עוד לא בזדון ולא בשגגה, כי ענוים יהיו כל אלה אשר חכמה להם, לבלי חֲטֹא עוד. ולא יֻוָסרוּ כל ימי חייהם ולא ימותו במגפה ובשוד זעם, כי מספר ימיהם יְמַלֵּא זיוקינו בשלום ויבלו שנות אָשְׁרָם הרבות בחדות עולם ובשלום כל ימי חייהם.

חֲלוֹם חֶזְיוֹן חֲנוֹךְ.

פרק יד׳. (8—24) וככה נראה אלי המראה: הנה עבים קראוני במראה וערפל קרא אלי והכוכבים המתרוצצים והברקים הריצוני ולחצוני והרוחות נשאוני והחפוני במראה. ויביאו אותי אל השמים ממעל ואקרב אל חומת אבני בדלח, אשר לשון אש יְסֻבֶּנָּה, ופחד אחזני. ואבוא אל תוך לשון האש ואקרב אל אולם גדול, הבנוי אבני בדלח. וכִפָּתוֹ כעין מרוצת הכוכבים והברקים וביניהם כרובי אש ושמיהם מים. ואש אוכלת סביב הכתלים ודלתותיו בערו באש. ואבוא אל האולם הזה החם כאש וקר כקרח ואין ענג ואין חיים בקרבו ויתקפני פחד ופלצות אחזתני. ואהי נפעם ונבהל ואפל על פני ואראה במראה: והנה בית גדול מן הראשון וכל דלתותיו פתוחות לפני והוא בנוי בלהבות אש. ונעלה היה בתפארתו, בהדרו ובגדלו, עד כי אין בפי מלים לתאר לכם את תפארתו ואת גדלו.

ורצפתו אש וממעל לו ברקים וכוכבים מתרוצצים וגם כפתו אש בוערה. ואביט ואראה בתוכו כסא רם ומראהו כעין הקרח וסביבו כנגה השמש וקול הכרובים. ומתחת הכסא הרם יצאו נהרות אש בוערה ולא יכלתי להביט עליו. ועליו ישב גְדָל־התהלה וזיו מעילו נעלה על זהר השמש ולבן הוא כשלג. ואין אחד המלאכים יכול לבוא שמה וגם מכל בשר יִפָּלא לראות את פני המְשֻׁבָּח והמפואר. שלהבת אש סביבו ואש גדולה עמדה לפניו ואין אחד מכל הסובבים אותו יכול להתקרב אליו; רבי רבבות לפניו, אך אין חפץ לו בעצת הקדושים. והקדושים הקרובים אליו לא התרחקו ממנו לילה ויום ולא הלכו ממנו.

עֵץ הַחַיִּים.

פרק כד. ואלך מזה אל מקום אחר אשר על הארץ ויראני הַר אש הלוהט יומם ולילה. ואבוא אליו ואראה שבעה הרים יפים מאד ושונה האחד מן השני ואבני יקר יפות מאד (עליהם), כלם נאים ונחמדים למראה, שלשה קשורים זה על זה ממזרח ושלשה קשורים זה על זה מדרום וגאיות עמוקים ונפתלים ביניהם ולא יתקרבו האחד אל משנהו. וההר השביעי בַּתָּוֶךְ ובגבהם נמשלו לכסא מלוכה ועצים רעננים הקיפו אותם מסביב. ויהי ביניהם עץ אחד, אשר לא ראיתי כמהו לריח; ולא היה עץ בין העצים האלה ולא בין העצים האחרים, אשר ידמה אליו בריחו: ועליו ופריו ומצבתו לא יבלו לעולם וזרעו טוב ופריו כאשכלות תמר. ואמר בעת ההיא: הנה מה טוב העץ הזה ומה יפה הוא למראה ועליו נחמדים ופריו נחמד מאד לעינים! ויען אותי מיכאל, אחד המלאכים הקדושים והנכבדים, והוא להם לשר:

פרק כה. ויאמר אלי: חנוך, למה זה תשאלני לריח העץ הזה ולמה תבקש לדעת זאת? ואען אותו, אני חנוך, לאמר: נפשי אִוְּתָה לדעת את הכל ויותר מכל חפצתי לדעת את משפט העץ הזה. ויען אותי ויאמר: ההר הזה אשר ראית ואשר שיא ראשו ידמה אל כסא האדון, הוא אשר עליו ישב האדון המְשֻׁבח מלך העולם, ברדתו לפקד את הארץ בטוב. וכל בשר לא יוכל לנגע בעץ טוב־הריח הזה עד יום המשפט הגדול, עד אשר יכופר עון הכל לעולם, ואז ינתן אל הצדיקים והענוים. מפריו ינתנו חיים לבחירים ונטע יִנָּטַע בצפון במקום הקדוש נֹכַח בית האדון מלך העולם. אז יעלזו ברנה ובקדושם יגילו, ובא הריח בעצמותיהם והאריכו ימים על הארץ כימי חיי אבותיך, ויגון וצרה ותלאה ונגע לא יגעו בם כל ימיהם. —

עֵץ הַדַּעַת.

פרק לא. ואראה הר שני ועליו עצים, ומים יזלו ממנו כעין שְׂרָף הנקרא צרי וחלבנה. ועל ההר הזה ראיתי הר שני ועליו עצי אֲהָלִים והעצים ההמה מלאים שקדים קשים. וכאשר לקחו את הפרי הזה ביד והנה טוב (ריחו) מכל בשם.

פרק לב. ומאחרי הבשמים האלה, כאשר השקפתי מעל ההרים אל צפון, ראיתי שבעה הרים מלאים נרד יקר ועצי בשם וקנמון ופלפל. ואלך משם מעל לראשי ההרים ההם הרחק אל המזרח, ואעבר את הנחל שיחור וארחיק ואעבר על המלאך זוטאל. ואבוא אל גן הצדק ואראה עצים שונים, רבים וגדולים יצמחו שמה וריחם טוב וגדולים הם ויפים ונחמדים וביניהם גם עץ הדעת, אשר יתן חכמה רבה לכל האוכל ממנו, ודומה הוא אל עץ החרוב ופריו כאשכלות הענבים והוא טוב מאד; וריח העץ ההוא מתפשט ונודף למרחוק. ואקרא: הנה מה טוב העץ הזה ומה יפה ונחמד מראהו! ויען אותי המלאך הקדוש רפאל, אשר היה עמדי, ויאמר אלי: זה עץ הדעת, אשר אכלו ממנו אביך הזקן ואמך הזקנה, אשר היו לפניך, ויכירו את הדעת ותפקחנה עיניהם וידעו, כי ערומים היו ויגֹרשו מן הגן.

מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ.

פרק נב. (3—9). ואראה הר ברזל והר נחשת והר כסף והר זהב והר מתכת והר עפרת. ואשאל את המלאך ההולך עמדי לאמר: מה אלה המה, אשר ראיתי במסתרים? ויאמר אלי: כל אשר ראית לממשלת משיחו הוא, למען יתחזק ויאדיר בארץ. ויען אותי מלאך השלום ויאמר: חכה מעט קט וראית את הכל ונגלו לפניך כל הנסתרות, אשר צפן אדון הרוחות. וההרים ההם אשר ראית, הר הברזל והר הנחשת והר הכסף והר הזהב והר המתכת והר העפרת, כלם יהיו לפני הנבחר כדונג לפני האש וכמים המונרים במורד מעל ההרים ההם ותלושים יהיו לפני רגליו. ובימים ההם ואין מציל נפשו לא בזהב ולא בכסף ואין תשועה ואין מפלט. ולא יוקח הברזל למלחמה ושוא יהיה השריון ואין מועיל במתכת ובבדיל ואין חפץ בעפרת.

(הקטעים המובאים כאן לקוחים מתוך תרגומו של אליעזר גולדשמידט בשנויים רבים בכמה מקומות).

סֵפֶר הַיּוֹבְלִים.

הספר הזה, אשר אבות הכנסיה הנוצרית קראו לו בשם „בראשית זוטרתא" (לֶיפְּטוֹגֶנֶיזִים) והחוקר הגרמני דילמאַן, שתרגם אותו מכושית לגרמנית, קרא לו בשם „ספר היובלים", — הוא מעין מדרש קדמון, הכולל הרצאה חפשית של הספורים אשר בספר בראשית ובשתים עשרה הפרשות הראשונות שבספר שמות. הראשונים קראו לו „בראשית זוטרתא", כדי להבדיל בינו ובין גוף הספר בראשית שבתורה ומפני שבכמה מאורעות

המסופרים בתורה הוא נוגע רק דרך אגב או עובר עליהם, מטעם כמוס עמו, בשתיקה. ולדעת אחרים קראו לו בשם „קטן" מפני שהוא מטפל יותר מדי בקטנות ובדקדוקי עניות. ככה, למשל, הוא מְכַוֵּן לקבע בדיוק את זמנו של כל מאורע ושל כל מקרה ואפילו הקל שבקלים וכיוצא בזה הוא קורא בשמותיהן של כל נשי האבות הקדמונים מאדם הראשון עד לבני יעקב וכדומה. אולם על פי תכנו וענינו הולם אותו ביותר השם „ספר היובלים", ככל אשר קרא לו גם מתרגמו מגרמנית לעברית, הד"ר רובין, כי „היובל" הוא היסוד העיקרי שעליו בנוי כל הספר. המספר שבעה, בין שהוא ביחידות ובין שהוא מוכפל שבע פעמים, הוא הרוח החיה, המניעה את גלגלי העתים והתקופות בתנועות קצובות ומדודות בדיוק נמרץ. הכל הֹוֶה ונעשׂה מימות עולם במְכֻוָּן למספר-הקסמים הזה. „אלה דברי חלוקת הימים על פי התורה והעדות לסדר קורות השנים לשבועיהן וליובליהן כל ימי השמים על הארץ, כאשר דבר אל משה בהר סיני". – הכתבת הזאת שעל גבי שער הספר מצַיֶּנת היטב את שיטתו ואפיו. אלהים מגלה למשה את קורות העולם למן היום הראשון ליצירה עד ליציאת מצרים – ובכן הרי שוב לפנינו אפוקאליפסיס או חזון. משה מקבל על הר סיני מיד מלאך הפנים „את לוחות חלוקת השנים מראשית היצירה, לוחות השבועים והיובלים על פי התורה והעדות, שנה בשנה כמספרה והיובלים מיום הבריאה החדשה" וכותב מפיו על ספר את כל מאורעות העולם על פי סדר חלוקת-השנים הזאת. לפי מנין „השבועים והיובלים" הזה יוצא שמבריאת העולם עד לכניסת בני ישראל לארץ כנען עברו 2450 שנה, שהם 50 יובלים בני 49 שנים כל יובל. עם הכניסה לכנען התחיל אפוא יובל חדש בתקופות העתים. השיטה המשונה הזאת שמתגדר בה הספר בקביעת העתים והתקופות הביא את כמה מן החוקרים (יֶלִינֶיק ואחרים) לידי הדעה, כי מחברו היה אחד מכת האיסים, שהיו קובעים את החדשים ואת השנים על פי החשבון, ותכלית ספרו היתה לערער על הפרושים, אשר אצלם היה המשפט להסנהדרין לקבע את החדשים ולעבר את השנים על פי עדי ראיה. לעומת זה סוברים אחרים, כי מחבר ספר היובלים היה מן השומרונים, לפי שאנו מוצאים אצלו כמה דברים הסותרים את דברי התורה והמסורה של היהודים והמְכֻוָּנים להשקפותיה של הכת השומרונית. ושוב מוצאים אחרים, כי היה המחבר אחד מיהודי מצרים, אשר כונתו להטעים את קדושתו של מקדש חוניו, של המצוות המעשיות (עבודת הקרבנות, מילה ושבת) ואת האמת ההיסטורית אשר בספורי התורה מחיי האבות בניגוד לדעת פילון, שראה בספורים האלה רק אליגוריות, ובניגוד לשאר המשכילים היהודים האלכסנדרונים, שהיו מזלזלים בקיום המצוות. ועוד דעה רביעית בזה,

החולקת על כל הסברות האלה ומחליטה שדוקא פרושי היה המחבר, לפי שרוב השקפותיו מתאימות אל תורת הפרושים. אחרי כל חלוקי הדעות האלה, הסותרות ומכחישות זו את זו, קשה להוציא משפט אמת על טיבו של המחבר ועל הכונה העיקרית אשר בספרו. רק השערה אחת קרובה אל האמת והיא, כי המחבר חי לפני חרבן הבית השני, כמאה שנה לפני המנין הרגיל, לפי שאין אנו מוצאים אצלו שום רמז להאכון הלאומי הזה ולפי שמעבר מזה הוא מזכיר את ספר חנוך, שנתחבר קודם לו, ומעבר מזה נזכר ספרו בספר צואת שנים עשר השבטים, שנכתב אחר צמיחת הדת הנוצרית. מתוך סגנונו של הספר ניכר שנכתב מעיקרו עברית או ארמית, אולם עכשיו נשארו ממנו רק תרגום מלא בלשון הכושית ושיורי תרגום בלטינית. על פי רוח המדרש והאגדה המרחף עליו דומה ספר היובלים הרבה ל„ספר הישר“, שנתחבר במאה השתים עשרה, ולא עוד אלא שגם בספרות העברית העתיקה נתקימו הרבה אגדות, המתאימות לספוריו ושיחותיו כמו, למשל, המדרש „ויסעו“, הכולל את מלחמות בני יעקב כנגד בני עשו. —

אַבְרָהָם בְּנַעֲרוּתוֹ.

(פרק יא. כב–לח).

וביובל התשעה ושלשים, בשבוע השני, בשנה הראשונה, לקח לו תרח אשה ושמה עדנה בת ארם, בת אחות אביו. ובשנה השביעית לשבֻעַ ההוא ילדה בן ויקרא את שמו אברם כשם אבי אמו, כי מת בטרם יחֻבַּל בנה. ותפקחנה עיני הנער לראות בפשע הארץ, כי נתעו בשוא על ידי הפסילים והתועבה. ויורהו אביו את מעשה הכתב ובהיותו בן שבועַים נבדל מאביו לבלתי השתחות לאלילים כמהו. ויואל להתפלל אל יוצר כל היקום להצילהו משגיאת בני האדם ולבל יפל ברשע אחרי התהלכו במישרים. ויהי בימי הזרע לזורעים את הארץ ויצאו כלם יחדו לשמור את זרעם מפני העורבים. ויצא אברהם בתוכם והוא נער בן ארבע עשרה שנה. ותבא עדת עורבים כענן לאכל את הזרע. וירץ אברהם לקראתם בטרם ירדו על הארץ, ויגער בהם בטרם יפשטו על הארץ לאכל את הזרע לאמר: אל תרדו הנה! שובו אל המקום אשר באתם משם! וישובו. ויעש כן ביום ההוא לשבע להקות עורבים. ומכל העורבים לא ירד גם אחד על חלקת השדה, אשר היה שם אברהם. וכל העומדים עמו על השדה ההוא ראו כי גער לאמר: העורבים שובו! ויגדל שמו בכל ארץ הכשדים. ויבאו אליו בשנה ההיא כל זורעי זרע וילך אתם עד כלות ימי הזרע. ויזרעו את תבואתם ויאכלו וישבעו. ובשנה הראשונה לשבוע החמשי לִמֵּד אברהם את חרשי העץ העושים את כלי הבקר. ויעשו כלי ממעל לארץ לעומת דָרְבַן־המחרשה, לשום עליו את משך הזרע ולהפילהו משם אל תוך מענית הזרע

להסתר באדמה. ולא יראו עוד מפני העורבים ויעשו כן בכל דרבנות המחרשות. ויזרעו ויעבדו את האדמה ככל אשר צוה אותם אברהם, ולא יראו עוד מפני העורבים.

אַבְרָהָם מִתְמַכֵּר לַעֲבוֹדַת אֱלֹהִים.

(פרק יב).

ויהי בשבֻעַ הששי, בשנה השביעית בו, ויאמר אברהם אל תרח אביו, ויאמר: אבי! ויאמר: הנני בני. ויאמר: „מה יועילו ומה ייטיבו לנו כל האלילים, אשר תשתחוה להם? הלא אין רוח בקרבם, כי אם קללת אלהים ותעתועי־לב הם אשר אתם עובדים. עבדו את אלהי השמים, הנותן גשם והמוריד טל על האדמה והעושה כל על הארץ ובדברו ברא את הכל, ואשר נפש כל חי לנכח פניו! מדוע תעבדו את אשר אין רוח בקרבם? כי מעשה ידי חרש המה ועל כתף תשאו אותם. לא לעזר ולא להועיל, כי לבשת ולחרפה המה לעושיהם ולעובדיהם הנתעים אחריהם; אל תעבדו אותם! ויאמר אליו אביו: „ידעתי, בני, ידעתי גם אני, אבל מה אעשה לבני משפחתי, אשר נטלו עלי לעבוד אותם? אם אגלה להם את האמת והרגוני, כי נפשם דבקה בם לעבדם ולהודות להם. החשה, בני, פן ימיתוך!" ויגד את הדברים האלה לשני אחיו, ויחר אפם בו, וידום. — וביובל הארבעים, בשבֻעַ השני, בשנה השביעית בו, לקח אברם אשה ושמה שרי בת אביו ותהי לו לאשה. הרן אחיו לקח לו אשה בשנה (....) לשבוּעַ השלישי ותלד לו בן בשנה השביעית ליובל ההוא ויקרא את שמו לוט. וגם נחור אחיו לקח לו אשה. ויהי בשנת הששים לחיי אברם, היא השנה הרביעית לשבוע הרביעי, ויקם אברם לילה וישרף את בית האלילים וכל אשר בו ולא נודע לאיש דבר. ויקומו בלילה להציל את האלילים ממאכלת האש. וימהר הרן ויבא להצילם, ותלהט בו הלהבה, וישרף באש וימת באור כשדים על פני תרח אביו, ויקברו אותו באור כשדים. ויצא תרח מאור כשדים הוא ובניו ללכת ארצה הלבנון וארצה כנען, וישב בארץ חרן. וישב אברם עם תרח אביו בארץ חרן שבועים. ויהי בשבוע הששי, בשנה החמישית בו, ויקם אברם וישב בלילה, בראש החדש השביעי, להביט בכוכבים מן הערב עד הבקר, לדעת מה יהיה משפט האויר בשנה ההיא. ויהי לבדו בשבתו להתבונן. ויבא דבר בלבו ויאמר: „כל אותות הכוכבים ואותות השמש והירח ביד יהוה המה. למה זה אדרשם? ברצונו ימטיר יורה ומלקוש וברצונו יוריד הגשם והכל בידו". ויתפלל בלילה ההוא ויאמר: „אלי, אלי, אל עליון, אתה לבדך אלהי ואתה בראת את־כל והכל מעשה ידיך ובך בחרתי לאלהים. הצילני נא מיד המלאכים הרעים, הרודים במחשבות לב האדם, לבל יסירו את לבבי ממך, אלהי! ואל תתנני אותי ואת זרעי לעולם לסור מאחריך מעתה ועד עולם!" ויאמר: „האשובִ לי אל אור כשדים, המבקשים את פני לשוב אליהם, ואם אשב פה במקום הזה? הנחה את עבדך בדרך אמת לפניך, ללכת בה, ולבל אתהלך בשרירות לבי, אלהי!" ויהי כאשר כלה לדבר ולהתפלל

והנה דבר יהוה בפי ¹) אליו לאמר: „לֶךְ לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אַרְאֶךָּ. ואעשך לגוי גדול ועצום ואברכך ואגדלה שמך והיה ברכה בקרב הארץ. ונברכו בך כל משפחות האדמה, מברכיך אברכה ומקלליך אָאֹר. והייתי לך לאלהים ולבניך ולבני בניך ולכל זרעך, ושמרתיך בכל אשר תלך, אנכי אלהיך! אל תירא, מעתה ועד כל דורות הארץ אלהיך אני". ויאמר יהוה אלהים אלי: „פתח פיו ושפתיו ופקח אזניו". ואחל לדבר עברית כלשון עמו. ויקח את ספרי אבותיו הכתובים עברית ויעתיקם. אז החל ללמוד בהם, ואבאר לו את כל דבר הקשה, וילמד בהם בימי ששת חדשי המטר. ויהי בשנה השביעית לשבוע הששי וידבר אל אביו ויודיעהו, כי יצא מחרן ללכת ארצה כנען לראות אותה ואחר ישוב אליו. ויאמר אליו תרח אביו: „לך בשלום! אלהי העולם יְיַשֵּׁר מעגל רגלך ואלהים יהיה עמך ויגן בעדך מכל רע. ויתן לך חן ורחמים וחסד לפני כל רואיך ואל ימשל בך אדם לעשות לך רעה! לך בשלום! ואם תמצא הארץ חן בעיניך לשבת בה, הבה וקחני אליך; וקח לך את לוט בן הרן אחיך לבן ואלהים יהי עמך!".

מִלְחֶמֶת בְּנֵי יַעֲקֹב בִּבְנֵי עֵשָׂו.

(לז–לח).

ויהי אחרי מות יצחק אבי יעקב ועשו וישמעו בני עשו, כי בִכֵּר יצחק את יעקב בנו הקטן, ויחר להם מאד. ויריבו עם אביהם לאמר: מדוע בִכֵּר אביך את יעקב הצעיר על פניך ואתה הבכור?" ויאמר אליהם: „עקב אשר מכרתי את בכורתי ליעקב במעט נזיד עדשים. ביום אשר שלח אבי אותי לצוד ולתפש ציד ולהביא לו, כי יאכל ויברך אותי, בא אחי במרמה ויבא לאבי לאכל ולשתות; ויברך אותו אבי ואותי נתן תחת ידו. ועתה השביענו אבינו אותו ואותי, כי לא נעשה רעה איש לאחיו ולא נשחית את דרכינו", ויאמרו אליו: לא נשמע בקולך להיות אתו בשלום, כי חזקים אנחנו ממנו ועליו נתגבר! הבה נצא לקראתו ונהרגהו ונכחידה את בניו, ואם אינך יוצא אתנו, נעשה גם לך רעה! ועתה לו שְׁמָעֵנוּ: נבחר לנו בארם ובפלשת ובמואב ובעמון אנשי חיל חלוצי צבא ונצא לקראתו ונלחמה בו ונכריתנו מן הארץ בטרם יעשה חיל". ויאמר אליהם אביהם: „לא תצאו ולא תלחמו בו, פן תפלו לפניו!" ויאמרו אליו: „הזה משפטך מנעוריך עד היום הזה, כי תמה צוארך תחת עֻלּוֹ? לא נשמע לדבר הזה!" וישלחו אל ארם ואל עדורם רע אביהם וישכרו מהם אלף אנשי מלחמה ובחירי חיל. ויבאו אליהם ממואב ומבני עמון השכירים אלף בחירים, ומפלשתים אלף בחירי חיל, ומאדום והחורים אלף בחירי מלחמה ומן החתים גבורי מלחמה. ויאמרו אל אביהם: „צא אתה לפניהם, פן נמיתך!" וימלא אף וחמה בראותו, כי בניו ילחצוהו לצאת לפניהם, להלחם ביעקב אחיו. וישב ויזכר את כל הרעה הטמונה בחֻבּוֹ על יעקב אחיו ולא זכר את השבועה, אשר נשבע לאביו ולאמו, לבלי עשות כל

---

1) כלומר בפי מלאך הפנים המספר למשה את כל קורות העולם.

רע ליעקב אחיו כל ימי חייו. ויעקב לא ידע מאומה מכל הדברים האלה, כי יצאו בחרב לקראתו, והוא מתאבל על מות לאה אשתו, עד אשר הקריבו לבוא לקראתו אל המגדל ארבעת אלפים אנשים חלוצי צבא, גבורי מלחמה, בחירי חיל. ואנשי חברון שלחו אליו לאמר: „הנה אחיך יצא לקראתך להלחם בך ועמו ארבעת אלפים איש חגורי חרב ותופשי מגן ונושאי כלי מלחמה!" באהבתם את יעקב מעשו הגידו לו את הדבר הזה, כי היה יעקב איש רחמים ורב חסד מעשו. ולא האמין יעקב לדבר הזה, עד אשר הקריבו אל יד המגדל. ויתיצב על המגדל וידבר את עשו אחיו ויאמר: „הלנחם אותי באת הלום? הבאת אלי על דבר אשתי, אשר מתה עלי? הזאת השבועה, אשר נשבעת פעמים לאבותי לפני מותם? הפרת את השבועה ובהשבעך לאביך חרצת משפטך!" ויען עשו ויאמר: „מעולם לא ישבעו בני האדם וחיות הארץ שבועת אמונת אֹמֶן לעד, כי אם בעצם היום ההוא יעשו רעה איש לאחיו, ומבקש שונא את נפש שונאו! וגם אתה אך שנא תשנא אותי ואת בני עד עולם, ואין להקים אהבת־אחים אתך! שמע נא את דברי אלה, אשר אנכי דובר באזניך: אם אהפך עור החזיר ומסמרות שערו לצמר ואם תצמחנה קרנים על ראשו כקרני השעירים — אז אכרת לך ברית אהבת אחים! ואם ישלימו הזאבים עם הכבשים, לבל יאכלו ויטרפו אותם, ואם יתנו את לבבם להיטיב איש לאחיהו, — אז יבא בלבי שלום לך! ואם יהי האריה רע לפר ועל אחד יעלה על צואר שניהם ויחדו יחרשו — אז אעשה לך שלום! ואם ילבינו העורבים כאֹרֶז — או אז אדע, כי אֹהַב אותך וברית שלומי עמך! הכרת תכרת ובניך יכרתו ואין שלום לך!" וירא יעקב בעת ההיא, כי יקשיח את לבו אליו להמיתו, ויאמר אל אנשיו ואל עבדיו לתגר בו ובכל מרעיו מלחמה.

ואחרי כן דבר יהודה את יעקב אביו ויאמר אליו: „אבי דְרָךְ־נא קשתך ושלח חצך והפילה את השונא ארצה והמיתה את האויב! התאזר בכחך אתה, כי אין את נפשנו להמית את אחיך!" (....) וימהר יעקב וידרך את קשתו וישלח חצו ויפל את אחיו ארצה וימיתהו. ויוסף וישלח חצו ויך את אדרון הארמי בדד חזהו השמאלי ויגרשהו וימיתהו. אחרי כן הבקיעו בני יעקב עם עבדיהם וַיֵּחָלְקוּ על ארבע פאות המגדל. לפניהם הלך יהודה עם נפתלי וגד וחמשים נערים על פאת המגדל הצפונית וימיתו את כל אשר מצאו לנגדם ולא נמלט מהם איש, גם אחד. ולוי ודן ואשר הבקיעו מפאת המגדל המזרחית ועמהם חמשים איש וימיתו את אנשי חיל המואבים והעמונים. וראובן עם יששכר וזבלון פרצו לפאת המגדל הדרומית עם חמשים איש וימיתו מן האדומים והחורים שלש מאות איש גבורי חיל, ושבע מאות איש נמלטו. וארבעת בני עשו נסו עמהם ויעזבו את אביהם מת, כאשר ברע נפל על הגבעה אשר לַעֲדוֹרָיִם [1]). וירדפו בני יעקב אחריהם עד הר שעיר, ויעקב קבר את אחיו על הגבעה אשר לעדורים וישב אל ביתו. ובני יעקב להצו את בני עשו על הר שעיר וימו את צוארם להיות לבני יעקב לעבדים. וישלחו אל אביהם לשאל, אם יעשו שלום להם או ימיתו אותם, ויאמר יעקב לבניו לעשות שלום. ויעשו להם שלום וישימו עליהם עול עבדים, לשלם ליעקב ולבניו מס בכל שנה ושנה. וישלמו מס ליעקב כל הימים עד יום רדתו מצרימה.

(שלמה רובין. ספר היובלים. ווין תר"ל).

1) אצל חברון.

תְּהִלּוֹת שְׁלֹמֹה.

שמונה עשר מזמורי התהלים, המיוחסים לשלמה, הנם פרי זקנותה של השירה העברית. חותם הזקנה וחולשת כח היצירה טבוע עליהם ואין בהם אלא משהו שבמשהו מן העוז והיופי המרומם, מלהט הרגש וממעוף הדמיון שבשירת משוררי התהלים. כשאנו קוראים אותם אנו חשים בדאבון לב, כי כבר נסתלקה השכינה מישראל וכנורם של אסף ובני קרח כבר נדם לעולם. אמנם היה מחבר המזמורים האלה איש חש ומרגיש וחולה על שבר עמו, לבו זב דם למראה הדלדול הנורא שנתדלדלה האומה העברית בימיו, נפשו קרועה לגזרים והוא משוע לאלהים לשלח פדות וישע; אבל אין הוא מוצא את אותו ניב הקסם, המיוחד למשוררי ישראל הקדמונים, אותו הדבור המפוצץ, המרגיז לב ונשמה וקורע שערי שמים, שרק הם לבד היו שולטים בו. מליצותיו וציוריו רֻבם אינם שלו אלא לקוחים ושאולים מאת משוררי התהלים ומאת הנביאים.

אולם אם דל כחו של המחבר בשירה הרי לעומת זאת ידע למסור לנו במזמוריו את מצב רוחם של טובי האומה העברית, את יסורי נפשם, מאוייהם ובטחונם באלהים בתקופה שבה חי. זו היתה תקופת הדלדול וההתנונות של אחרוני החשמונאים, של אותם האיפיגונים מעוטי הדמות וקטני הנפש, אשר מאומה לא נשאר בידם מן המסורות הגדולות של אבות אבותיהם הגדולים. המחבר היה עד ראיה לכל אותם הקלקולים, שחיתות המדות, הירידה הלאומית וההתיונות, שהכניסו המושלים האחרונים מבית החשמונאים בקרב העם העברי. הוא ראה את מלחמת הדמים, שנלחמו שני האחים הורקנוס ואריסטבול על דבר כסא המלוכה, ואת המטבח שערך פומפיוס, אשר אליו הגישו שני האחים את ריבם, בירושלים. ואת צערו הלאומי העמוק, שהיה גם צערם של כל בני מפלגת הפרושים, אשר כנראה היה אחד מהם, הוא מתאמץ להביע, עד כמה שכחו מגיע, במזמורים, תפלות, תחנות והגיונות, הכתובים בנוסחתם ובסגנונם של משוררי התהלים הקדמונים. הלשון שבה נכתבו „מזמורי שלמה" אלה היתה אל נכון עברית, אולם כיום לא נשתייר בידינו אלא תרגומם היוני, אשר בראשית המאה השבע עשרה הובא בכתבי יד מקונסטאנטינופול לאירופא והוצא לאור על ידי איש אחד, דֶי לַא צֶירדא שמו [1].

1) הם תורגמו גם לעברית ע"י הדר. א. ש. קאמיניצקי ונדפסו בהשלוח כרך יג.

מִזְמוֹר לִשְׁלֹמֹה.

א [1].

א מִן הַמֵּצַר שִׁוַּעְתִּי לַיְיָ,
לֵאלֹהִים – מֵעָקַת פּוֹעֲלֵי אָוֶן.
ב וְהִנֵּה קוֹל תְּרוּעַת מִלְחָמָה לְנֶגְדִּי;
יִשְׁמַע קוֹלִי, כִּי צֶדֶק מָלֵאתִי.
ג אָמַרְתִּי בְּלִבִּי: מָלֵאתִי צֶדֶק,
כִּי אֻשַּׁרְתִּי וְרַבַּת־בָּנִים אָנִי!
ד בְּכָל הָאָרֶץ פָּרַץ עָשְׁרָם[2]
וְעַד לִקְצוֹת אֶרֶץ כְּבוֹד תִּפְאַרְתָּם.
ה לִמְרוֹמֵי כוֹכָבִים עָלָה שִׂיאָם.
אָמְרוּ: בַּל יִפֹּלוּ.
ו גָּאָה לִבָּם בְּרֹב אָשְׁרָם
וְלֹא הֱכִילוּהוּ [3].
ז חֵטְא חָטְאוּ בְּמִסְתָּרִים
וַאֲנִי לֹא יָדָעְתִּי.
ח עָוּוּ מִן הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הָיוּ לִפְנֵיהֶם,
חִלְּלוּ קָדְשֵׁי יָהּ בְּטֻמְאָתָם.

מִזְמוֹר לִשְׁלֹמֹה יא.

לְתוֹחֶלֶת.

א תִּקְעוּ בְצִיּוֹן בַּחֲצוֹצְרָה, הָרִיעוּ תְרוּעַת קֹדֶשׁ,
הַשְׁמִיעוּ בִירוּשָׁלַיִם קוֹל מְבַשֵּׂר שְׂמָחוֹת!
כִּי רִחַם אֱלֹהִים אֶת יִשְׂרָאֵל בְּעֵת פְּקֻדָּתָם.
ב עֲלִי, יְרוּשָׁלַיִם, עַל הָרָמָה וּרְאִי אֶת בָּנַיִךְ:
מִקֶּדֶם וּמִיָּם נִקְבְּצוּ יַחַד בְּיַד יְיָ.
ג מִצָּפוֹן יֶאֱתָיוּ וְשִׂמְחַת אֱלֹהֵיהֶם בְּלִבָּם,

---

1) הנושא במזמור הזה היא ירושלים והוא נתחבר סמוך לכבוש ירושלים ע"י פומפיוס.
2) של פועלי האון. 3) את רוב אשרם.

מֵאִיים רְחוֹקִים קִבְּצָם אֱלֹהִים.
ד הָרִים רָמִים שָׂם לִפְנֵיהֶם לְמִישׁוֹר,
גְּבָעוֹת נָטוּ מִפְּנֵיהֶם בְּבוֹאָם.
ה יְעָרִים סוֹכְכוּם בְּצִלָּם בְּעָבְרָם,
אֵל הִצְמִיחַ לָמוֹ כָּל עֵץ נוֹתֵן רֵיחַ,
ו כִּי יַעֲבֹר יִשְׂרָאֵל בַּהֲדַר כְּבוֹד אֱלֹהֵיהֶם.
ז לִבְשִׁי, יְרוּשָׁלַיִם, בִּגְדֵי תִפְאַרְתֵּךְ,
עַתְּדִי לְבוּשׁ קָדְשֵׁךְ!
כִּי דִבֶּר אֱלֹהִים טוֹבוֹת עַל יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם וָעֶד.
ח יְבַצַּע אֱלֹהִים אֶת דְּבָרוֹ עַל יִשְׂרָאֵל וִירוּשָׁלַיִם,
יָקִים אֱלֹהִים אֶת יִשְׂרָאֵל בְּשֵׁם תִּפְאַרְתּוֹ!
כִּי רַחֲמֵי אֱלֹהִים עַל יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם וָעֶד.

מִזְמוֹר לִשְׁלֹמֹה יז.

שִׁיר תְּרוּעָה לַמֶּלֶךְ.

א יְיָ! מַלְכֵּנוּ אַתָּה לְעוֹלָם וָעֶד,
כִּי בְךָ, אֵל, תִּתְהַלֵּל נַפְשֵׁנוּ.
ב וּמַה מִּדַּת חַיֵּי אָדָם עֲלֵי אֲדָמוֹת?
וּכְמִדַּת עִתּוֹ גַּם תּוֹחַלְתּוֹ עָלָיו [1].
ג אַךְ אָנוּ נְקַוֶּה לֵאלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ,
כִּי חֹסֶן אֱלֹהֵינוּ יִכּוֹן לְעוֹלָם בְּחֶסֶד
וּלְעוֹלָם יִמְלֹךְ אֱלֹהֵינוּ עַל הַגּוֹיִם בְּמִשְׁפָּט.
ד אַתָּה, יְיָ, בָּחַרְתָּ בְּדָוִד לְמֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל
וְנִשְׁבַּעְתָּ לוֹ עַל זַרְעוֹ לְעוֹלָם,
כִּי לֹא תָסוּף מַלְכוּתוֹ לְפָנֶיךָ.
ה וּבַחֲטָאֵינוּ קָמוּ עָלֵינוּ רְשָׁעִים,
צְרָרוּנוּ אַף הֱדִיחוּנוּ,
אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתָ לָמוֹ חָמְסוּ בְזֹרַע
ו וְלֹא רוֹמְמוּ אֶת שֵׁם כְּבוֹדְךָ הַמְפֹאָר.

1) הבטחון שאדם בוטח באדם מאפס הוא וכמהו כמדת חיי האדם המעטים והדלים.

וַיַּעַנְדוּ צִיץ נֵזֶר לְמַעַן יָרוּמוּ.
ז הֱשַׁמּוּ כִסֵּא דָוִד בִּגְאוֹן תְּרוּעַת מִלְחָמָה,
אַךְ אַתָּה, אֱלֹהִים, תַּכְרִיעֵם
וּתְכַלֶּה זַרְעָם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה.
ח כִּי תָקִים עֲלֵיהֶם גֶּבֶר נָכְרִי לְמוֹלַדְתֵּנוּ.
ט כְּחַטֹּאתֵיהֶם תִּגְמֹל לָהֶם, אֱלֹהִים,
כְּפָעֳלָם יוּשַׁב לָהֶם!
י אֵין רַחֲמִים לָהֶם מִלִּפְנֵי אֱלֹהִים:
יְבַקֵּר אַחַר זַרְעָם וְלֹא יַשְׁאִיר לָהֶם שָׂרִיד.
יא נֶאֱמָן אֱלֹהִים בְּכָל מִשְׁפָּטָיו,
אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה עַל הָאָרֶץ.
יב הֵשַׁם רָשָׁע אַרְצֵנוּ מִיּוֹשְׁבֶיהָ,
הִשְׁמִיד נַעַר וְזָקֵן וְיַלְדֵיהֶם יַחְדָּו.
יג בַּחֲמַת זַעְמוֹ טִלְטְלָם עַד מַעֲרָב.
שָׂם מוֹשְׁלֵי הָאָרֶץ לְקַלָּסָה וְלֹא רִחַם.
יד הִתְנַכֵּר אוֹיֵב וְהֵרַע בִּזְדוֹנוֹ
וְלִבּוֹ זָר לֵאלֹהֵינוּ.
טו וְכָל הַנַּעֲשֶׂה בִירוּשָׁלַיִם
הָיָה כְּמַעֲשֵׂה הַגּוֹיִם בְּעָרֵיהֶם לֵאלֹהֵיהֶם.
טז הֵרֵעוּ מֵהֶם בְּנֵי־בְרִית בְּתוֹךְ עֶרֶב גּוֹיִם,
לֹא הָיָה בָהֶם בִּירוּשָׁלַיִם אִישׁ עוֹשֶׂה חֶסֶד וֶאֱמֶת.
יז נָסוּ בָרְחוּ מֵהֶם אוֹהֲבֵי מַקְהֲלוֹת חֲסִידִים,
כְּצִפֳּרֵי דְרוֹר חָרְדוּ מֵרִבְצָם.
יח תָּעוּ בַמִּדְבָּר, לְהַצִּיל נַפְשָׁם מֵרָעָה,
וַתֵּיקַר בְּעֵינֵי הַגּוֹלָה כָּל נֶפֶשׁ מֻצָּלָה מֵהֶם.
יט עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ נָפוֹצוּ מִפְּנֵי הָרְשָׁעִים,
כִּי נֶעֶצְרוּ הַשָּׁמַיִם מֵהַמְטִיר מָטָר עַל הָאָרֶץ.
כ מַעְיְנוֹת תְּהוֹם־עוֹלָם נִכְלְאוּ בְּבֶטֶן הֶהָרִים הַגְּבוֹהִים,
כִּי לֹא הָיָה בָהֶם עוֹשֵׂה צֶדֶק וּמִשְׁפָּט.
כא מֵרוֹזְנֵיהֶם וְעַד עַם הָאָרֶץ הָיוּ בְּכָל חַטָּאת,
הַמֶּלֶךְ—בְּרִשְׁעָה, הַשּׁוֹפֵט—בְּעָוֶל
וְהָעָם—בְּחֵטְא.

כב רְאֵה, יְיָ, וְהָקֵם לָהֶם אֶת בֶּן־דָּוִד מַלְכָּם,
לַמּוֹעֵד אֲשֶׁר יָעַדְתָּ, אֱלֹהִים,
כִּי יִמְלֹךְ עַל יִשְׂרָאֵל עַבְדֶּךָ,
כג וְאַזְּרֵהוּ חַיִל לְהַכְרִיעַ רִשְׁעֵי שָׂרִים!
כד טַהֵר אֶת יְרוּשָׁלַיִם מִן הַגּוֹיִם, אֲשֶׁר בָּאוּ לְשַׁחֲתָהּ,
(טַהֲרָהּ) בְּחָכְמָה וּבִצְדָקָה.
כה יְדִיחַ חוֹטְאִים מִנַּחֲלָתָם,
יְנַפֵּץ גְּאוֹן רְשָׁעִים כִּכְלִי חֶרֶשׂ
וּבְשֵׁבֶט בַּרְזֶל יָרֹעַ כָּל מִבְטֶחָם.
כו יַכְחִיד עַמִּים זֵידוֹנִים בִּדְבַר פִּיו,
יָנִים רְשָׁעִים מִפָּנָיו בְּגַעֲרָתוֹ
וְיוֹכִיחַ חַטָּאִים עַל יִצְרֵי לִבָּם.
כז וִיקַבֵּץ עַם קֹדֶשׁ אֲשֶׁר יְנַהֵל בְּצֶדֶק,
וְיִשְׁפֹּט אֶת שִׁבְטֵי הָעָם הַנִּקְדָּשׁ בַּיְיָ אֱלֹהָיו.
כח וְלֹא יִתֵּן לְעַוָּל עוֹד לִשְׁכֹּן בְּתוֹכָם
וְלֹא יָגוּר בְּקִרְבָּם אִישׁ יוֹדֵעַ הָרָע.
כט כִּי אָכֵן יַכִּירֵם אֲשֶׁר כֻּלָּם בְּנֵי אֱלֹהָיו
וִיחַלְּקֵם בָּאָרֶץ לְשִׁבְטֵיהֶם.
ל וְגֵר וְנָכְרִי לֹא יָגוּר עוֹד עִמָּם,
יִשְׁפֹּט עַמִּים וְגוֹיִם בְּחָכְמַת צִדְקָתוֹ, סֶלָה.
לא וְגוֹיֵי הָאֱלִילִים יִכָּנְעוּ תַּחַת עֻלּוֹ וַיַּעַבְדוּהוּ
וִיפָאֵר שֵׁם יְיָ עַד לְאַפְסֵי אָרֶץ
וִיטַהֵר אֶת יְרוּשָׁלַיִם בִּקְדוּשָּׁה כְּבַתְּחִלָּה.
לב וּבָאוּ גוֹיִם מִקְצֵה הָאָרֶץ לִרְאוֹת כְּבוֹדָהּ
וְיוֹבִילוּ לָהּ שַׁי: אֶת בָּנֶיהָ הַנִּדְכָּאִים.
לג וְרָאוּ אֶת הֲדַר כְּבוֹד יְיָ,
אֲשֶׁר הִשְׁכִּין בָּהּ אֱלֹהִים לִצְבִי תִפְאָרָה.
לד וְהוּא עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ לִמּוּדֵי־יָהּ,
וְלֹא יִהְיֶה בְקִרְבָּם עָוֶל בְּיָמָיו,
כִּי כֻלָּם קְדוֹשִׁים וּמַלְכָּם מְשִׁיחַ יְיָ.
לה כִּי לֹא יָשִׂים מִבְטַחוֹ בְּסוּס, בְּפָרָשׁ וּבְקֶשֶׁת
וְלֹא יַרְבֶּה לוֹ זָהָב וָכֶסֶף לַמִּלְחָמָה

וְלֹא בְּרֹב חֵילוֹ יִבְטַח בְּיוֹם קְרָב.
לו יְיָ הוּא מַלְכּוֹ וְאַדִּיר יִהְיֶה בְּתִקְוָתוֹ לֵאלֹהִים,
וְיִתֵּן אֶת חִתִּיתוֹ עַל כָּל הַגּוֹיִם.
לז כִּי הוּא יַכֶּה אֶת הָאָרֶץ בִּדְבַר פִּיו לְעוֹלָם וָעֶד,
יְבָרֵךְ אֶת עַם יְיָ בְּחָכְמָה וּבִתְבוּנָה.
לח וְהוּא חַף מִפֶּשַׁע לְבַעֲבוּר יִמְשֹׁל בְּעַם גָּדוֹל,
לְיַסֵּר שָׂרִים וּלְהַכְרִית חוֹטְאִים בִּדְבַר־עֹז.
לט וְלֹא יִכָּשֵׁל בְּיָמָיו לִפְנֵי אֱלֹהָיו,
כִּי אִמְּצָהוּ אֱלֹהִים בְּרוּחַ קָדְשׁוֹ
וַיַּחְכִּימֵהוּ בַּעֲצַת תְּבוּנָה אַף שָׁת לוֹ גְּבוּרָה וּצְדָקָה.
מ וּבִרְכַּת יְיָ עִמּוֹ וְלֹא יִיעָף.
מא תִּקְוָתוֹ לַיְיָ וּמִי יוּכַל לוֹ?
מב גִּבּוֹר בְּמִפְעָלָיו וְאַדִּיר בְּיִרְאַת אֱלֹהִים
יִרְעֶה עֵדֶר יְיָ בֶּאֱמוּנָה וּבִצְדָקָה,
וְלֹא יִתֵּן כִּי יֶחֱלַשׁ אִישׁ מֵהֶם בְּמִרְעָם.
מג בְּמֵישָׁרִים יְנַהֵל כֻּלָּם
וְלֹא יִהְיֶה בָהֶם זָדוֹן לַעֲשׂוֹת חָמָס בְּקִרְבָּם.
מד זֶה פְּאֵר מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר בָּחַר בּוֹ אֱלֹהִים
לְשִׂימוֹ עַל בֵּית יִשְׂרָאֵל לִהְיוֹת לוֹ לְמוֹכִיחַ.
מה דְּבָרָיו צְרוּפִים מִזָּהָב נִבְחָר,
בְּמַקְהֵלוֹת יִשְׁפֹּט עַמִּים, שִׁבְטֵי עַם נִקְדָּשׁ.
מו דְּבָרָיו כְּדִבְרֵי הַקְּדוֹשִׁים בְּתוֹךְ עַמִּים נִקְדָּשִׁים.
מז אַשְׁרֵי הַיִּלּוֹדִים בַּיָּמִים הָהֵם,
לִרְאוֹת בְּטוֹבַת יִשְׂרָאֵל,
אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֱלֹהִים בְּקִבּוּץ הַשְּׁבָטִים!
יְמַהֵר אֱלֹהִים אֶת חַסְדּוֹ עַל יִשְׂרָאֵל,
יַצִּילֵנוּ מִטֻּמְאַת אוֹיְבִים טְמֵאִים!
יְיָ הוּא מַלְכֵּנוּ לְעוֹלָם וָעֶד.

(רוב המזמור הזה לקוח מתרגומו של הדר. קאמיניצקי בתקונים רבים)

חֶזְיוֹנוֹת עֶזְרָא (עזרא ד).

ספר החזיונות, המיוחס לעזרא והמכונה „עזרא ד." על סמך הוולגאַטַא 1), הקוראת לספר נחמיה בשם „עזרא ב." ואת ספר עזרא האפוקריפי, הנמצא בביבליה היונית, היא מסמנת בשם „עזרא ג.", – הוא בלי ספק המצוין שבין כתבי האפוקאליפסה. זהו פרי רוחו הנגרש והנענה של משורר עברי, אשר חי (בארץ ישראל או ברומא?) בזמן חרבן הבית השני, בימי מלכות הקיסר דומיציאן (96–117 לספה"נ), וכתב את חזיונותיו עברית. זה היה משורר בחסד עליון בעל רגש עמוק ולוהט, בעל דמיון כביר ובעל כח ציורי נפלא, אשר הרבה מקומות ביצירתו יש בהם מן העוז והיופי שבספר איוב. וביחוד נעלה החוזה הזה על יתר החוזים האפוקאליפסיים שהיו לפניו ברעיונות הנשגבים שהוא הוגה ובפרובלימות העמוקות והנוקבות עד התהום, המענות את נפשו ותובעות בחזקה פתרון ממנו. כמהו כאיוב רבים הם ההרהורים, שהוא מהרהר אחר מדותיו של מנהיג העולם, רבים ועצומים הם הספקות שהוא מטיל במדת דינו, וגדולות ונמרצות הן הטענות, שהוא טוען לפניו. מדוע דרך רשעים צלחה? מדוע עקר אלהים משרש את העם, אשר בחר בו מימות עולם להיות לו לעם סגולה? מדוע הביא עליו את השוד והשבר הזה? האמנם צדקה בבל (כלומר: רומא), אשר החריבה את ארצו ומקדשו והובילה אותו בגולה, מירושלים? הן הוא יושב בבבל ורואה, כי שחיתותה וחטאותיה עולים על חטאות ירושלים-ובכן איה אפוא מדת היושר והצדק? ויתר על כן: מדוע נטע אלהים בלב האדם, אשר יצר, את הנטיה לחטא? הן החטא מלפף את האדם ואת העולם ואין מפלט ממנו. ה„צדיקים" מועטים עד מאד והרשעים מרובים, מרובים לאין מספר והם ממלאים את פני כל הארץ. ואם כן למה זה נתן אלהים מכשול לפני בני האדם? למה זה ברא את החטא? אמנם האמונה אומרת: לעתיד לבוא יביא אלהים במשפט את בני האדם ויָבֹר מהם את הצדיקים לבד ואת הרשעים לבד, אלה יכנסו לחיי עולם ואלה ידונו ליסורי עולם,-אבל היש צדק במשפט הזה? מכל רבוא רבבות בני האדם תְּזַכֶּה מדת הדין רק מתי מספר והשאר יכרתו – ואם כן למה נבראו הרבבות האלה לשוא?

את כל הטענות המרות והנמרצות האלה מטיח עזרא כנגד המלאך אוריאל, אשר אלהים שלחו אליו להורותו בינה ולתרץ לו את כל ספקותיו ופקפוקיו. ואוריאל משיב לו בשפת האמונה: כלום גלויים וידועים לפניך המעשים הנעשים תחת השמש, שאתה רואה אותם בעיניך יום יום, כי

*) התרגום הלטיני של התנ"ך.

תבקש פתרון לשאלות הסתומות, הנשגבות מבינת אדם? כלום יודע אתה פתרון לחידות הטבע? כלום מבין אתה את תעלומות מעשי בראשית? הנה בוא יבוא קץ הפלאות המובטח ועיניך תפקחנה לראות, כי אך מישרים דרכי ה׳. חכה לו, כי בוא יבוא ולא יתמהמה. אמנם ביום החרוץ יזכו הצדיקים לחיי עולם והרשעים ילכו לאבדון, אבל יושר המשפט הזה נעלה ממדת הצדק אשר לבני האדם. כי זהו חק, אשר הטביע אלהים ביסוד כל היצירה, ואין להרהר אחריו. שהרי גם הטבע מחיה את היצורים המוכשרים והמסוגלים לחיות, את החזקים ואת הבריאים, ומעביר מן העולם את היצורים שאינם בני קיום.——

ועזרא נכנע בעל כרחו לתשובות האלה, כמו שנכנע גם איוב לדברי אלהים המדבר אליו מן הסערה, מפני שתשובות אחרות אין מי שיענה לו על שאלותיו...

היצירה הנפלאה הזאת, המצוינת גם באחדות ההרמונית שבין חלקיה ובתכנית בִּנְיָנָהּ הכלולה והשלמה, נחלקת לשבעה חזיונות: שלשת החזיונות הראשונים כוללים את התשובות, שהשיב אוריאל על שאלות עזרא השרוי ביגון על צרת עמו; שלשת החזיונות האחרים הנם מראות־חלום, שראה עזרא על קץ מלכות־העולם הרומאית ועל מלכות המשיח שלעתיד לבוא, והחזון השביעי כולל דברי אלהים, המודיע לעזרא, כי במהרה יסתלק מן העולם הזה המלא חטאת, והמצוה אותו לשוב ולכתוב מחדש את כתבי הקדש בשביל העם. בין החזיונות המנבאים את אחרית רומא נשגב ביחוד החזון החמשי, „חזון הנשר". החוזה רואה נשר (מלכות רומא) עולה מן הים ולו שתים עשרה כנפים מלאות נוצה (שנים עשר קיסרי רומא הראשונים) ושמונה כנפים־מִשְׁנִים (משני הקיסרים, שרי הצבאות וכו׳) ושלשה ראשים (הקיסרים וֶספַּסיאַן, טיטוס ודומיציאן). והנה הגיח אריה (מלך המשיח) בקול שאגה מן היער ושם קץ לעוף הטורף האכזר, אשר הרבה לשחת ולבלע בעולם. אולם מלכות המשיח תארך רק ארבע מאות שנה (כמספר השנים אשר עֻנּוּ בני ישראל בארץ מצרים), ואחר ישתנו סדרי בראשית, המתים יקומו לתחיה והמות יְבֻלַּע לנצח...—

חָזוֹן רִאשׁוֹן: יִשְׂרָאֵל וְהַגּוֹיִם.

ויהי בשלשים שנה לחרבן העיר ואני שאלתיאל, אשר קֹרָא לו גם עזרא, הייתי בבבל; מַשְׁמִים שכבתי על מטתי ורעיונות עלו על לבי, כי ראיתי את שממות ציון בעוד אשר יושבי בבל מתענגים על רוב נחת. ותפעם רוחי בקרבי וכלי רועד מיראה פתחתי את פי ואדבר אל אֵל עליון כדברים האלה:

„אהה, ה' אלהים! אתה דברת מקדם בְּיָסדך לבדך את הארץ ואין בלתך ותצוה על העפר ותתן לאדם גֵו אין־חיים בו, אשר יצרו ידיך, ותפח באפיו נשמת חיים ויקם ויהי לפניך. ותביאנו אל גן העדן, אשר נטעה ימינך בטרם ארץ חוֹלָלָה, ותפקד עליו לאהב את דרכך; אך הוא עבר עליו. ולכן הבאת את המות עליו ועל דורותיו אחריו. ויצאו ממנו לאומים ושבטים, גויים ומשפחות לאין מספר. וילך כל עם בשרירות לבו ויעשו דברים, אשר לא יתכנו בעיניך, ואת מצותיך מאסו. ותשב ותביא, למועד אשר יעדת, את המבול על יושבי העולם ותשמידם; גורל אחד היה להם ולאדם הראשון, כי עליו הבאת את המות ועליהם—את המבול. ותַּשְׁאֵר מהם את האחד, את נח, יחד עם כל בני ביתו הישרים.

ויהי כאשר החלו לרוב ויולידו יושבי הארץ בנים וגויים ולאומים רבים ועצומים, וישובו וַיָּרֵעוּ מאשר היו לפניהם. ויהי כאשר חטאו לפניך, ותבחר לך מקרבם את האחד ושמו אברהם; ותאהבהו ותגלה רק לו לבדו את רצונך בסתר הלילה, ותכרות עמו ברית עולם ותדבר אליו, כי לא תשכח את זרעו לנצח. ותתן לו את יצחק, וליצחק נתת את יעקב ואת עשו. ותבחר ביעקב, ואת עשו מאסת. ויהי יעקב לגוי גדול.

ויהי כאשר הוצאת את זרעו ממצרים, ותביאם אל הר סיני; ותצעד על במתי ארץ ותרגיז מוסדות תבל ותחולל תהומות ותרעיש את האדמה. ובארבעה דרכים הופיע כבודך: באש, ברעש האדמה, ברוח סערה ובאבני ברד, לתת חק לזרע יעקב ומצוה לשבטי ישראל. ולא הסירות מקרבם את לבם הרע לבעבור יעשה חקך פרי בתוכם, כי גם אדם חטא לפניך ראשונה מהיות לבו רע וַיִּשָּׁחֵת, כאשר נשחתו כל אלה אשר יצאו ממנו. ויארך הכשלון ימים רבים ויהי חקך בלב העם יחד עם שרש הרע; ויחלוף הטוב וישאר הרע.

ותעברנה עתים ותחלפנה שנים—ותעיר לך עבד ושמו דוד ותצוהו לבנות לך עיר לשמך ולקטר בה לפניך לבונה ולהקריב את קרבנותיך; ויהי כן ימים רבים. ויפשעו יושבי העיר ויעשו ככל אשר עשה אדם וכל בניו, כי גם בקרבם היה לב רע. ותסגיר את העיר בידי אויביך.

ואֹמר בלבי: „האמנם טובים מעשי יושבי בבל ממעשינו? והעל זאת משלו גויים בציון? ויהי כבואי הנה, ואראה עלילות רשע לאין מספר ונפשי (ראתה) בשנת השלשים הזאת פועלי און רבים ועצומים, ויתפלץ לבבי בקרבי, יען נוכחתי, כי תסבל את החטאים ונשא תשא לרשעים, ועל עמך הבאת שוד, תחת אשר אויביך החיית ולא הזהרת לאיש (מהם) לעזוב את הדרך הזאת. האמנם תיטיב בבל את מעשיה מציון? או האמנם ידעך עם אחר מבלעדי ישראל? או היש שבטים אשר האמינו בעדותיך כשבטי יעקב? אפס גמולם[1] לא יצא לאור ופעלם לא עשה פרי! התהלכתי כה וכה בקרב העמים ואראה והנה הם מתענגים על רוב נחת, מבלי אשר יזכרו את מצותיך. הבה שקול אפוא את פשעינו ואת פשעי גויי העולם וראית כי לא יכריעו את כף המאזנים. או מתי לא חטאו יושבי תבל לפניך? או היש עם, אשר החזיק במצותיך כמונו? אמנם ימצאו אנשים בודדים נקובי שם, אשר מלאו את חקותיך, אבל עמים אין כאלה".

1) של שבטי יעקב.

ויענני המלאך השלוח אלי, ושמו אוריאל, לאמר: „ההיטב נסער לבך על העולם הזה והאמנם תתאמר לדעת דרך עליון?" ואֹמַר: „אמנם כן, ה'!" ויען ויאמר אלי: הנה שֻׁלַּחְתִּי להורותך שלשה דרכים ולשים לפניך שלש חידות, והיה אם תענני על אחת מאלה ואראך את הדרך, אשר תבקש לראות, ואאלפך את הדבר, אשר יֵרַע לבך עליו". ואֹמר: „דבר, ה'!"

אוריאל[1]: לך ושקל לי את משקל האש, או מד לי את מפח הרוח, או השב לי את היום, אשר חלף הלך לו.

עזרא: מי מילודי אשה, אשר יוכל לעשות כזאת, כי תשאלני על זה?

אוריאל: „לו שאלתיך: כמה משכנות במעמקי הים או כמה מעינות בפתח התהום או איה נתיבות רקיע או אֵי מוצאי גן העדן — כי אז אולי אמרת לי: תהומות לא ירדתי, אל השאול לא הצעתי ואל השמים לא עליתי מעולם. והנה שאלתי אותך על הא"ש ועל הרוח ועל יום אתמול שעבר עליך, הלא הם דברים, אשר הסכן הסכנת עמם, ואין בפיך מענה על זה". ויאמר אלי: „הן יבצר ממך להבין את אשר עמך והקרוב אליך, ואיככה זה יוכל לבך לדעת דרך עליון ואיככה זה תוכל אתה, החי בעולם הַכָּלֶה, להבין את הַקַּיָּם והנצב לעד?"

ויהי כשמעי את הדברים האלה ואפל על פני ואדבר אליו:

עזרא: „מי יתן ולא היינו מאשר אנו באים הלום וחיים בחטא וסובלים יסורים, מבלי הדעת על מה זה ולמה".

אוריאל: בהתהלכי לשוט בארץ באתי אל יער צומח עצי שדה, אשר חבלו מזמה ויאמרו: „הבה נאסר מלחמה עם הים, למען יסוג אחור מפנינו ואנחנו נרבה לנו יערים!" וגם גלי הים טכסו עצה ויאמרו: „הבה נעלה על היבשה ונאסר מלחמה עם עצי השדה, למען נרחיב את גבולנו גם במקום אחוזתם!" אולם מזמת היער עלתה בתהו, כי אש נשקה בו ותאכלנו; וגם מחשבת גלי הים היתה לאל, כי החול התקומם להם ויפריע בעדם. לו היית אתה לשופט ביניהם, את מי זכית ואת מי חייבת?

עזרא: עצת שניהם נבערה. כי ליער ניתנה היבשה ולים נועד אֲפִיק־המים.

אוריאל: אכן היטבת לשפט. אולם מדוע לא הוצאת משפט גם עליך? כי כאשר ניתנה היבשה ליער ואפיקי המצולה ניתנו לים, כן על יושבי האדמה להבין רק את אשר על פני האדמה, ועל היושב בשמים את אשר בשמים ממעל.

עזרא: בי, ה', הורני כפי מדת בינתי, כי לא על דרכי עליון היה את נפשי לשאלך, כי אם על המעשים הנעשים אצלנו יום יום. מדוע ניתן ישראל לחרפה בגוים? עמך אשר אהבת הָסְגַר ביד שבטי בליעל, הֹוָה באה על תורת אבותינו ואין מקום אשר ימצאו שם חקינו הכתובים. ואנחנו נדדנו בעולם כארבה וחיינו היו לחרדה ואין מרחם עלינו. אבל מה יעשה (אלהים) לשמו הנקרא עלינו? הנה את אשר שאלתי.

אוריאל: אם תְּוָתֵר, תראה; ואם תחיה, תתפלא הפלא ופלא, כי חיש קל יחלוף ויסוף העולם, אחרי אשר יבצר ממנו לְהָכִיל את כל הדברים המובטחים לצדיקים בימים ההם, יען כי העולם הזה מלא יגון וכשלון. כי הנה נזרע זרע הרשע, אשר תשאלני עליו, אולם כליונו טרם בא. והנה אם לא יְכֻחַד הנזרע ולא יְפֻנֶּה

---

1) שיחות אוריאל ועזרא מובאות בצורת דיאלוג בהשמטת המלים החוזרות חלילה: „ויאמר אלי" „ויען" וכו'.

מקום הזורע הרע לא יגלו נאות הזרע הטוב. כי גרעיני הזורעים הרעים נזרעו בלב אדם הראשון מימות עולם ומה רבה אפוא הרשעה אשר הצמיחו עד הנה ואשר יוסיפו להצמיח עד בוא עת הקציר! שער בנפשך כמה פרי רשע הצמיח זרע הרשע! אם אין מספר לשבלים אשר נזרעו, מה רב יהיה הגרן אשר יֵאָסֵף מהן!

עזרא: איככה ומתי יהיה כדבר הזה? מדוע שנות חיינו מעטות ורעות?

אוריאל: אל תאיץ יותר מאל עליון, כי אך לשוא אתה שואף לעומת הרוח בעצמו, כי הן העליון דואג לרבים! האם לא שאלו כזאת נשמות הצדיקים במשכנותיהן לאמר: „עד מה אאריך תקותי? ומתי יבא פרי גמולנו?" ומלאך השרת ירחמיאל ענה להם לאמר: „בעת אשר ימלא מספר האנשים כערככם! כי הוא (אלהים) שקל את העולם במאזנים ותִכֵּן את העתים במדה ומנה את הזמנים במספר ולא יעיר ולא יעורר עד אשר תמלא הסאה שאמרתי!"

עזרא: אהה, ה' צבאות! הלא כלנו מלאנו מרי. האמנם בגללנו לא ימלאו גרני הצדיקים? בגלל חטאות שוכני האדמה?

אוריאל: לך ושאל לאשה הרה, אם יוכל רחמה לעצור מלדת במלאת תשעת ירחיה?

עזרא: אכן יבצר ממנו, אדוני!

אוריאל: משכנות הנפשות אשר בשאול נדמו לרחם אשה. כאשר תחיש היולדה להגאל מחבלי לידה, כן תחיש גם האדמה להשיב את המופקד אצלה מימות עולם. או אז תֶּרְאֶה גם אתה את אשר נכספת לראות.

עזרא: אם נשאתי חן מלפניך ואם טוב עליך ואם כשר אני לפניך, אנא הראני גם את זאת: אם תרבינה הבאות מן העוברות, או אם כבר עבר יותר ממה שעתיד לבוא. כי מה שעבר גלוי וידוע לפני, אבל העתיד לבוא נעלם ממני.

אוריאל: עמוד לימיני ואגיד לך פתרון אחד המשלים.

ואקרב ואראה והנה תנור בוער עובר על פני, ויהי כאשר חלפה הלהבה, וישאר עשן. אחר כן עבר על פני ענן מלא מים וממטיר בכח שפע מטר; ויהי כאשר עבר זרם המטר, והנה לא נותרו בו (בענן) כי אם טפות. ויאמר אלי:

אוריאל: שים נא אל לבך! כאשר רב הגשם מן הטפות וכאשר רבתה האש מן העשן, כן רבה מדת העבר. אכן לא נותרו ממנו כי אם טפות ועשן. — ואתחנן ואמר:

עזרא: היש אשר תחשב, כי עוד חיה אחיה בימים ההם? או מי הוא זה אשר יחיה אז?

אוריאל: על דבר האותות אשר שאלת אוכל לתת לך מעט פתרונים, אפס לא שְׁלַחְתִּי להודיעך על דבר חייך וגם אינני יודע מזה דבר.

ואשר לאותות ולמופתים: ראה, הנה ימים באים ויושבי האדמה יוכו בשגעון גדול ונסתרה דרך האמת ונמעטה האמונה בארץ; והעול יגדל מאשר תראה בעיניך ומכל אשר נעשה, למשמע אזניך, בימי קדם; ופרצו המבוכות על דרך הארץ, אשר הנך רואה אותה עתה בשלטונה, ותִשָּׁאֶה שממה. והיה אם יְחַיֶּךָ העליון וראית אחרי קול השופר השלישי והנה תזהיר פתאום השמש בלילה והלבנה ביום שלש פעמים; והעץ יטיף דמים, והאבן תשמיע קול ברמה, וחיל יאחז את העמים, ונטו הכוכבים ממסלותיהם, ושלט ישלט האחד, אשר יושבי האדמה לא יצפו לו עתה; ובעלי הכנף ירחיקו נדוד, וים סדום יפליט דגים, ובלילה ישמע

קול, אשר זר יהיה לרבים, אבל הכל יאזינו אליו. ומקומות רבים יהיו לתהו ובהו, ופראי חיות ישוטטו מהלאה למקום רבצם, ונשים תלדנה בעת זוב דמן ילדים משחתי מראה. ובמים מתוקים ימצאו מי מלח, וידידים ילחמו איש באחיו, והבינה תסתר, והדעת תתחבא במעונה, ורבים יבקשוה ולא ימצאוה, ורבו העול והפריצות על פני האדמה. ושאלה ארץ אחת את שכנתה לאמר: „העברה בך הצדקה, העושה משפט?" וענתה זו: „לא!" והיה בעת ההיא והיתה כל תקוה למפח נפש וכל חפץ ועמל יעלה בתהו. הנה האותות, אשר צויתי להגיד לך; והיה אם תוסיף להתפלל ולבכות, כאשר עשית עד עתה, ותצום שבעת ימים, אז תשוב לשמוע עוד גדולות מאלה.

ואיקץ, והנה רעד בשרי עד מאד ונפשי התפלצה עד כי התעלפה. ויחזיק בי המלאך, אשר בא לדבר אתי, ויאמצני ויעמידני על רגלי. — ויהי בלילה השני ויבא אלי פלטיאל נגיד העם ויאמר אלי: „איפה היית? ומדוע פניך זועפים? או האם לא תדע, כי שמו ישראל את מבטחם בך בארץ גלותם? קומה אפוא! אכל לחם ואל תעזבנו, כאשר יעזוב הרועה את עדרו ביד זאבים טורפים!" ואען אותו לאמר: „לך מעם פני ואל תבא אלי עד עבור שבעה ימים, ואז תשוב אלי!" וישמע בקולי וילך מעם פני. ואצום שבעת ימים ואבך ואתיפח, כאשר צוני אוריאל המלאך.

חָזוֹן שֵׁנִי: אוֹתוֹת הַקֵּץ הַבָּא.

ויהי מקץ שבעה ימים ויציקוני שנית רעיוני לבי עד מאד ושנית באה בנפשי רוח בינה ואחל לדבר לפני העליון ואמר: ה' צבאות! מכל עצי היער בחרת לך רק את הגפן, ומכל ארצות תבל בחרת לך רק שדמה אחת, ומכל פרחי העולם רק את החבצלת האחת, ומכל תהומות הים מלאת לך רק נחל אחד, ומכל הערים הבנויות הקדשת לך את ציון, ומכל בעלי הכנף קראת לך רק את היונה, ועל כל החיות בכרת רק את הכבשה, ומכל העמים הרבים והעצומים יחדת לך רק עם אחד, ולעמך זה אשר אהבת נתת את התורה, אשר הכל מכירים רום ערכה. ועתה, ה', למה הסגרת את האחד ביד הרבים, ואת כבוד הנֶטַע האחד חללת יותר משאר הנטעים, ואת יחידך זרית בין הרבים? ורמס רמסוהו אלה אשר המרו את מצותיך ולא האמינו בחקותיך. ואם ככה שנאת את עמך, מדוע לא יסרת אותו בידך?"

ויהי בדברי את הדברים האלה ויבא אלי המלאך, אשר בא אלי בתחלה, בלילה הקודם. ויאמר אלי: „שמעני ואורך דעה, הקשיבה אלי ואדבר אותך שנית!" ואֹמַר: „דבר, אדוני!"

אוריאל: אכן נסער לבך עד מאד על עם ישראל, האמנם רבה אהבתך אליו מאהבת יוצרו?

עזרא: לא, אדוני, אבל מגדל כאבי דברתי, כי יציקוני כליותי מדי בקשי להבין דרך עליון ומדי שאפי לבוא עד חקר משפטו.

אוריאל: כזאת לא תוכל.

עזרא: מדוע, אדוני? או למה נולדתי? או למה לא היתה בטן אמי קברי, כי עתה לא ראיתי את ענות יעקב ומצוקת שבטי ישראל?

אוריאל: הבה מנה לי את מספר הימים, אשר לא באו עֲדֶנָה, כַּנֵס את טפות המים הנפוצות, חדש את עדנת הפרחים הנובלים, פתח את משכנות הרפאים והוצא את הכלואים בם; או הראני את מראה הקול, או שַׁוֵּה לפני תמונת איש, אשר לא ראית מימיך — או אז אברר לך את טעם הצרות, אשר תחקור לדעת.

עזרא: ה׳ הצבאות! מי יוכל לדעת זאת מבלעדי אלה, אשר אין משכנם עם בני אדם? ואיככה אוכל אני, הנבער מדעת, לענות לך על הדברים ששאלת אותי?

אוריאל: ככל אשר יבצר ממך לעשות את אחד מאלה הדברים הנזכרים כן אין לאל ידך לבוא עד חקר משפטי או לדעת את גבולות האהבה, אשר הבטחתי לעמי.

עזרא: אולם ראה, ה׳, הן קרוב אתה לכל החיים אשר יחיו עד אחרית הימים; אפס מה יהיה משפט אלה אשר היו לפני, או החיים אתנו כיום, או אשר יהיו אחרינו?

אוריאל: לזר פרחים דמיתי את משפטי: ככל אשר לא יאחרו האחרונים כן לא קדמו הראשונים.

עזרא: אבל הֲיָכֹל לא יכלת לברא את אלה שחלפו בשכבר הימים ואת החיים כיום ואת העתידים לבוא בפעם אחת, למען ימהר משפטך להגלות?

אוריאל: אין הבריאה יכולה להקדים את בוראה; וגם צר היה העולם מהכיל את כל הנבראים בו בפעם אחת.

עזרא: הלא היו דבריך אל עבדך, כי אתה, מחיה המתים, תחיה את כל יצוריך בפעם אחת והבריאה תכיל את כלם, ומדוע זה נבצר ממנה לשאת גם עתה את כלם יחד?

אוריאל: שאל נא לאשה ודבר אליה: אם ילדת עשרה, מדוע זה נולד איש איש מהם במועדו? דרוש ממנה אפוא, כי תמליט עשרה בפעם אחת.

עזרא: כזאת לא תוכל, כי אם ללדת איש אחרי אחיו.

אוריאל: כן יעדתי גם אני לחיק האדמה עת וזמן לכל העומדים להורע אל תוכו. כי כאשר לא תֵלֵד הילדה ולא תלד הזקנה, כן ערכתי גם אני את העולם אשר יצרתי.

עזרא: אחרי אשר הואלת לגלות לי את הדרך, הבה אדבר לפניך. האמנם כבר תלך אמנו האדמה, אשר אמרת עליה כי עוד כח עלומים בה, הלך וקרב לימות זקנה?

אוריאל: שאל ליולדת ותגדך. דבר אליה לאמר: מדוע לא ידמו הילדים הילודים לך לאלה, אשר היו לפניך, כי אם קטנים הם מהם למראה? — ותאמר לך: „שונים הם הילודים לעת כח העלומים מן הנולדים לעת זקנה, בעת אשר יחלש רחם האם. ובכן שים נא אל לב גם זאת, כי קטנים אתם למראה מן ההולכים לפניכם; והבאים אחריכם יהיו קטנים מכם, כיצורים, שכבר באו לימי זקנה וכח עלומיהם חלף ועבר.

עזרא: אנא, ה', אם נא מצאתי חן בעיניך, הראה את עבדך ביד מי תפקד את היצירה אשר יצרת?

אוריאל: לפני היות חוג האדמה, ובטרם מוסדות תבל הָטְבָּעוּ, ובטרם רוחות סערה התחוללו, ובטרם קולות הרעמים נשמעו, ובטרם האיר זיו הברקים, ובטרם אָשְׁיוֹת גן העדן תֻּקְּנוּ, ובטרם פרחי חמדה הופיעו, ובטרם כחות רעש האדמה בֻּצְּרוּ, ובטרם אֻסְּפוּ צבאות המלאכים, אשר אין מספר למו, ובטרם מרומי רקיע נטיו, ובטרם קֹרָא שם לחמרי השמים, ובטרם נבנה הדום הרגלים בציון, ובטרם שנות העתים נחקרו, ובטרם הושמו לאַל מזמות החוטאים, החיים כיום, ובטרם תמו בעלי אסופות לאוצרות אמונה: או אז זַמּוֹתִי ואני לבדי יצרתי ואין זולתי — וגם הקץ בוא יבא על ידי ולא על ידי אחר.

עזרא: מה יהי משפט חלוקת העתים? ומתי תהיה אחרית הראשונות וראשית האחרונות?

אוריאל: מאברהם עד אברהם; כי ממנו יצאו יעקב ועשו, אולם יעקב החזיק מראש מקדם בעקב עשו! כי הנה קץ העולם הזה הוא עשו וראשית העולם הבא הוא יעקב. יד אדם נתונה בין העקב ובין היד: יותר אל תשאלני, עזרא!

עזרא: הוי, ה' צבאות! אם נא מצאתי חן בעיניך, אַחֲלַי הראה לעבדך את קץ אותותיך, אשר חלק מהם הראיתני בלילה שחלף.

אוריאל: עמוד על רגליך ושמעת קול קורא בכח; והיה: המקום אשר תעמוד עליו נוע ינוע כמו מרעש האדמה. ובעת דַּבְּרוֹ אל תחת, כי על הקץ יהיה דברו, ומוסדות האדמה יכירו, כי בהם יְדֻבַּר. חול תחיל ותרעד, כי ידע תדע, כי בא קצה ועליה להשתנות.

ויהי כשמעי זאת ואקום על רגלי ואקשיב, והנה קול מדבר, ושאונו כשאון מים רבים, ויאמר אלי: „ראה הנה ימים באים והיה בקרבי לפקד על יושבי האדמה, ובעת אחל להשפט עם המרעים, אשר השחיתו עלילה בעַוְלָתָם, ובעת תמלא הסאה לשפלות ציון, ובעת יֵחָתֵם העולם ההולך הלך וכלה, — או אז אעשה את האותות האלה: ספרים יפתחו לנגד פני השמים וראו אותם כלם יחד; וילדים בני שנה ידברו בקולם, והרות תלדנה ילדי בֹּסר בני שלשה, ארבעה ירחים, אשר חיה יחיו ויעמדו על רגליהם; ומקומות זרועים יֵרָאו פתאום כלא זרועים, ואסמים מלאים ימצאו ריקים. וחצוצרה תריע ברמה והכל יחרדו לקולה. והיה בעת ההיא וְרֵעִים ילחמו איש באחיו כאויבים, ונמוגה הארץ עם יושביה, ועמדו הבארות והמעינות ולא יפכו את מימיהם שלש שָׁעוֹת רצופות. והיה: כל הנשאר מכל אלה, אשר אמרתי לך בתחלה, ינצל וראה את חסדי ואת קץ עולמי. ונראו האנשים, אשר נלקחו למרום [1]) ולא ראו מות מיום הולדם. ונהפך לֵב יושבי הארץ ורוח חדש יבוא בקרבם. ונשמד הָרֶשַׁע ונכחד הכחש, ופרחה האמונה ונכרת כל אשר הוא בן־חלוף, ויצאה לאור האמת, אשר זה ימים רבים עברו עליה ללא פרי".

ויהי כאשר דבר אלי (הקול), והנה נָע מעט המקום אשר עמדתי עליו. ויאמר אלי (אוריאל): הנה הדברים אשר באתי לגלות לך. ולמועד הלילה הבא, אחרי שובך להתפלל ולצום שבעה ימים אחרים, אשוב ואגלה לך עוד גדולות מאלה, אשר שמעת בזה. כי הנה שמע העליון את קולך, וראה האדיר את צדקתך, ויכיר את בור לבך מנוער. ולכן שלחני להראותך את כל אלה ולהגיד לך: הנחם ואל תירא, ואל תהיה נמהר לחשב מחשבות הבל על העתים הקדמוניות, ואל תחיש לקראת העתים הבאות!

---

1) חנוך, אליהו וכו'.

הַתַּרְגּוּמִים.

מזמן גלות בבל ואילך הלכה הלשון העברית הלך והשתכח מפי העם ואת מקומה ירשה הלשון הארמית. הלשון העברית נעשתה לתשמיש של קדושה ומקום נתבצר לה רק בבתי כנסיות וב„מקראי קדש". אולם גם כאן לא היתה שלטת יחידה, אלא זקוקה היתה לחלק משלטונה גם לצרתה הארמית. העם לא הבין את דברי התורה שקראו לפניו ומן הצרך היה לתרגמם ולהסבירם לו בלשונו המדוברת (נחמיה ח, ח*). את התפקיד הזה היו ממלאים המתורגמנים, שהיו חוזרים ומתרגמים לארמית את הפרשות שקרא החזן מכתבי הקדש במקורם. בקריאת התורה היו מתרגמים פסוק אחר פסוק, פסוק מקרא ופסוק תרגום, ובקריאת הנביאים — שלשה פסוקים בבת אחת. בדרך זו נוצרו התרגומים, שהנם יותר פאראפראזה והסברה מהעתקה של פשט המקרא כמשמעו. במקומות הרבה אנו מוצאים בם השתדלות למצא בדברי התורה סמוכין להלכות, שנתחדשו בבית המדרש, ולדעות מורי העם והשקפותיהם, בניגוד להלכות ודעות של כתות ומפלגות אחרות (של השומרונים, הצדוקים וההילינסטים). מתוך שבעת הראשונה לא נקבעו התרגומים בכתב וגם בעל פה לא היה להם נוסח קבוע, לפיכך נבדלו זה מזה לפי המקום והזמן שבו נוצרו. רק לאחר זמן התקינו כללים וחקים בשביל מעשה־התרגום, עד כי לאט לאט נעשה נוסח התרגומים קבוע ומסוים. במאה הראשונה לספירה הנהוגה כבר היה מצוי תרגום כולל אחד לכל ספרי התורה, הנביאים והכתובים (כנראה לא לכל ספרי הכתובים). התרגומים אשר בידינו הנם מעשה־עבוד של ההעתקות הקדומות האלה.

א. הַתַּרְגּוּם לַחֲמֵשֶׁת חוּמְשֵׁי הַתּוֹרָה.

לחמשת חומשי התורה מצויים בידינו שלשת התרגומים האלה: תרגום אונקלוס, תרגום יונתן בן עוזיאל (יונתן המזויף) ותרגום ירושלמי. לשונו של תרגום אונקלוס היא הארמית־המזרחית, הבבלית, ולשון שני התרגומים האחרים היא הארמית־המערבית, הפלשתינאית.

1. תרגום אונקלוס נסדר בבבל במאה השלישית למנין הרגיל. השם אונקלוס הוא הצורה הארמית־המערבית של השם עֲקִילַס, אשר תרגומו

*) „ויקראו בספר בתורת האלהים מפורש ושום שכל".

היוני לתורה היה מכובד מאד בעיני חכמי ישראל והתרגום הארמי נקרא על שמו, מפני שבאפיו ובצביונו דומה הוא לתרגומו. התרגום הזה הוא העתקה פשוטה, כמעט מדויקת, של גוף התורה, ורק בדברים שיש בהם משום הגשמה ובמבטאים וציורים אחרים ממין זה, אשר הקורא התמים יכול למצא בהם התרסה כלפי מעלה, הוא עושה עקיפין למקרא ומסביר את הדברים על דרך המליצה. רק במקומות פיוטיים, כגון ברכת יעקב, נעשית העתקתו חפשית ביותר ומתקרבת אל דרך המדרש.

2. בצורתו זו כפי שהוא מצוי בידינו נקבע תרגום יונתן המזויף רק במאה השביעית, מפני שאנו מוצאים, שמחברו כבר ידע את שמותיהן של שתי נשי מחמד (עיין בראשית כא, כא). התרגום הזה הנהו מעשה־עבוד של תרגום ארמי־מערבי קדמון עם הוספות מזמן מאוחר והוא כולל בקרבו שיטות ונטיות שונות בדרכי ההלכה ובפילוסופיה הדתית. לפי מהותו הוא יותר הרצאה חפשית מהעתקה מדויקת, ואנו מוצאים בו השתדלות להוכיח, כי ההלכות, הדעות והאגדות, שנוצרו בזמן מאוחר, אצורות כלן בדברי התורה.

3. היסוד העיקרי שממנו נתהוה תרגום יונתן המזויף הנהו, כנראה, התרגום הירושלמי, אשר ממנו נותרו לנו רק שיורים אחדים. התרגום הירושלמי הזה הנהו אפוא העתיק שבכל שלשת התרגומים אשר לתורה.

ב. תַּרְגּוּם הַנְּבִיאִים.

תרגום יונתן לנביאים, המצוי בידינו ואשר לשונו היא הארמית־המזרחית, אינו אותו תרגום יונתן לנביאים, הנזכר בתלמוד (מגלה ג.), מפני שאותו התרגום היה כתוב בדיאלֶיקט הארמי המערבי, הירושלמי. מאותו התרגום נשתמרו בצורתם הקדומה רק שיירים אחדים, הנספחים בתור נוספות לתרגום שלנו. התרגום הזה נתחבר במאה הרביעית לספה"נ בבבל ביד האמורא רב יוסף על יסוד התרגום הירושלמי.

ג. תַּרְגּוּם הַכְּתוּבִים.

תרגום הכתובים שבידינו, אשר בְּרֻבּוֹ נכתב בהדיאליקט הארמי־המערבי, הנהו גם הוא מעשה־עִבּוּד של תרגום יותר קדמון. בתרגום ספרי הכתובים עסקו סופרים שונים, שחיו בזמנים שונים. חתימת התרגום הזה נעשתה לא קֹודם המאה התשיעית.

א. תַּרְגּוּם הַתּוֹרָה.

תַּרְגּוּם אוֹנְקְלוֹס.

בִּרְכַּת יַעֲקֹב. (בראשית מט).

א וּקְרָא *יַעֲקֹב לִבְנוֹהִי וַאֲמַר: אִתְכַּנָּשׁוּ וַאֲחַוֵּי לְכוֹן יָת דִּי יְעַרַע יָתְכוֹן בְּסוֹף יוֹמַיָּא.

ב אִתְכַּנָּשׁוּ וּשְׁמָעוּ בְּנֵי יַעֲקֹב וְקַבִּילוּ אוּלְפַן מִן יִשְׂרָאֵל אֲבוּכוֹן.

ג רְאוּבֵן, בּוּכְרִי אַתְּ, חֵילִי וְרֵישׁ תּוּקְפִּי, לָךְ הֲוָה חָזֵי לְמִיסַּב תְּלָתָא חוּלָקִין: בְּכֵירוּתָא כְּהוּנְּתָא וּמַלְכוּתָא.

ד עַל דַּאֲזַלְתָּא לְקָבֵל אַפָּךְ הָא כְמַיָּא, בְּרַם לָא אַהֲנֵיתָא, חוּלָק יַתִּיר לָא תִסַּב, אֲרֵי סְלֵיקְתָּא בֵּית מִשְׁכְּבֵי אֲבוּךְ, בְּכֵן אֲחֵלְתָּא לְשִׁוּוּיִי. בְּרִי סְלֵיקְתָּא.

ה שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִין, גֻּבְרִין גִּבָּרִין בְּאַרַע תּוֹתָבוּתְהוֹן; עֲבָדוּ גְבוּרָא.

ו בְּרָזֵיהוֹן לָא הֲוַת נַפְשִׁי; בְּאִתְכַּנוֹשֵׁיהוֹן לְמֶהַךְ לָא נְחָתִית מִן יְקָרִי; אֲרֵי בְּרוּגְזֵיהוֹן קְטָלוּ קְטוֹל וּבִרְעוּתְהוֹן תְּרָעוּ שׁוּר סַנְאָה.

ז לִיט רוּגְזֵיהוֹן, אֲרֵי תַקִּיף, וְחֵמַתְהוֹן, אֲרֵי קַשְׁיָא. אֲפַלְּגִינוּן בְּיַעֲקֹב וְאֲבַדְּרִינוּן בְּיִשְׂרָאֵל.

ח יְהוּדָה, אַתְּ אוֹדֵיתָא וְלָא בְהֵיתְתָא, בָּךְ יוֹדוּן אַחָךְ; יְדָךְ תִּתְקִיף עַל בַּעֲלֵי דְבָבָךְ, יִתְבַּדְּרוּן סַנְאָךְ, יְהוֹן מְחַזְּרִין קְדָל קֳדָמָךְ, וִיהוֹן מְקַדְּמִין לְמִשְׁאַל בִּשְׁלָמָךְ בְּנֵי אֲבוּךְ.

א וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל בָּנָיו וַיֹּאמֶר: הֵאָסְפוּ וְאַגִּידָה לָכֶם אֵת אֲשֶׁר יִקְרֶה אֶתְכֶם בְּאַחֲרִית הַיָּמִים.

ב הִקָּבְצוּ וְשִׁמְעוּ, בְּנֵי יַעֲקֹב, וְקַבְּלוּ לֶקַח מִפִּי יִשְׂרָאֵל אֲבִיכֶם.

ג רְאוּבֵן, בְּכוֹרִי אַתָּה, כֹּחִי וְרֵאשִׁית אוֹנִי, רָאוּי הָיִיתָ לִטּוֹל שְׁלֹשָׁה חֲלָקִים: אֶת הַבְּכוֹרָה, אֶת הַכְּהֻנָּה וְאֶת הַמַּלְכוּת.

ד וְיַעַן הָלַכְתָּ אַחַר יִצְרְךָ כַּמַּיִם, אַל תְּהִי לְךָ הֲנָאָה יְתֵרָה, חֵלֶק נוֹסָף לֹא תְקַבֵּל, כִּי עָלִיתָ בֵּית מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ וּבָזֶה הִלַּלְתָּ יְצוּעִי. בְּנִי עָלִיתָ.—

ה שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִים, גִּבּוֹרֵי חַיִל בְּאֶרֶץ מְגוּרָם; גְּבוּרוֹת עָשׂוּ.

ו בְּסוֹדָם לֹא הָיְתָה נַפְשִׁי; בִּקְהַל מִלְחַמְתָּם לֹא נִגְרַע כְּבוֹדִי, כִּי בַחֲמָתָם עָשׂוּ רֶצַח וּבִרְצוֹנָם הָרְסוּ חוֹמַת הָאוֹיֵב.

ז אָרוּר אַפָּם, כִּי עָז, וְעֶבְרָתָם, כִּי קָשָׁתָה. אֲחַלְּקֵם בְּיַעֲקֹב וַאֲפִיצֵם בְּיִשְׂרָאֵל.

ח יְהוּדָה, אַתָּה הִתְוַדִּיתָ וְלֹא יָרֵאתָ, אַחֶיךָ יוֹדוּךָ; יָדְךָ תָּעֹז עַל אוֹיְבֶיךָ, מְשַׂנְאֶיךָ יָפוּצוּ, וְיִפְנוּ לְךָ עֹרֶף, וּבְנֵי אָבִיךָ יְקַדְּמוּ לִשְׁאֹל בִּשְׁלוֹמֶךָ.

ט שַׁלִּיט יִהְיֶה בְּרֵאשִׁיתוֹ, וּבְאַחֲרִיתוֹ יִגְדַּל הַמֶּלֶךְ מִבֵּית יְהוּדָה. יַעַן הֶעֱלִיתָ אֶת נַפְשְׁךָ, בְּנִי, מִמַּעֲשֵׂה הָרֶצַח, לָכֵן יָנוּחַ בִּגְבוּרָה כְּאַרְיֵה וּכְלָבִיא, וְכָל מַמְלָכָה לֹא תַחֲרִידֵהוּ.

י לֹא יָסוּר עוֹשֶׂה שִׁלְטוֹן מִבֵּית יְהוּדָה וְסוֹפֵר מִבְּנֵי בָנָיו עַד עוֹלָם, עַד יָבוֹא הַמָּשִׁיחַ, אֲשֶׁר לוֹ הַמְּלוּכָה, וְלוֹ עַמִּים יִשְׁמָעוּ.

יא יָשׁוּב יִשְׂרָאֵל אֶל אַרְצוֹ, עַמִּים יִבְנוּ אֶת הֵיכָלוֹ, צַדִּיקִים יְסוֹבְבוּהוּ וְתוֹפְשֵׂי הַתּוֹרָה יִתְהַלְּכוּ עִמּוֹ, אַרְגָּמָן טוֹב יְהִי לְבוּשׁוֹ, כְּסוּתוֹ מֶשִׁי, שָׁנִי וַיְקַר צְבָעִים.

יב יַאְדִּימוּ הָרָיו מִכְּרָמָיו; יִקְבָיו יַשִּׁיפוּ יַיִן וְהִלְבִּינוּ עֲמָקָיו מִבָּר וּמֵעֶדְרֵי צֹאן.

יג זְבוּלֻן לְחוֹף יַמִּים יִשְׁכֹּן וְלָכַד גְּבוּלוֹת בָּאֳנִיּוֹת וְטוּב הַיָּם יֹאכַל וַאֲחֻזָּתוֹ תַּגִּיעַ עַד צִידוֹן.

יד יִשָּׂשכָר עָשִׁיר בִּנְכָסִים וַאֲחֻזָּתוֹ בֵּין הַגְּבוּלוֹת.

טו וַיַּרְא חֶלְקוֹ, כִּי טוֹב, וְאַרְצוֹ כִּי עוֹשָׂה פְּרִי, וְלָכַד גְּבוּלוֹת עַמִּים וְהִשְׁמִיד אֶת יוֹשְׁבֵיהֶם, וּשְׂרִידֵיהֶם יַעַבְדוּהוּ וְיַעֲלוּ לוֹ מִסִּים.

טז מִבֵּית דָּן יִבָּחֵר וְיָקוּם אִישׁ אֲשֶׁר בְּיָמָיו יִגָּאֵל עַמּוֹ וּבִשְׁנוֹתָיו יָנוּחוּ יַחְדָּו שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל.

יז הָאִישׁ, אֲשֶׁר יִבָּחֵר וְיָקוּם מִבֵּית דָּן — אֵימָתוֹ תִּפּוֹל עַל הָעַמִּים וּמַכָּה רַבָּה יַךְ בִּפְלִשְׁתִּים; כְּנָחָשׁ צִפְעוֹנִי

ט שָׁלְטוֹן יְהֵא בְּשֵׁרוּיָא וּבְסוֹפָא יִתְרַבָּא מַלְכָּא מִדְּבֵית יְהוּדָה, אֲרֵי מִדִּין קַטְלָא, בְּרִי, נַפְשָׁךְ סְלֵיקְתָּא, יָנוּחַ יִשְׁרֵי בִּתְקוֹף כְּאַרְיָא וּכְלֵיתָא, וְלֵית מַלְכוּ דִתְזַעְזְעִינֵיהּ.

י לָא יַעְדֵּי עָבֵיד שׁוּלְטַן מִדְּבֵית יְהוּדָה וְסַפְרָא מִבְּנֵי בְנוֹהִי עַד עָלְמָא, עַד דְּיֵיתֵי מְשִׁיחָא, דְּדִילֵיהּ הִיא מַלְכוּתָא וְלֵיהּ יִשְׁתַּמְעוּן עַמְמַיָּא.

יא יַסְחֵר יִשְׂרָאֵל לְקַרְתֵּיהּ, עַמָּא יִבְנוּן הֵיכְלֵיהּ, יְהוֹן צַדִּיקַיָּא סְחוֹר סְחוֹר לֵיהּ, וְעָבְדֵי אוֹרַיְתָא בְּאוּלְפַן עִמֵּיהּ, יְהֵא אַרְגְּוָן טַב לְבוּשׁוֹהִי, כְּסוּתֵיהּ מֵילַת, צְבַע זְהוֹרִי וְצִבְעוֹנִין.

יב יַסְמְקוּן טוּרוֹהִי בְּכַרְמוֹהִי; יְטוּפוּן נַעֲווֹהִי בַּחֲמַר; יְחִוְּרָן בִּקְעָתֵיהּ בְּעִבוּר וּבְעֶדְרֵי עָנָא.

יג זְבוּלֻן עַל סְפַר יַמְמַיָּא יִשְׁרֵי וְהוּא יְכַבֵּשׁ מָחוֹזִין בִּסְפִינָן וְטוּב יַמָּא יֵיכוּל, וּתְחוּמֵיהּ יְהֵי מָטֵי עַל צִידוֹן.

יד יִשָּׂשכָר עֲתִיר בְּנִכְסִין וְאַחְסַנְתֵּיהּ בֵּין תְּחוּמַיָּא.

טו וַחֲזָא חוּלָקָא אֲרֵי טַב, וְיַת אַרְעָא אֲרֵי מַעְבְּדָא פֵּירִין, וִיכַבֵּשׁ מָחוֹזֵי עַמְמַיָּא, וִישֵׁיצֵי יַת דַּיָּרֵיהוֹן, וּדְאִשְׁתַּאֲרוּן בְּהוֹן, יְהוֹן לֵיהּ פַּלְחִין וּמַסְּקֵי מִסִּין.

טז מִדְּבֵית דָּן יִתְבְּחַר וִיקוּם גַּבְרָא, בְּיוֹמוֹהִי יִתְפְּרֵק עַמֵּיהּ, וּבִשְׁנוֹהִי יְנוּחוּן כַּחֲדָא שִׁבְטַיָּא דְיִשְׂרָאֵל.

יז יְהֵא גַּבְרָא, דְּיִתְבְּחַר וִיקוּם מִדְּבֵית דָּן — אֵימְתֵיהּ תִּתְרְמֵי עַל עַמְמַיָּא וּמָחָתֵיהּ תִּתְקֵף בִּפְלִשְׁתָּאֵי. כְּחִוְיָ חוּרְמַן יִשְׁרֵי עַל אוֹרְחָא וּכְפִתְנָא יְכְמוֹן עַל

שְׁבִילָא, יְקַטֵּיל גִּבָּרֵי מַשְׁרִיַת פְּלִשְׁתָּאֵי, פָּרָשִׁין
עִם רִגְלָאִין, יְעַקַּר סוּסָוָן וּרְתִיכִין וִימַגַּר
רוֹכְבֵיהוֹן לַאֲחוֹרָא.

יח לְפוּרְקָנָךְ סַבָּרִית, יְיָ.
יט מִדְּבֵית גָּד מַשְׁרִיַת מְזַיְּנִין כַּד יַעַבְרוּן יַת
יַרְדְּנָא קֳדָם אֲחֵיהוֹן לִקְרָבָא וּבְנִכְסִין סַגִּיאִין
יְתוּבוּן לְאַרְעֲהוֹן.
כ דְּאָשֵׁר טָבָא אַרְעֵיהּ וְהוּא מְרַבְּיָא בְּתַפְנוּקֵי
מַלְכִין.
כא נַפְתָּלִי בְּאַרַע טָבָא יִתְרְמֵי עַדְבֵיהּ, וְאַחֲסַנְתֵּיהּ
תְּהֵי מְעַבְּדָא פֵּרִין, יְהוֹן מוֹדַן וּמְבָרְכִין עֲלֵיהוֹן.
כב בְּרִי דְּיִסְגֵּי, יוֹסֵף בְּרִי, דְּיִתְבָּרַךְ כְּגוּפֶן דִּנְצִיב
עַל עֵינָא דְמַיָּא, — תְּרֵין שִׁבְטִין יִפְקוּן מִבְּנוֹהִי,
יְקַבְּלוּן חוּלָקָא וְאַחְסַנְתָּא.

כג וְאִתְמַרְּרוּ יָתֵיהּ וְנַקְמוּהִי וְאָעִיקוּ לֵיהּ גֻּבְרִין גִּבָּרִין,
בַּעֲלֵי פַלְגוּתָא.
כד וְתָבַת בְּהוֹן נְבִיאוּתֵיהּ, עַל דְּקַיֵּם אוֹרַיְתָא בְּסִתְרָא
וְשַׁוִּי בְּתוּקְפָא רוֹחֲצָנֵיהּ; בְּכֵן יִתְרְמָא דְּהַב עַל
דְּרָעוֹהִי, וְאַחְסֵין מַלְכוּתָא וּתְקֵיף. דָּא הֲוַת לֵיהּ
מִן קֳדָם אֵל תַּקִּיפָא דְּיַעֲקֹב, דִּי בְּמֵימְרֵיהּ זַן
אֲבָהָן וּבְנִין, זַרְעָא דְּיִשְׂרָאֵל.

כה מֵימַר אֱלָהָא דְאָבוּךְ יְהֵא בְסַעֲדָךְ וְיַת שַׁדַּי,
וִיבָרְכִינָךְ בִּרְכַן דְּנַחֲתָן מִטַּלָּא דִשְׁמַיָּא מִלְעֵלָּא,
בִּרְכַן דְּנַגְּדָן מִמַּעֲמַקֵּי אַרְעָא מִלְּרַע, בִּרְכְתָא
דְאָבוּךְ וּדְאִמָּךְ

יָגוּר עַל הַדְּרָכִים וּכְפֶתֶן יֶאֱרֹב
עַל הָאֹרַח, יַהֲרֹג גִּבּוֹרֵי מַחֲנֵה
הַפְּלִשְׁתִּים, פָּרָשִׁים וְרַגְלִים,
יְעַקֵּר סוּס וָרֶכֶב וְיַפִּיל
רוֹכְבֵיהֶם אָחוֹר.
יח לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי, ה׳.
יט מִבֵּית גָּד יַעֲבֹר גְּדוּד חֲמוּשִׁים
אֶת הַיַּרְדֵּן לִפְנֵי אֲחֵיהֶם
בַּמִּלְחָמָה וּבִרְכוּשׁ גָּדוֹל
יָשׁוּבוּ לְאַרְצָם.
כ אֶרֶץ אָשֵׁר טוֹבָה וְהוּא מְפַנֵּק
נַפְשׁוֹ בְּמַעֲדַנֵּי מְלָכִים.

כא נַפְתָּלִי—בְּאֶרֶץ טוֹבָה יִפּוֹל
גּוֹרָלוֹ וַאֲחֻזָּתוֹ תִּשָּׂא פְּרִי,
אֲשֶׁר יִתְּנוּ הוֹדָיָה וּבְרָכָה עָלָיו.
כב בְּנִי אֲשֶׁר יִגְדַּל, יוֹסֵף בְּנִי,
אֲשֶׁר יְבֹרַךְ כַּגֶּפֶן, הַנִּצֶּבֶת
עַל עֵין מַיִם—שְׁנֵי שְׁבָטִים
יֵצְאוּ מִבָּנָיו וִיקַבְּלוּ חֵלֶק
וְנַחֲלָה:
כג וַיְמָרְרוּהוּ וַיִּנָּקְמוּ בוֹ וַיִּלְחָצוּהוּ
אֲנָשִׁים גִּבּוֹרִים, בַּעֲלֵי רִיבוֹ.

כד וְתָשׁוּב אֲלֵיהֶם נְבוּאָתוֹ, יַעַן
קִיַּם אֶת הַתּוֹרָה בַּסֵּתֶר
וְשָׂם בִּטְחוֹנוֹ עַל הַגְּבוּרָה;
וְלָכֵן יִפּוֹל זָהָב עַל זְרוֹעוֹתָיו,
וְעָצְמָה וְחָזְקָה מַלְכוּתוֹ. זֹאת
הָיְתָה לוֹ מֵאֵת אֱלֹהִים אֲבִיר
יַעֲקֹב, אֲשֶׁר בִּדְבָרוֹ כִּלְכֵּל
אֶת הָאָבוֹת וְאֶת הַבָּנִים, אֶת
זֶרַע יִשְׂרָאֵל.
כה דְּבַר אֱלֹהֵי אָבִיךָ יְהִי בְעֶזְרֶךָ
(וּדְבַר) שַׁדַּי, אֲשֶׁר יְבָרֶכְךָ
בְּבְרָכוֹת הַיּוֹרְדוֹת מִטַּל
הַשָּׁמַיִם מִמַּעַל, בִּבְרָכוֹת
הָעוֹלוֹת מִמַּעֲמַקֵּי הָאֲדָמָה
מִתַּחַת, בְּבִרְכוֹת אָבִיךָ וְאִמֶּךָ.

כו בִּרְכֹת אָבִיךָ תִּסְפַּחְנָה אֶל
הַבְּרָכוֹת, אֲשֶׁר בֵּרְכוּנִי אֲבוֹתַי,
וַאֲשֶׁר נִכְסְפוּ לָהֶן הַגְּדוֹלִים
אֲשֶׁר מֵעוֹלָם; תִּהְיֶינָה כָל אֵלֶּה
לְרֹאשׁ יוֹסֵף וּלְגֶבֶר הַנִּבְחָר מֵאֶחָיו.
כז בְּאֶרֶץ בִּנְיָמִין תִּשְׁרֶה הַשְּׁכִינָה
וּבַאֲחֻזָּתוֹ יִבָּנֶה הַמִּקְדָּשׁ; בֹּקֶר
וָעֶרֶב יַקְרִיבוּ כֹּהֲנִים קָרְבָּנוֹת
וּלְעֵת עֶרֶב יְחַלְּקוּ אֶת הַנּוֹתָר,
כְּחֶלְקָם מִשְּׁאָר הַקֳּדָשִׁים.
כח כָּל אֵלֶּה שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל שְׁנֵים
עָשָׂר, וְזֹאת אֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵיהֶם
אֲבִיהֶם וַיְבָרֶךְ אוֹתָם, אִישׁ
כְּבִרְכָתוֹ בֵּרַךְ אוֹתָם.
כט וַיְצַו אוֹתָם וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם: אֲנִי
נֶאֱסָף אֶל עַמִּי, קִבְרוּ אוֹתִי
אֶל אֲבוֹתַי, אֶל הַמְּעָרָה,
אֲשֶׁר בִּשְׂדֵה עֶפְרוֹן הַחִתִּי.
ל בַּמְּעָרָה אֲשֶׁר בִּשְׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה,
אֲשֶׁר עַל פְּנֵי מַמְרֵא בְּאֶרֶץ
כְּנָעַן, אֲשֶׁר קָנָה אַבְרָהָם
אֶת הַשָּׂדֶה מֵאֵת עֶפְרוֹן
הַחִתִּי לַאֲחֻזַּת קָבֶר.
לא שָׁמָּה קָבְרוּ אֶת אַבְרָהָם וְאֵת
שָׂרָה אִשְׁתּוֹ, שָׁמָּה קָבְרוּ
אֶת יִצְחָק וְאֵת רִבְקָה אִשְׁתּוֹ,
וְשָׁמָּה קָבַרְתִּי אֶת לֵאָה.
לב מִקְנֵה הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר־
בּוֹ מֵאֵת בְּנֵי חֵת.
לג וַיְכַל יַעֲקֹב לְצַוֹּת אֶת בָּנָיו
וַיֶּאֱסֹף רַגְלָיו אֶל הַמִּטָּה וַיִּגְוַע
וַיֵּאָסֶף אֶל עַמָּיו.

כו בִּרְכָתָא דְאָבוּךְ יִתּוֹסְפָן עַל בִּרְכָתָא, דִּי לִי
בָרִיכוּ אֲבָהָתַי, דַחֲמִידוּ לְהֶן דַּבְרַבַיָּא דְמִן
עַלְמָא; יֶהֶוְיָן כָּל אִלֵּין לְרֵישָׁא דְיוֹסֵף וּלְגַבְרָא
פְרִישָׁא דַאֲחוֹהִי.
כו בִּנְיָמִין בְּאַרְעֵיהּ תִּשְׁרֵי שְׁכִינְתָּא וּבְאַחֲסַנְתֵּיהּ
יִתְבְּנֵי מַקְדְּשָׁא; בְּצַפְרָא וּבְפַנְיָא יְהוֹן מְקָרְבִין
כַּהֲנַיָּא קֻרְבָּנַיָּא, וּבְעִדַּן רַמְשָׁא יְהוֹן מְפַלְּגִין
מוֹתַר חוּלַקְהוֹן מִשְּׁאָר קוּדְשַׁיָּא.
כח כָּל אִלֵּין שִׁבְטַיָּא דְיִשְׂרָאֵל, תְּרֵין עֲסַר, וְדָא
דְמַלֵּיל לְהוֹן אֲבוּהוֹן וּבָרִיךְ יַתְהוֹן, גְּבַר דִּי
כְּבִרְכָתֵיהּ בְּרִיךְ יַתְהוֹן.
כט וּפַקִּיד יַתְהוֹן וַאֲמַר לְהוֹן: אֲנָא מִתְכְּנֵשׁ לְעַמִּי,
קְבָרוּ יָתִי לְוָת אֲבָהָתִי בִּמְעַרְתָּא דְבַחֲקַל
עֶפְרוֹן חִתָּאָה.
ל בִּמְעַרְתָּא דְבַחֲקַל כָּפֶלְתָּא, דִּי עַל אַפֵּי מַמְרֵא,
בְּאַרְעָא דִכְנָעַן, דִּזְבַן אַבְרָהָם יַת חַקְלָא מִן
עֶפְרוֹן חִתָּאָה לְאַחֲסָנַת קְבוּרָא.
לא תַּמָּן קְבָרוּ יַת אַבְרָהָם וְיַת שָׂרָה אִתְּתֵיהּ, תַּמָּן
קְבָרוּ יַת יִצְחָק וְיַת רִבְקָה אִתְּתֵיהּ, וְתַמָּן קְבָרִית
יַת לֵאָה.
לב זְבִינֵי חַקְלָא וּמְעַרְתָּא דִּי בֵיהּ מִן בְּנֵי חִתָּאָה.
לג וְשֵׁיצֵי יַעֲקֹב לְפַקָּדָא יַת בְּנוֹהִי וּכְנַשׁ רַגְלוֹהִי
לְעַרְסָא וְאִתְנְגִיד וְאִתְכְּנִישׁ לְעַמֵּיהּ.

תַּרְגּוּם יְרוּשַׁלְמִי.

קַיִן וְהֶבֶל.

(בראשית ד, ז—ח).

ז הֲלָא אִין תֵּיטִיב עוֹבָדָךְ בְּעַלְמָא הָדֵין, יִשְׁתְּרֵי וְיִשְׁתְּבֵיק לָךְ לְעַלְמָא דְאָתֵי, וְאִין לָא תֵיטִיב עוֹבָדָךְ בְּעַלְמָא הָדֵין, לְיוֹם דִּינָא רַבָּא חֶטְאָךְ נְטִיר וְעַל תְּרַע לִבָּא רְבִיעַ; בְּרַם בִּידָךְ מְסָרִית רְשׁוּתֵיהּ דְיִצְרָא בִישָׁא וְאַתְּ תֶּהֱוֵי שַׁלִּיט בֵּיהּ, בֵּין לְמִזְכֵּי בֵּין לְמֶחֱטֵי.

ח וַאֲמַר קַיִן לְהֶבֶל אָחוּי: אִיתָא וְנִפּוּק לְאַפֵּי בָרָא. וַהֲוָה כַּד נְפָקוּ תַּרְוֵיהוֹן לְאַפֵּי בָרָא, עָנֵי קַיִן וַאֲמַר לְהֶבֶל אָחוּי: לֵית דִּין וְלֵית דַּיָּן, וְלֵית עֲלַם אוֹחֲרָן, וְלָא לְמִתַּן אֲגַר טַב לְצַדִּיקַיָּא וְלָא לְאִתְפְּרַע מִן רַשִׁיעַיָּא, וְלָא בְרַחֲמִין אִיתְבְּרִי עַלְמָא, וְלָא בְרַחֲמִין הוּא מִדַּבַּר, מִן בִּגְלַל מַה אִתְקַבֵּל קוּרְבָּנָךְ מִינָּךְ בְּרַעוּ, וּמִנִּי לָא אִתְקַבַּל בְּרַעֲוָא? עָנֵי הֶבֶל וַאֲמַר לְקַיִן: אִית דִּין וְאִית דַּיָּן, וְאִית עֲלַם אוֹחֲרָן, וְאִית תַּמָּן אֲגַר טַב לְצַדִּיקַיָּא וּלְאִיתְפְּרַע מֵרַשִׁיעַיָּא, וּבְרַחֲמִין אִיתְבְּרִי עַלְמָא, וּבְרַחֲמִין הוּא מִדַּבַּר, בְּרַם בְּפֵירֵי עוֹבָדִין טָבִין הוּא מִדַּבַּר, עַל דַּהֲוָן עוֹבָדַי תַּקִּינִין מִן דִּידָךְ, אִתְקַבַּל קָרְבָּנִי מִנִּי בְרַעֲוָא, וּמִינָּךְ לָא אִתְקַבַּל בְּרַעֲוָא, וַהֲווֹ תַּרְוֵיהוֹן מִנַּצִּין בְּאַפֵּי בָרָא, וְקָם קַיִן עַל הֶבֶל אָחוּי וְקַטֵּל יָתֵיהּ.

ז הֲלֹא אִם תֵּיטִיב אֶת מַעֲשֶׂיךָ בָּעוֹלָם הַזֶּה, תִּזְכֶּה וִיכֻפַּר לְךָ בָּעוֹלָם הַבָּא, וְאִם לֹא תֵיטִיב אֶת מַעֲשֶׂיךָ בָּעוֹלָם הַזֶּה, יִשָּׁמֵר עֲוֺנְךָ לְיוֹם הַדִּין הַגָּדוֹל וְעַל פֶּתַח לִבְּךָ יִרְבָּץ; אֶפֶס בְּיָדְךָ מָסַרְתִּי אֶת הַשִּׁלְטוֹן עַל יֵצֶר הָרַע וְאַתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ, אִם לִהְיוֹת צַדִּיק אוֹ לְהַרְשִׁיעַ.

ח וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הֶבֶל אָחִיו: בּוֹא וְנֵצֵא אֶל הַשָּׂדֶה. וַיְהִי בְּצֵאתָם שְׁנֵיהֶם אֶל הַשָּׂדֶה, וַיַּעַן קַיִן וַיֹּאמֶר אֶל הֶבֶל אָחִיו: אֵין דִּין וְאֵין דַּיָּן, וְאֵין עוֹלָם אַחֵר, וְאֵין מַתַּן שָׂכָר טוֹב לַצַּדִּיקִים, וְאֵין גְּמוּל לָרְשָׁעִים, וְלֹא בְרַחֲמִים נִבְרָא הָעוֹלָם, וְלֹא בְרַחֲמִים הוּא נוֹהֵג, כִּי מַדּוּעַ נִתְקַבֵּל מִמְּךָ קָרְבָּנְךָ בְּרָצוֹן וּמִמֶּנִּי לֹא נִתְקַבֵּל בְּרָצוֹן? וַיַּעַן הֶבֶל וַיֹּאמֶר לְקַיִן: יֵשׁ דִּין וְיֵשׁ דַּיָּן, וְיֵשׁ עוֹלָם אַחֵר, וְיֵשׁ שָׁם שָׂכָר טוֹב לַצַּדִּיקִים וּגְמוּל לָרְשָׁעִים, וּבְרַחֲמִים נִבְרָא הָעוֹלָם וּבְרַחֲמִים הוּא נוֹהֵג, אֶפֶס לְפִי פְּרִי הַמַּעֲשִׂים הַטּוֹבִים הוּא נוֹהֵג, וּמִפְּנֵי שֶׁמַּעֲשַׂי הָיוּ טוֹבִים מִשֶּׁלְּךָ נִתְקַבֵּל קָרְבָּנִי מִמֶּנִּי בְּרָצוֹן וּמִמְּךָ לֹא נִתְקַבֵּל בְּרָצוֹן. וְהָיוּ שְׁנֵיהֶם מְרִיבִים עַל פְּנֵי הַשָּׂדֶה וַיָּקָם קַיִן עַל הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ.

אַבְרָהָם מְבַקֵּשׁ לוֹ בֵּן.

(בראשית טו, א–ב).

א אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, כַּאֲשֶׁר הִתְאַסְּפוּ כָּל מַלְכֵי הָאָרֶץ וְשַׁלִּיטֵי הַמְּדִינוֹת וַיַּעַרְכוּ מִלְחָמָה עַל אַבְרָהָם הַצַּדִּיק, וַיִּפְּלוּ לְפָנָיו וַיַּהֲרֹג מֵהֶם אַרְבָּעָה מְלָכִים וַיָּשָׁב עִם תִּשְׁעָה מַחֲנוֹת, וַיַּחְשֹׁב אַבְרָהָם הַצַּדִּיק בְּלִבּוֹ וַיֹּאמַר: אוֹי לִי עַתָּה! שֶׁמָּא קִבַּלְתִּי שְׂכַר הַמִּצְוָה בָּעוֹלָם הַזֶּה וְאֵין לִי חֵלֶק בָּעוֹלָם הַבָּא, אוֹ שֶׁמָּא יֵלְכוּ אֲחֵיהֶם וּקְרוֹבֵיהֶם שֶׁל הַמּוּמָתִים הָאֵלֶּה, אֲשֶׁר נָפְלוּ לְפָנַי, וְיִהְיוּ בְּעָרֵיהֶם וּבִמְדִינוֹתֵיהֶם וְיִסָּפְחוּ אֲלֵיהֶם לִגְיוֹנוֹת רַבִּים וְיָבֹאוּ עָלַי; אוֹ שֶׁמָּא הָיוּ בְיָדַי מִצְוֹת קַלּוֹת בַּפַּעַם הָרִאשׁוֹנָה בְּעֵת נָפְלוּ לְפָנַי, וְהֵן שֶׁעָמְדוּ לִי; אוֹ שֶׁמָּא נִמְצָא לִי זְכוּת בַּפַּעַם הָרִאשׁוֹנָה בְּעֵת נָפְלוּ לְפָנַי, אוֹ שֶׁמָּא לֹא תִמָּצֵא לִי בַּפַּעַם שֵׁנִית וְיִתְחַלֵּל שֵׁם שָׁמַיִם עַל יָדִי. לָכֵן הָיָה דְבַר נְבוּאָה מֵאֵת ה' אֶל אַבְרָהָם הַצַּדִּיק לֵאמֹר: אַל תִּירָא אַבְרָם! אַף עַל פִּי שֶׁהֵם יִתְאַסְּפוּ וְיָבִיאוּ עָלֶיךָ לִגְיוֹנוֹת רַבִּים, דִּבְרִי מַחְסֶה וּמָגֵן לְךָ בָּעוֹלָם הַזֶּה וְיָסֵךְ עָלֶיךָ כָּל הַיָּמִים בָּעוֹלָם הַבָּא, וְאַף עַל פִּי שֶׁהִסְגַּרְתִּי בְּיָדְךָ אֶת אוֹיְבֶיךָ בָּעוֹלָם הַזֶּה, שְׂכַר מַעֲשֶׂיךָ הַטּוֹבִים מוּכָן לְךָ מִלְּפָנַי בָּעוֹלָם הַבָּא.

א מִן בָּתַר פִּתְגָמַיָּא הָאִלֵּין, מִן דְּאִתְכַּנְּשׁוּ כָּל מַלְכַיָּא דְאַרְעָא וְשִׁלְטוֹנֵי מְדִינָתָא וּסְדָרוּ קְרָבָא לָקֳבֵיל אַבְרָם צַדִּיקָא, וּנְפָלוּ קֳדָמוֹהִי וּקְטַל מִנְּהוֹן אַרְבְּעָא מַלְכִּין וַחֲזַר תְּשַׁע מַשִּׁירְיָן, חָשֵׁב אַבְרָם צַדִּיקָא בְּלִבֵּיהּ וַאֲמַר: וַי כְּעַן עָלַי! דִּלְמָא דְאִתְקַבָּלַת אַגַר מִצְוָתָא בְּעָלְמָא הָדֵין וְלֵית לִי חוּלָק בְּעָלְמָא דְאָתֵי, אוֹ דִּלְמָא דְיִזְלוּן אֲחֵיהוֹן וְקָרְבֵיהוֹן דִּקְטִילַיָּא הָאִלֵּין, דִּנְפָלוּ קֳדָמוֹי, וִיהוֹן בְּקִרְוֵיהוֹן וּבִמְדִינָתְהוֹן וְיִצְטָרְפוּן עִמְּהוֹן לִגְיוֹנִין סַגִּיאִין וְיֵיתוּן עָלַי, אוֹ דִּלְמָא הֲווֹ בִידַי מִצְוָן קַלִּילִין בְּזִמְנָא קַדְמַיָּא דִּנְפָלוּ קֳדָמוֹי וְאִתְקַיָּמוּ עֲלַי; אוֹ דִּלְמָא אִשְׁתַּכַּח לִי זְכוּ בְּזִמְנָא קַדְמַיָּא דִּנְפָלוּ קֳדָמוֹי, אוֹ דִּלְמָא דִי לָא יִשְׁתַּכַּח לִי בְּזִמְנָא תִנְיָנָא וְיִתְחַלֵּל בִּי שׁוּם שְׁמַיָּא. בְּגִין כְּדֵין הֲוָה פִּתְגַם נְבוּאָה מִן קֳדָם יְיָ עַל אַבְרָם צַדִּיקָא לְמֵימַר: לָא תִדְחַל, אַבְרָם! אַף עַל גַּב דְּאִינוּן מִתְכַּנְּשִׁין וְאָתְיָן עֲלָךְ לִגְיוֹנִין סַגִּיאִין, מֵימְרִי פָּרֵס, תְּרִיס לָךְ בְּעָלְמָא הָדֵין וּמָגֵן עֲלָךְ כָּל יוֹמַיָּא לְעָלְמָא דְאָתֵי, וְאַף עַל גַּב דִּמְסָרִית בְּעֲלֵי דְבָבָךְ קֳדָמָךְ בְּעָלְמָא הָדֵין אֲגַר עוֹבָדָךְ טָבַיָּא מִתְקַן לָךְ קֳדָמוֹי לְעָלְמָא דְאָתֵי.

י וַאֲמַר אַבְרָם: בְּבָעוּ קֳדָמָךְ רַחֲמִין, יְיָ אֱלֹהִים, סַגִּין בִּירְכַן יְהַבְתְּ לִי וְסַגִּין אִית קֳדָמָךְ לְמִתַּן, בְּרַם מָה הֲנָיָא אִית לִי דַאֲנָא אָזִיל מִגּוֹ עַלְמָא בְּלָא בְנִין, וֶאֱלִיעֶזֶר בַּר בֵּיתִי דְעַל יְדוֹי אִתְעֲבִיד לִי נִסִּין בְּדַמֶּשֶׂק וְהוּא סְבַר בִּגְרְמֵיהּ לְמֵירַת יָתִי.

א וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם: אֲחַלֶּה רַחֲמִים מִלְּפָנֶיךָ, ה׳ אֱלֹהִים, רַבּוֹת הֵן הַבְּרָכוֹת שֶׁנָּתַתָּ לִי וְעוֹד רַבּוֹת יֵשׁ בְּיָדְךָ לָתֵת, אוּלָם מַה בֶּצַע לִי בָזֶה אִם הִנְנִי נִפְטָר מִן הָעוֹלָם בְּלֹא בָנִים, וֶאֱלִיעֶזֶר בֶּן בֵּיתִי, אֲשֶׁר עַל יָדוֹ נַעֲשׂוּ לִי נִסִּים בְּדַמֶּשֶׂק, הוּא עַצְמוֹ חוֹשֵׁב לָרֶשֶׁת אוֹתִי.

הַנִּסִּים שֶׁאֵירְעוּ לְיַעֲקֹב.

(בראשית כח, י–יא).

י חַמְשָׁא נִיסִין אִתְעֲבִידוּ לַאֲבוּנָן יַעֲקֹב בְּזִמְנָא דִנְפַק מִבְּאֵר שָׁבַע לְמֵיזַל לְחָרָן. נִיסָא קַדְמָאָה: אִתְקַצְּרוּ לֵיהּ שָׁעֵי דְיוֹמָא וּטְמָעַת לֵיהּ שִׁמְשָׁא דִי לָא בְאִישׁוּנָהּ, מִן בְּגְלַל דַּהֲוָה דְבוּרֵיהּ מִתְחַמְּדָא לְמַלָּלָא עִמֵּיהּ. נִיסָא תִנְיָנָא: כֵּיוָן דְנָטַל אֲבוּנָן יַעֲקֹב רִגְלוֹי מִבְּאֵר שָׁבַע, קָפְצַת אַרְעָא קֳדָמוֹי וְאִשְׁתַּכַּח יָתֵיב בְּחָרָן. נִיסָא תְלִיתָאָה: אַבְנַיָּא, דִנְסַב יַעֲקֹב אֲבוּנָן בְּרַמְשָׁא וְשַׁוֵּי יַתְהוֹן תְּחוֹת יְסוֹדֵי רֵישֵׁיהּ, וְכֵיוָן דְּקָם בְּצַפְרָא וְאַשְׁכַּח, דְּכוּלְהוֹן לְאֶבֶן חֲדָא, וְהוּא אַבְנָא דְאָקִים קְיָמָא קָמָא וְאָרִיק מְשַׁח עַל רֵישֵׁיהּ. נִיסָא רְבִיעָאָה: דַּהֲווֹן כָּל רַעֲיָא מִתְכַּנְּשִׁין עֲלָהּ דְּאַבְנָא, לְגַלָּלָא יָתָהּ מֵעִילוֹי פּוּמָא דְבֵירָא, וְלָא הֲווֹ יָכְלִין; וְכֵיוָן דְּאָתָא אֲבוּנָן יַעֲקֹב וְאָרִים יָתָהּ בַּחֲדָא יְדֵיהּ וְאַשְׁקֵי יַת עָנָא דְלָבָן אֲחוֹי דְאִימוֹי. נִיסָא חֲמִישָׁאָה: כֵּיוָן דַּאֲרִים אֲבוּנָן יַעֲקֹב יַת אַבְנָא מֵעִילָוֵי פּוּמָא דְבֵירָא, טְפַת בֵּירָא וַהֲוַת טַיְפָא עַשְׂרִין שְׁנִין, כָּל יוֹמִין דַּהֲוָה אֲבוּנָן יַעֲקֹב יָתֵיב בְּחָרָן. אִלֵּין חַמְשָׁא נִיסַיָּא אִתְעֲבִידוּ לַאֲבוּנָן יַעֲקֹב בְּזִמְנָא דִנְפַק מִבְּאֵר שָׁבַע לְמֵיזַל לְחָרָן.

י חֲמִשָּׁה נִסִּים נַעֲשׂוּ לְיַעֲקֹב אָבִינוּ בִּזְמַן שֶׁיָּצָא מִבְּאֵר שֶׁבַע לָלֶכֶת לְחָרָן. הַנֵּס הָרִאשׁוֹן: נִתְקַצְּרוּ לוֹ שְׁעוֹת הַיּוֹם וְהַשֶּׁמֶשׁ שָׁקְעָה לוֹ לֹא בְנֶשֶׁף, לְפִי שֶׁמַּנְהִיגוֹ רָצָה לְדַבֵּר עִמּוֹ. הַנֵּס הַשֵּׁנִי: כֵּיוָן שֶׁנָּשָׂא יַעֲקֹב אָבִינוּ אֶת רַגְלָיו מִבְּאֵר שֶׁבַע, קָפְצָה לְפָנָיו הָאֲדָמָה וְהוּא נִמְצָא יוֹשֵׁב בְּחָרָן. הַנֵּס הַשְּׁלִישִׁי: הָאֲבָנִים שֶׁלָּקַח יַעֲקֹב אָבִינוּ בָּעֶרֶב וְשָׂם אוֹתָן מְרַאֲשׁוֹתָיו, בְּקוּמוֹ בַּבֹּקֶר מָצָא אוֹתָן וְהִנֵּה הָיוּ כֻלָּן לְאֶבֶן אַחַת, וְזוֹהִי הָאֶבֶן אֲשֶׁר הֵקִים אוֹתָהּ מַצֵּבָה וַיָּצַק שֶׁמֶן עַל רֹאשָׁהּ. הַנֵּס הָרְבִיעִי: כָּל הָרוֹעִים הִתְאַסְּפוּ מִסָּבִיב לָאֶבֶן, כְּדֵי לְגוֹלֵל אוֹתָהּ מֵעַל פִּי הַבְּאֵר, וְלֹא יָכְלוּ; וְכֵיוָן שֶׁבָּא יַעֲקֹב אָבִינוּ הֵרִים אוֹתָהּ בְּיָדוֹ הָאַחַת וְהִשְׁקָה אֶת צֹאן לָבָן אֲחִי אִמּוֹ. הַנֵּס הַחֲמִשִׁי: כֵּיוָן שֶׁהֵרִים יַעֲקֹב אָבִינוּ אֶת הָאֶבֶן מֵעַל פִּי הַבְּאֵר, הָיְתָה הַבְּאֵר שׁוֹטֶפֶת הָלוֹךְ וְשָׁטוֹף עֶשְׂרִים שָׁנָה, כָּל הַיָּמִים, אֲשֶׁר יַעֲקֹב אָבִינוּ יָשַׁב בְּחָרָן: אֵלֶּה חֲמֵשֶׁת הַנִּסִּים שֶׁנַּעֲשׂוּ לְיַעֲקֹב אָבִינוּ בִּזְמַן שֶׁיָּצָא מִבְּאֵר שֶׁבַע, לָלֶכֶת לְחָרָן.

חמת יהודה.

(בראשית מד, יח).

יח ויגש אליו יהודה ויאמר: בי אדוני, ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני ואל יחר אפך בעבדך. הלא למן העת הראשונה, שירדנו אליך למצרים, אמרת לנו: את האלהים אני ירא, ועתה שב ונדמה משפטך לממשלת פרעה אדוניך, אשר בו אתה נשבע. אפס חשוב אני כמוך ואבי חשוב כפרעה אדוניך, אשר בו אתה נשבע. הנה אני נשבע בחיי ראש אבי ולא אשקר, כי אם אשלף את חרבי מתערה, לא אשיבנה אל תערה, עד אשר תמלא כל ארץ מצרים הרוגים, לא אשיבנה אל תערה, עד אם נעשה את כל ארץ מצרים שממה מאין יושב. בך אחל ראשונה ובפרעה אדוניך אכלה, עקב המעשה אשר נעשה למרות רוח אבי. או האם לא שמעת ולא הגד לך מה שעשו שני אחי, שמעון ולוי, אשר עלו על העיר שכם, שישבה בשלוה, והרגו את כל זכורה לפי חרב, על אשר טמאו את דינה אחותם, אשר לא תמנה בין השבטים ולא תקח חלק ונחלה עמנו בחלוקת הארץ, על אחת כמה וכמה בנימין אחינו, אשר ימנה אתנו בין השבטים ויקח חלק ונחלה אתנו בחלוקת הארץ, ואני אשר כחי עצום מכחם, אשר ערבתי את הנער מיד אבי ואמרתי אליו: אם לא אביאנו אליך והצגנו לפניך וחטאתי לך וארחק משאל בשלומך כל הימים; או האם לא שמעת או לא הגד לך, כי מלכים ושליטים אנחנו בארץ כנען כמוך? כאשר ראה יוסף את הלהבה

יח וקריב לותיה יהודה ואמר: בבעו מינך, רבוני, ימלל כען עבדך פתגם במישמעיה דרבוני ולא יתקף רוגזך בעבדך. הלא, מן זימנא קדמיא דנחתנן לותך למצרים, הויתא אמר לן: מן קדם יי אנא דחיל, וכדו חזרו דינך למהוי מדמין לריבנוי דפרעה רבך, דאת יימי ביה. ארום יקיר אנא כותך, ואבא יקיר כות פרעה רבך, דאת יימי ביה. הלא אנא משתבע בחיי רישיה דאבא, ולית אנא משקר, דאין שליף אנא חרבי מן גוי תיקא, לית אנא מחזיר יתה לתיקא, עד זמן דנימלי כל ארעא דמצרים קטולין; לית אנא מחזיר יתה לתיקא, עד זמן דנעביד כל ארעא דמצרים צדון מן דיור. מינך קדמוי אנא מישרי, ומפרעה רבך אנא מחסיל, על מנת מיעבד על כורחיה דאבא; או דילמא דלא אשתמע לך, ולא אתני לך, מה דעבדו תרין אחוי שמעון ולוי, דעלו לכרכא דשכם, דהות יתיב בשלוה, וקטלו כל דכורא לפתגם דחרב, על ידי דסאיבו לדינה אחתהון, דלא הויא מתמניא בשבטיא, ולא מקבלא חולקא ואחסנא עמן בפילוג ארעא; על חד כמה וכמה דבנימין אחונן מתמני עמן בשבטיא ומקבל חולק ואחסנא עמן בפילוג ארעא, ואנא דחילי קשי מדידהון, דערבית לטליא מן ידוי דאבא אמרית ליה: אין לא איתית יתיה לותך ואקימית יתיה קדמך, נהוי חטי לך ומרחק מן שאילת שלמך כל יומיא; או דילמא דלא אשתמע לך ולא אתני לך, ארום מלכין שלטונין אנן כותך בארעא דכנען? כד חמא יוסף

הַבְהֲבָא וְיַקִידָא, דִסְלִיקַת גְבוּרְתֵּיהּ דִיהוּדָה אָחוּי וְנַפְקִין שַׂעֲרְתֵיהּ דְלִבֵּיהּ וּבְזָעוּ לְבוּשֵׁיהּ: בֵּיהּ בְּשַׁעְתָּא רָמַז יוֹסֵף לִמְנַשֶּׁה בּוּכְרֵיהּ, וְרָפַס בְּמְסָאנֵיהּ וְרַעֲדַת כָּל פַּלְטִין דְיוֹסֵף. בֵּיהּ בְּשַׁעְתָּא אָמַר יְהוּדָה: אִילוּלֵי דַהֲוָה עָלַע מִן בֵּית אַבָּא, לָא הֲוָה כָּשַׁר לְמִתְעַבְדָא כֵּן; בִּבְהֵדִין שָׁרֵי יְהוּדָה מְרַכִּיךְ בְּמִילוֹי וַאֲמַר: רִבּוֹנִי שָׁאִיל יַת עַבְדוֹי לְמֵימַר: הַאִית לְכוֹן אָב אוֹ אָח?

וְאֶת הַמּוֹקֵד אֲשֶׁר הֶעֶלְתָה גְבוּרַת יְהוּדָה אָחִיו וְכִי פָּרְצוּ סַעֲרוֹת לִבּוֹ וּבְגָדָיו נִקְרָעוּ: בְּאוֹתָהּ שָׁעָה רָמַז יוֹסֵף לִמְנַשֶּׁה בְּכוֹרוֹ וַיִּרְמֹס בְּמִנְעָלוֹ וַיִּרְגַּז כָּל אַרְמוֹן יוֹסֵף. בְּאוֹתָהּ שָׁעָה אָמַר יְהוּדָה: לוּלֵא הָיָה מִצֶּאֱצָאֵי בֵּית אָבִי לֹא הָיָה מֻכְשָׁר לַעֲשׂוֹת כָּזֹאת, וְלָכֵן הֵחֵל יְהוּדָה לְדַבֵּר רַכּוֹת וַיֹּאמֶר: אֲדוֹנִי שָׁאַל אֶת עֲבָדָיו לֵאמֹר: הֲיֵשׁ לָכֶם אָב אוֹ אָח?

ב. תַּרְגּוּם יוֹנָתָן לַנְּבִיאִים.

תּוֹכַחַת יְשַׁעְיָהוּ.

(ישעיה א).

* נְבוּאַת יְשַׁעְיָה בַר אָמוֹץ, דְאִתְנַבֵּי עַל אֱנָשׁ יְהוּדָה וְיָתְבֵי יְרוּשְׁלֶם בְּיוֹמֵי עֻזִּיָה, יוֹתָם, אָחָז, יְחִזְקִיָהוּ מַלְכַיָּא דְבֵית יְהוּדָה.

א נְבוּאַת יְשַׁעְיָהוּ בֶן אָמוֹץ, אֲשֶׁר נִבָּא עַל אַנְשֵׁי יְהוּדָה וְעַל יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַיִם בִּימֵי עֻזִּיָּהוּ, יוֹתָם, אָחָז, חִזְקִיָּהוּ, מַלְכֵי יְהוּדָה.

ב שְׁמַעוּ שְׁמַיָּא, דְזָעוּ כַּד יְהַבִית אוֹרַיְתִי לְעַמִּי, וַאֲצִיתִי אַרְעָא, דְאִתְרְגִישַׁת מִן קֳדָם פִּתְגָּמַי, אֲרֵי יְיָ מַלֵּל: עַמִּי בֵית יִשְׂרָאֵל קְרֵיתִי לְהוֹן, בְּנִין חֲבִבְתִּנוּן וְיַקַּרְתִּנוּן, וְאִנּוּן מְרָדוּ בְמֵימְרִי.

ב שִׁמְעוּ שָׁמַיִם, אֲשֶׁר רָגְזוּ בְּעֵת תִּתִּי אֶת תּוֹרָתִי לְעַמִּי, וְהַאֲזִינִי, אֶרֶץ, אֲשֶׁר נִזְדַּעְזְעָה מִפְּנֵי אִמְרוֹתַי, כִּי ה' דִּבֶּר: עַמִּי בֵּית יִשְׂרָאֵל קְרָאתִי לָהֶם, בָּנִים, אֲשֶׁר אָהַבְתִּי וְהוֹקַרְתִּי, וְהֵם פָּשְׁעוּ בִדְבָרִי.

ג יְדַע תּוֹרָא זָבְנֵיהּ וַחֲמָרָא אוּרְיָא דְמָרוֹהִי, יִשְׂרָאֵל לָא אֲלִיף לְמִדַּע דַחַלְתִּי, עַמִּי לָא אִסְתַּכַּל לְמֵתָב לְאוֹרַיְתִי.

ג יָדַע שׁוֹר קוֹנֵהוּ וַחֲמוֹר אֵבוּס בְּעָלָיו, יִשְׂרָאֵל לֹא לָמַד לָדַעַת אֶת מוֹרָאִי, עַמִּי לֹא הִתְבּוֹנֵן לָשׁוּב אֶל תּוֹרָתִי.

ד וַי עַל דְאִתְקְרִיאוּ עַם קַדִּישׁ וַחֲטוֹ, כְּנִישָׁא בְחִירָא וְאַסְגִיאוּ חוֹבִין, אִתְכְּנִיאוּ בְזַרְעָא רְחִימָא וְאַבְאִישׁוּ, אִתְאֲמַר לְהוֹן בְּנִין חֲבִיבִין וְחַבִּילוּ אוֹרְחָתְהוֹן, שְׁבַקוּ יַת פּוּלְחָנָא דַיְיָ, קָצוּ בְּדַחֲלַת קַדִּישָׁא דְיִשְׂרָאֵל, וּבְדִיל עוֹבָדֵיהוֹן בִּישַׁיָּא אִסְתְּחַרוּ וַהֲווֹ לַאֲחוֹרָא.

ד הוֹי עַל הַנִּקְרָאִים עַם קָדוֹשׁ וְחוֹטְאִים, עֵדָה נִבְחָרָה—וּמַרְבִּים עֲוֹנוֹת, זֶרַע אָהוּב נִקְרְאוּ-וְנִשְׁחָתוּ, בָּנִים יְקָרִים יֵאָמֵר לָהֶם—וְהֵם הִשְׁחִיתוּ דַרְכֵיהֶם, עָזְבוּ אֶת עֲבוֹדַת ה', בָּחֲלוּ בְּיִרְאַת קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל, וּבִגְלַל מַעֲשֵׂיהֶם הָרָעִים נָסֹבּוּ וְנָזוֹרוּ אָחוֹר.

ה לא יִתְבּוֹנָנוּ לֵאמֹר: עַל מֶה הֻכֵּינוּ? עוֹד יוֹסִיפוּ לַחֲטֹא וְלֹא יֹאמְרוּ: לָמָּה זֶה? כָּל רֹאשׁ לָחֳלִי וְכָל לֵבָב דַּוָּי.

ה לָא מִסְתַּכְּלִין לְמֵימַר: עַל מַה לְקֵינָא? עוֹד מוֹסְפִין לְמֶחְטֵי וְלָא אָמְרִין: מָא דֵין? כָּל רֵישׁ מְרַע וְכָל לֵב דְּוֵי.

ו מִקְּצוֹת הָעָם וְעַד רֹאשׁוֹ אֵין בָּהֶם אִישׁ תָּמִים בְּמוֹרָאִי, כֻּלָּם מַמְרִים וּמוֹרְדִים, מְגֹאָלִים בַּחֲטָאִים כְּמַכָּה טְרִיָּה, לֹא יַעַזְבוּ אֶת פִּשְׁעֵיהֶם וְלֹא יִשְׁאֲפוּ לִתְשׁוּבָה, אַף אֵין בָּהֶם זְכוּת אֲשֶׁר תָּגֵן עֲלֵיהֶם.

ו מִשְּׁאָר עַמָּא וְעַד רֵישָׁא לֵית בְּהוֹן דִּשְׁלִים בְּדַחַלְתִּי, כֻּלְּהוֹן סָרְבִין וּמָרְדִין, אִתְגְּעַלוּ בְחוֹבִין כְּמָחָא מְרַסְּסָא, לָא שָׁבְקִין מִזְּדוֹנֵיהוֹן וְלָא מְחַמְּדִין לִתְיוּבְתָּא, אַף לָא זַכְוָן לְהוֹן לְאַגָּנָא עֲלֵיהוֹן.

ז אַרְצְכֶם שְׁמָמָה, עָרֵיכֶם שְׂרֻפוֹת אֵשׁ, אַדְמַתְכֶם — לְנֶגְדְּכֶם עַמִּים יוֹרְשִׁים אוֹתָהּ, בְּפִשְׁעֵיכֶם נְשַׁמָּה מִכֶּם, נֶהֶפְכָה וְהָיְתָה לְזָרִים.

ז אַרְעֲכוֹן צַדְיָא, קִרְוֵיכוֹן יְקִידַת נוּר, אַרְעֲכוֹן לְקִבְלֵיכוֹן עַמְמַיָּא מַחְסְנִין יָתַהּ, וּבְחוֹבֵיכוֹן צְדִיאַת מִנְּכוֹן, אִתְחַלַּפַת וַהֲוַת לְנוּכְרָאִין.

ח וְנוֹתְרָה עֲדַת צִיּוֹן כְּסֻכָּה בְכֶרֶם לְאַחַר הַבָּצִיר, כְּמָצַע מְלוּנָה בְמִקְשָׁה לְאַחַר הַלֶּקֶט, כְּעִיר נְצוּרָה.

ח וְאִשְׁתְּאַרַת כְּנִשְׁתָּא דְצִיּוֹן כִּמְטַלַּלְתָּא בְכַרְמָא, בָּתַר דְּקַטְפוּהִי, כְּעַרְסַל מְבָתוּתָא בְּמִקְשְׁיָא, בָּתַר דְּאַבְעֲיוּהִי, כְּקַרְתָּא דְצָיְרִין עֲלַהּ.

ט לוּלֵא גֹדֶל טוּב ה' צְבָאוֹת הוֹתִיר לָנוּ הַצָּלָה בְרַחֲמָיו, כִּי עַתָּה בְּרוֹב פְּשָׁעֵינוּ כְּאַנְשֵׁי סְדוֹם אָבַדְנוּ וּכְיוֹשְׁבֵי עֲמוֹרָה נִכְרָתְנוּ.

ט אִלּוּלָפוֹן מוֹתַר טוּבֵיהּ דַיְיָ צְבָאוֹת אַשְׁאַר לָנָא שֵׁיזָבָא בְּרַחֲמוֹהִי, אִית עִמָּנָא חוֹבִין דְּכַאֲנָשׁ סְדוֹם פּוֹן אֲבַדְנָא וּכְיָתְבֵי עֲמוֹרָה אִשְׁתֵּיצָנָא.

י קַבְּלוּ דְבַר ה', קְצִינִים, אֲשֶׁר מַעֲשֵׂיהֶם רָעִים (כְּמַעֲשֵׂי) קְצִינֵי סְדוֹם; הַאֲזִינוּ תוֹרַת אֱלֹהֵינוּ, עַם, אֲשֶׁר מַעֲשָׂיו דּוֹמִים (לְמַעֲשֵׂי) עַם עֲמוֹרָה.

י קַבִּילוּ פִּתְגָּמָא דַיְיָ, שִׁלְטוֹנַיָּא, דְּעוֹבָדֵיהוֹן בִּישִׁין כְּשִׁלְטוֹנֵי סְדוֹם; אֲצִיתוּ לְאוֹרַיְתָא דֶאֱלָהָנָא, עַמָּא, דְּעוֹבָדֵיהוֹן דָּמְיָן לְעַם עֲמוֹרָה.

יא אֵין לִי חֵפֶץ בְּרֹב זִבְחֵי קָדְשֵׁיכֶם, אָמַר ה', שָׂבַעְתִּי אֶת הַתְּרוּמָה שֶׁל עוֹלוֹת אֵילִים וְחֵלֶב מְרִיאִים וְדַם פָּרִים וּכְבָשִׂים וְעַתּוּדִים, בְּכָמוֹ אֵלֶּה אֵין רְצוֹנִי.

יא לָא רַעֲוָא קֳדָמַי בְּסַגִּיאוּת נִכְסַת קוּדְשֵׁיכוֹן, אֲמַר יְיָ, שְׂבַעִית מִסַּת עֲלָוָת דִּכְרִין וּתְרַב פַּטִּימִין וְדַם תּוֹרִין וְאִמְּרִין וְגַדְיָן דִּכְאִלֵּין לָא רַעֲוָא קֳדָמַי בְּהוֹן.

יב כִּי תָבֹאוּ לֵרָאוֹת פָּנָי, מִי בִקֵּשׁ זֹאת מִיֶּדְכֶם לָבוֹא וְלִרְמֹס חֲצֵרָי?

יב כַּד אַתּוּן אָתָן לְאִתְחֲזָאָה קֳדָמַי, מַן תְּבַע דָּא מִיְּדְכוֹן לְמֵיתֵי וּלְאִתְדָּשָׁא עֲזָרָתַי?

יג לֹא תוֹסִיפוּ הָבִיא מִנְחַת גָּזֵל, קָרְבָּן תּוֹעֵבָה הוּא לְפָנָי; בֶּחֳדָשִׁים וּבַשַּׁבָּתוֹת תִּקְרְאוּ מִקְרָא, אֶפֶס עֲוֹנוֹתֵיכֶם לֹא יִתְּנוּ לְקַבֵּל אֶת תְּפִלּוֹתֵיכֶם בְּעֵת מִקְרָאֲכֶם.

יג לָא תוֹסְפוּן לְאַיְתָאָה מִנְחַת אֲנִיסָא, קוּרְבַּן מְרַחַק הוּא קֳדָמַי; יַרְחִין וְשַׁבִּין כְּנִישָׁא אַתּוּן מִתְכַּנְשִׁין, לָא שָׁבְקִין חוֹבֵיכוֹן לְקַבָּלָא צְלוֹתְכוֹן בְּעִדָּן כְּנִישַׁתְכוֹן.

יד יַרְחֵיכוֹן וּמוֹעֲדֵיכוֹן רָחֵק מֵימְרִי, הֲווֹ קֳדָמַי
לְרִיחוּק, אַסְגֵּיתִי לְמִשְׁבַּק.

יד חָדְשֵׁיכֶם וּמוֹעֲדֵיכֶם שָׂנְאָה נַפְשִׁי. הָיוּ לְזָרָא לִי, הִרְבֵּיתִי לִסְלֹחַ.

טו וְכַד כַּהֲנַיָּא פָּרְסִין יְדֵיהוֹן לְצַלָּאָה עֲלֵיכוֹן,
מְסַלְּקְנָא אַפֵּי שְׁכִנְתִּי מִנְּכוֹן, וְאַף כַּד אַתּוּן
מַסְגַּן לְצַלָּאָה, לָא רַעֲוָא קֳדָמַי לְקַבָּלָא
צְלוֹתְכוֹן, מִדִּי יְדֵיכוֹן דַּם זַכַּאי מַלְיָן.

טו וּבְעֵת אֲשֶׁר הַכֹּהֲנִים יִפְרְשׂוּ אֶת כַּפֵּיהֶם לְהִתְפַּלֵּל עֲלֵיכֶם, אַעְלִים אֶת פְּנֵי שְׁכִינָתִי מִכֶּם, וְאַף כִּי תַרְבּוּ תְפִלָּה לֹא יִהְיֶה רָצוֹן מִמֶּנִּי לְקַבֵּל אֶת תְּפִלַּתְכֶם, כִּי יְדֵיכֶם דַּם נָקִי מָלֵאוּ.

טז תּוּבוּ לְאוֹרַיְתָא וְאִדַּכּוּ מֵחוֹבֵיכוֹן וְאַעְדּוּ בִישׁוּת
עוֹבָדֵיכוֹן מִקֳּבֵיל מֵימְרִי, אִתְמְנִיעוּ מִלְּאַבְאָשָׁא.

טז שׁוּבוּ אֶל הַתּוֹרָה, הִזַּכּוּ מֵעֲוֹנוֹתֵיכֶם וְהָסִירוּ אֶת רוֹעַ מַעַלְלֵיכֶם מִנֶּגְדִּי, חִדְלוּ הָרֵעַ.

יז אַלִּיפוּ לְאוֹטָבָא, תְּבַעוּ דִּינָא, זַכּוּ דַּאֲנִיס
הוּנוּ, דִּין יַתְמָא עֲבִידוּ, קַבִּילוּ קְבִילַת אַרְמַלְתָּא.

יז לִמְדוּ הֵיטֵב, דִּרְשׁוּ מִשְׁפָּט, אַשְּׁרוּ חָמוֹץ, עֲשׂוּ מִשְׁפַּט הַיָּתוֹם, קַבְּלוּ תְלוּנַת הָאַלְמָנָה.

יח בְּכֵן כַּד תְּתוּבוּן לְאוֹרַיְתָא, תִּבְעוּן מִן קֳדָמַי,
וְאַעְבֵּיד בָּעוּתְכוֹן, אֲמַר יְיָ; אִם יְהוֹן חוֹבֵיכוֹן
כְּתִימִין כִּצְבְעוֹנִין, כְּתַלְגָּא יְחַוְּרוּן, אִם יַסְמְקוּן
כְּזְהוֹרִיתָא, כַּעֲמַר נְקִי יְהוֹן.

יח וּבְעֵת אֲשֶׁר תָּשׁוּבוּ אֶל הַתּוֹרָה, שַׁאֲלוּ מִמֶּנִּי וַאֲמַלֵּא אֶת בַּקָּשַׁתְכֶם, אָמַר ה'; אִם יִהְיוּ חֲטָאֵיכֶם נִכְתָּמִים כְּאֹדֶם בְּגָדֵי שָׁנִי, כַּשֶּׁלֶג יַלְבִּינוּ, אִם יַאְדִּימוּ כַתּוֹלָע, כְּצֶמֶר לָבָן יִהְיוּ.

יט אִם תֵּיבוּן וּתְקַבְּלוּן לְמֵימְרִי, טוּבָא דְאַרְעָא
תֵּיכְלוּן.

יט אִם תֹּאבוּ וּתְקַבְּלוּ אֶת דְּבָרַי, טוּב הָאָרֶץ תֹּאכֵלוּ.

כ וְאִם תְּסָרְבוּן וְלָא תְקַבְּלוּן לְמֵימְרִי, בְּחֶרֶב
סָנְאָה תִּתְקַטְלוּן; אֲרֵי מֵימְרָא דַּיְיָ גְּזַר כֵּן.

כ וְאִם תַּמְרוּ וְלֹא תְקַבְּלוּ אֶת דְּבָרַי, בְּחֶרֶב הָאוֹיֵב תָּמוּתוּ; כִּי כֵן גָּזַר דְּבַר אֱלֹהִים.

כא אֵיכְדֵין תָּבוּ עוֹבָדָהָא לְמֶהֱוֵי כְּטָעִיתָא; קַרְתָּא
מְהֵימַנְתָּא, דַּהֲוַת מַלְיָא עָבְדֵי דִינָא, קוּשְׁטָא
הֲוָה מִתְעֲבֵד בָּהּ, וּכְעַן אִנּוּן קָטוֹלֵי נַפְשָׁן.

כא אֵיכָה שָׁבוּ מַעֲשֶׂיהָ וְהָיוּ לְמַעֲשֵׂי זוֹנָה; קִרְיָה נֶאֱמָנָה, שֶׁהָיְתָה מְלֵאָה עוֹשֵׂי מִשְׁפָּט, אֱמֶת הָיְתָה נַעֲשֵׂית בָּהּ, וְעַתָּה הִנָּם רוֹצְחֵי נֶפֶשׁ.

כב כַּסְפָּךְ הֲוָה לִפְסוּלָא וְחַמְרֵיךְ מְעָרַב בְּמַיָּא.

כב כַּסְפֵּךְ הָיָה לְסִיגִים וְיֵינֵךְ מָהוּל בַּמָּיִם.

כג רַבְרְבַיִךְ מָרְדִין וְשׁוּתָפִין לְגַנָּבִין, כֻּלְּהוֹן
רָחֲמִין לְקַבָּלָא שׁוֹחֲדָא, אָמְרִין גְּבַר לְחַבְרֵיהּ:
עֲבֵיד לִי טַב בְּדִינִי וַאֲשַׁלֵּם לָךְ בְּדִינָךְ; דִּין
יַתְמָא לָא דָיְנִין וּקְבֵילַת אַרְמַלְתָּא לָא עָלַת
לִקְדָמֵיהוֹן.

כג שָׂרַיִךְ סוֹרְרִים וְחַבְרֵי גַנָּבִים, כֻּלָּם אוֹהֲבִים לְקַבֵּל שֹׁחַד, אוֹמְרִים אִישׁ לַחֲבֵרוֹ: זַכֵּה אוֹתִי בְּדִינִי וְאֶגְמֹל לְךָ בְּדִינֶךָ; מִשְׁפַּט יָתוֹם לֹא יִשְׁפְּטוּ וְרִיב אַלְמָנָה לֹא יָבֹא אֲלֵיהֶם.

כד בְּכֵן אֲמַר רִבּוֹן עָלְמָא, יְיָ צְבָאוֹת, תַּקִּיפָא
דְיִשְׂרָאֵל: קַרְתָּא יְרוּשְׁלֶם אֲנָא עָתִיד
לְנַחָמוּתָא, בְּרַם וַי רַשִׁיעַיָּא, כַּד אִתְגְּלֵי

כד לָכֵן נְאֻם אֲדוֹן הָעוֹלָם, ה' צְבָאוֹת, אֲבִיר יִשְׂרָאֵל: אֶת הָעִיר יְרוּשָׁלַיִם אֲנִי עָתִיד לְנַחֵם, אֲבָל אוֹי לָרְשָׁעִים

בְעֵת אֶגְלֶה לַעֲשׂוֹת שְׁפָטִים, מִשְׁפַּט מְשַׂנְאֵי עַמִּי וְאָשִׁיב נָקָם לְצוֹרְרָי.

לְמֶעְבַּד פּוּרְעֲנוּת דִּין מְסַנְאֵי עַמִּי וַאֲתֵיב נִקְמָא לְבְעֵיל דְּבָבִי.

כה וְאָבִיא עָלַיִךְ מַכַּת עֻזִּי וַאֲנַקֶּה כַּאֲשֶׁר יְנֻקּוּ בַּבּוֹרִית, אֶת כָּל הָרִשְׁעָה וְאָסִיר אֶת כָּל פִּשְׁעָיִךְ.

כה וַאֲתֵיב מְחַת גְּבוּרְתִּי עֲלָךְ, וַאֲבָרֵר, כְּמָא דִמְנַקָּן בְּבוֹרִיתָא, כָּל רִשְׁעָא, וְאַעְדֵּי כָּל חוֹבִךְ.

כו וְאָשִׂים בָּךְ שׁוֹפְטֵי צֶדֶק, יִשְׁרֵי לֵב, כְּבָרִאשׁוֹנָה, וְיוֹעֲצַיִךְ כְּבַתְּחִלָּה, אַחֲרֵי כֵן יִקָּרֵא לָךְ עִיר הַצֶּדֶק, קִרְיָה נֶאֱמָנָה.

כו וַאֲמַנֵּי בִיךְ דַּיָּנֵי קוּשְׁטָא, תָּקְנִין כְּדִבְקַדְמֵיתָא, וּמַלְכֵי מִלְכָךְ, כַּד מִן אַוְלָא, וּבָתַר כֵּן יִתְקְרֵי לָךְ קַרְתָּא דְקוּשְׁטָא, קַרְתָּא מְהֵימַנְתָּא.

כז אִם יֵעָשֶׂה מִשְׁפָּט בְּצִיּוֹן, תִּפָּדֶה, וַאֲשֶׁר קִיְּמוּ אֶת הַתּוֹרָה יָשׁוּבוּ אֵלֶיהָ בִּזְכוּת.

כז צִיּוֹן, כַּד יִתְעֲבֵיד בַּהּ דִּינָא, תִּתְפְּרוּק, וְדַעֲבַדוּ אוֹרַיְתָא יְתוּבוּן לַהּ בִּזְכוּ.

כח וְיִשָּׁבְרוּ הַמֹּרְדִים וְהַפּוֹשְׁעִים יַחְדָּו, וְעוֹזְבֵי תוֹרַת ה׳ יִכְלוּ.

כח וְיִתַּבְּרוּן מָרוֹדִין וְחַיָּבִין כַּחֲדָא, וְדִשְׁבַקוּ אוֹרַיְתָא דַיָי יִשְׁתֵּיצוּן.

כט כִּי תֵבוֹשׁוּ מֵעֲצֵי הַגִּלּוּלִים אֲשֶׁר חֲמַדְתֶּם, וְתִכְנְעוּ עֵקֶב גַּנֵּי הַגִּלּוּלִים אֲשֶׁר בְּטַחְתֶּם בָּהֶם.

כט אֲרֵי תִתְבַּהֲתוּן מֵאִילָנֵי טַעֲוָתָא דַחֲמַדְתּוּן, וְתִתְכַּנְעוּן מִגַּנֵּי טַעֲוָתָא, דְאַתּוּן מִסְתַּיְעִין בְּהוֹן.

ל כִּי תִהְיוּ כְּאֵלָה אֲשֶׁר נָשְׁרוּ עָלֶיהָ, וּכְגַנַּת־מַשְׁקֶה, אֲשֶׁר מַיִם אֵין לָהּ.

ל אֲרֵי תְהוֹן כְּבוּטְמָא, דִּי מִנַּתַּר טַרְפוֹהִי, וּכְגִנַּת שַׁקְיָא דְמַיִן לֵית לַהּ.

לא וְהָיָה חֹסֶן הָרְשָׁעִים כִּנְעֹרֶת פִּשְׁתָּה וּפֹעַל יָדוֹ כְּנִיצוֹץ אֵשׁ, אֲשֶׁר אִם יַקְרִיבוּ אוֹתָם זֶה אֶל זֶה וּבָעֲרוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו: כֵּן יִכְלוּ הָרְשָׁעִים הֵם וּמַעֲשֵׂיהֶם הָרָעִים וְאֵין חָס עֲלֵיהֶם.

לא וִיהֵי תוּקְפֵיהוֹן דְּרַשִׁיעַיָּא כִּנְעוֹרֶת כִּתָּנָא, וְעוֹבַד יְדֵיהוֹן כְּנִיצוֹץ נוּרָא, כְּמָא דְמִקָּרְבִין דִּין לִסְטַר דֵּין וְדָלְקִין תַּרְוֵיהוֹן כַּחֲדָא, כֵּן יְסוּפוּן רַשִׁיעַיָּא, אִנּוּן וְעוֹבָדֵיהוֹן בִּישַׁיָּא, וְלָא יְהֵי עֲלֵיהוֹן חַיִּם.

חֲזוֹן הַמְּגִלָּה הָעָפָה וְהָאֵיפָה.

(זכריה ה).

א וָאָשׁוּב וָאֶשָּׂא אֶת עֵינַי וָאֶרְאֶה וְהִנֵּה מְגִלָּה עָפָה.

א וְתָבֵית וּזְקַפֵּת עֵינַי וַחֲזֵית, וְהָא מְגִלָּא פָּרְחָא.

ב וַיֹּאמֶר אֵלַי: מָה אַתָּה רוֹאֶה? וָאֹמַר: אֲנִי רוֹאֶה מְגִלָּה עָפָה, אָרְכָּהּ עֶשְׂרִים בָּאַמָּה וְרָחְבָּהּ עֶשֶׂר בָּאַמָּה.

ב וַאֲמַר לִי: מָה אַתְּ חָזֵי, וַאֲמָרִית; אֲנָא חָזֵי מְגִלָּא פָּרְחָא, אוּרְכַּהּ עַשְׂרִין אַמִּין וּפוּתְיַהּ עֲשַׂר אַמִּין.

ג וַאֲמַר לִי: דָא מוֹמְתָא, דַעֲתִידָא לְמִפַּק עַל
אַפֵּי כָל אַרְעָא, אֲרֵי כָל דְגָנֵב וּמְכַדֵב, מִדָא
לָקֵי, וְכָל דְקַיֵם בִּשְׁמִי לְשַׁקַר מִדָא לָקֵי.

ד אַפֵּקְתָּהּ, אֲמַר יְיָ צְבָאוֹת, וְתֵעוּל לְבֵית גַנָבָא
וּלְבֵית דִמְקַיֵם בִּשְׁמִי לְשַׁקַר, וּתְבִית בְּגוֹ
בֵיתֵיהּ וּתְשֵׁיצִנֵיהּ וְיַת אָעוֹהִי וְיַת אַבְנוֹהִי.

ה וּנְפַק מַלְאֲכָא דִמְמַלֵל עִמִי וַאֲמַר לִי: זְקוֹף
כְּעַן עֵינָךְ וַחֲזֵי, מַן דְגָלָן אִלֵין.

ו וַאֲמָרֵית: מַן אִנוּן? וַאֲמַר: אִלֵין עַמָא, דַהֲווֹ
נָסְבִין וְיָהֲבִין בִּמְכִילְתָא דְשִׁקְרָא, וַאֲמַר: הָא
אִנוּן גָלָן קֳדָם יָתְבֵי אַרְעָא.

ז וְהָא עַמְמַיָא קְלִילִין מַגְלָן יַתְהוֹן בְּקַלִילוּ, וַאֲתוֹ
עַמְמִין אוֹחֲרָנִין וִיתִיבוּ בְּאַתְרְהוֹן, עַל דַהֲווֹ
נָסְבִין וְיָהֲבִין בִּמְכִילְתָא דְשִׁקְרָא.

ח וַאֲמַר: עַל דָא אִתְחַיַבוּ וּגְלוֹ, עַל דַהֲווֹ נָסְבִין
וְיָהֲבִין בִּמְכִילְתָא דְשִׁקְרָא, וַאֲתוֹ עַמְמִין אוֹחֲרָנִין
וִיתִיבוּ בְּאַתְרֵיהוֹן.

ט וּזְקֵפִית עֵינַי וַחֲזֵית: וְהָא תַרְתֵין מְדִינָן גָלְיָן
לְבֵינֵי מַלְכְוָת עַמְמֵי אַרְעָא, וְעַמְמִין קְלִילִין
מַגְלָן יַתְהוֹן בְּקַלִילוּ, כְּמָא דְמִשְׁתְּדֵי נִשְׁרָא,
וְאַגְלִיאוּ יַת עַמָא, דַהֲווֹ נָסְבִין וְיָהֲבִין
בִּמְכִילְתָא דְשִׁקְרָא, לְבֵינֵי מַלְכְוָת עַמְמַיָא
דְאַרְעָא, דִתְחוֹת כָל שְׁמַיָא.

י וַאֲמָרֵית לְמַלְאֲכָא, דִמְמַלֵל עִמִי: לְאָן אִנוּן מַגְלָן
יַת עַמָא, דַהֲווֹ נָסְבִין וְיָהֲבִין בִּמְכִילְתָא דְשִׁקְרָא?

יא וַאֲמַר לִי: לְאַתְקָנָאָה לְהוֹן אֲתַר בִּמְדִינַת בָּבֶל,
וְיִתְעַכְּבוּן וְיִתְאַחֲרוֹן תַּמָן עַד דְיִמְטֵי זִמְנְהוֹן.

ג וַיֹּאמֶר אֵלַי: זֹאת הָאָלָה, הָעֲתִידָה
לָצֵאת עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ, כִּי כָל
הַגּוֹנֵב וְהַמְכַזֵּב מֻכֶּה עַל יָדָהּ וְכָל
הַנִּשְׁבָּע בִּשְׁמִי לַשָּׁקֶר מֻכֶּה עַל
יָדָהּ.

ד הוֹצֵאתִיהָ, נְאוּם ה' צְבָאוֹת, וּבָאָה
אֶל בֵּית הַגַּנָּב וְאֶל בֵּית הַנִּשְׁבָּע
בִּשְׁמִי לַשָּׁקֶר וְלָנָה בְּתוֹךְ
בֵּיתוֹ וְכִלַּתּוּ וְאֶת עֵצָיו וְאֶת אֲבָנָיו.

ה וַיֵּצֵא הַמַּלְאָךְ הַדּוֹבֵר בִּי וַיֹּאמֶר
אֵלַי: שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה, מִי
אֵלֶּה הַגּוֹלִים.

ו וָאֹמַר: מִי אֵלֶּה? וַיֹּאמֶר: אֵלֶּה
הָעַמִּים, הַלּוֹקְחִים וְנוֹתְנִים בְּאֵיפַת
שֶׁקֶר: וַיֹּאמֶר: הִנֵּה הֵם גּוֹלִים
לְעֵינֵי כָל יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ.

ז וְהִנֵּה עַמִּים קַלִּים מַגְלִים אוֹתָם עַל
נְקַלָּה, וַיָּבֹאוּ עַמִּים אֲחֵרִים וַיֵּשְׁבוּ
בִּמְקוֹמוֹתֵיהֶם עַל אֲשֶׁר לָקְחוּ וְנָתְנוּ
בְּאֵיפַת שָׁקֶר.

ח וַיֹּאמֶר: עַל זֶה נִתְחַיְּבוּ וְהֻגְלוּ,
עַל קַחְתָּם וְתִתָּם בְּאֵיפַת שֶׁקֶר
וַיָּבֹאוּ עַמִּים אֲחֵרִים וַיֵּשְׁבוּ
בִּמְקוֹמוֹתֵיהֶם.

ט וָאֶשָּׂא אֶת עֵינַי וָאֵרֶא וְהִנֵּה שְׁתֵּי
מְדִינוֹת גּוֹלוֹת לְבֵין מַמְלְכוֹת גּוֹיֵי
הָאָרֶץ וְעַמִּים קַלִּים מַגְלִים אוֹתָם עַל
נְקַלָּה כִּמְעוּף הַנֶּשֶׁר, וַיַּגְלוּ אֶת
הָעָם, אֲשֶׁר לָקַח וְנָתַן בְּאֵיפַת
שֶׁקֶר, לְבֵין מַמְלְכוֹת גּוֹיֵי הָאָרֶץ,
אֲשֶׁר תַּחַת כָּל הַשָּׁמָיִם.

י וָאֹמַר אֶל הַמַּלְאָךְ הַדּוֹבֵר בִּי: אָנָה
הֵם מַגְלִים אֶת הָעָם, אֲשֶׁר לָקַח
וְנָתַן בְּאֵיפַת שָׁקֶר?

יא וַיֹּאמֶר אֵלַי: לְהָכִין לָהֶם מָקוֹם
בְּאֶרֶץ בָּבֶל וְשָׁמָּה יֵשְׁבוּ וְיִתְמַהְמְהוּ
עַד בּוֹא עִתָּם.

ג. תַּרְגּוּם הַכְּתוּבִים.

תַּרְגּוּם שֵׁנִי.

על פי צורתו ועניננו תופס התרגום למגלת אסתר, הנקרא בשם „תרגום שני", מקום מיוחד בפני עצמו בין התרגומים אשר לספרי הכתובים. כי התרגום הזה משמש רק במקצת העתקה והסברה לעצם גוף המגלה, תחת אשר ברֻבּוֹ כולל הוא ספורי מוסר ושעשועים, אגדות ודרשות, שאינם קשורים אל גוף המגלה אלא קשר קלוש. בנידון זה יש לו לתרגום שני צביון של מדרש גמור. כנראה אין התרגום הזה אלא מעשה־צרוף ואסף של תרגומים שונים למגלת אסתר, שנאבדו מאתנו, לפי שרק בדרך זו אפשר לבאר את חסר הקשר, אשר בין ענינינו, ואת חליפות הסגנון והלשון המצויות בו. בין ספורי־האגדה, הממלאים את חלקו הראשון של התרגום, צריך לציין ביחוד את אגדות־שלמה ואת אגדת־ירמיהו. בפרוטרוט מתוארים בו גם מעשה עלית אויל מרודך על כסא מלכותו, חרבן בית המקדש וגלות העם. יתכן אשר האגדות ושיחות־הבדים האלה היו משמשות שעשועים לעם לחג הפורים והיו מספרים אותן בבית הכנסת או בשעת הסעודה. במקומות שהתרגום השני מעתיק את גוף המגלה לארמית מצוינת ההעתקה הזאת בדיוקה הנמרץ. סדור תחימתו האחרונה של התרגום השני נעשה, כנראה, רק במאה השלש עשרה או הארבע עשרה.

אֶסְתֵּר מְבַטֶּלֶת אֶת מַחֲשֶׁבֶת הָמָן (פרק ה—ו).

(פרק ה).

א ותלבש אסתר בגדי מלכות ותעמד בשער בית המלך בחצר הפנימית, נכח בית המלך, והמלך יושב על כסא מלכותו נכח פתח הבית.

א וְלַבְשַׁת אֶסְתֵּר לְבוּשָׁא דְמַלְכוּתָא וְקָמַת בִּתְרַע בֵּית מַלְכָּא דָרָא גַוָּיָתָא, לָקֳבֵיל בֵּית מַלְכָּא, וּמַלְכָּא הֲוָה יָתִיב עַל כּוּרְסֵיהּ דְמַלְכוּתָא בְּבֵית מַלְכוּתָא, לָקֳבֵיל תְּרַע בֵּית מַלְכָּא.

ב ויהי כראות המלך את אסתר המלכה עומדת בחצר ותשא חן וחסד מלפניו; ויקומו שרי הטבחים ויבקשו להרג את אסתר, ויושט המלך לאסתר את שרביט הזהב אשר בידו, ותקרב אסתר ותגע בראש השרביט.

ב וַהֲוָה כַּד חֲזָא יַת אֶסְתֵּר מַלְכְּתָא קַיְימָא בְּדַרְתָּא, וְאִתְגַּמְלַת חִנָּא וְחִסְדָּא קֳדָמוֹי, וְקָמוּ אִסְפַּקְלָטוֹרֵי דְמַלְכָּא לְמֵיתֵי לְמִקְטוֹל יַת אֶסְתֵּר; וְאוֹשִׁיט מַלְכָּא לְאֶסְתֵּר יַת שַׁרְבִיטָא דְדַהֲבָא, דִי בִידֵיהּ, וּקְרֵיבַת אֶסְתֵּר וּמְטַת בְּרֵישָׁא דְשַׁרְבִיטָא.

ג ויאמר לה המלך: „מה לך, אסתר המלכה! ומה בקשתך? עד חצי המלכות וינתן לך".

ג וַאֲמַר לָהּ מַלְכָּא: מַה לִּיךְ אֶסְתֵּר מַלְכְּתָא! וּמַה בָּעוּתִיךְ? דְמִן לְפַלְגָא דְמַלְכוּתָא וְאֶתֵּן לָךְ!

ד ויהי כשמע אסתר את הדברים האלה ותחרד ותאמר: „אינני מבקשת מסך דבר, רק אם על המלך טוב, יבוא המלך והמן היום אל המשתה, אשר עשיתי לו".

ד וְכַד שְׁמָעַת אֶסְתֵּר מִלַּיָּא הָאִילֵין, אִתְרַטְטָא וַאֲמַרַת אֶסְתֵּר: לֵית אֲנָא בָעְיָא מִנָּךְ מִדַּעַם, אֱלָהֵין אִין עַל מַלְכָּא יִשְׁפַּר, יֵעוֹל מַלְכָּא וְהָמָן יוֹמָא דֵין לְמִשְׁתְּיָא, דַעֲבָדִית לֵיהּ.

ה וַאֲמַר מַלְכָּא: „קְרוֹן יַת הָמָן וְסַרְהִיבוּ יָתֵיהּ לְמֶעְבַּד יַת פִּתְגָמָא דְאֶסְתֵּר". וַאֲתָא מַלְכָּא וְהָמָן לְשֵׁירוּתָא, דִּי עַבְדַת אֶסְתֵּר.

ו וַאֲמַר מַלְכָּא לְאֶסְתֵּר בְּמִשְׁקְיָא דְחַמְרָא: „מַה שְׁאֶלְתִּיךְ, אֶסְתֵּר מַלְכְּתָא, וְאֶתֵּן לָךְ! וּמַה בָּעוּתִיךְ? דְּמִן לְפַלְגָא דְמַלְכוּתָא, וְאַעְבֵּד!"

ז וַעֲנַת אֶסְתֵּר וַאֲמַרַת: „שְׁאֶלְתִּי וּבָעוּתִי?"

ח עֲנַת מַלְכְּתָא וַאֲמַרַת: „אַנְתְּ מַלְכָּא, אִין קֳדָמָךְ מַלְכָּא טָב, וְאִין אַשְׁכְּחִית חִנָּא וְחִסְדָּא וּרְחִימִין קֳדָמָךְ, וְאִין עַל מַלְכָּא שַׁפִּיר, לְמִתַּן יַת שְׁאֶלְתִּי וּלְמֶעְבַּד יַת בָּעוּתִי, יֵיתֵי מַלְכָּא וְהָמָן לְשֵׁירוּתָא, דִּי אַעְבֵּיד לְכוֹן, וּלְמָחָר אַעְבֵּיד אֵיךְ מִלּוֹי דְמַלְכָּא". וּמְטוּל תְּלָתָא פִּתְגָמִין זְמִינַת אֶסְתֵּר יַת הָמָן לְשֵׁירוּתָא. פִּתְגָמָא קַדְמָאָה: דִּידַעַת אֶסְתֵּר וְחָמַת, הֵיךְ קְטַל הָמָן יַת הֲתָךְ, דַּהֲוָה הָלִיךְ בִּשְׁלִיחוּתָא בֵּין אֶסְתֵּר לְמָרְדְּכַי, וַאֲמַרַת: אַזְמִין יַת הָמָן לְשֵׁירוּתָא, מְטוּל דְּאַעֲקוֹר סִינְאֲתָא מִלִּבֵּיהּ. פִּתְגָמָא תִּנְיָנָא: לְמִירְמֵי טְנָאֳנָא בֵּין אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ לְהָמָן, דְּיֵימַר מַלְכָּא: מַה הִיא הָדָא מִלְּתָא, דְּמִכָּלְהוֹן שִׁלְטוֹנַיָא דִידִי לָא קְרִית אֶסְתֵּר לְשֵׁירוּתָא אֶלָּא הָמָן? פִּתְגָמָא תְּלִיתָאָה: אֲמַרַת אֶסְתֵּר: כָּלְהוֹן דְבֵית יִשְׂרָאֵל עֵינֵיהוֹן עֲלַי תַּלְיָין, דְּאִיבְעֵי מִן מַלְכָּא אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ, לְמִקְטְלֵיהּ לְהָמָן, אֶלָּא אַזְמִין יָתֵיהּ לְשֵׁירוּתָא, מְטוּל דְּנִתְהַפֵּיךְ לִבְּהוֹן דְבֵית יִשְׂרָאֵל, וְנִתְפְּנִין לְוָת אֲבוּהוֹן דִּי בִשְׁמַיָא וְיִבְעוֹן רַחֲמִין מִקֳּדָמוֹי.

ט וּנְפַק הָמָן בְּיוֹמָא הַהוּא חֲדֵי וְשַׁפִּיר לִבָּא; וְכַד חֲמָא הָמָן יַת מָרְדְּכַי יָתֵיב בִּתְרַע בֵּית מַלְכָּא וְלָא קָם וְלָא זָע מִנֵּיהּ, וְאִתְמְלֵי הָמָן עַל מָרְדְּכַי חֶמְתָא.

ה ויאמר המלך: „קראו להמן ומהרו אותו, לעשות את דבר אסתר". ויבא המלך והמן אל המשתה אשר עשתה אסתר.

ו ויאמר המלך לאסתר במשתה היין: „מה שאלתך, אסתר המלכה, וינתן לך! ומה בקשתך? עד חצי המלכות ותעש!"—

ז ותען אסתר ותאמר: „שאלתי ובקשתי?"

ח ותען המלכה ותאמר: „אתה המלך! אם טוב עליך המלך, ואם מצאתי חן וחסד ורחמים לפניך ואם על המלך טוב לתת את שאלתי ולעשות את בקשתי, יבא המלך והמן אל המשתה, אשר אעשה לכם, ומחר אעשה כדבר המלך". ומחמת שלשה דברים הזמינה אסתר את המן אל המשתה. האחת: מפני שידעה אסתר וראתה איך הרג המן את התך, שהיה הולך בשליחות בין אסתר ובין מרדכי, ותאמר: אזמין את המן אל המשתה, כדי לעקור את השנאה מלבו; השנית: להטיל קנאה בין אחשורוש ובין המן, כי יאמר המלך: מה הדבר הזה שמכל שרי המלך קראה אסתר אל המשתה רק את המן? והשלישית, כי אמרה אסתר: עיני כל בית ישראל נשואות אלי, שאבקש מאת המלך אחשורוש להרוג את המן; ולכן אזמין אותו אל המשתה למען יהפך לבם של בית ישראל ויפנו אל אביהם שבשמים ויבקשו רחמים מלפניו.

ט ויצא המן ביום ההוא שמח וטוב לב; וכראות המן את מרדכי יושב בשער בית המלך ולא קם ולא זע ממנו, וימלא המן על מרדכי חמה.—

י ויתאפק המן ויבא אל ביתו, וישלח ויקרא לאוהביו ולזרש אשתו.

י וְאִתְחַמַּס הָמָן וְעַל לְגוֹ בַּיְתֵיהּ, וּשְׁדַר וּקְרָא לְרְחִימוֹי וּלְזֶרֶשׁ אִנְתְּתֵיהּ.

יא ויספר להם המן את כבוד עשרו ואת רוב בניו ואת כל אשר גדלו המלך ואת אשר נשאו על כל השרים ועבדי המלך.

יא וְתַנֵּי לְהוֹן הָמָן יַת יְקָרֵיהּ דְעוּתְרֵיהּ וּרְבוּתָא דִבְנוֹי, וְיַת כָּל מַה דְרוֹמֵם יָתֵיהּ מַלְכָּא, וְיַת כָּל מַה דְנַטֵּיל יָתֵיהּ לְעֵיל מִן כָּל רַבְרְבָנַיָא וְעַבְדוֹי דְמַלְכָּא.

יב ויאמר המן: „אף לא הזמינה אסתר המלכה עם המלך אל המשתה, אשר עשתה, כי אם אותי, וגם למחר אני קרוא לה עם המלך.

יב וַאֲמַר הָמָן: אוֹף לָא זַמֵּינַת אֶסְתֵּר מַלְכְּתָא עִם מַלְכָּא לְשֵׁירוּתָא, דִי עֲבִידַת, אֶלָּא יָתִי, וְאוֹף לְמָחָר אֲנָא אִזְדַמְּנֵית לָהּ עִם מַלְכָּא.

יג וכל זה איננו נותן לי שמחה ואיננו שוה לי, בכל עת אשר אני רואה את מרדכי היהודי יושב בשער המלך".

יג וְכָל כְּדֵין לָא סְלִיק חֶדְוָתָא קֳדָמַי וְלָא שְׁפַר עֲלַי, בְּכָל זְמַן דִי אֲנָא חָמֵי יַת מָרְדְּכַי יְהוּדָאֵי, דְיָתֵיב בִּתְרַע מַלְכָּא.

יד ותאמר לו זרש אשתו וכל אוהביו: „אל האש לא תוכל להשליכו, מפני שניצל ממנה אברהם אביו; בחרב לא תוכל להרגו, מפני שניצל ממנה יצחק אביו; אל המים לא תוכל להטילו, מפני שניצלו מהם משה ובני ישראל; אל גוב האריות לא תוכל להשליכו מפני שניצל ממנו דניאל הנביא; ובכן עשה עץ גבוה חמשים אמה ובבקר אמור למלך ויתלו את מרדכי עליו, כי עד עתה לא נסה איש מהם בתליה על עץ וניצל; ואחרי כן בוא עם המלך אל המשתה שמח". וייטב הדבר לפני המן ויעש העץ (בשביל עצמו).

יד וַאֲמַרַת לֵיהּ זֶרֶשׁ אִנְתְּתֵיהּ וְכָל רְחִימוֹי: „בְּנוּרָא לָא תֵיכוּל לְמִרְמֵיהּ, דְאִשְׁתְּזֵיב מִנֵּיהּ אַבְרָהָם אֲבוֹי; בְּסַיְפָּא לָא תֵיכוּל לְמִקְטְלֵיהּ, דְאִשְׁתְּזֵיב מִנֵּיהּ יִצְחָק אֲבוֹי; בְּמַיָא לָא תֵיכוּל לְשַׁנְּקֵיהּ, דְאִשְׁתְּזִיבוּ מִנְהוֹן מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל; בְּגוֹב אַרְיְוָתָא לָא תֵיכוּל לְמִרְמֵיהּ יָתֵיהּ, דְאִשְׁתְּזֵיב מִנֵּיהּ דָנִיאֵל נְבִיָא; בְּרַם עֲבִיד זְקִיף חַמְשִׁין אַמִּין וּבְצַפְרָא אֱמַר לְמַלְכָּא, וְיִצְלְבוּן יַת מָרְדְּכַי עֲלוֹהִי, דְעַד כְּדֵין לָא אִתְנַסֵּי חַד מִנְהוֹן בִּצְלִיבַת קֵיסָא וְאִשְׁתְּזֵיב; מִן בָּתַר כֵּן עוֹל עִם מַלְכָּא לְבֵית מִשְׁתַּיָא בְּחֶדְוָא". וּשְׁפַר פִּתְגָמָא קֳדָם הָמָן וַעֲבַד קֵיסָא לְגַרְמֵיהּ.

(פרק ו).

א בלילה ההוא עלתה צעקת ילדי ישראל השמימה ונשמעה לפני אדון העולמים בקול גדיים ועזים, עד שהתנודדו כל מלאכי מרום וקמו בבהלה ואמרו איש אל אחיו: „שמא הגיע זמן חרבנו של עולם?" ולפיכך התקבצו וילכו אל אדון העולמים. ענה רבון העולמים ואמר להם: „מה קול גדיים זה שאני שומע?" ענתה מדת הרחמים ואמרה: „לא קול גדיים אתה שומע, אלא קול נערי

א בְּלֵילְיָא הַהוּא סְלִיקַת קְבִילַת רִיבַיָא דְבֵית יִשְׂרָאֵל לִרְקִיעָא וְאִשְׁתַּמַעַת לָקֳדָם מָרֵי עַלְמָא הֵיךְ קַל גַּדְיָן וְעִזָּן, עַד דְאִתְנַדְּדוּ כָּל אַנְגְּלֵי מְרוֹמָא וְקָמוּ מִתְבַּהֲלִין וְאָמְרִין אִלֵּין לְאִלֵּין: „דִלְמָא אָתָא זִמְנָא לְמֶהֱוֵי עָלַם חָרוֹב?" הָא בְּכֵן אִתְכְּנָשׁוּ וַאֲזַלוּ קֳדָם מָרֵי עָלְמָא. עָנֵי רִבּוֹן עָלְמָא וַאֲמַר לְהוֹן: „מַה דֵין קַל גַּדְיָין דִי אֲנָא שְׁמַע?" עֲנַת מִדַת רַחֲמִין וְכֵן אֲמַרַת: „לָא קַל גַּדְיָין אַנְתְּ שְׁמַע, אֱלָהֵן קַל רִיבַיָא

דְבֵית יִשְׂרָאֵל דְאִזְדַמְנוּ לְמֶהֱוֵי קְטִילִין עַל גְזֵירַת הָמָן רַשִׁיעָא״. מִן יַד אִתְמְלֵי מָרֵי עַלְמָא רַחֲמִין וְטִיבוּ עַל עַמֵיהּ: וַאֲמַר לִבְזַע יַת סִיטוּמְתָא, דְאִתְחַתְמָא לְבִישׁ עַל בֵּית יִשְׂרָאֵל, וּפַקִיד לְמַלְאָכָא, דִי מְמַנָא עַל שִׁיגוּשְׁתָּא, וּנְחַת וְשַׁגֵישׁ יַת אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ וּנְדַד יַת שִׁינְתֵיהּ דְמַלְכָּא דַאֲחַשְׁוֵרוֹשׁ; וְאַקְדִים בְּצַפְרָא נְסִים אַפִּין, וַאֲמַר לְשַׁמְשֵׁי סַפְרָא, לְאַיְתָאָה סִפְרָא דִכְרָנַיָא פִּתְגָמֵי יוֹמַיָא, מַה דַעֲרַע לְכָל מַלְכַיָא דִי לְפָרַס וּמָדַי מִן יְמוֹת עָלָם. וְכַד חֲזָא שַׁמְשֵׁי סַפְרָא יַת מַה דְחַוֵי מָרְדְכַי עַל בִּגְתָן וָתֶרֶשׁ, הֲוָה מְהַפֵּךְ יַת פִּצִימֵי סִפְרָא וְלָא הֲוָה צָבֵי לְמִקְרֵי; וַהֲוָה רַעֲוָא מִן קֳדָם מָרֵי עָלְמָא וְאִתְגוֹלְלוּ פִּצִימַיָא מֵאֲלֵיהוֹן וַהֲווֹ מִתְקְרוֹן מִלַיָא מִן גוֹ פִּצִימַיָא קֳדָם מַלְכָּא.

ב וַהֲוֵי מִסְתַּכֵּל וְחָמֵי מָה דִכְתִיב בְּסֵפֶר דִכְרָנַיָא,
דְחַוֵי מָרְדְכַי עַל בִּגְתָנָא וָתֶרֶשׁ, תְּרֵין שִׁלְטוֹנֵי
דְמַלְכָּא, נָטְרֵי רֵישֵׁיהּ דְמַלְכָּא, דִבְעוֹן
לְאוֹשָׁטָא יְדֵיהוֹן לְמִקְטַל לְמַלְכָּא אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ.
ג וַאֲמַר מַלְכָּא: ״מָה אִתְעֲבֵיד יְקָרָא וּרְבוּתָא
לְמָרְדְכַי מְטוּל הָדֵין מִלְתָא?״ וַאֲמַרוּ עוּלֵימוֹי
דְמַלְכָּא מְשׁוּמְשָׁנוֹי: ״לָא אִתְעֲבֵיד עִמֵיהּ מִדַעַם״.
ד וַאֲמַר מַלְכָּא: ״מָן בְּדָרְתָא?״ וְהָמָן עָל לְדָרַת
בֵּית מַלְכָּא בַּרְיָיתָא, לְמֵימַר לְמַלְכָּא,
לְמִצְלַב יַת מָרְדְכַי עַל זְקִיפָא דְאַתְקִין לֵיהּ.
ה וַאֲמַרוּ עוּלֵימוֹי מַלְכָּא לְוָתֵיהּ: ״הָא הָמָן
קָאִים בְּדָרָא״. וַאֲמַר מַלְכָּא: ״יֵעוֹל״.
ו וְעַל הָמָן, וַאֲמַר לֵיהּ מַלְכָּא: ״מַה לְיִתְעֲבֵד
לְגַבְרָא, דִי מַלְכָּא צָבֵי בִּיקָרֵיהּ?״ וַחֲשִׁיב הָמָן
בְּלִבֵּיהּ: מָאן בְּכָל עַבְדוֹי דְמַלְכָּא יַקִיר כְּוָתִי,
וּלְמָאן יִתְרְעֵי מַלְכָּא לְמֶעְבַּד יְקָרָא יַתִּיר מִנִי?
ז עֲנֵי הָמָן וַאֲמַר לְמַלְכָּא: ״גַבְרָא דִי מַלְכָּא
צָבֵי בִּיקָרֵיהּ?

בני ישראל הצפויים להרינה בגזרת המן הרשע. מיד נתמלא אדון העולמים רחמים ורצון על עמו ויאמר לקרוע את החותם, שבו נחתמה הגזרה הרעה על ישראל, ויצו את המלאך הממונה על הבהלה וירד ויבהיל את אחשורוש ויבריח את שנת המלך אחשורוש; ויקם בבקר השכם ופניו זועפים, ויאמר לשמשי הסופר, להביא את ספר זכרונות דברי הימים, אשר עליו היו כתובים קורות מלכי פרס ומדי מימי קדם. ויהי כראות שמשי הסופר את אשר הגיד מרדכי על בגתן ותרש, ויהפך את דפי הספר ולא רצה לקרא בהם; אפס ברצון אדון העולם התגוללו הדפים האלה מאליהם והדברים היו נקראים מעל הדפים מעצמם לפני המלך.

ב וירא ויבן את הכתוב בספר הזכרונות,
אשר הגיד מרדכי על בגתנא ותרש,
שני סריסי המלך, שומרי ראשו,
אשר בקשו לשלוח יד להרוג את
המלך אחשורוש.
ג ויאמר המלך: „מה נעשה יקר וגדולה
למרדכי על זה?" ויאמרו נערי
המלך משרתיו: „לא נעשה עמו
דבר".
ד ויאמר המלך: „מי בחצר?" והמן
בא לחצר בית המלך החיצונה,
לאמר למלך, לתלות את מרדכי
על העץ אשר הכין לו.
ה ויאמרו נערי המלך אליו: „הנה המן
עומד בחצר". ויאמר המלך: „יבוא".
ו ויבא המן, ויאמר לו המלך: „מה
לעשות באיש, אשר המלך חפץ
ביקרו?" ויחשוב המן בלבו: מי בכל
עבדי המלך חשוב כמוני, ולמי יחפץ
המלך לעשות יקר יותר ממני?
ז ויען המן ויאמר אל המלך: „איש
אשר המלך חפץ ביקרו?

ח יביאו לבוש מלכות, אשר לבש בו המלך, וסוס, אשר רכב עליו המלך ואשר נִתן כתר מלכות בראשו.

ט ונתון הלבוש והסוס על יד איש משרי המלך הפרתמים והלבישו את האיש, אשר המלך חפץ ביקרו, והרכיבוהו על הסוס ברחוב העיר וקראו לפניו: „ככה יֵעָשה לאיש, אשר המלך חפץ ביקרו!" ויתבונן המלך אל המן ויחשוב בלבו לאמר: הנה המן מבקש להרגני ולמלוך תחתי, ככל אשר ראיתי במראות הלילה.

י ויאמר המלך להמן: „מהר ובוא לבית גנזי המלך וקח משם מעטה ארגמן טוב ולבוש משי מְרֻקם באבנים טובות, ומרגליות תלויות על ארבע פאותיו, ופעמון זהב ורמון תלויים בו לכל עבר. וקח משם כתר זהב גדול אשר הובאו לי ממדינת מקדוניא ביום הראשון למלכותי; וקח משם את חרבי ואת שריוני, אשר הובאו לי ממדינת כוש, ושני רדידים של מרגליות, אשר הובאו לי ממדינת אפריקא; ובוא אל אורַוַת המלך והוצא משם את סוס המלך, העומד ראשון באורוה, אשר שמו הפּוֹסְרֶגְיוּס (סוס המלך), אשר רכבתי עליו ביום הראשון למלכותי, ואת כל בגדי היקר האלה אשר אמרתי לך לֵךְ והלבש את מרדכי". —ויען המן ויאמר אל המלך: „יש יהודים רבים בשושן הבירה אשר שמם מרדכי, אל מי מהם אלך?" ויאמר אליו המלך: „אל מרדכי היהודי, אשר דבר טוב על המלך, והיושב

ח יַיְתוּן לְבוּשָׁא דְמַלְכוּתָא, דִי הֲוָה לָבִישׁ בֵּיהּ מַלְכָּא, וְסוּסְיָא דִי הֲוָה רָכִיב עֲלוֹי מַלְכָּא, וְאִתְיְהֵב כִּתְרָא דְמַלְכוּתָא בְּרֵישֵׁיהּ.

ט וְיִתְּנוּן לְבוּשָׁא וְסוּסָא עַל יְדוֹי דְגַבְרָא פַּרְתּוֹנָאֵי מִן שַׁלִּיטֵי דְמַלְכָּא, וְיַלְבְּשׁוּן יַת גַּבְרָא, דִי מַלְכָּא צָבֵי בִיקָרֵיהּ, וְאַרְכְּבִינוּן יָתֵיהּ עַל סוּסְיָא בְּאִשְׁקָק דְקַרְתָּא וִיהוֹן מַכְרְזִין קֳדָמוֹי וְיֵימְרוּן: כְּדֵין יִתְעֲבֵיד לְגַבְרָא, דִי מַלְכָּא צָבֵי בִיקָרֵיהּ!" בְּכֵן אִסְתַּכַּל מַלְכָּא וַחֲזָא יַת הָמָן וַחֲשִׁיב בְּלִבֵּיהּ וַאֲמַר: הָמָן לְמִקְטְלִי בָּעֵי וְנַמְלִיךְ חִלּוּפִי בָּעֵי, כְּמָה דִי חֲזֵית בְּחֶזְוָא.

י וַאֲמַר מַלְכָּא לְהָמָן: סַרְהִיב וְעוּל לְבֵית גִּנְזֵי דְמַלְכָּא, וְסַב מִתַּמָּן חַד מִן כִּסוּיָא דְאַרְגְּוָנָא טָבִין, וְסַב מִתַּמָּן לְבוּשָׁא שֵׁירָאָה טָבָא פַּרְגִּינָן, דִמְטַקָּם בְּאַבְנִין טָבִין, וּמַרְגָּלְיָין תַּלְיָין בְּאַרְבַּע קַרְנָתֵיהּ דִידֵיהּ, וְזַגָּא דְדַהֲבָא וְרִמּוֹנָא לְכָל רוּחָא וְרוּחָא. וְסַב מִתַּמָּן כְּלִילָא רַבָּא דְדַהֲבָא, דְאַיְתִיאוּ יָתֵיהּ לִי מִן קַרְיָין מְדִינְתָּא מוֹקְדוֹנְיָא בְּיוֹמָא קַדְמָאָה דְקָמִית בְּמַלְכוּתָא; וְסַב מִתַּמָּן סַפְסִירָא וְשַׁרְיָאנָא דִילִי, דְאַיְתִין לִי יָתֵיהּ מִן כּוּשׁ מְדִינְתָּא וּתְרֵין רַדִידִין דְמַרְגָּלִיתָא, דְאַיְתִיוּן יָתוֹן לִי מִמְּדִינַת אַפְרִיקָא; וּפוּק לְאוּרַוְיָא דְמַלְכָּא וּדְבַר מִתַּמָּן סוּסְיָא דְמַלְכָּא, דְקָאִים בְּרֵישֵׁיהּ דְאוּרְוָתָא, דִי שְׁמֵיהּ שִׁפְּרְגָז, דִי עֲלוֹי רְכִיבִית בְּיוֹמָא קַדְמָאָה דְקָמִית בְּמַלְכוּתָא. וְאִלֵּין מָאנֵי יְקָרָא וּרְבוּתָא, דַאֲמָרִית לָךְ, תֵּיזִיל וְתַעְבֵּיד לְמָרְדְּכַי". עָנֵי הָמָן וַאֲמַר לְמַלְכָּא: „אִית יְהוּדָאִין סַגִּיאִין בְּשׁוּשַׁן בִּירַנְתָּא וְשׁוּמְהוֹן מָרְדְּכַי, לְהֵידֵין מִנְּהוֹן אֵיזִיל?" אֲמַר לֵיהּ (מַלְכָּא): „לְמָרְדְּכַי יְהוּדָאֵי, דִי אֲמַר טַבְתָּא עַל מַלְכָּא, דְיָתִיב עַל תַּרְעָא

דִילִי". וְכַד שְׁמַע הָמָן יַת פִּתְגָמָא הָדֵין, סַגְיָא בְּאֵישׁ עֲלוֹי וְזִיוְיֵהּ אִשְׁתְּנֵי וְעֵינוֹי אִתְחַשְׁכָא וּפוּמָא אִסְתְּלִיף וְרַעֲיוֹנוֹי אִשְׁתַּגִּישׁוּ וְקִטְרֵי חַרְצֵיהּ מִשְׁתָּרִין וְאַרְכּוּבָתֵיהּ דָא לְדָא נַקְשָׁן. עָנֵי הָמָן וַאֲמַר לְמַלְכָּא: „מָרֵי מַלְכָּא, נְפִישִׁין אִינוּן מָרְדְכַי, דְּאִית בְּעַלְמָא, וְלֵית אֲנָא יָדַע עַל הֵידֵין מָרְדְכַי אַתְּ אֲמַר לִי". עָנֵי מַלְכָּא וַאֲמַר לְהָמָן: „הֲלָא אֲמָרִית עַל מָרְדְכַי, דְּיָתִיב בִּתְרַע דִּילִי". עָנֵי הָמָן וַאֲמַר לְמַלְכָּא: „מָרֵי מַלְכָּא, נְפִישִׁין אִינוּן תַּרְעֵי דְמַלְכָּא, וְלֵית אֲנָא יָדַע עַל הֵידֵין תַּרְעָא אַתְּ אֲמַר לִי". עָנֵי מַלְכָּא וַאֲמַר לְהָמָן: „הֲלָא אֲמָרִית לָךְ עַל תַּרְעָא, דְּעָלִין מִבֵּית נְשַׁיָא וְעַד בֵּית מַלְכָּא". עָנֵי הָמָן וַאֲמַר לְמַלְכָּא: „גַּבְרָא הַהוּא סַנְאָה דִילִי וְסַנְאָה דַאֲבָהָתִי, עַסְרָא אַלְפִין כִּכְּרִין כַּסְפָּא יִתְיְהִיבוּן לֵיהּ וַהֲדֵין יְקָרָא לָא יִתְעֲבֵיד לֵיהּ". עָנֵי מַלְכָּא וַאֲמַר לְהָמָן: „עַסְרָא אַלְפִין כִּכְּרֵי כַּסְפָּא זִיל הַב לֵיהּ וְעַל כָּל בֵּיתֵיךְ אֲנָא מַשְׁלִיט לֵיהּ, וְהָדֵין יְקָרָא לָא יִתְמְנַע מִנֵּיהּ". עָנֵי הָמָן וַאֲמַר לְמַלְכָּא: „עַשְׂרָא בְּנִין דְּאִית לִי יִרְהֲטוּן קֳדָם סוּסְיָא דִידָךְ וְהָדֵין יְקָרָא לָא יִתְעֲבֵיד לֵיהּ". עָנֵי מַלְכָּא וַאֲמַר לְהָמָן: „אַתְּ וּבְנָךְ וְאִתְּתָךְ עַבְדִין יְהוֹן לְמָרְדְכַי, וַהֲדֵין יְקָרָא לָא יִתְמְנַע מִנֵּיהּ". עָנֵי הָמָן וַאֲמַר לְמַלְכָּא: „גְּבַר הֶדְיוֹט הוּא, מַנֵּי יָתֵיהּ עַל מְדִינְתָּא חֲדָא אוֹ עַל רִיסְתְּקָא חֲדָא, וַהֲדֵין יְקָרָא לָא יִתְעֲבֵיד לֵיהּ". עָנֵי מַלְכָּא וַאֲמַר לְהָמָן: „עַל מְדִינָן וּמְחוֹזִין אֲנָא מַשְׁלִיט יָתֵיהּ וְכָל מַלְכוּתֵי יַמָּא וְיַבֶּשְׁתָּא יִשְׁתַּמְעוּן לֵיהּ, וְהָדֵין יְקָרָא לָא יִתְמְנַע מִנֵּיהּ". עָנֵי הָמָן וַאֲמַר לְמַלְכָּא: „טִבְעִי וְטִבְעָךְ אָזִיל בְּכָל מְדִינְתָּא, טִבְעָךְ וְטִבְעֵיהּ יֵיזִיל בְּכָל עָלְמָא, וַהֲדֵין יְקָרָא לָא יִתְעֲבֵיד לֵיהּ". עָנֵי

בשער ארמוני". וכשמע המן את הדברים האלה חרה לו היטב ופניו שֻׁנו ועיניו חשכו ופיו התעַוֵת ומחשבותיו נבוכו ואזור חלציו נפתח וברכיו נקשו זו לזו. ויען המן ויאמר למלך: „אדוני המלך, הרבה מרדכי יש בעולם ואיני יודע באיזה מרדכי אתה מדבר אלי". ויען המלך ויאמר אל המן: „הלא אמרתי לך, כי אני מדבר במרדכי היושב בשער המלך". ויען המן ויאמר אל המלך: „אדוני המלך הרבה שערים לארמון המלך ואיני יודע באיזה שער אתה מדבר אלי". ויען המלך ויאמר אל המן: „הלא אמרתי לך, כי אני מדבר בשער אשר דרכו יבאו מבית הנשים אל בית המלך". ויען המן ויאמר אל המלך: „האיש הזה שונאי ושונא אבותי הוא, עשרת אלפים כִּכּרי כסף ינָתנו לו ואל יֵעָשה לו הכבוד הזה". ויען המלך ויאמר אל המן: „עשרת אלפים כִּכּרי כסף לֵך ותן לו ואני משליטהו על כל ביתך, והכבוד הזה אל ימָנע ממנו". ויען המן ויאמר אל המלך: „עשרת הבנים אשר לי ירוצו לפני סוסך והכבוד הזה אל יעשה לו". ויען המלך ויאמר אל המן: „אתה ובניך ואשתך תהיו עבדים למרדכי והכבוד הזה לא ימנע ממנו". ויען המן ויאמר אל המלך: „הלא אדם פשוט הוא, הפקידהו על מחוז אחד או על גליל אחד והכבוד הזה אל יעשה לו". ויען המלך ויאמר אל המן: „לשליט על מחוזות וגלילות אני מפקידהו וכל מדינות הים והיבשה תְסוֹרנה למשמעתו והכבוד הזה אל ימנע ממנו". ויען המן ויאמר אל המלך: „שמעי ושמעך יָצא בכל המדינות, יֵצא שמעך ושמעו בכל העולם כלו ואל יעשה לו הכבוד הזה". ויען

המלך ויאמר אל המן: „האיש אשר דבר טוב על המלך והציל את ראש המלך ממות, יצא שמעו ושמעו בכל המדינות, והכבוד הזה אל ימנע ממנו". ויען המן ויאמר אל המלך: „כתבי דת ואגרות נשלחו לכל מדינות המלך להאביד את עם מרדכי, ואיככה יעשה לו הכבוד ההוא?" ויען המלך ויאמר אל המן: „את האגרות וכתבי הדת, אשר שלחתי, אני מבטל, וכל הכבוד הזה אל יגָרע ממנו". וינער בו המלך שנית ויאמר אליו: „המן, מהר חיש! אל תפל דבר מכל אשר אמרתי לך".

יא ויהי כראות המן הרשע, כי אמרותיו אינן מתקבלות על המלך ודבריו אינם נשמעים, ויבא אל בית גנזי המלך כשקומתו כפופה ולא זקופה, כשהוא אבל וחפוי ראש, וכשאזניו כבדו משמוע ועיניו חשכו מראות ופיו התעוֵת ולבו נשבר ומעיו המרמרו ואזור חלציו נִפְתַּח וברכיו נקשו זו לזו, ויקח משם את לבוש המלך, אשר הובא לו ביום הראשון למלכותו, ואת יתר כלי המלכות ככל אשר צִוָּה. וימהר ויצא משם ויבא אל אורוות המלך ויקח משם את הסוס העומד ראשון באורוה ואשר עדיי זהב היו תלויים עליו. ויאחז ברסן הסוס וישם על שכמו את כלי המלכות, ויחגור את אזורו, וירים את כנפות בגדו, וילך ויעמוד לפני מרדכי הצדיק, ויען ויאמר אליו: „קומה, מרדכי הצדיק, בן אברהם, יצחק ויעקב! שקך ואפרך גברו על עשרת אלפים ככרי הכסף, אשר אמרתי להביא מאוצרי אל אוצר המלך ולא נתקבלו, מפני שאהובים אתם לאביכם שבשמים, אשר בכל

מַלְכָּא וַאֲמַר לְהָמָן: „גַּבְרָא, דִּי אֲמַר טַבְתָא עַל מַלְכָּא וְשֵׁזִיב רֵישֵׁיהּ דְמַלְכָּא מִן קְטָלָא, טִבְעִי וְטִבְעֵיהּ יֵיזִיל בְּכָל עָלְמָא, וְהָדֵין יְקָרָא לָא יִתְמְנַע מִנֵּיהּ". עָנֵי הָמָן וַאֲמַר לְמַלְכָּא: „פְּרוֹדְתַּקִינָן וְאִגַּרְתָא אִישְׁתַּדְרָא לְכָל מְדִינַת מַלְכָּא, לְאוֹבָדָא יַת עַמֵּיהּ דְמָרְדְּכַי, וְהָדֵין יְקָרָא הֵיךְ יִתְעֲבֵיד לֵיהּ?" עָנֵי מַלְכָּא וַאֲמַר לְהָמָן: „אִיגְּרָן וּפְרוֹדְתַּקִינָן, דִּי שַׁדָּרִית, אֲנָא מְבַטֵּיל יָתְהוֹן, וְכָל הָדֵין יְקָרָא לָא יִתְמְנַע מִנֵּיהּ". תִּנְיָנוּת נְזַף בֵּיהּ מַלְכָּא וַאֲמַר לֵיהּ: „הָמָן, בַּעֲגָלָא בַעֲגָלָא לָא תְבַטֵּל פִּתְגָמָא מִן כָּל מַה דַּאֲמַרִית!

יא וְכַד חֲזָא הָמָן רַשִׁיעָא, דְפִתְגָמוֹי לָא מִתְקַבְּלִין קֳדָם מַלְכָּא וְכָל מִלּוֹי לָא מִשְׁתַּמְעִין, עַל לְבֵי גִנְזֵי דְמַלְכָּא, כַּד כְּפִיפָא קוֹמָתֵיהּ וְלָא פְשִׁיטָא, כַּד אָבֵיל וְחָפֵי רֵישֵׁיהּ, כַּד אוּדְנוֹי מְרַטְשָׁן וְכַד עֵינוֹי מְחַשְׁכָן וְכַד פּוּמֵיהּ מִסְתְּלִיף וְכַד לִבֵּיהּ מְטַמְטַם וְכַד מְעוֹהִי מְבַזְעִין וְכַד קִטְרֵי חַרְצֵיהּ מִשְׁתָּרְיָן וְאַרְכֻבָּתֵיהּ דָּא לְדָא נַקְשָׁן, וּנְסֵיב מִתַּמָּן לְבוּשָׁא דְמַלְכָּא, דְּאַיְתִיאוּ יָתֵיהּ בְּיוֹמָא קַדְמָאָה, דִּי קָם בְּמַלְכוּתָא, וּנְסֵיב מִתַּמָּן כָּל מָנֵי מַלְכוּתָא, כְּמַדְּעַם דְּאִתְפְּקַד. וּנְפַק מִתַּמָּן כַּד מְבַהֵל וְעַל לְאוּרְיָא דְמַלְכָּא וּנְסֵיב מִתַּמָּן סוּסְיָא, דְּקָאֵי בְּרֵישׁ אוּרְיָא, דְמִתַּלְיָן בֵּיהּ מְחַטְפִין דְּדַהֲבָא. וְאָחַד בְּרִיסְנֵיהּ דְסוּסְיָא וְכָל מָנֵי מַלְכוּתָא טְעַן עַל כִּתְפוֹי, וּמִתְקַטְרִין קִטְרוֹי וּמְתַלְזוֹן חִילְזוֹי, וַאֲזַל וְקָם עַל מָרְדְּכַי צַדִּיקָא. עָנֵי וַאֲמַר לֵיהּ: „קוּם לָךְ, מָרְדְּכַי צַדִּיקָא, בַּר אַבְרָהָם, יִצְחָק וְיַעֲקֹב, קְדִים לָךְ סַקָּךְ וְקִטְמָךְ לְעַסְרָא אַלְפֵי כִּכְּרֵי כַסְפָּא, דִּי אֲמַרִית לְאַעֲלָא מִבֵּית גִּנְזֵי דִילִי לְבֵי גִנְזֵי דְמַלְכָּא וְלָא אִתְקַבְּלוּן, דְּאִיתֵיכוֹן רְחִימִין מִן קֳדָם אֲבוּכוֹן דְבִשְׁמַיָּא, דִּי בְכָל

עִידָּן דְּאַתּוּן מְצַלָּן קֳדָמוֹי הוּא מְקַבֵּל צְלוֹתְכוֹן וּפָרִיק יַתְכוֹן מִיַּד בַּעֲלֵי דְבָבֵיכוֹן, וְהַשְׁתָּא קוּם לָךְ, מָרְדְּכַי צַדִּיקָא, מִן סַקָּךְ וּמִן קִטְמָךְ וּלְבַשׁ לְבוּשָׁא דְמַלְכוּתָא וּרְכִיב עַל סוּסְיָא דְמַלְכוּתָא!" עָנֵי מָרְדְּכַי צַדִּיקָא וַאֲמַר לְהָמָן: „הָמָן רַשִׁיעָא, בַּר זַרְעָא דְבֵית עֲמָלֵק, אוֹרִיךְ שָׁעָה חֲדָא וְאֵיכוֹל לַחְמָא דְגִידִין וְאֶשְׁתֵּא מַיָּא דְמְרִירָן, וּבָתַר כֵּן תַּפִּיק יָתִי וּצְלוֹב יָתִי עַל צְלִיבָא". עָנֵי הָמָן וַאֲמַר לְמָרְדְּכַי: „קוּם לָךְ מָרְדְּכַי צַדִּיקָא, בַּר זַרְעָא טָבָא, מִן יוֹמֵיכוֹן נִסִּין רַבְרְבִין מִתְעַבְּדִין לְכוֹן; צְלִיבָא דְאַתְקֵינִית, לְבִישָׁתִי אַתְקֵינִית יָתֵיהּ; הַשְׁתָּא קוּם לָךְ, לְבַשׁ לְבוּשָׁא דְמַלְכוּתָא וּרְכִיב עַל סוּסְיָא דְמַלְכוּתָא וּפִתְגָמֵי דְמַלְכָּא לָא תְבַטֵּל". עָנֵי מָרְדְּכַי וַאֲמַר לְהָמָן: „מָאן דְאִיתָא תְּלָתָא יוֹמִין וּתְלָתָא לֵילָוָן בְּצוֹמָא, הֵכְדֵין רָכִיב עַל סוּסְיָא דְמַלְכָּא?" כַּד שְׁמַע הָמָן יַת פִּתְגָמָא הָדֵין, עַל לְבֵי גִנְזֵי דְמַלְכָּא וְאַפֵּיק מִתַּמָּן כָּל מִינֵי בוּסְמִין וּמִשְׁחֲנִין טָבִין, וּמְשַׁח יָתֵיהּ וְאַסְחֵי יָתֵיהּ וְאַלְבֵּישׁ יָתֵיהּ לְבוּשָׁא דְמַלְכוּתָא, וְתַקִּין יָתֵיהּ שַׁפִּיר בְּכָל תִּקּוּנֵי מַלְכוּתָא, וְאוֹכִיל יָתֵיהּ מִן סְעוּדָתָא, דְשַׁדְרַת לֵיהּ אֶסְתֵּר מַלְכְּתָא. וּמִן קֳדָם דְּרָכִיב עַל סוּסְיָא דְמַלְכוּתָא, אִשְׁתַּדְרָא לֵיהּ מִן בֵּית מַלְכָּא עַסְרִין וְשַׁבְעָא אַלְפִין עוּלֵימוֹי בְּחִירֵי וְכַסִּין דְדַהֲבָא בִּימִינֵיהוֹן וְכוּזָא דְדַהֲבָא בִּסְמָאלֵיהוֹן, (דְמַכְרְזִין) וּמְשַׁבְחִין וְאָזְלִין קֳדָם מָרְדְּכַי צַדִּיקָא וְאָמְרִין: „כְּדֵין יִתְעֲבֵיד לְגַבְרָא, דְמַלְכָּא צָבֵי בִּיקָרֵיהּ!" וְכַד חֲזוֹן בֵּית יִשְׂרָאֵל, אָזְלוּ מִן יְמִינֵהּ וּמִן שְׂמָאלֵיהּ וְעָנֵין וְאָמְרִין: הֵיכְדֵין יִתְעֲבֵיד לְגַבְרָא, דְמַלְכָּא

עת שאתם מתפללים אליו הוא מקבל את תפלתכם ומושיע אתכם מיד שונאיכם. ועתה קום נא, מרדכי הצדיק, מתוך שקך ואפרך ולבש את לבוש המלכות ורכב על סוס המלך!" ויען מרדכי הצדיק ויאמר אל המן: „המן הרשע, בן זרעו של עמלק! המתן לי שעה קלה ואֹכל לחם לענה ואשתה מי ראש, ואחר תוציאני ותתלני על העץ". ויען המן ויאמר אל מרדכי: „קום נא, מרדכי הצדיק, בן זרע נגידים, אשר מימות עולם נעשו לכם נפלאות גדולות, כי העץ אשר הכינותי, להוֹתי הכינותיו, ועתה קום נא ולבש את לבוש המלכות ורכב על סוס המלך ואל תסרב לדבר המלך". ויען מרדכי ויאמר אל המן: „האיש היושב שלשה ימים ושלשה לילות בתענית, האומנם יוכל לרכב על סוס המלך?" ויהי כשמוע המן את הדברים האלה ויבא אל בית גנזי המלך ויוציא משם כל מיני בשמים ושמני משחה יקרים, וימסכהו, וירחצהו, וילבישהו את לבוש המלכות, ויקשטהו יפה בכל תכשיטי המלכות, ויאכילהו מן הסעודה, אשר שלחה לו אסתר המלכה. ובטרם ירכב על סוס המלכות נשלחו לו מבית המלך עשרים ושבעה אלף נערים בחורים, אשר נשאו כוסות זהב בימינם וגביעי זהב בשמאלם והיו הולכים לפני מרדכי הצדיק ומשבחים ואומרים: „ככה יעשה לאיש, אשר המלך חפץ ביקרו!" וכשראו זאת בני ישראל הלכו מימינו ומשמאלו וענו ואמרו: „ככה יעשה לאיש, אשר המלך, שברא

את השמים ואת הארץ חפץ ביקרו!" ותביט אסתר ותרא את מרדכי בן אחי אביה לָבוש לבוש מלכות וכתר מלכות בראשו והוא רוכב על סוס המלך, ותשבח ותהלל את אלהי השמים על התשועה הזאת. ובשעה שראתה את מרדכי בן אחי אביה ענתה ואמרה לו: „עליך נתקיים המקרא שכתוב בכתבי הקדש: מקים מעפר דל, מאשפות ירים אביון, להושיבם עם נדיבים וכסא כבוד ינחילם". ואף מרדכי היה משבח ואומר: „הפכת מספדי למחול לי, פתחת שקי ותלבישני לבוש מלכות! ארוממך ה', כי דליתני ולא שמחת אויבי לי".—

דִי בְרָא שְׁמַיָא וְאַרְעָא צָבֵי בִיקָרֵיהּ!" וַאֲדִיקַת אֶסְתֵּר וַחֲזַת יַת מָרְדְּכַי בַּר אֲחוּי דַאֲבוּהָא, דְלָבִישׁ לְבוּשָׁא דְמַלְכוּתָא וְכִתְרָא דְמַלְכוּתָא יָהִיב בְּרֵישֵׁיהּ וְרָכִיב עַל סוּסְיָא דְמַלְכוּתָא, אוֹדִיאַת וְשַׁבָּחַת לֶאֱלָהָא דִשְׁמַיָא עַל פּוּרְקָנָא הָדֵין, וּבְהָא שַׁעְתָּא דַחֲזִיתֵיהּ לְמָרְדְּכַי בַּר אֲחוּי דַאֲבוּהָא עָנְתָה וַאֲמַרַת לֵיהּ: „עֲלָךְ אִתְקַיַּם כְּתָבָא, דִכְתִיב בִּכְתִיבֵי קַדִּישֵׁי: מְקִים מֵעַפְרָא מִסְכֵּינָא וּמִן קִיקַלְתָּא לְמַכִּיכֵי רוּחָא, לְמוֹתָבָא יָתוֹן עִם שַׁלִּיטִינִין וְכוּרְסָא יְקָרָא מַחְסִין יָתוֹן". וְאוּף מָרְדְּכַי שַׁבַּח וַאֲמַר: „הֲפַכְתָּא סַפִּידָא דִידִי לְחֶדְוָתָא, עֲבַרַת סַקָא מִינִי וְאַלְבִּישַׁת יָתִי לְבוּשָׁא דְמַלְכוּתָא! אֲשַׁבַּח יָתָךְ, יְיָ, עַל פּוּרְקִי וְלָא חָדִית יַת (לְבְהוֹן) בַּעֲלֵי דְבָבִי!"

יב אחר זה שב מרדכי אל חצר המלך ביקר ובגדולה רבה; והמן הלך אל ביתו נכלם ואבל וחפוי ראש. בעת ההיא היו בידי המן ארבע אומנויות: סַפָּר, מפני שגזז את שער ראש מרדכי; בַּלָּן, מפני שרחץ אותו; רַכָּב, מפני שנהג את סוסו, וְכָרוֹז, מפני שקרא לפניו: „ככה יעשה לאיש, אשר המלך חפץ ביקרו!"

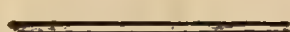
יב וּבְכֵן חֲזַר מָרְדְּכַי לִתְרַע בֵּית מַלְכָּא בִּיקָר וּבִרְבוּ סַגִּיאָה; וְהָמָן אִתְחַסַּף וַאֲזַל לְבֵיתֵיהּ אֲבֵל וְרֵישֵׁיהּ מְכַסֵּי. וּבְהַהִיא שַׁעְתָּא הֲוָא בִידוֹי דְהָמָן אַרְבַּע אוּמָנָן: סַפָּרָא, דְסַפְּרֵיהּ לְמָרְדְּכַי; בַּנָאָה, דְאַסְחֵי יָתֵיהּ; גוּלְיָר, דַהֲוָה נָגֵיד לְסוּסְיָא; כָּרוֹזָא, דַהֲוָה מַכְרִיז קֳדָמוֹי וַאֲמַר: „כְּדֵין יִתְעֲבֵד לְגַבְרָא, דְמַלְכָּא צָבֵי בִיקָרֵיהּ!"

יג ויספר המן לזרש אשתו ולכל אוהביו את כל אשר קרהו; ויאמרו לו חכמיו וזרש אשתו: „האם לא שמעת מימים מקדם על דבר שלשת האנשים היהודים, אשר חיו במדינת בבל, ושמותיהם חנניה, מישאל ועזריה, ואשר בשביל שלא שמעו לדברי

יג וְתַנֵּי הָמָן לְזֶרֶשׁ אִנְתְּתֵיהּ וּלְכָל רְחִימוֹי יַת כָּל מַה דִי אֲרַע יָתֵיהּ; וְאָמְרִין לֵיהּ חַכִּימוֹי וְזֶרֶשׁ אִנְתְּתֵיהּ: לָא שְׁמִיעַ לָךְ מִן קַדְמִיתָא, דַהֲוֹן תְּלָתָא גוּבְרִין יְהוּדָאִין בִּמְדִינַת בָּבֶל, חֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה, וְעַל דְלָא שְׁמַעוּ לְמִילוֹי

(מַלְכָּא) דִנְבוּכַדְנֶצַּר, שְׁדָא יָתוֹן לְאַתּוּנָא דְנוּרָא וּנְפַקוּ מִן שַׁלְהוֹבִיתָא דְנוּרָא וּמוּמָא לָא הֲוָה בְּהוֹן, אֶלָּא נְפַק לִישְׁנָא דְנוּרָא מִגּוֹ אַתּוּנָא וְאוֹקֵיד לְמָאן, דְאָכְלוּ קוּרְצֵיהוֹן, וְאָתוּן חֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה פַּלְטוּן מִן אַתּוּן נוּרָא יָקִדְתָּא. וְהַשְׁתָּא, אִין אִיתוֹי מָרְדְכַי מִן בְּנֵיהוֹן דְגוּבְרַיָּא הָאִינוּן, עוֹבָדוֹי דַמְיָין לְחָד מִנְהוֹן, הֵיךְ דְאַתְּ שָׁרִית לְמִיפַּל קֳדָמוֹי לָא תֵיכוּל לֵיהּ, אֲרֵי מִיפַּל תִּיפֵּל וְלָא תְקוּם.

המלך נבוכדנצר הושלכו אל תוך כבשן אש ויצאו מתוך הלהבה בשלום, אולם לשון אש יצאה מתוך הכבשן ותאכל את האנשים, אשר הלשינו עליהם, וחנניה, מישאל ועזריה ניצלו מטוקד התנור. ועתה, אם מזרע האנשים האלה מרדכי, הרי מעשיו דומים למעשיהם וכאשר החלות לנפול לפניו, לא תוכל לו, כי נפל תפל ולא תקום".

הַסִּפְרוּת הַתַּלְמוּדִית־הַמִּדְרָשִׁית.

בשעה שבספרות התרגומית ובכתבי הסופרים ההילניסטים נראים וניכרים בעליל עקבות ההשפעה הנכרית גם בלשון גם במערכי הדעות, עולים ומבצבצים לפנינו מתוך הספרות התלמודית והמדרשית הצביון העצמי־המקורי, המהות המיוחדת כחטיבה בפני עצמה והפעולה והעלילה המותְנוֹת ועומדות מנטיות פנימיות, דתיות ולאומיות, של הרוח היהודי. הסבה, אשר הביאה לידי יצירת התרגומים (התרגומים הארמיים והסיפטואגינטה), היתה מונחת בתוך התנכרותו של העם ללשון כתבי הקדש. כתבי פילון אינם בעיקרם אלא דין ודברים עם הפילוסופיה השלטת בזמנו, יוסיפוס כתב את דברי ימי היהודים בשביל קוראים מן הגוים; אולם סבתה ותכליתה של אותה העבודה הרוחנית, אשר תוצאותיה נאצרו בתלמוד ובמדרש, מוטבעות ועומדות בתוך העם גופו. גם מקום החזיון שלה נתיחד עד המאה השניה למנין הרגיל רק על אדמת ארץ מולדתה פלשתינא. ההילניזמוס האלכסנדרוני, עד כמה שיצירותיו לא תהיינה מופלאות, הנהו רק פ ר ט אחד בחיי הרוח של העם היהודי. פעולה מתמדת לארך ימים לא חולל. אולם הספרות התלמודית־המדרשית, אשר את ראשית צמיחתה אנו מוצאים כבר בספרים המאוחרים שבכתבי הקדש ואשר התפתחותה הארוכה עד המאה השלש עשרה, הנה עד היום אחד היסודות העיקריים שביהדות, שאי אפשר לה להתקיים בלעדיו ושהיא מכבדת אותו לא רק בתור ירושה ספרותית יקרה מדורות שעברו, אלא גם בתור מדריך בהוה, המורה אותה את הדרך אשר תלך בה ואת הדעות והמחשבות, אשר תהגה בהן ברוח כתבי הקדש.

הנבואה פסקה מישראל. במקום אנשי אלהים, אשר עוד בהיותו בגולה ובמאת השנים הראשונה לשיבתו ממנה עוררו את הלבבות בעזוז דבר אלהים החי והחפשי שהשמיעו, קמו ה„חכמים", המבארים את דבר אלהים. תפקידם היה להשפיע על החיים המדיניים והחברתיים, שהתחילו להתפתח על יסוד העצמות הלאומית המיוחדת, את דעות התורה והנביאים ולתקנם ברוח החק והמשפט הַבִּיבְלִי. כתבי הקדש נעשו אפוא לקנה המדה לכל האמונות והדעות ולכל הפעולות והמעשים. את כל רעיון חדש בדת ובמוסר בקשו ומצאו יראי אלהים בתורה. ואם מן הנמנע היה להם להשתמש לצרך זה בפשט הכתוב כמשמעו, הנה הסתייעו בבאור ובדרש. וכיוצא בזה אירע בשעה שמן הצרך היה להרחיב את אחד מחוקי התורה או לשנותו. ככה הוציאו, למשל, את המקרא „עין תחת עין" מידי פשוטו ודרשוהו במשמעות של עונש ממון בעד הפלת עין וכדומה. דרך הבאור הזה, שאינו מחזיק בפשט הכתוב כמשמעו, נקרא בשם מִדְרָשׁ. אם המסקנה היוצאת מתוך הבאור המדרשי היא דבר של חובה, היא קרויה „הֲלָכָה" [1]), ואם היא דבר לקח היסטורי, דתי או מוסרי, היא קרויה אַגָּדָה [2]).

כנראה היתה כל קריאה מספר התורה והנביאים כרוכה לא רק בתרגום אלא גם בהסברה חפשית של דברי המקרא, אשר תכליתה היתה לבאר לעם את משמעות החקים והמשפטים, לעוררו למלאות אחריהם ולהבינו את מהות הדעות והרעיונות הדתיים, אשר בכתבי הקדש. בגלל העבודה הצבורית הזאת נקראו החכמים הראשונים, אשר בראשם עמד

---

1) מלשון „הלך", כלומר: הליכה ברוח החק, אורח חיים כדת וכמצוה.

2) מלשון „הגיד", כלומר: דבר המסור אל הלב, התלוי בדעתו של היחיד, אם לקבלו או שלא לקבלו.

עזרא, בשם סוֹפְרִים, מבארי הַכְּתוּב. כנסת החכמים האלה נקראה בשם „אנשי כנסת הגדולה" ובידה היה הכח והשלטון לחֹק חוקים. בתור חֶבֶר של מחוקקים לא צמצמו אנשי כנסת הגדולה את פעולתם רק בבאור דברי התורה בלבד, אלא היו מתקנים גם תקנות מדעתם, כדי להגין על החק ולעשות „סייג לתורה". הסך הכולל של תקנות החקים, שתקנו אנשי כנסת הגדולה או אשר מוצאן עוד מזמן קדום מזה, היה ל„תורה שבעל פה". מדרך הטבע היה, שתורה שבעל פה זו, ככל חק של קבוץ מדיני או חֶבֶר עממי, שאינם עומדים על מקום אחד בהתפתחותם, צריכה היתה ברבות הימים להשתנות ולהתרבות. הסנהדרין שהיה לה יפוי כח של מתן חקים לאחר כך, קבעה לפי זה תקנות חדשות בהסכם עם תנאי המדינה והחברה שנשתנו. דרך זה של המשכת פִּתּוּחַ החקים אינו פוסק אפילו באבדן השלטון המדיני, ורק תחום פעולתו הוגבל על ידי ההגבלות הפוליטיות.

חוקי התורה שבעל פה לא נכתבו על ספר, אלא נשתמרו בזכרון ונמסרו מפה אל פה. מתחלה נמסרו יחד הם וטעמיהם, כלומר יחד עם הבאור המדרשי, אשר כעבור עת מועטה ערכו ותקנו לו כללים קבועים, אולם לאחר זמן השמיטו את הטעמים האלה ורק החוק ה„פשט נשמר בזכרון. בצורה זו נכללו החוקים (ההלכות), כשהם סדורים לפי עניניהם, במשנה שלנו. על כל מורה (תַּנָּא) מוטל היה לקבוע בזכרונו קובץ הלכות כזה, כדי לשנות אותו לתלמידיו. אולם רק הקובץ של ר' יהודה הנשיא נתקבל ונתאשר מאת הכל. משאר הקובצים נשתמרו בידינו רק שברים הנקראים בשם בָּרַיְתָא (כלומר, משנה העומדת מחוץ לספר־המשנה המקובל) וקובץ שלם אחד הנקרא בשם תּוֹסֶפְתָּא (הוספות להמשנה). בהקובצים האלה, כמו בהמשנה, אנו מוצאים רק הלכות מועטות, הבאות כרוכות עם הבאור המדרשי שלהן. לעומת זה נשתמר מספר מרובה של הלכות מוטעמות כאלה בצורה של פירוש בַּמְכִילְתָא לספר שמות, בַּסִפְרָא לספר ויקרא וּבַסִפְרֵי לספרי במדבר ודברים.

באותם המקומות שאין בהם דבר חוק ומשפט אנו מוצאים בקובצי הבאורים, הנזכרים לאחרונה, גם עניני אגדה, אשר על פיהם תתברר לנו היטב צורת האגדה בתחלת ברייתה. אולם הצורה הקדומה הזאת, שהיתה עדיין פשוטה וחמורה, לא התאימה כל צרכה אל המטרה המכוונה, לתת לפני העם את כל שפעת המסורה ההיסטורית, את אוצרות האגדות ואת הרעיונות הדתיים והמוסריים אם בתבנית השקפה קלה ודברי כבושין או בצורת פתגם, משל וכו'. מטעם זה מן ההכרח היה שהחבור עם דבר הכתוב יהא הולך ורופף יותר ויותר. ובאמת נעשה ברבות הימים השמוש, שהשתמשו דורשי הדרשות בדברי הכתוב לצרך תקון הלבבות, חפשי ביותר. דרשות כאלה, המיוסדות על אחד הפסוקים מכתבי הקדש והכוללות הגיוני מוסר ועניני למודים שונים, נקבצו, על פי רוב קטעים קטעים, אל תוך ספרים מיוחדים, הנקראים בשם „מִדְרָשׁ". הקובץ המדרשי היותר מאוחר נסדר על ידי שמעון הדרשן במאה השלש עשרה ונקרא בשם „ילקוט". אפס גם בספרי הלכה מפוזרים חלקי אגדה מרובים. חלקי האגדה של התלמוד הבבלי נאספו בספר „עין יעקב" על ידי ר' יעקב חביב ונדפסו בקונסטנטינופול בשנת 1511.

עם חתימת המשנה לא באה עבודת ההלכה לידי עמידה. מתוך שהמשנה גופה היתה נזקקת להסברה, לפרוש ולהכרעה בינה ובין הלכות אחרות (הבריתות), אשר לא בכל דבר היא מתאימה אליהן, ועל ידי זה נעשתה היא עצמה ענין לחקירה, לפיכך הרחיבה את תחום תלמוד ההלכה ועוררה מחדש את התשוקה להתעסק בה. ולא זו בלבד, אלא שגם החיים, שהלכו הלך והתפתח, הצריכו תמיד קביעות תקנות חדשות, ואת התקנות האלה היו מפיקים ברצון מתוך המשנה או לכל הפחות השתדלו להוכיח, שאינן סותרות אותה. כל הדברים האלה נתנו לבתי המדרש, אשר פרחו בארץ ישראל ואחר

כך גם בבבל, די חומר לוכוחים מפורטים, אשר על החריפות שבהם אנו משתוממים עוד ביום. הַהֲוָיוֹת של בתי המדרש שבארץ ישראל כלולות ואצורות בתלמוד הירושלמי, ושל בתי המדרש שבבבל—בתלמוד הבבלי. ההויות האלה משמשות באור רחב ומקיף לדברי המשנה. והיטיב אשר אמר צונץ, כי „שני החבורים האלה משמשים לנו מין קוֹרְפּוּס יוּרִיס תיאולוגי, המוסר לנו בדיוק את ההלכה ואת הוכוחים הכרוכים בה יחד עם כל הבאורים המתיחשים אליה ומתוך כך הוא נעשה לראי בהיר המראה לנו בעליל את תקופות העתים ואת בני האדם ואינו מעלים את כל יתרון ואת כל מגרעת שבהם".

I. הַתַּלְמוּד.

A. הַמִּשְׁנָה.

המשנה, אשר עצם משמעותה הוא: תלמוד, הוראה, ושאחר כך היה עיקר שמושה במובן: ענין התלמוד, כוללת בששה סדרים את כל מערכת חוקי היהדות, ככל אשר התפתחו והשתלשלו עד זמן סדורה. מסדר המשנה היה ר' יהודה הנשיא, שחי במאה השניה לִמנין הרגיל. הוא השתמש לצרך זה בקובצי משנה קדומים, שכבר היו מצויים לפניו, קבע את הנוסח של כל מאמר הלכה, ובדברים שהיו בהם חלוקי דעות נשא ונתן עם חבריו ועם תלמידיו, כיצד לקבוע את ההלכה. לעת זקנתו בקר ר' יהודה הנשיא עוד הפעם את קובץ החוקים המסודר על ידו והגיה אותו. אולם למרות זאת שלחו תלמידיו, אחרי מותו, שוב את ידם בגוף המשנה ועשו בו שנויים ותקונים. הם החליפו את סדרן של המשניות, הכניסו בהן, לצרך הבירור, הוספות וגם הרשו לעצמם לעשות עוד מעשי תקונים אחרים. אולם כנגד המעשה הזה קמו עד מהרה מערערים, אשר אמרו, כי השנויים האלה, שנעשו במשנתו של ר' יהודה הנשיא, לא הועילו לתקונה, אלא, אדרבה, עוד קלקלו אותה. לפנינו מונחת משנתו של ר' יהודה הנשיא בשלשה נוסחאות, הנבדלים זה מזה גם בסדר חלקיהם גם בתכן עניניהם; האחד מהם הוא גוף המשנה, כפי שהוא מצוי בההוצאות המיוחדות של המשנה אשר בידנו; השני מחובר עם התלמוד הירושלמי, והשלישי—עם התלמוד הבבלי. אנו אין לנו ענין כאן אלא עם הנוסח הראשון.

לפי תכן למודיה ערוכה המשנה בששה סדרים, הנקראים בקצור על שם ראשי התבות שלהם „ש"ס" (ששה סדרים). הסדר הראשון, זְרָעִים, כולל אחת עשרה מסכתות ועוסק במצוות התלויות בעבודת האדמה; הסדר השני, מוֹעֵד, כולל שתים עשרה מסכתות ועוסק בדיני החגים והימים־הטובים; הסדר השלישי, נָשִׁים, כולל שבע מסכתות ועוסק ביחוד בדיני הנשואים; הסדר הרביעי, נְזִיקִין, כולל עשר מסכתות ועוסק בדיני ממונות ונפשות; הסדר החמישי, קָדָשִׁים, כולל אחת עשרה מסכתות ועוסק בדיני הקרבנות ועניני ההקדש; הסדר הששי והאחרון, טְהָרוֹת, כולל שתים עשרה מסכתות ועוסק בדיני טומאה וטהרה. כל הקובץ כולל אפוא ששים ושלש מסכתות; כל מסכתא נחלקת לפרקים וכל פרק נחלק למשניות, שהן מעין סעיפי ההלכות. מספר כל פרקי המשנה 524—523.

בדבר השאלה אימתי נכתבה המשנה, אם בזמן סדורה על ידי ר' יהודה הנשיא או בזמן מאוחר, יש הרבה חלוקי דעות, אולם העיקר הדבר לדעת מתי נאסרה כתיבת

ההלכות ועד כמה נתקבל האיסור הזה מאת כל החכמים. בשעה שגדולי התורה בספרד כמו ניסים בן יעקב מקירואן (987), שמואל הנגיד (993), אברהם בן דאוד, יהודה הלוי והרמב"ם (במאה השתים עשרה) מחזיקים בדעה, שהמשנה נכתבה על ידי ר' יהודה הנשיא, סוברים שרירא גאון (1070), ר' שלמה יצחקי (רש"י, 1040-1105) ואחרים, שהיא נכתבה בזמן מאוחר. אנו נוטים להדעה, כי קובץ המשנה נכתב עוד לפני סופה של המאה השניה. מאמרו של ר' יוחנן (במאה השלישית) ש„כותבי הלכות כשורף התורה" אינו ראיה לסתור את הדעה הזאת, מפני שאפשר הדבר שהוא מכֻוָן כנגד כותבי הלכות חדשות.

המשנה היא מצבה ספרותית נעלה של העם היהודי, וערכה גדול מאד לחקר תולדות הדת, המשפט, המדינה והמוסר שלו. היא משמשת בבואה לעלילותיה ויצירותיה של היהדות במשך ימי חיי המדינה השניה ובמאתים השנים שלאחריה. בשביל כך היתה מעלת למוד המשנה גדולה מאד בעיני אמוראים שונים. ככה נאמר במקום אחד בתלמוד בשבת המשנה כדברים האלה: „העוסקים במקרא—מדה ואינה מדה; במשנה—מדה ונוטלים עליה שכר; בתלמוד—אין לך מדה גדולה מזו. ולעולם הֱוֵה רץ למשנה יותר מן התלמוד" (בבא מציעא לג.). ור' יוחנן אמר: „במי אתה מוצא מלחמתה של תורה?—במי שיש בידו חבילות של משנה" (סנהדרין מ"ב). ור' זירא (במאה השלישית) קרא על העוסק בגמרא את הכתוב „כל ימי עני רעים", והעוסק במשנה היה בעיניו בבחינת „וטוב לב משתה תמיד" (בבא בתרא קמ"ח). ורק מן המאה הרביעית, כשהתגברו הויות התלמוד, הגיעו אלינו מאמרים, שאינם מביעים כבוד מרובה ביותר להמשנה. (ווינטר—ווינשה).

חַכְמֵי הַמִּשְׁנָה [1]

החכמים, הנזכרים במשנה בתור יוצרי החק והמשפט היהודי ומרחיביו, מתיחשים אל שלש התקופות האלה:

א. תְּקוּפַת הַסּוֹפְרִים.
ב. תְּקוּפַת הַזּוּגוֹת.
ג. תְּקוּפַת הַתַּנָּאִים.

א. בשם „סופרים" נקראים בתלמוד החכמים הנחשבים ליורשי הקבלה של עזרא ושחיו במשך מאתים שנים לאחריו. להם מיחסים תקנות שונות הנקראות בשם „דברי סופרים", „תקנות סופרים". החכמים האלה נקראים גם „אנשי כנסת הגדולה". מלבד עזרא ושמעון הצדיק, שהיה „משיירי אנשי כנסת הגדולה", מונה המסורה בין מספר חברי הכנסת הזאת, אשר יש מטילים ספק בקיומה [2], עוד שנים עשר שמות אנשים, הנזכרים בכתבי הקדש (הנביאים חגי, זכריה, מלאכי ואחרים).

בין אנשי כנסת הגדולה ובין דור החכמים הבאים אחריהם עומד אנטיגָנוס איש סוכו, תלמידו של שמעון הצדיק. ממנו נשאר רק מאמר אחד על דבר ערך עבודת אלהים שלא לשם קבלת שכר.

---

1) על פי פיריפירקוביץ: התלמוד, ההיסטוריה שלו ותכנו. חלק ראשון, המשנה, פטרבורג 1897 (רוסית) וע"פ הרמאן שטראק: מבוא התלמוד, ליפציג 1908 (גרמנית).

2) החוקר ההולאנדי קואינן בספרו: „על אנשי כנסת הגדולה", אמשטרדאם 1876 (הולא נדית)

ב. בשם זוגות נקראים החכמים, אשר שקדו על שמירת התורה שבעל פה והתפתחותה במשך מאה וחמשים השנים האחרונות שלפני המנין הרגיל. זוגות כאלה היו חמשה:

1) יוֹסֵי בֶּן יוֹעֶזֶר וְיוֹסֵי בֶּן יוֹחָנָן.
2) יְהוֹשֻׁעַ בֶּן פְּרַחְיָה וְנִתַּי הָאַרְבֵּלִי.
3) יְהוּדָה בֶּן טַבַּאי וְשִׁמְעוֹן בֶּן שֶׁטַח.
4) שְׁמַעְיָה וְאַבְטַלְיוֹן.
5) הִלֵּל וְשַׁמַּאי (בזמנו של הורדוס הגדול).

אל התקופה הזאת מתיחש גם יוחנן כהן גדול, המפורסם במשנה בתקנותיו (סוטה ט, י). על דבר חייהם ופעולותיהם של כל החכמים האלה לא נשתמרו בידינו אלא מסורות בלתי ברורות. בפרק הראשון מפרקי אבות מובאים בשמם מאמרים ופתגמים שונים.

ג. תלמידי הלל ושמאי פותחים את תקופת התנאים[1]) שהיתה תקופה היסטוריה לאמתה ונמשכה יותר ממאתים שנה (עד שנת 90 למנין הרגיל). את כל התנאים אנו מחלקים לארבעה דורות.

A. הַדּוֹר הָרִאשׁוֹן לַתַּנָּאִים.

המצוינים שבין ראשי התקופה הזאת, המתיחשת אל המאה הראשונה למנין הרגיל, היו:
1) בית שמאי ובית הלל. 2) עקביה בן מהללאל. 3) רַבָּן[2]) גמליאל הזקן, 4) חנניה סגן הכהנים. 5) רבן שמעון בן גמליאל. 6) רבי יוחנן בן זכאי. 7) רבי צדוק, 8) אליעזר בן יעקב.

אל התקופה הזאת מתיחשים עוד:

9) אדמון הדיין. 10) חנן הדיין. 11) נחום המדי. 12) נחוניא בן הקנה, 13) חנינא בן דוסא.

B. הַדּוֹר הַשֵּׁנִי לַתַּנָּאִים (90—130 למנין הרגיל):

1) רבן גמליאל השני דְּיַבְנֶה. 2) ר' דוסא בן הרכינס. 3) ר' אליעזר בן הורקנוס. 4) ר' יהושע בן חנניה. 5) ר' אליעזר בן עזריה.

אליהם מתיחשים עוד:

6) ר' פַּפְּיָס. 7) ר' יוסי הכהן. 8) ר' שמעון בן נתנאל. 9) ר' אלעזר בן ערך. 10) אלעזר בן צדוק. 11) אבא שאול בן בָּטְנִית. 12) שמואל הקטן. 13) נחום איש גמזו. 14) בן פַּטּוּרִי. 15) אלעזר המודעי. 16) לְוִיטָס איש יבנה.

C. הַחֲבוּרָה הַצְּעִירָה שֶׁל הַדּוֹר הַשֵּׁנִי לַתַּנָּאִים:

1) ר' טרפון. 2) ר' ישמעאל בן אלישע. 3) ר' עקיבא בן יוסף. 4) ר' יוחנן בן נורי. 5) ר' יוסי הגלילי. 6) ר' שמעון בן נַנָּס. 7) שמעון בן עַזַּאי. 8) שמעון בן זומא. 9) אלישע בן אבויה.

---

1) כך נקראו החכמים גדולי ההוראה הנזכרים במשנה או שחיו בתקופת יצירתה.
2) הכנוי „רבן" היה שם הכבוד של אחדים מבני בניו של הלל הנשיא.

אל הקבוצה הזאת מתיחשים עוד: אלעזר הַסְמָא, יוחנן בן ברוקא, חנניה בן תרדיון, יוסי בן קיסמא, אלעזר בן פְּרָטָא, יהודה בן בבא, חנניה בן אנטיגנוס, אליעזר בן יהודה איש ברתותא, שמעון התימני ותלמידי ר׳ עקיבא: חנניה בן חכינאי, ר׳ שמעון השיקמוני, ר׳ חידקא. מחוץ לארץ ישראל חיו: מתיא בן חרש, יהודה בן בתירא וחנניה בן אחיו של יהושע בן חנניה.

D. הַדּוֹר הַשְּׁלִישִׁי לַתַּנָּאִים (130—160 למנין הרגיל):

1) ר׳ מאיר. 2) ר׳ יהודה בן אלעאי. 3) ר׳ יוסי בן חֲלַפְתָּא. 4) ר׳ שמעון בן יוחאי. 5) ר׳ אלעזר בן שַׁמּוּעַ. 6) ר׳ יוחנן הסנדלר. 7) ר׳ אליעזר בן יעקב. 8) ר׳ נחמיה. 9) ר׳ יהושע בן קרחא. 10) ר׳ שמעון בן גמליאל.

אל הדור הזה מתיחשים עוד החכמים האלה:

11) ר׳ אליעזר בן יוסי הגלילי. 12) ר׳ ישמעאל בן יוחנן ברוקא. 13) ר׳ חנניה בן עקביה. 14) ר׳ חנניה בן עֲקַשְׁיָא. 15) איסי בן עֲקַבְיָה. 16) איסי בן יהודה. 17) ר׳ נְהוֹרָאי. 18) אבא יוסי בן דוֹסְתָּאִי. 19) ר׳ שמעון שְׁזוֹרִי.

אליהם מתיחשים עוד תלמידיו של ר׳ ישמעאל, ר׳ יאשיה ור׳ יונתן, הנזכרים במקומות הרבה במכילתא ובספרי.

E. הַדּוֹר הָרְבִיעִי לַתַּנָּאִים (160—220 למנין הרגיל):

בני החבורה הגדולה: 1) ר׳ נתן הבבלי. 2) סומכוס בן יוסף. 3) ר׳ אליעזר בן ר׳ שמעון (בן יוחאי). 4) ר׳ יוסי בן יהודה. 5) ר׳ שמעון בן אלעזר. 6) ר׳ יהודה הנשיא.

F. בני החבורה הצעירה, בני דורו ותלמידיו של ר׳ יהודה הנשיא: 1) ר׳ חייא. 2) בר קַפָּרָא. 3) ר׳ שמעון חלפתא. 4) לוי בר סיסי. 5) ר׳ מיאשא.

סֵדֶר זְרָעִים

הסדר הזה כולל את המסכתות האלה.

1) בְּרָכוֹת,—על הברכות והתפלות, וביחוד על התפלות שבכל יום.
2) פֵּאָה,—על דיני השארת יבול האדמה לעניים בשעת הקציר והלקט.
3) דְּמַאי,—על הפירות המוטלים בספק אם הרימו מהם את התרומות והמעשרות.
4) כִּלְאַיִם,—על תערובות מין בשאינו מינו (צמחים, בהמות ובגדים).
5) שְׁבִיעִית,—על דיני שנת הַשְּׁמִטָּה.
6) תְּרוּמוֹת,—על דיני התרומה, וביחוד דיני התרומה הגדולה (תרומת הכהנים).
7) מַעַשְׂרוֹת,—על דיני המעשרות, וביחוד על המעשר הראשון ללוים.
8) מַעֲשֵׂר שֵׁנִי,—על המעשר השני הנאכל הוא או דמיו בירושלים.
9) חַלָּה,—על תרומת הבצק הניתנת לכהנים.
10) עָרְלָה,—על דיני איסור אכילת הפירות, שנושא העץ בשלש השנים הראשונות.
11) בִּכּוּרִים,—על הקרבת בכורי הפירות במקדש.

בְּרָכוֹת.

פרק ד.

תְּפִלַּת רַבִּי נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה.

ב) רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפלה קצרה. אמרו לו: מה מקום לתפלה זו? אמר להם: בכניסתי אני מתפלל, שלא תֶאֱרַע תַּקָּלָה על ידי, וביציאתי אני נותן הוֹדָיָה על חלקי.

תפלת אדם בכל יום.

ג) רבן גמליאל אומר: בכל יום מתפלל אדם שמונה עשרה. רבי יהושע אומר: מֵעֵין שמונה עשרה. רבי עקיבא אומר: אם שגורה תפלתו בפיו, יתפלל שמונה עשרה, ואם לָאו מעין שמונה עשרה.

ב) מה מקום—מה טיבה? תַּקָּלָה—מכשול. שלא תארע תקלה על ידי—שלא אכשל בדבר הלכה וחברי ילעגו עלי, נמצא אני מביאם לידי עונש בשביל הלעג הזה. על חלקי—על גורלי, שאני מיושבי בית המדרש.

ג) מעין שמונה עשרה—תפלה שיש בה קצור כל שמונה עשרה הברכות וזוהי תפלת „הביננו ה' אלהינו לדעת דרכך" וכו'.

תפלת קבע אינה תפלת תחנונים. תפלה במקום סכנה.

ד) רבי אליעזר אומר: העושה תפלתו קֶבע אין תפלתו תחנונים. רבי יהושע אומר: המהלך במקום סכנה, מתפלל תפלה קצרה. אומר: הושע השם את עמך, את שארית ישראל, בכל פָּרָשַׁת הָעִבּור יהיו צרכיהם לפניך, ברוך אתה ה׳ שומע תפלה.

פרק ה.

ההכנה לתפלה. העמידה בשעת התפלה.

א) אין עומדים להתפלל אלא מתוך כֹּבֶד ראש. חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים כדי שֶׁיְּכַוְּנוּ את לבם למקום. אפילו המלך שואל בשלומו—לא ישיבנו, ואפילו נחש כרוך על עֲקֵבוֹ—לא יפסיק.

תפלת הגשמים. תפלת ההבדלה.

ב) מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים. ושואלין הגשמים בברכַּת השנים. והבדלה בחונן הדעת. רבי עקיבא אומר: אומרה ברכה רביעית בפני עצמה. רבי אליעזר אומר: בהודאה.

הָעֲבָרָה לפני התיבה.

ג) האומר: „על קן צפור יגיעו רחמיך" ו„על טוב יזכר שמך", „מודים מודים",—מְשַׁתְּקִין אותו. העובר לפני התיבה וטעה, יעבור אחר תחתיו, ולא יהא סַרְבָן באותה שעה. ומנין הוא מתחיל? מתחלת הברכה שטעה בה.

ד) העובר לפני התיבה לא יענה אחר הכהנים אמן, מפני הטירוף; ואם אין שם כהן אלא הוא, לא ישא את כפיו ואם הַבְטָחָתו, שהוא נושא את כפיו וחוזר לתפלתו, רשאי.

המתפלל וטעה.

ה) המתפלל וטעה, סימן רע לו; ואם שליח צבור הוא, סימן רע לשולחיו, מפני שֶׁשְּׁלוּחוֹ של אדם כְּמוֹתוֹ. אמרו עליו על רבי חנינא בן

ד) קֶבַע—חוק קבוע ותמידי. פרשת העבור—אפילו בשעה שהם פורשים לעבירה.

א) היו שוהים—היו ממתינים ומכינים את עצמם לתפלתם, כדי להתפלל בכונה. למקום—לאלהים. ואפילו המלך—דוקא מלך ישראל, אבל למלך נכרי ישיב כדי שלא יהרגנו.

ב) גבורות גשמים—„משיב הרוח ומוריד הגשם". ושואלים הגשמים—„ותן טל ומטר". בהודאה—בברכת „מודים אנחנו".

ג) האומר—שליח צבור האומר בתפלתו: כשם שהגיעו רחמיך על קן צפור ואסרת לקחת את האם על הבנים, כן תרחם עלינו. משתקין אותו—מפני שהוא עושה את מדותיו של הקב"ה רחמים והן אינן אלא גזרות מלך על עבדיו. „ועל טוב"—משמע שעל הרע לא נודה לו. „מודים מודים"—נראה כאלו היו שתי רשויות ואנו מודים לשתיהן. סַרְבָן—מַסְרֶה, מתעקש.

ד) מפני הטירוף—שלא תתבלבל דעתו ויטעה. לא ישא את כפיו—שמא לא יוכל לכוין להזר לתפלתו מאימת הצבור. ואם הבטחתו—אם בטוח הוא.

דוסא, שהיה מתפלל על החולים, היה אומר: זה חי וזה מת. אמרו לו: מִנַּיִן אתה יודע? אמר להם: אם שגורה תפלתי בפי, יודע אני שהוא מקוּבָּל, ואם לאו, — יודע אני שהוא מטוּרף.

פרק ט.

ברכה על הנסים. א) הרואה מקום, שנעשו בו נסים לישראל, אומר: „ברוך שעשה נסים לאבותינו במקום הזה!". מקום שנעקרה ממנו עבודת כוכבים, אומר: „ברוך שעקר עבודת כוכבים מארצנו!".

ברכה על מראות הטבע ועל בשורות טובות ורעות. ב) על הזיקין ועל הַזְוָעוֹת ועל הברקים ועל הרעמים ועל הרוחות אומר: „ברוך שכחו וגבורתו מלא עולם!" וְעל ההרים ועל הגבעות ועל הימים ועל הנהרות ועל המדברות אומר: „ברוך עושה מעשה בראשית!" ר' יהודה אומר: הרואה את הים הגדול אומר: „ברוך שעשה את הים הגדול!" בזמן שרואה אותו לפרקים. על הגשמים ועל הבשורות הטובות אומר: „ברוך הטוב והמטיב!" ועל בשורות רעות אומר: „ברוך דיין האמת!".

ג) בנה בית חדש וקנה כלים חדשים אומר: „ברוך שהחיינו!" מברך על הרעה מעין הטובה, ועל הטובה מעין הרעה. הצועק לְשֶׁעָבַר, הרי זו תפלת שוא. כיצד? היה בא בדרך ושמע קול צוחה בעיר ואמר: „יהי רצון, שלא יהיה בתוך ביתי", — הרי זו תפלת שוא.

ד) הנכנס לְכְרַךְ מתפלל שתים, אחת בכניסתו ואחת ביציאתו. בן עזאי אומר: ארבע, — שתים בכניסתו, ושתים ביציאתו. ונותן הודאה לשעבר, וצועק לעתיד לבא.

חובת הברכה על הרעה. ה) חייב אדם לברך על הרעה, כשם שהוא מברך על הטובה שנאמר (דברים ו) ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך „ובכל מאדך". „בכל לבבך" — בשני יצריך, ביצר טוב וביצר רע.

ה) שהוא מטורף — שהחולה אבד. פירוש אחר: התפלה מטורפת ואינה מקובלת.

ב) לפרקים — חייב לברך על מראה הים רק כשרואה אותו לפרקים, אחת לשלשים יום.

ג) על הרעה מעין הטובה — אף על פי שהרעה הבאה על האדם עלולה להביא לידי תוצאות טובות, בכל זאת מברכים עליה „ברוך דיין אמת", ולהיפך: אם גם הטובה הבאה על האדם גורמת לו בסופה רעות, חייב הוא לברך עליה „ברוך הטוב והמיטיב". הצועק לשעבר — המתפלל על המעשה שכבר נעשה.

ד) הנכנס לכרך — במקום שיש שליטים רעים. אחת בכניסתו — שיכנס לשלום. ביציאתו — הוא נותן הודאה שֶׁיָּצָא בשלום. שתים בכניסתו — אחת שֶׁיִּכָּנֵס לשלום, ואחת על שנכנס בשלום. שתים ביציאתו — אחת שֶׁיֵּצֵא בשלום, ואחת — הודיה על שֶׁיָּצָא בשלום. הודאה לשעבר — מפני שחייב אדם לברך על הטובה, שכבר באה עליו, ולהתפלל על הטובה, שתבא עליו בעתיד.

„ובכל נפשך" – אפילו הוא נוטל את נפשך. „ובכל מאדך" – בכל ממונך. דבר אחר: „בכל מאדך"–בכל מדה ומדה, שהוא מודד לך, הֱוֵי מודה לו במאד מאד. לא יָקֵל אדם את ראשו כנגד שער
איסור הקלת ראש כנגד המקדש. המזרח, שהוא מכוּוָן כנגד בית קדשי הקדשים. לא יִכָּנֵס להר הבית במקלו ובמנעלו ובפוּנְדָתוֹ ובאבק שעל רגליו, ולא יעשנו קַפֶּנְדַּרְיָא, ורקיקה מִקַּל וָחוֹמֶר. כל חותמי ברכות שהיו במקדש היו אומרים: „מן העולם". מְשֶׁקִּלְקְלוּ הצדוקים ואמרו: אין עולם אלא אחד,–התקינו שיהיו
תקנת שאלת השלום. אומרים „מן העולם ועד העולם". והתקינו שיהא אדם שואל את שלום חברו בשם, שנאמר (רות ב׳): „והנה בעז בא מבית לחם ויאמר לקוצרים: „ה׳ עמכם!" ויאמרו לו: „יברכך ה׳!" ואומר (שופטים ו׳): „ה׳ עמך גבור החיל!" ואומר (משלי כ״ג): „אל תבוז, כי זקנה אמך". ואומר (תהלים קי״ט): „עת לעשות לה׳ הפרו תורתך". ר׳ נתן אומר: הפרו תורתך משום עת לעשות לה׳.

פֵּאָה.

פרק א.

הדברים שאין להם שיעור. א) אלו דברים שאין להם שיעור: הפאה, והבכורים, וְהָרֵאָיוֹן, וגמילות חסדים, ותלמוד תורה. אלו דברים, שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא: כבוד אב ואם, וגמילות חסדים, והבאת שלום בין אדם לחבירו, ותלמוד תורה כנגד כולם.

ה) בכל מדה ומדה–בין לטובה ובין לרעה. פּוּנְדָתוֹ–אזור חלול שמחזיקים בו ממון. קַפֶּנְדַּרְיָא–קצור הדרך, כלומר: לא יעבור דרך המקדש, כדי לקצר את הלוכו. ורקיקה מקל וחמר–על אחת כמה וכמה שהיא אסורה; כל חותמי ברכות–במקדש היה המברך אומר בסוף כל ברכה: ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם. משקלקלו הצדוקים–שכפרו בעולם הבא. בשם–בשם ה׳, ואין בזה משום זלזול כבוד אלהים. אל תבוז וגו׳–אל תבוז את התקנות, שתקנו זקני האומה. עת לעשות וגו׳–כדי לעשות את רצונו של מקום מותר להפר דברי התורה, ואף השואל בשלום חברו עושה רצונו של מקום.

א) הפאה–פאת השדה, שאדם חייב להניח לעניים בשעת הקציר כבתוב: „לא תכלה פאת שדך בְּקֻצְרֶךָ"–אין לה שעור וקצב מן התורה, אלא מדתה תלויה ברצונו של בעל השדה, אבל מדרבנן יש לה שעור. והבכורים–כבתוב: „ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה׳ אלהיך". וְהָרֵאָיוֹן–הקרבנות, שאדם מקריב בשעת הראותו את פני ה׳, ככתוב: „שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך"–אין להם שיעור. וגמילות חסדים–מעשי הצדקה אין להם שיעור, אלא איש כנדבת לבו. ותלמוד תורה–ככתוב: והגית בו יומם ולילה. אוכל פירותיהן–מקבל עליהם שכר. והקרן וגו׳–ועיקר הגמול יקבל בעולם הבא. כנגד כולם–שקול וחשוב ככולם יחד.

שיעור הפאה. ב) אין פוחתין לפאה משׁשים, ואף על פי שאמרו, אין לפאה שיעור. הכל לפי גוֹדֶל השדה, ולפי רוב העניים, ולפי רוב הָעֲנָוָה.

מקום הפאה. ג) נותנין פאה מתחלת השדה וּמֵאֶמְצָעָהּ. רבי שמעון אומר: ובלבד שיתן בסוף כשיעור. ר' יהודה אומר: אם שייר קֶלַח אחד, סומך לו משום פאה. ואם לאו, אינו נותן אלא משום הפקר.

איזו דברים חייבים בפאה. ד) כלל אמרו בפאה: כל שהוא אוכל, וְנִשְׁמָר, וגידוליו מן הארץ, ולקיטתו כְאֶחָת, ומכניסו לקיום—חייב בפאה. והתבואה וְהַקִּטְנִיּוֹת בִּכְלָל הזה.

ה) ובאילָן: הָאוֹג והחרובין והאגוזים וְהַשְּׁקֵדִים והגפנים והרמונים והזיתים והתמרים חייבין בפאה.

פרק ב.

כמה פאות נותנים מן השדה. ה) הזורע את שדהו מין אחד, אף על פי שהוא עושהו שתי גרנות, נותן פאה אחת. זְרָעָהּ שני מינין, אף על פי שֶׁעֲשָׂאָן גורן אחת, נותן שתי פאות. הזורע את שדהו שני מיני חטין: עֲשָׂאָן גורן אחת, נותן פאה אחת, שתי גרנות—נותן שתי פאות.

ו) מעשה שזרע ר' שמעון איש המצפה לפני רבי גמליאל, ועלו ללשכת הגזית ושאלו, אמר נחום הַלַּבְלָר: מְקוּבָּל אני מרבי מִיאָשָׁא, שקבל מֵאַבָּא, שקבל מזוגות שקבלו מן הנביאים. הֲלָכָה לְמשה מסיני: בזורע את שדהו שני מיני חטין,—אם עשאן גורן אחת, נותן פאה אחת, שתי גרנות—נותן שתי פאות.

ב) אין פוחתים וגו'—אין מניחים פאה פחות מן החלק הששים של השדה. הכל וגו'—הכל לפי שיעור גודל השדה. ולפי רוב העניים—אם השדה קטן והעניים מרובים, ישאיר יותר מאחד מששים. הענוה-הקציר, הכל לפי הקציר, אם רב ואם מעט הוא.

ג) נותנים פאה וגו'—מותר להניח פאה גם בתחלת השדה וגם באמצעה. כשיעור-אינו יוצא ידי חובתו אלא עד שיתן גם בסוף השדה את השיעור של אחד מששים (והרע"ב מפרש „בשיעור": כדי תשלום השיעור של אחד מששים יחד עם מה שהשאיר בתחלת השדה ובאמצעה). קלח—גבעול. סומך לו—מוסיף עליו, אם השאיר בסוף השדה אפילו גבעול אחד הוא מצרף אליו את אשר השאיר במקום אחר ודין פאה לו, ואם לאו, אינו יוצא ידי חובת פאה, ומה שנתן במקום אחר נחשב להפקר אשר גם העשירים זוכים בו.

ד) ונשמר—ולא הפקר. וגידוליו מן הארץ—ולא כמהין ופטריות שאין להם שורש בארץ. ולקיטתו כאחת—שמלקטים אותו בבת אחת, ולא פירות האילן, הנלקטים לא בבת אחת אלא לפי זמן התבשלותם. ומכניסו לקיום—ולא צמחים שאינם מתקיימים לאורך ימים, אלא מתקלקלים מיד.

ה) האוג—נערבערבוים дубильное дерево.

ו) לַבְלָר—סופר.

פרק ד.

אין הפאה נקנית במעשי־קנין שונים.

ג) נטל מקצת פאה וּזְרָקָהּ על השאָר, אין לו בה כלום. נפל לו עליה, ופירש טליתו עליה, מעבירין אותו הימנה. וכן בְּלֶקֶט, וכן בעומר השכחה.

דרך קצירת הפאה.

ד) פאה אין קוצרין אותה בְּמַגָּלוֹת, ואין עוקרין אותה בקרדומות, כדי שלא יכו איש את רעהו.

כמה פעמים ביום נותנים פאה לעניים.

ה) שלש אַבְעָיוֹת ביום: בשחר ובחצות ובמנחה. רבן גמליאל אומר: לא אמרו, אלא כדי שלא יפחתו. רבי עקיבא אומר: לא אמרו, אלא כדי שלא יוסיפו. של בית נמר היו מלקטין על החבל ונותנים פאה מכל אומן ואומן.

איזהו לקט.

י) איזהו לקט? הנושר בשעת הקצירה. היה קוצר מלא ידו, תלש מלא קֻמְצוֹ—הכהו קוץ ונפל מידו לארץ, הרי הוא של בעל הבית. תוך היד ותוך המגל—לעניים; אחר היד ואחר המגל—לבעל הבית. ראש היד וראש המגל - רבי ישמעאל אומר: לעניים; רבי עקיבא אומר: לבעל הבית.

ג) נטל וגו׳—אם אחד מן העניים לקח מקצת פאה וזרק אותה על שאר הפאה המחוברה אל הקרקע, כדי לקנות אותה לעצמו ולהרחיק בכך את יתר העניים. אין לו בה כלום—קונסים אותו ומוציאים מידו אפילו את אשר כבר לקט. וכיוצא בזה אם נפל עליה או פירש בגדו עליה, אין זה מעשה קנין.

ד) אסור לעניים לקצור את הפאה במגלות ובקרדומות, פן יבאו לידי ריב ויכו איש את רעהו.

ה) אַבְעָיָה—בקשה, דרישה. שלש פעמים ביום נזקק בעל השדה לבקשת העניים ובא אל השדה, כדי שיקחו פאה. בשחר—מפני המיניקות, שילדיהן ישנים בשחר ויש להן פנאי ללקט. ובחצות—שאז באים התינוקות ללקט. ובמנחה—מפני הזקנים, ההולכים על משענתם ואינם מגיעים לשדה אלא עד שעת המנחה. כדי שלא יפחתו—משלש פעמים. אבל יכולים הם להוסיף כחפצם. כדי שלא יוסיפו—מותר להפחית ולא להוסיף. בית נָמָר-שם מקום. של בית נמר-אנשי בית נמר. היו מלקטים על החבל—היו קושרים חבל בצד הקמה וקוצרים עד כלות החבל ומשיירים פאה וחוזרים וקושרים את החבל וקוצרים ומשיירים פאה עד תום הקצירה. מכל אוּמָן—מכל שורה.

י) הנושר—השבלים הנופלות בשעת הקצירה. תוך היד—אם נפלו שבלים מאותן שההזיק בידו או במגלו. מאחר היד—הנופל מאחר היד, מחמת נדנוד ידו, ומאחר המגל, מחמת תנועת המגל, הרי זה של בעל הבית, מפני שהשבלים לא נפלו דרך קצירה. ראש היד וראש המגל-אם ידו מלאה שבלים ואחדות מהן מבצבצות מבין ראשי אצבעותיו ונופלות לארץ; וכן גם בראש המגל. לעניים-מפני שדומה לתוך היד ולתוך המגל. לבעל הבית-מפני שדומה לאחר היד ולאחר המגל.

פרק ה.

בעל הבית העובר ממקום למקום דינו כעני.

ד) בעל הבית שהיה עובר ממקום למקום וצריך ליטול לקט, שכחה ופאה ומעשר עני, יִטּוֹל. וכשיחזור לביתו ישלם, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: עני היה באותה שעה.

זכות העניים על הפאה.

ו) המוכר את שדהו, המוכר מותר והלוקח אסור. לא ישכור אדם את הפועלים על מְנָת שילקט בנו אחריו. מי שאינו מניח את העניים ללקוט, או שהוא מניח את אחד, ואחד לא, או שהוא מְסַיֵּעַ את אחד מהן, הרי זה גוזל את העניים. על זה נאמר: (משלי כ״ב) „אל תסיג גבול עולים״.

שכחת העומר.

ז) העומר שֶׁשְּׁכֵחוּהוּ פועלים ולא שְׁכֵחוֹ בעל הבית, שכחו בעל הבית ולא שכחוהו פועלים, עמדו עניים בפניו או שחיפוהו בקש, הרי זה אינו שכחה.

פרק ו.

מדת השכחה.

ה) שני עומרים שכחה, ושלשה אינן שכחה. שני צבורי זיתים וחרובין שכחה, ושלשה אינן שכחה. שני הוּצְנֵי פשתן שכחה, ושלשה אינן שכחה.

מדת הפרט. מדת הלקט.

שני גרגרים פֶּרֶט, ושלשה אינן פרט. שני שבלים לקט, ושלשה אינן לקט. אלו כדברי בית הלל, ועל כולן בית שמאי אומרים: שלשה לעניים וארבעה לבעל הבית.

פרק ח.

מדת המעשר לעניים.

ה) אין פוחתין לעניים בגורן מחצי קב חטים וקב שעורים. רבי מאיר אומר: חצי קב. קב וָחֵצִי כוסמין וקב גרוגרות או מָנֶה דְבֵלָה. רבי עקיבא אומר: פְּרָס. חצי לוג יין; רבי עקיבא אומר: רביעית. רביעית שמן; רבי עקיבא אומר: שמינית. ושאר כל הפירות—אמר אבא שאול: כדי שימכרם ויקח בהם מזון שתי סעודות.

ו) **המוכר מותר**—בלקט, שכחה ופאה אם הוא עני. **על מנת וגו׳**—בתנאי שבנו של הפועל ילקט אחריו לקט, שכחה ופאה ובשביל זה יוזיל לו משכרו. **גבול עולים**—כתוב „עולם״ ודורשים „עולים״, הם עולי מצרים, כלומר המצוות והחקים שנצטוו בני ישראל במדבר בעלותם ממצרים.

ז) **חיפוהו**—כסוהו.

ה) **הוצני**—גבעולי. **גרגרים**—גרגרי ענבים. **פֶּרֶט**—ככתוב: „ופרט כרמך לא תלקט״ (ויקרא יט).

ה) **אין פוחתין**—כשמחלקין מעשר עני בגורן, שאין אֹכֶל מצוי שם, אין נותנים לכל עני פחות מן השיעור האמור בזה, מפני שכתוב (דברים כו) „ואכלו בשעריך ושבעו—הרי שצריך לתת לעני כדי שביעה; אבל המחלק מעשר עני לא בגורן, אלא בביתו, נותן כרצונו. **כּוּסְמִין**—בוכווייצען, гречиха. **גרוגרות**—תאנים יבשות. **מָנֶה**—משקל מאה דִינָרִים, ומשקל הדינר ששה מעים, ומשקל המעה ט״ז גרגרי שעורים. **דְּבֵלָה**—תאנים כבושות במכבש. תאנים כאלה אינן נמכרות אלא במשקל. **פְּרָס**—חצי מנה.

מדת הצדקה לעניים.

ז) אין פוחתין לעני, העובר ממקום למקום, מככר בפונדיון, מארבע סאין בסלע. לָן, נותנין לו פרנסת לינה. שָׁבַת, נותנין לו מזון שלש סעודות. מי שיש לו מזון שתי סעודות, לא יטול מן התמחוי. מזון ארבע עשרה סעודות, לא יטול מן הקופה. והקופה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה.

גבית הצדקה וחלוקתה.

מי ראוי לקבל לקט, שכחה ופאה.

ח) מי שיש לו מאתים זוז, לא יטול לקט, שכחה ופאה ומעשר עני. היו לו מאתים חסר דינר, אפילו אלף נותנין לו כְּאַחַת, הרי זה יטול. היו ממושכנים לבעל חובו או לכתובַּת אשתו, הרי זה יטול. אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו.

ענשו של מי שאינו צריך ליטול ונוטל.

ט) מי שיש לו חמשים זוז והוא נושא ונותן בהם, הרי זה לא יטול. וכל מי שאינו צריך ליטול ונוטל, אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות. וכל מי שצריך ליטול ואינו נוטל, אינו מת מן הזקנה עד שיפרנס אחרים משלו; ועליו הכתוב אומר (ירמיה יז): „ברוך הגבר אשר יבטח בה', והיה ה' מבטחו". וכן דיין שדן דין אמת לַאֲמִתּוֹ. וכל מי שאינו לא חִגֵּר ולא סומא ולא פִסֵּחַ ועושה עצמו כאחד מהם, אינו מת מן הזקנה עד שיהיה כאחד מהם, שנאמר: (משלי יא) „ודורש רעה תבואנו", ואומר (דברים טז): „צדק צדק תרדוף". וכל דיין שלוקח שוחד ומטה את הדין, אינו מת מן הזקנה עד שעיניו כהות, שנאמר (שמות כג): „ושוחד לא תקח כי השוחד יעור פקחים".

ענשו של דיין הלוקח שוחד.

ז) אין פוחתין-אין ממעטים לתת צדקה לעני פחות מככר לחם; הנמכר במחיר פונדיון (מין מטבע, חצי זוז). מארבע סאין—כשהתבואה נמכרת ארבע סאין בסלע. לן—אם נשאר ללון. פרנסת לינה-צרכי הלינה (מטה, כרים, כסתות). שבת-אם נשאר ליום השבת. שלש סעודות-שחייב אדם לאכול בשבת שלש סעודות. תמחוי—כלי שבו היו אוספים גבאי הצדקה בכל יום תבשיל לעניים. התמחוי נחלק בכל יום, ולפיכך מי שיש לו מזון שתי סעודות לא יטול ממנו. הקופה-קופת הצדקה, שהיתה מתחלקת מערב שבת לערב שבת. בשנים-שני גבאים היו גובים אותה. בשלשה-חלוקת הקופה לעניים נעשתה על ידי שלשה אנשים, לפי שעליהם היה להעריך במה לתת לכל עני ולכן דינה כדיני הממונות, שהיו דנים אותם בשלשה.

ח) מאתים זוז—סכום כזה היה מספיק בזמן ההוא לפרנסת איש לשנה תמימה. אין מחייבין אותו—את האיש הנוטל פאה.

ט) נושא ונותן בהם—עושה בהם מסחר ועסק. חגר—צולע על רגל אחת. פסח—צולע על שתי רגליו. ודורש רעה—הלא הוא מי שעושה עצמו בעל מום. צדק צדק—הלא הוא דיין שדן דין אמת.

בִּכּוּרִים.

פרק ג.

מעשה הפרשת הבכורים. א) כֵּיצַד מפרישין הבכורים? יורד אדם בתוך שדהו ורואה תאנה שֶׁבִּכְּרָה, אשכול שבכר, רמון שבכר, קושרו בְּגֶמִי ואומר: „הרי אלו בכורים". רבי שמעון אומר: אף על פי כן חוזר וקורא אותם „בכורים" מֵאַחַר שֶׁיִּתָּלְשׁוּ מן הקרקע.

סדר העלאת הבכורים. ב) כיצד מעלין את הבכורים? כל העיירות שֶׁבַּמַּעֲמָד מתכנסות לעיר של מעמד, וְלָנִין ברחובה של עיר, ולא היו נכנסין לבתים, וּלְמַשְׁכִּים היה הממונה אומר: „קומו ונעלה ציון, אל בית ה' אלהינו!"

סדר התהלוכה לירושלים. ג) הקרובים מביאים התאנים והענבים, והרחוקים מביאים גְּרוֹגְרוֹת וְצִמּוּקִים. והשור הולך לפניהם וקרניו מצופות זהב ועטרה של זית בראשו. החליל מכה לפניהם, עד שהגיעו קרוב לירושלים.

סדר קבלת פני מביאי הבכורים בירושלים. הגיעו קרוב לירושלים, שלחו לפניהם וְעִטְּרוּ את בכוריהם. הפחות והסגנים והגזברים יוצאים לקראתם: לפי כבוד הנכנסים היו יוצאים. וכל בעלי אוּמָּנִיּוֹת שבירושלים עומדים לפניהם ושואלין בשלומם: „אחינו אנשי מקום פלוני באתם לשלום!".

סדר התהלוכה להר הבית. ד) החליל מכה לפניהם עד שמגיעין להר הבית. הגיעו להר הבית, אפילו אגריפס המלך נוטל הסל על כתפו ונכנס עד שמגיע לעזרה. הגיע לעזרה ודברו הלוים בשיר: „ארוממך ה' כי דליתני ולא שמחת אויבי לי" (תהלים ל).

ה) הגוזלות שעל גבי הסלים היו עולות. ומה שבידם נותנים לכהנים.

א) בכורים—הפירות המבוכרים שהיו מביאים למקדש ככתוב: „ולקחת מראשית כל פרי האדמה" וגו' (דברים כו). גֶמִי—פַּאפִּירוּס. מאחר שיתלשו—וכל זמן שלא נקרא עליהם שם בכורים כשהם תלושים, אינם בכורים.

ב) העיירות שבמעמד—כל עם ישראל נחלק לעשרים וארבעה מעמדות, כנגד עשרים וארבע משמרות הכהונה והלויה, ומכל מעמד ישבו שלוחים בירושלים, כדי לעמוד על הקרבת קרבנות הצבור. השלוחים האלה נקראו בשם „אנשי המעמד" והיו מתחלפים בכל שבוע, מעמד יוצא ומעמד נכנס. לעיר—של ראש המעמד. ולמשכים—בבקר השכם. הממונה—ראש המעמד.

ג) הקרובים—לירושלים. גרוגרות—תאנים יבשות. צמוקים—ראזינען изюмъ מפני שפירות חיים היו מתקלקלים בדרך הרחוקה. השור—המזומן לקרבן שלמים. שלחו—שלוחים לירושלים להודיע את דבר ביאתם. עטרו—סדרו וקשטו אותם בפירות אחרים. הפחות—סגני הכהונה. הסגנים—סגני הלוים. לפי כבוד הנכנסים—לפי מספר הנכנסים היה מספר היוצאים לקראתם.

ה) שעל גבי הסלים—רגילים היו לתלות מאחורי הסלים תורים ובני יונה. מה שבידם—הגוזלות שבידם.

סדר הקרבת הבכורים. י) עודהו הסל על כתפו, קורא מ„הגדתי היום לה' אלהיך" (דברים כו) עד שגומר כל הַפָּרָשָׁה. ר' יהודה אומר: עד „ארמי אובד אבי". הגיע ל„ארמי אובד אבי" מוריד הסל מעל כתפו ואוחזו בשפתותיו. וכהן מניח ידו תחתיו ומניפו, וקורא מ„ארמי אובד אבי" עד שהוא גומר כל הפרשה, ומַניחו בצד המזבח, והשתחוה ויצא.

תקנת הקראת פרשת הבכורים. ז) בראשונה כל מי שיודע לקרות–קורא, וכל מי שאינו יודע לקרות, מַקְרִין אותו. נמנעו מלהביא, התקינו שיהיו מקרין את מי שיודע ואת מי שאינו יודע.

עשירים ועניים. ח) העשירים מביאים בכוריהם בִקְלָתוֹת של כסף ושל זהב והעניים מביאין אותם בסלי נצרים של ערבה קלופה, והסלים והבכורים נִיתְּנִין לכהנים.

שְׁבִיעִית.

פרק י.

הדברים שהשביעית משמטת. א) שביעית מְשַׁמֶּטֶת את הַמִּלְוֶה בשטר ושלא בשטר. הַקָּפַת הֶחָנוּת אינה משמטת. ואם עשאה מלוה הרי זה משמט. רבי יהודה אומר: הראשון, הראשון משמט. שְׂכַר שכיר אינו משמט, ואם עשאו מלוה, הרי זה משמט. רבי יוסי אומר: כל מלאכה שפוסקת בשביעית, משמטת; ושאינה פוסקת בשביעית, אינה משמטת.

תקנת הַפְּרוֹזְבּוּל. ג) פְּרוֹזְבּוּל אינו משמט. זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן. כשראה שנמנעו העם מלהלוות זה את זה ועוברין על מה שכתוב בתורה (דברים טו) „השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו'", התקין הלל לפרוזבול. גופו של פרוזבול. זהו גופו של פרוזבול: „מוסר אני לכם, איש פלוני ופלוני, הדיינים שבמקום פלוני, שכל חוב שיש לי, שֶׁאֶגְבֶּנּוּ כל זמן שארצה", והדיינים חותמין למטה או העדים.

ז) לקרות–את פרשת הבכורים. מקרין אותו–קוראים לפניו והוא חוזר על הדברים.
ח) קלתות–סלים. ערבה קלופה–שהוסרה קליפתה.
א) שביעית משמטת–המלוה את חברו ועברה עליו השנה השביעית אינו יכול לתבוע את הלואתו ממנו, ככתוב: „שמוט כל בעל מַשֵּׁה ידו" (דברים טו). הקפת החנות–החוב שהוא חייב לחנוני בעד הדברים שקנה בהקפה. ואם עשאה מלוה–אם חשב עם הקונה וזקף עליו את החוב הזה במלוה. הראשון הראשון–ההקפה הראשונה נעשית כמלוה ומשמטת, אבל ההקפה האחרונה אינה מלוה ואינה משמטת; וכן כל ההקפות חוץ מן האחרונה משמטות בשביעית, כי מכיון שלא פרע לו בזמנו, הרי זה כמלוה. כל מלאכה שפוסקת בשביעית–אם המלאכה שעשה השכיר היא מן המלאכות הפוסקות בשביעית, היינו עבודת קרקע, הרי השביעית משמטת את שכרו מפני שכבר נעשה מלוה. אינה משמטת–מפני שהעבודה לא פסקה עדיין וטרם הגיע זמן הפרעון. ג) פרוזבול–אם נכתב על המלוה פרוזבול.

סֵדֶר מוֹעֵד

סדר מועד כולל את המסכתות האלה:

1) שַׁבָּת,—על דיני השבת.
2) עֵירוּבִין,—על דיני שתוף התחומין, החצרות והרשויות לצרך היתר המשא בשבת.
3) פְּסָחִים,—על דיני החמץ וקרבן הפסח.
4) שְׁקָלִים,—על תרומת מחצית השקל למקדש.
5) יוֹמָא,—על דיני יום הַכִּפּוּרִים.
6) סוּכָּה,—על דיני חג הסוכות.
7) בֵּיצָה,—על המלאכות האסורות והמותרות בימים טובים.
8) רֹאשׁ הַשָּׁנָה,—על חג ראש השנה.
9) תַּעֲנִית,—על דיני הצומות.
10) מְגִילָּה,—על קריאת מגילת אסתר בפורים.
11) מוֹעֵד קָטָן,—על דיני ימי חול המועד.
12) חֲגִיגָה,—על דיני העליה לרגל והקרבנות בשלשת החגים הגדולים (פסח, שבועות, סוכות).

פְּסָחִים.

פרק ה.

סֵדֶר שְׁחִיטַת הַפֶּסַח בַּמִּקְדָּשׁ.

ה) הפסח נשחט בשלש כִּתּוֹת, שנאמר (שמות יב): „ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל" — קהל ועדה וישראל. נכנסה כַּת הראשונה, נתמלאה הָעֲזָרָה, נעלו דלתות העזרה, תקעו הריעו ותקעו. הכהנים עומדים שורות שורות ובידיהם בְּזִיכֵי כסף ובְזִיכֵי זהב. שורה שכולה כסף—כסף, ושורה שכולה זהב—זהב; לא היו מְעוֹרָבִין, ולא היו לְבְזִיכִין שוליים, שמא יניחום וְיִקָּרֵשׁ הדם.

ו) שחט ישראל וקבל הכהן, נותנו לחברו, וחברו לחברו, ומקבל את המלא ומחזיר את הָרֵיקָן. כהן הקרוב אצל המזבח זורקו זְרִיקָה אחת כנגד היסוד.

ה) בשלש כתות-אפילו בזמן שהצבור מועטים ואפשר לשחטו בבת אחת מצוה לְהֵחָלֵק לשלש כתות. בָּזִיךְ--סֵפֶל (כף גדולה לקבל את הדם). לא היו מעורבין—השורות לא התערבו זו בזו. שולים—רחבים היו מלמעלה וצרים מלמטה, כדי שאי אפשר יהיה להעמידם על הקרקע. ויקרש—ויקפא; כי דם קרוש אינו ראוי לזריקה.

ו) וקבל הכהן—את הדם הנוזל מצואר הבהמה השחוטה.

ז) יצתה כת ראשונה ונכנסה כת שניה, יצתה שניה נכנסה שלישית. כמעשה הראשונה כך מעשה השניה והשלישית. קראו את ה„הלל". אם גמרו— שנו, ואם שנו—שִׁלְּשׁוּ, אף על פי שלא שִׁלְּשׁוּ מימיהם. ר' יהודה אומר: מימיהם של כת שלישית לא הגיעה ל„אהבתי כי ישמע ה'", מפני שעמה מועטין.

ח) כמעשהו בחול כך מעשהו בשבת, אלא שהכהנים מְדיחים את העזרה, שלא ברצון חכמים. ר' יהודה אומר: כוס היה ממלא מדם התערובות, זְרָקוֹ זריקה אחת על גבי המזבח. ולא הודו לו החכמים.

ט) כיצד תולין ומפשיטין? אוּנְקְלִיּוֹת של ברזל היו קבועים בכתלים ובעמודים, שבהן תולין ומפשיטין. וכל מי שאין לו מקום לתלות ולהפשיט, מקלות דקים חלקים היו שם ומניח על כתפו ועל כֶּתֶף חבירו ותולה ומפשיט. ר' אליעזר אומר: ארבעה עשר שחל להיות בשבת, מניח ידו על כתף חברו ויד חברו על כתפו ותולה ומפשיט.

י) קרעו והוציא אֵימוּרָיו, נְתָנָן בְּמַגִּים והקטירן על גבי המזבח. יצתה כת ראשונה וישבה לה בהר הבית, שניה בַּחֵיל והשלישית במקומה עומדת. חֲשֵׁיכָה—יצאו וצלו את פסחיהן.

פרק י.

מַעֲשֵׂה הַסֵּדֶר.

א) ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שֶׁתֶּחְשַׁךְ, ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שֶׁיָּסֵב. ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין, ואפילו מן התמחוי.

ב) מזגו לו כוס ראשון, בית שמאי אומרים: מברך על היום ואחר כך מברך על היין; ובית הלל אומרים: מברך על היין ואחר כך מברך על היום.

ז) קראו—הלויים קראו את ההלל בשעת הקרבת כל כת והקהל ענה אחריהם ראשי פרקים. אם גמרו—את קריאת ההלל ומעשה הפסחים טרם נגמר. לא הגיעה לאהבתי—כי הכהנים היו מרובים וזריזים.

ח) מדיחים את העזרה—דרך העזרה היתה עוברת אמת מים וכשרצו להדיח את הרצפה מדם הזבחים היו פוקקים את צנור הַשֶּׁפֶךְ וזרם המים כסה את הרצפה, ואחר כך שבו ופתחו את הצנור. מדם התערובות—מן הדם המעורב במים שעל גבי הרצפה. וטעמו של ר' יהודה הוא, שמא נשפך על הקרקע דם שלא נזרק על המזבח.

ט) אוּנְקְלִיּוֹת—ווי ברזל (האקקען, крючки). אימוריו—קרביו. מַגִּים—קערה. חֵיל—מקום מוקף גדר שעל יד המקדש.

א) סמוך למנחה—בשתי שעות ומחצה לפני שקיעת החמה. לא יאכל—כדי שיאכל את המצה לתיאבון. עד שיסב—ישב בהסבה כדרך בני חורין. ולא יפחתו לו—גבאי הצדקה הספרנסים את העניים. ואפילו מן התמחוי—עני שבעניים המתפרנס מן התמחוי.

ב) מזגו—מסכו. על היום—קדוש. על היין—בורא פרי הגפן.

ג) הביאו לפניו, מְטַבֵּל בַּחֲזֶרֶת עד שמגיע לְפַרְפֵּר את הפת. הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין, אף על פי שאין חרוסת מצוה. רבי אליעזר בר צדוק אומר: מצוה. ובמקדש היו מביאים לפניו גופו של פסח.

ד) מזגו לו כוס שני וכאן הבן שואל אביו. ואם אין דעת בבן, אביו מלמדו: „מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה, הלילה הזה כולו מצה? שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות, הלילה הזה מרור? שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צָלִי, שלוק ומבושל, הלילה הזה כולו צלי? שבכל הלילות אנו מטבילין פעם אחת, הלילה הזה שתי פעמים? ולפי דעתו של בן אביו מלמדו.—מתחיל בגנות ומסיים בְּשֶׁבַח, ודורש מ„ארמי אובד אבי" עד שיגמור כל הַפָּרָשָׁה כולה.

ז) מזגו לו כוס שלישי, מברך על מזונו. רביעי, גומר עליו את ה„הלל" ואומר עליו בִּרְכַּת השיר. בין הכוסות הללו, אם רוצה לשתות, ישתה. בין שלישי לרביעי לא ישתה.

ח) אין מפטירין אחר הפסח אֲפִיקוֹמָן. יָשְׁנוּ מקצתן—יאכלו, כולן—לא יאכלו. רבי יוסי אומר: נתנמנמו—יאכלו, נרדמו—לא יאכלו.

ג) הביאו לפניו—אחר הקידוש מעלים על השלחן ירקות. מטבל—את החזרת או ירק אחר במי מלח. עד שמגיע—הוא אוכל את הירקות לפני המצה, כדי לעורר את תמהונם של התינוקות על השנוי מן המנהג הנהוג, לאכול את הלחם לפני הירקות, ולהביאם לידי שאלת „מה נשתנה". לפרפר—לבצוע את הלחם (שבירת המצה האמצעית-„יחץ") כי המצה נקראת „לחם עוני" ודרכו של העני להתפרנס מפרוסות לחם. חרוסת—בליל של אגוזים כתושים ופירות מרוסקים—זכר לטיט. שני תבשילין—שני מיני בשר כנגד ה„פסח" וכנגד ה„חגיגה". אין חרוסת מצוה—מפני שאינה באה אלא כדי להפיג את טעם המרור. מצוה—משום שהיא זכר לטיט. ובמקדש—בזמן שבית המקדש היה קיים.

ד) שואל—שאלות „מה נשתנה". שלוק—מבושל למחצה. שתי פעמים—אחת קודם הסעודה—הטבלת הירק במי מלח, ואחת בשעת הסעודה-הטבלת המרור בחרוסת. לפי דעתו—לפי שכלו והבנתו. מתחיל בגנות—בדברים שיש בהם גנאי לעם ישראל: „עבדים היינו", „מתחלה עובדי כוכבים היו אבותינו וכו'". בשבח—„אשר גאלנו וגאל את אבותינו".

ז) על מזונו—ברכת המזון. ברכת השיר—„נשמת כל חי". בין הכוסות הללו—בין הראשון והשני. ישתה—ואין אנו חוששים שמא ישכר, מפני ששתיה בשעת הסעודה אינה משכרת. לא ישתה—שמא ישתכר ולא יגמור את ההלל.

ח) אין מפטירין—אין מסיימין את הסעודה. אפיקומן—מיני מתיקה שאוכלים לקנוח סעודה. ואין אוכלים אפיקומן, כדי שלא להעביר את טעם הפסח או המצה. ישנו—בשעת אכילת הפסח. מקצתן—אחדים מן המסובים. יאכלו—אותם שישנו יאכלו, כשיקיצו, יחד עם יתר הסועדים. כולן לא יאכלו—שלאחר שישנו כולם הסיחו את דעתם מן האכילה ונראה, כאלו הם אוכלים את הפסח בשני מקומות. נתנמנמו—אם רק נתנמנמו מקצתן של המסובים-יאכלו, כשיקיצו, עם כל המסובים, כי בתנומה קלה לא הסיחו את דעתם מאכילתם, אבל אם נרדמו לא יאכלו.

שְׁקָלִים.

המסכת הזאת עוסקת בענין מחצית השקל, שכל אדם מישראל, מבן עשרים ומעלה, היה מחויב להכנים לאוצר המקדש ושהיו מספקין ממנה את קרבנות הצבור ואת צרכי עיר הקדש; חוץ מעניני גבית השקלים, שמירתם והוצאתם כוללת המסכת הזאת עוד תקנות היסטוריות אחרות, אשר רובן היו נוהגות רק בזמן הבית השני.

פרק ראשון.

ההכרזות שבאחד באדר.

התקונים שתקנו בחמשה עשר בו.

א) באחד באדר משמיעין על השקלים ועל הַכִּלְאַיִם. בחמשה עשר בו קורין את המגילה בִּכְּרַכִּין, ומתקנין את הדרכים, ואת הרחובות, ואת מקואות המים, ועושין כל צרכי הרבים, ומציינין את הקברות ויוצאין אף אל הכלאים.

התקנות כנגד העוברים על הכלאים.

ב) אמר רבי יהודה: בראשונה היו עוקרין ומשליכין לפניהם, משרבו עוברי עבירה–היו עוקרין ומשליכין על הדרכים. התקינו שֶׁיְּהוּ מפקירין כל השדה כולה.

ישיבת השלחנות במדינה ובמקדש

בפית המסרבים להריםאת שקלם.

ג) בחמשה עשר בו שולחנות היו יושבין במדינה, בעשרים וחמשה ישבו במקדש. מִשֶּׁיָּשְׁבוּ במקדש, התחילו לְמַשְׁכֵּן. את מי מְמַשְׁכְּנִין? לוים וישראלים, גרים ועבדים משוחררים, אבל לא נשים ועבדים וקטנים. כל קטן שהתחיל אביו לשקול על ידו שוב אינו פוסק. ואין ממשכנין את הכהנים, מפני דרכי שלום.

א) משמיעין על השקלים—בית דין היו מכריזים בכל גבולות ישראל שכל אחד יביא את שקלו. הכלאים—לעקור את צמחי הכלאים מן הגנים והכרמים. בכרכין—בערים מוקפות חומה. צרכי הרבים—גומרים דיני ממונות ונפשות כו'. ומציינין את הקברות—שופכים סיד מסביב לקברות, כדי שהכהנים ידעו להתרחק מהם. ויוצאים אף על הכלאים—האנשים הממונים על הדבר יוצאים אל השדות לבדוק אם נזהר העם מן הכלאים.

ב) בראשונה—לפנים היו הממונים המשגיחים על הכלאים עוקרים את צמחי הכלאים שמצאו בשדות ומשליכים אותם לפני בעלי השדות, כדי לבייש אותם. עוברי עברה–שמצאו חפץ בדשאים הנעקרים, כי השתמשו בהם למאכל בהמותיהם. על הדרכים—ואף על פי כן היו בעלי השדות שמחים על המעשה הזה, מפני שנכנשו להם את שדותיהם, ולכן התקינו להפקיר את כל השדה, והפקר בית דין הפקר.

ג) שלחנות—חלפנים. במדינה—בכל ערי ישראל, כדי להחליף לכל אחד את המטבע של מדינתו במחצית השקל. לְמַשְׁכֵּן—לקחת משכון ממי שלא הביא את שקלו. ועבדים–עבדים כנענים. על ידו–בשבילו. מפני דרכי שלום–כי השקלים הם לצרכי הקרבנות ולפי שעבודת הקרבנות נעשית על ידי הכהנים, לכן חולקים להם כבוד.

פרק ב.

גנבת השקלים או אבדתם.

א) מצרפין שקלים לְדַרְכּוֹנוֹת מפני מַשּׂוּי הדרך. כשם שהיו שוֹפָרוֹת במקדש, כך היו שופרות במדינה. בני העיר ששלחו את שקליהן ונגנבו או שאבדו: אם נתרמה התרומה—נשבעין לגיזברים, ואם לאו—נשבעין לבני העיר, ובני העיר שוקלין תחתיהן. נמצאו או שהחזירום הגנבים, אלו ואלו שקלים ואין עולין להן לשנה הבאה.

פרק ג.

תרומת הלשכה.

א) בִּשלשה פרקים בשנה תורמין את הלשכה: בִּפְרוֹס הפסח, בפרוס עצרת, בפרוס החג. והן גְרָנוֹת למעשר בהמה, דברי רבי עקיבא. בן עזאי אומר: בעשרים ותשעה באדר, ובאחד בסיון, ובעשרים ותשעה באב. רבי אליעזר ורבי שמעון אומרים: באחד בניסן, באחד בסיון, בעשרים ותשעה באלול. מפני מה אמרו בעשרים ותשעה באלול ולא אמרו באחד בתשרי? מפני שהוא יום טוב, ואי אפשר לעשר ביום טוב, לפיכך הקדימוהו לעשרים ותשעה באלול.

א) מצרפים שקלים לְדַרְכּוֹנוֹת—בני העיר רשאים להחליף את שקליהם לדרכונות (מטבעות זהב פרסיות), כדי להקל את משא הדרך לירושלים. שׁוֹפָרוֹת—קופסות שפיהן צר והן הולכות ומתרחבות כעין שופר, כדי שאי אפשר יהיה להוציא מהן את השקלים המוטלים אל תוכן. במדינה—בכל ערי ישראל, והיו שמורים בידי הגזברים גובי השקלים. ששלחו את שקליהם—ביד שליח להוליכם אל הלשכה שבירושלים. אם נתרמה התרומה—בכל ערב ראש חדש ניסן היו תורמים מכספי השקלים של אותה השנה, שכבר הובאו אל המקדש, תרומה לצורך קנית קרבנות הצבור, ומפני שלעת ההיא טרם הגיעו השקלים מן המקומות הרחוקים מירושלים, לפיכך היו מתנים שתהא התרומה חלה גם על מה שעתידים לגבות, כדי שיהי לכל ישראל חלק בקרבנות. נשבעים—השלוחים נשבעים שבועת שומרים. לגזברים—הואיל שכבר נתרמה עליהם התרומה קודם שאבדו הרי נכנסו לרשות הגזברים הממונים על כסף הקדשים. לבני העיר—כי עדיין לא יצאו מרשותם. שוקלים תחתיהם—שקלים אחרים. ואין עולין—אין השקלים המשנים פוטרים אותם מלהביא את שקליהם בשנה הבאה.

א) פרקים—זמנים. תורמין את הלשכה—כל כספי השקלים הוכנסו אל תוך לשכה מיוחדת שהיתה במקדש ושלש פעמים בשנה היו ממלאים בכספים האלה קופה גדולה בת שלש סאין, כדי לקנות קרבנות הצבור. פרוס—קודם. פרוס הפסח—חמשה עשר יום לפני הפסח. עצרת—שבועות. החג—חג הסוכות. והן—שלשת הפרקים האלה. גרנות למעשר בהמה—בזמנים האלה היו מעשרים את הבהמות ולפיכך היו אז בהמות מצויות לקניה לעולי הרגלים. ולא באחד בתשרי—מכיון ששני הפרקים הראשונים הנם בראשון לחדש, הרי גם הפרק השלישי צריך היה להיות ביום זה.

הקופות שאליהן תורמין את הלשכה. זהירות התורם.

ב) בשלש קופות של שלש שלש סאין תורמין את הלשכה, וכתוב בהן: „אל״ף״, „בי״ת״, „גימ״ל״; רבי ישמעאל אומר: יונית כתוב בהן: „אַלְפָ״א״, „בֵיתָ״א״, „גַמְלָ״א״. אין התורם נכנס לא בְּפַרְגּוֹד חָפוּת, ולא בְּמִנְעָל, ולא בסנדל, ולא בתפילין, ולא בְּקָמִיעַ, שמא יַעֲנִי ויאמרו: „מעון הלשכה הֶעֱנִי״, או שמא יַעֲשִׁיר ויאמרו: „מתרומת הלשכה העשיר״. לפי שאדם צריך לצאת ידי הבריות, כדרך שצריך לצאת ידי המקום, שנאמר (במדבר לב): „והייתם נקיים מה׳ ומישראל״. ואומר (משלי ג׳): „וּמְצָא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם״.

פרק ה.

לשכת החשאים ולשכת הכלים.

ו) שתי לְשָׁכוֹת היו במקדש, אחת לשכת חֲשָׁאִים ואחת לשכת הכלים. לשכת חשאים: יראי חטא נותנים לתוכה בחשאי, ועניים בני טובים מתפרנסים מתוכה בחשאי. לשכת הכלים: כל מי שהוא מתנדב כלי זרקו לתוכה, ואחד לשלשים יום גִזְבָּרִין פותחין אותה, וכל כלי שמוצאין בו צורך לבדק הבית, מניחין אותו, והשאר נמכרין ללשכת בדק הבית.

פרק ו.

המקום שנגנז בו הארון.

א) שלשה עשר שוֹפָרוֹת, שלשה עשר שולחנות, שלש עשרה השתחויות היו במקדש. של בית רבן גמליאל ושל בית רבי חנניה סגן הכהנים היו משתחוין ארבע עשרה. והיכן היתה יתרה? כנגד דיר העצים. שכן מסורה בידם מאבותיהם, ששם הארון נגנז.

ב) מעשה בכהן אחד שהיה מתעסק, וראה הרצפה שהיא משונה מחברותיה, בא ואמר לחברו; לא הספיק לגמור את הדבר עד שיצתה נשמתו, וידעו בְּיִחוּד ששם הארון נגנז.

ב) בשלש קופות—בכל פעם בקופה אחרת. וכתוב בהן—כדי לדעת איזו מהן נתרמה תחלה וממנה היו קונים קרבנות צבור לראשונה. וכשהגיע זמן הפרק השני עוברים אל הקופה השניה, אף על פי שהראשונה טרם נתרוקנה, וכן גם אל השלישית. ורק בשעה שיתום הכסף מן השלישית עוברים אל שיורי הכסף שבראשונה ואחריה אל השיורים שבשניה. התורם—הממונה על הוצאת הכסף מן הלשכה. בפרגוד חפות—בבגד שיש לו חפוי מבפנים, כדי שלא יחשדו בו שהטמין לתוכו מכספי הלשכה. ולא במנעל ולא בסנדל—גם כן מפני הטעם האמור. ולא בתפילין ולא בקמיע—כדי שלא יחשדו בו שהתיר את התפר ונתן מעות אל תוכם. מעון הלשכה—מחמת העון ששלח את ידו בכספי הלשכה. ו) לשכת חשאים—לשכת סתרים.

א) השתחויות—כל הנכנס להר הבית היה משתחוה בהליכתו שלש עשרה פעמים. ודרך ההשתחויה היתה בפישוט ידים ורגלים; נגנז הארון—על ידי יאשיהו, אשר בימיו כבר נגזר על הבית להחרב (דברי הימים ב, לה).

ב) מתעסק—במלאכתו במקדש. משונה מחברותיה—שהיתה טבלא אחת שברצפה בולטת ביותר והבין שהיא נסתלקה משם והוחזרה. עד שיצתה נשמתו—שלא רצה הקב״ה שיתגלה מקום גניזתו של הארון.

יוֹמָא.

המסכת הזאת כוללת את פרשת החוקים הנוגעים ליום הכפורים וביחוד את פרשת החגיגה של היום הזה בזמן הבית השני. בסדר החגיגה הזאת נוטלים מקום בראש ההכנות, שהיה הכהן הגדול מכין את עצמו ליום הגדול, מעשה העבודה שהיה עובד באותו היום, אופן הקרבת הקרבנות, מעשה עריכת שני השעירים, אשר האחד היה לה' והשני השתלח לעזאזל, ודוייו של הכהן הגדול ויתר המעשים שעליו היה לעשות באותו היום. חוץ מזה מדובר בה על קדושת היום הזה, על הכונה האמתית של התענית והתשובה ועל כפור העברות.

פרק א.

הֲכָנוֹתָיו שֶׁל הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל לְיוֹם הַכִּפּוּרִים.

א) שבעת ימים קודם יום הכפורים מפרישין כהן גדול מביתו ללשכת פַּלְהֶדְרִין, ומתקינין לו כהן אחר תחתיו, שמא יארע בו פסול. רבי יהודה אומר: אף אשה אחרת מתקינין לו, שמא תמות אשתו, שנאמר (ויקרא טז): „וכפר בעדו ובעד ביתו"-ביתו זו אשתו. אמרו לו: אם כן אין לדבר סוף.

ב) כל שבעת ימים הוא זורק את הדם ומקטיר את הקטורת ומטיב את הנרות ומקריב את הראש ואת הרגל. ושאר כל הימים, אם רצה להקריב–מקריב, שכהן גדול מקריב חלק בראש ונוטל חלק בראש.

ג) מסרו לו זקנים מזקני בית דין וקורין לפניו בסדר היום, ואומרים לו: „אישי, כהן גדול! קרא אתה בפיך, שמא שכחת, או שמא לא למדת". ערב יום כפורים שחרית מעמידין אותו בשער המזרח ומעבירין לפניו פרים ואילים וכבשים, כדי שיהא מכיר ורגיל בעבודה.

א) מפרישין—כי בפרשת ה„מלואים" נאמר: „ומפתח אהל מועד לא תצאו שבעת ימים" (ויקרא טז), ועוד כתוב שם: „כאשר עשה ביום הזה צוה ה' לעשות לכפר עליכם", ודרשו רבותינו כי „לכפר עליכם" זה מעשה יום הכפורים, שהכהן הגדול טעון הַפְרָשָׁה מביתו שבעת ימים קודם לו, כדי שיכשיר את עצמו אל העבודה. לשכת פלהדרין—לשכת פקידי המלך והיא לשכת הכהן הגדול, שנקראה כך מפני שבימי הבית השני היו הכהנים הגדולים קונים את כהונתם בכסף ולא היו משלימים את שנתם, אלא מתחלפים בכל שנה כפקידי המלך. ומתקינין—מזמינים. פְּסוּל—שמא יטמא. אין לדבר סוף—אם אנו חוששים מפני המיתה, הרי צריך לחשש שמא תמות גם זו.

ב) כל שבעת הימים—הוא מרגיל את עצמו בעבודה, כדי שיהיה רגיל ובקי בה. ומטיב את הנרות—מדשנם מן האפר של הפתילות שכבו. אם רצה להקריב, מקריב—ואין אנשי המשמר יכולים לעכב בידו. חלק בראש—ראשון הוא להקריב כל חלק שיבחר בו.

ג) מסרו לו—בכל יום משבעת הימים. בסדר היום—בפרשת „אחרי מות", כדי ללמדו את דיני העבודה. אישי—אדוני. לא למדת—כי מכיון שבימי הבית השני היתה הכהונה הגדולה נקנית בכסף, לכן נמצאו בין הכהנים הגדולים אנשים בורים שלא למדו. כדי שיהא מכיר—כשיראה אותם יתבונן בהם איזה ראוי לקרבן זה ואיזה לזה.

ד) כל שבעת הימים לא היו מונעין ממנו מאכל ומשתה; ערב יום הכפורים עם חשיכה לא היו מניחים אותו לאכול הרבה, מפני שהמאכל מביא את השינה.

ה) מְסָרוּהוּ זקני בית דין לזקני כהונה והעלוהו לעליית בית אַבְטִינָס והשביעוהו ונפטרו והלכו להם. ואומרים לו: „אישי, כהן גדול! אנו שלוחי בית דין ואתה שלוחנו ושליח בית דין, משביעין אנו עליך במי ששִׁכֵּן שמו בבית הזה, שלא תְשַׁנֶּה דבר מכל מה שאמרנו לך". הוא פורש ובוכה, והן פורשין ובוכין.

ו) אם היה חכם,—דורש, ואם לאו—תלמידי חכמים דורשין לפניו. אם רגיל לקרות,—קורא, ואם לאו,—קורין לפניו. וּבַמֶּה קורין לפניו? באיוב ובעזרא ובדברי הימים. זכריה בן קבוטל אומר: פעמים הרבה קָרִיתִי לפניו בדניאל.

ז) בקש להתנמנם, פרחי כהונה מַכִּין לפניו באצבע צְרָדָה ואומרים לו: „אישי, כהן גדול! עמוד והפג אחת על הרצפה", ומעסיקין אותו עד שיגיע זמן השחיטה.

ח) בכל יום תורמין את המזבח בקריאת הגבר, או סמוך לו, בין לפניו, בין לאחריו, וביום הכפורים—מחצות. וּבָרְגָלִים—מאשמורה הראשונה. ולא היתה קריאת הגבר מגעת, עד שהיתה עזרה מלאה מישראל.

ה) לזקני כהונה—כדי שילמדו אותו איך למלאת חפניו קטרת, שהיתה עבודה קשה. בית אבטינס—שהיו מומחים גדולים במלאכת הקטרת והסממנים. והשביעוהו—שלא יתקין את הקטרת על הגחלים שבמחתה מחוץ לקדש הקדשים ויכניסה בפנים, כמעשה הצדוקים. ובוכה—על שנחשד. ובוכים—על שחשדו בו, כי „החושד בכשרים לוקה בגופו".

ו) דורש—בדבר הלכה כל ליל יום הכפורים, כדי שלא יישן. קורא—אחר הדרשה. באיוב, בעזרא ובדברי הימים—מפני שיש בהם דברים המושכים את הלב ומסוגלים להעביר את השנה.

ז) פרחי כהונה—צעירי הכהנים. באצבע צרדה—האצבע האמצעית היו סכים בראש האגודל כדי להעביר את שנתו. והפג אחת על הרצפה—עמוד שעה אחת על הרצפה והפג חום נופך, כי החום מפיל שנה. ומעסיקין אותו—מושכים את לבו בדברי חפץ וענין.

ח) תורמין את המזבח—מסירים את הדשן מעל המזבח וזו היתה העבודה הראשונה. הגבר—התרנגול. מחצות—כי ביום הכפורים היתה כל העבודה מוטלת רק על הכהן הגדול ולכן הקדים. ברגלים—בשלש הרגלים שאז רב העם הבא אל המקדש ורבים הקרבנות שמקריבים. אשמורה ראשונה—שלישית הלילה. מלאה מישראל—המביאים קרבנותיהם.

פרק ג.

ראשית הָעֲבוֹדָה בְּיוֹם הַכִּפּוּרים.

א) אמר להם הממונה: „צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה". אם הגיע,— הרואה אומר: „בִּרְקָאִי!" מַתִּתְיָא בן שמואל אומר: „האירו פני כל המזרח!" „עד שבחברון?" והוא אומר: „הן".

ג) חמש טבילות ועשרה קִדּוּשִׁין טובל כהן גדול ומקדש בו ביום, וכולן בקדש על בית הַפַּרְוָה, חוץ מזו בלבד.

ד) פָּרְסוּ סדין של בוץ בינו לבין העם. פשט, ירד וטבל, עלה וְנִסְתַּפֵּג. הביאו לו בגדי זהב ולבש וקדש ידיו ורגליו. הביאו לו את התמיד, קְרָצוֹ וּמֵרַק אחר שחיטה על ידו. קבל את הדם וזרקו. נכנס להקטיר קטורת של שחר ולהטיב את הנרות ולהקריב את הראש ואת האברים ואת הַחֲבִיתִּין ואת היין.

ו) הביאוהו לבית הפרוה, ובקדש היתה. פרסו סדין של בוץ בינו לבין העם. קדש ידיו ורגליו ופשט. רבי מאיר אומר: פשט, קדש ידיו ורגליו. ירד וטבל, עלה ונסתפג. הביאו לו בגדי לבן, לבש וקדש ידיו ורגליו.

ז) בשחרית היה לובש פְּלוּסִין של שנים עשר מָנֶה, ובין הָעַרְבַּיִם הִנְדּוּיִן של שמונה מאות זוז, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: בשחר היה לובש של שמונה עשר מנה, ובין הערבים של שנים עשר מנה, — הכל שלשים מנה. אלו משל צבור, ואם רצה להוסיף, מוסיף משלו.

ח) בא לו אצל פרו, ופרו היה עומד בין האולם ולמזבח, ראשו לדרום ופניו למערב. והכהן עומד במזרח, ופניו למערב, וסומך שתי ידיו עליו ומתודה. וכך היה אומר: „אנא השם! עויתי, פשעתי, חטאתי לפניך, אני וביתי. אנא השם! כפר נא לעונות, ולפשעים, ולחטאים, שעויתי, ושפשעתי, ושחטאתי לפניך, אני וביתי, ככתוב בתורת משה עבדך (ויקרא ט"ז): „כי ביום הזה יכפר עליכם" וגו'. והן עונין אחריו: „ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד!".

א) הממונה—סגן הכהן הגדול. צאו וראו—על מקום גבוה שהיה במקדש. ברקאי— הבריק השחר. עד שבחברון—העומדים למטה שאלוהו אם האיר השחר עד לחברון. ושאלו כך כדי להזכיר את זכותו של אברהם הקבור בחברון ושגם הוא השכים בבקר להקריב את בנו.

ג) טבילות—רחיצת כל הגוף. קדושין—רחיצת ידים ורגלים. בית הפרוה—לשכה בעזרה שנקראה כך על שם הבנאי שבנה אותה. חוץ מזו—הראשונה שהיתה בחול על גבי שער המים ובצד לשכתו.

ד) ונסתפג—נגב את גופו. קרצו—שחטו רוב שני הסימנים, הקנה והושט. ומירק אחר שחיטה על ידו—כהן אחר גמר את השחיטה בשבילו.

ו) פשט, קדש וגו'—מתחלה פשט ואחר כך רחץ את ידיו ורגליו.

ז) פלוסין, הנדוין-מיני בוץ דק ויקר הנקראים כך על שם המקומות שהובאו משם.

ח) פרו—את הפר היה צריך להביא משלו. השם—הוא היה הוגה את שם ה' ככתבו.

ט) בא לו למזרח העזרה, לצפון המזבח, הסגָן מימינו וראש בית אב משמאלו ושם שני שעירים וְקַלְפֵּי היתה שם ובה שני גורלות, של אֶשְׁכְּרוֹעַ היו, וַעֲשָׂאָן בן גַּמְלָא של זהב והיו מזכירין אותו לְשֶׁבַח.

פרק ד.

סֵדֶר מַעֲשֵׂה שְׁנֵי הַשְּׂעִירִים.

א) טרף בקלפי והעלה שני גורלות, אחד כתוב עליו „לשם" ואחד כתוב עליו „לעזאזל". הסגן בימינו, וראש בית אב משמאלו. אם של שם עלה בימינו, הסגן אומר לו: „אישי, כהן גדול! הַגְבַּה ימינך!" ואם של שם עלה בשמאלו, ראש בית אב אומר לו: „אישי, כהן גדול! הגבה שמאלך!" נָתַן על שני השעירים ואומר: „לה׳ חטאת". ר׳ ישמעאל אומר: לא היה צריך לומר „חטאת", אלא „לה׳". והן עונין אחריו: „ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד!".

ודויו של הכהן הגדול. ב) קשר לשון של זְהוֹרִית בראש שעיר המשתלח והעמידו כנגד בית שלוחו, ולנשחט–כנגד בית שחיטתו. בא לו אצל פרו שניה וסומך שתי ידיו עליו ומתודה. וכך היה אומר: „אנא השם! עויתי, פשעתי, חטאתי לפניך, אני וביתי ובני אהרן עם קדושך. אנא השם! כפר נא לעונות, ולפשעים, ולחטאים, שעויתי, ושפשעתי, ושחטאתי לפניך, אני וביתי ובני אהרן עם קדושך, ככתוב בתורת משה עבדך (ויקרא טז): כי ביום הזה יכפר עליכם, לטהר אתכם מכל חטאתיכם, לפני ה׳ תטהרו. והן עונין אחריו: „ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד!"

פרק ו.

השעיר המשתלח. ב) בא לו אצל שעיר המשתלח וסומך שתי ידיו עליו ומתודה. וכך היה אומר: אנא השם! עוו, פשעו, חטאו לפניך עמך בית ישראל. אנא בשם! כפר נא לעונות, ולפשעים, ולחטאים, שעוו, ושפשעו, ושחטאו לפניך עמך בית ישראל, ככתוב בתורת משה עבדך לאמר (ויקרא טז): „כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה׳ תטהרו". והכהנים והעם העומדים בעזרה, כשהיו שומעים שם המפורש, שהוא יוצא מפי כהן גדול, היו כורעים ומשתחוים ונופלים על פניהם ואומרים: „ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד!".

ט) קלפי—תבת גורלות. אשכרוע—בוקסבוימהאלץ (буксъ).
א) טרף בקלפי—הכהן הגדול נענע את תבת הגורלות.
ב) של זהורית–של צמר אדום. בית שלוחו–כנגד השער שנשתלח משם. ולנשחט–קשר לשון של זהורית. בית שחיטתו—צוארו. ועשו כן, כדי שלא יתחלפו השעיר הנשחט והשעיר המשתלח זה בזה. שניה–בפעם השנית.

ג) מְסָרוֹ למי שהיה מוליכו. הכל כשרין להוליכו, אלא שעשו הכהנים הגדולים קֶבַע ולא היו מניחין את ישראל להוליכו. אמר ר׳ יוסי: מעשה והוליכו ערסלא, וישראל היה.

ד) וְכֶבֶשׁ עשו לו מפני הַבַּבְלִיִּים, שהיו מְתַלְשִׁים בשערו ואומרים לו: טול וצא, טול וצא! מיקירי ירושלים היו מלוין אותו עד סוכה הראשונה. עשר סוכות מירושלים ועד צוק, תשעים ריס, שבע ומחצה לכל מיל.

ה) על כל סוכה וסוכה אומרים לו: הֲרֵי מזון והרי מים. ומלוין אותו מסוכה לסוכה. חוץ מאחרונה שבהן, שאינו מגיע עמו לצוק, אלא עומד מרחוק ורואה את מעשיו.

ו) מה היה עושה? חולק לשון של זהורית, חציו קשר בסלע וחציו קשר בין שתי קרניו, ודחפו לאחוריו. והוא מתגלגל ויורד. ולא היה מגיע לחצי ההר, עד שנעשה אֵבְרִים אֵבְרִים. בא וישב לו תחת סוכה אחרונה עד שתחשך. ומאימתי מטמא בגדים? משיצא חוץ לחומת ירושלים. ר׳ שמעון אומר: משעת דחייתו לצוק.

ח) אמרו לו לכהן גדול: הגיע שעיר למדבר. ומנין היו יודעין שהגיע שעיר למדבר? דִּרְכִּיּוֹת היו עושין ומניפין בסודרין, ויודעין שהגיע שעיר למדבר.

פרק ז.

קריאת הכהן הגדול בתורה.

א) בא לו כהן גדול לקרות, אם רצה לקרות בבגדי בוץ, קורא, ואם לאו, קורא באצטלית לבן משלו. חזן הכנסת נוטל ספר תורה ונותנו לראש הכנסת, וראש הכנסת נותנו לסגן, והסגן נותנו לכהן גדול,

---

ג) קבע—חוק. ערסלא—שם איש. ד) כבש—מעלה גבוהה, שדרכה עבר מחוץ לעזרה ומחוץ לעיר, כדי שלא יוכלו הבבלים לנגוע בו, לפי שהיו רגילים לתלשו בשערו ואומרים לו: טול מהר וצא ואל תְּשַׁהֶה את עונותינו. סוכה—בדרך עשו לו סוכות ושם הושיבו בני אדם שלווהו מסוכה לסוכה. מיקירי ירושלים—החשובים שבירושלים. צוק—ההר הזקוף שממנו דחפו את השעיר. מיל—ומירושלים עד צוק שנים עשר מילין.

ה) הרי מזון—כדי להיטיב את לבו, אלא שמעולם לא הוצרך לכך ותקנו לאמר לו כן, מפני שאין דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו.

ו) בסלע—בשעת דחיפת השעיר הלבינה הלשון של זהורית לאות שנתכפרו עונות ישראל, וקשרו את חציה אל הסלע כדי שיראה אותה כשהיא מלבנת בשעת הדחיפה, כי אם תהיה קשורה רק בין קרניו לא יוכל לראות היטב. בין קרניו—שאם יקשרנה כולה רק אל הסלע שמא תקדים ותלבין ומרוב שמחה ישכח לדחוף את השעיר. בא וישב—חזר אל הסוכה האחרונה קודם שהחשיך. מטמא בגדים—שכתוב: והמשלח את השעיר לעזאזל יכבס בגדיו (ויקרא טז).

ח) למדבר—שאינו רשאי להתחיל בעבודה אחרת עד שיגיע השעיר אל המדבר. דרכיות—מיני מגדלים, שהיו השומרים עומדים עליהם, והקרוב אל המדבר היה מנפנף בסודר, וראה הסמוך לו ונפנף גם הוא, וכן הלאה.

א) לקרות—אחר שלוח השעיר בא הכהן הגדול לעזרת נשים לקרוא את פרשת היום, בבגדי בוץ—שעבד בהם את עבודת היום. אצטלית—מעיל רחב. חזן—שמש. ראש הכנסת—

וכהן גדול עומד ומקבל וקורא עומד, וקורא „אחרי מות" ו„אך בעשור". וגולל ספר תורה ומניחו בחיקו ואומר: יותר ממה שקראתי לפניכם כתוב כאן. ו„בעשור" שבחומש הפקודים קורא על פה, ומברך עליה שמנה ברכות: על התורה, ועל העבודה, ועל ההודאה, ועל מחילת העון, ועל המקדש בפני עצמו, ועל ירושלים בפני עצמה, ועל הכהנים ועל ישראל בפני עצמן, ועל שאר התפלה.

פרק ח.

הָעֲבֵרוֹת שֶׁיּוֹם הַכִּפּוּרִים מְכַפֵּר עֲלֵיהֶן.

ט) האומר: „אחטא ואשוב, אחטא ואשוב", אין מספיקין בידו לעשות תשובה; „אחטא ויום הכפורים מכפר"—אין יום הכפורים מכפר. עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחבירו, אין יום הכפורים מכפר, עד שֶׁיְּרַצֶּה חברו. את זו דרש רבי אלעזר בן עזריה: (ויקרא ט"ז) „מכל חטאתיכם לפני ה׳ תטהרו"—עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחברו, אין יה"כ מכפר, עד שֶׁיְּרַצֶּה את חברו. אמר רבי עקיבא: אשריכם, ישראל! לפני מי אתם מיטהרין ומי מטהר אתכם? אביכם שבשמים! שנאמר (יחזקאל ל"ו): „וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם" ואומר (ירמיה י"ד): „מקוה ישראל"—מה מקוה מטהר את הטמאים, אף הקדוש ברוך הוא מטהר את ישראל.

ראש הַשָּׁנָה.

פרק א.

ארבעה ראשי שנים. א) ארבעה ראשי שנים הם: באחד בניסן ראש השנה למלכים ולרגלים; באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה; רבי אליעזר ורבי שמעון אומרים: באחד בתשרי; באחד בתשרי ראש השנה

ראש הצבור שעל פיו נחתכים כל עניני בית הכנסת, מי יעבור לפני התיבה) וכו׳. יותר ממה שקראתי—כי אחרי קראו „אחרי מות" ו„אך בעשור" עליו לקרא עוד פרשה אחת מספר במדבר, וכדי שהצבור לא ימתין עד שיגולל את הספר הוא קורא פרשה זו בעל פה, אבל עליו להודיע שהפרשה שיקרא בעל פה כתובה בתורה. ועל העבודה—„רצה... והשב את העבודה". ועל ההודאה—„מודים אנחנו" וכו׳. על שאר התפלה—ברוך אתה ה׳ שומע תפלה.

ט) אחטא ואשוב אחטא ואשוב—שתי פעמים, אין מספיקין בידו לעשות תשובה, שכיון שעבר עברה ושנה בה נעשתה לו כהיתר. עברות שבין אדם לחברו—שהזיק גופו, ממונו וכבודו. שבין אדם למקום—היינו „מכל חטאתיכם", שחטאתם „לפני ה׳".

א) למלכים—למלכי ישראל, שאפילו מלך המלך באדר מונים מניסן שנה שניה למלכותו. לרגלים—הרגל שבניסן היא הראש לשלש הרגלים ואם נדר אדם דבר לבית המקדש, מכיון שעברו שלש הרגלים, פסח, שבועות וסוכות ולא קיים נדרו, עבר „בבל תאחר". למעשר בהמה—שאין מעשרים מן הנולדים קודם לכן על הנולדים אחר כן. לשנים—למלכי אומות העולם מונים

לשנים, ולשמיטין, וליובלות, לנטיעה, ולירקות; באחד בשבט ראש השנה לאילן, כדברי בית שמאי. בית הלל אומרים: בחמשה עשר בו.

בארבעה פרקים נידון העולם.

ב) בארבעה פרקים העולם נידון: בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בראש השנה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון, שנאמר (תהלים ל"ג): „היוצר יחד לבם, המבין אל כל מעשיהם". ובחג נידונין על המים.

על ששה חדשים נשלחים שלוחים.

ג) על ששה חדשים השלוחין יוצאין: על ניסן—מפני הפסח, על אב—מפני התענית, על אלול—מפני ראש השנה, על תשרי—מפני תקנת המועדות, על כסלו—מפני חנוכה, ועל אדר—מפני הפורים. וכשהיה בית המקדש קיים, יוצאין אף על אייר—מפני פסח קטן.

פרק ב.

עֵדוּת הַחֹדֶשׁ. הַשָּׂאַת הַמַּשּׂוּאוֹת.

א) אם אינן מכירין אותו, מְשַׁלְּחִין אחר עמו להעידו. בראשונה היו מקבלין עדות החדש מכל אדם; משקלקלו המינין התקינו, שלא יהו מקבלין אלא מן המכירים.

את השנים מתשרי, כמו למלכי ישראל מניסן. לשמיטין וליובלות—בשנת השמיטה והיובל אסור לחרוש ולזרוע. לנטיעה—אילן שנטעוהו חמשה וארבעים יום קודם ראש השנה, משנכנס אחד בתשרי נחשבה לו שנה שניה לערלה, כי קליטת האילן בקרקע תאריך רק שני שבועות, וחדש הימים שעבר עליו אחר הקליטה עולה לו כשנה. ולירקות—למעשר ירקות, שאין לעשר מן הירק שנלקט מקודם על הנלקט לאחר כך. ראש השנה לאילן—לענין מעשר פירות, שאין מעשרים פירות אילן שחנטו קודם שבט על שחנטו לאחר שבט.

ב) בארבעה פרקים—בארבעה זמנים בשנה. על התבואה—אם תרבה או תמעט, כי אז זמן גדילתה. בעצרת—בחג השבועות. כבני מרון—כבני צאן, אשר כדי למנותם מוציאים אותם אחד אחד דרך פתח צר וקטן, כך נפקדים כל בני האדם ביום הדין. ובחג—בסוכות. על המים—אם יהיו גשמי ברכה או לא.

ג) השלוחין יוצאין—בית דין שולחים שלוחים לכל מקום, להודיע את היום שקדשו בו את החדש, אם ביום השלשים—והחדש שעבר היה חסר, בן כ"ט יום, או ביום השלשים והאחד—והחדש שעבר היה מלא, בן שלשים יום. מפני הפסח—כדי שיושבי המקומות הרחוקים ידעו מתי לעשות את הפסח; ועל סיון לא יצאו מפני חג השבועות, לפי שקביעות החג הזה היתה ידועה על ידי ספירת מ"ט יום. מפני ראש השנה—שהיה חל בחוץ לארץ ברוב השנים ביום השלשים באלול. מפני תקנת המועדות—כדי להודיע מתי חלים יום הכפורים וחג הסוכות. פסח קטן—פסח שני, שעשה כל טמא נפש או מי שהיה בדרך רחוקה בפסח ראשון.

א) אם אינן מכירין אותו—אם בית דין אינם מכירים את העד הבא להעיד על החדש. משלחין—אז בית דין שבעירו משלחים עמו זוג אחר של עדים להעיד עליו, שאדם כשר הוא. משקלקלו המינין—ששכרו עדי שקר להטעות את החכמים.

ב) בראשונה היו מַשִׂיאִין מַשּׂוּאוֹת; משקלקלו הכותים התקינו, שיהו שלוחין יוצאין.

ג) כיצד היו משיאין משואות? מביאין כְּלוֹנְסָאוֹת של ארז ארוכין, וְקָנִים ועצי שמן וּנְעוֹרֶת של פשתן, וכורך בִּמְשִׁיחָה; ועולה לראש ההר ומצית בהן את האור, ומוליך ומביא ומעלה ומוריד, עד שהוא רואה את חברו, שהוא עושה כן בראש ההר השני, וכן בראש ההר השלישי.

ד) ומאין היו משיאין משואות? מהר הַמִּשְׁחָה לְסַרְטָבָא, ומסרטבא לגרופִינָא, ומגרופינא לְחַוְרָן, ומחוורן לבית בַּלְתִּין, ומבית בלתין לא זזו משם, אלא מוליך ומביא ומעלה ומוריד עד שהיה רואה כל הגוֹלָה לפניו כמדורת האש.

ה) חצר גדולה היתה בירושלים ו„בֵית יַעֲזֵק" היתה נקראת, ולשָׁם כל העדים מתכנסים, ובית דין בודקין אותם שם, וסעודות גדולות עושין להם, בשביל שיהו רגילין לבא. בראשונה לא היו זזין משם כל היום, התקין רבן גמליאל הזקן, שיהו מהלכין אלפים אמה לכל רוח. ולא אלו בלבד, אלא אף החכמה הבאה לְיַלֵּד והבא להציל מן הדליקה ומן הַגַּיִּס ומן הנהר ומן המפולת, הרי אלו כאנשי העיר, ויש להם אלפים אמה לכל רוח.

ו) כיצד בודקין את העדים? זוג שבא ראשון בודקין אותו ראשון; ומכניסין את הגדול שבהן ואומרים לו: אמור, כיצד ראית את הלבנה? לפני החמה או לאחר החמה? לצפונה או לדרומה? כמה היה גבוה? ולאין היה נוטה? וכמה היה רחב? אם אמר: לפני החמה—לא אמר כלום. ואחר כך היו מכניסים את השני ובודקין אותו, אם נמצאו דבריהם מְכֻוָּנִים—עדותן קַיֶּמֶת; ושאר כל הזוגות שואלין אותם ראשי דברים, לא שהיו צריכין להן, אלא כדי שלא יצאו בְּפַחֵי נפש, בשביל שיהו רגילים לבא.

ב) משיאין משואות—מדליקים אבוקות, כדי לתת אות לבני הגולה שנתקדש החדש, ולא היו משלחים שלוחים. משקלקלו הכותים—שהשיאו משואות גם הם שלא בזמן להטעות את ישראל.

ג) כלונסאות—מוטות עץ. במשיחה—בפתיל.

ד) הר המשחה—הר הזיתים. סרטבא וכו'—כלם שמות של מקומות. כל הגולה—בני בבל, שכל אחד היה מעלה אבוקה בראש גגו.

ה) לא היו זזין משם—אם יצאו בשבת חוץ לתחום שבת, שעל פי הדין אין להם אלא ארבע אמות. החכמה—המילדת. גיים—נדוד שודדים.

ו) לפני החמה וכו'—אם הצד החשוך של הלבנה היה מפנה לעבר החמה או לצד אחר. לצפונה או לדרומה—אם עמדה לצפונית מזרחית מן החמה או לדרומית מזרחית ממנה. ובית דין ידעו על פי החשבון באיזה צד צריכה היתה הלבנה להיות באותה שעה ואם דברי העדים לא התאימו אל החשבון הזה בידוע שעדי שקר הם. כמה היה גבוה—משפולי הרקיע, לפי מראה עיניכם. ולאין היה נוטה—אנה היו פניה מועדות ללכת. וכמה היה רחב—הצד המאיר שבה, לפי השעור. לא אמר כלום—כי מכיון שהלבנה מקבלת את אורה מן החמה הרי בהכרח שהיא צריכה להיות מפנה אליה מצדה המאיר ולא מצדה הפגום. מכוונים—מתאימים ומקבילים; בפחי נפש—עצובים.

ז) ראש בית דין אומר: מקודש! וכל העם עונין אחריו: מקודש, מקודש! בין שנראה בזמנו, בין שלא נראה בזמנו, מקדשין אותו. ר׳ אלעזר בר׳ צדוק אומר: אם לא נראה בזמנו, אין מקדשין אותו, שכבר קדשוהו שמים.

ח) דמות צורות לבנות היו לו לרבן גמליאל בְּטַבְלָא וּבְכוֹתֶל בעלייתו, שבהן מראה את ההדיוטות ואומר: הכזה ראית, או כזה? מעשה שבאו שנים ואמרו: ראינוהו שחרית במזרח וערבית במערב. אמר ר׳ יוחנן בן נורי: עדי שקר הם. כשבאו ליבנה, קיבלן רבן גמליאל. ועוד באו שנים ואמרו: ראינוהו בזמנו, ובליל עבורו לא נראה, וקבלן רבן גמליאל. אמר רבי דוסא בן הרכינס: עדי שקר הן. היאך מעידים על האשה שילדה ולמחר כריסה בין שיניה? אמר לו ר׳ יהושע: רואה אני את דבריך.

ט) שלח לו רבן גמליאל: גוזרני עליך, שתבא אצלי במקלך ובמעותיך ביום הכפורים שֶׁחָל להיות בחשבונך! הלך ומצאו רבי עקיבא מֵיצָר. אמר לו: יש לי ללמוד שכל מה שעשה רבן גמליאל עשוי, שנאמר (ויקרא כג): „אלה מועדי ה׳, מקראי קודש, אשר תקראו אותם״—בין בזמנן בין שלא בזמנן אין לי מועדות אלא אלו. בא לו אצל רבי דוסא בן הרכינס. אמר לו: אם באין אנו לדון אחר בית דינו של רבן גמליאל, צריכין אנו לדון אחר כל בית דין ובית דין, שעמד מימות משה ועד עכשיו, שנאמר (שמות כד): „ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל״, ולמה לא נתפרשו שמותן של זקנים? אלא לְלַמֵּד, שכל שלשה ושלשה, שעמדו בית דין על ישראל, הרי הוא כבית דינו של משה. נטל מקלו ומעותיו בידו והלך לְיַבְנֶה אצל רבן גמליאל ביום שֶׁחָל יום הכפורים להיות בחשבונו. עמד רבן גמליאל ונשקו על ראשו, אמר לו: בוא בשלום, רבי ותלמידי! רבי—בחכמה, ותלמידי—שקבלת דברי.

ז) בזמנו—בליל השלשים. שלא נראה בזמנו—ואז קובעים ראש חדש ביום השלשים והאחד. מקדשים אותו—יאמר ראש בית דין „מקודש״. אין מקדשים אותו—שהרי מן ההכרח הוא שיהיה ראש חדש ביום ל״א ולשם מה יקדשוהו עוד?

ח) צורות לבנות—צורות של הלבנה. בטבלא—על הלוח. ההדיוטות—אנשים פשוטים. ראינוהו—את הלבנה ביום כ״ט. עדי שקר הם—מפני שאי אפשר הדבר שתֵרָאה ביום המולד גם בשחר וגם בערב. קבלן רבן גמליאל—לא מפני שחשב שאפשר שיֵרָאה הירח ביום המולד שחרית וערבית, אלא הוא קבל את עדותם, שאמרו כי ראו את הירח ערבית במערב, ודבר זה אפשר היה על פי החשבון; ובנוגע לעדותם שראו את הירח שחרית, אמר שהם טועים ודמות ענן בהיר נראתה להם כדמות הירח. בזמנו—בליל שלשים. ובליל עבורו—בליל ל״א. וקבלן ר״ג—שלפי חשבונו צריך היה להֵרָאות בזמנו, ובליל העיבור לא נראה, מפני שאפשר שנתכסה בענן. רואה אני את דבריך—שצריך לעבר את החדש.

ט) מיצר—דואג ומצטער על אשר הנשיא גזר עליו לחלל את יום הכפורים. אלא אלו—שקבעו וקראו אותם בית דין. כבית דינו של מֹשה—ולכן לא נתפרשו שמותיהם של הזקנים, כדי שאם יבוא אדם להרהר אחר בית דין שבימיו ויאמר: וכי בית דין זה כמשה ואהרן? יאמרו לו: אם אינו כמשה ואהרן, הנה חשוב הוא כשלשה מן הזקנים, ששמותיהם לא נתפרשו. נטל—ר׳ יהושע.

סוּכָּה.

פרק ד.

מִנְהֲגֵי מִצְוַת עֲרָבָה וְנִסּוּךְ הַמַּיִם בַּמִּקְדָּשׁ.

ה) מצות ערבה כֵּיצַד? מקום היה למטה מירושלים ונקרא „מוֹצָא". יורדין לשם ומלקטין משם מוּרְבִּיּוֹת של ערבה, ובאין וזוקפין אותן בצדי המזבח, וראשיהן כפופין על גבי המזבח. תקעו והריעו ותקעו. בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת ואומרים: „אנא ה' הושיעה נא! אנא ה' הצליחה נא!" רבי יהודה אומר: „אני וָהוֹ הושיעה נא!" ואותו היום מקיפין את המזבח שבעה פעמים. בשעת פְּטִירָתָן מה הן אומרים? „יופי לך מזבח! יופי לך מזבח!" רבי אליעזר אומר: „ליה ולך מזבח! ליה ולך מזבח!"

ו) כמעשהו בְּחול כך מעשהו בשבת, אלא שהיו מלקטין אותן מערב שבת ומניחים אותן בגיגיות של זהב, כדי שלא יִכָּמְשׁוּ. רבי יוחנן בן ברוקא אומר: חֲרָיוֹת של דקל היו מביאין וחובטין אותן בקרקע בצידי המזבח, ואותו היום נקרא „יוֹם חִבּוּט חֲרָיוֹת".

ז) מיד התינוקות שומטין את לולביהן ואוכלין אתרוגיהן.

ט) ניסוך המים כיצד? צלוחית של זהב מחזקת ג' לוגים היה ממלא מן השילוח. הגיע לשער המים – תקעו והריעו ותקעו. עלה בכבש ופנה לשמאלו. שני סְפָלִים של כסף היו שם. רבי יהודה אומר: של סיד היו, אלא שהיו מושחרין פניהם מפני היין ומנוקבין כמין שני חוטמין דקין, אחד מעוּבֶּה ואחד דק, כדי שיהיו שניהם כלין בבת אחת, מערבי של מים, מזרחי של יין. עֵירָה של מים לתוך של יין ושל יין לתוך של מים – יצא. רבי יהודה אומר: בלוג היה מנסך כל שמונה.

ה) מורביות–ענפים ארוכים. וָהוֹ–הוא, הקדוש ברוך הוא, שאני וחוא בצרה, על דרך „עמו אנכי בצרה". ואותו היום–ביום השביעי. יופי לך מזבח–כל היופי הזה עשינו רק לכבודך, מזבח. ליה ולך–אנו מודים ליה ומשבחים לך.

ו) בשבת–אם יום השביעי של סוכות חל בשבת. גיגיות–חביות. יכמשו–יבלו. חריות–ענפים.

ז) מיד התינוקות–הגדולים חוטפים מיד התינוקות את לולביהם, ואוכלים האתרוגים, ואין בדבר משום גזל, שכך נהגו לשמחה.

ט) שער המים–שם שער בעזרה, אשר דרכו היו מכניסים את המים כששבו מן המעין. עלה בכבש–נושא הצלוחית עלה על המעלה שבדרום המזבח. ופנה לשמאלו–לקרן דרומית-מערבית של מזבח ששם היה הניסוך נעשה. שני ספלים–שניהם היו מחוברים אל המזבח, אחד היה למים ואחד ליין. חוטמין דקים–ודרך החוטם ירדו המים והיין לגב המזבח. אחד מעובה–נקב אחד היה רחב יותר ושמש להיין הכבד מן המים ואינו ממהר להשפך כמוהם. ואחד דק–בשביל המים הקלים להשתפך מן היין. שניהם כלין–כדי

ולמנסך אומרים לו: הַגְבַּה ידך! שפעם אחת ניסך אחד על גבי רגליו וּרְגָמוּהוּ כל העם באתרוגיהן.

פרק ה.

שִׂמְחַת בֵּית הַשּׁוֹאֵבָה.

א) אמרו: כל מי שלא ראה שמחת בית השואבה, לא ראה שמחה מימיו.

ב) במוצאי יום טוב הראשון של חג ירדו לעזרת נשים ומתקנין שם תִּקּוּן גדול, ומנורות של זהב היו שם, וארבעה ספלים של זהב בראשיהן וארבעה סוּלָּמוֹת לכל אחד ואחד, וארבעה ילדים מפרחי כהונה ובידיהם כדים של שמן של מאה ועשרים לוג, שהן מטילין לכל ספל וספל.

ג) מִבְּלָאֵי מכנסי כהנים וּמֵהֶמְיָנֵיהֶן—מהן היו מַפְקִיעִין ובהן היו מדליקין. ולא היתה חצר בירושלים, שאינה מאירה מאור בית השואבה.

ד) חסידים ואנשי מעשה היו מרקדים לפניהם באבוקות של אור שבידיהן ואומרים לפניהם דברי שירות ותשבחות, והלוים בכנורות ובנבלים ובמצלתים ובחצוצרות ובכלי שיר בלא מספר על חמש עשרה מעלות, היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים, כנגד חמשה עשר „שיר המעלות" שבתהלים, שעליהן לוים עומדים בכלי שיר ואומרים שירה. ועמדו שני כהנים בשער העליון, שיורד מעזרת ישראל לעזרת נשים, ושתי חצוצרות בידיהם. קרא הגבר—תקעו והריעו ותקעו. הגיעו למעלה עשירית, תקעו והריעו ותקעו. הגיעו לעזרה-תקעו והריעו ותקעו. היו תוקעין והולכין עד שמגיעין לשער היוצא למזרח. הגיעו לשער היוצא למזרח—הפכו פניהן למערב ואמרו: „אבותינו, שהיו במקום הזה, אחוריהם אל היכל ופניהם קדמה והמה משתחוים קדמה לשמש, ואנו—לְיָהּ עינינו!" רבי יהודה אומר: היו שונין ואומרין: „אנו ליה! וליה עינינו!"

ששני הספלים יתרוקנו בעת אחת. עירה-יצק. הגבה ידך—כדי שיראו הכל. ניסך אחד—צדוקי אחד נסך את המים על רגליו, לפי שהצדוקים אינם מודים בניסוך המים, שאינו מן התורה.

א) בית השואבה—כך נקרא שם המקום בעזרת נשים, שמתקנים אותו בכמה תקונים לשמחת שאיבת המים לנסוך בחג.

ב) תקון גדול-הכינו מקום לנשים בלבד ולאנשים בלבד. בראשיהן-בראש כל מנורה. לכל אחד—לכל ספל.

ג) מבלאי מכנסי כהנים-מן המכנסים הבלויים. ומהמיניהן-מאבנטיהן. מפקיעין—מוציאים פתילות.

ד) אנשי מעשה-גדולי הדור העוסקים בצרכי צבור. לפניהם—לפני קהל הרואים. באבוקות-בלפידים. קרא הגבר—קרא התרנגול. תקעו והריעו ותקעו—לאות, כי הגיעה השעה ללכת ולשאב מים מעין השלוח. למערב-נגד המקדש וההיכל. במקום הזה-בבית הראשון. אחוריהם-כמסופר ביהזקאל ח. שונין-חוזרים עוד הפעם.

תַּעֲנִית.

המסכת הזאת עוסקת בסדר התעניות, שנקבעו לרגלי פורענות הבאה על הצבור, בין שהיא פורענות מקרית, כגון עצירת גשמים, ובין שהיא צרה לאומית. הפורענות של עצירת הגשמים היתה קשה מאד לבני ארץ ישראל, ולפיכך יחדו לה מקום בראשית המסכת.

פרק ב.

סֵדֶר תַּעֲנִיּוֹת.

א) סדר תעניות כיצד? מוציאין את הַתֵּיבָה לרחובה של עיר. ונותנין אפר מְקְלֶה על גבי התיבה, ובראש הנשיא, ובראש אב בית דין, וכל אחד ואחד נותן בראשו. הזקן שבהן אומר לפניהן דברי כְּבוּשִׁין: אחינו! לא נאמר באנשי נינוה: (יונה ג׳) „ויירא אלהים את שקם ואת תעניתם", אלא: „וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדַּרְכָּם הָרָעָה". וּבְקַבָּלָה הוא אומר (יואל ב): „קִרְעוּ לְבַבְכֶם וְאַל בִּגְדֵיכֶם".

ב) עמדו בתפלה. מורידין לפני התיבה זקן ורגיל ויש לו בנים וביתו רֵיקָם, כדי שיהא לבו שלם בתפלה. ואומר לפניהם עשרים וארבע ברכות, שמונה עשרה שבכל יום, ומוסיף עליהן עוד שש.

ג) ואלו הן: „זכרונות" ו„שופרות", „אֶל ה׳ בַּצָּרָתָה לִּי קָרָאתִי וַיַּעֲנֵנִי", „אֶשָּׂא עֵינַי אֶל הֶהָרִים", „מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ ה׳", „תְּפִלָּה לְעָנִי כִּי יַעֲטֹף". ר׳ יהודה אומר: לא היה צריך לומר „זכרונות" „ושופרות", אלא אומר תחתיהן: „רָעָב כִּי יִהְיֶה בָאָרֶץ, דֶּבֶר כִּי יִהְיֶה"; „אֲשֶׁר הָיָה דְבַר ה׳ אֶל יִרְמְיָהוּ עַל דִּבְרֵי הַבַּצָּרוֹת". ואומר חותמיהן.

ד) על הראשונה הוא אומר: „מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם, וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה׳ גואל ישראל". על השניה הוא אומר: „מי שענה את אבותינו על ים סוף, הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה׳ זוכר הנשכחות". על השלישית

א) **סדר תעניות**—על עצירת הגשמים קבעו שלש עשרה תעניות, שש קלות ושבע חמורות, ועל שבע האחרונות האלה שואלת כאן המשנה, כיצד היה סדרן. **התיבה**—ארון הקדש עם ספר התורה. **אפר מקלה**—אפר שרפה. **דברי כבושין**—דברי תוכחה ומוסר. **ובקבלה**—בדברי הנביאים.

ב) **ויש לו בנים וביתו ריקם**—מתוך שהוא מדוכא מדאגותיו לפרנסת ביתו יתפלל בכונה יתרה. **ומוסיף**—בין גואל ישראל לרופא.

ג) **זכרונות ושופרות**—„אתה זוכר" ו„אתה נגלית", כמו בראש השנה. **חותמיהן**—סופיהן, לזכרונות—חתימה של זכרונות, ולשופרות—חתימה של שופרות, כמפורש למטה.

ד) **על הראשונה**—„ראה נא בענינו", אשר בה הוא מתחיל להוסיף את שש הברכות. **על השניה**—„זכרונות", שהיא שניה ל„ראה נא בענינו" וראשונה לשש הברכות הנוספות. **על השלישית**—„שופרות". **על השביעית**—מן הברכות שהוא מאריך בהן.

הוא אומר: „מי שענה את יהושע בגלגל, הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה׳ שומע תרועה״. על הרביעית הוא אומר: „מי שענה את שמואל במצפה״, הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה׳ שומע צעקה״. על החמישית הוא אומר: „מי שענה את אליהו בהר הכרמל, הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה׳ שומע תפלה״. על הששית הוא אומר: „מי שענה את יונה ממעי הדגה, הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה׳ העונה בעת צרה״. על השביעית הוא אומר: „מי שענה את דוד ואת שלמה בנו בירושלים, הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה׳ המרחם על הארץ.

ה) מעשה בימי ר׳ חלפתא ור׳ חנניה בן תרדיון שעבר אחד לפני התיבה וגמר את הברכה כולה ולא ענו אחריו אמן. תִּקְעוּ הכהנים! - תָּקְעוּ. „מי שענה את אברהם אבינו בהר המוריה, הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה״. „הָרִיעוּ בני אהרן! - הֵרִיעוּ. „מי שענה את אבותינו על ים סוף, הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה״. וכשבא דבר אצל חכמים אמרו: לא היינו נוהגין כן אלא בשער המזרח ובהר הבית.

פרק ג.

חוֹנִי הַמְעַגֵּל.

ח) על כל צרה שלא תבא על הצבור מתריעין עליהן חוץ מרוב גשמים. מעשה שאמרו לו לחוני הַמְעַגֵּל: התפלל שירדו גשמים. אמר להם: צאו והכניסו תנורי פסחים, בשביל שלא יִמּוֹקוּ. התפלל ולא ירדו גשמים. מה עשה? עָג עוּגָה ועמד בתוכה ואמר לפניו: רבונו של עולם! בניך שמו פניהם עלי, שאני כבן בית לפניך; נשבע אני בשמך הגדול, שאיני זז מכאן, עד שתרחם על בניך! התחילו גשמים מְנַטְּפִין. אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות, שיחין ומערות! התחילו לירד בזעף. אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון, ברכה ונדבה! ירדו כְּתִיקוּנָן, עד שיצאו ישראל מירושלים להר הבית

ה) בימי ר׳ חלפתא—שהיה בצפורי. ולא ענו אחריו אמן—במקדש לא ענו אחר כל ברכה „אמן״, אלא „ברוך שם כבוד מלכותו״ וכו׳, והם נהגו בצפורי, כמו שהיו נוהגים במקדש. תקעו בני אהרן—חזן הכנסת קרא אחר כל ברכה לבני אהרן לתקוע. בשער המזרח—של העזרה, כי במקדש היה המברך מזכיר את שם המפורש והצבור ענה אחריו „ברוך שם כבוד״ וגו׳.

ח) מתריעין—בתענית ותפלה ושופרות. מרוב גשמים—בשעה שהם רק לטורח על בני האדם ואינם מקלקלים את התבואה. תנורי פסחים—תנוריהם היו של חרש ואפשר היה לטלטלם ממקום למקום, ומשום שהדבר היה קודם הפסח, לפיכך אמר „תנורי פסחים״. שלא ימוקו—שלא ימסו מרוב גשם, כי בטוח היה שתפלתו תתקבל. עג עוגה—עשה

מפני הגשמים. באו ואמרו לו: כשם שהתפללת עליהם שירדו, כך התפלל שילכו להם. אמר להם: צאו וראו, אִם נִמְחֵית אֶבֶן הַטּוֹעִים. שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא חוני אתה, גוזרני עליך נידוי; אבל מה אעשה לך, שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך, כבן שהוא מתחטא על אביו ועושה לו רצונו. ועליך הכתוב אומר (משלי כג): „יִשְׂמַח אָבִיךָ וְאִמֶּךָ וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ“.

פרק ד.

שִׁבְעָה עָשָׂר בְּתַמּוּז, תִּשְׁעָה בְּאָב וַחֲמִשָּׁה עָשָׂר בְּאָב.

ו) חמשה דברים אֵירְעוּ את אבותינו בשבעה עשר בתמוז, וחמשה בתשעה באב: בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות, ובטל התמיד, והובקעה העיר, ושרף אַפּוֹסְטְמוֹס את התורה, והעמיד צלם בהיכל. בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה בֵּיתַּר, ונחרשה העיר. משנכנס אב מְמַעֲטִין בשמחה.

ז) שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה, אסורין מִלְּסַפֵּר וּמִלְּכַבֵּס. ובחמישי מותרין, מפני כבוד השבת. ערב תשעה באב לא יאכל אדם שני תבשילין, לא יאכל בשר ולא ישתה יין. רבן שמעון בן גמליאל אומר: יְשַׁנֶּה. רבי יהודה מחייב בִּכְפִיַּית המטה, ולא הודו לו חכמים.

ח) אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים, שבהם בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולין, שלא לבייש את מי שאין לו. כל הכלים טעונין טבילה. ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים. ומה היו אומרות? בחור, שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך! אל תתן עיניך בנוי, תן עיניך במשפחה, שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי, אִשָּׁה יִרְאַת ה׳ הִיא תִתְהַלָּל. ואומר: תְּנוּ לָהּ מִפְּרִי יָדֶיהָ וִיהַלְלוּהָ בַשְּׁעָרִים מַעֲשֶׂיהָ! וכן הוא אומר: „צְאֶינָה וּרְאֶינָה, בְּנוֹת צִיּוֹן, בַּמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה,

---

מעגל מסביבו. מנטפין—ירדו טפות טפות. אם נִמחית—אם היא כולה מכוסה במים. אבן הטועים—אבן גבוהה בירושלים, שכל מי שמוצא אבדה עומד עליה ומכריז. נידוי—חרם, מפני שהטיח דברים כנגד אלהים ואמר „לא כך שאלתי“. מתחטא—מתגעגע, מתפנק.

ו) נשתברו הלוחות—אחר מעשה העגל. ובטל התמיד—כי העיר היתה במצור ולא נמצאו כבשים לקרבן. הובקעה העיר—לפני מלך בבל. אפוסטמוס—אחד משרי היונים. והעמיד—אפוסטמוס זה. שלא יכנסו לארץ—בעון המרגלים. נחרשה העיר—ירושלים ע״י אדריאנוס. ממעטין בשמחה—כי היה חדש של צרה.

ז) שבת—השבוע. מלספר—לעשות במספרים את שער הראש. ישנה—ימעיט את צרכיו מכפי שהוא רגיל. בכפיית המטה—יהפך את מטתו על פניה וישכב על הקרקע.

ח) בחמשה עשר באב—שבו כלו מתי מדבר בשנת הארבעים ונתבטלו השומרים, שהושיב ירבעם בן נבט, למנוע את ישראל לעלות לרגל לירושלים, ובו נמסרו הרוגי ביתר לקבורה. וכיום הכפורים—שבו נִתנו הלוחות האחרונים. וחולות—מחוללות. בנוי—ביופי.

בַּעֲטָרָה שֶׁעִטְּרָה לוֹ אִמּוֹ בְּיוֹם חֲתֻנָּתוֹ וּבְיוֹם שִׂמְחַת לִבּוֹ". „ביום חתונתו"—זו מתן תורה ו„ביום שמחת לבו"—זה בנין בית המקדש, שֶׁיִּבָּנֶה במהרה בימינו! אמן!

מְגִילָה.

פרק ג.

מְכִירַת בֵּית הַכְּנֶסֶת וְתַשְׁמִישֵׁי קְדוּשָּׁה.

א) בני העיר, שמכרו רחובה של עיר, לוקחין בדמיו בית הכנסת; בית הכנסת,—לוקחין תיבה; תיבה,—לוקחים מטפחות; מטפחות,—לוקחין ספרים; ספרים,—לוקחים תורה. אבל אם מכרו תורה לא יקחו ספרים; ספרים,—לא יקחו מטפחות; מטפחות,—לא יקחו תיבה; תיבה,—לא יקחו בית הכנסת; בית הכנסת,—לא יקחו את הרחוב. וכן במותריהן. אין מוכרין את של רבים ליחיד, מפני שמורידין אותו מקדושתו, דברי רבי יהודה. אמרו לו: אם כן אף לא מעיר גדולה לעיר קטנה.

ב) אין מוכרין בית הכנסת אלא על תנאי, שאם ירצו יחזירוהו, דברי ר' מאיר; וחכמים אומרים: מוכרים אותו ממכר עולם, חוץ מארבעה דברים: למרחץ, ולבורסקי, ולטבילה, ולבית המים. ר' יהודה אומר: מוכרין אותו לשם חָצר, והלוקח—מה שירצה יעשה.

ג) ועוד אמר ר' יהודה: בית הכנסת שחרב אין מספידין בתוכו, ואין מַפְשִׁילִין בתוכו חבלים, ואין פורשין לתוכו מצודות, ואין שוטחין על גגו

זה מתן תורה—ביום הכפורים נִתנו הלוחות האחרונים. בנין בית המקדש—שנתחנך ביום הכפורים. בעל האגדה מוצא בפסוק הזה, שהוא מפרש אותו על דרך הדרוש במובן ברית אהבה בין הקב"ה וכנסת ישראל, סמך למנהג החיתון של הבחורים והבתולות ביום הכפורים, מנהג שלכאורה לא היה מתאים לקדושת היום הזה, כפי מושגם של הדורות המאוחרים.

א) רחובה של עיר—שיש בו קצת קדושה, משום שמתפללים בו בשעת תענית, אבל קדושתו פחותה מקדושת בית הכנסת ולפיכך מותר לקנות בדמיו בית הכנסת, כי מעלין בקדש ואין מורידין ואסור לקנות במחיר דבר שבקדושה דבר הפחות ממנו בקדושתו. תיבה—ארון הקדש או „עמוד" לתפלה. מטפחות—תכריכי ספרי תורה. ספרים—נביאים וכתובים; וכן במותריהן—במותרי הכסף שנשארו מקנית דבר שבקדושה, שאין מוציאים אותם על דבר הפחות במעלת הקדושה. לעיר קטנה-כי גם בזה יש הפחתת מעלת הקדושה, משום ש„ברוב עם הדרת מלך".

ב) יחזירוהו—כי מכירה לחלוטין יש בה משום בזיון, כאלו אין הדבר שבקדושה נחשב בעינינו למאומה. ולבורסקי—בית עבוד עורות. לבית המים—בית כבוס לבנים.

ג) אין מספידין בתוכו—הספד של יחיד, אבל הספד של רבים, על אדם גדול שמת, מותר אפילו בבית כנסת העומד על תלו. אין מפשילין—אין שוזרים. והוא הדין לשאר מלאכות, אלא שהמשנה לקחה לדוגמא מלאכה הדורשת בית גדול ומְרֻוָּח כבית הכנסת. מצודות—רשתות

פירות ואין עושין אותו קַפֶּנְדַּרְיָא, שנאמר (ויקרא כו): „וַהֲשִׁמּוֹתִי אֶת מִקְדְּשֵׁיכֶם"— קדושתן אף כשהן שוממין. עלו בו עשבים, לא יתלוש, מפני עַגְמַת נפש.

פרק ד.

קְרִיאַת הַמְּגִלָּה. הַקְּרִיאָה בַּתּוֹרָה וְהַהַפְטָרָה.

א) הקורא את המגילה, עומד ויושב. קְרָאָהּ אחד, קְרָאוּהָ שנים,—יצאו. מקום שנהגו לברך,—יברך, ושלא לברך,—לא יברך. בשני ובחמישי, ובשבת במנחה קורין שלשה. אין פוחתין מהן ואין מוסיפין עליהן, ואין מפטירין בנביא. הפותח והחותם בתורה מברך לפניה ולאחריה.

ב) בראשי חדשים ובחולו של מועד קורין ארבעה, אין פוחתין מהן ואין מוסיפין עליהן, ואין מפטירין בנביא. הַפּוֹתֵחַ וְהַחוֹתֵם בתורה—מברך לפניה ולאחריה. זה הכלל: כל שיש בו מוסף ואינו יום טוב קורין ארבעה. ביום טוב חמשה, ביום הכפורים ששה, בשבת שבעה. אין פוחתין מהן, אבל מוסיפין עליהן ומפטירין בנביא. הפותח והחותם בתורה מברך לפניה ולאחריה.

ג) אין פּוֹרְסִין את שמע ואין עוברין לפני התיבה, ואין נושאין את כפיהם, ואין קורין בתורה, ואין מפטירין בנביא, ואין עושין מַעֲמָד וּמוֹשָׁב, ואין אומרים ברכת אבלים, ותנחומי אבלים, וברכת חתנים, ואין מְזַמְּנִין בשם פחות מעשרה. ובקרקעות תשעה וכהן, ואדם כיוצא בהן.

לצוד את העופות המקננים בשם. קפנדריא—לקצר את הלוכו דרך בית הכנסת. מפני עגמת נפש—כדי להגדיל את צערם של הרואים אותו בחרבנו ולעוררם לשוב ולבנותו מחדש.

א) עומד ויושב—ברצותו עומד וברצותו יושב. קראוה שנים—ביחד. יצאו—הקוראים והשומעים, ואין לחוש שמא אין שני הקולות נשמעים כאחת. לברך—לאחר הקריאה, אבל לפני הקריאה חייב בכל מקום לברך שלש ברכות: „על מקרא מגלה", „שעשה נסים" ו„שהחיינו". שלשה—עולים לתורה: כהן, לוי וישראל. ואין מוסיפין—ביום השני וביום החמשי—מפני בטול מלאכה, ובשבת במנחה—מפני הדרשה שדורשים אז. הפותח—הכהן הנקרא לתורה ראשונה מברך את הברכה הראשונה. והחותם—הגומר, הנקרא לתורה שלישי, מברך את הברכה האחרונה, וכל שאר הקרואים לתורה אינם מברכים לא לפניה ולא לאחריה; ועכשיו נוהגים שכלם מברכים לפניה ולאחריה.

ב) ארבעה—כדי להבדיל את היום הזה משאר ימות החול. שבעה—כי קדושת השבת גדולה מקדושת החגים.

ג) אין פורסין—עשרה שבאו לבית הכנסת לאחר שקרא הצבור את שמע, עומד אחד ואומר קדיש וברכו ואת הברכה הראשונה שלפני קריאת שמע. פורסין—חוצים, כי משתי הברכות שלפני קריאת שמע קוראים רק את הראשונה. ואין נושאין את כפיהם—לברך ברכת הכהנים. מעמד ומושב—כך נהגו כשהוציאו את המת לקבורה—היו יושבים שבע פעמים בבית הקברות ואמרו קינות והספדים ובכל פעם קרא אחד: „שבו, יקרים, שבו!" „עמדו, יקרים, עמדו!". ברכת אבלים—כשחזרו מן הלויה עמדו כל המלוים ברחוב ואחד אמר ברכה להאבל. ותנחומי אבלים—אחר ברכת האבלים עמדו המלוים שורות שורות של עשרה אנשים בכל שורה והאבל עבר לפניהם וכל אחד אמר לו: „תתנחם מהקדוש ברוך הוא".

ד) הקורא בתורה לא יפחות משלשה פסוקים. לא יקרא למתורגמן יותר מפסוק אחד, ובנביא—שלשה. היו שלשתן שלש פרשיות, קורין אחד אחד. מדלגין בנביא ואין מדלגין בתורה. ועד כמה הוא מדלג? עד כדי שלא יפסוק המתורגמן.

ה) המפטיר בנביא הוא פורס על שמע, והוא עובר לפני התיבה, והוא נושא את כפיו. ואם היה קטן—אביו או רבו עוברין על ידו.

ו) קטן קורא בתורה ומתרגם, אבל אינו פורס על שמע ואינו עובר לפני התיבה, ואינו נושא את כפיו. פוחח פורס את שמע ומתרגם, אבל אינו קורא בתורה, ואינו עובר לפני התיבה, ואינו נושא את כפיו. סומא פורס את שמע ומתרגם. רבי יהודה אומר: כל שלא ראה מאורות מימיו אינו פורס על שמע.

מוֹעֵד קָטָן.

פרק ב.

הַמְּלָאכוֹת הָאֲסוּרוֹת בְּחוֹל הַמּוֹעֵד.

א) מי שהפך את זיתָיו ואירעו אבל או אוֹנֶס, או שהטעוהו פועלים, טוען קורה ראשונה ומניחה לאחר המועד, דברי ר' יהודה. ר' יוסי אומר: זולף וגומר וְגָף כדרכו.

ברכת חתנים—שבע הברכות שאומרים לחתנים. ואין מזמנין—ברכת המזון. בשם—„נברך לאלהינו". ובקרקעות—פדיַת קרקעות של הקדש צריכה להיות נערכה על ידי עשרה אנשים. ואדם—אם הקדישו שויו של אדם בזמן המקדש, מעריכים אותו כעבד ועל ידי עשרה אנשים, ואחד מהם כהן.

ד) הקורא בתורה—בצבור. למתורגמן—כששב העם מבבל נשתכחה ממנו ידיעת הלשון העברית, ולפיכך העמידו מתורגמנים שהיו מתרגמים בבית הכנסת את התורה לארמית. מפסוק אחד—מתוך שהמתורגמן תרגם את התורה בעל פה לפיכך יכול היה לטעות לו נצרך היה לתרגם פסוקים אחדים בבת אחת. שלשה—רשאי הוא לתרגם שלשה פסוקים כאחד, כי קדושת הנביאים פחותה מקדושת התורה ולא איכפת לנו אם יטעה. שלש פרשיות—אם כל פסוק ופסוק הוא פרשה הכוללת ענין מיוחד בפני עצמו. מדלגין בנביא—מפרשה לפרשה ומענין לענין. ואין מדלגין בתורה—שמא יתבלבל על ידי הדילוג, אבל בענין אחד מותר לדלג. עד כדי שלא יפסוק המתורגמן—כי אין לעכב את הצבור ולהכריח אותו להמתין עד שיגלול הקורא את הספר למקום הדילוג, ואם יספיק לגללו קודם שיפסוק המתורגמן—מותר לגללו.

ה) המפטיר בנביא—מי שרגיל להפטיר בנביא תקנו חכמים שיהא הוא פורס על שמע ברבים, לפי שעל פי רוב היתה ההפטרה נקראת על ידי קטן ולכן תקנו לחלק כבוד לגדול המפטיר שיהא הוא הפורס על שמע וכו'. נושא את כפיו—אם הוא כהן. ואם היה קטן—המפטיר. על ידו—בשבילו.

ו) אבל אינו פורס על שמע—מפני שאין הוא בר חיוב אינו יכול להוציא את הרבים ידי חובתם. פּוֹחֵחַ—ערום ויחף. אינו קורא בתורה—מפני כבוד התורה. סומא פורס את שמע—אף על פי שאינו רואה את המאורות, בכל זאת הוא נהנה מהם לפי שאחרים מנהלים אותו.

א) מי שהפך את זיתָיו—קודם כבישת הזיתים לשמן מניחים אותם בכלי גדול הנקרָא „מַעֲטָן" ומהפכים אותם היטב, כדי שיתרככו, ולאחר שהתרככו אין להשהות אותם יותר במעטן, אלא צריך למהר ולדרוך אותם, שלא יתקלקלו. ואירעו אבל—שאסור לעשות בו מלאכה. אונס—מקרה אסון אחר שהפריעהו מלכבש את הזיתים לפני יום טוב. שהטעוהו פועלים—

ב) וכן מי שהיה יינו בתוך הבור ואירעו אבל או אונס או שהטעוהו פועלים, זולף וגומר וגף כדרכו, דברי רבי יוסי. רבי יהודה אומר: עושה לו לְמוּדִים, בשביל שלא יחמיץ.

ג) מכנים אדם פירותיו מפני הגנבים, ושולה פשתנו מן המשרה, בשביל שלא תאבד, ובלבד שלא יְכַוֵּן את מלאכתו במועד. וכולן אם כִּוְּנוּ מלאכתן במועד—יאבדו.

ד) אין לוקחין בתים, עבדים ובהמה אלא לְצוֹרֶךְ המועד, או לצורך המוכר, שאין לו מה יאכל. אין מְפַנִּין מבית לבית, אבל מפנה הוא לחצרו. אין מביאין כלים מבית האומן. אם חושש להם, מְפַנָּן לחצר אחרת.

ה) מְחַפִּין את הקציעות בקש. ר׳ יהודה אומר: אף מְעַבִּין. מוכרי פירות כסות וכלים מוכרים בצנעה לצורך המועד. הַצַּיָּדִין וְהַדְּשׁוֹשׁוֹת וְהַגְּרוֹסוֹת עושין בצנעה לצורך המועד. רבי יוסי אומר: הם החמירו על עצמן.

פרק ג.

אִסּוּר אֲבֵלוּת בְּמוֹעֵד.

ה) הקובר את מתו שלשה ימים קודם לרגל, בטלה הימנו גזרת שבעה; שְׁמוֹנָה,—בטלה הימנו גזרת שלשים, מפני שאמרו: שבת עולה ואינה מפסקת, רְגָלִים מפסיקין ואינן עולין.

שלא באו לעשות מלאכתם והגיע חול המועד. טוען קורה ראשונה—מניח בחול המועד על הזיתים שבמעטן קורה כדי שֶׁיִּכְּבְשׁוּ קצת ולא יתקלקלו. זולף—שופך בחול המועד את הזיתים אל בית הבד. וגומר—כובשם וסוחטם עד גמר מלאכתם. וגף—סותם את פי החביות, ששפך את השמן אל תוכן.

ב) הבור—חפירה מסויידת תחת הגת לקבל אל תוכה את היין. זולף—שופך את היין אל החביות עד גמירה וכותמן. למודים—נסרים, מכסה את הבור בנסרי עץ כדי שלא יחמיץ, אבל להריק אותו אסור.

ג) ושולה—מוציא. המשרה—את נבעולי הפשתן שורים במים כדי שיתרכבו, ואם לא יוציאום במועדם ירקבו. שלא יכוין מלאכתו—שלא ישהה את מלאכתו במזיד עד המועד. יאבדו—בית דין מפקירים אותם.

ד) אין לוקחין—אין קונים. לצורך המועד—שהקונה צריך להם במועד: בית לשבת, עבד לשמשו וכו׳. לצורך המוכר—אם הוא נזקק למעות לצרכי יום טוב. אין מפנין—אין מעבירים כלים או תבואה מבית זה לבית אחר. לחצרו—אם הבית האחר נמצא בחצר שהוא גר בה, מותר לפנות אליו. מבית האומן—שמא יחשדוהו הרואים שנתנם לתקן במועד. אם חושש להם—שלא יגנבו מבית האומן.

ה) מחפין את הקציעות—תאנים יבשות השטוחות על פני השדה מותר לכסותן בקש, מפני הגשם. מעבין—צוברין אותן לכרי, כדי שהתאנים העליונות תְּגִנָּה על התחתונות. לצורך המועד—אם המוכר נזקק לכסף לצרכי יום טוב. הדשושות—הכותשים חטים לדייסא, והגרוסות—הכותשים גריסין לדייסא. הם החמירו על עצמן—האומנים נהגו להחמיר על עצמם אפילו בצנעה.

ה) שלשה ימים—ונהג אפוא אבלות שלשה ימים קודם לרגל. גזרת שבעה—

ו) רבי אליעזר אומר: משחרב בית המקדש עצרת כשבת. רבן גמליאל אומר: ראש השנה ויום הכפורים כרגלים. וחכמים אומרים: לא כדברי זה ולא כדברי זה, אלא עצרת כרגלים, ראש השנה ויום הכפורים כשבת.

ז) אין קורעין, ולא חולצין, ואין מַבְרִין, אלא קרוביו של מת. ואין מַבְרִין אלא על מטה זקופה. אין מוליכין לבית האבל לא בְּטַבְלָא, ולא בְּאִסְקוּטְלָא, ולא בְקָנוֹן, אלא בסלים. ואין אומרים ברכת אבלים במועד, אבל עומדין בשורה ומנחמין ופוטרין את הרבים.

ח) אין מניחין את המטה ברחוב, שלא להרגיל את ההספד. ולא של נשים לעולם, מפני הכבוד. נשים במועד מְעַנּוֹת, אבל לא מְטַפְּחוֹת. ר׳ ישמעאל אומר: הסמוכות לַמִּטָּה מְטַפְּחוֹת.

ט) בראשי חדשים, בחנוכה ובפורים מְעַנּוֹת וּמְטַפְּחוֹת בזה ובזה, אבל לא מקוננות. נקבר המת, לא מענות ולא מטפחות. איזהו עינוי? שכולן עונות כאחת. קינה? שאחת מדברת וכולן עונות אחריה, שנאמר (ירמיה ט): „וְלַמֵּדְנָה בְנוֹתֵיכֶם נֶהִי וְאִשָּׁה רְעוּתָהּ קִינָה“. אבל לעתיד לבא הוא אומר (ישעיה כה): „בִּלַּע הַמָּוֶת לָנֶצַח וּמָחָה ה׳ אֱלֹהִים דִּמְעָה מֵעַל כָּל פָּנִים“ וגו׳.

אבל גזרת שלשים לא בטלה ממנו. שמונה—אם קברו שמונה ימים קודם לרגל. שבת עולה—השבת שבימי אבלו מצטרפת למנין שבעת ימי האבלות. ואינה מפסקת—אינה מבטלת את אבלות שאר הימים, אלא הָאָבֵל מוסיף להתאבל אחר השבת. רגלים מפסיקין—אם נהג אבלות קודם המועד, בא המועד ומבטל גזרת שלשים, אבל אם לא נהג אבלות קודם הרגל, אלא התחיל אבלותו ברגל, אין ימי הרגל עולים למנין שבעה, אבל עולים למנין שלשים.

ו) עצרת—חג השבועות, שבמקדש היה דינו כרגל, לפי שאם לא חגג אותו ביומו יכול היה להביא קרבן ראיה וחגיגה עד שבעה ימים לאחריו, אבל עכשיו שאין לו תשלומין לכן דינו כשבת העולה ואינה מפסיקה. ראש השנה ויום הכפורים כרגלים—וכל שכן עצרת.

ז) אין קורעין—במועד „קריעה“ על המת. חולצין—שהיו נוהגים שהאבל מוציא בשעת הלויה את זרוע ימינו החשופה מבעד לקרע בגדו. ואין מברין—את הסעודה הראשונה אין האבל אוכל משלו, אלא רגילים היו להאכילו משל אחרים ברחובה של עיר, אבל במועד אין מברין אותו אלא קרוביו בתוך ביתו. מטה זקופה—ולא על מטה כפויה כמו שנהגו בחול. אין מוליכין—את הסעודה לבית האבל. בטבלא—על לוח או טַס מהודר. אסקוטלא—קערת כסף או זהב. קָנוֹן—סל של קנים. בסלים—של נצרים, שלא לבייש את העניים הבאים להברות, שאין להם כלים יקרים כאלה. ופוטרין את הרבים—מיד אחר שינחמוהו ילכו הביתה ולא ילוו את האבל לביתו.

ח) אין מניחין את המטה—של מת ברחוב בימי החג. שלא להרגיל את ההספד—פן יבאו לידי הספד המת, ודבר זה אסור בחג. לעולם—אפילו בחול. מענות—משוררות קינות, כמבואר להלן. מטפחות—מכות כף אל כף. אבל לא מטפחות—מפני שהקינה מעוררת יותר את הבכי.

ט) ואשה רעותה קינה—כשהאחת מתחילה תדע רעותה את דברי הקינה, שעליה לענות לעומתה.

סֵדֶר נָשִׁים

הסדר הזה כולל את המסכתות האלה:

1) יְבָמוֹת,—על דיני הַיִּבּוּם (דברים כה, ה—י), שהאח מיבם את אלמנת אחיו המת בלא בנים.

2) כְּתוּבּוֹת,—על דיני כתב ההתחיבות שהבעל נותן לאשתו בשעת הנשואים.

3) נְדָרִים,—על דיני הנדרים, שאדם נודר, ועל הַתָּרָתָם.

4) נָזִיר,—על דיני הנזירות.

5) סוֹטָה,—על האשה שחושדים בה שבגדה בבעלה.

6) גִּטִּין,—על דיני ספר הכריתות, שמוסר הבעל לאשתו, כשהוא מגרשה.

7) קִדּוּשִׁין,—על דיני נשואי אשה.

יְבָמוֹת.

פרק יב.

סֵדֶר הַחֲלִיצָה.

א) מצות חליצה בשלשה דיינין, ואפילו שלשתן הדיוטות. חלצה בְּמִנְעָל—חֲלִיצָתָהּ כשרה, בְּאַנְפִּילִין—חליצתה פסולה; בסנדל שיש לו עקב—כשר, ושאין לו עקב—פסול; מן הארכובה ולמטה—חליצתה כשרה, מן הארכובה ולמעלה—חליצתה פסולה.

ב) חלצה בְּסַנְדָּל שאין שלו, או בסנדל של עץ, או בשל שמאל בימין, חליצתה כשרה. חלצה בגדול שהוא יכול להלוך בו, או בקטן שהוא חופה את רוב רגלו—חליצתה כשרה. חלצה בלילה—חליצתה כשרה, ורבי אליעזר פוסל, בשמאל—חליצתה פסולה, ורבי אליעזר מכשיר.

א) הדיוטות—אנשים פשוטים, שאינם דיינים על פי משרתם. במנעל—של עור רך, חליצתו כשרה, אבל לכתחלה לא יחלץ במנעל, שמא יקרע, וחליצה כשו״ה רק בנעל המגין על הרגל. אנפילאות—נַרְבַּיִם—שטרימפפע, чулки. פסולה—מפני שאינן מגינות על הרגל. שיש לו עקב—המכוסה בעור אחורי העקב, אף על פי שאין לו תחתית, כשר, משום שהוא מגין על הרגל, אבל לכתחלה צריך לחלץ רק בסנדל שיש לו תחתית. מן הארכובה ולמטה—אם המנעל קשור ברצועות למטה מן הברך. מן הארכובה ולמעלה—שכתוב „מעל רגלו״ (דברים כ״ה), והקשור למעלה מן הארכובה אינו על רגלו אלא למעלה ממנה.

ב) שאין שלו—אף על פי שכתוב „נעלו״ (דברים כ״ה). בסנדל של עץ—ודוקא אם הוא מחופה עור. בשל שמאל בימין—אם נעל של שמאל היה נעול על רגלו הימנית. בגדול—בנעל גדול ממדת רגלו ושבכל זאת יכול הוא להלוך בו. בקטן—בנעל קטן. חופה—מכסה. פוסל—והמחלקת שבין התנא קמא ור׳ אליעזר היא אם החליצה היא כגמר הדין או כתחלת הדין, לפי שדיני ממונות דנים ביום וגומרים בלילה; לדעת הת״ק היא כגמר הדין ולדעת ר׳ אליעזר היא כתחלת הדין, והואיל שאין דנים בלילה—לכן החליצה פסולה. בשמאל—אם חלצה את הנעל שעל הרגל השמאלית.

ג) חלצה ורקקה, אבל לא קראה–חליצתה כשרה, קראה ורקקה, אבל לא חלצה–חליצתה פסולה, חלצה וקראה, אבל לא רקקה, רבי אליעזר אומר: חליצתה פסולה, רבי עקיבא אומר: חליצתה כשרה. אמר רבי אליעזר: „כָּכָה יֵעָשֶׂה"–כל דבר שהוא מעשה מעכב. אמר לו רבי עקיבא: משם ראיה: „ככה יעשה לאיש"–כל דבר שהוא מעשה באיש.

ד) הַחֵרֵשׁ שנחלץ, וְהַחֵרֶשֶׁת שחלצה, והחולצת לקטן–חליצתה פסולה. קטנה שחלצה–תחלוץ משתגדיל, ואם לא חלצה, חליצתה פסולה.

ה) חלצה בשנים, או בשלשה ונמצא אחד מהן קרוב או פסול–חליצתה פסולה. רבי שמעון ורבי יוחנן הסנדלר מכשירין. ומעשה באחד שחלץ בינו לבינה בבית האסורין, ובא מעשה לפני רבי עקיבא והכשיר.

ו) מצות חליצה: בא הוא ויבמתו לבית דין, והן משיאין לו עצה הַהוֹגֶנֶת לו, שנאמר (דברים כה): „וְקָרְאוּ לוֹ זִקְנֵי עִירוֹ וְדִבְּרוּ אֵלָיו"; והיא אומרת: „מֵאֵן יְבָמִי לְהָקִים לְאָחִיו שֵׁם בְּיִשְׂרָאֵל, לֹא אָבָה יַבְּמִי"; והוא אומר: „לֹא חָפַצְתִּי לְקַחְתָּהּ". ובלשון הקדש היו אומרים. ונגשה יבמתו אליו לעיני הזקנים, וחלצה נעלו מעל רגלו, וירקה בפניו רוק הנראה לדיינים, וענתה ואמרה: „כָּכָה יֵעָשֶׂה לָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִבְנֶה אֶת בֵּית אָחִיו!". עד כאן היו מַקְרִין. וּכְשֶׁהִקְרָא רבי הורקנוס תחת האלה בכפר עיטם וגמר את כל הפרשה, הוחזקו להיות גומרין כל הפרשה. „וְנִקְרָא שְׁמוֹ בְּיִשְׂרָאֵל בֵּית חֲלוּץ הַנָּעַל"– מצוה בדיינין ולא מצוה בתלמידים. רבי יהודה אומר: מצוה על כל העומדים שם לומר: חֲלוּץ הַנַּעַל, חֲלוּץ הַנַּעַל, חֲלוּץ הַנַּעַל!

ג) אבל לא קראה חליצתה כשרה–משום שכתוב „ככה יעשה" (דברים כ'), הרי שהעיקר הוא מעשה החליצה ולא הדבור, שאינו מעשה. כל דבר שהוא מעשה באיש– חליצת הנעל היא מעשה שהאשה עושה בגופו של האיש, מה שאין כן הרקיקה, שאין בה מעשה בגופו.

ד) החרש שנחלץ חליצתו פסולה–שאינו פוטרה במקום שיש אח אחר כשר. והחרשת שחלצה–חליצתה פסולה ואין לה תקנה אלא ביבום, ואם רצה יוכל לגרשה אחר כך בגט.

ה) בשנים–במעמד שני אנשים. ונמצא אחד וגו'–ונשארו רק שני אנשים כשרים. בינו לבינה–שלא בפני אנשים אחרים.

ו) משיאין–יועצים. ההוגנת לו–הראויה לו, אם הוא ילד והיא זקנה אומרים לו: מה לך אצל זקנה! ולהפך, אם הוא זקן והיא ילדה אומרים לו: מה לך אצל ילדה! את כל הפרשה–„ונקרא שמו בישראל בית חלוץ הנעל", שהיא גמר הפרשה. מצוה בדיינין–הדיינין מצווים לקרא „בית חלוץ הנעל" ולא התלמידים שהיו באותו מעמד.

כְּתֻבּוֹת.

פרק יא.

זְכוּיוֹת הָאַלְמָנָה. מְכִירַת הַכְּתֻבָּה.

א) אלמנה נִיזוֹנֶת מנכסי יתומים; מעשה ידיה שלהן; ואין חייבין בקבורתה. יורשיה, יורשי כתובתה, חייבין בקבורתה.

ב) אלמנה, בין מן הארוסין בין מן הנשואין, מוכרת שלא בבית דין. רבי שמעון אומר: מן הנשואין — מוכרת שלא בבית דין, מן הארוסין — לא תמכור אלא בבית דין, מפני שאין לה מזונות, וכל שאין לה מזונות לא תמכור אלא בבית דין.

ג) מכרה כתובתה או מקצתה, מִשְׁכְּנָה כתובתה או מקצתה, נתנה כתובתה לאחר או מקצתה — לא תמכור את השאר אלא בבית דין. וחכמים אומרים: מוכרת היא אפילו ד׳ וה׳ פעמים. ומוכרת למזונות שלא בבית דין, וכותבת: „למזונות מכרתי". וגרושה לא תמכור אלא בבית דין.

ד) אלמנה, שהיתה כתובתה מאתים ומכרה שוה מנה במאתים או שוה

א) ניזונת-מתפרנסת. מנכסי יתומים-בין שהנכסים האלה הם קרקעות ובין שהם מטלטלים, שזהו אחד מתנאי הכתובה: „ואת תהא יתבא בביתי ומתזנא מנכסי" (את תשבי בביתי ותתפרנסי מנכסי). ואין חייבין בקבורתה-אין היתומים חייבים להוציא הוצאות לקבורתה כשמתה, מפני שהבעל חייב בקבורתה תחת הירושה שהוא יורשה, והואיל שיורשיה גובים את כתובתה מיורשי הבעל לפיכך חייבים הם בקבורתה. חייבין בקבורתה—ואם לא נשבעה לפני מותה שלא גבתה את כתובתה, אין יורשיה גובים את כתובתה ומֵמילא הם פטורים מלקברה והיא נקברת מן הצדקה.

ב) אלמנה מן הארוסין—אין היתומים חייבים לפרנסה והיא גובה מנכסי היתומים רק את כתובתה. מוכרת-קרקעות מנכסי היתומים, האלמנה מן הארוסין-כדי לגבות את כתובתה, והאלמנה מן הנשואין-לפרנסתה. שלא בבית דין—של מומחים, אבל מכל מקום צריכה היא למכור בפני שלשה אנשים הבקיאים בשומת מחיר הקרקע. מן הנשואים מוכרת- מפני שהיא צריכה למזונות ואי אפשר לה לשבת ולהכות עד שיבאו אליה בית דין. אבל מן הארוסין—שהיא מוכרת את הקרקע רק כדי לגבות את כתובתה.

ג) מכרה כתובתה—את הסכום הקצוב בכתובה מן הדין, לבתולה מאתים ולאלמנה מאה זוזים. את השאר—את התוספת, שהוסיף לה הבעל בכתובתה יותר מן הסכום המגיע לה על פי דין, אין היא רשאית למכור שלא בבית דין, כדעת ר׳ שמעון האומר, שרק למזונות היא מוכרת שלא בבית דין וזו, מכיון שגבתה את מקצת כתובתה, אבדה את זכותה למזונות. וחכמים אומרים מוכרת היא—לכתובתה אפילו חמש וארבע פעמים ואף על פי כן לא אבדה את זכותה למזונות. וכותבת—בשטר המכירה. וגרושה לא תמכור אלא בבית דין— כשהיא מוכרת לגבות את כתובתה, כי טעם החכמים שהתירו למכור לגבית הכתובה שלא בבית דין הוא שאין הבעל רוצה שאלמנתו תתבזה בבית דין, אבל בגרושה לא איכפת לו.

מאתים במנה, נתקבלה כתובתה. היתה כתובתה מנה, ומכרה שָׁוֶה מנה ודינר במנה, מִכְרָהּ בטל; אפילו היא אומרת: אחזיר דינר ליורשין, מכרה בטל. רבן שמעון בן גמליאל אומר: לעולם מכרה קַיָּם, עד שתהא שם כדי שֶׁתְּשַׁיֵּיר בשדה בת תשעה קבים ובגינה בת חצי קב, וכדברי ר׳ עקיבא בית רובע. היתה כתובתה ארבע מאות זוז, ומכרה לזה במנה ולזה במנה, ולאחרון יפה מנה ודינר במנה,— של אחרון בטל ושל כולן מִכְרָן קים.

ה) שום הדיינין שפיחתו שְׁתוּת או הוסיפו שתות, מכרן בטל. רבי שמעון בן גמליאל אומר: מכרן קים, אם כן מה כח בית דין יפה? אבל אם עשו אגרת בקורת, אפילו מכרו שוה מנה במאתים או שוה מאתים במנה—מכרן קים.

פרק יג.

דִּבְרֵי דַיָּינֵי הַגְּזֵרוֹת.

א) שני דַיָּינֵי גזירות היו בירושלים אדמון וחנן בן אבישלום. חנן אומר שני דברים, אדמון אומר שבעה. מי שהלך למדינת הים ואשתו תובעת מזונות, חנן אומר: תִּשָּׁבַע בסוף ולא תשבע בתחלה. נחלקו עליו בני כהנים גדולים ואמרו: תשבע בתחלה ובסוף. אמר ר׳ דוסא בן הרכינס: כדבריהם. אמר ר׳ יוחנן בן זכאי: יפה אמר חנן: לא תשבע אלא בסוף.

ב) מי שהלך למדינת הים ועמד אחד וּפִרְנֵס את אשתו, חנן אומר: אִבֵּד מעותיו, נחלקו עליו בני כהנים גדולים ואמרו: ישבע כמה הוציא ויטול.

ד) נתקבלה כתובתה—ואין המקח בטל מפני שאין אונאה לקרקעות. מכרה בטל—מפני ששויו של הדינר המאה והאחד אינו שלה ולא היתה לה רשות למכרו, ולפיכך נמצא שכל המכר נעשה בטעות. לעולם מכרה קים—והיא מחזרת ליורשים את הדינר שהפסידה להם. עד שתהא שם—באונאה, שאלו לא היתה האונאה היה משתייר, יחד עם הנמצא ביד היתומים, שדה שאפשר לזרוע בו תשעה קבים, שבפחות מכן אין הלקת האדמה נקראת שדה. ובגינה בת חצי קב—חלקה לזרוע בה חצי קב, שזהו שיעור גנה: יפה-שוה.

ה) שום—הערכה. שום הדיינים—שהדיינים העריכו את הקרקע ומכרוהו כדי לשלם לאלמנה את כתובתה. שתות—אחד משׁשה. מכרן בטל-כי הקונה דבר מבית דין אינו מעלה על דעתו שתהי אונאה בקניתו. מה כח בית דין יפה—אם נבטל את המכר במה גדול כחו של בית דין? אגרת בקורת—מודעה והכרזה שהשדה עומד להמכר ועל ידי זה באו בני אדם לבקר את השדה. מכרן קים-כי במכירה הנעשית בהכרזה קם הממכר למקנה למי שמרבה במחירו, לכן אין כאן אונאה.

א) דייני גזרות—דיינים שנתמנו לגזור קנסות על הגזלנים. שני דברים—שחבריו אינם מודים לו בהם. תשבע בסוף—כשימות הבעל והיא תבוא לתבוע את הכתובה תשבע, שאין בידה כלום משל בעלה. ולא תשבע בתחלה—כשהיא באה לתבוע מזונות. נחלקו עליו-לא הסכימו לדעתו. בתחלה ובסוף-בשעת תביעת המזונות וגביית הכתובה. כדבריהם-- הדין עמם. אלא בסוף—כי לגבות מזונות אין צורך בשבועה.

ב) איבד מעותיו-משום שפרנס אותה על השבון הבעל שלא בידיעתו ובהסכמתו, ולזה

אמר ר' דוסא בן הרכינס: כדבריהם. אמר ר' יוחנן בן זכאי: יפה אמר חנן: הניח מעותיו על קרן הצבי.

ג) אדמון אומר שבעה: מי שמת והניח בנים ובנות, בזמן שהנכסים מרובין — הבנים יורשים והבנות ניזונות; ובנכסים מועטים -- הבנות יזונו והבנים יחזרו על הפתחים. אדמון אומר: בשביל שאני זכר הפסדתי? אמר רבן גמליאל: רואה אני את דברי אדמון.

ד) הטוען את חברו כדי שמן והודה בקנקנים, אדמון אומר: הואיל והודה במקצת הטענה, ישבע. וחכמים אומרים: אין זו הודאה ממין הטענה. אמר רבן גמליאל: רואה אני את דברי אדמון.

ה) הַפּוֹסֵק מעות לַחֲתָנוֹ ופשט לו את הרגל, תשב עד שילבין ראשה. אדמון אומר: יכולה היא שתאמר: אילו אני פסקתי לעצמי, אשב עד שילבין ראשי, עכשיו שאבא פסק עלי, מה אני יכולה לעשות? או כְּנוֹס או פְּטוֹר. אמר רבן גמליאל: רואה אני את דברי אדמון.

ו) העורר על השדה והוא חתום עליה בְּעֵד, אדמון אומר: יכול הוא שיאמר: השני נוח לי והראשון קשה הימנו. וחכמים אומרים: אִבֵּד את זכותו. עֲשָׂאָהּ סימן לאחר, איבד את זכותו.

לא היתה לו רשות. על קרן הצבי—כלומר: פזר את מעותיו לרוח, לפי שהמניח את מעותיו על קרן הצבי שוב לא תושבנה לו לעולם, כי הצבי ממהר לרוץ ואין להשיגו.

ג) ובנכסים מועטים—שאין בהם כדי לפרנס את הבנים ואת הבנות עד שתתבגרנה הבנות. בשביל שאני זכר הפסדתי—בשביל שאני זכר והנני ראוי לירש בנכסים מרובים, הורע כחי והפסדתי בשעה שהנכסים מועטים? רואה אני—אני מסכים לדברי אדמון.

ד) הטוען את חברו—התובע מחברו בבית דין. והודה בקנקנים—והלה הודה לו, שאמנם יש בידו רק כדים ריקים שלו. במקצת הטענה—כי במשמעות הטענה „כדי שמן" בלולים כדים ושמן וכשהודה לו בכדים ריקים, הרי זו הודאה במקצת וחייב שבועה. אין זו הודאה ממין הטענה—אין במשמעות הטענה אלא שמן במדה של כך וכך כדים וכשהודה לו בכדים ריקים, הרי אין זו הודאה ממין הטענה, לפי שלא תבע ממנו כדים, ולפיכך אינו חייב שבועה.

ה) הפוסק מעות לחתנו—לנדה. ופשט לו את הרגל—כלומר: לא שלם לו מה שפסק, כאלו אמר לו: קח את הרפש ואת הטיט שתחת רגלי. עד שילבין ראשה—עד שתזקין, ואין כופים אותו לא לכנוס אותה ולא לתת לה גט פטורין. או כנוס—אותי לביתך או פטור אותי.

ו) העורר על השדה—אם אחד מערער על השדה שביד חברו ואומר שהאיש שמכר לו את השדה גזלו ממנו. והוא—המערער היה חתום על שטר המכירה כעד. יכול הוא שיאמר—המערער יכול לטעון: כי המוכר שגזל ממני את השדה הוא אדם קשה ולפיכך לא ערערתי על השדה בשעת המכירה, כי יראתי ממנו, אבל השני הוא אדם רך ולפיכך חתמתי על השטר, מפני שקויתי שאוציא את השדה מידו בדין. איבד את זכותו—שמכיון שחתם על שטר המכירה הודה, שאין לו שום טענה על השדה. עשאה סימן לאחר—אם חתם על שטר אחר, אשר בו נזכר השדה הזה לסימן שהוא נמצא בגבול השדה הנמכר, ובשטר הזה כתב כי השדה הוא של פלוני, בין שהוא ביד הגזלן ובין שהוא ביד הקונה, ועכשיו הוא מערער שהוא שלו.

ז) מי שהלך למדינת הים ואבדה דרך שדהו, אדמון אומר: ילך בַּקְּצָרָה; וחכמים אומרים: יקנה לו דרך במאה מנה, או יפרח באויר.

ח) המוציא שטר חוב על חברו וְהַלָּה הוציא שמכר לו את השדה, אדמון אומר: יכול הוא שיאמר: אילו הייתי חייב לך היה לך לְהִפָּרַע את שלך כשמכרת לי את השדה; וחכמים אומרים: זה היה פִּקֵּחַ, שמכר לו את הקרקע, מפני שהוא יכול לְמַשְׁכְּנוֹ.

ט) שנים שהוציאו שטר חוב זה על זה, אדמון אומר: יכול הוא שיאמר: אילו הייתי חייב לך, כיצד אתה לוה ממני? וחכמים אומרים: זה גובה שטר חובו וזה גובה שטר חובו.

שלש ארצות לנשואין. י) שלש ארצות לנשואין: יהודה ועבר הירדן והגליל. אין מוציאין מעיר לעיר, וּמִכְּרָךְ לִכְרָךְ, אבל באותה הארץ מוציאין מעיר לעיר ומכרך לכרך, אבל לא מעיר לכרך ולא מכרך לעיר. מוציאין מִנָּוֶה

ז) ואבדה דרך שדהו—שהחזיק בה אחד מבעלי השדות שבמצריו ואינו יודע מי הוא. ילך בקצרה—על כרחם יקח לו דרך לשדהו, אבל לא ירבה לקחת, אלא יבור לו דרך קצרה. יפרח באויר—המחלקת שבין החכמים ואדמון היא לא כשהקיפו אדם אחד מארבעת העברים, כי בנידון זה גם החכמים מודים שרשאי הוא לקחת לו דרך בחזקה, וגם לא כשהקיפוהו ארבעה בעלי שדות, כי בנידון זה גם אדמון מודה שהמוציא מחברו עליו הראיה, אלא כשהקיפו אדם אחד הבא מכח ארבעה בעלי שדות, לדעת אדמון נמצאה הדרך מכל מקום בידו, ולדעת החכמים יוכל לאמר: הרי אם אחזיר את השטרות ליד בעליהם לא תוכל להוציא מהם.

ח) והלה הוציא—הלוה הוציא שטר מכירה על שדהו שנכתב בזמן מאוחר משטר ההלואה. להפרע—לגבות. למשכנו—כי מטלטלים יכול היה להבריח ממנו ועכשיו יקח את הקרקע בחובו. והנה במקום שמשלמים מתחלה את הכסף בעד הקרקע הקנוי גם החכמים מודים שצריך היה המוכר לעכב בחובו את הכסף שבא לידו ושלא לכתוב שטר מכירה, וכיון שכתב שטר מכירה הוכיח, שאין הלוה חייב לו כלום, והמחלקת שבינם ובין אדמון היא רק במקום שמתחלה כותבים שטר ואחר כך משלמים כסף; אדמון סובר, שהיה עליו למסור מודעה שהוא מוכר לו את השדה כדי שיוכל למשכנו, וחכמים סוברים, שיכול הוא לאמר שלא מסר מודעה מפני שירא, שמא יודע הדבר לקונה וימנע מלקנות את השדה.

ט) יכול הוא שיאמר—האיש אשר שטר החוב שבידו הוא מאוחר לזמן הפרעון אשר בשטר הראשון. וחכמים אומרים וגו׳—המחלקת שבין החכמים ואדמון היא כשהשטר השני נכתב באותו היום שבו חל זמן הפרעון שבשטר הראשון, ודעת החכמים היא, שכיון שאין הלוה חייב לפרוע את חובו אלא בסוף היום, יתכן שהראשון לוה ממנו ליום אחד.

י) שלש ארצות לנשואין—שלש ארצות נבדלות בארץ ישראל לעניני נשואין, שאם נשא אשה באחת מהן וגם הוא מאותה הארץ אינו יכול לכוף את אשתו לצאת אחריו לארץ אחרת. אין מוציאין—אין מכריחים את האשה לצאת אחר בעלה מעיר שבארץ זו לעיר שבארץ אחרת. ומכרך לכרך—הכרך גדול מן העיר, שהוא מקום שוָקים וכל אנשי הסביבה באים אליו לקנות סחורה והכל מצוי בו. אבל לא מעיר לכרך—מפני שישיבת כרכים קשה לבריאות וגם ההוצאות מרובות שם. ולא מכרך לעיר—מפני שבכרך מצויים כל הדברים

הרעה לנוה היפה, אבל לא מנוה היפה לנוה הרעה. רבי שמעון בן גמליאל אומר: אף לא מנוה רעה לנוה יפה, מפני שהנוה היפה בודק.

הכל מעלים לארץ ישראל ואין הכל מוציאים.

יא) הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין. הכל מעלין לירושלים ואין הכל מוציאין, אחד האנשים ואחד הנשים (ואחד עבדים). נשא אשה בארץ ישראל וגירשה בארץ ישראל, נותן לה ממעות ארץ ישראל. נשא אשה בארץ ישראל וגירשה בְּקַפּוֹטְקְיָא—נותן לה ממעות ארץ ישראל. נשא אשה בקפוטקיא וגירשה בארץ ישראל—נותן לה ממעות ארץ ישראל. רבן שמעון בן גמליאל אומר: נותן לה ממעות קפוטקיא. נשא אשה בקפוטקיא וגירשה בקפוטקיא—נותן לה ממעות קפוטקיא.

נְדָרִים.

פרק ט.

הַתָּרַת הַנְּדָרִים עַל יְדֵי חָכָם.

א) רבי אליעזר אומר: פותחין לאדם בכבוד אביו ואמו. וחכמים אוסרין. אמר רבי צדוק: עד שפותחין לו בכבוד אביו ואמו, יפתחו לו בכבוד

והמכשירים הנצרכים לאדם, מה שאין כן בעיר, מנוה—מדירה. בודק—משפיע לרעה על הבריאות, כי שנוי ההרגל בודק אחר חזקת הגוף, ואם אין הגוף חזק כל צרכו הוא מחליאו.

יא) הכל מעלין—כל אדם יכול להכריח את בני ביתו לעלות עמו לארץ ישראל, אפילו מנוה יפה לנוה רעה ומעיר שרובה ישראל לעיר שרובה עכו"ם. אין הכל מוציאין—איש אינו יכול להכריח את מי שיהיה לצאת מא"י. אחד אנשים ואחד נשים-האיש יכול להכריח את אשתו לעלות עמו לארץ ישראל, ואם היא תמאן תצא בלא כתובה; ואם היא רוצה לעלות והוא אינו רוצה, יוציאנה ויתן לה את כתובתה. ואחד עבדים—אם קנה עבד יכול הוא להכריחו לעלות אחריו לא"י ואינו יכול לכופו לצאת משם. בקפוטקיא-מעות קפוטקיא גדולות ממעות ארץ ישראל ושוקלות יותר מהן, ומשום שהכתובה היא תקנת חכמים ולא מדברי תורה לכן הקלו בתשלומיה. נותן לה ממעות קפוטקיא—ר' שמעון בן גמליאל סובר שתקנת הכתובה היא מן התורה.

א) פותחין לאדם—כשאדם סודר הנאה מאיזה דבר, מדברים על לבו להסתלק מנדרו. בכבוד אביו ואמו—שאומרים לו: אלמלי ידעת שאבותיך יתבישו, שיש להם בן שכמותך, הנודר נדרים על נקלה, כלום נדרת את נדרך? וחכמים אוסרים-כי יתביש להודות, שאף על פי כן היה נודר את נדרו ויבוא לדבר שקר, ונמצא שהחכם מתיר את הנדר הזה, מבלי שהנודר יתחרט עליו. עד שפותחין—הוא מקשה על דברי ר' אליעזר: אם פותחים בכבוד אביו ואמו ואין חוששים שמא ישקר, הרי מוטב לפתוח בכבוד אלהים ולאמר לו: אילו היית

המקום. אם כן אין נדרים! ומודים חכמים לרבי אליעזר בדבר שבינו לבין אביו ואמו, שפותחין לו בכבוד אביו ואמו.

ב) ועוד אמר רבי אליעזר: פותחין בנולד. וחכמים אוסרין. כיצד? אמר: „קוֹנָם שאיני נהנה לאיש פלוני" ונעשה סופר, או שהיה משיא את בנו בקרוב, ואמר: אילו הייתי יודע שהוא נעשה סופר, או שהיה משיא את בנו בקרוב, לא הייתי נודר! „קונם לבית זה שאיני נכנס", ונעשה בית הכנסת, ואמר: אילו הייתי יודע שהוא נעשה בית הכנסת, לא הייתי נודר, רבי אליעזר מתיר, וחכמים אוסרין.

ג) רבי מאיר אומר: יש דברים שהן כנולד ואינן כנולד, ואין חכמים מודים לו. כיצד? אמר: קוֹנָם שאיני נושא את פלונית שאביה רע! אמרו לו: מת, או שעשה תשובה. קונם לבית זה שאיני נכנס, שהכלב רע בתוכו, או שהנחש בתוכו! אמרו לו: מת הכלב, או שנהרג הנחש, הרי הן כנולד ואינן כנולד. ואין חכמים מודים לו.

ד) ועוד אמר רבי מאיר: פותחין לו מן הכתוב שבתורה ואומרים לו: אילו היית יודע שאתה עובר על „לֹא תִקֹּם" ועל „לֹא תִטֹּר" (ויקרא יט). ועל „לֹא תִשְׂנָא אֶת אָחִיךָ בִּלְבָבֶךָ" (שם), „וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ" (שם), „וְחֵי אָחִיךָ עִמָּךְ" (שם כ"ה) שמא יַעֲנִי ואין אתה יכול לפרנסו. אמר: אילו הייתי יודע שהוא כן לא הייתי נודר,—הרי זה מותר.

יודע שהנודר רע בעיני אלהים, כלום נדרת? אם כן אין נדרים—על זה משיבים לו החכמים, שאם נפתח בכבוד המקום הרי בודאי ישקר, שאין אדם חצוף כל כך לאמר, שלא היה משגיח בכבוד המקום, ואם כן הרי לא יהיו עוד נדרים בעולם! בדברים שבינו לבין אביו—אם הדיר את אבותיו ליהנות מנכסיו. שפותחין לו וגו'—שאומרים לו: אלו ידעת שחייב אתה לפרנסם, כלום נדרת? שהרי אם היה חצוף כל כך להדיר את אבותיו מנכסיו, בודאי לא יתבושש מפניהם גם עתה ולא ישקר.

ב) פותחין (בנדרים) בנולד—אם נולד ונתרחש לאחר שנדר דבר שאינו מצוי, אומרים לו: אילו ראית את הנולד, כלום נדרת? וחכמים אוסרין—כי עיקר התרת הנדר היא החרטה שהנודר מתחרט עליו, ובדבר שאינו מצוי אין החרטה מועילה, הואיל שהנודר לא העלה על דעתו שהדבר הזה יתרחש ולא היה נמנע מלידור, ולכן אין הנדר נעקר מעיקרו. קונם—זה אחד מכנויי הנדרים ומשמעו מעין: „אני נודר". לאיש פלוני—מאיש פלוני. סופר—תלמיד חכם מורה הוראה, שהכל צריכים לו. בקרוב—זמן מה לאחר שנדר, ועליו ללכת לחופתו.

ג) יש דברים שהן כנולד ואינן כנולד—נראים כנולד ואינם כנולד ופותחים בהם. אמרו לו מת וגו'—ואף על פי שמיתה נולד היא, הואיל ופירש בשעת נדרו בשביל מה הוא נודר, נעשה כאלו התנה תנאי: כל זמן שאביה יהיה קיים.

ד) על לא תקום ולא תטור וכו'—אם הדרת הנאה מחברך, לפי שעשה לך דבר שלא כהוגן. ואין אתה יכול לפרנסו—ונמצא אתה עובר על מצות התורה, שחיבה אותך להחיות את אחיך. הרי זה מותר—אחר שיתירנו החכם.

נָזִיר.

פרק ג.

הֲפָרַת נִדְרֵי נְזִירוּת.

ו) מי שנזר נזירות הרבה והשלים את נזרתו, ואחר כך בא לארץ, בית שמאי אומרים: נזיר שלשים יום, ובית הלל אומרים: נזיר בתחלה. מעשה בְּהִילְנֵי המלכה שהלך בנה למלחמה ואמרה: אם יבא בני מן המלחמה בשלום, אֱהֵא נזירה שבע שנים; ובא בנה מן המלחמה והיתה נזירה שבע שנים, ובסוף שבע שנים עלתה לארץ, והורוה בית הלל שתהא נזירה עוד שבע שנים אחרות, ובסוף שבע שנים נִטְמֵאת, ונמצאת נזירה עשרים ואחת שנה. אמר רבי יהודה: לא היתה נזירה אלא ארבע עשרה שנה.

ז) מי שהיו שתי כתי עדים מעידות אותו, אלו מעידים שנזר שתים, ואלו מעידים שנזר חמש, בית שמאי אומרים: נחלקה העדות ואין כאן נזירות, ובית הלל אומרים: יש בכלל חמש שתים, שיהא נזיר שתים.

סוֹטָה.

פרק ז.

אֵיזוּ דְבָרִים נֶאֱמָרִים בְּכָל לָשׁוֹן וְאֵיזוּ בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ.

א) אלו נאמרין בכל לשון: פָּרָשַׁת סוטה, ווידוי מַעֲשֵׂר, קריאת שמע, ותפלה, וברכת המזון, ושבועת העדות, ושבועת הַפִּקָּדוֹן.

ו) ואחר כך בא לארץ—שאין נזירות נוהגת בחוץ לארץ מפני טומאת ארץ העמים, ומי שנדר להיות נזיר בחוץ לארץ מחייבים אותו לעלות לארץ ולקיים שם נזירותו. נזיר בתחלה—עליו להתחיל את נזירותו מתחלה, והימים שנהג בנזירות בחוץ לארץ אינם עולים לו בחשבון. נטמאת-וטומאה בסוף ימי הנזירות סותרת את כל הימים שכבר עברו בנזירות. אלא י״ד שנה—מפני שלא נטמאה כלל.

ז) שנזר שתים—שתי נזירות. שנזר חמש—והוא מכחישם. נחלקה העדות—כיון שהן מכחישות זו את זו נתבטלו דבריהן ואין כאן עדות כלל. בכלל חמש שתים—במספר חמש כלול המספר שתים ולכן יהיה נזיר שתי פעמים, לפי שבנוגע לשתי נזירות אין העדים מכחישים זה את זה.

א) בכל לשון—שהוא מבין. פרשת סוטה—הדברים שמדבר הכהן אל האשה שבגדה בבעלה, שכתוב (במדבר ה) „ואמר אל האשה״: בכל לשון שהוא אומר אליה. וידוי מעשר—הוידוי שמתודה המביא את המעשר „בערתי הקדש מן הבית״ וגו׳, שכתוב (דברים כו) „ואמרת לפני ה׳ אלהיך״: בכל לשון שאתה אומר. קריאת שמע—שכתוב (שם ו) „שמע ישראל״: בכל לשון שאתה שומע. ותפלה—תפלת הצבור, אבל היחיד מתפלל רק בלשון הקדש. וברכת המזון-שכתוב (שם ח) „וברכת״: בכל לשון שאתה מברך. ושבועת העדות ושבועת הפקדון—בכל לשון שהשביעום ולא הודו-חייבים.

ב) ואלו נאמרין בלשון הקודש: מקרא בכורים וחליצה, ברכות וקללות, ברכת כהנים וברכת כהן גדול, ופרשת המלך, ופרשת עגלה ערופה, ומשוח מלחמה בשעה שהוא מדבר אל העם.

ג) מקרא בכורים כיצד? (דברים כו) „וְעָנִיתָ וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי ה׳ אֱלֹהֶיךָ״ ולהלן הוא אומר (שם כז): „וְעָנוּ הַלְוִיִּם וְאָמְרוּ״ -- מה עֲנִיָּה האמורה להלן בלשון הקדש אף כאן בלשון הקדש.

ד) חליצה כיצד? (שם כה) „וענתה ואמרה״ ולהלן הוא אומר: „וענו הלוים ואמרו״ — מה עֲנִיָּה האמורה להלן בלשון הקדש, אף כאן בלשון הקדש. ר׳ יהודה אומר: „וענתה ואמרה ככה״ - עד שתאמר בלשון הזה.

ה) ברכות וקללות כיצד? כיון שעברו ישראל את הירדן ובאו אל הר גריזים ואל הר עיבל שבשומרון שבצד שכם שבאצל אלוני מורה שנאמר (שם יא): „הֲלֹא הֵמָּה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן״ וגו׳, ולהלן הוא אומר (בראשית יב): „וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בָּאָרֶץ עַד מְקוֹם שְׁכֶם עַד אֵלוֹן מוֹרֶה״ — מה אלון מורה האמור להלן - שכם, אף אלון מורה האמור כאן -- שכם. ששה שבטים עלו לראש הר גריזים וששה שבטים עלו לראש הר עיבל, והכהנים והלוים והארון עומדים למטה באמצע. הכהנים מקיפין את הארון והלוים את הכהנים, וכל ישראל מכאן ומכאן, שנאמר (יהושע ח): „וְכָל יִשְׂרָאֵל וּזְקֵנָיו וְשֹׁטְרִים וְשֹׁפְטָיו עֹמְדִים מִזֶּה וּמִזֶּה לָאָרוֹן״ וגו׳. הפכו פניהם כלפי הר גריזים ופתחו בברכה: „בָּרוּךְ הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יַעֲשֶׂה פֶסֶל וּמַסֵּכָה!״ אלו ואלו עונין: אָמֵן! הפכו פניהם כלפי הר עיבל ופתחו בקללה: (דברים כז) „אָרוּר הָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה פֶסֶל וּמַסֵּכָה!״ ואלו ואלו עונין: אָמֵן! עד שגומרין ברכות וקללות. ואחר כך הביאו את האבנים ובנו את המזבח וסדוהו בסיד וכתבו עליו את כל דברי התורה בשבעים

ב) מקרא בכורים—שהמביא את הבכורים היה קורא מ„ארמי אובד אבי״ (דברים כו) עד סוף הפרשה. וחליצה—דברי היבמה: „מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל, לא אבה יבמי״ ודברי היבם: „לא חפצתי לקחתה״ ולסוף דברי היבמה אחר החליצה: „ככה יעשה לאיש״ וגו׳ (שם כה). ברכות וקללות—שאמרו ישראל בהר גריזים ובהר עיבל. ברכת כהנים—נשיאת כפים. וברכת כהן גדול—ביום הכפורים אחר העבודה הוא קורא בתורה את סדר היום ומברך שמונה ברכות. ופרשת המלך—כמבואר להלן. ופרשת עגלה ערופה— „ידינו לא שפכו את הדם הזה״ וגו׳ (שם כא). ומשוח מלחמה—כמבואר להלן.

ג) כיצד—מנין אנו יודעים שהוא נאמר בלשון הקדש? ולהלן הוא אומר—בברכות וקללות. מה עניה האמורה להלן בלשון הקדש—שכתוב שם: „ואמרו אל כל איש ישראל קול רם״ ובמתן תורה כתוב (שמות יט): „והאלהים יעננו בקול״, מה „קול״ האמור במתן תורה בלשון הקדש, אף „קול״ האסור בברכות וקללות בלשון הקדש.

ד) וענתה ואמרה ככה—אין אנו צריכים ללמד גזרה שוה, כי המלה „ככה״ מורה שמחוייבת היתה לאמר בלשון הכתוב, היינו בעברית.

ה) שבשומרון—אצל שומרון. מכאן ומכאן-על ההרים.

לשון, שנאמר (שם): „בַּאֵר הֵיטֵב", ונטלו את האבנים ובאו ולנו במקומן.

ו) ברכת כהנים כיצד? במדינה אומרים אותה שלש ברכות, ובמקדש ברכה אחת. במקדש אומר את השם כִּכְתָבוֹ ובמדינה בְּכִנּוּיוֹ; במדינה כהנים נושאים את ידיהן כנגד כתפיהן, ובמקדש על גבי ראשיהן, חוץ מכהן גדול, שאינו מגביה את ידיו למעלה מן הציץ. רבי יהודה אומר: אף כהן גדול מגביה ידיו למעלה מן הציץ, שנאמר (ויקרא ט): „וַיִּשָּׂא אַהֲרֹן אֶת יָדָיו אֶל הָעָם וַיְבָרְכֵם.

ח) פרשת המלך כיצד? מוצאי יום טוב הראשון של חג, בשמיני במוצאי שביעית, עושין לו בימה של עץ בָּעֲזָרָה והוא יושב עליה, שנאמר (דברים לא): „מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים בְּמֹעֵד" וגו'. חַזַּן הַכְּנֶסֶת נוטל ספר תורה ונותנה לראש הכנסת, וראש הכנסת נותנה לַסְּגָן, והסגן נותנה לכהן גדול, וכהן גדול נותנה למלך, והמלך עומד ומקבל וקורא יושב. אַגְרִיפַּס המלך עמד וקבל וקרא עומד, ושבחוהו חכמים. וכשהגיע (שם יז) ל„לֹא תוּכַל לָתֵת עָלֶיךָ אִישׁ נָכְרִי", זָלְגוּ עיניו דמעות. אמרו לו: „אל תתירא, אגריפס! אחינו אתה! אחינו אתה! אחינו אתה!" וקורא מתחלת „אֵלֶּה הַדְּבָרִים" עד „שְׁמַע" ו„שְׁמַע", „וְהָיָה אִם שָׁמוֹעַ", „עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר", „כִּי תְכַלֶּה לַעְשֵׂר", ו„פָרָשַׁת הַמֶּלֶךְ", ו„בְּרָכוֹת וּקְלָלוֹת"—עד שגומר כל הַפָּרָשָׁה. ברכות שכהן גדול מברך אותן, המלך מברך אותן, אלא שנותן של רְגָלִים תחת מחילת העון.

ונטלו את האבנים—לאחר שהקריבו את הקרבנות על המזבח סתרו אותו ולקחו את אבניו והביאו אותן למקום המלון שלהם בגלגל.

ו) שלש ברכות—הכהנים מפסיקים בין פסוק לפסוק והצבור עונה אחריהם „אמן". ובמקדש ברכה אחת—לפי שבמקדש לא היו עונים „אמן" ולכן היתה הברכה בלי הפסק, היינו ברכה אחת. ככתבו—יו״ד ה״א. בכנויו—אֲדֹנָי. כנגד כתפיהן—מפני שברכת כהנים היא בנשיאת כפים. ובמקדש—שמברכים שם את העם בשם המפורש ולכן הגביהו את ידיהם למעלה מראשיהם כלפי השכינה. למעלה מן הציץ—שכתוב עליו שם ה'.

ח) יום טוב ראשון של חג—במוצאי היום הראשון של חג הסוכות. בשמיני—בשנה השמינית של השביעית שעברה, שהיא מוצאי שביעית זו. בעזרה—בעזרת הנשים. חזן הכנסת—שמש הכנסת שכל צרכי בית הכנסת שבהר הבית היו נעשים על ידו. ראש הכנסת—אשר על ידו היו נחתכים כל עניני בית הכנסת: מי ירד לפני התיבה, מי יקרא ובדומה. לסגן—למשנה הכהן הגדול. אגריפס המלך—שהיה מזרעו של הורדוס האדומי. זלגו עיניו דמעות—שהיה בן גרים ופסול למלכות. אחינו אתה—שאמו מישראל היתה. עד שמע—שבפרשת „ואתחנן" ומדלג משם עד „והיה אם שמוע" שבפרשת עקב, כי יש בשתי הברכות האלה קבלת עול מלכות שמים וקבלת על המצוות, ומשם הוא מדלג עד „עשר תעשר" וקורא אותה, כי אז זמן המעשרות, ומשם הוא מדלג וקורא „כי תכלה לעשר", מפני שאז זמן האסיף ומתנות העניים. ופרשת המלך—„שום תשים עליך מלך". של רגלים תחת מחילת העון—תחת „סלח לנו" אומר המלך „אתה בחרתנו" וחותם „מקדש ישראל והזמנים".

פרק ח.

דִּבְרֵי מְשׁוּחַ הַמִּלְחָמָה אֶל הָעָם. מִי רַשָּׁאִי לָשׁוּב מִמַּעַרְכוֹת הַמִּלְחָמָה.

א) מְשׁוּחַ מלחמה בשעה שמדבר אל העם, בלשון הקדש היה מדבר, שנאמר (דברים כ): „וְהָיָה כְּקָרָבְכֶם אֶל הַמִּלְחָמָה וְנִגַּשׁ הַכֹּהֵן"– זה כהן משוח מלחמה; „ודבר אל העם"––בלשון הקדש; ואמר אליהם (שם): „שְׁמַע יִשְׂרָאֵל" וגו'. „עַל אֹיְבֵיכֶם"–ולא על אחיכם, לא יהודה על שמעון ולא שמעון על בנימין, שאם תפלו בידם ירחמו עליכם, כמה שנאמר (ד"ה ב' כח): „וַיָּקֻמוּ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר נִקְּבוּ בְשֵׁמוֹת וַיַּחֲזִיקוּ בַשִּׁבְיָה וְכָל מַעֲרֻמֵּיהֶם הִלְבִּישׁוּ מִן הַשָּׁלָל וַיַּלְבִּישׁוּם וַיַּנְעִילוּם וַיַּאֲכִילוּם וַיַּשְׁקוּם וַיְסֻכוּם וַיְנַהֲלוּם בַּחֲמֹרִים לְכָל כּוֹשֵׁל וַיְבִיאוּם יְרֵחוֹ עִיר הַתְּמָרִים אֵצֶל אֲחֵיהֶם וַיָּשׁוּבוּ שֹׁמְרוֹן". על אויביכם אתם הולכים, שאם תפלו בידם אין מרחמין עליכם. (דברים כ) „אַל יֵרַךְ לְבַבְכֶם אַל תִּירְאוּ וְאַל תַּחְפְּזוּ" וגו', „אַל יֵרַךְ לְבַבְכֶם"–מפני צהלת סוסים וְצִחְצוּחַ חרבות; „אַל תִּירְאוּ"–מפני הַגָּפַת תְּרִיסִין וְשִׁפְעַת הַקַּלְגַּסִּין; „אַל תַּחְפְּזוּ"–מקול קרנות; „אַל תַּעַרְצוּ"–מפני קול צְוָחוֹת; „כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַהֹלֵךְ עִמָּכֶם"–הן באין בנצחונו של בשר ודם ואתם באים בנצחונו של מקום; פלשתים באו בנצחונו של גלית, מה היה סופו? לסוף נפל בחרב והם נפלו עמו; בני עמון באו בנצחונו של שׁוֹבַךְ, מה היה סופו? לסוף נפל בחרב והם נפלו עמו; ואתם אי אתם כן, „כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַהֹלֵךְ עִמָּכֶם לְהִלָּחֵם לָכֶם" וגו'– זה מחנה הארון.

ב) (דברים כ) „וְדִבְּרוּ הַשֹּׁטְרִים אֶל הָעָם לֵאמֹר: מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַיִת חָדָשׁ וְלֹא חֲנָכוֹ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ" וגו' – אחד הבונה בית התבן, בית הבקר, בית העצים, בית האוצרות; אחד הבונה, ואחד הלוקח, ואחד היורש, ואחד שניתן לו מתנה. (שם) „וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כֶּרֶם וְלֹא חִלְּלוֹ" וגו' – אחד הנוטע כרם ואחד הנוטע חמשה אילני מאכל, ואפילו מחמשת מינין. אחד הנוטע, ואחד הַמַּבְרִיךְ, ואחד הַמַּרְכִּיב, ואחד הלוקח, ואחד היורש, ואחד שניתן לו מתנה. (שם) „וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אֵרַשׂ אִשָּׁה" וגו'–אחד הַמְאָרֵס את

א) בלשון הקדש–נאמר כאן „ודבר אל העם" ונאמר (שמות יט) „משה ידבר", מה שם בלשון הקדש, אף כאן בלשון הקדש. צחצוח–ברק. הגפת התריסין–משק המגינים. ושפעת הקלגסין–קול המון החיל. מקול קרנות–שופרות התרועה. שובך–שר צבא הדרעזר (שמואל ב. י, יז). מחנה הארון–מחנה ישראל, שהביאו עמם את הארון שהלוחות מונחים בתוכו.

ב) בית התבן–דיר של תבן. בית העצים–דיר של עצים. בית האוצרות–אסם של יין ושמן. הלוקח–הקונה בית בנוי. ולא חללו–לא פדה עדיין את פירות השנה הרביעית לנטיעתו. חמשה אילני מאכל–שפחות מזה לא נקרא כרם. המבריך–כופף ראש הזמורה לתוך חפירה והיא צומחת ועולה. המרכיב–שותל אילן בתוך אילן.

הבתולה, ואחד המארס את האלמנה, אפילו שומרת יבם, ואפילו שמע שמת אחיו במלחמה - חוזר ובא לו. כל אלו שומעין דברי כהן מֵעֶרְכֵי מלחמה וחוזרין וּמְסַפְּקִין מים ומזון ומתקנין את הדרכים.

ג) ואלו שאינן חוזרין: הבונה בית שער, אֶכְסֶדְרָה וּמִרְפֶּסֶת, הנוטע ארבעה אילני מאכל וחמשה אילני סְרָק, המחזיר את גרושתו אלמנה לכהן גדול, גרושה וחלוצה לכהן הדיוט, ממזרת ונתינה לישראל, בת ישראל לממזר ולנתין - לא היה חוזר. רבי יהודה אומר: אף הבונה בית על מְכוֹנוֹ לא היה חוזר. רבי אליעזר אומר: אף הבונה בית לבנים בשרון לא היה חוזר.

ד) ואלו שאין זזין ממקומן: בנה בית וַחֲנָכוֹ, נטע כרם וחללו, הנושא את ארוסתו, הַכּוֹנֵס אֶת יְבִמְתּוֹ, שנאמר (דברים כד): „נָקִי יִהְיֶה לְבֵיתוֹ שָׁנָה אֶחָת", לְ„בֵיתוֹ" - זה ביתו, „יִהְיֶה" - זה כרמו, „וְשִׂמַּח אֶת אִשְׁתּוֹ" - זו אשתו, „אֲשֶׁר לָקַח" - להביא את יבמתו. אינן מספיקין מים ומזון ואינן מתקנין את הדרכים.

ה) (שם כ) „וְיָסְפוּ הַשּׁוֹטְרִים לְדַבֵּר אֶל הָעָם" וגו', רבי עקיבא אומר: „הירא ורך הלבב" - כְּמַשְׁמָעוֹ, שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה. רבי יוסי הגלילי אומר: „הירא ורך הלבב" - זהו המתירא מן העבירות שבידו, לפיכך תלתה לו התורה את כל אלו שיחזור בגללן.

ו) (שם) „וְהָיָה כְּכַלּוֹת הַשּׁוֹטְרִים לְדַבֵּר אֶל הָעָם וּפָקְדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹת

שומרת יבם - מצפה ליבם שייבמה. במלחמה - בהיותו במלחמה שמע שמת אחיו ועליו ליבם את אשתו. הדרכים - לפני החיל.

ג) בית שער - חדר לשוער. אכסדרה - מסדרון. ומרפסת - ווערַאנדַא, веранда. אילני סרק - שאינם עושים פרי. המחזיר גרושתו - אינו חוזר, שכתוב „אשה חדשה", והיא אינה חדשה לו. נתין, נתינה - מבני הגבעונים שמלו בימי יהושע ונאסרו לבוא בקהל. הבונה בית על מכונו - שסתר את ביתו וחזר ובנה אותו כמדתו הראשונה. בית לבנים בשרון - מפני שבניני לבנים אינם מתקיימים על אדמת שרון.

ד) שאינם זזים ממקומן - כי המפורטים למעלה הולכים עד הגבול ושומעים את דברי הכהן וחוזרים מן המערכה, ואינם חוזרים לבתיהם, אלא עוסקים בהספקת מים ומזון לאנשי המלחמה, אבל אלה המפורטים כאן אינם זזים מביתם אפילו ללכת עד הגבול. בנה בית וחנכו - ועוד לא גר בו שנה. וחללו - ועוד לא עברה עליו שנה רביעית תמימה. להביא - לרבות, המלים „אשר לקח" כוללות גם נשואים אחרים, נשואי יבמתו.

ה) בקשרי המלחמה - בשדה הקרב, כשהלוחמים מתקשרים יחד אלה מול אלה. שיחזור בגללן - ולא יחשש, שמא יאמרו עליו שהוא חוזר מפני שהוא מתירא מן העבירות שבידו, ולא יתבייש.

בְּרֹאשׁ הָעָם" וּבַעֲקֵבוֹ של עם, מעמידין זְקִיפִין לפניהם, ואחרים מאחוריהם, וְכַשִּׁילִין של ברזל בידיהן, וכל המבקש לחזור, הרשות בידו לְקַפֵּחַ את שוקיו, שֶׁתְּחִלַּת נִיסָה—נְפִילָה, שנאמר (שמואל א ד): „נָס יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי פְלִשְׁתִּים וְגַם מַגֵּפָה גְדוֹלָה הָיְתָה בָעָם", ולהלן הוא אומר (שם לא): „וַיָּנוּסוּ אַנְשֵׁי יִשְׂרָאֵל מִפְּנֵי פְלִשְׁתִּים וַיִּפְּלוּ חֲלָלִים" וגו'.

ז) במה דברים אמורים: במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצוה—הכל יוצאים, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה. אמר רבי יהודה: במה דברים אמורים: במלחמת מצוה, אבל במלחמת חובה—הכל יוצאין, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה.

פרק ט.

הַדּוֹרוֹת הוֹלְכִים וּפוֹחֲתִים. בְּעִקְּבוֹת הַמָּשִׁיחַ. מַדְרֵגוֹת הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת.

ט) מִשֶּׁרַבּוּ הרצחנים בטלה עגלה ערופה. משמת יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים בטלו האשכולות שנאמר (מיכה ז): „אֵין אֶשְׁכּוֹל לֶאֱכוֹל בִּכּוּרָה אִוְּתָה נַפְשִׁי".

יא) משבטלה סנהדרין בטל השיר מבית המשתאות, שנאמר (ישעיה כד): „בַּשִּׁיר לֹא יִשְׁתּוּ יָיִן" וגו'.

יב) משמתו נביאים הראשונים בטלו אורים ותומים. משחרב בית המקדש בטל השמיר ונופת צופים ופסקו אנשי אֲמָנָה, שנאמר (תהלים יב): „הוֹשִׁיעָה ה' כִּי גָמַר

ו) ובעקבו של עם—בסוף המחנה. זקיפין—גבורים. כשילין—קרדומות. לקפח—לרוצץ. שתחלת ניסה נפילה—שעורו: הניסה היא תחלת הנפילה.

ז) במה דברים אמורים—שחוזרים מן המערכה או שאינם זזין ממקומן. במלחמת הרשות—מלחמה לשם כבוש ארצות אחרות. במלחמת מצוה—כגון מלחמת הכנענים ועמלק. וכלה מחופתה—לספק מים ומזון ולתקן הדרכים. אמר ר' יהודה וגו'—המחלקת שבין התנא קמא ובין ר' יהודה היא על דבר מלחמה שישראל נלחם באויביו, שהוא ירא מהם פן ילחצו אותו בעתיד: לדעת הת"ק זוהי מלחמת רשות, ולדעת ר' יהודה זוהי מלחמת מצוה, אבל מלחמה לשם כבוש ארץ ישראל—מלחמת חובה היא לדברי הכל.

ט) בטלה עגלה ערופה—לפי שהיו מכירים בהם מי רגיל ברציחות, ועגלה ערופה אין מביאים אלא כש„לא נודע מי הכהו". האשכולות—איש שלם בכל המעלות: בתורה, בחכמה וביראת שמים, מלשון „איש שהכל בו".

יב) השמיר—מין תולעת קטנה שהיתה בוקעת דברים קשים, ובה השתמשו לפתוח שמות השבטים על אבני האפוד. ונופת צופים—מין דבש משובח. אנשי אמנה—אנשים בעלי אמונה חזקה באלהים.

חָסִיד" וגו'. רבי שמעון בן גמליאל אומר משום רבי יהושע: מיום שחרב בית המקדש אין יום שאין בו קְלָלָה ולא יָרַד הטל לברכה וניטל טעם הפירות. רבי יוסי אומר: אף ניטל שומן הפירות.

יד) בְּפוּלְמוּס של אַסְפַּסְיָנוּס גזרו על עטרות חתנים ועל הָאֵירוּס; בפולמוס של טיטוס גזרו על עטרות כלות ושלא יְלַמֵּד אדם את בנו יונית; בפולמוס האחרון גזרו שלא תצא הכלה בְּאַפִּרְיוֹן בתוך העיר; ורבותינו התירו שתצא הכלה באפריון בתוך העיר.

טו) משמת רבי מאיר בטלו מושלי משלים; משמת בן עזאי בטלו השקדנים; משמת בן זומא בטלו הדרשנים; משמת רבי יהושע פסקה טובה מן העולם; משמת רבי שמעון בן גמליאל בא גּוֹבָאִי וְרַבּוּ צרות; משמת רבי אליעזר בן עזריה פסק העושר מן החכמים; משמת רבי עקיבא בטל כבוד התורה; משמת רבי חנינא בן דוסא בטלו אנשי מעשה; משמת רבי יוסי קַטְנוּתָא פסקו חסידים; ולמה נקרא שמו קטנותא? שהיה קַטְנוּתָן של חסידים; משמת רבי יוחנן בן זכאי בטל זיו החכמה; משמת רבן גמליאל הזקן בטל כבוד התורה ומתה טהרה ופרישות; משמת רבי ישמעאל בן פַּאֲבִי בטל זיו הכהונה; משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא; רבי פנחס בן יאיר אומר: משחרב בית המקדש בושו חברים ובני חורין, וחפו ראשם וְנִדַּלְדְּלוּ אנשי מעשה, וגברו בעלי זרוע ובעלי לשון, ואין דורש ואין מבקש ואין שואל. על מי לנו להשען? על אבינו שבשמים! רבי אליעזר הגדול אומר: מיום שחרב בית המקדש שָׁרוֹ חַכִּימַיָּא לְמֶהֱוֵי כְּסַפְרַיָּא, וְסַפְרַיָּא כְּחַזָּנָא. וְחַזָּנָא כְּעַמָּא דְאַרְעָא, וְעַמָּא דְאַרְעָא אָזְלָא וְדַלְדְּלָא ואין שואל ואין מבקש. על מי

יד) בפולמוס אספסינוס—במלחמת אספסינוס, כשצר על ירושלים. על עטרות חתנים—שהיו רגילים לעטר ביום החתונה את החתנים בזרי פרחים. האירוס—מין תוף שהיו מכים בו לשמח את החתן. בפולמוס של טיטוס—שאז גברה הצרה, גזרו גם על קישוטי הנשים. יונית—חכמה יונית. בפולמוס האחרון—חורבן ביתר על ידי אדריינוס. באפריון—כמין אהל של משי מרוקם זהב. ורבותינו התירו—משום צניעות, שלא תצא פרועת ראש.

טו) מושלי משלים—כי ר' מאיר היה מפורסם בתור ממשל משלי שועלים. השקדנים—העוסקים בתורה בהתמדה. גובאי—מין ארבה. כבוד התורה—שהיה דורש על כל קוץ וקוץ שבאותיות התורה והרים כבודה. אנשי מעשה—אנשים מצוינים העוסקים בצרכי צבור. קטנותן של חסידים—שבימיו התחילו החסידים להתמעט ולהתקטן. זיו החכמה—שהיה גדול גם בחכמות אחרות המוסיפות זיו לתורה. כבוד התורה—כבוד למוד התורה, שעד ימיו למדו בעמידה, שזהו כבוד לתורה, ומשמת התחילו ללמד בישיבה, מרפיון הבריאות. חברים—תלמידי חכמים. ונדלדלו—נתמעטו. ואין דורש—אין דורש טוב לישראל ואין מבקש עליהם רחמים ואין שואל בשלומם. שרו—התחילו. חכימיא—החכמים התחילו להיות כמלמדי תינוקות. כחזנא—כשמשי הצבור. כעמא דארעא—כעמי הארץ. אזלא ודלדלא—הולכים ומתדלדלים.

יש להשען? על אבינו שבשמים! בְּעִקְבוֹת מְשִׁיחָא חוּצְפָּא יִסְגֵּא ויוקר יַאֲמִיר, הגפן תתן פריה והיין ביוקר, והמלכות תהפך למינות, ואין תוכחה; בית ועד יהיה לחרפה, והגליל יחרב, וְהַגַּבְלָן יִשּׁוֹם, ואנשי הגבול יסובבו מעיר לעיר ולא יחוננו, וחכמת סופרים תִּסְרַח, ויראי חטא יִמָּאֲסוּ, והאמת תהא נעדרת, נערים פני זקנים ילבינו, זקנים יעמדו מפני קטנים, בן מְנַוֵּל אב, בת קמה באמה, כלה בחמותה, אויבי איש אנשי ביתו, פני הדור כפני הכלב, הבן אינו מתבייש מאביו, ועל מי יש לנו להשען? על אבינו שבשמים! רבי פנחס בן יאיר אומר: זריזות מביאה לידי נְקִיּוּת, ונקיות מביאה לידי טָהֳרָה, וטהרה מביאה לידי פרישות, ופרישות מביאה לידי קדושה, וקדושה מביאה לידי ענוה, וענוה מביאה לידי יראת חטא, ויראת חטא מביאה לידי חסידות, וחסידות מביאה לידי רוח הקדש, ורוח הקדש מביאה לידי תחיית המתים, ותחיית המתים באה על ידי אליהו הנביא זכור לטוב. אמן!

גִּטִּין.

פרק ג.

דִּינֵי כְּתִיבַת הַגֵּט וּמְסִירָתוֹ.

גט שנכתב שלא לשום אשה.

א) כל גֵּט שנכתב שלא לשום אשה, פסול. כיצד? היה עובר בשוק ושמע קול סופרים מקרין: „איש פלוני מגרש את פלונית ממקום פלוני", ואמר: זה שמי וזה שם אשתי — פסול לגרש בו. יותר מִכֵּן: כתב לגרש בו את אשתו ונמלך, מְצָאוֹ בן עירו ואמר לו: שמי כשמך ושם אשתי כשם אשתך — פסול לגרש בו. יתר מכן: היו לו שתי נשים ושמותיהן שוין, כתב לגרש בו את הגדולה לא יגרש בו את

בעקבות משיחא—לפני ביאת המשיח כשכבר יראו עקבותיו. יסגא-תגדל. יאמיר—ירבה מאד. והיין ביוקר—מפני שירבו מרי נפש השותים יין לפכח את צערם. למינות—לכפירה באמונה. בית ועד—בית ועד החכמים. והגליל-שהיו מרובים בו תלמידי חכמים. והגבלן—שם מקום מפורסם ברוב תלמידי חכמים. ואנשי הגבול—החכמים העושים גבול וסיג לתורה. זריזות-מי שהוא זריז במעשיו. נקיות—נקיות הגוף. טהרה—טהרת הלב. פרישות—מי שמחשבותיו טהורות פורש מן ההמון.

א) פסול-שנאמר (דברים כד): „וכתב לה"-שיהיה נכתב לשמה, לשם האשה המתגרשת. סופרים מקרין—הסופרים מקריאין לתלמידיהם את נוסח הגט לדוגמא, להתלמד. יתר מכן— לא רק גט שלא נכתב לשם גרושין אלא להתלמד פסול, אלא אפילו נכתב לשם גרושין, אבל

הקטנה. יתר מכן: אמר לַלַּבְלָר: כתוב, לאיזו שארצה אגרש,—פסול לגרש בו.

סופר הכותב טופסי גטין.

ב) הכותב טוֹפְסֵי גיטין צריך שיניח מקום האיש ומקום האשה ומקום הזמן; שטרי מלוה,—צריך שיניח מקום המַּלְוֶה, מקום הלוה, מקום המעות ומקום הזמן; שטרי מֶקַח,—צריך שיניח מקום הלוקח, ומקום המוכר, ומקום המעות, ומקום השדה, ומקום הזמן, מפני התקנה. רבי יהודה פוסל בכולן. רבי אליעזר מכשיר בכולן, חוץ מגיטי נשים, שנאמר (דברים כד): „וְכָתַב לָהּ"—לשמה.

גט שאבד.

ג) המביא גט ואבד הֵימֶנּוּ, מְצָאוֹ לְאַלְתַּר—כשר, ואם לאו—פסול. מצאו בַחֲפִיסָה או בִדְלוֹסְקָמָא, אם מכירו—כשר. המביא גט והניחו זקן או חולה, נותנו לה בְחֶזְקַת שהוא קיים. בת ישראל הנשואה לכהן והלך בעלה למדינת הים, אוכלת בתרומה בחזקת שהוא קיים. השולח חטאתו ממדינת הים, מקריבין אותה בחזקת שהוא קיים.

מי נחשב בחזקת קיים.

ד) שלשה דברים אמר רבי אלעזר בן פַּרְטָא לפני חכמים וקיימו את דבריו: על עיר שהקיפוה כַּרְקוֹם, ועל הספינה הַמִּיטָּרֶפֶת בים ועל היוצא לִידּוֹן—שהן בחזקת קיימין. אבל עיר שֶׁכְּבָשָׁהּ כַּרְקוֹם, וספינה שאבדה בים, והיוצא ליהרג-נותנין עליהן

לא לשם איש זה ואשה זו—פסול. ונמלך—חזר מדעתו. יתר מכן—אפילו נכתב הגט לשם גרושיו של אדם זה, אבל לא לשם אשה זו-פסול. פסול לגרש בו-מכיון שלא הוברר בשעת הכתיבה איזו אשה הוא רוצה לגרש.

ב) טופס—נוסח, פארמולאר. הכותב טופסי גטין—סופר המכין טופסי גטין, שיהיו מוכנים בידו למי שירצה לקנותם. מקום האיש וגו'—והמקומות הפנויים האלה יתמלאו בשעת הגרושין. שטרי מקח—שטרי מקנה. מפני התקנה-מפני תקנת הסופרים ותועלתם התירו להם לכתוב טופסי גטין ושטרות כדי שיהיו מוכנים בידם לעת הצרך, ובלבד שישאירו תורף (מקום פנוי) לשם האיש וכו'. פוסל בכולן—בגטין הוא פוסל מפני שהוא חושש, שאם נתיר לו כתיבת הטופס יבא גם לידי כתיבת התורף (השמות והזמן), ובשאר שטרות הוא פוסל מפני החשש, שאם נתיר לו כתיבת שטרי מלוה ומקח יכתוב גם גטי נשים.

ג) לאלתר-מיד. ואם לאו פסול—ודוקא במקום ששיירות מצויות שם ואפשר לאמר שאחד העוברים והשבים אבדו, אבל אם אבד במקום שאין שיירות מצויות, אפילו לאחר זמן מרובה-כשר, וגם אם יש סימן מובהק בגט או במעטפה שהיה נתון בה-כשר. בחפיסה—באמתחת. בדלוסקמא—בתיק, ואינו מכיר את הגט. אם מכירו—או אם הוא מכיר את הגט, אף על פי שאינו מכיר את החפיסה והדלוסקמא-בין כך ובין כך הגט כשר. והניח-השליח שהביא את הגט לאשה הניח את המגרש כשהוא זקן או חולה. נותנה לה-מוסר לה את הגט בחזקה שהוא חי ואין חוששים שמא מת ובטלה שליחותו, אבל אם נודע שהוא מת קודם שהגיע הגט לידה—הגט בטל, מפני שאין גט לאחר מיתה. חטאתו-קרבן חטאת שלו. בחזקת שהוא קיים—ואין לחוש שמא מת וחטאת שמתו בעליה למיתה עומדת.

ד) כרקום—מצור. המיטרפת בים-המטולטלת בין הגלים הסוערים. לידון-בדיני

חוֹמְרֵי חיים וְחוֹמְרֵי מתים. בת ישראל לכהן ובת כהן לישראל לא תאכל בתרומה.

המביא גט בארץ ישראל.

ה) המביא גט בארץ ישראל וחלה, הרי זה מְשַׁלְּחוֹ ביד אחר. ואם אמר לו: טול לי הֵימֶנָּה חפץ פלוני — לא ישלחנו ביד אחר, שאין רצונו שיהא פקדונו ביד אחר.

המביא גט ממדינת הים.

ו) המביא גט ממדינת הים וחלה, עושה בית דין שליח ומשלחו ואומר לפניהם: „בפני נכתב ובפני נחתם"; ואין שליח אחרון צריך שיאמר „בפני נכתב ובפני נחתם", אלא אומר: „שליח בית דין אני".

המלוה מעות את הכהן.

ז) המלוה מעות את הכהן ואת הלוי ואת העני להיות מפריש עליהן מֵחֶלְקָן, מפריש עליהן בחזקת שהן קיימין, ואינו חושש שמא מת הכהן או הלוי או הֶעֱשִׁיר העני. מתו, — צריך ליטול רשות מן היורשין. אם הִלְוָן בפני בית דין — אינו צריך ליטול רשות מן היורשים.

פירות שהונחו להפריש תרומה ומעשרות.

ח) המניח פירות להיות מפריש עליהן תרומה ומעשרות, מעות להיות מפריש עליהן מעשר שני — מפריש עליהן בחזקת שהן קיימין. אם אבדו הרי זה חושש מעת לעת. דברי רבי אלעזר בן שמוע. רבי יהודה אומר בשלשה פרקים

נפשות. חומרי חיים וחומרי מתים—החומרות של החיים והחומרות של המתים. בת ישראל לכהן—נותנים עליה חומרי מתים וחושבים שבעלה מת, והיא אסורה לאכול בתרומה. בת כהן לישראל—נותנים עליה חומרי חיים וחושבים שבעלה חי, והיא אסורה באכילת התרומה.

ה) המביא גט בארץ ישראל—שאין השליח צריך לאמר: בפני נכתב ובפני נחתם הגט. משלחו ביד אחר—השליח ממנה תחתיו שליח אחר מדעתו בלי אישור בית דין. ואם אמר לו—הבעל לשליח. טול הימנה—כשתמסור את הגט לאשתי, קח ממנה חפץ פלוני.

ו) המביא גט ממדינת הים—שהשליח מחויב לאמר: בפני נכתב ובפני נחתם. עושה בית דין—בית דין ממנה שליח ושולחו. ואומר לפניהם—השליח הראשון אומר לפני בית דין בטרם מסרו את הגט ליד השליח השני. ואין שליח אחרון וגו'—כשהוא מוסר את הגט ליד האשה, אינו צריך לומר „בפני" וכו'.

ז) להיות מפריש עליהן מחלקן—כשיפריש את התרומה ימכרנה ויעכב את הדמים לעצמו בשביל חובו שיש לו על הכהן, ומעשר ראשון ומעשר עני יעכב ויאכל בעד החוב שיש לו על הלוי ועל העני. רשות מן היורשים—אם רוצים הם לפרוע את החוב הזה מן התרומות והמעשרות, שאולי הם רוצים לקחת את המתנות האלה לעצמם ולשלם את החוב ממקום אחר. אם הלוום בפני בית דין—על מנת שיקח אחר כך את מתנותיהם לעצמו.

ח) המניח פירות להיות וגו'—הוא מיחד את הפירות האלה להפריש מהם תרומות ומעשרות של פירות אחרים שיש לו ושהוא רוצה לאכלם על סמך הפרשה זו. מפריש עליהן— כלומר: יכול הוא לאכול פירות אחרים ולאמר שתרומתם ומעשרותיהם מופרשים באותם הפירות שהניח, בחזקת שאותם הפירות קיימים בעולם ולא אבדו. אם אבדו—אחר שעשה אותם תרומה. הרי זה חושש מעת לעת—מן השעה שמצאם שאבדו הוא חושש מעת לעת למפרע,

בודקין את היין: בַּקָּדִים של מוצאי החג, וּבְהוֹצָאַת סְמָדָר, ובשעת כְּנִיסַת המים בַּבּוֹסֶר.

פרק ד.

תַּקָּנוֹת שׁוֹנוֹת בְּעִסְקֵי גִטִּין וּבְעִנְיָנִים אֲחֵרִים.

א) השולח גט לאשתו והגיע בַּשָּׁלִיחַ, או ששלח אחריו שליח ואמר לו: גט שנתתי לך בטל הוא, — הרי זה בטל. קָדַם אצל אשתו, או ששלח אצלה שליח ואמר לה: גט ששלחתי ליך בטל הוא, — הרי זה בטל. אם משהגיע גט לידה, — שוב אינו יכול לבטלו.

ב) בראשונה היה עושה בית דין במקום אחר וּבִטְּלוֹ, התקין רבן גמליאל הזקן שלא יהיו עושין כן, מפני תקון העולם. בראשונה היה מְשַׁנֶּה שמו ושמה, שם עירו ושם עירה — התקין רבן גמליאל הזקן שיהא כותב: „איש פלוני וכל שם שיש לו, אשה פלונית וכל שם שיש לה", מפני תקון העולם.

ג) אין אלמנה נפרעת מנכסי יתומים אלא בשבועה. נמנעו מלהשביעה,

שמא אבדו כבר אתמול, ואם הפריש במשך מעת לעת זו עליו לעשר את כל הפירות שלקחם לאכילה על סמך הפירות האבודים האלה. בודקין את היין—אם הניח יין כדי להפריש עליו על יין אחר, עליו לבדוק אותו בשלשה פרקים, שמא החמיץ, ואין מפרישים תרומה מן החומץ על היין. בקדים—כשמנשבת רוח קדים במוצאי חג הסוכות. ובהוצאת סמדר—כשיפול פרח הגפנים והענבים מתגלים באשכולות. ובשעת כניסת המים בבוסר—בשעה שנגרגר הבוסר מתמלא ליח ועסיס-בשלשת הזמנים האלה רגיל היין להחמיץ, ולפיכך צריך לבדקו.

א) והגיע בשליח—השליח התמהמה בדרך ומשלחו פגע בו במקרה. הרי זה בטל-ואין אנו אומרים שמכיון שלא רדף אחריו, אלא פגע בו במקרה אין כונתו לבטל את הגט, אלא רק לצער את השליח. ואמר לה גט וגו' הרי זה בטל-ואין אנו אומרים שהוא מתכון רק לצערה. שוב אינו יכול לבטלו—אפילו כשראינו שהוא משתדל לבטלו ושרדף אחר השליח, אין אנו אומרים שבטל אותו בשעת שלוחו.

ב) בראשונה—לא היה מבטל את הגט בפני האשה או בפני השליח, אלא במקום שהוא נמצא שם היה עושה בית דין של שלשה אנשים ומבטלו בפניהם. מפני תקון העולם—כי השליח המוליך את הגט אינו יודע שבטלו והוא מוסרו לאשה והיא נשאת לאיש אחר. היה משנה שמו וגו'-כשהיה נקרא בשני שמות, אחד כאן ואחד במדינת הים, היה כותב בגט את השם שקוראים לו במקום כתיבת הגט ולא הקפיד לכתוב את שני שמותיו, וכמו כן בנוגע לשמה ולשם עירו ועירה. מפני תקון העולם-שלא יאמרו, שבעלה הראשון לא גרשה כלל, לפי שאין זה שמו, ולא יוציאו מטעם זה לעז על הבנים, שילדה לבעלה השני, לאמר עליהם, שאינם כשרים.

ג) אין אלמנה נפרעת-גובה את כתובתה. אלא בשבועה-שלא קבלה כלום. נמנעו מלהשביעה—כשראו בית דין שהיא מתירה לעצמה להשבע שלא קבלה כלום אפילו

התקין רבן גמליאל הזקן, שתהא נודרת ליתומים כל מה שירצו וגובה כתובתה. העדים חותמים על הגט, מפני תיקון העולם. הלל התקין פרוזבול מפני תיקון העולם.

ד) עבד שֶׁנִּשְׁבָּה וּפְדָאוּהוּ: אם לשום עבד – יִשְׁתַּעְבֵּד, אם לשום בן חורין – לא ישתעבד. רבי שמעון בן גמליאל אומר: בין כך ובין כך ישתעבד. עבד שֶׁעֲשָׂאוֹ רַבּוֹ אַפּוֹתֵיקִי לאחרים ושחררו, שורת הדין: אין העבד חייב כלום, אלא מפני תקון העולם כופין את רבו ועושה אותו בן חורין וכותב שטר על דמיו. רבי שמעון בן גמליאל אומר: אינו כותב אלא מְשַׁחְרְרוֹ.

ה) מי שֶׁחֶצְיוֹ עבד וחציו בן חורין עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד, דברי בית הלל. אמרו לו בית שמאי: תקנתם את רבו ואת עצמו לא תקנתם: לישא שפחה אינו יכול – שכבר חציו בן חורין, בת חורין אינו יכול – שכבר חציו עבד. יִבָּטֵל? והלא לא נברא העולם אלא

בשעה שקבלה דבר, מפני שהיא חושבת שמה שקבלה לא היה על חשבון כתובתה, אלא תשלומים בעד טרחתה בשביל היתומים, – חדלו מלהשביעה והיא הפסידה את כתובתה. כל מה שירצו—כגון: אני מודרת הנאה מפרי זה אם קבלתי דבר מה מכתובתי. ואת זה התקין רבן גמליאל הזקן מפני תקון העולם, שלא תמאן האשה להנשא לאיש מיראה, פן תאבד את כתובתה. העדים חותמין על הגט מפני תקון העולם—שאנו חוששים שמא ימות אחד מן העדים, שנמסר הגט בפניהם, ונמצא שהגט שבידה הוא בלא עדים ולא תוכל להנשא לאיש. הלל התקין פרוזבול—(עיין שביעית).

ד) ופדאוהו—ישראלים אחרים לאחר שאדונו כבר התיאש ממנו. ישתעבד—יהיה משועבד לאדונו השני. לא ישתעבד—לא לאדונו הראשון ולא לאדונו השני: לשני לא ישתעבד– מפני שפדהו לשם בן חורין, ולראשון לא ישתעבד – שהוא לא פדה אותו. ישתעבד—לאדונו הראשון, שלא יהא כל עבד מפיל את עצמו בשבי, כדי להפטר מאדונו. אַפּוֹתֵיק—משכון ביונית, והחכמים פרשו את המלה הזאת בארמית: „פה תהא קאי", כלומר: מזה תגבה את חובך. ושחררו—אדונו הראשון הוציא אותו לחפשי. שורת הדין—על פי חומר הדין אין העבד חייב כלום לאדונו השני ואינו משועבד לו. מפני תקון העולם—שלא יערער עליו המלוה לאמר: עבדי אתה. כופין את רבו—מכריחים את אדונו השני. וכותב שטר על דמיו— העבד כותב לו לאדונו השני שטר חוב על סכום הכסף כפי מחירו אם ימכר בשוק, ולא כפי החוב, אם החוב הוא יותר מכפי שויו. אינו כותב—אין העבד כותב לו שום שטר חוב, מפני שהוא אינו חייב לו כלום, אלא האדון השני משחררו ותובע את חובו מן הלוה, שהזיק לו בשחרור עבדו.

ה) מי שחציו עבד וחציו בן חורין—כגון עבד של שני שותפים ואחד מהם שחרר אותו, או שאדונו קבל ממנו חצי מחירו ושחררו למחצה. תקנתם את רבו--עשיתם תקנה טובה לאדונו שלא יפסיד. חציו בן חורין—ובן חורין אסור בשפחה מן התורה. יבטל— מלישא אשה ולהוליד בנים?

לפריה ורביה! שנאמר (ישעיה מה): „לֹא תֹהוּ בְרָאָהּ, לָשֶׁבֶת יְצָרָהּ״, אלא מפני תקון העולם כופין את רבו ועושה אותו בן חורין וכותב שטר על חצי דמיו. וחזרו בית הלל להורות כדברי בית שמאי.

ו) המוכר עבדו לעובד כוכבים או לחוצה לארץ, יָצָא בן חורין. אין פודין את השבויים יותר על כדי דמיהן, מפני תקון העולם. ואין מַבְרִיחִין את השבויין מפני תקון העולם. רבן שמעון בן גמליאל אומר: מפני תקנת השבויין. ואין לוקחים ספרים תפילין ומזוזות מן העובדי כוכבים יותר על כדי דמיהן, מפני תקון העולם.

ז) המוציא את אשתו משום שם רע, לא יחזיר; משום נדר, — לא יחזיר. רבי יהודה אומר: כל נדר שידעו בו רבים — לא יחזיר, ושלא ידעו בו רבים—יחזיר. רבי מאיר אומר: כל נדר שצריך חקירת חכם, לא יחזיר, ושאין צריך חקירת חכם, יחזיר. אמר רבי אליעזר: לא אסרו זה אלא מפני זה. אמר רבי יוסי ברבי יהודה: מעשה בצידון באחד

ו) יצא בן חורין—כשברח מאדונו החדש או כשכפו בית דין את אדונו הראשון לפדותו מיד עובד הכוכבים, נעשה העבד בן חורין ואין אדונו הראשון רשאי להשתעבד בו שוב. וזהו קנס שקנסוהו חכמים על אשר הפקיע את עבדו מן המצוות כשמכרו לעכו״ם, או על שהוציאו מארץ ישראל לחוץ לארץ. יתר על כדי דמיהן—יותר משוים, כדי שלא ירבו השובים לשבות עבדים. מפני תקון העולם—כדי שהשובים לא ישימו כבלים על השבויים החדשים שיפלו בידם. מפני תקנת השבויים—אין אנו חוששים לגורלם של השבויים העתידים לפול ביד השובים, אלא לגורלם של אותם שעדיין מסורים בידם, שמא ילחצו אותם, ואם אין ביד השובים שבויים אחרים, מותר להבריח. ואין לוקחים ספרים וגו׳ מפני תקון העולם—שלא להרגיל אותם בגנבת תשמישי הקדושה האלה.

ז) משום שם רע—שיצא עליה שם רע. משום נדר—שהיא נדרה והוא אומר שאינו רוצה באשה הרגילה לדור נדרים. לא יחזיר—ואפילו כשנתגלה אחר כך, שאך לשקר הוציאו עליה שם רע ושהנדר שנדרה הותר על ידי חכם, בכל זאת לא יחזירה, כדי שלא יאמר שהוציא אותה בטעות, ונמצא שבניה שילדה לבעלה השני, שנישאה לו לאחר שנתגרשה, אינם כשרים. כל נדר שידעו בו רבים—ר׳ יהודה סובר שטעמם של החכמים האוסרים להחזיר אשה שיצא עליה שם רע ושנדרה הוא כדי שלא תהיינה בנות ישראל פרוצות כנגד הצניעות ורגילות בנדרים, ולפיכך אם נדרה ידוע לרבים, היינו לעשרה אנשים, יש בזה משום פריצות וקונסים אותה שלא יחזירה. ואם אינו ידוע לרבים אין בזה פריצות גדולה ומותר להחזירה. שצריך חקירת חכם—שאין הבעל יכול להפירו. לא יחזיר—כי ר׳ מאיר סובר בתנא קמא, כי אסור להחזירה כדי שהבעל לא יאמר, כי הגרושין היו בטעות ונמצא שהוא מוציא שם רע על בניה מבעלה השני, ולכן אם הנדר צריך חקירת חכם יכול הוא לאמר שהוא טעה, שאלמלי ידע שאפשר להתיר את נדרה לא היה מגרשה. ושאינו צריך חקירת חכם—אלא הוא עצמו יכול להפירו מותר להחזירה, מפני שאינו יכול לקלקלה ולאמר שהגרושין היו בטעות, שהרי בידו היה להפיר את הנדר. לא אסרו זה אלא מפני זה—אסרו להחזירה בנדר הצריך חקירת חכם מפני נדר שאינו צריך חקירת חכם, כי בנדר הצריך חקירת חכם אין אנו חוששים שמא יקלקלה ויאמר שאלמלי ידע שהנדר מותר על ידי חכם לא היה מוציאה,

שאמר לאשתו: קוֹנָם אם איני מְגָרְשֵׁיךְ, וגרשה, והתירו לו חכמים שיחזירנה, מפני תקון העולם.

ח) המוציא את אשתו משום אַיְלוֹנִית, רבי יהודה אומר: לא יחזיר; וחכמים אומרים: יחזיר. נישאת לאחר והיו לה בנים הימנו והיא תובעת כתובתה, אמר רבי יהודה: אומר לה שְׁתִיקוּתֵיךְ יָפָה לָךְ מִדִּבּוּרֵךְ.

ט) המוכר את עצמו ואת בניו לעובד כוכבים, אין פודין אותו, אבל פודין את הבנים לאחר מיתת אביהן. המוכר שדהו לעובד כוכבים וחזר ולְקָחָהּ ממנו ישראל, הלוקח מביא ממנו בכורים, מפני תקון העולם.

קִדּוּשִׁין

פרק א.

הַמִּצְווֹת הַתְּלוּיוֹת בָּאָרֶץ. שְׂכָרוֹ שֶׁל הָעוֹשֶׂה מִצְוָה אַחַת.

ט) כל מצוה שהיא תלויה בארץ, — אינה נוהגת אלא בארץ, ושאינה תלויה בארץ, — נוהגת בין בארץ בין בחוץ לארץ, חוץ מן הערלה והכלאים. רבי אליעזר אומר: אף מן החדש.

שהרי אנו יודעים שאף על פי כן היה מגרשה, מפני שאין אדם רוצה שתתבזה אשתו בבית דין לבוא ולשאול על נדרה, אבל בנדר שאינו צריך חקירת חכם יכול הוא לאמר, שלא ידע שהוא עצמו יכול להפירו. קונם—הריני מודר הנאה מפירות. מפני תקון העולם—הטעם שאסור להחזיר את האשה המגורשת בשביל נדרה הוא מפני תקון העולם כמבואר למעלה, אבל בשעה שהוא הנודר, נופל הטעם הזה ומותר להחזירה.

ח) משום אילונית—משום שהיא עקרה. לא יחזיר—שמא תנשא לאחר ותלד בנים והוא יאמר שאלמלי ידע זאת למפרע לא היה מוציאה. יחזיר—שאין אנו חוששים שמא יקלקלה שהרי לא התנה עמה, שהוא מגרשה בשביל שהיא אילונית ואם אינה אילונית לא יהא הגט-גט. והיא תובעת כתובתה—שהאילונית אין לה כתובה, ועכשיו שהוברר שאינה אילונית היא תובעת מבעלה הראשון את כתובתה. שתיקותך יפה לך מדבורך—שאלמלי ידעתי שסופי לתת לך כתובה לא הייתי מגרשך ונמצא שהגט בטל ובניה שילדה לבעלה השני אינם כשרים.

ט) אין פודין אותו—אם כבר מכר את עצמו פעמים אחדות וזוהי הפעם השלישית. לאחר מיתת אביהן—כי בחייו אנו חוששים שמא ימכרם אביהם עוד הפעם. הלוקח מביא ממנה בכורים—אפילו כשהפירות גדלו ברשות העכו״ם. מפני תקון העולם—כדי שלא יהא רגיל למכור קרקע בארץ ישראל לנכרים.

ט) התלויה בארץ—כל מצוה שהיא חובת הקרקע כגון: תרומה, מעשרות, חלה, לקט, שכחה וגו׳. ושאינה תלויה בארץ—מצוה שהיא חובת הגוף כגון: שבת, תפילין וכו׳. חוץ מן הערלה והכלאים—שאף על פי שהם חובת הקרקע הם נוהגים גם בחוץ לארץ. אף מן החדש—גם איסור אכילת החדש לפני הנפת העומר נוהג בחו״ל.

י) כל העושה מצוה אחת, מְטִיבִין לו ומאריכין לו ימיו, ונוחל את הארץ. וכל שאינו עושה מצוה אחת – אין מטיבין לו, ואין מאריכין לו ימיו, ואינו נוחל את הארץ. כל שישנו במקרא, ובמשנה, ובדרך ארץ – לא במהרה הוא חוטא, שנאמר (קהלת ד): „וְהַחוּט הַמְשֻׁלָּשׁ לֹא בִמְהֵרָה יִנָּתֵק". וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ – אינו מן הישוב.

פרק ב.

דִינֵי קִדּוּשִׁין. קִדּוּשִׁין עַל תְּנָאִי.

א) האיש מקדש בו ובשלוחו. האשה מתקדשת בה ובשלוחה. האיש מקדש את בתו כשהיא נערה בו ובשלוחו. האומר לאשה: „התקדשי לי בִתְמָרָה זו, התקדשי לי בזו", – אם יש באחת מהן שוה פרוטה – מקודשת, ואם לאו – אינה מקודשת. בזו ובזו ובזו, אם יש שוה פרוטה בכולן – מקודשת, ואם לאו – אינה מקודשת. היתה אוכלת ראשונה ראשונה – אינה מקודשת, עד שיהא באחת מהן שוה פרוטה.

ב) התקדשי לי בכוס זה של יין ונמצא של דבש, של דבש ונמצא של יין, בדינר זה של כסף ונמצא של זהב, של זהב ונמצא של כסף, על מנת שאני עשיר ונמצא עני, עני ונמצא עשיר – אינה מקודשת. רבי שמעון אומר: אם הטעה לְשֶׁבַח–מקודשת.

י) כל העושה מצוה אחת–אדם בינוני, שעונותיו וזכויותיו שוים, העושה מצוה אחת יתרה המכריעה את כף זכויותיו. מיטיבין לו–כי מי שזכויותיו מרובות מעונותיו כאלו קיים כל התורה כולה. נוחל את הארץ–את קניני הארץ. שאינו עושה מצוה אחת–ועונותיו וזכויותיו שקולים. בדרך ארץ–שמשאו ומתנו עם הבריות בנימוס ובנחת. אינו מן הישוב–אין בו תועלת לישוב העולם וראוי לו לשבת במדבר בין חיות רעות.

א) האיש מקדש–את האשה בין בעצמו בין על ידי שליח, כי שלוחו של אדם כמותו. התקדשי לי בזו–וגם בתמרה זו. אם יש באחת מהן–מכיון שאמר שתי פעמים „התקדשי הרי כל אחת קדושין בפני עצמם, ולכן אם יש באחת מהן שוה פרוטה–הרי היא מקודשת. בזו ובזו ובזו–אם אמר: „התקדשי לי בזו ובזו ובזו". היתה אוכלת ראשונה ראשונה–אם אמר לה: „התקדשי לי בזו ובזו ובזו" והיא אכלה אותן אחת אחת. אם יש באחת מהן–אם האחרונה שוה פרוטה–היא מקודשת, לפי שבה נגמרים הקדושין, והראשונות שאכלה לא היו אלא מלוה אצלה, והמקדש במלוה ופרוטה–מקודשת, אבל אם האחרונה לא היתה שוה פרוטה אינה מקודשת, כי המקדש במלוה אין קדושיו קדושין.

ב) אינה מקודשת–כי בכל אחד מן הדברים האלה יש צד טוב, ואפשר שהיא רוצה דוקא בזה ולא באחר. לשבח–של ממון, כגון אם במקום הכסף נמצא זהב וגו', מפני ששבח זה בודאי נוח לה יותר, אבל שבח של יחוס כגון: אם אמר שהוא לוי ונמצא כהן– אינה מקודשת, מפני שאפשר שאינה רוצה במיוחס, כדי שלא יתגאה עליה.

ג) על מְנָת שאני כהן ונמצא לוי, לוי ונמצא כהן, נתין ונמצא ממזר, ממזר ונמצא נתין, בן עיר ונמצא בן כרך, בן כרך ונמצא בן עיר, על מנת שביתי קרוב למרחץ ונמצא רחוק, רחוק ונמצא קרוב, על מנת שיש לי בת או שפחה מְגַדֶּלֶת ואין לו, או על מנת שאין לי ויש לו, על מנת שאין לי בנים ויש לו, או על מנת שיש לי ואין לו, ובכולם אף על פי שאמרה: בלבי היה להתקדש לו — אף על פי כן אינה מקודשת. וכן היא שהטעתו.

ד) האומר לשלוחו: צא וקדש לי אשה פלונית במקום פלוני, והלך וקדשה במקום אחר — אינה מקודשת; הרי היא במקום פלוני, וקדשה במקום אחר — הרי זו מקודשת.

ה) המקדש את האשה על מנת שאין עליה נדרים ונמצאו עליה נדרים, — אינה מקודשת. כְּנָסָהּ סְתָם ונמצאו עליה נדרים — תצא שלא בכתובה. על מנת שאין עליה מומין ונמצאו בה מומין — אינה מקודשת. כנסה סתם ונמצאו בה מומין — תצא שלא בכתובה. כל המומין הפוסלים בכהנים — פוסלים בנשים.

פרק ד.

הָאוּמָּנוּת וְהַתּוֹרָה.

יד) רבי מאיר אומר: לעולם יְלַמֵּד אדם את בנו אוּמָּנוּת נקיה וקלה, ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו, שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות. שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות, אלא הכל לפי זכותו. רבי שמעון בן אליעזר אומר: ראית מימיך חיה ועוף שיש להם אוּמָּנוּת? והן מתפרנסין שלא בצער, והלא לא נבראו אלא לשמשני,

---

ג) בֶּן כְּרַךְ — וישיבת הכרכים קשה, לפי שהכל שם ביוקר. מְגַדֶּלֶת — אשר אומנותה לקלע שערות הנשים. אינה מקודשת — שאפשר שאלמלי ידעה שיש לו בת או שפחה כזאת לא היתה נישאת לו, מפני שהמגדלת יש לה מהלכים בבתי זרים ושמא תספר על אודותיה ועל הנעשה בביתה. אף על פי כן אינה מקודשת — כי דברים שבלב אינם דברים.

ד) אינה מקודשת — שהוא הקפיד על הדבר לקדש אותה דוקא במקום זה, ששם אוהבים אותו ולא ידברו בגנותו. הרי היא מקודשת — כי אין זה תנאי שהוא מקפיד עליו, אלא הוא רק מציין לשלוחו את המקום שהיא נמצאה שם.

ה) תצא שלא בכתובה — מפני שאין אדם רוצה באשה נדרנית, אבל גט היא צריכה, מפני שלא פרש את התנאי בשעת הקדושין.

יד) אומנות נקיה — מגזל ואונאה. שאין אומנות שאין בה עניות עשירות — שיש מתעסקים בה ומתעשרים ויש שנשארים עניים.

ואני נבראתי לשמש את קוני – אינו דין שאתפרנס שלא בצער? אלא שֶׁהֲרֵעוֹתִי מעשי וְקִפַּחְתִּי את פרנסתי. אבא גורין איש צדיין אומר משום אבא גוריא: לא ילמד אדם את בנו חַמָּר, גַּמָּל, סַפָּר, סַפָּן, רועה וחנוני, שאוּמָנוּתָן אוּמָנוּת לִסְטִים. רבי יהודה אומר משמו: הַחַמָּרִים רובן רשעים וְהַגַּמָּלִין רובן כשרים, הַסַּפָּנִים רובן חסידים, טוב שברופאים – לגיהנם והכשר שבטבחים – שוּתָּפוֹ של עמלק. רבי נהוראי אומר: מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, שאדם אוכל משכרה בעולם הזה, והקרן קיימת לעולם הבא, ושאר כל אומנות אינן כן. כשאדם בא לידי חולי, או לידי זקנה, או לידי יסורין, ואינו יכול לעסוק במלאכתו, הרי הוא מת ברעב; אבל התורה אינה כן, אלא מְשַׁמַּרְתּוֹ מכל רע בנערותו, ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו. בנערותו מה הוא אומר? (ישעיה מ) „וְקוֵֹי ה' יַחֲלִיפוּ כֹחַ". בזקנותו מַהוּ אומר? (תהלים צב) „עוֹד יְנוּבוּן בְּשֵׂיבָה" וכן הוא אומר באברהם אבינו עליו השלום: (בראשית כד) „וְאַבְרָהָם זָקֵן וַה' בֵּרַךְ אֶת אַבְרָהָם בַּכֹּל". מצינו שֶׁקִּיֵּם אברהם אבינו את כל התורה כולה עד שלא נִתְּנָה שנאמר (שם כו): „עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַע אַבְרָהָם בְּקֹלִי וַיִּשְׁמֹר מִשְׁמַרְתִּי מִצְוֹתַי חֻקּוֹתַי וְתוֹרוֹתָי.

וקפחתי – הפסדתי. חמר – נוהג בחמור. גמל – נוהג בגמל. סַפָּר – גוזז שערות, גלב. ספן – נוהג בספינה. לסטים – שודדים, כי החמר, הגמל והרועה רגילים לרעות את בהמתם בשדות אחרים, הספן אינו עומד בדבורו, הספר לוקח, כשהוא רואה שנצרכים לו, יותר ממה שמגיע לו בעד עבודתו, החנוני רגיל בהונאה לזייף את היין במים וכדומה. רובן רשעים – שעושים מעשי חמס. רובן כשרים – מפני שהם נוסעים במדבריות בין חיות ושודדים, לכן הם נכנעים לפני האלהים. רובן חסידים – מפני שתמיד הם נתונים בסכנה לכן הם פונים לאלהים. לגיהנם – שכשאינם זהירים הם יכולים על נקלה לאבד נפשות. שותפו של עמלק – שכל העוסק תמיד בשפיכת דמים נעשה אכזרי.

סֵדֶר נְזִיקִין.

הסדר הזה כולל את המסכתות האלה:

1) בָּבָא קַמָּא („השער הראשון" לסדר נזיקין), — על עניני הנזקים וההפסדות.
2) בָּבָא מְצִיעָא („השער התיכון" „), — על עניני המציאות, מקח וממכר ודיני הרבית.
3) בָּבָא בַּתְרָא („השער האחרון" „), — על החקים והמשפטים, אשר לפיהם יסודרו חיי החברה.
4) סַנְהֶדְרִין, — על בתי הדינים ודיני הנפשות.
5) מַכּוֹת, — על ענשי הגוף.
6) שְׁבוּעוֹת, — על דִינֵי הַשְׁבוּעָה.
7) עֵדוּיוֹת, — מאסף של הלכות ותקנות, שנקבעו על ידי החכמים הראשונים ושהעידו עליהם החכמים המאוחרים.
8) עֲבוֹדָה זָרָה, — על עובדי האלילים, חגיהם ועבודתם.
9) פִּרְקֵי אָבוֹת, — מאמריהם ופתגמיהם של „אבות החכמה" (גדולי החכמים).
10) הוֹרָיוֹת, — „תורות", „החלטות", על ההוֹרָאוֹת בעניני הדת שהורו החכמים בטעות.

בָּבָא קַמָּא.

פרק ג.

תַּקָּנוֹת שֶׁל זְהִירוּת בִּרְשׁוּת הָרַבִּים.

א) הַמַּנִּיחַ את הכד ברשות הרבים ובא אחר ונתקל בה וּשְׁבָרָהּ — פטור, ואם הוזק בה — בעל החבית חייב בנזקו. נשברה כדו ברשות הרבים והוחלק אחד במים, או שֶׁלָּקָה בַחֲרָסֶיהָ — חייב. רבי יהודה אומר: בְּמִתְכַּוֵּן - חייב, באינו מתכוין — פטור.

ב) השופך מים ברשות הרבים והוזק בהן אחר, חייב בנזקו.

א) ונתקל — נכשל. פטור — לפי שאין אדם זהיר להתבונן בדרך שהוא מהלך בה. החבית — חבית וכד דבר אחד הן. חייב בנזקו — לפי שאסור להניח מכשול ברשות הרבים. נשברה כדו וגו׳ חייב — כי הנושא כד צריך להיות זהיר בדרכו, ואם נתקל — פושע הוא וחייב בנזק, שגרם לאחרים בכדו השבורה. במתכוין — אם לאחר הנפילה התכוין לזכות בחרסי כדו או במימיו השפוכים — חייב, ואם לא נתכוין לזכות בהם — פטור, מפני שהנתקל אינו פושע אלא אנוס.

ב) ברשות הרבים — אפילו אם שפך אותם בזמן שמותר לשפוך מים ברשות הרבים, כגון בימות הגשמים, כשהרחובות מכוסים ברפש.

הַמַּצְנִיעַ את הקוץ ואת הזכוכית, והגודר את גדרו בקוצים וְגָדֵר שנפל לרשות הרבים והוזקו בהן אחרים—חייב בנזקן.

ג) המוציא את תִּבְנוֹ ואת קַשּׁוֹ לרשות הרבים לְזְבָלִים והוזק בהן אחר—חייב בנזקו וכל הקודם בהן זכה. רבן שמעון בן גמליאל אומר: כל המקלקלין ברשות הרבים והזיקו—חייבין לשלם וכל הקודם בהן זכה. ההופך את הַגָּלָל ברשות הרבים והוזק בהן אחר—חייב בנזקו.

ד) שני קַדָּרִין שהיו מהלכין זה אחר זה, ונתקל הראשון ונפל, ונתקל השני בראשון—הראשון חייב בנזקי שני.

ה) זה בא בְחָבִיתוֹ וזה בא בקורתו, נשברה כדו של זה בקורתו של זה—פטור, שלזה רשות לְהַלֵּךְ ולזה רשות להלך. היה בעל קורה ראשון ובעל חבית אחרון, נשברה חבית בקורה—פטור בעל הקורה, ואם עמד בעל הקורה—חייב. ואם אמר לבעל החבית: עמוד!—פטור. היה בעל חבית ראשון ובעל קורה אחרון, נשברה חבית בקורה—חייב, ואם עמד בעל חבית—פטור, ואם אמר לבעל קורה: עמוד!—חייב. וכן זה בא בנרו וזה בְּפִשְׁתָּנוֹ.

ו) שנים שהיו מהלכין ברשות הרבים, אחד רץ ואחד מהלך, או שהיו שניהם רצים, והזיקו זה את זה—שניהם פטורין.

המצניע—המסתיר ברשות הרבים. בקוצים—המבצבצים ויוצאים לרשות הרבים, אבל אם צמצם אותם לרשותו—פטור, מפני שאין דרך בני אדם להתחכך בכתלים. וגדר שנפל.וכו' חייב—מפני שצריך היה לפנות אותו.

ג) לזבלים—כדי שירקבו ויהיו לזבלים לְזַבֵּל בהם את שדהו. וכל הקודם בהן זכה—מי שמקדים ולוקח אותם זכה בהם, לפי שאין אדם רשאי להניח מכשול ברשות הרבים. כל המקלקלים ברשות הרבים—ואפילו כשעשו את מעשיהם בהיתר. ההופך את הגלל—המהפך גללי בקר של הפקר, שהוא רוצה לזכות בהם.

ד) קדרין—עושי קדרות. הראשון חייב בנזקי שני—אם יכול לקום ולא קם, אבל בשלא יכול לקום—פטור הוא, כי הנתקל איננו פושע.

ה) וזה בא בקורתו—ופגעו זה בזה. ראשון—הלך בראש ואחריו הלך בעל החבית. פטור—מפני שבעל החבית צריך היה להזהר ולאחר את מהלכו, כדי שלא להכות את החבית בקורה. ואם עמד בעל הקורה—אם עמד לנוח, מה שאינו רשאי לעשות ברשות הרבים, אבל אם עמד לתקן את משאו פטור הוא, מפני שכן דרך הנושאים משאות. נשברה חבית בקורה חייב—מפני שהאחרון צריך להשמר תמיד לבלי להתקרב אל הראשון. ואם עמד—לנוח.

ו) אחד רץ ואחד מהלך—בערבי שבתות וימים טובים, שאז נוהגים בני אדם למהר בלכתם, כדי להכין את צרכיהם בעוד מועד. שניהם רצים—בשאר ימות השבוע. שניהם פטורים—בערבי שבתות וימים טובים—מפני שהיו רצים ברשות; ובחול—מפני ששניהם אשמים כשרצו.

ז) הַמְבַקֵּעַ ברשות היחיד והזיק ברשות הרבים, ברשות הרבים והזיק ברשות היחיד, ברשות היחיד והזיק ברשות היחיד אחר -- חייב.

פרק ז. ח.

אֵיזוֹ בְּהֵמוֹת אָסוּר לְגַדֵּל בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וּבִמְקוֹמוֹת אֲחֵרִים. עֳנְשׁוֹ שֶׁל הַחוֹבֵל בַּחֲבֵרוֹ וְהַמְבַיְּשׁוֹ.

פרק ז. ז) אין מְגַדְּלִין בהמה דקה בארץ ישראל, אבל מגדלין בסוריא וּבַמִּדְבָּרוֹת שבארץ ישראל. אין מגדלין תרנגולים בירושלים מפני הקדשים ולא כהנים בארץ ישראל—מפני הטְּהָרוֹת. אין מגדלין חֲזִירִים בכל מקום. לא יגדל אדם את הכלב אלא אם כן היה קשור בשלשלת. אין פורסין נִשָּׁבִים ליונים אלא אם כן היה רחוק מן הישוב שלשים ריס.

פרק ח. א) החובל בחברו, חייב עליו משום חמשה דברים: בנזק, בצער, ברפוי, בְּשֶׁבֶת ובבושת. בנזק כיצד? סימא את עינו, קָטַע את ידו, שיבר את רגלו — רואין אותו כאילו הוא עבד נמכר בשוק ושמין כמה היה יפה וכמה הוא יפה. צער: כְּוָאוֹ בְּשַׁפּוּד או במסמר ואפילו על צִפּוֹרְנוֹ, מקום שאינו עושה חַבּוּרָה — אומדין כמה אדם כַּיּוֹצֵא בזה רוצה ליטול להיות מצטער כך. רפוי: הכהו -- חייב לרפאותו; עלו בו צמחים, אם מֵחֲמַת המכה – חייב, שלא מֵחֲמַת המכה — פטור. חָיְתָה ונסתרה,

---

ז) המבקע—עצים. ברשות היחיד—ברשותו שלו. והזיק—שניתז בקיע עץ לרשות הרבים. והזיק ברשות היחיד—של אחרים. ברשות היחיד—שלו. והזיק ברשות היחיד אחר—של אחרים. חייב—כי האדם צריך להיות זהיר בעבודתו, אפילו כשהוא עובד ברשותו.

ז) אין מגדלין וגו׳—משום ישוב ארץ ישראל, לפי שהיא מפסדת את השדות והכרמים. בסוריה—שאין דינה כארץ ישראל ואין חוששים לישובה. מפני הקדשים—כי מרבים לאכול בה בשר קדשים ושמא יעלו התרנגולים המנקרים באשפה עצם של שרץ ויטמאו בה את הקדשים. מפני הטהרות—שהכהנים אוכלים תרומה ועליהם לשמור את כליהם בטהרה יתרה, ולפיכך אסור להם לגדל תרנגולים, המצויים אצל דברים טמאים. אין מגדלים חזירים—משום מעשה המסופר בגמרא: כשנלחמו הורקנוס ואריסטובול על דבר המלוכה היה חיל אריסטובול סגור בפנים חומת־הבית וחיל הורקנוס צר עליו. הנצורים היו משלשלים בכל יום מעל החומה קופה של דינרים והצרים היו מעלים להם במחירם בהמות לקרבנות. פעם אחת העלו הצרים חזיר במקום בהמה כשרה ואז גזרו לבל יגדל אדם חזירים בכל מקום. את הכלב—כלב רע המועד לנשך. נשבים—רשתות ללכוד יונים. שלשים ריס—ארבעה מילין, כדי שלא לצוד את יוני הישוב.

א) כאלו הוא עבד—עבד כנעני הנמכר לעולם. ושמין כמה היה יפה—מעריכים אותו כמה היה שוה קודם שנחבל וכמה הוא שוה עתה לאחר שנעשה בעל מום, ואת ההפסד הזה ישלם החובל. שפוד—חנית לצלות בה בשר. אומדין—מעריכים, משערים. ביוצא בזה—כדומה לו, אדם ענוג כמותו או גס כמותו. צמחים—אבעבועות.

חייתה ונסתרה – חייב לרפאותו; חייתה כל צרכה – אינו חייב לרפאותו. שֶׁבֶת: רואין אותו כאילו הוא שומר קִשּׁוּאִין, שכבר נתן לו דמי ידו ודמי רגלו. בשת: הכל לפי המבייש והמתבייש. המבייש את הערום, המבייש את הסומא והמבייש את הישן – חייב. וישן שבִּיֵּיש – פטור. נפל מן הגג והזיק ובייש – חייב על הנזק ופטור על הבושת: אינו חייב על הבשת עד שיהא מתכוין.

ד) חרש שוטה וקטן פגיעתן רעה: החובל בהן – חייב, והם שֶׁחָבְלוּ באחרים – פטורין. העבד והאשה פגיעתן רעה: החובל בהן – חייב, והם שחבלו באחרים – פטורין, אבל משלמין לאחר זמן. נתגרשה האשה, נשתחרר העבד – חייבין לשלם.

ו) הַתּוֹקֵעַ לחבירו נותן לו סלע. רבי יהודה אומר משום רבי יוסי הגלילי: מנה. סטרו – נותן לו מאתים זוז. לאחר ידו – נותן לו ארבע מאות זוז. צרם באזנו, תלש בשערו, רָקַק והגיע בו רוקו, העביר טליתו ממנו, פָּרַע ראש האשה בשוק – נותן ארבע מאות זוז. זה הַכְּלָל – הכל לפי כבודו. אמר רבי עקיבא: אפילו עניים שבישראל רואין אותם, כאילו הם בני חורין שירדו מנכסיהם, שהם בני אברהם, יצחק ויעקב. ומעשה באחד שפרע ראש האשה בשוק, בָּאת לפני רבי עקיבא, וחייבו ליתן לה ארבע מאות זוז. אמר לו: רבי, תן לי זמן. ונתן לו זמן. שְׁמָרָהּ עומדת על פתח חצרה ושבר את הַפַּךְ בפניה ובו כאיסר שמן.

חיתה ונסתרה–אם נרפא הפצע פעם אחת ונתגלה עוד הפעם. כאלו הוא שומר קשואין שכבר נתן וגו'–לפי שבעד ידו ורגלו כבר שלם לו את דמיהן, לכן עליו לשלם לו בעד הזמן שהוא בטל ממלאכתו לרגלי מחלתו רק את השכר שמקבל שומר קשואים, לפי שרק בעבודה זו יוכל לעסוק לאחר שיתרפא, אבל בימי מחלתו אין הוא יכול לעסוק אפילו בעבודה כזאת. הכל לפי המבייש–אם המבייש הוא אדם נבזה בשתו מרובה. והמתבייש–אדם נכבד שנתבייש בשתו מרובה. הערום–שהיה ערום קצת. הסומא–העור, שלא ראה את בשתו אלא הרגיש בה. את הישן-והרגיש בבשתו לאחר שהקיץ. חייב-–אבל דמי בשתם אינם מרובים כל כך כדמי בשתם של הלבוש בגדים, הפקח והער. מתכוין–לבייש.

ד) פגיעתן רעה–שאינם בני עונשין. העבד והאשה–שאין להם במה לשלם, כי קנין העבד שייך לאדונו ונכסי האשה שייכים לבעלה. נתגרשה האשה וגו'–והשיגה ידם לשלם.

ו) התוקע לחברו–הכהו באגרופו על אזנו. סלע-דמי בשתו. סטרו-הכהו על לחיו בפס ידו שבשתו מרובה. לאחר ידו-אם הכהו על לחיו באחורי ידו, שבשתו מרובה עוד יותר. צרם-משך. והגיע בו רוקו–בגופו. פרע-גלה. הכל לפי כבודו-כל הקצבות האלה נקבעו רק לאדם מכובד ביותר, אבל לאדם נקלה פוחתים מזה. אמר ר' עקיבא וגו'–ר' עקיבא אינו מבדיל בין נכבד ונקלה, כי כל בני ישראל שוים. כאיסר שמן-שמן שמחירו

גלתה את ראשה והיתה מטפחת ומנחת ידה על ראשה. העמיד עליה עדים ובא לפני רבי עקיבא. אמר לו: רבי, לזו אני נותן ארבע מאות זוז? אמר לו: לא אמרת כלום: החובל בעצמו, אף על פי שאינו רַשָּׁאִי — פטור, אחרים שחבלו בו חייבין; והקוצץ נטיעותיו, אף על פי שאינו רשאי — פטור, אחרים שקצצו את נטיעותיו — חייבים.

פרק ט.

גָּזֵל שֶׁל שָׁוֶה פְּרוּטָה

ה) הגוזל את חבירו שוה פרוטה ונשבע לו — יוליכנו אחריו אפילו למדי. לא יתן לא לבנו ולא לשלוחו, אבל נותן לשליח בית דין. ואם מת — יחזיר ליורשיו.

ו) נתן לו את הקרן ולא נתן לו את החוֹמֶשׁ, מחל לו על הקרן ולא מחל לו על החומש, מחל לו על זה ועל זה חוץ מִפָּחוֹת משוה פרוטה בקרן — אינו צריך לילך אחריו. נתן לו את החומש ולא נתן לו את הקרן, מחל לו על החומש ולא מחל לו על הקרן, מחל לו על זה ועל זה חוץ משוה פרוטה בקרן — צריך לילך אחריו.

איסר והוא מטבע של נחשת. מטפחת-אספה את השמן בטפח ידה ; על ראשה—לסוך את שערותיה. לזו—שזלזלה בעצמה כל כך ובשביל איסר גלתה את ראשה בשוק. שאינו רשאי-כי המצער את עצמו נקרא חוטא. הקוצץ וגו' שאינו רשאי—משום „בל תשחית".

ה) ונשבע לו—שלא גזל, ועתה הוא רוצה להשיב לו את הגזלה. למדי—כלומר: אפילו לקצוי ארץ, מפני שאין לו כפרה עד שיחזיר את הגזלה ליד הנגזל עצמו, שנאמר „לאשר הוא לו יתננו" (ויקרא ה). לא לבנו ולא לשלוחו—של הנגזל. לשליח בית דין—שמנו החכמים להוליך את הגזלה לנגזל.

ו) נתן לו את הקרן—אם הגזלן השיב לנגזל רק את הגזלה. את החומש-שהוא חייב להוסיף על הקרן, שנאמר „וחמישיתו יוסיף עליו". מחל לו—הנגזל לגזלן. אינו צריך לילך אחריו—כי גזלה של פחות משוה פרוטה אינו צריך להשיב.

בָּבָא מְצִיעָא.

פרק א.

מְצִיאָה שֶׁשְּׁנַיִם חוֹלְקִים עָלֶיהָ.

א) שנים אוחזין בטלית, זה אומר: אני מצאתיה! וזה אומר: אני מצאתיה! זה אומר: כולה שלי! וזה אומר: כולה שלי! — זה ישבע שאין לו בה פחות מֶחֶצְיָהּ, וזה ישבע שאין לו בה פחות מחציה ויחלוקו. זה אומר: כולה שלי! וזה אומר: חציה שלי! האומר „כולה שלי" ישבע, שאין לו בה פחות משלשה חלקים, והאומר „חציה שלי" ישבע, שאין לו בה פחות מֵרְבִיעַ, זה נוטל שלשה חלקים וזה נוטל רביע.

ב) היו שנים רוכבין על גבי בהמה, או שהיה אחד רוכב ואחד מנהיג, זה אומר: כולה שלי! וזה אומר: כולה שלי! — זה ישבע שאין לו בה פחות מחציה, וזה ישבע שאין לו בה פחות מחציה ויחלוקו. בזמן שהם מודים, או שיש להן עדים, חולקים בלא שבועה.

א) כולה שלי—או אחד אומר: כולה שלי שאני קניתיה, וגם השני טוען כך, והמוכר לקח כסף מיד שניהם, מאת האחד ברצון ומאת השני שלא ברצון ובעל כרחו, ואינו יודע ממי לקח ברצון וממי בעל כרחו, שאלמלי היה יודע זאת היה אומר למי מכר והשני היה חייב שבועה להכחיש את עדותו; עכשיו שהדבר מוטל בספק, שניהם נשבעים וחולקים ביניהם את הטלית. ואף על פי שמן הדין הוא שיחלוקו בלא שבועה, אבל החכמים תקנו שבועה, כדי שלא יהא כל אחד הולך ואוחז בטליתו של חברו ואומר: שלי היא. שאין לו בה פחות מחציה—אין הוא נשבע שכולה שלו, שהרי לא יתנו לו את כולה, וגם אינו נשבע שחציה שלו, שהרי בזה היה סותר את דבריו שאמר שכולה שלו, אלא הוא נשבע כך: שבועה שיש לי חלק בטלית זו, ולדבריכם שאינכם מאמינים לי שכולה שלי, הריני נשבע שאין לי בה פחות מחציה. יחלוקו—את הטלית עצמה, אם אפשר לחלקה, או את מחירה, אם אי אפשר לחלקה לשנים כדי שלא תתקלקל. פחות משלשה חלקים—ואין הוא נשבע רק על אותו הרביע שחברו טוען ששלו הוא, כדי שלא יורה לעצמו היתר להתכון בשבועתו לאותו הרביע שבאותו החצי, שחברו הודה לו שאינו שלו. פחות מרביע—שהוא חצי טענתו.

ב) שנים רוכבים—המשנה משמיעה לנו בזה שהרכיבה על הבהמה היא מעשה קנין. אחד רוכב ואחד מנהיג—בזמן שהרוכב דופק את הבהמה ברגליו, כדי לזרז אותה ללכת, ולכן שוים הרוכב והמנהיג בזכותם שיש להם בבהמה, אבל אם הרוכב לא עשה כל מעשה לזרז את הבהמה להליכה, אבד זכותו והבהמה שייכה לחברו הנוהג בה. ויחלוקו—את מחירה. בזמן שהם מודים או שיש להם עדים—לאחר שפסק בית דין שיחלוקו בשבועה, הודו שהיא של שניהם, או שבאו עדים והעידו על זה—יחלוקו בלא שבועה.

ג) היה רוכב על גבי בהמה וראה את המציאה ואמר לחברו: תנה לי. נְטָלָהּ ואמר: אני זכיתי בה! זכה בה. אם מִשֶּׁנְּתָנָהּ לו אמר: אני זכיתי בה תחלה! לא אמר כלום.

ד) ראה את המציאה ונפל עליה, ובא אחר והחזיק בה – זה שהחזיק בה זכה בה. ראה אותן רצין אחר מציאה, אחר צבי שבור, אחר גוזלות שלא פרחו, ואמר: זָכְתָה לי שדי! – זָכְתָה לו. היה צבי רץ כדרכו, או שהיו גוזלות מַפְרִיחִין ואמר: זָכְתָה לי שדי! – לא אמר כלום.

ה) מציאת בנו ובתו הקטנים, מציאת עבדו ושפחתו הכנענים, מציאת אשתו – הרי אלו שלו. מציאת בנו ובתו הגדולים, מציאת עבדו ושפחתו העברים, מציאת אשתו שגרשה, אף על פי שלא נתן כתובתה – הרי אלו שלהן.

ו) מצא שטרי חוב, אם יש בהן אַחֲרָיוּת נכסים – לא יחזיר, שבית דין נפרעין מהן; אין בהם אחריות נכסים – יחזיר, שאין בית דין

ג) נטלה—חברו זה הגביה אותה ולא דבר בשעת מעשה דבר. זכה בה—ודוקא אם אמר הרוכב „תנה לי", שמוכח מזה שלא התכון לזכות בה עד שבאה לידו, ולכן כל זמן שהמגביה לא מסר אותה לידו יכול הוא לזכות בה לעצמו, אבל אם אמר: „זכה לי"—שייכת המציאה לו ואין חברו יכול לאמר שהוא זכה בה, שהרי בשעת ההגבהה שתק ולא אמר כלום. משנתנה לו—לאחר שנתנה לו. אני זכיתי בה תחלה—קודם שהגבהתיה נתכונתי לזכות בה לעצמי. לא אמר כלום—כי עליו היה להודיע זאת בשעת ההגבהה, ולכן כל זמן שנמצאה בידו היתה הפקר, ולאחר שמסר אותה לחברו-קנה אותה זה במשיכה.

ד) זכה בה—ודוקא אם היתה המציאה ברשות הרבים או בשדה חברו, ששם אין ארבע אמותיו של אדם קונות לו, אבל אם היתה בצדי רשות הרבים או בסמטא, ששם ארבע אמותיו של אדם קונות לו וכל מה שנמצא סמוך לו בתוך ארבע אמותיו שלו הוא ואין אחר רשאי לתפסו, — שייכת המציאה לאותו שנפל עליה. אחר צבי שבור—השוכב על פני השדה ואינו יכול לזוז ממקומו ולכן הוא כמציאה. ואמר-בעל השדה, שעמד בצד שדהו ושיכול היה לרוץ אחרי הרצים ולהשיג אותם בטרם יצאו משדהו. כדרכו-שאלמלי היה רץ אחריו לא היה משיגו.

ה) הקטנים—כל זמן שהבנים סמוכים על שלחן אביהם אפילו הם גדולים – בבחינת קטנים הם ומציאתם לאביהם, והבת בין שהיא קטנה, בין שהיא נערה-מציאתה לאביה, כי התורה זכתה את כל שבח נעוריה לאביה. עבדו ושפחתו הכנענים—שגופם קנוי לו, ככתוב „והתנחלתם אותם" (ויקרא כ"ה). מציאת אשתו—החכמים תקנו שתהא מציאתה שייכת לו, כדי שלא להטיל ביניהם איבה. הגדולים—ואפילו קטנים שאין אביהם מפרנסם נקראים גדולים.

ו) אחריות נכסים—אם כתוב בהם, שהלוה שעבד את קרקעותיו בעד חובו להמלוה. לא יחזיר—לא ישיב אותם להמלוה, אפילו בשעה שהלוה מודה שלא שלם לו, מפני שאנו חוששים שמא באמת כבר שלם את חובו להמלוה, ומה שהוא אומר שלא שלם— אין זה אלא מעשה קנוניה (מרמה) שעשו הלוה והמלוה כדי לגבות את החוב מיד הלקוחות שקנו מן הלוה את הקרקעות המשועבדים ולחלקו ביניהם. נפרעים מהם—גובים את החוב

נפרעין מהן, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: בין כך ובין כך לא יחזיר, מפני שבית דין נפרעין מהן.

ז) מצא גטי נשים ושחרורי עבדים, דְיַיתִיקִי, מתנה, וְשׁוֹבְרִים — הרי זה לא יחזיר, שאני אומר: כתובים היו ונמלך עליהם שלא ליתנם.

ח) מצא אִגְרוֹת שׁוּם ואגרות מזון, שטרי חליצה וּמֵיאוּנִין ושטרי בֵירוּרִין וכל מעשה בית דין — הרי זה יחזיר. מצא בחפיסה או בדלוּסְקְמָא תכריך של שטרות, או אגודה של שטרות — הרי זה יחזיר. וכמה אגודה של שטרות? שלשה קשורין זה בזה. רבי שמעון בן גמליאל אומר: אחד הלוה משלשה — יחזיר ללוה, שלשה הלוין מאחד — יחזיר למלוה. מצא שטר בין שטרותיו ואינו יודע מה טיבו, יהא מונח עד שיבא אליהו. אם יש עמהן סִמְפּוֹנוֹת — יעשה מה שבסמפונות.

מן הנכסים. בין כך ובין כך לא יחזיר—ודוקא אם בשטר לא נזכר דבר האחריות אומרים החכמים שבית דין נפרעים מהם, כי השמטת האחריות בשטר חוב אינה נעשית במתכון אלא בטעות מצד הסופר, אבל אם נאמר בפירוש בשטר החוב, שאין הלוה מקבל עליו אחריות— אפילו החכמים מודים שיחזיר, לפי שאין לחוש לקנוניה.

ז) דייתיקי—צואת חולה הנוטה למות. ושוברים—הכתב שנותן המלוה ללוה שפרע לו שטר חובו; ונקרא „שובר", לפי שהוא שובר את שטר החוב–קוויטטונג, квитанція. ונמלך— בא לידי מחשבה אחרת.

ח) אגרות שום—אגרות ההערכה שהעריך בית דין את נכסי הלוה ומסר אותן למלוה, כדי שיגבה מן הנכסים האלה את חובו. אגרות מזון—שהבעל קבל עליו לפרנס את בני אשתו מבעלה הראשון. ומאונין—יתומה שהשיאוה אחיה ואמה בקטנותה יכולה למאן בנשואין האלה ויוצאה בלא גט, אלא מוסרים לידה לראיה שטר מיאון שכתוב בו: בפנינו מיאנה פלונית בפלוני בעלה. שטרי ברורין—שטרי הפשרה שנתפשרו בעלי הדין למסור את דבר ריבם לאנשים מְתֻוכִים אשר יבחרו איש איש מהם מְתַוֵךְ מצדו. הרי זה יחזיר—כי בכל כתבי התעודות האלה אין לנו לחוש למאומה. מצא—אם מצא שטר חוב. חפיסה—כיס עור. דלוסקמא— אמתחת. תכריך של שטרות—שלשה שטרות או יותר כרוכים זה בזה. אגודה של שטרות-שטרות אחדים סדורים זה על גב זה ומאוגדים יחד. הרי זה יחזיר—מפני שהחפיסה, הדלוסקמא, התכריך והאגודה הם סימנים מובהקים, אשר על פיהם מותר להחזיר את השטרות האבודים לבעליהם. אחד הלוה משלשה—אם שלשת השטרות הם של לוה אחד, שלוה משלשה אנשים שונים. יחזיר ללוה—כי מי זה קבץ את שלשת השטרות האלה יחד במקום אחד? ודוקא אם השטרות כבר היו מקויימים בבית דין, אבל אם לא היו מקויימים יש לחוש שמא אבדו מיד סופר בית הדין, שהמלוים הביאום אליו לקיימם. יחזיר-המוצא אותם. למלוה— שהדבר ברור שנפלו מידו. ואם שלשת השטרות היו כתובים ביד סופר אחד יש לחוש שמא נפלו מיד הסופר ולפיכך לא יחזירם לו אלא על פי סימן. מה טיבו-אם הלוה הפקידו בידו או המלוה, או שהלוה שלם את מקצת החוב ושניהם יחד הפקידוהו בידו. עד שיבוא אליהו—ולא יחזיר לאיש מהם. סמפונות—אם מצא בין שטרותיו שובר על אחד השטרות האלה. יעשה מה שבסמפונות—והשטר בחזקת פרוע הוא; ואף על פי שהשובר צריך היה להמצא ביד הלוה ולא ביד המלוה, בכל זאת אומרים אנו שהלוה האמין למלוה ואמר לו: למחר תשיבנו לי, ואחר כך שכח.

פרק ב.

דִּינֵי מְצִיאָה וַהֲשָׁבַת אֲבֵדָה.

ז) אמר את האבדה ולא אמר סימניה — לא יתן לו; והרמאי אף על פי שאמר סימניה, לא יתן לו, שנאמר (דברים כב): „עַד דְּרֹשׁ אָחִיךָ אֹתוֹ" — עד שתדרוש את אחיך, אם רמאי הוא אם אינו רמאי. כל דבר שעושה ואוכל — יעשה ויאכל, ודבר שאין עושה ואוכל יִמָּכֵר, שנאמר (שם): „וַהֲשֵׁבֹתוֹ לוֹ" — ראה היאך תשיבנו לו. מה יהא בדמים? רבי טרפון אומר: ישתמש בהן, לפיכך אם אבדו — חייב באחריותן. רבי עקיבא אומר: לא ישתמש בהן, לפיכך אם אבדו — אין חייב באחריותן.

ח) מצא ספרים — קורא בהן אחת לשלשים יום; ואם אינו יודע לקרות — גוללן, אבל לא ילמוד בהן בתחלה, ולא יקרא אחר עמו. מצא כסות — מְנַעֲרָהּ אחת לשלשים יום ושוטחה לְצָרְכָּהּ, אבל לא לכבודו. כלי כסף וכלי נחושת — משתמש בהן לצרכן, אבל לא לְשׁוֹחֲקָן. כלי זהב וכלי זכוכית — לא יגע בהן עד שיבא אליהו. מצא שק או קופה וכל דבר שאין דרכו ליטול — הרי זה לא יטול.

ט) איזו היא אבדה? מצא חמור או פרה רועין בדרך — אין זו אבדה; חמור וכליו הֲפוּכִין, פרה רצה בין הכרמים—הרי זה אבדה. החזירה וברחה,

---

והשאיר אצלו את השובר. ודוקא אם השטר שנכתב עליו השובר נמצא בין שטרות קרועים, שעל ידי זה פקע כחו, אף על פי שהוא לא היה קרוע.

ז) סימניה—מי שמצא אבדה והכריז ברבים „מצאתי דבר" ובא אחד ואמר: מצאת כלי פלוני, אבל לא אמר סימניו של הכלי-אין המוצא חייב להחזיר לו. לא יתן לו—עד שיביא עדים שהיא שלו. שעושה ואוכל—אם האבדה היא בעל חיים שיכול להשתכר את הוצאות אכילתו, כגון שור וחמור, אין המוצא רשאי למכרו, אלא יחזיקנו ויעבוד אצלו תמורת אכילתו. שאינו עושה ואוכל—שאינו יכול להשתכר די הוצאות אכילתו. ימכר—לא יחזיקנו אצלו, כדי שלא יוציא על אכילתו את כל דמי שויו ולא יהיה לו אפוא מה להשיב לבעליו. היאך תשיבנו לו—התאמץ להשיב לו את שלו. בדמים—מה יעשה בכסף שקבל במחיר האבדה שמכר? לפיכך—בשכר זה שהוא משתמש בהם.

ח) אחת לשלשים יום—כדי שיכנס בהם האויר ולא יתעפשו. גוללן—מתחלתם ועד סופם, כי ספריהם היו עשויים מגלות. בתחלה—פרק חדש שלא למד אותו עד עתה, הדורש שמוש מרובה בספר, ומתוך כך הספר נפחת. אחר עמו—לפי ששנים הקוראים בספר אחד, זה מושכו לכאן וזה לכאן, והספר יוכל להקרע. לצרכה—פורש אותה על גב המטה כדי שיכנס בה האויר ולא יאכלנה עש. לכבודו—להתהדר בה. לצרכם—לצורך הכלים שלא יחלידו מאפס שמוש. לשוחקן—לא ישתמש בהם שמוש המביא לידי שחיקתם והפחתתם. כלי זהב וכלי זכוכית—שאינם מחלידים. שאין דרכו ליטול—שמתביש הוא לשאת אותם לעיני רואים.

ט) איזו היא אבדה—שכתוב בה: „לא תראה את שור אחיך וגו' השב תשיבם". אין זו אבדה-ואינו חייב להחזירם, לפי שניכר שמדעת הניחום שם בעליהם. רצה בין הכרמים—

החוירה וברחה, אפילו ארבעה וחמשה פעמים, חייב להחזירה, שנאמר (דברים כב): „הָשֵׁב תְּשִׁיבֵם". היה בטל מסלע, לא יאמר לו: תן לי סלע, אלא נותן לו שכרו כפועל בטל. אם יש שם בית דין — מַתְּנֶה בפני בית דין. אם אין שם בית דין, בפני מי יתנה? שלו קודם.

יא) אבדתו ואבדת אביו — אבדתו קודמת. אבדתו ואבדת רַבּוֹ — שלו קודמת. אבדת אביו ואבדת רבו — של רבו קודמת, שאביו הביאו לעולם הזה ורבו, שֶׁלִּמְּדוֹ חכמה, הביאו לחיי העולם הבא. ואם אביו חכם — של אביו קודמת. היה אביו ורבו נושאין מַשְּׂאוּי — מניח את של רבו ואחר כך מניח את של אביו. היה אביו ורבו בבית השבי — פודה את רבו ואחר כך פודה את אביו. ואם היה אביו חכם — פודה את אביו ואחר כך פודה את רבו.

פרק ז.

הַכֹּל כְּמִנְהַג הַמְּדִינָה.

א) השוכר את הפועלים ואמר להם להשכים ולהעריב — מְקוֹם שנהגו שלא להשכים ושלא להעריב אינו רשאי לְכוֹפָן. מקום שנהגו לָזוּן — יָזוּן, לְסַפֵּק במתיקה — יְסַפֵּק, הכל כמנהג המדינה. מעשה ברבי יוחנן בן מתיא שאמר לבנו: צא שכור לנו פועלים. הלך ופסק להם מזונות. וכשבא אצל אביו, אמר לו: בני, אפילו אתה עושה להם כסעודת שלמה בשעתו — לא יצאת ידי חובתך עמהן, שהם בני אברהם, יצחק ויעקב! אלא עד שלא

שמזקת את רגליה ומפסידה את הכרמים. השב תשיבם—המקור עם הפועל להוראת השבות הרבה. היה בטל מסלע—העוסק בהשבת האבדה בטל בינתים ממלאכתו והפסיד סלע שיכול היה להשתכר. כפועל בטל—משערים כמה רוצה אדם העוסק בעבודה כבדה להפחית משכר עבודתו, כדי שיבטל ממנה ויעסוק בעבודה אחרת הקלה יותר, כגון השבת אבדה. מתנה בפני בית דין—אם אינו רוצה להבטל ממלאכתו ששכרו מרובה ולעסוק בהשבת האבדה ששכרה מועט, אז, אם יש שם שלשה אנשים, הרי הוא מתנה בפניהם שיקבל את כל מה שהוא מפסיד על ידי הטפול באבדה. אם אין שם בית דין—והפסדו גדול משכר ההשבה. שלו קודם—ואין הוא צריך לטפל באבדה.

יא) אבדתו קודמת-שנאמר (דברים טו): „אפס כי לא יהיה בך אביון"—הזהר שלא תהיה אתה אביון ואתה קודם לכל. של רבו קודמת—ודוקא אם למד מרבו זה את רוב חכמתו. של אביו קודמת—שבודאי למד אותו גם הוא בילדותו. מניח—פורק.

א) השוכר את הפועלים—ששכרם סתם, בלי שום תנאי, ואחר כך אמר להם, שיתחילו את עבודתם בבקר השכם ויגמרו אותה בשעה מאוחרת בערב. אינו רשאי לכופן—ואפילו אם הוא משלם שכר יותר מכפי שמקבלים שאר הפועלים, אין אנו אומרים שרצונו היה מתחלה שישכימו ויעריבו, אלא אנו אומרים, שהתכון שישביחו את מלאכתם. לזון—לתת להם את מזונותיהם. לספק במתיקה—לתת להם לפעמים מיני מתיקה להשיב נפשם. עד שלא

יתחילו במלאכה צא ואמור להם: על מנת שאין לכם עלי אלא פת וְקִטְנִית בלבד. רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא היה צריך לומר— הכל כמנהג המדינה.

פרק ט.

דִּינֵי תַּשְׁלוּם שְׂכַר שָׂכִיר וּלְקִיחַת מַשְׁכּוֹן.

יא) שכיר יום גובה כל הלילה; שכיר לילה גובה כל היום; שכיר שעות גובה כל הלילה וכל היום; שכיר שבת, שכיר חדש, שכיר שנה, שכיר שבוע: יצא ביום—גובה כל היום, יצא בלילה – גובה כל הלילה וכל היום.

יב) אחד שכר אדם ואחד שכר בהמה ואחד שכר כלים יש בו משום: „בְּיוֹמוֹ תִתֵּן שְׂכָרוֹ" ויש בו משום: „לֹא תָלִין פְּעֻלַּת שָׂכִיר אִתְּךָ עַד בֹּקֶר". אימתי? בזמן שֶׁתְּבָעוֹ; לא תבעו – אינו עובר עליו. הִמְחָהוּ אצל חנוני או אצל שולחני – אינו עובר עליו. שכיר – בזמנו נשבע ונוטל, עבר זמנו – אינו נשבע ונוטל. אם יש עדים שתבעו בזמנו – הרי זה נשבע ונוטל. גר תושב יש בו משום „ביומו תתן שכרו" ואין בו משום „לא תלין פעולת שכיר אתך עד בוקר".

יתחילו במלאכה—שאז יש רק פסוק של דברים בלבד והרשות בידו לחזור בו, אבל משהתחילו אינו יכול לחזור בו.

יא) גובה כל הלילה-כל הלילה שלאחר יום העבודה, וכשעבר הלילה ולא שלם לו, עבר על „לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר" (ויקרא יט). גובה כל היום—ומששקעה השמש עובר על „לא תלין". שכיר שבת—שכיר לשבוע ימים. שכיר שבוע—שכיר שבע שנים. יצא ביום--אם נגמר זמן שכירתו ביום. כל היום—ואחר שקיעת החמה עובר השוכר על „לא תלין". כל הלילה וכל היום—שמכיון שנמשך זמן שכירתו גם בלילה הרי הוא כשכיר לילה ואין השוכר עובר עליו על „לא תלין" עד שקיעת החמה של יום המחרת.

יב) שכר בהמה ושכר כלים—שנאמר: „לא תלין פעולת שכיר אתך"—כל שפעולתו אתך, ואפילו בהמה וכלים, אינך רשאי להלין את שכרו. המחהו אצל חנוני—העתיק את תשלום שכרו אל חנוני ואל שלחני שפסק עמם, בהסכמתו, שישלמו לו. אינו עובר עליו— שנאמר „אתך" ולא שהמחהו אצל חנוני. שכיר בזמנו—אם תבע השכיר מבעל הבית את שכרו בזמנו ובעל הבית כפר הכל או הודה במקצת. נשבע—השכיר נשבע ומקבל את שכרו, כי בעל הבית הוא טרוד בפועליו ולפעמים הוא חושב ששלם ובאמת לא שלם, ולכן הטילו את השבועה על הפועל, היודע ברור אם קבל את שכרו או לא קבל. עבר זמנו וגו'—אף על פי שבעל הבית טרוד בפועליו, מכל מקום מכיון שמגיע זמן הפרעון הוא נזכר אם שלם או לא שלם, מתוך שאינו רוצה לעבור על „לא תלין", ולפיכך אם כפר, אין הפועל מקבל את שכרו בשבועה, אלא בעל הבית נשבע ונפטר. שתבעו-שכל הזמן היה תובע אותו את שכרו, שהעדים שמעו שתבעו בסוף הזמן והוא אמר שישלם לו אחר כך, הרי מוכח שלא שלם לו בתוך הזמן. גר תושב-שקבל עליו שלא לעבוד עבודה זרה. ואין בו משום לא תלין-כי בראש הכתוב נאמר „רעך"-רעך ולא גר תושב.

יג) המלוה את חברו, לא ימַשְׁכְּנֶנּוּ אלא בבית דין ולא יכנס לביתו ליטול משכונו, שנאמר (דברים כד): „בַּחוּץ תַּעֲמֹד". היו לו שני כלים — נוטל אחד ומניח אחד, ומחזיר את הכַּר בלילה ואת המחרישה ביום. ואם מת — אינו מחזיר ליורשיו. רבי שמעון בן גמליאל אומר: אף לעצמו אינו מחזיר אלא עד שלשים יום, ומשלשים יום וּלְהַלָּן — מוכרן בבית דין. אלמנה, בין שהיא עניה בין שהיא עשירה, אין ממשכנין אותה, שנאמר (שם): ולא תַחֲבֹל בֶּגֶד אַלְמָנָה". החובל את הרֵחַיִם — עובר ב„לא תַעֲשֶׂה" וחייב משום שני כלים, שנאמר (דברים כד): „לֹא יַחֲבֹל רֵחַיִם וָרָכֶב". ולא רחים ורכב בלבד אמרו, אלא כל דבר שעושין בו אֹכֶל נפש, שנאמר (שם): „כִּי נֶפֶשׁ הוּא חֹבֵל".

בָּבָא בַּתְרָא.

פרק ב.

אֵיזוֹ דְּבָרִים מַרְחִיקִים מִן הָעִיר.

ה) מרחיקין גורן קבוע מן העיר חמשים אמה. לא יעשה אדם גורן קבוע בתוך שלו, אלא אם כן יש לו חמשים אמה לכל רוח; ומרחיק מנטיעותיו של חבירו ומנירו, כדי שלא יזיק.

יג) המלוה את חברו—והגיע הזמן ולא שלם לו את חובו. אלא בבית דין—לא יקח ממנו משכון בעל כרחו, ואפילו שלא בביתו, אלא על ידי בית דין השולחים את שליחם לקחת את המשכון. ולא יכנס לביתו—אפילו שליח בית דין אינו רשאי להכנס לבית הלוה, ומכל שכן המלוה. שני כלים—ושוים של שניהם הוא כפי סכום החוב. נוטל אחד ומניח אחד—בשעה שהלוה צריך לאחד מן הכלים, יחזירנו לו המלוה ויעכב אצלו את הכלי השני, כגון כר ומחרשה, כמפורש להלן. אם מת—אם הלוה מת, אין המלוה משיב את העבוט ליורשיו, שנאמר: „השב תשיב לו את העבוט" (דברים כד)—לו ולא ליורשו. לעצמו—ללוה עצמו. ולא תחבל בגד אלמנה—בין שהיא עניה בין שהיא עשירה. החובל—הממשכן. משום שני כלים—החלק העליון, הרכב, הוא כלי בפני עצמו, והחלק התחתון, הרחים, הנהו כלי בפני עצמו. אמרו—שהוא עובר עליהם ב„לא תעשה". שעושין בו אוכל נפש—שמכינים בו מאכל. כי נפש הוא חובל—הוא לוקח בעבוט את הדבר הדרוש לקיום הנפש.

ה. גורן קבוע—גורן שזורים שם הרבה תבואה במזרה. חמשים אמה—מפני המוץ העולה מן המזרה והמזיק ליושבי העיר. לכל רוח—כדי שהמוץ לא יזיק לנטיעותיו ולנירו של חבירו, כמו שהוא הולך ומפרש. כדי שלא יזיק—המוץ מיבש את הנטיעות ומקלקל את הניר.

ט) מרחיקין את הנבלות, ואת הקברות, ואת הבורסקי מן העיר חמשים אמה. ואין עושין בורסקי אלא למזרח העיר. רבי עקיבא אומר: לכל רוח הוא עושה, חוץ ממערבה, ומרחיק חמשים אמה.

י) מרחיקין את המשרה מן הירק, ואת הכרישין מן הבצלים, ואת החרדל מן הדבורים. רבי יוסי מתיר בחרדל.

פרק ג.

דיני חזקה.

א) חזקת הבתים, והבורות, והשיחין, והמערות, והשובכות, והמרחצאות, ובית הבדין, ובית השלחין, והעבדים, וכל שהוא עושה פירות תדיר — חזקתן שלש שנים מיום ליום. שדה הבעל — חזקתה שלש שנים, ואינה צריכה מיום ליום. רבי ישמעאל אומר: שלשה חדשים בראשונה, ושלשה באחרונה, ושנים עשר חדש באמצע — הרי שמנה עשר חדש. רבי עקיבא אומר: חדש בראשונה, וחדש באחרונה, ושנים עשר חדש באמצע — הרי ארבעה עשר חדש. אמר רבי ישמעאל:

ט) ואת הבורסקי—בית עבוד עורות. חמשים אמה—משום הריח הרע. למזרח העיר—כי הרוח המזרחית היא חמה ומנשבת בנחת, ולפיכך אינה מביאה את הריח אל העיר. לכל רוח הוא עושה—ומרחיק חמשים אמה, חוץ מצד מערב שאינו עושה שם כלל, מפני שלצד זה מתפללים, כי השכינה במערב.

י) המשרה—מקום ששורים שם פשתן, המפסיד את הירק. הכרישין—מין ירק—לויך, ботунъ—שהם מזיקים לבצלים הסמוכים להם. החרדל—זענף, горчица, אין זורעים חרדל סמוך לכורת הדבורים, כי הדבורים המוצצות מציצי החרדל נעשה טעם דבשן חריף ביותר. מתיר בחרדל—שיכול בעל החרדל לאמר לבעל הדבורים: עד שאתה אומר לי להרחיק את חרדלי מדבוריך, הרחק אתה את דבוריך מחרדלי, לפי שהן מוצצות ממנו ומפסידות אותו.

א) חזקת הבתים-מי שמביא עדים, שהשתמש שלש שנים בכל הדברים המפורטים במשנה הזאת, אנו מאמינים לו שהוא קנה אותם, אף על פי שאין בידו שטר מקנה, מפני שאדם נזהר לשמור את שטרו רק שלש שנים ולא יותר. הבורות-בארות מים. שיחין-חפירות. בית הבדין-שעוצרים שם זיתים לשמן. בית השלחין-שדה שצריך להשקותו במים ומכיון שיש מעין בתוכו, שממנו משקים אותו, הרי הוא עושה פירות תמיד. תדיר—תמיד. מיום ליום—שלש שנים רצופות בלי הפסק. שדה הבעל-שדה המושקה בגשמים עושה פירות רק פעם אחת בשנה. בראשונה-בסוף השנה הראשונה, כי יש תבואה הגדלה בשלשה חדשים, כגון: שעורים ושבולת שועל ועדשים. ושלשה באחרונה-אם זרע ואסף בתחלת השנה האחרונה. שמונה עשר חדש-ובמשך הזמן הזה אסף שלש פעמים רצופות את הקציר. חודש בראשונה—אם זרע ולקט בו שחת או ירקות הגדלים במשך חדש אחד, הרי זו חזקה.

במה דברים אמורים – בשדה לבן, אבל בשדה אילן - כנס את תבואתו, מָסַק את זיתיו, כנס את קֵיצו – הרי אלו שלש שנים.

ב) שלש ארצות לחזקה: יהודה, ועֵבר הירדן, והגליל. היה ביהודה והחזיק בגליל, בגליל והחזיק ביהודה -- אינה חזקה עד שיהא עמו במדינה. אמר רבי יהודה: לא אמרו שלש שנים, אלא כדי שיהא באספמיא ויחזיק שנה, וילכו ויודיעוהו שנה, ויבא לשנה אחרת.

ג) כל חזקה שאין עמה טענה – אינה חזקה. כיצד? אמר לו: מה אתה עושה בתוך שלי? והוא אמר לו: שלא אמר לי אדם דבר מעולם – אינה חזקה; שמכרת לי, שנתת לי במתנה, אביך מְכָרָהּ לי, אביך נְתָנָהּ לי במתנה- הרי זו חזקה. והבא משום ירושה–אינו צריך טענה. האוּמָנִין והשותפים וְהָאֲרִיסִין וְהָאֶפּוֹטְרוֹפִּין אין להם חזקה. אין לאיש חזקה בנכסי אשתו,

---

במה דברים אמורים–שצריך שמונה עשר חדש לשדה הבעל. בשדה לבן–בשדה תבואה אשר פירותיו נלקטים בפעם אחת. בשדה אילן–שדה של מיני אילנות שונים, אשר כל מין נלקט בפרק זמן מיוחד לו. תבואתו–יין גפניו. מסק–נער את הזיתים מעל העץ. כנס את קיצו–אסף אל ביתו את התאנים שנתייבשו בשדה לאחר לקיטתן. הרי אלו שלש שנים–לחזקה, אף על פי שכל שלשת מיני הבציר האלה היו בשנה אחת.

ב) שלש ארצות–בארץ ישראל יש שלש ארצות הנבדלות זו מזו לענין החזקה, שאם החזיק באחת משלש הארצות האלה קרקע ובעל הקרקע היה באחרת מהן אין חזקת חזקה, לפי שאין אורחות רגילות ללכת שם מארץ אל ארץ ולא היה מי שיודיעהו את מהאתו של בעל הקרקע כנגד החזקתו בשדהו, ולכן היה מוטל עליו להזהר בשטר המקנה, וכיון שלא נזהר–הפסיד. במדינה–בארץ אחת, אפילו בעיר אחרת, שכיון שאורחות מצויות שם מעיר לעיר היה לו למחות, ואם לא מחה–הפסיד, אספמיה–ארץ שפאניה (ספרד), אשר בימי התנאים ארכה הנסיעה אליה שנה שלמה. ויבוא לשנה אחרת–ר' יהודה סובר, שטעם החזקה הוא לא מפני שעד שלש שנים נזהר אדם בשטרו, אלא מפני שאין אדם נותן לאחר להחזיק בשדהו אפילו שעה אחת מבלי אשר ימחה כנגדו, ולפיכך אפילו במקום שאין אורחות מצויות שם הנה במשך שלש שנים בודאי נודע הדבר לבעל הקרקע שאחד מחזיק בשדהו והיה לו למחות, ואם לא מחה–חזקתו של זה חזקה. ומה שקבעו החכמים לענין החזקה שלש שנים, הוא בנוגע לאדם היושב באספמיא, אבל אם בעל הקרקע יושב עם המחזיק בשדהו בעיר אחת יש תקף להזקה מיד.

ג) שאין עמה טענה–שאין המחזיק בשדה טוען שקנה אותו או שניתן לו במתנה. שלא אמר לי וגו'–איש לא מחה כנגדי מעולם. משום ירושה–שהחזיק שלש שנים וטוען שירשו מאביו. אינו צריך טענה–לברר איך בא השדה ליד אביו, אבל הוא צריך להביא ראיה שאביו השתמש בו יום אחד. האומנין–בעלי מלאכה שקבלו כלים לתקון והחזיק בהם שלש שנים והם טוענים שקנו אותם–אין להם חזקה. והשותפין–שיש להם קרקע בשותפות ואכל אחד מהם את כל הפירות שלש שנים-·אין לו דין חזקה. והאריסין–חוכרי שדות על מנת לתת לבעליהם חלק ידוע מן התבואה, והארים האמור כאן הוא ארים שכבר חכר את השדה הזה מיד אבותיו של בעליו עכשיו. בנכסי אשתו–ואפילו כשכתב לה בעודה ארוסה שאין לו דין ודברים בנכסיה ובפירותיהם ואחר כך הביא ראיה שאכל את הפירות שלש שנים.

ולא לאשה חזקה בנכסי בעלה, ולא לאב בנכסי הבן, ולא לבן בנכסי האב. במה דברים אמורים? במחזיק, אבל בנותן מתנה, והאחין שחלקו, והמחזיק בנכסי הגר, נעל, וגדר, ופרץ כל שהוא – הרי זו חזקה.

ד) היו שנים מעידין אותו שאכלה שלש שנים, ונמצאו זוֹמְמִין – משלמין לו את הכל. שנים בראשונה ושנים בשניה ושנים בשלישית – משלשין ביניהם. שלשה אחים ואחד מצטרף עמהם – הרי אלו שלש עֵדֻיוֹת, והן עדות אחת לַהֲזָמָה.

סַנְהֶדְרִין.

פרק א.

אֵיזוֹ עִנְיָנִים דָּנִים וּמַחְלִיטִים עַל פִּי בֵּית דִּין שֶׁל שִׁבְעִים וְאֶחָד. סַנְהֶדְרִין גְּדוֹלָה וְסַנְהֶדְרִין קְטַנָּה.

ה) אין דנין לא את השבט, ולא את נְבִיא השקר, ולא את כהן גדול אלא על פי בית דין של שבעים ואחד. ואין מוציאין למלחמת הרשות

בכל זאת אין זו חזקה, מפני שאין דרך האשה לדקדק עם בעלה גם בשעה שהוא אוכל מנכסיה שלא כדין, ולכן אין אכילתו חזקה. **בנכסי בעלה**—ואפילו כשייחד לה קרקע למזונותיה והיא אכלה מקרקע אחר שלו שלש שנים-אין זו חזקה, שכן דרך האיש לבלי להקפיד אם אשתו אוכלת אפילו מנכסים שאין לה בהם זכות. **ולא לאב וגו'**—לפי שהם האפוטרופסים זה על זה. **במה דברים אמורים**-שכל אחד מהמפורטים כאן אין לו חזקה. **במחזיק**-אם הוא בא בכח חזקה וחברו מערער עליו ואומר שהוא מחזיק שלא כדין. **בנותן מתנה**—אם נתן את הדבר לחברו במתנה ואמר לו: „לך, חזק וקנה", בנידון זה יש דין חזקה לכל אלה האמורים למעלה, ומכיון שהחזיקו במתנה אין הנותן יכול לחזור בו. **והאחין שחלקו**-וכל אחד מהם החזיק בחלקו. **בנכסי הגר**-גר שמת בלי יורשים – נכסיו הפקר וכל הקודם להחזיק בהם זכה. **נעל**—שעשה דלת. **ופרץ**-שפרץ בה פרצה, כדי להכנס שם.

ד) **זוממין**-ונמצא שהם עדי שקר. **את הכל**-את כל מחיר הקרקע שרצו להפסידו, מלבד הקרקע עצמו שהוא מוציא מיד המחזיק בו. **שנים בראשונה וגו'**—שני עדים העידו, שאכל בשנה הראשונה וגו'. **משלשין ביניהם**-כל כתה של עדים משלמת את החלק השלישי מדמי הקרקע. **שלשה אחים**-לכל שנה היה מעיד אח אחד ואדם אחר הצטרף אל שלשתם והעיד עמם על כל שלש השנים. **שלש עדויות**-כי מה שהעיד זה לא העיד זה ולכן עדותם כשרה. **להזמה**-לענין ההכחשה, שאם הוכחשו משלשים ביניהם והם משלמים את המחצה והעד האחר שהצטרף עמם משלם את המחצה, וגם אין הם נעשים עדי שקר עד שיכחישו את כלם יחד.

ה) **השבט**—אם רוב השבט עבד עבודת אלילים במזיד. **מלחמת הרשות**—כל מלחמה, חוץ ממלחמת שבעת העמים (הכנעני, הפריזי וגו') ומלחמת עמלק, נקראת מלחמת

אלא על פי בית דין של שבעים ואחד. אין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא על פי בית דין של שבעים ואחד. אין עושין סַנְהֶדְרָיוֹת לשבטים אלא על פי בית דין של שבעים ואחד. אין עושין עיר הנדחת אלא על פי בית דין של שבעים ואחד. ואין עושין עיר הנדחת בַּסְּפָר, ולא שלש, אבל עושין אחת או שתים.

י) סנהדרין גדולה היתה של שבעים ואחד וקטנה של עשרים ושלשה. ומנין לגדולה שהיא של שבעים ואחד? שנאמר (במדבר יא): „אֶסְפָה לִּי שִׁבְעִים אִישׁ מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל" ומשה על גביהן – הרי שבעים ואחד. רבי יהודה אומר: שבעים. ומנין לקטנה שהיא של עשרים ושלשה? שנאמר (שם לה): „וְשָׁפְטוּ הָעֵדָה", „וְהִצִּילוּ הָעֵדָה" – עדה שופטת ועדה מצלת, הרי כאן עשרים. ומנין לעדה שהיא עשרה? שנאמר (שם יד): „עַד מָתַי לָעֵדָה הָרָעָה הַזֹּאת" – יצאו יהושע וכלב. ומנין להביא עוד שלשה? ממשמע שנאמר (שמות כג): „לֹא תִהְיֶה אַחֲרֵי רַבִּים לְרָעֹת" – שומע אני שאהיה עמהם לטובה. אם כן למה נאמר (שם) „אַחֲרֵי רַבִּים לְהַטֹּת"? לא כַּהֲטָיָתְךָ לטובה הטייתך לרעה: הטייתך לטובה – על פי אחד, הטייתך לרעה – על פי שנים; ואין בית דין שקול, מוסיפין עליהם עוד אחד – הרי כאן עשרים ושלשה. וכמה יהא בעיר ותהא ראויה לסנהדרין? מאה ועשרים. רבי נחמיה אומר: מאתים ושלשים כנגד שרי עשרות.

הרשות. אין מוסיפין על העיר—אין מרחיבים את ירושלים שקדושתה גדולה מקדושת שאר ארץ ישראל. העזרות—חצרות המקדש שקדושתן גדולה מקדושת ירושלים. עיר הנדחת—אם כל יושבי העיר או רובם עבדו עבודה זרה הורגים את כל העובדים יחד עם נשיהם וטפם אפילו שלא עבדו. בבית דין של שבעים ואחד-לכל ההלכות האלה מוצאה הגמרא סמוכין בתורה. בספר-עיר הגבול, המבדלת בין ארץ ישראל לארץ העמים, אין שורפים אותה אלא הורגים רק את העובדים עבודה זרה, כדי שהעמים לא יתפרצו דרך העיר השרופה אל ארץ ישראל ויחריבוה. שלש-אין בית דין אחד עושה נדחות שלש ערים הסמוכות זו לזו. שתים-אפילו קרובות זו לזו.

ו) על גביהם-עמהם, שכתוב: „ונשאו אתך" (במדבר יא). שבעים—כי משה לא ישב עמם בדין, ומה שכתוב „אתך"-משמעו שיהיו דומים לך, מיוחסים ושונאי בצע כמוך. עדה שופטת-עשרה מחייבים. ועדה מצלת—עשרה מזכים. שנאמר-במרגלים שהיו שנים עשר איש. לרעות-כשיהיה בהמחייבים אחד יותר מן המזכים, לא תלך אחר רוב כזה להוציא את משפטו של הנידון לחובה, אלא צריך שהמחייבים יהיו מרובים מן המזכים בשני אנשים-הרי כאן עשרים ושנים, עשרה מזכים ושנים עשר מחייבים. ואין בית דין שקול-אין עושים בית דין זוגות, שמא תתחלקנה דעותיהם לחצאים ולא יהיה מי שיכריע. מאה ועשרים-אם יש בה כמספר הזה היא נקראת עיר. כנגד שרי עשרות-כדי שכל אחד מחברי הסנהדריה הקטנה יהיה שר ודיין לעשרה אנשים, הרי כאן עשרים ושלשה עשרות.

פרק ב.

מִשְׁפַּט הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וּמִשְׁפַּט הַמֶּלֶךְ.

א) כהן גדול דן ודנין אותו, מעיד ומעידין אותו, חולץ וחולצין לאשתו, ומיבמין את אשתו, אבל הוא אינו מיבם, מפני שהוא אסור באלמנה. מת לו מת – אינו יוצא אחר המטה, אלא הן נִכְסִין והוא נגלה, הן נגלין והוא נכסה, ויוצא עמהן עד פתח העיר, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: אינו יוצא מן המקדש, שנאמר (ויקרא כא): „וּמִן הַמִּקְדָּשׁ לֹא יֵצֵא". וכשהוא מנחם אחרים, דרך כל העם עוברין בזה אחר זה והממונה מְמַצְּעוֹ בינו לבין העם. וּכשהוא מתנחם מאחרים, כל העם אומרים לו: „אָנוּ כַּפָּרָתְךָ!" והוא אומר להן: „הִתְבָּרְכוּ מִן הַשָּׁמַיִם!" וכשמַברין אותו, כל העם מסובין על הארץ והוא מֵיסֵב על הספסל.

ב) המלך לא דן ולא דנין אותו, לא מעיד ולא מעידין אותו, לא חולץ ולא חולצין לאשתו, לא מיבם ולא מיבמין לאשתו. רבי יהודה אומר: אם רצה לחלוץ, או ליבם – זכור לטוב. אמרו לו: אין שומעין לו; ואין נושאין אלמנתו. רבי יהודה אומר: נושא המלך אלמנתו של מלך, שכן מצינו בדוד שנשא אלמנתו של שאול, שנאמר (שמואל ב' יב): „וָאֶתְּנָה לְךָ אֶת בֵּית אֲדֹנֶיךָ וְאֶת נְשֵׁי אֲדֹנֶיךָ בְּחֵיקֶךָ".

ג) מת לו מת – אינו יוצא מפתח פַּלְטֵרִין שלו. רבי יהודה אומר:

א) ודנין אותו-דיני ממונות בשלשה ודיני נפשות בשבעים ואחד. אינו יוצא אחר המטה-לבל יטמא למת מתוך צערו והכתוב אומר (ויקרא כ"א) „ועל כל נפשות מת לא יבא". הן נכסים-כשנושאי המטה נעלמים מעיני בני המבוי שיצאו ממנו, אז הוא מתגלה ויוצא. הן נגלין-כשהם חוזרים ומתגלים לעיניו בדרך, הוא נכנס לבית ומתעלם. עד פתח העיר-כי בעיר יש מבואות שאפשר לו להתכסות בהם, מה שאין כן מחוץ לעיר. ומן המקדש לא יצא-ר' יהודה דורש את הכתוב הזה במשמעות שמן המקדש לא יצא כל עיקר, ור' מאיר דורש אותו במשמעות „שלא יצא מקדושתו", שיזהר לבלי להטמא. מנחם אחרים-אם המת אינו שלו, מותר ללותו, כי מתוך שאין צערו מרובה לא יבוא לידי מגע בו. דרך-כך הוא המנהג, שכל העם עוברים זה אחר זה על פני האבל וכל אחד אומר לו: „התנחם משמים". והממונה ממצעו—סגן הכהן הגדול הולך לימינו וכל העם משמאלו והוא באמצע. אנו כפרתך-כל הרעה הראויה לבוא עליך תבא עלינו. וכשמברין אותו-כשמאכילים אותו את הסעודה הראשונה משל אחרים, כי אסור לו לאבל לאכול את הסעודה הראשונה משלו. על הארץ-לאות השתתפות מרובה בצערו.

ב) לא דן ולא דנים אותו-ודוקא מלך ממלכי ישראל, שאינם נשמעים לדברי חכמים, אבל מלך ממלכי בית דוד דן ודנים אותו. לא חולץ-כי כל מעשה החליצה שלא לפי כבודו הוא. ולא חולצין לאשתו-כדי שלא תנשא לאיש, כי אלמנתו של המלך אסורה להנשא. לא מיבם-כי גנאי הוא למלך להקים זרע על שם אחיו.

ג) פלטרין שלו-מפתח היכלו, כי לא לפי כבודו של המלך הוא להראות את עגמת נפשו לעיני

אם רוצה לצאת אחר המטה -- יוצא, שכן מצינו בדוד שיצא אחר מטתו של אבנר, שנאמר (שם ג): „וְהַמֶּלֶךְ דָּוִד הֹלֵךְ אַחַר הַמִּטָּה". אמרו לו: לא היה הדבר אלא לפיים את העם. וכשמברין אותו, כל העם מסובין על הארץ והוא מֵסֵב על הַדַּרְגָּשׁ.

ד) ומוציא למלחמת הרשות על פי בית דין של שבעים ואחד, ופורץ לעשות לו דרך ואין ממחין בידו. דרך המלך אין לה שיעור. וכל העם בוזזין ונותנין לפניו והוא נוטל חלק בראש. לא ירבה לו נשים אלא שמנה עשרה. רבי יהודה אומר: מרבה הוא לו, ובלבד שלא יְהוּ מסירות את לבו. רבי שמעון אומר: אפילו אחת ומסירה את לבו – הרי זה לא ישאנה, אם כן למה נאמר (דברים יז): „לֹא יַרְבֶּה לּוֹ נָשִׁים"? אפילו כאביגיל. (שם) „לֹא יַרְבֶּה לּוֹ סוּסִים" – אלא כדי מרכבתו. (שם) „וְכֶסֶף וְזָהָב לֹא יַרְבֶּה לּוֹ מְאֹד" – אלא כדי ליתן אָסְפַּנְיָא. וכותב לו ספר תורה לשמו, יוצא למלחמה – מוציאה עמו, נכנס – מכניסה עמו, יושב בדין – היא עמו, מֵסֵב – היא כנגדו, שנאמר (שם): „וְהָיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו".

ה) אין רוכבין על סוסו, ואין יושבין על כסאו, ואין משתמשין בשרביטו, ואין רואין אותו כשהוא מִסְתַּפֵּר, ולא כשהוא ערום, ולא בבית המרחץ, שנאמר (שם): „שׂוֹם תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ – שתהא אימתו עליך.

פרק ג.

בֵּית דִּין שֶׁל שְׁלֹשָׁה. מִי פָּסוּל לְעֵדוּת. בְּדִיקַת הָעֵדִים.

א) דיני ממונות בשלשה: זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד,

העם. לפיים את העם-כדי שיראו הכל שלא בעצתו הרג יואב את אבנר וכי הוא עצמו שרוי בצער על מיתתו, הדרגש-ספה.

ד) ופורץ-רשאי הוא לפרוץ גדר וחומה של אחרים. לעשות לו דרך—לשדהו וכרמו. אין ממחין—אין מעכבים בידו. אין לה שיעור-רשאי הוא לפרוץ כפי צרכו. חלק בראש-הוא בורר ראשון את החלק היפה ונוטל מחצה מכל הביזה. מרבה הוא לו—יותר משמונה עשרה. מסירות את לבו—מאחרי אלהים. כאביגיל—אפילו כשרות כאביגיל לא ישא יותר משמונה עשרה. כדי מרכבתו—סוסים בטלים להתהדר בהם לא ירבה יותר מכפי הדרוש לו למרכבתו, אבל סוסי מלחמה מותר לו להרבות. אספניה—כלכלת חיילותיו ושכרם. לשמו—חוץ מספר התורה שעליו לכתוב ככל אדם מישראל, החייב שיהיה לו ספר תורה משלו, והמונח בבית גנזיו, עוד עליו לכתוב ספר תורה מיוחד לשמו. מיסב—כשהוא יושב לסעודה.

ה) מסתפר—מתגלח.

א) זה בורר לו אחד וגו'—כל אחד מבעלי הדין בורר לו דיין אחד לדונו ולהפוך בזכותו.

ושניהן בוררין להן עוד אחד, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: שני דיינין בוררין להן עוד אחד. זה פוסל דיינו של זה, וזה פוסל דיינו של זה, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: אימתי, בזמן שמביא עליהן ראיה שהן קרובין או פסולין, אבל אם היו כשרים או מומחין – אינו יכול לפוסלן. זה פוסל עדיו של זה, וזה פוסל עדיו של זה, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: אימתי, בזמן שהוא מביא עליהם ראיה שהן קרובים או פסולים, אבל אם היו כשרים – אינו יכול לפוסלן.

ב) אמר לו: נאמן עלי אבא! נאמן עלי אביך! נאמנים עלי שלשה רועי בקר! רבי מאיר אומר: יכול לחזור בו, וחכמים אומרים: אינו יכול לחזור בו. היה חייב לחבירו שבועה ואומר לו: דור לי בחיי ראשך! רבי מאיר אומר: יכול לחזור בו, וחכמים אומרים: אין יכול לחזור בו.

ג) ואלו הן הפסולין: המשחק בקֻבְיָא, והמלוה בריבית, ומפריחי יונים, וסוחרי שביעית. אמר רבי שמעון: בתחלה היו קורין אותן „אוספי

ושניהם—שני בעלי הדין יחד בוררים להם את הדיין השלישי. שני דיינין בוררים—כדי שלא יהא לבו של הדיין השלישי נוטה לאחד מבעלי הדין. זה פוסל—שיכול הוא לאמר, שאינו רוצה לדון לפני דיין זה. אימתי—יכול הוא לפסול את הדיין שברר חברו. זה פוסל עדיו של זה—אם אחד מבעלי הדין אמר שיש לו שתי כתות של עדים וכשהביא את הכת הראשונה יכול חברו ביחד עם עוד איש אחד להעיד שהם פסולים לעדות, כי לדברי ר' מאיר אין הוא נוגע בדבר, שהרי זה שכנגדו אמר שיש לו עוד כת אחת, ואפילו אם יבקש אחר כך את הכת השניה ולא ימצאנה, הוא הוא שהפסיד לעצמו. וחכמים אומרים—לדעת החכמים אפילו אם אמר בעל הדין שיש לו שתי כתות של עדים, יכול הוא אחר כך להזור ולאמר שאין לו אלא עדים אלה, ונמצא שבעל דברו הבא לפוסלם הוא נוגע בעדותו.

ב) נאמן עלי אבא—להיות לדיין או לעד לנו. שלשה רועי בקר-להיות לדיינים לנו, אף על פי שאינם בקיאים בדינים. יכול לחזור בו—אפילו לאחר פסק הדין. אינו יכול לחזור בו—בעדים-לאחר שהעידו, ובדיינים-לאחר שפסקו את הדין. דור לי-נדור לי בחיי ראשך ואתן לך את תביעתך.

ג) הפסולין-לדון ולהעיד. בקוביא-במשחק העצמות, ואדם העוסק במשחק מעין זה הוא פסול לעדות ולדין, לפי שאינו עוסק בישובו של עולם. המלוה ברבית-אחד המלוה ואחד הלוה שניהם פסולים, לפי ששניהם עוברים ב„לא תעשה". ומפריחי יונים-העוסקים לשם הרוחת ממון במשחק ההתחרות של מעוף היונים ומתערבים כך: אם תקדים יונתי ליונתך תתן לי כך וכך. ואחרים מפרשים כי „מפריחי יונים" הם אנשים המרגילים את יוניהם להביא יונים אחרות לשובכו ויש בזה משום גזל. וסוחרי שביעית—העושים סחורה בפירות שביעית, והתורה אמרה (ויקרא כ"ה): „והיתה שבת הארץ לכם לאכלה"—לאכלה ולא לסחורה. אוספי שביעית—מתחלה היו פסולים לעדות אפילו אותם שאספו את פירותיהם

שביעית", משרבו הָאֲנָסִין חזרו לקרותן „סוחרי שביעית". אמר רבי יהודה: אימתי, בזמן שאין להם אוּמָנוּת אלא הוא, אבל יש להן אומנות שלא הוא – כשרין.

ד) ואלו הן הקרובין: אביו, ואחיו, ואחי אביו, ואחי אמו, ובעל אחותו, ובעל אחות אביו, ובעל אחות אמו, ובעל אמו, וְחָמִיו, וגיסו, הן ובניהן וחתניהן וחוֹרְגוֹ לבדו. אמר רבי יוסי: זו משנת רבי עקיבא, אבל משנה ראשונה: דודו, ובן דודו, וכל הראוי ליורשו. וכל הקרוב לו באותה שעה. היה קרוב ונתרחק – הרי זה כשר. רבי יהודה אומר: אפילו מתה בתו ויש לו בנים ממנה – הרי זה קרוב.

ה) האוהב והשונא: אוהב – זה שוֹשְׁבִינוֹ, שונא – כל שלא דבר עמו שלשה ימים באיבה. אמרו לו: לא נחשדו ישראל על כך.

ו) כיצד בודקים את העדים? היו מכניסין אותן לחדר וּמְאַיְּמִין עליהן, ומוציאין את כל האדם לחוץ, וּמְשַׁיְּרִין את הגדול שבהן ואומרים לו: אמור, היאך אתה יודע שזה חייב לזה? אם אמר: הוא אמר לי, שאני חייב לו, איש פלוני אמר לי, שהוא חייב לו – לא אמר כלום, עד שיאמר: בפנינו הודה לו, שהוא חייב לו מאתים זוז. ואחר כך מכניסין

בשביעית לעצמם. האנסים—הנוגשים את העם ותובעים את מס הקרקעות אפילו בשביעית, ולכן הותר אז לאסוף את פירות השביעית לצרך תשלום המסים ומי שעשה זאת לא היה עוד פסול לעדות. סוחרי שביעית—רק הסוחרים בפירות השביעית בלבד פסולים. שאין להן אומנות אלא הוא—המשחקים בקוביא או מפריחי היונים שאין להם עסק אחר אלא המשחק הזה.

ד) הקרובים—הפסולין להעיד ולדון. וגיסו—בעל אחות אשתו. הם ובניהם—כל המנויים למעלה אסורים הם גופם ובניהם וחתניהם, כגון בן אביו ובן אחיו וכו', מלבד גיסו שאם יש לו בנים מאשה אחרת או חתנים נשואים לבנות שיש לו מאשה אחרת אינם נחשבים קרוביו. וחורגו לבדו—בן אשתו מאיש אחר נחשב רק הוא לבדו קרוב לו, אבל בן חורגו וחתנו אינם נחשבים לו לקרובים. דודו ובן דודו—מצד האב, שמכיון שהם ראויים ליורשו הוא פסול להם, אבל דודו מצד האם או שאר קרובי האם, שאינם ראויים ליורשו, הוא כשר להם. וכל הקרוב לו באותה שעה—זהו המשך של משנת ר' עקיבא, כל מי שהיה קרובו בשעה שראה העדות, הרי הוא פסול אפילו אם אחר כך נתרחק. היה קרוב—כגון חתנו שהיה ראוי ליורשו מצד אשתו. ונתרחק—שמתה אשתו קודם שראה עדות זו.

ה) האוהב והשונא—גם הם פסולים לעדות ולדין. שושבינו—רעהו בימי חופתו פסול לו כל ימי החופה. לא נחשדו ישראל על כך—להעיד עדות שקר משום אהבה או איבה; והנה רק בנוגע לעדות חולקים החכמים על ר' יהודה ואומרים, שמשום אהבה או איבה אין אדם מעיד שקר, אבל בנוגע לדין מודים גם החכמים שהאוהב והשונא פסולים להיות לדיינים.

ו) ומאיימין—מטילים עליהם אימה, מוכיחים להם את כל מעשה העון והחרפה אשר בעדות שקר. את כל אדם—מלבד בעלי הדין. הוא—הלוה אמר לי. לא אמר כלום—מפני שלפעמים אומר אדם שהוא חייב ממון לפלוני, כדי שלא יחשבוהו לעשיר. בפנינו הודה לו—

את השני ובודקים אותו. אם נמצאו דבריהם מכוונים – נושאים ונותנין בדבר. שנים אומרים: זכאי, ואחד אומר: חייב – זכאי. שנים אומרים: חייב, ואחד אומר: זכאי – חייב. אחד אומר: זכאי, ואחד אומר: חייב, ואפילו שנים מזכין, או שנים מחייבין, ואחד אומר: איני יודע – יוסיפו הדיינין.

ז) גמרו את הדבר, היו מכניסין אותן. הגדול שבדיינים אומר: איש פלוני, אתה זכאי! איש פלוני, אתה חייב! ומנין לכשיצא אחד מן הדיינים לא יאמר: אני מזכה וחבירי מחייבין, אבל מה אעשה שחבירי רבו עלי? על זה נאמר (ויקרא יט): „לֹא תֵלֵךְ רָכִיל בְּעַמֶּיךָ", ואומר (משלי יא): „הוֹלֵךְ רָכִיל מְגַלֶּה סּוֹד".

ח) כל זמן שמביא רְאָיָה – סותר את הדין. אמרו לו: כל רְאָיוֹת שיש לך הבא מכאן עד שלשים יום! מצא בתוך שלשים יום – סותר, לאחר שלשים יום – אינו סותר. אמר רבן שמעון בן גמליאל: מה יעשה זה שלא מצא בתוך שלשים ומצא לאחר שלשים? אמרו לו: הבא עדים! ואמר: אין לי עדים; אמרו: הבא ראיה! ואמר: אין לי ראיה, ולאחר זמן הביא ראיה ומצא עדים – הרי זה אינו כלום. אמר רבן שמעון בן גמליאל: מה יעשה זה, שלא היה יודע שיש לו עדים, ומצא עדים, לא היה יודע שיש לו ראיה, ומצא ראיה? אמרו לו: הבא עדים! אמר: אין לי עדים, הָבֵא ראיה! ואמר: אין לי ראיה, ראה שמתחייב בדין ואמר: קרבו פלוני ופלוני וְהַעִידוּנִי! או שהוציא ראיה מתוך אֲפוּנְדָתוֹ – הרי זה אינו כלום.

ונתכון שנהיה עדים לדבר. נושאים ונותנים בדבר — הדיינים מעיינים בדין הזה. שנים — שנים מן הדיינים. איני יודע—ודומה כאלו לא ישב עמם בדין, ואין בית דין בשנים. יוסיפו הדיינים—יוסיפו על מספר הדיינים עוד אחד.

ז) מכניסין אותן-את בעלי הדין, שהוציאו אותם בשעת המשא והמתן של הדיינים, כדי שלא ישמעו מי מהם מחייב ומי מזכה.

ח) ראיה — שטר המקיים ומאשר את דבריו. סותר את הדין — בית דין סותרים את הדין שפסקו. אמרו לו-אבל אם בית דין אמרו לו. הרי אין זה כלום-שהרי אמר שאין לו, ולכן אנו חוששים שמא זייף את השטר שהביא לראיה או שכר עדי שקר. אפונדתו-חגורה העשויה לשאת בה ממון. הרי זה אינו כלום—שבנידון זה בודאי שקרן הוא, כיון שהיה יודע בהם ואמר שאין לו.

פרק ד.

מַה בֵּין דִּינֵי מָמוֹנוֹת לְדִינֵי נְפָשׁוֹת. יְשִׁיבַת הַסַּנְהֶדְרִין. אִיּוּם הָעֵדִים בְּדִינֵי נְפָשׁוֹת.

א) אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה ובחקירה, שנאמר (ויקרא כד): „מִשְׁפַּט אֶחָד יִהְיֶה לָכֶם". מה בין דיני ממונות לדיני נפשות? דיני ממונות בשלשה ודיני נפשות בעשרים ושלשה; דיני ממונות פותחין בין לזכות בין לחובה, ודיני נפשות פותחין לזכות ואין פותחין לחובה; דיני ממונות מַטִּין על פי אחד בין לזכות בין לחובה, ודיני נפשות מטין על פי אחד לזכות ועל פי שנים לחובה; דיני ממונות – מחזירין בין לזכות בין לחובה, דיני נפשות – מחזירין לזכות ואין מחזירין לחובה; דיני ממונות – הכל מלמדין זכות וחובה, ודיני נפשות – הכל מלמדין זכות ואין הכל מלמדין חובה. דיני ממונות – המלמד חובה מלמד זכות, והמלמד זכות מלמד חובה; דיני נפשות – המלמד חובה מלמד זכות, אבל המלמד זכות אין יכול לחזור וללמד חובה; דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה, דיני נפשות דנין ביום וגומרין ביום; דיני ממונות גומרין בו ביום, בין לזכות בין לחובה, דיני נפשות גומרין בו ביום לזכות וביום שלאחריו לחובה; לפיכך אין דנין לא בערב שבת ולא בערב יום טוב.

ב) דיני (ממונות), הטומאות והטהרות מתחילין מן הגדול, דיני נפשות מתחילין מן הצד. הכל כשרין לדון דיני ממונות, ואין הכל כשרין לדון דיני נפשות, אלא כהנים, לוים וישראלים הַמַּשִּׂיאִין לכהונה.

ג) סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה, כדי שיהו רואין זה את זה, ושני סופרי הדיינין עומדין לפניהם, אחד מימין ואחד משמאל, וכותבין דברי

א) בדרישה וחקירה–עדים הבאים להעיד בין בעניני ממונות ובין בעניני נפשות צריכים חקירה ודרישה; שבדיני נפשות כתוב „ודרשת וחקרת היטב" (דברים יג) ובדיני ממונות נאמר: „משפט אחד יהיה לכם". מה בין דיני ממונות וגו'-איזה הבדל יש ביניהם? פותחין–מתחילים הדיינים את המשא והמתן. בין לזכות בין לחובה—בין להוכיח את צדקת הנאשם או את אשמתו. מטין על פי אחד—רוב של אחד מכריע את הדין. מחזירין—סותרים את פסק הדין אם נוכחו בית דין שטעו. הכל מלמדין-אפילו התלמידים היושבים שם. ואין הכל מלמדין חובה—שאם אמר אחד מן התלמידים שיש לו ללמד חובה, אין שומעים לו. בלילה—אפילו בלילה. בו ביום לזכות—אם יצא זכאי, ואין מענים אותו להיות שרוי בספק כל הלילה. לא בערב שבת—שהרי צריך לגמור את הדין בשבת ואז אי אפשר לדונו, ואם ישהו אותו אחר השבת יהיה זה ענוי לו.

ב) מן הגדול—הגדול שבדיינים מחוה תחלה את דעתו, שכן דרך החכמים שאין הקטן מדבר לפני הגדול ממנו. מן הצד-מן הקטנים בחכמה, שישבו בסנהדרין מן הצד מכאן ומכאן, ובאמצע ישבו הגדולים בחכמה; ושומעים תחלה דברי הקטנים, שמא יתבישו לסתור את דברי הגדולים ויקבלו את דעתם, אף על פי שאינם מסכימים לה. הכל כשרין—ואפילו גר שהיתה אמו ישראלית. המשיאין לכהונה—מיוחסים הראויים להשיא את בנותיהם לכהנים.

המזכין ודברי המחייבין. רבי יהודה אומר: שלשה: אחד כותב דברי המזכין, ואחד כותב דברי המחייבין, והשלישי כותב דברי המזכין ודברי המחייבין.

ד) ושלש שורות של תלמידי חכמים יושבין לפניהם, כל אחד ואחד מכיר את מקומו. היו צריכין לסמוך—סומכין מן הראשונה; אחד מן השניה בא לו לראשונה, ואחד מן השלישית בא לו לשניה; ובוררין להן עוד אחד מן הקהל ומושיבין אותו בשלישית. ולא היה יושב במקומו של ראשון, אלא יושב במקום הראוי לו.

ה) כיצד מאיימין את העדים על עדי נפשות? היו מכניסין אותן ומאיימין עליהן: שמא תאמרו מֵאוֹמֶד ומשמועה, עד מפי עד, מפי אדם נאמן שמענו, או שמא אי אתם יודעין, שסופנו לבדוק אתכם בדרישה ובחקירה? הוו יודעין שלא כדיני ממונות דיני נפשות. דיני ממונות—אדם נותן ממון ומתכפר לו, דיני נפשות—דמו ודם זַרְעִיוֹתָיו תלוין בו עד סוף העולם, שכן מצינו בקין שהרג את אחיו, שנאמר (בראשית ד): „דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים", אינו אומר „דם אחיך" אלא „דמי אחיך"—דמו ודם זרעיותיו. דבר אחר: „דמי אחיך"—שהיה דמו מושלך על העצים ועל אבנים. לפיכך נברא אדם יחידי ללמדך, שכל המאבד נפש אחת מישראל—מעלה עליו הכתוב כאלו קיים עולם מלא; ומפני שלום הבריות, שלא יאמר אדם לחבירו: אבא גדול מאביך! ושלא יהו מינין אומרים: הרבה

ג) ודברי המחייבין—וגם את טעמם מפני מה הם מזכים או מחייבים. דברי המזכין ודברי המחייבין—כדי שיהיו שני עדים על המזכים ושני עדים על המחייבים.

ד) לפניהם—וגם הם ישבו בעגול, אלא שחברי הסנהדרין ישבו על ספסלים והתלמידים ישבו על הקרקע. כל שורה היתה של עשרים ושלשה איש, כדי שאם יתחלקו הדיינים והמחייבים יהיו מרובים על המזכים רק באחד והטיה לרעה אינה על פי אחד, יוסיפו משורות התלמידים שנים שנים עד שבעים ואחד; ואם גם אז לא ירבו המחייבים על המזכים בשנים—פוטרים את הנידון. את מקומו—לפי שסדר ישיבתם היה על פי מדרגת חכמתם, לכן היה לכל אחד מקום קבוע. לסמוך—אם אחד מהדיינים מת והיו צריכים לסמוך דיין חדש. ולא היה יושב—אותו שנבחר מתוך הקהל לא ישב במקומו של הראשון, אלא במקום הראוי לו בסוף השורה השלישית.

ה) מאיימין—שלא יעידו עדות שקר. מאומד—מהשערה. ומשמועה—ששמעתם כך מאדם שאינו ידוע לכם. עד מפי עד—ששמעתם מפי עד שהעיד כך בבית דין אחר. אדם נותן ממון—אם העיד על אחד עדות שקר שהוא חייב לחברו ממון, הוא מחזיר לו את הממון שהוציאו ממנו בית דין וחטאו מתכפר. נברא אדם יחידי—להראותך שמאדם אחד נתישב כל העולם כלו. ומפני שלום הבריות—ועוד מטעם זה נברא האדם יחידי, שיהי

רשויות בשמים; ולהגיד גדולתו של הקדוש ברוך הוא, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה, ומלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהן דומה לחבירו. לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר: בשבילי נברא העולם. ושמא תאמרו: מה לנו ולצרה הזאת? והלא כבר נאמר (ויקרא ה): „וְהוּא עֵד אוֹ רָאָה אוֹ יָדָע אִם לֹא יַגִּיד" וגומר. ושמא תאמרו: מה לנו לחוב בדמו של זה? והלא כבר נאמר (משלי יא): „בַּאֲבֹד רְשָׁעִים רִנָּה".

פרק ה.

שֶׁבַע חֲקִירוֹת הָעֵדִים. הַמַּשָּׂא וְהַמַּתָּן שֶׁל הַדַּיָּנִים. גְּמַר הַדִּין.

א) היו בודקין אותן בשבע חקירות: באיזה שבוע, באיזו שנה באיזה חדש, בכמה בחדש, באיזה יום, באיזו שעה, באיזה מקום. רבי יוסי אומר: באיזה יום, באיזו שעה, באיזה מקום. מכירין אתם אותו? התריתם בו? העובד עבודת כוכבים ומזלות: את מי עבד? ובמה עבד?

ב) כל המרבה בבדיקות הרי זה משובח. מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנים. ומה בין חקירות לבדיקות? חקירות—אחד אומר: „איני יודע", עדותן בטלה; בדיקות—אחד אומר: „איני יודע", ואפילו שנים אומרים:

שלום בין הבריות. רשויות—אלהויות, וכל אלהות בראה את האדם שלה. בשבילי נברא העולם—שהרי מאדם אחד יצא עולם מלא. ולצרה הזאת—למה לנו להכנים את עצמנו בצרה הזאת ולהעיד. והוא עד או ראה—וחייבים אתם להגיד מה שראיתם. לחוב בדמו—ונוח לנו לבלי להעיד כלל. באבוד רשעים—ואם רשע הוא, יש שכר לפעולתכם.

א) היו בודקין אותן—לאחר שאיימו עליהם הוציאו משם כל איש ולא השאירו אלא את הגדול שבעדים לבדקו. באיזה שבוע—באיזו שמיטה של יובל. באיזו שנה—שבשמיטה. באיזה יום—מימי השבוע. באיזו שעה וגו'—שבע החקירות האלה מביאות את העד לידי הזמה ושמא אין עדים להכחישו לכל היום אלא רק לאותה שעה. ואפילו אם אמר שהרגו זה עתה, שואלים אותו את כל שבע השאלות האלה, כדי שתתבלבל דעתו ותתגלה שקרותו. ר' יוסי אומר—לדעתו של ר' יוסי אין צריך אלא שלש חקירות. מכירים אתם—את ההרוג שהיה ישראל ולא עובד אלילים. העובד עבודת כוכבים—אם העדים מעידים על אחד שעבד לאלילים, חוקרים אותו לאיזה מן האלילים עבד ובמה עבד, אם בזבח או בהשתחויה.

ב) בבדיקות—שאלות שאינן מעיקר העדות כגון: במה הרגו? איזו בגדים היה לבוש? וכדומה. בן זכאי—רבי יוחנן בן זכאי שהיה אחד מתלמידיו של הלל, ובשעה שנאמרו הדברים האלה היה עדיין תלמיד יושב לפני רבו, ולכן לא נקרא בשמו אלא בשם אביו. בעוקצי תאנים—העדים העידו על אחד שהרג את הנפש תחת תאנה ובדק אותם בן זכאי אם עוקצי התאנה היו גסים או דקים. עוקץ—הגבעול שהפרי מחובר בו אל העץ. עדותם בטלה—משום שאי אפשר עוד להזים אותו בעדות זו, וכל זמן שאי אפשר לקיים תורת

אין אנו יודעין"–עדותן קיימת. אחד חקירות ואחד בדיקות בזמן שמכחישין זה את זה – עדותן בטלה.

ג) אחד אומר: בשנים בחדש, ואחד אומר: בשלשה בחדש – עדותן קיימת, שזה יודע בעבורו של חדש, וזה אינו יודע בעבורו של חדש. אחד אומר: בשלשה, ואחד אומר: בחמשה–עדותן בטלה. אחד אומר: בשתי שעות, ואחד אומר: בשלש שעות – עדותן קיימת. אחד אומר: בשלש, ואחד אומר: בחמש – עדותן בטלה. רבי יהודה אומר: קיימת. אחד אומר: בחמש, ואחד אומר: בשבע – עדותן בטלה, שבחמש חמה במזרח ובשבע חמה במערב.

ד) ואחר כך מכניסין את השני ובודקין אותו. אם נמצאו דבריהם מכֻוָּנִין, פותחין בזכות. אמר אחד מן העדים: יש לי ללמד עליו זכות, או אחד מן התלמידים: יש לי ללמד עליו חובה – מְשַׁתְּקִין אותו. אמר אחד מן התלמידים: יש לי ללמד (עליו) זכות – מעלין אותו ומושיבין אותו ביניהן, ולא היה יורד משם כל היום כולו. אם יש ממש בדבריו – שומעין לו. ואפילו הוא אומר: יש לי ללמד על עצמי זכות – שומעין לו, ובלבד שיש ממש בדבריו.

ה) אם מצאו לו זכות – פְּטָרוּהוּ, ואם לאו – מעבירין דינו למחר. הָיוּ מזדווגין זוגות, ומְמַעֲטִין במאכל, ולא היו שותין יין

הזמה באחד מן העדים כל העדות בטלה. עדותן קיימת–משום שאפשר לקיים בה תורת הזמה, כי ההזמה תלויה רק באחת משבע החקירות שבהן יכולים העדים המכחישים לאמר: עמנו הייתם באותה שעה במקום אחר.

ג) שזה יודע בעבורו של חדש–זה שאמר „בשנים" יודע שהחדש שעבר היה מלא, של שלשים יום. אינו יודע בעיבורו של חדש–וחשב שהחדש שעבר היה חסר, של כ"ט ימים, ולכן מנה את היום השלשים לראשון של החדש הזה. במה דברים אמורים: אם טרם עבר חצי החדש, אבל אם כבר עבר חצי החדש–עדותם בטלה, מפני שאז כבר הכל יודעים מתי קדשו בית דין את החדש. עדותם בטלה–כי בשני ימים אי אפשר לו שיטעה. ר' יהודה אומר קיימת–כי יכול אדם לטעות בנידון זה. במזרח–ממקום זריחת החמה עד אמצע הרקיע נקרא מזרח, ומאמצע הרקיע עד מקום השקיעה נקרא מערב.

ד) ובודקין אותו–בשבע החקירות והבדיקות האמורות. פותחין בזכות–מתחילין לבקש לו זכות ואומרים לו: אם לא עברת, אל תירא. אמר אחד מן העדים יש לי ללמד עליו זכות–ומכל שכן חובה, משתקין אותו, שנאמר: „ועד אחד לא יענה" (במדבר ל"ה)–בין לזכות בין לחובה. אחד מן התלמידים–היושבים לפני הדיינים. כל היום כולו–ואפילו אם אין בדבריו ממש לא היו מורידים אותו, כדי שלא לבישו, אבל אם היה ממש בדבריו לא ירד משם לעולם. שומעין לו–ויש לו הרשות לעמוד על המנין עם שאר חברי הסנהדרין.

ה) למחר–כדי שכל אחד מן הדיינים יתישב יפה בדבר בלילה. מזדווגין–מתאחדים

כל היום, ונושאין ונותנין כל הלילה. ולמחרת משכימין ובאין לבית דין. המזכה אומר: אני מזכה ומזכה אני במקומי, והמחייב אומר: אני מחייב ומחייב אני במקומי. המלמד חובה-- מלמד זכות, אבל המלמד זכות— אינו יכול לחזור וללמד חובה. טעו בדבר--שני סופרי הדיינין מזכירין אותן. אם מצאו לו זכות—פטרוהו, ואם לאו-- עומדים למנין. שנים עשר מזכין ואחד עשר מחייבין—זכאי. שנים עשר מחייבין ואחד עשר מזכין, ואפילו אחד עשר מזכין ואחד עשר מחייבין, ואחד אומר: איני יודע, ואפילו עשרים ושנים מזכין או מחייבין ואחד אומר: איני יודע— יוסיפו הדיינין. עד כמה מוסיפין? שנים שנים, עד שבעים ואחד. שלשים וששה מזכין ושלשים וחמשה מחייבין — זכאי. שלשים וששה מחייבין ושלשים וחמשה מזכין -- דנין אלו כנגד אלו, עד שיראה אחד מן המחייבין דברי המזכין.

מַכּוֹת.

פרק א.

עֵדִים זוֹמְמִים.

ד) אין העדים נעשים זוממין עד שיָזומו את עצמן. כיצד? אמרו: מעידין אנו באיש פלוני שהרג את הנפש. אמר להן: „היאך אתם מעידין? שהרי נהרג זה או ההורג היה עמנו אותו היום במקום פלוני!" — אין אלו זוממין. אבל אמרו להם: „היאך אתם מעידין? שהרי אתם הייתם עמנו אותו היום במקום פלוני"—הרי אלו זוממין ונהרגין על פיהם.

זוגות זוגות בבתיהם, כדי לברר את הדין יפה. לבית דין—ונושאים ונותנים יחד כל היום עד סמוך לערב ואז נומרים את דינו. אני מזכה—אני הייתי מזכה אותו אתמול. ומזכה אני במקומי—והריני מוסיף לזכות אותו גם היום. אם טעו בדבר—ששכחו מי הם המזכים או המחייבים מטעם אחד, שאינם נחשבים אלא כאחד. מזכירין אותן—שהרי כתבו אתמול גם את טעמו של כל אחד. ואחד עשר מזכין—והטיה לרעה אינה יכולה להיות על פי אחד. ואחד אומר איני יודע—ומכיון שאמר „איני יודע" אין הוא נחשב במספר הדיינים. עד שבעים ואחד—אם השנים הנוספים נתחלקו, אחד נצטרף אל המזכים ואחד אל המחייבים, חוזרים ומוסיפים עוד שנים, עד לשבעים ואחד. עד שיראה—עד שאחד מן המחייבים יצטרף אל המזכים, והוא הדין גם להפך, אם אחד מן המזכים יצטרף אל המחייבים, כי רק בשעת המשא והמתן אסור לו למי שלמד זכות ללמד חובה, אבל בשעת ההעמדה למנין מותר לו גם להמלמד זכות להצטרף אל המחייבים.

ד) את עצמן—אין העדים נעשים עדי שקר עד שיזומו אותם בדברים הנוגעים לעסקי גופם ולא בעסקי ההורג וההרוג, שנאמר (דברים י״ט): „והנה עד שקר העד"—עד שיהיה השקר בגופו של עד. אין אלו זוממין—ורק עדות מוכחשת ובטלה היא. במקום פלוני— הרחוק ממקום ההרג יותר ממהלך יום. ונהרגין על פיהם—מפני שזוהי הזמה בגוף העדים.

ה) באו אחרים והזימום, באו אחרים והזימום, אפילו מאה, כולם יהרגו. רבי יהודה אומר: אִיסְטָסִית היא זו ואינה נהרגת אלא כת הראשונה בלבד.

ו) אין העדים זוממין נהרגין עד שיגמר הדין, שהרי הצדוקין אומרים: עד שיהרג, שנאמר: „נֶפֶשׁ תַּחַת נָפֶשׁ". אמרו להם חכמים: והלא כבר נאמר (דברים יט): „וַעֲשִׂיתֶם לוֹ כַּאֲשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאָחִיו" — והרי אחיו קיים! ואם כן למה נאמר „נפש תחת נפש"? יכול משעה שקבלו עדותן יהרגו, תלמוד לומר: נפש תחת נפש — הא אינן נהרגין עד שיגמר הדין.

ז) „עַל פִּי שְׁנַיִם עֵדִים אוֹ שְׁלֹשָׁה עֵדִים יוּמַת הַמֵּת" — אם מתקיימת העדות בשנים, למה פרט הכתוב בשלשה? אלא להקיש שלשה לשנים: מה שלשה מזימין את השנים, אף השנים יזומו את השלשה. ומנין אפילו מאה? תלמוד לומר: עדים. רבי שמעון אומר: ומה שנים אינן נהרגין עד שיהיו שניהם זוממין, אף שלשה אינן נהרגין עד שיהיו שלשתן זוממין. ומנין אפילו מאה? תלמוד לומר: עדים. רבי עקיבא אומר: לא בא השלישי אלא להחמיר עליו ולעשות דינו כיוצא באלו. ואם כן ענש הכתוב לַנִּטְפָּל לעוברי עבירה כעוברי עבירה — על אחת כמה וכמה ישלם שכר לנטפל לעושי מצוה כעושי מצוה!

ה) והזימום—אותם המזימים את העדים הראשונים הזימו גם את כת העדים השניה, שבאה גם היא להעיד על מעשה הרצח הזה. ואפילו מאה—ואפילו היו מאה כתות של עדים, שהעידו זו אחר זו כעדותם של העדים הראשונים, וכת אחת של עדים הזימה את כולם—כולם יהרגו. איסטסית—מחלוקת, קשר; הרי זה קֶשר שקשרו העדים האלה בעצת רשע להזים את כל מי שיבוא להעיד בדבר זה. אלא כת הראשונה בלבד—כי ר' יהודה סובר שלאחר שהוזמה הכת הראשונה שוב אין אנו מקבלים את עדותה של הכת השניה, ואם כת זו הוזמה—אינה נהרגת, לפי שאי אפשר לקרא עליה את הכתוב „ועשיתם לו כאשר זמם".

ו) עד שיגמר הדין—עד שגמרו בית דין את דינו של הנידון. והרי אחיו קיים—הרי משמע מן הכתוב הזה שאחיו עדיין קיים. יכול—אין אנו אומרים שהם נהרגים תכף לאחר שקבלו את עדותם והוזמו. שיגמר הדין—ולאחר זה הוזמו.

ז) להקיש—להשוות. מזימין את השנים—מפני שהם מרובים מהם. מאה—ששנים מזימים אפילו מאה עדים שהעידו יחד. עדים—סתם עדים, אחת היא כמה היה מספרם. שניהם זוממין—ואם הוזם רק אחד אינם נהרגים, שנאמר (דברים י"ט): „והנה עד שקר העד" ואמרו חכמים שכל מקום שנאמר „עד"—משמעו שנים, עד שיפרוט הכתוב בפרוש אחד. שלשתן זוממין—אם שלשתם העידו יחד, כל אחד תוך כדי דבור של חברו, אבל אם העידו שנים ואחר כך העידו אחרים, הרי הן שתי כתות. לא בא השלישי—שלא תאמר שהואיל גם בלא השלישי היתה העדות מתקיימת לכן לא יעשו בו דין הזמה, למדך הכתוב שאף הוא נידון. לנטפל—לנלוה. כעושי מצוה—מפני ששכר המצוה גדול מעונש העברה.

ח) מה שנים–נמצא אחד מהן קרוב או פסול, עדותן בטלה, אף שלשה–נמצא אחד מהן קרוב או פסול, עדותן בטלה. מנין אפילו מאה? תלמוד לומר: עדים. אמר רבי יוסי: במה דברים אמורים? בדיני נפשות, אבל בדיני ממונות – תתקיים העדות בשאר. רבי אומר: אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות. ואימתי? בזמן שהתרו בהן, אבל בזמן שלא התרו בהן – מה יעשו שני אחין, שראו באחד שהרג את הנפש?

ט) היו שנים רואין אותו מחלון זה, ושנים רואין אותו מחלון זה, ואחד מתרה בו באמצע, בזמן שמקצתן רואין אלו את אלו – הרי אלו עדות אחת, ואם לאו – הרי אלו שתי עדיות. לפיכך אם נמצאת אחת מהן זוֹמֶמֶת, הוא והן נהרגין והשניה פטורה. רבי יוסי אומר: לעולם אין נהרגין עד שיהו (פי) שני עדיו מתרין בו, שנאמר (דברים יז): „עַל פִּי שְׁנַיִם עֵדִים". דבר אחר: „על פי שנים עדים" – שלא תהא סנהדרין שומעת מפי הַתּוּרְגְּמָן.

י) מי שנגמר דינו וברח, ובא לפני אותו בית דין – אין סותרים את דינו. כל מקום שיעמדו שנים ויאמרו: מעידין אנו באיש פלוני שנגמר דינו בבית דין של פלוני, ופלוני ופלוני עדיו – הרי זה יהרג. סנהדרין נוהגת בארץ ובחוצה לארץ. סנהדרין, ההורגת אחת בשבוע, נקראת חוֹבְלָנִית.

ח) בטלה–שהרי לא נשאר אלא עד אחד. בדיני נפשות–שכתוב (במדבר ל"ה): „והצילו העדה"–שעלינו לבקש זכות לנידון. אחד דיני ממונות–גם בהם בטלה העדות, אם אחד העדים נמצא קרוב או פסול. בזמן שהתרו בהם–אימתי מתבטלת העדות בדיני נפשות, בזמן שהעד הקרוב או הפסול השתתף גם הוא עם שאר העדים להתרות בעוברי העברה. אבל בזמן שלא התרו בהן-והוא לא כוון להיות עד בדבר, אין עדותם של האחרים מתבטלת. שני אחין–בצרוף אדם אחר.

ט) באמצע–המתרה מצטרף עם העדים, שהוא ראה אותם ושהם ראוהו בשעת ההתראה, וכלם מצטרפים יחד לעדות אחת. עדות אחת–ואינם נהרגים עד שיזומו כלם, ואם נמצא אחד מהם קרוב או פסול ונתכון להעיד–עדותם בטלה. הוא והן נהרגים–הרוצח נהרג–לפי שיש עוד כת אחת שלא הוזמה, והזוממין נהרגים—לפי שהוזמו. פטורה–אפילו הוזמה לאחר שנהרג הרוצח, שנאמר: „כאשר זמם"–ולא כאשר עשה. על פי שנים עדים–משמע שגם העדות וגם ההתראה צריכה להיות על פי שנים. התורגמן–מן הצרך שהדיינים יהיו מבינים את לשון העדים ולא יצטרכו להעמיד מליץ ביניהם.

י) לפני אותו בית דין–שגמרו את דינו. אין סותרין את דינו–לחזור ולשאת וליתן בדבר אולי יצא זכאי. סנהדרין נוהגת–כל זמן שיש סנהדרין היושבת בלשכת הגזית במקדש, יש גם דין סנהדרין בחוץ לארץ, שהסנהדרין אשר בארץ יש להן רשות לדון דיני קנסות ודיני נפשות גם בחוץ לארץ. אחת בשבוע–אחת לשבע שנים. חובלנית–משחתת, לפי שהיא מחבלת את העולם, כי עליה להיות מתונה בדין ולבקש זכות להנידון

רבי אליעזר בן עזריה אומר: אחד לשבעים שנה. רבי טרפון ורבי עקיבא אומרים: אילו היינו בסנהדרין, לא נהרג אדם מעולם. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף הן מרבין שופכי דמים בישראל.

עֲבוֹדָה זָרָה.

פרק ג.

אִסּוּר הַהֲנָאָה מִצַּלְמֵי הָאֱלִילִים.

א) כל הצלמים אסורים, מפני שהן נעבדין פעם אחת בשנה, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: אינו אסור אלא כל שיש בידו מקל, או צפור, או כדור. רבי שמעון בן גמליאל אומר: כל שיש בידו כל דבר.

ב) המוצא שברי אלילי של עבודת כוכבים—הרי אלו מותרים. מצא תבנית יד או תבנית רגל—הרי אלו אסורים, מפני שכיוצא בהן נעבד.

ג) המוצא כלים ועליהם צורת חמה, צורת לבנה, צורת דְרָקוֹן—יוליכם לים המלח. רבי שמעון בן גמליאל אומר: שעל המכובדין אסורים; שעל המבוזין מותרין. רבי יוסי אומר: שוחק וזורה לרוח, או מטיל לים. אמרו לו: אף הוא נעשה זבל, שנאמר (דברים יג): „וְלֹא יִדְבַּק בְּיָדְךָ מְאוּמָה מִן הַחֵרֶם״.

לא נהרג אדם-שהיינו בודקים את העדים בדיקות מרובות עד שהיו מכחישים זה את זה ותתבטל עדותם. אף הן מרבין-שמתוך כך יתרבו הרוצחים.

א) אסורים—בהנאה. פעם אחת בשנה—כשהשמש נמצא באותה המעלה שהצלם עשוי בה. מקל או צפור או כדור—שאלה בודאי נעבדים.

ב) מותרין—מפני שכשהיו שלמים-ספק עבדום ספק לא עבדום, ואפילו אם עבדום—שמא בטלו אותם ולכן שברום. שכיוצא בהן נעבד-עושים לכתחלה תבנית יד, כדי לעבדה.

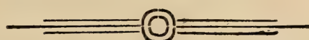
ג) צורת חמה—לא עגול השמש או חרמש הלבנה, אלא אותה הצורה שבה היו עובדי האלילים רגילים לצייר את השמש ואת הירח על פי המיתולוגיה. דרקון—דַרַאקָאֶן, драконъ. המכובדין—על כלים יפים שתשמישם לנוי ולכבוד. המבוזין—כגון על קדרות ומיחמים וכיוצא בהם. וזורה לרוח—כדי שלא יהנה ממנה ישראל. זבל—אם יזרנו לרוח גם אז יוכל ישראל ליהנות ממנו מפני שהוא נעשה זבל המדשן את השדות.

ד) שאל פרוקלוס בן פילוסופוס את רבי גמליאל בעכו, שהיה רוחץ במרחץ של אַפְרוֹדִיטֵי, אמר לו: כתוב בתורתכם „ולא ידבק בידך מאומה מן החרם״ — מפני מה אתה רוחץ במרחץ של אפרודיטי? אמר לו: אין משיבין במרחץ. וכשיצא אמר לו: אני לא באתי בגבולה, היא באתה בגבולי! אין אומרים: נעשה מרחץ לאפרודיטי נוי, אלא אומרים: נעשה אפרודיטי נוי למרחץ.

ה) העובדי כוכבים העובדים את ההרים ואת הגבעות — הן מותרין, ומה שעליהם אסורים, שנאמר (דברים ז): „לֹא תַחְמֹד כֶּסֶף וְזָהָב עֲלֵיהֶם וְלָקַחְתָּ״. רבי יוסי הגלילי אומר: (שם יב) „אֱלֹהֵיהֶם עַל הֶהָרִים״ — ולא ההרים אלהיהם; „אֱלֹהֵיהֶם עַל הַגְּבָעוֹת״ — ולא הגבעות אלהיהם. ומפני מה אֲשֵׁרָה אסורה? מפני שיש בה תפיסת ידי אדם, וכל שיש בה תפיסת ידי אדם אסור. אמר רבי עקיבא: אני אוֹבִין וְאָדוֹן לפניך: כל מקום שאתה מוצא „הר גבוה, וגבעה נשאה, ועץ רענן״ — דע שיש שם אליל.

ד) אפרודיטי—אלילת האהבה והיופי. אין משיבין במרחץ—אין אומרים דבר תורה במרחץ, לפי שהאדם עומד שם ערום. היא באה בגבולי—שהמרחץ נבנה מקודם לכל הבא לרחוץ ורק אחר כך העמידו בתוכו את פסל אפרודיטי. אין אומרים—ועוד תשובה אחרת לי: שאין אומרים שפסל אפרודיטי הוא העיקר והמרחץ נבנה לו לנוי, כי המרחץ אינו דבר של נוי, אלא להפך—פסל אפרודיטי העמד במרחץ לשם נוי, ואם כן הוא טפל למרחץ.

ה) הן מותרים—ההרים עצמם מותרים לזריעה ולחצוב מהם אבנים, כי דבר שהוא מחובר לקרקע אינו נאסר. ומפני מה אשרה אסורה?—הרי כשם שאנו דורשים „אלהיהם על ההרים׳ ולא ,ההרים אלהיהם״ עלינו לדרוש גם: „תחת כל עץ רענן אלהיהם׳ ולא ,עץ רענן אלהיהם׳—ולמה אסרה התורה את האשרה, שכתוב (דברים ז): „ואשריהם תגדעון״. תפיסת יד אדם—שיד אדם נטעה אותה; ור׳ יוסי סובר שאילן שנטעו אותו ואחר כך עבדוהו—אסור, אבל לדעת התנא קמא אין האילן נאסר, לפי שמתחלה לא נטעוהו לשם עבודה זרה. אובין—אפרש. ואדון לפניך—עץ רענן אנו מאבדים מפני שכך צותה לנו התורה בפירוש „ואשריהם תשרפו באש״, אבל בכל מקום שנאמר „על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת עץ רענן״ אין הכתוב בא אלא לתת סימן, שבמקומות האלה יש אליל ועלינו לבקשו שם ולבערו.

סֵדֶר קָדָשִׁים.

הסדר הזה כולל את המסכתות האלה:

1) זְבָחִים—על דיני הקרבנות.
2) מְנָחוֹת—על דיני הקרבת הַמְּנָחוֹת.
3) חוּלִין—על דיני שחיטת הבהמות לצרכי חול.
4) בְּכוֹרוֹת—על דיני הבכורות.
5) עֲרָכִין—על דיני פדיון הנפשות המוקדשות לאלהים.
6) תְּמוּרָה—על תמורת הדברים המוקדשים לאלהים.
7) כְּרִיתוֹת—על העברות שיש בהן עונש כרת (כלומר: מיתה בידי שמים מבן עשרים ועד חמשים שנה).
8) מְעִילָה—על דיני המעילה בקדשים.
9) תָּמִיד—על עולת התמיד, שהיו מקריבים בבקר ובערב, ועל העבודה במקדש.
10) מִדּוֹת—על מדות המקדש ומעשה תכניתו.
11) קִנִּים—על דיני הקרבת תורים ובני יונה.

מְנָחוֹת.

פרק י.

סֵדֶר קְצִירַת הָעֹמֶר וְהַקְרָבָתוֹ.

א) רבי ישמעאל אומר: העומר היה בא בשבת משלש סאין, ובחול מחמש. וחכמים אומרים: אחד בשבת ואחד בחול – משלש היה בא. רבי חנינא סגן הכהנים אומר: בשבת היה נקצר ביחיד, ובמגל אחד, ובקופה אחת; ובחול – בשלשה, ובשלש קופות, ובשלש מַגָּלוֹת. וחכמים

א) העומר—עשירית האיפה קמח שעורים שמקריבים בששה עשר בניסן, להתיר את התבואה החדשה. בשבת—כשחל היום הששה עשר בשבת דינו ככל קרבן צבור, אשר זמנו קבוע, הדוחה את השבת ואת הטומאה. משלש סאין—שהיו קוצרים שלש סאין שעורים ומניפים אותן בנפה עד שמעמידים אותן על עשרון אחד מובחר. מחמש—קוצרים חמש סאין, לפי שר׳ ישמעאל סובר שעשרון מובחר אינו יוצא אלא מחמש סאין, אלא שעל ידי רוב טרחה אפשר להוציא אותו גם משלש, ולפיכך בשבת מוטב להרבות רק במלאכה אחת, היינו לרקד ולנפות יפה יפה עד שיצא עשרון, מלעסוק במלאכות רבות, היינו לקצור ולזרות ולטחון ולנפות שתי סאין יתרות. משלש היה בא—כדי שלא להטריח את הצבור העומד בשעת הקצירה וגם כדי להתיר מהר את החדש לאחר הקרבת העומר. ובקופה אחת—מין סל גדול שהיו משתמשים בו בשעת קצירת העומר לתת אל תוכו את השבלים. ובחול בשלשה—לעשות פרסום לדבר שקצירת העומר היא בששה עשר בניסן, למחרת היום הראשון של פסח, ולא כדברי הביתוסים, שהיו אומרים, שמקריבין את העומר ממחרת

אומרים: אחד בשבת ואחד בחול – בשלשה, ובשלש קופות, ובשלש מגלות.

ב) מצות העומר לבוא מן הקרוב. לא ביכר הקרוב לירושלים – מביאים אותו מכל מקום. מעשה שבא מגגות צריפין, ושתי הלחם – מבקעת עֵין סוֹכֵר.

ג) כיצד היו עושים? שלוחי בית דין יוצאים מערב יום טוב ועושים אותו כריכות במחובר לקרקע, כדי שיהא נוח לקצור; וכל העיירות הסמוכות לשם מתכנסות לשם, כדי שיהא נקצר בעסק גדול. כיון שחשכה, אומר להם: בא השמש? אומרים: הֵין! בא השמש? אומרים: הין! מגל זו? אומרים: הין! מגל זו? אומרים: הין! קופה זו? אומרים: הין! קופה זו? אומרים: הין! בשבת אומר להם: שבת זו? אומרים: הין! שבת זו? אומרים: הין! אקצור? והם אומרים לו: קצור! אקצור? והם אומרים לו: קצור! שלש פעמים על כל דבר ודבר, והם אומרים לו: הין, הין, הין! כל כך למה? מפני הַבַּיתוֹסִים, שהיו אומרים: אין קצירת העומר במוצאי יום טוב.

השבת, היינו ביום הראשון בשבוע. אחד בשבת ואחד בחול בשלשה—לפרסם שהעומר דוחה את השבת, ולא כדברי הביתוסים.

ב) מן הקרוב—ממקום קרוב לירושלים, לפי שאין מעבירים זמן המצות, ולכן כשיוצא מירושלים לבקש עומר הוא לוקח כל תבואה שהוא מוצא אותה ראשונה. לא ביכר—לא נתבשל כל צרכו. גגות צריפין ועין סוכר—שמות של מקומות שהיו רחוקים מירושלים, והביאו את העומר משם, לפי שצבאות האויב החריבו את כל השדות שבסביבות ירושלים.

ג) במחובר לקרקע—כרכו וקשרו יחד את ראשי השבלים המחוברות לקרקע כשיעור מלוא כפו של הקוצר. נוח לקצור—כדי לקצרו מהר בערב יום טוב מפני הטעמים האמורים. מתכנסות לשם—בשעת הקצירה. בעסק גדול—בקול המון ובפרסום. כיון שחשכה—במוצאי היום הראשון של פסח. אומר להם—כל אחד מן הקוצרים אומר לכל העומדים מסביב. בא השמש?—להודיע שאינו מחלל את החג; אבל בשבת אינו חושש, משום שהיא נדחית. מגל זה?—האקצור את התבואה במגל זה? קופה זו—האכנים את השבלים שאקצור לתוך קופה זו. שבת זו—האעשה את כל המלאכות האלה בשבת זו? אקצור—האתחיל לקצור מיד? שלש פעמים—הוא שואל על כל דבר ודבר. וכל כך למה—למה היו מרבים כל כך בשאלות ובתשובות. ביתוסים—כתה דתית, שהיתה בימי הבית השני ושכפרה בתורת שבעל פה. במוצאי יום טוב—מוצאי ששה עשר בניסן, אלא במוצאי השבת הראשונה שאחר היום הראשון של פסח, שנסמכו על הכתוב (ויקרא כג) „וספרתם לכם ממחרת השבת"— אבל ביד הפרושים היתה מסורת ש„ממחרת השבת" משמעו: ממחרת יום טוב הראשון של פסח. וקצרו את העומר בלילה, מפני שהלילה הולך אחר היום הבא, ובלעדיו לא ימלא מספר שבע השבתות התמימות, שצריך לספור מן הפסח עד השבועות.

ד) קְצָרוּהוּ ונתנוהו בקופות, הביאוהו לעזרה, היו מְהַבְהֲבִין אותו באור, כדי לקיים בו מצות „קָלִי״, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: בקנים וּבְקְלִיחוֹת חובטים אותו, כדי שלא יתמעך. נתנוהו לְאַבוּב, ואבוב היה מנוקב, כדי שיהא האור שולט בכולו. שְׁטָחוּהוּ בעזרה והרוח מנשבת בו. נתנוהו ברחים של גְּרוֹסוֹת והוציאו ממנו עשרון, שהוא מנופה בשלש עשרה נפה, והשאר נפדה ונאכל לכל אדם, וחייב בחלה, ופטור מן המעשרות. רבי עקיבא מחייב בחלה ובמעשרות. בא לו לעשרון ונתן שמנו ולבונתו, יָצַק וּבָלַל, הניף והגיש, וקמץ והקטיר; והשאר נאכל לכהנים.

ה) משקרב העומר, יוצאין ומוצאין שוק ירושלים שהוא מלא קמח וקלי, שלא ברצון חכמים; דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: ברצון חכמים היו עושים. משקרב העומר הותר החדש מיד, והרחוקים מותרים מחצות היום ולהלן. משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא

ד) מהבהבין אותו באור-הורכים את השבלים באש, כדי לקיים בהן מצות „קלוי״, שנאמר (ויקרא ב): אביב קלוי באש. בקנים-בקנים לחים. ובקליחות-גבעולי כרוב. חובטים אותו—קודם שהבהבו את השבלים היו חובטים אותן. שלא יתמעך-לא חבטו אותן במקלות קשים כדרך שאר תבואה, מפני שהגרעינים עדיין לחים ויכולים היו להתמעך מחמת חביטה קשה. אבוב-קנה נחשת שמוכרי הקליות היו קולים בו. ולדעת החכמים אינו נקרא „קלוי״ אם יהבהבו אותו באור ממש. והרוח מנשבת בו—כדי שיתיבשו הגרעינים מן הלחלוחית שיצאה מהם כשהיו באבוב. ברחים של גרוסות-ברחים שטוחנים בהם גרוסות (גרויפע, крупа), שאינן טוחנות את הגרעינים טחינה דקה, כדי שלא יטחנו עמם גם הסובין שבקלפת השעורים. בשלש עשרה נפה-וכל פעם בנפה יותר דקה מן הנפה הקודמת. בחלה-כי חיוב החלה הוא משעה שמגלגלים את הבצק, ואז הרי כבר היה נפדה ונעשה חולין. ופטור מן המעשרות-כי חיוב המעשרות חל רק בשעת מירוח השבלים להוציא מהן את הגרעינים והרי המירוח הזה נעשה ביד הקדש הפטור מן המעשר. מחייב-את הקמח הנותר מן העשרון. ובמעשרות-כי ההקדש לא שלם מעות אלא בעד העשרון בלבד, ונמצא שהשאר לא היה קדוש בשעת המירוח, ולפיכך אינו פטור מן המעשר. בא לו לעשרון-ביום שלמחרת אותו הלילה בא הכהן המתעסק בהקרבת העומר לטפל בעשרון. ונתן שמנו-שופך אל תוך כלי מעט שמן ומניח בו לבונה ואחר כך הוא נותן בו את הסולת. יצק—אחר כך הוא חוזר ויוצק על הסולת שמן ובולל את כל התערובה יחד. הניף והגיש-את הכלי עם המנחה לקרן דרומית מערבית של מזבח. וקמץ-נוטל מן העיסה מלוא הקומץ.

ה) שלא ברצון חכמים-שחששו שמא יאכל מן החדש בשעת הקצירה, לפני הקרבת העומר, שמכיון שתכף אחר ההקרבה כבר הובא אל השוק קמח למכירה הרי ודאי שהתבואה נקצרה ונטחנה לפני ההקרבה. ברצון חכמים-שאין אנו חוששים שמא יאכל בשעת הקצירה. הרחוקים-שאינם יודעים אם כבר הקריבו את העומר בירושלים. מחצות היום – מחצות היום שבירושלים ולא לפי חצות היום שבמקומות האכילה;

יום הֱנֵף כולו אסור. אמר רבי יהודה: והלא מן התורה הוא אסור, שנאמר (ויקרא כג): „עַד עֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה״! מפני מה הרחוקים מותרים מחצות היום ולהלן? מפני שהן יודעין שאין בית דין מתעצלין בו.

חוּלִין.

פרק ח.

אִסּוּר בָּשָׂר בְּחָלָב.

א) כל הבשר אסור לבשל בחלב, חוץ מבשר דגים וחגבים. ואסור להעלותו עם הגבינה על השלחן, חוץ מבשר דגים וחגבים. הנודר מן הבשר מותר בבשר דגים וחגבים. העוף עולה עם הגבינה על השלחן ואינו נאכל, דברי בית שמאי. ובית הלל אומרים: לא עולה ולא נאכל. אמר רבי יְוֹסי: זו מִקּוּלֵי בית שמאי וּמֵחוּמְרֵי בית הלל. באיזה שלחן אמרו? בשלחן שאוכל עליו, אבל בשלחן שסודר עליו את התבשיל— נותן זה בצד זה ואינו חושש.

ב) צורר אדם בשר וגבינה במטפחת אחת, ובלבד שלא יהו נוגעין זה בזה. רבן שמעון בן גמליאל אומר: שני אַכְסְנָאִין אוכלין על שלחן אחד, זה בשר וזה גבינה, ואין חוששין.

ג) טיפת חָלָב שנפלה על החתיכה, אם יש בה בנותן טעם באותה

יום הנף—היום הששה עשר בניסן שבו מניפים את העומר. כולו אסור—לאכול בו חדש. עד עצם היום הזה—שמשמע שעצם היום גופו כולו אסור, כי עד ועד בכלל; ובסופו של אותו הפסוק (ויקרא כג) נאמר „עד הביאכם את קרבן אלהיכם״—משמע שלאחר הקרבת העומר מותר לאכול את החדש, ואין שני הכתובים האלה סותרים זה את זה, כי הראשון נאמר על הזמן שאין בית המקדש קיים ולכן אסורה בו אכילת החדש כל היום, והשני נאמר על זמן שבית המקדש קיים. מתעצלים בו—אינם מתרשלים בהקרבת העומר בזמנו.

א) כל הבשר—בשר בהמה, חיה ועוף אסור לבשל בחלב, אלא שבשר בהמה אסור מן התורה, ובשר חיה ועוף – מדברי סופרים. חוץ מבשר דגים וחגבים—שמותר באכילה אפילו מדברי סופרים. אסור להעלותו עם הגבינה—אפילו בשר עוף שהוא מותר, מפני החששה שמא יעלה במחבת רותחת אחת בשר בהמה יחד עם גבינה, ודבר זה אסור מן התורה, לפי שזהו בשול. מותר בבשר דגים וחגבים—כי בנדרים אנו הולכים אחר לשון בני אדם, ובשר דגים וחגבים אינו נקרא בשר. ומחומרי בית הלל—והלכה כבית הלל. שאוכל עליו—שרק שם אנו חוששים שיערבם כשהם רותחים ויאכלם.

ב) נוגעים זה בזה—ואם נגעו, אפילו כשהיו שניהם צוננים, צריך להדיח במים את מקום נגיעתם. אכסנאין—הגרים באכסניה. ואין חוששין—ודוקא אם אינם מכירים זה את זה, אבל כשהם מכירים-אסור משום שיש לחוש שמא יטול אחד משל חברו ויאכל.

ג) על החתיכה-על חתיכת בשר שבתוך קדרה רותחת. בנותן טעם—אם החתיכה אינה מרובה ששים פעמים מן הטפה ולפי זה יכולה הטפה להוסיף טעם להחתיכה ואינה בטלה בתוכה.

חתיכה – אסור; ניער את הקדרה, אם יש בה בנותן טעם באותה קדרה– אסור. הַכְּחָל – קורעו ומוציא את חֲלָבוֹ, לא קרעו – אינו עובר עליו. הלב – קורעו ומוציא את דמו, לא קרעו – אינו עובר עליו. המעלה את העוף עם הגבינה על השלחן אינו עובר בלא תעשה.

ד) בשר בהמה טהורה בַּחֲלֵב בהמה טהורה אסור לבשל ואסור בהנאה. בשר בהמה טהורה בחלב בהמה טמאה, בשר בהמה טמאה בחלב בהמה טהורה – מותר לבשל ומותר בהנאה. רבי עקיבא אומר: חיה ועוף אינם מן התורה, שנאמר: „לא תְבַשֵּׁל גְּדִי בַּחֲלֵב אִמּוֹ" שלש פעמים – פרט לחיה ולעוף ולבהמה טמאה. רבי יוסי הגלילי אומר: נאמר (דברים יד) „לא תאכְלוּ כָל נְבֵלָה" ונאמר (שם) „לא תבשל גדי בחלב אמו" – את שאסור משום נבלה אסור לבשל בחלב; עוף שאסור משום נבלה – יכול יהא אסור לבשל בחלב? תלמוד לומר: „בחלב אמו" – יצא עוף שאין לו חלב אם.

פרק יב.

מִצְוַת שִׁלּוּחַ הַקֵּן.

א) שִׁלּוּחַ הקן נוהג בארץ ובחוצה לארץ, בפני הבית ושלא בפני הבית, בחולין אבל לא במוקדשין; חוֹמֶר בכסוי הדם משלוח הקן: שכסוי הדם נוהג בחיה ובעוף, במזומן ובשאין מזומן, ושלוח הקן אינו נוהג אלא

ניער—מיד לאחר שנפלה הטפה אל הקדרה ניער את הקדרה, והטפה נתערבה בכל התבשיל. אסורה–אם הטפה יכולה להוסיף טעם לכל הקדרה כולה–אסורה כל הקדרה. הכחל–דדי הבהמה, עְטִין. קורעו—שתי וערב. ומוציא את חלבו–על ידי הטחה בכותל או נתינה במכבש, ומותר אחר כך לבשלו עם הבשר בקדרה. אינו עובר עליו–משום בשר בחלב, אם בשלו לבדו. ומוציא את דמו–קודם המליחה, ואחר כך מותר לבשלו. אינו עובר עליו–על אכילת דם אם בשלו, כי דם שבשלו או מלחו אסור רק מדרבנן. בלא תעשה–אינו יכול לבוא לידי לא תעשה, שאפילו אם אכלו אינו עובר על לאו.

ד) ומותר בהנאה—לפי שאין בו משום בשר בחלב. פרט—חוץ מחיה ועוף ובהמה טמאה, שאינם נקראים גדי. ונאמר–באותו הפסוק עצמו נאמר „לא תבשל גדי בחלב אמו", משמע כל שנוהג בו איסור נבלה יש בו משום בשר בחלב, ולפיכך חיה שנוהג בה איסור נבלה יש בה גם איסור של בשר בחלב מן התורה, שלא כדעת ר' עקיבא. שאין לו חלב אם—ולכן הוא מותר אפילו מדרבנן.

א) שלוח הקן—שכתוב „שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך" (דברים כ"ב). במוקדשין—אם הקדיש לבדק המקדש עוף שהוא ברשותו ואחר כך ברח העוף והמקדיש חזר ומצא אותו כשהוא רובץ על הקן. חומר–דין כסוי הדם חמור מדין שלוח הקן. במזומן–מוכן אצלו בחצרו, שכתוב: „כי יקרא קן צפור לפניך"—חוץ ממזומן.

בעוף, ואינו נוהג אלא בשאינו מזומן. איזהו שאינו מזומן? כגון אַוָּזִין ותרנגולין שקננו בפרדס, אבל אם קננו בבית וכן יוני הַרְדְּסִיאוֹת—פטור משילוח.

ב) עוף טמא פטור מִלְּשַׁלֵּחַ, עוף טמא רובץ על ביצי עוף טהור וטהור רובץ על ביצי עוף טמא — פטור מלשלח. קוֹרֵא זכר—רבי אליעזר מחייב, וחכמים פוטרין.

ג) היתה מעופפת, בזמן שכנפיה נוגעות בקן—חייב לשלח, אין כנפיה נוגעות בקן — פטור מלשלח. אין שם אלא אפרוח אחד, או ביצה אחת — חייב לשלח, שנאמר (דברים כב): „קַן קַן" — מכל מקום. היו שם אפרוחין מפריחין או ביצים מוּזָרוֹת — פטור מלשלח, שנאמר (שם): „וְהָאֵם רֹבֶצֶת עַל הָאֶפְרֹחִים אוֹ עַל הַבֵּיצִים" — מה אפרוחין בני קַיָּמָא אף ביצים בני קַיָּמָא, יצאו מוזרות; ומה הביצים צריכין לְאִמָּן, אף האפרוחים צריכין לאמן, יצאו מפריחין. שִׁלְּחָהּ וחזרה, שלחה וחזרה, אפילו ארבע וחמש פעמים — חייב, שנאמר: „שַׁלֵּחַ תְּשַׁלַּח". אמר: הריני נוטל את האם ומשלח את הבנים — חייב לשלח, שנאמר (דברים כב): „שלח תשלח את האם". נטל הבנים והחזירן לקן, ואחר כך חזרה האם עליהם — פטור מלשלח.

ד) הנוטל אם על הבנים, רבי יהודה אומר: לוקה ואינו משלח, וחכמים אומרים: משלח ואינו לוקה. זה הכלל: כל מצות „לא תעשה" שיש בה „קום עשה" — אין לוקין עליה.

שקננו בפרדס—שיצאו מן הבית ואינם חוזרים ונעשו מדבריים, ולפי שהפרדס אינו משתמר ויכולים הם לברוח משם, לכן אינם מזומנים. יוני הרדסיאות—יונים בנות תרבות, הנקראות כך על שם הורדוס, שהיה מתעסק בגדולן.

ב) פטור מלשלח—שכתוב „קן צפור", ומשמעה של צפור הוא רק עוף טהור. קורא—רעבהוהן, куропатка. זכר—שדרכו של העוף הזה שהזכר רובץ על הביצים כמו הנקבה. מחייב—מפני שדרכו בכך, אבל במיני עופות אחרים אינו חייב לשלח את הזכר הרובץ על הביצים.

ג) נוגעות בקן—באפרוחים או בביצים. פטור מלשלח—לפי שכתוב „רובצת"—ולא מעופפת. מכל מקום—אחת היא כמה אפרוחים או ביצים נמצאים בקן. מפריחין—שכבר יכלו לפרוח. מוזרות—נשחתות, ששוב אין אפרוח יכול לבקע מהן. בני קיימא—שיכולים לחיות ולהתקיים. יצאו ביצים מוזרות—שסופן להסריח לגמרי. שלח תשלח—לעולם תשלח. חייב לשלח—גם את האם אף על פי שכבר שלח את הבנים. נטל הבנים-לאחר ששלח את האם, כי אסור לזכות בהם עד שישלח את האם. פטור מלשלח—שמכיון שכבר זכה בהם הם נחשבים כמזומנים.

ד) אין לוקין עליה-אם קיים אחר כך את ה„עשה" שבה, אבל אם לא קיים את ה„עשה", כגון הלוקח אם מעל הבנים ושחטה, או שמתה תחת ידו—לוקה.

ה) לא יטול אדם אם על בנים, אפילו לטהר את המצורע. ומה אם מצוה קלה, שהיא כְּאִיסָּר, אמרה תורה (שם): „לְמַעַן יִיטַב לָךְ וְהַאֲרַכְתָּ יָמִים" — קל וחומר על מצות חמורות שבתורה.

בְּכוֹרוֹת.

פרק ד.

חוֹבַת הַטִּפּוּל בַּבְּכוֹר וּבִקּוּר מוּמָיו עַל יְדֵי מוּמְחֶה. הֶחָשׁוּד עַל הַבְּכוֹרוֹת, עַל הַשְּׁבִיעִית וְעַל הַתְּרוּמָה.

א) עד כמה ישראל חייבים להיטפל בבכור? בבהמה דקה — עד שלשים יום, ובגסה — חמשים יום. רבי יוסי אומר: בְּדַקָּה שלשה חדשים. אמר לו הכהן בתוך זמן זה: תנהו לי — הרי זה לא יתנו לו. אם היה בעל מום, אמר לו: תן לי שאוכלנו — מוּתָּר. ובשעת המקדש, אם היה תמים, אמר לו: תן לי שאקריבנו — מוּתָּר. הבכור נאכל שנה בשנה, בין תמים בין בעל מום, שנאמר (דברים טו): „לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ תֹאכְלֶנּוּ שָׁנָה בְשָׁנָה".

ב) נולד לו מום בתוך שנתו — מותר לקיימו כל שנים עשר חדש, לאחר שנתו — אינו רשאי לקיימו, אלא עד שלשים יום.

ג) השוחט הבכור ומראה את מומו — רבי יהודה מתיר. רבי מאיר אומר: הואיל והוא נשחט שלא על פי מומחה — אסור.

ה) **שהיא כאיסר**—שאין בה חסרון כיס אלא דבר מועט כאיסר, שהמצורע צריך להוציא על קנית צפור לטהרתו. **איסר**—מטבע קטנה, החלק העשרים והארבעה של דינר.

א) **להטפל בבכור**—להתעסק בגידולו קודם שיתנהו לכהן. **חמשים יום**—משום שטרחת גידולה מרובה מטרחת גידולה של בהמה דקה. **שלשה חדשים**—מפני שעד שלשה חדשים הטפול בה מרובה ביותר, לפי ששניה דקות ואינה יכולה לאכול עדיין את העשב, ואם יפרידו אותה מאמה—תמות. **לא יתנו לו**—לפי שהדבר דומה כאלו רוצה הכהן לשחרר את הישראל מעמל הטרחה, שהוא חייב לטרוח בבכור זמן קבוע, על מנת שיתנו לו ולא לכהן אחר, ולכן דינו כדין כהן המסייע בבית הגרנות, על מנת שיתנו לו את התרומות והמעשרות, שאסור לתת לו את התרומות והמעשרות, מפני שהוא גוזל בזה את הכהנים האחרים. **שנה בשנה**—מותר להשהותו שנה תמימה.

ב) **שנים עשר חדש**—מיום הולדו. **לאחר שנתו**—כגון בזמן הזה שצריך להשהות את הבכור עד שיפול בו מום. **עד שלשים יום**—מיום שנפל בו המום.

ג) **ומראה את מומו**—לאחר השחיטה. **מומחה**—איש שקבל רשות מן הנשיא או מבית דין שבארץ ישראל להתיר בכורות שיש בהם מומין.

ד) מי שאינו מומחה וראה את הבכור ונשחט על פיו – הרי זה יִקָּבֵר וישלם מביתו. דן את הדין, זיכה את החייב, וחייב את הזכאי טמא את הטהור, וטהר את הטמא – מה שעשה עשוי וישלם מביתו. ואם היה מומחה לבית דין – פטור מלשלם. מעשה בפרה שנטלה האם שלה, והאכילה רבי טרפון לכלבים. ובא מעשה לפני חכמים והתירוה. אמר תודוס הרופא: אין פרה וחזירה יוצאה מאלכסנדריא, עד שהם חותכין את האם שלה, בשביל שלא תלד. אמר רבי טרפון: הלכה חמורך טרפון! אמר לו רבי עקיבא: רבי טרפון, פטור אתה, שאתה מומחה לבית דין, וכל המומחה לבית דין פטור מלשלם.

ה) הנוטל שכרו להיות רואה בכורות – אין שוחטין על פיו, אלא אם כן היה מומחה כְּאִילָא ביבנה, שהתירו לו חכמים להיות נוטל ארבעה אִיסָּרוֹת בבהמה דקה וששה בגסה, בין תמים בין בעל מום.

ו) הנוטל שכרו לדון – דיניו בטלים; להעיד – עדותיו בטלין; להזות ולקדש – מימיו מי מערה ואפרו אֵפֶר מִקְלֶה. אם היה כהן וטמאהו

ד) וראה את הבכור—את מומו של הבכור. יקבר—הבשר. וישלם מביתו—את חצי דמיו, משום שיש ספק בדבר שמא היה בו מום ואילו ראהו מומחה היה מתירו לאכילה ונמצא שזה שהתיר את הבכור אף על פי שלא היה מומחה גרם לו הפסד, או שמא לא היה בו מום ואז הרי לא הפסידו כלל. מומחה לבית דין—שנטל רשות מבית דין והחזיקוהו לבקי בדינים. האם שלה-הרחם שלה. והאכילה ר' טרפון לכלבים—ששאלו אותו עליה והוא פסק שהיא טרפה ובעליה השליכוה לכלבים. בשביל שלא תלד—כי הפרות והחזירות שלהם היו משובחות מאד ולכן לא רצו שתלדנה ותתרבינה במדינות אחרות, כדי שתמיד יהיו צריכים להם-נמצא שבהמה אף על פי שניטלה האם שלה בת קיום היא, ולפיכך אינה טרפה. הלכה חמורך-הפסדת את חמורך שאתה צריך למכרו, כדי לשלם את דמי הפרה לבעליה.

ה) אין שוחטין על פיו—שמא הוא משקר בשביל השכר שהוא מקבל בעד ההיתר. כאילא—שהיה חסיד גדול ובקי במומים. וששה בגסה—כי בגסה יש טרחה מרובה להפילה ארצה, לכפותה ולבדוק את מומה יפה. בין תמים—כדי שלא יחשדוהו שהוא מתיר בשביל השכר שהוא מקבל.

ו) לדון—אם שני בעלי הדין משלמים לו את שכר הוראתו. דיניו בטלים—שכתוב בתורה (דברים ד') „ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה'"-ודרשו החכמים: „מה אני בחנם אף אתה בחנם", כמו שצוני אלהי ללמד אתכם בחנם, כך למדתי אתכם שתלמדו לאחרים בחנם. להזות-ממי החטאת שלו על הנטמא למת. ולקדש—לערב את אפר הפרה שלו במים חיים אל כלי. מי מערה—מי בצה ולא מים חיים. אפר מקלה—אפר שרפה שאין בו שום קדושה. אם היה כהן-אם הרואה את הבכורות או הדיין או העד או המזה והמקדש היה כהן ולרגלי מעשהו זה נטמא בדרכו ונאסר עליו לאכול ולשתות ולסוך מן התרומה והרי הוא אנוס לקנות לאכילתו חולין, שדמיהם יקרים מדמי התרומה, שאינה ראויה לכל אלא לכהנים טהורים.

מתרומתו – מאכילו ומשקו וְסָכוֹ, ואם היה זקן–מרכיבו על החמור ונותן לו שכרו כפועל.

ז) החשוד על הבכורות אין לוקחין ממנו בשר צבאים ולא עורות שאינן עֲבוּדִין. רבי אליעזר אומר: לוקחים ממנו עורות של נקבה. ואין לוקחים ממנו צמר מְלֻבָּן וְצוֹאִי, אבל לוקחין ממנו טווי (ואריג) ובגדים.

ח) החשוד על השביעית – אין לוקחין ממנו פשתן ואפילו סָרָק, אבל לוקחין ממנו טווי (ובגדים) ואריג.

ט) החשוד להיות מוכר תרומה לשם חולין אין לוקחין ממנו אפילו מים או מלח, דברי רבי יהודה. רבי שמעון אומר: כל שיש בו זיקת תרומות ומעשרות אין לוקחין ממנו.

י) החשוד על השביעית אינו חשוד על המעשרות, החשוד על המעשרות אינו חשוד על השביעית, החשוד על זה ועל זה – חשוד על הטהרות.

מאכילו—האיש שהזמין אותו לעשות אחד מן המעשים האמורים חייב להאכילו משלו. כפועל-אם האיש העושה את הפעולות האמורות התבטל ממלאכתו, חייב המזמין אותו לשלם לו כפועל, היינו אם הוא עסק במלאכה כבדה והשתכר בה הרבה, משערים כמה רוצה אדם כזה לקבל פחות ממה שהוא משתכר ולהתעסק במלאכה יותר קלה ממלאכתו, כגון לדון ולהעיד וכו'.

ז) החשוד על הבכורות—החשוד שהוא מוכר בכור בחזקת חולין. בשר צבאים—מפני שהוא אדום ודומה לבשר עגל, ולכן אפשר לרמות את הבריות ולמכור בשר עגל במקום בשר צבאים. שאינן עבודין — אבל עורות עבודים מותר לקנות ממנו, מפני שאלמלי היו עורות של בכורות לא היה טורח בעבודן, אלא היה ממהר למכרם, מיראה שמא ישמע הדבר לבית דין ויבריחוהו לקברם. מלובן וצואי—צמר רחוץ מצואתו, ואין אומרים שאלמלי היה של בכור לא היה מטפל ברחיצתו אלא היה ממהר למכרו, כדי שלא ישמע הדבר לבית דין, כי עבודת הלבון עבודה קלה היא. טווי ובגדים—שטרחתם מרובה ואלמלי היו של בכור לא היה משהה אותם. אריג—מטוה.

ח) על השביעית—שהוא זורע בשביעית או סוחר בפירות שביעית. פשתן—לפי שזרע הפשתן ראוי לאכילה ולכן הוא קדוש בקדושת שביעית. סרק-סרוק במסרק, שטרחתו מועטה. ואריג-לא אריג ממש, שהרי אם טווי מותר, אריג לא כל שכן, אלא כעין שרשרות שעושים מפשתן סרוק.

ט) מים או מלח-משום קנס. זיקת תרומות—כל דבר שתרומה נוהגת בו, והמלה „כל" באה לרבות שאסור לקנות ממנו אפילו קרבי דגים, לפי שמערבים אותם בשמן זית, שיש בו זיקת תרומה.

י) על המעשרות—מעשר שני שאסור לאכלו מחוץ לירושלים, ובנידון זה הוא חמור מן השביעית, שאין בה האיסור הזה, ולפיכך מותר לקנות ממנו תבואה בשאר השנים. אינו חשוד על השביעית—לפי שיש בה צד חמור שאינו במעשר, כי את המעשר אפשר לפדות, אבל השביעית אין לה פדיון; ולכן החשוד על זה אינו חשוד על זה. על זה ועל זה-על זה או על זה. על הטהרות-אם הוא מוכר מיני מאכל ואומר שהם טהורים אינו נאמן, כי מכיון שהוא חשוד על התרומה והמעשרות שהם מן התורה, לא כל שכן שהוא חשוד על הטהרות שהן מדרבנן.

ויש שהוא חשוד על הטהרות ואינו חשוד לא על זה ולא על זה. זה הכלל: כל החשוד על הדבר—לא דָנו ולא מעידו.

עֲרָכִין.

פרק ב.

כְּלֵי הַנְּגִינָה וְהַמְנַגְּנִים שֶׁבַּמִּקְדָּשׁ.

ג) אין פוחתין מעשרים ואחת תקיעות במקדש, ולא מוסיפין על ארבעים ושמונה. אין פוחתין משני נְבָלִין ולא מוסיפין על ששה. אין פוחתין משני חֲלִילִין, ולא מוסיפין על שנים עשר. ובשנים עשר יום בשנה החליל מכה לפני המזבח: בשחיטת פסח ראשון, ובשחיטת פסח שני, וביום טוב ראשון של פסח, וביום טוב של עצרת, ובשמונה ימי החג. ולא היה מכה בְּאַבּוּב של נחשת, אלא באבוב של קנה, מפני שקולו ערב. ולא היה מחליק אלא באבוב יחידי, מפני שהוא מחליק יפה.

ד) ועבדי הכהנים היו, דברי רבי מאיר. רבי יוסי אומר: משפחות

שהוא תשוד על הטהרות—שאינו נזהר בטומאה מדרבנן. לא על זה—שהם מן התורה, כי החשוד על איסור מדרבנן אינו חשוד על איסור מן התורה. לא דנו ולא מעידו—אסור לו להיות בדבר זה דיין או עד.

ג) מעשרים ואחת תקיעות—בכל יום; שלש תקיעות לפתיחת השערים, תשע לתמיד השחר ותשע לתמיד של בין הערבים. על ארבעים ושמונה—דהיינו בערב שבת שחל תוך ימי הסוכות: כ"א תקיעות שבכל יום, וי"ב לניסוך המים, וט' לשיר נסוך של מוסף, וג' סמוך לערב לבטל את העם ממלאכה וג' להבדיל בין קדש לחול כשנכנס שבת. משני נבלים—לשני לוים מנגנים, שהיו מלוים בכלי שיר את הלוים האומרים שירה בכל יום בשעת נסוך היין על המזבח. על ששה—כך שיערו חכמים שבפחות או ביותר מאלה יושחת נועם השיר. חלילין — פלאָטע, флейта. החליל מכה — המנגן בחליל צריך להכות באצבעותיו על נקבי החליל, כדי להוציא קול דק או עב, ולכן נקראה הנגינה בחליל בשם הכאה. פסח ראשון—בארבעה עשר בניסן, כשהיו קוראים את ההלל בעזרה בשעת השחיטה. ימי החג—בחג הסוכות, שאז היו גומרים את ההלל בכל יום. אבוב—קנה, חליל. מחליק—כשהיו מסיימין את כל חלק שבשיר היה חליל אחד מאריך בקולו ושאר כלי הזמר שותקים. שמחליק יפה—שכך ערב יותר לאזן.

ב) ועבדי כהנים היו—המנגנים בכלי זמר על הדוכן היו עבדי הכהנים, כי ר' מאיר סובר שאותם העומדים על הדוכן אין מעלים אותם לא לעניני יוחסין ולא לקבל מעשרות,

בית הַפְּגָרִים ובית צִפְּרְיָא, ומֵאֶמָּאוּם היו, משיאין לכהונה. רבי חנניא בן אנטיגנוס אומר: לוים היו.

ה) אין פוחתין מששה טלאים המבוקרין בלשכת הטלאים, כדי לַשַּׁבָּת ולשני ימים טובים של ראש השנה, ומוסיפין עד לעולם. אין פוחתין משתי חצוצרות, ומוסיפין עד לעולם. אין פוחתין מתשעה כנורות, ומוסיפין עד לעולם, וְהַצִּלְצָל לבד.

ו) אין פוחתין משנים עשר לוים עומדים על הדוכן, ומוסיפין עד לעולם. אין קטן נכנס לעזרה לעבודה, אלא בשעה שהלוים עומדים בשיר. ולא היו אומרים בנבל וכנור, אלא בפה, כדי ליתן תֶּבֶל בַּנְּעִימָה. רבי אליעזר בן יעקב אומר: אין עולין למנין ואין עומדים על הדוכן, אלא בארץ היו עומדין וראשיהן מבין רגלי הלוים, וְצוֹעֲרֵי הלוים היו נקראין.

ולפיכך לא איכפת לו אם יגנגו עבדים. בית הפגרים ובית צפריא—משפחות מיוחסות. אמאום (אמאוס ?)—שם מקום. לכהונה—היו משיאים את בנותיהם לכהנים, כי היו מיוחסים. ולדעתו של ר' יוסי מעלים מן הדוכן ליוחסין, ולפיכך לא הניחו לנגן את מי שאינו מיוחס. לוים היו—כי הוא סובר שמעלים מן הדוכן למעשרות ולא ליוחסין. והמחלקת שבין התנאים האלה היא רק במנגנים בכלי שיר, אבל במשוררים בפה הכל מודים שרק לוים היו.

ג) המבוקרין—את כבש התמיד צריך היה לבקר ארבעה ימים קודם שחיטתו אם יש בו מום, ולפיכך ארבעה ימים לפני חנוך המזבח היו מבקרים שמונה טלאים ומעמידים אותם בלשכת הטלאים, וביום החנוך היו לוקחים שני טלאים לתמידי היום ונשארו ששה מבוקרין, ואחר כך קודם הלילה היו מבקרים שנים אחרים ומעמידים אותם בלשכה, וכן לעולם נוטלים שנים ונותנים שנים אחרים תחתם, ואותם השנים חוזרים ונוטלים אותם לקרבן ביום החמישי להעמדתם. כדי לשבת וגו'-כך היו רגילים לעשות, משום סימן שאם השבת ושני ימי ראש השנה יהיו חלים בזה אחר זה, אז הרי יצטרך לבקר בערב שבת את הטלה שיקריבו אותו לתמיד ביום השלישי הבא, לפי שבשבת וביום טוב הלא אסור לקנות ובלילה שקודם שחיטתו אינו מצוי לקנותו—ומטעם זה צריך לבקר ממום את כל קרבן תמיד ארבעה ימים קודם שחיטתו. עד לעולם-אפשר להוסיף טלאים מבוקרים בלשכת הטלאים יותר מששה כמה שרוצים. משתי חצוצרות-כשתוקעים בחצוצרות לשיר הלוים. צלצל-מצלתים, כלי שיר כעין שתי קערות נחשת שמכים זו בזו. לבד-רק צלצל אחד היה שם.

ד) משנים עשר לוים—מנגנים: תשעה-לתשעה כנורות, שנים-לשני הנבלים, ואחד לצלצל. הדוכן—במה לעמידת הלוים המשוררים והמנגנים, שהיו עולים עליה בשלש מדרגות. אין קטן—אין לוי קטן כשר לשום עבודה ושמוש שבמקדש. עומדים בשיר—אז היו הלוים הקטנים נכנסים לשורר עמהם, כי רק לעבודה זו הם כשרים. ולא היו אומרים—אותם הקטנים לא היו מנגנים בכלי שיר, כי לזה דרושים מנגנים מומחים. תבל בנעימה—כדי להוסיף תבלין ונועם לזמרה, לפי שקול הקטנים דק וצלול ומתבל את קול הגדולים. למנין—אינם מצטרפים עם שנים עשר הלוים המנגנים. ואין עומדין על הדוכן—כדי שלא יצרפו אותם למנין. צוערי הלוים—שהיו מצערים את הלוים הגדולים, שלא יכלו להנעים קולם כמותם ועליהם היה להתאמץ לכון את זמרתם לפי קולותיהם. (או אפשר שהוראת „צוערי הלוים" היא „צעירי הלוים" ?)

תָּמִיד.

פרק א.

סֵדֶר הַקְרָבַת הַתָּמִיד.

א) בשלשה מקומות הכהנים שומרים בבית המקדש: בבית אַבְטִינָס, בבית הניצוץ ובבית המוקד. בית אבטינס ובית הניצוץ היו עליות, והרובים שומרים שם. בית המוקד—כיפה ובית גדול, היה מוקף רוֹבְדִים של אבן, וזקני בית אב ישנים שם, ומפתחות העזרה בידם, ופרחי כהונה איש כִּסְתוֹ בארץ. לא היו ישנים בבגדי קדש, אלא פושטין ומקפלין, ומניחים אותן תחת ראשיהן, ומתכסין בכסות עצמן.

ב) מי שהוא רוצה לתרום את המזבח, משכים וטובל עד שלא יבא הממונה. וכי באיזו שעה הממונה בא? לא כל העתים שוות, פעמים שהוא בא מקריאת הגבר, או סמוך לו, מלפניו או מלאחריו. הממונה בא ודופק עליהם, והם פתחו לו. אמר להן: מי שטבל יבא וְיָפִיס. הפיסו: זכה מי שזכה.

א) הכהנים שומרים—לא מפחד גנבים אלא מפני כבוד וגדולה כשומרי ארמון המלך. בית אבטינס—היא הלשכה שעושים בה את הקטרת. בבית הניצוץ ובבית המוקד—בבית הניצוץ היו בוערים תמיד עצים, שהניצוצות שלהם מתקיימים זמן מרובה, ומשם היו ממהרים להביא אש, כשכבתה האש במערכה אשר במזבח החיצון, ובבית המוקד היתה בוערת מדורה גדולה, אשר כנגדה היו מתחממים תמיד הכהנים, שהיו לבושים רק כתנת דקה והולכים יחפים. עליות—שאינן מקורות, שהיו בנויות בצד שערי העזרה. והרובין—כהנים רכים בשנים (או מורים בחצים?). כפה—געוועלבע, сводъ. רובדים של אבן — שורות של אבנים היו יוצאות ובולטות מן הכותל לתוך בית המוקד פנימה, שלש שורות זו למעלה מזו, האחת קצרה מחברתה, כעין מדרגות מסביב לכל הבית. וזקני בית אב—הכהנים היו נחלקים לעשרים וארבעה משמרות, וכל משמר נחלק לששה בתי אבות; בכל שבוע בא לעבוד את עבודת הקדש משמר אחר, ובכל יום היה עובד בית אב אחר, ובשבת היו עובדים כל ששת בתי האבות ביחד. וזקני בית האב של אותו היום היו ישנים על הרובדים. בידם—ברשותם, שאיש לא היה רשאי לקחתם בלי רשותם. ופרחי כהונה—צעירי הכהנים. כסתו בארץ—היו פורשים את כסתם על הרצפה וישנים עליה. תחת ראשיהם—כנגד ראשיהם, ולא תחת ראשיהם ממש, לפי שאסור ליהנות מבגדי הקדש. בכסות עצמן—בבגדי חול שלהם.

ב) לתרום—לנקות את המזבח מן הגחלים. וטובל—שלא היה אדם נכנס לעזרה, אפילו שלא לעבודה, אלא אם הוא טהור. הממונה—על הטלת הגורלות. באיזו שעה—האמנם יש זמן קבוע לביאת הממונה? קריאת הגבר—קריאת התרנגול, ולדברי אחרים: קריאת הכהן, המכריז בכל יום סמוך לעלות השחר לפני שער המוקד בחוץ שיקומו הכהנים לעבודתם. מלאחריו—ולפי שלא היה זמן קבוע לביאתו, לפיכך צריך היה מי שרוצה לתרום להשכים קום עד כמה שיכול. ודופק עליהם—דופק בשבילם על הדלת של בית המוקד. ויפים—יבא להטיל גורל מי יתרום את המזבח.

ג) **נטל את המפתח, ופתח את הַפִּשְׁפָּשׁ, ונכנס מבית המוקד לעזרה; ונכנסו אחריו, ושתי אבוקות של אור בידם; ונחלקו לשתי כתות, אלו הולכים באכסדרא דרך המזרח, ואלו הולכים באכסדרא דרך המערב. היו בודקין והולכין עד שמגיעין למקום (בית) עושי חֲבִתִּים, הגיעו — אלו ואלו אמרו: שלום, הכל שלום! העמידו עושי חביתים לעשות חביתים!**

ד) **מי שזכה לתרום את המזבח, הוא יתרום (את המזבח). והם אומרים לו: הזהר, שמא תגע בכלי, עד שתקדש ידיך ורגליך מן הכיור! והרי הַמַּחְתָּה נתונה בַּמִּקְצוֹעַ בין הַכֶּבֶשׁ למזבח, במערבו של כבש! — אין אדם נכנס עמו ולא נר בידו, אלא מהלך לאור המערכה. לא היו רואין אותו, ולא שומעין את קולו, עד ששומעין קול העץ, שעשה בן קַטִּין מוּכְנֵי לכיור. והן אומרים: הגיע עת. קידש ידיו ורגליו מן הכיור, נטל מַחְתַּת הכסף ועלה לראש המזבח, וּפִנָּה את הגחלים הֵילָךְ וְהֵילָךְ, חָתָה מן הַמְאֻכָּלוֹת הפנימיות וירד, הגיע לרצפה, הפך פניו לצפון, הלך**

ג) **נטל**—הממונה נטל את המפתחות מן המקום שהיו מונחים שם. **הפשפש**—פתח קטן, העשוי בתוך השער, ודרכו היו נכנסים מבית המוקד לעזרה. **ונכנסו אחריו**—כל הכהנים שבבית המוקד, שכבר הספיקו לטבול וללבוש בגדי כהונה. **אבוקות**-לפידים. **באכסדרה**—קָארִידאָר, האַללע, מסדרון מכוסה תקרה נשענת על עמודים, שהיה סובב את כל העזרה מבפנים. **היו בודקין והולכין**—לאור האבוקות לראות אם כל כלי השרת עומדים על מקומם. **עד שמגיעין**—עד שפוגעים אלה באלה. **בית עושי חביתין**—לשכה, שנמצאה סמוך לשער ניקנור, ושם היו עושים את מנחת החביתין, שהכהן הגדול היה מביא בכל יום את מחציתה בבקר ומחציתה בערב. **הכל שלום**—מצאנו את כל הכלים בשלום ולא נפקד מהם כלי. **לעשות חביתים**—העמידו שם אנשים להחם מים, ללוש בצק לחביתים.

ד) **והם**—ראשי בית האב. **בכלי**—במחתה, שהיא כלי שרת. **עד שתקדש**—עד שתרחץ את ידיך ורגליך, שאין אדם רשאי לקרב אל המזבח ולא לשום עבודה עד שיקדש את ידיו ורגליו. **והרי המחתה**-אחד מראשי בית האב הראה לו את מקום המחתה, שאולי עדיין לא עבד מעולם ולא ידע את מקומה. **במקצוע**—בזוית. **הכבש**—המעלה. **אין אדם נכנס עמו**—כי בין האולם ולמזבח ובין האולם ולכבש אסור היה להכנס שלא לצורך עבודה, וטרם שתרמו את הדשן מעל המזבח הרי אסור היה לעבוד את עבודת הקדש. **המערכה**—מוקד המזבח. **לא היו רואין אותו**—כי הם היו במזרח העזרה והמזבח, והתורם קדש את ידיו ורגליו במערב המזבח, נמצא שגובה של הכבש והמזבח היה מפסיק ביניהם. **את קולו**—שהיה הולך בחשאי, לפי שלא קדש עדיין את ידיו ורגליו. **בן קטין**—כך שמו של כהן גדול, **שעשה מוכני לכיור**, כלומר: גלגל, שהכיור היה תלוי בו בחבל ועל ידו היו משקיעים את הכיור אל תוך הבאר שמתחת לכיור, כדי שישאר הכיור בלילה בבאר, בשביל שמימיו לא יפסלו בלינה, לפי שכל דבר שנתקדש בכלי שרת* נפסל בלינת לילה. וכשהיו מעלים את הכיור מן הבאר, היה הגלגל משמיע קול שאון, והכהנים השומעים את הקול היו מכינים את עצמם להסיר את הדשן מעל המזבח. **הגיעה עת**—להכין את עצמנו לעבודה. **הילך והילך**—מתחלה פנה את הגחלים, שנתהוו מעצי המערכה, לכאן ולכאן, משני צדי המזבח. **חתה מן המאוכלות**-ואחר כך היה חותה מלא המחתה מן הגחלים שבאמצע האש, שנתאכלו היטב ושנתהוו מאברי העולה השרופים. **לצפון** – לצפון העזרה.

למזרחו של כבש כעשר אמות, צָבַר את הגחלים על גבי הרצפה, רחוק מן הכבש שלשה טפחים, מְקוֹם שנותנין מוּרְאוֹת העוף וְדִשּׁוּן מזבח הפנימי והמנורה.

פרק ב.

א) ראוהו אחיו שירד, והם רצו ובאו; מהרו וקדשו ידיהן ורגליהן מן הכיור, נטלו את־הַמַּגְרֵפוֹת ואת הצינורות ועלו לראש המזבח; הָאֵבָרִין וְהַפְּדָרִין, שלא נתאכלו מבערב, סוֹנְקִין אותם לצדדי המזבח; אם אין הצדדין מחזיקין– סוֹדְרִין אותם בַּסּוֹבֵב על הכבש.

ב) החלו מעלין באפר על גבי הַתַּפּוּחַ. ותפוח היה באמצע המזבח, פעמים עליו כשלש מאות כור. וּבְרְגָלִים לא היו מְדַשְּׁנִין אותו, מפני שהוא נוי למזבח; מימיו לא נתעצל הכהן מלהוציא את הדשן.

ג) החלו מעלין בְּגְזִרִין לסדר אש המערכה. וכי כל העצים כשרים למערכה? הין! כל העצים כשרין למערכה, חוץ משל זית ושל גפן; אבל באלו רגילין: בְּמֻרְבִּיּוֹת של תאנה ושל אגוז ושל עץ שֶׁמֶן.

שלשה טפחים—כדי שלא להשחיר את כותל הכבש. ואחר כך הוא מחזיר את המחתה למקומה. מוראה—זפק.

א) שירד—שאותו שתרם את המזבח ירד מעל המזבח. ובאו—אל הכיור. המגרפות–היעים לחתות בהם את הדשן. הצינורות—מזלגות לתחוב בהם את האיברים, שלא נתאכלו באש, ולסלקם. סונקים–מסלקים אותם לצדי אש המזבח עד שיסדרו מערכה חדשה ויחזירום לשם. בסובב—אותו חלק המזבח, הנמצא על גב היסוד, נקרא סובב. על הכבש–כלומר, על הכבש שכנגד גב הסובב.

ב) על גבי התפוח—לאחר שסלקו לצדדים את האברים, שלא נתאכלו, התחילו לגרוף את האפר אל תוך גל האפר הגדול אשר באמצע, שהיה עגול כדמות תפוח. וּבְרְגָלִים—בימי החג לא היו מוציאים את הדשן מתוך התפוח. נוי למזבח—שיהיה נראה שהקריבו עליו קרבנות הרבה. לא נתעצל הכהן—ולפיכך לא משום עצלותם של הכהנים נצבר כל כך הרבה דשן במזבח, אלא משום שהדשן היה נוי למזבח.

ג) בגיזרין—לאחר שסלקו את הדשן, הניחו על המזבח שני גזרי עצים ארוכים לארך המערכה. כשרים למערכה–מכיון שאמרה המשנה סתם „גיזרין", משמע שכל העצים כשרים. משל זית ושל גפן—הנושאים פרי חשוב ואסורים משום ישוב ארץ ישראל, ויש אומרים: מפני שהם נהפכים מיד לאפר. במרביות—בענפים. תאנה–ודוקא עצי תאנה זקנים ומקולקלים, שאינם עושים פרי. עץ שמן—פיכטענהאלץ, cocна, כי מין העץ הזה מתלהב יפה.

ד) סידר המערכה גדולה מזרחה, וַחֲזִיתָהּ מזרחה; וראשי הגיזרין הפנימים היו נוגעים בתפוח; וְרֶוַח היה בין הגיזרים, שהיו מציתין את הָאֲלִיתָא משם.

ה) בררו משם עצי תאנה יפין לסדר המערכה שניה לקטורת, מכנגד קרן מערבית דרומית, מָשׁוּךְ מן הקרן כלפי צפון ארבע אמות, בְּעוֹמֶד חמש סאים גחלים, ובשבת בעומד שמונת סאין גחלים, ששם היו נותנין שני בְזִיכֵי לבונה של לחם הפנים. האיברים והפדרים, שלא נתאכלו מבערב, מחזירין אותן למערכה. הציתו שתי המערכות באש, וירדו ובאו להם ללשכת הגזית.

פרק ג.

א) אמר להם הממונה: בואו והפיסו, מי שוחט, מי זורק, מי מדשן מזבח הפנימי, מי מדשן את המנורה, מי מעלה אברים לכבש: הראש

ד) המערכה הגדולה-שלש מערכות היו במזבח בכל יום: המערכה הגדולה ששורפים עליה את התמיד, המערכה השניה שהיתה פחותה מסנה ושנקראה מערכה של קטרת, לפי שממנה היו נוטלים גחלים במחתה לקטרת שמקטירים בבקר ובין הערבים, והשלישית אינה משמשת לכלום, אלא לקיום האש. וחזיתה—מראית פניה, כלומר הפתח והחלון של המערכה, שמהם היו מאחיזים את האש במערכה. מזרחה—לצד המזרח של המזבח, כדי שיהא הרוח מנשב דרך שם להלהיב את המדורה, כי לצד מערב היה התפוח ולא היה שם רוח. היו נוגעים בתפוח—הגיזרים היו ארוכים עד שראשיהם היו נוגעים בתפוח, לפי שהיו מקרבים את המדורה אל התפוח כל מה שאפשר, כדי להשאיר פנוי את המקום בצד מזרחו של המזבח, שהיה מיוחד להלוך הכהנים, וכדי שלא ישרפו את בגדיהם באש המדורה. וריוח היה בין הגיזרים—שהיו מסדרים את העצים בצורת ריבוע, גיזרה אחת למזרח ואחת למערב, וחוזרים ומניחים עליהן שתי גזרות אחרות, אחת לצפון ואחת לדרום, ועל ריבוע זה חוזרים ומסדרים ריבוע אחר וכן הלאה, והרוח נושב בין ריבוע לריבוע. האליתא-בריוח אשר בין ריבועי העצים היו מניחים קסמין דקים להצית את האש.

ה) בררו משם-לאחר שסדרו את המערכה הגדולה בררו מבין העצים שהעלו על המזבח עצי תאנה יפים המתלהבים מהר ואינם מעלים עשן. ארבע אמות—המדורה של קטרת היתה משוכה לצפון מקצה קרן מערבית דרומית של מזבח ארבע אמות כנגד פתח האולם, שכל הניטל מעל מזבח החיצון להנתן בפנים אינו ניטל אלא בסמוך. בעומד—באוֹמֶד, משערים לתת כל כך עצים בכדי שתתהוינה מהם חמש סאין גחלים. בזיך—שאלע, чаша. שני בזיכי לבונה—שהיו מקטירים משבת לשבת, ולכן נצרכו שלש סאין יתרות. מחזירין אותם—קודם שחיטת התמיד נותנים אותם בצדי המערכה הגדולה והם נשרפים שם. ללשכת הגזית—להטיל שם את הגורלות; ובשביל שהטלה זו היתה במעמד אחד מחברי הסנהדרין, לפיכך קבעו אותה בלשכת הגזית, ששם היה מושב הסנהדרין.

א) מי שוחט — את התמיד, ואף על פי ששחיטה כשרה גם בזר, בכל זאת חביבה היתה על הכהנים, לפי שהיא היתה העבודה הראשונה, ולכן הפיסו עליה כדי שלא יבאו לידי ריב. מי זורק — המקבל את הדם הוא הזורק, אולם מתוך שעיקר הכפרה הוא זריקת הדם לכן מזכיר את הזריקה. מדשן את המנורה—מטיב את הנרות.

והרגל, ושתי הידים, הָעוֹקֶץ והרגל, החזה וְהַגֵּרָה, ושתי דְפָנוֹת הקרבים, והסלת, והחביתים, והיין. הפיסו - זכה מי שזכה.

ב) אמר להם הממונה: צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה. אם הגיע-- הרואה אומר: בַּרְקָאִי! מתיא בן שמואל אומר: האירו פני כל המזרח! עד שהוא בחברון? והוא אומר: הין!

ג) אמר להם: צאו והביאו טלה מלשכת הטלאים! והרי לשכת הטלאים היתה במקצוע צפונית מערבית. וארבע לשכות היו שם: אחת לשכת הטלאים, ואחת לשכת החוֹתָמוֹת, ואחת לשכת בית המוקד ואחת לשכה שהיו עושין בה לחם הפנים.

ד) נכנסו ללשכת הכלים והוציאו משם תשעים ושלשה כלי כסף וכלי זהב. השקו את התמיד בכוס של זהב. אף על פי שהוא מְבֻקָּר מבערב, מבקרין אותו לאור האבוקות.

ה) מי שזכה בתמיד, מושכו והולך לבית המטבחים, ומי שזכה באיברים הולכין אחריו. בית המטבחים היה לצפונו של מזבח, ועליו

עוקץ—קצה חוט השדרה. הַגֵּרָה—הוא הצואר, שדרך שם מעלה הבהמה גרה, ובו היו מחוברים הקנה והריאה והלב. הדפנות-צדי הבהמה. והסלת-למנחת התמיד. והחביתים-המחצה משתים עשרה החלות של הכהן הגדול שמקריבים משלו בבקר, ואת המחצה השניה מקריבים בערב. והיין-לנסכי התמיד. זכה מי שזכה-מי שנפל עליו הגורל הראשון—הוא השוחט, והסמוך לו-הוא הזורק וכו'.

ב) צאו וראו-על מקום גבוה שהיה להם במקדש. זמן השחיטה—אם עלה השחר, כי שחיטת התמיד בלילה פסולה. ברקאי-הבריק השחר. האירו וגו'—הברקת השחר אינה מספקת, אלא צריך שיאירו פני כל המזרח, ואת זה קורא הצופה מעל המגדל. עד שהוא בחברון-העומדים למטה שואליב אותו, אם אור השחר כבר הגיע עד נגד הברון, והעומד למעלה משיב: הן! והיו שואלים על העיר חברון, כדי להזכיר זכות האבות הקבורים שם.

ג) מלשכת הטלאים-הלשכה, שהטלאים של תמיד היו שם. צפונית מערבית-לעזרה. היו שם-בתוך ההיקף של בית המוקד הגדול. החותמות-בלשכה זו היה יושב הממונה על החותמות, ומי שרוצה לקנות סלת למנחה ויין לנסכים היה משלם את מחירם לאותו הממונה ומקבל ממנו חותם, ואת החותם הזה היה מביא לממונה על הנסכים ומקבל ממנו את הדברים הכתובים על החותם.

ד) כלי כסף וכלי זהב—הנצרכים לעבודת היום. השקו את התמיד-סמוך לשחיטתו השקו את התמיד, כדי שיהא עורו נפשט יפה. מבערב-כי התמיד טעון בקור ממום ארבעה ימים קודם שחיטתו. מבקרים אותו—שמא נפל בו בינתים מום. לאור האבוקות-אף על פי שכבר האיר השחר, בכל זאת אי אפשר היה לבדקו יפה בלי אבוקה.

ה) בתמיד—שחיטת התמיד. הולכין אחריו—כדי להחזיק בתמיד בשעת השחיטה. לצפונו—כי את התמיד צריכים היו לשחט על ירך המזבח צפונה. ועליו—על אותו המקום.

שמונה עמודים נַנָּסִין ורביעית של ארז על גביהן, וְאוּנְקְלִיּוֹת של ברזל היו קבועין בהן, ושלשה סדרים היה לכל אחד ואחד, שבהן תולין; ומפשיטין על שלחנות של שיש שבין העמודים.

ו) מי שזכה בדישון מזבח הפנימי והמנורה, היו מקדימין וארבעה כלים בידם: הַטֶּנִי, וְהַכּוּז ושני מפתחות. הַטֶּנִי דומה לְתַרְקַב גדול של זהב מחזיק קַבַּיִן וחצי, והכוז דומה לקִתּוֹן גדול של זהב, ושני מפתחות, אחד יורד לאַמַּת הַשֶּׁחִי ואחד פותח כֵּיוָן.

ז) בא לו לפשפש הצפוני. ושני פשפשין היו לו לשער הגדול: אחד בצפון ואחד בדרום. שבדרום לא נכנס בו אדם מעולם, ועליו הוא מפורש על ידי יחזקאל (יחזקאל מד): „וַיֹּאמֶר אֵלַי ה׳: הַשַּׁעַר הַזֶּה סָגוּר יִהְיֶה, לֹא יִפָּתֵחַ, וְאִישׁ לֹא יָבֹא בוֹ, כִּי ה׳ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בָּא בוֹ, וְהָיָה סָגוּר". נטל את המפתח ופתח את הפשפש, נכנס לַתָּא, ומן התא אל ההיכל, עד שהוא מגיע לשער הגדול. הגיע לשער הגדול, העביר את הַנֶּגֶר ואת הפּוֹתְחוֹת ופתחו. לא היה השוחט שוחט, עד ששומע קול שער הגדול שנפתח.

ננסין—נמוכים פחות מקומת איש, כדי שיהיה נוח לתלות עליהם את הקרבן ולהפשיטו. ורביעית—גזרים מרובעים של ארז היו קבועים על ראשי העמודים, שהיו של שיש. אונקליות—ווים. בהן—בגזרי הארז, לפי שהעמודים היו של שיש ואי אפשר היה לקבוע בהם את האונקליות, לכן הצמידו עליהם מלמעלה גזרי ארז. ושלשה סדרים—של אונקליות היו תקועים בהרביעיות משלשת צדי העמודים, חוץ מן הצד המערבי, כדי שהמפשיטים לא יהפכו את אחוריהם כנגד ההיכל. תולין—את הקרבן. על שלחנות—לפי שהעמודים היו ננסים וכשתלו את הבהמה על האונקל היתה נגררת לארץ, לכן העמידו שלחנות תחת האונקליות, להניח את שולי הבהמה עליהם בשעת ההפשטה. של שיש—כי השיש מצנן ומקרר את הבשר ואינו נותן לו להסריח.

ו) היו מקדימין-קודם שישחטו אלה את התמיד. הטֶּנִי—טנא, סל זהב בעל פה רחב. הכוז—הכוס. תרקב—כלי המחזיק שלשה קבים (מלשון „תרי וקב"), אבל הטני היה קטן ממנו בחצי קב. קיתון—כד, צפחת. שני מפתחות—לפתוח בהם את שערי ההיכל, כדי שיכנסו אל תוכו המדשנים את המזבח ואת המנורה. לאמת השחי-הפשפש הצפוני של השער היה נסגר בשני מנעולים: האחד היה למטה מבפנים, בתחתיתו של הפשפש, והפותח אותו צריך היה להכנים את כל זרוע ידו לתוך החור שבכותל ולפתחו במפתח מבפנים, והשני נפתח בלי טורח, כדרך שאר הפתחים. כיון—ישר, באופן פשוט.

ז) בא לו—שני הכהנים מוסרים את שני המפתחות ללוי, כדי שיפתח הוא את השער. פשפש—פתח קטן בשער. לשער הגדול—שער ההיכל. בצפון, בדרום—של ההיכל. לתא—לשכה, שהיתה פתוחה אל ההיכל. הנגר—הבריח. הפותחות—המנעולים.

ח) מיריחו היו שומעין קול שער הגדול שנפתח; מיריחו היו שומעין קול הַמַּגְרֵפָה; מיריחו היו שומעין קול העץ שעשה בן קָטִין מוכני לכיור; מיריחו היו שומעין קול גְּבִינַי כָּרוֹז; מיריחו היו שומעין קול החליל; מיריחו היו שומעין קול הַצִּלְצָל; מיריחו היו שומעין קול השיר; מיריחו היו שומעים קול השופר, ויש אומרים: אף קול של כהן גדול, בשעה שהוא מזכיר את השם ביום הכפורים; מיריחו היו מריחים ריח פִּטּוּם הקטרת. אמר רבי אליעזר בן דִּגְלָאִי: עזים היו לבית אבא בהר מִכְוָור, והיו מתעטשות מריח פטום הקטרת.

ט) מי שזכה בדשון מזבח הפנימי, נכנס ונטל הטני, והניחו לפניו, והיה חוֹפֵן ונותן לתוכו, ובאחרונה כִּבֵּד את השאר לתוכו והניחו ויצא. מי שזכה בדשון המנורה, נכנס ומצא שתי נרות מזרחיות דולקים, מדשן את השאר ומניח את אלו דולקים במקומן. מְצָאָן שֶׁכָּבוּ — מדשנן ומדליקן מן הדולקים ואחר כך מדשן את השאר. ואבן היתה לפני המנורה ובה שלש מעלות, שעליה הכהן עומד ומטיב את הנרות, והניח את הכוז על מעלה שניה ויצא.

ח) מיריחו היו שומעין—ומירושלים עד יריחו עשר פרסאות. המגרפה—מין כלי נגון, אשר הקנים שלו היו משמיעים קול גדול ונעים, שנשמע למרחוק, והיה עשוי כדמות מגרפה, שגורפים בה את הדשן מעל המזבח. מוכני לכיור—עיין פרק א. משנה ד. גביני כרוז—כהן ושמו גביני, שהיה מכריז בכל בקר בהר הבית: עמדו כהנים לעבודתכם! הצלצל—מצלתים, כלי נגון כדמות שתי קערות של מתכת, שהיו מכים זו בזו בכל יום בשיר של בית המקדש. קול השיר—של הלוים המשוררים בכל יום בשעת הניסוך. קול השופר—שהיו תוקעים בכל יום עשרים ואחת תקיעות. פטום הקטרת—הכנת הקטרת. מכוור—שם מקום רחוק מירושלים.

ט) נכנס—להיכל. לפניו—על רצפת ההיכל. היה חופן—לוקח בחפניו את הדשן מעל המזבח ונותנו לתוך הטנא. ובאחרונה—כשלא נשאר על המזבח אלא מעט דשן, שלא יכול לחפנו בידו, היה מטאטא אותו אל תוך הטנא במטאטא. והניחו—הניח את הטנא בהיכל ויצא. שתי נרות מזרחיות—כי לדעתו של התנא הזה עמדה המנורה בין מזרח למערב, ואם המדשן מצא שני נרות מזרחיים דולקים, היה משאיר אותם דולקים ומדשן את יתר חמשת הנרות; ואם גם אלה היו דולקים, היה מכבה אותם ומדשנם. מדשן—היה מסיר בצבת של זהב קטנה את הפתילות הישנות מתוך הנרות ושופך את השמן הישן לתוך הכוז ומנקה את הנרות היטב במחתות זהב קטנות, כדי שלא ילכלך את אצבעותיו, ואחר כך הוא נותן שמן חדש ופתילות חדשות בנרות; ולאחר זריקת הדם הוא מיטיב באופן זה גם את שני הנרות המזרחיים. מצאן—את שני הנרות המזרחיים. מדשנם—לא היה מדשנם כדרך שהיה מדשן את שאר הנרות, כי את שני הנרות האלה לא היה מיטיב אלא לאחר הקטרת, אלא שהיה מסיר את הפחם מראשי הפתילות שלהם וחוזר ומדליקם מן הנרות האחרים הדולקים; ואם כבו כל הנרות, אז הוא מדליק את שני הנרות המזרחיים ממזבח העולה. את השאר—לאחר שהדליק את שני הנרות המזרחיים היה מדשן את השאר ומניחם עד הערב, שאז היה מדליק את כל הנרות. ואבן היתה—לפי שהמנורה היתה גבוהה שמונה עשר טפחים. על מעלה שניה—לפי שעל המעלה השלישית היה מקום הנחת המלקחים והמחתות; ולאחר שהיטיב את שני הנרות המזרחיים היה מוציא את הכוז וחברו היה מוציא את הטנא ושניהם שפכו את הדשן במקום שאצל המזבח. ובשעת יציאתם מן ההיכל היו משתחוים בפשוט ידים ורגלים.—

פרק ז.

א) בזמן שהכהן גדול נכנס להשתחות, שלשה אוחזין בו: אחד בימינו ואחד בשמאלו, ואחד באבנים טובות. וכיון ששמע הממונה קול רגליו של כהן גדול שהוא יוצא, הגביה לו את הפרוכת, נכנס והשתחוה ויצא, ונכנסו אחיו הכהנים והשתחוו ויצאו.

ב) באו ועמדו על מעלות האולם. עמדו הראשונים לדרום אחיהם הכהנים, וחמשה כלים בידם: הטני ביד אחד, והכוז ביד אחד, והמחתה ביד אחד, וְהַבָּזָךְ ביד אחד, וכף וְכִסּוּיָהּ ביד אחד. וברכו את העם ברכה אחת, אלא שבמדינה אומרים אותה שלש ברכות ובמקדש ברכה אחת. שבמקדש היו אומרים את השם ככתבו, ובמדינה בכנויו. במדינה הכהנים נושאים את ידיהם כנגד כתפותיהם, ובמקדש על גבי ראשיהן, חוץ מכהן גדול שאין מגביה את ידיו למעלה מן הציץ. רבי יהודה אומר: אף כהן גדול מגביה את ידיו למעלה מן הציץ, שנאמר (ויקרא ט): „וַיִּשָּׂא אַהֲרֹן אֶת יָדָיו אֶל הָעָם וַיְבָרְכֵם".

א) להשתחוות—בהיכל, כי אחר גמר עבודת התמיד נכנסים כל הכהנים אל ההיכל להשתחוות, ואם היה שם הכהן הגדול-הוא נכנס ראשון ואחריו נכנסים שאר הכהנים. באבנים טובות—השלישי הולך מאחריו ואוחז בשתי ידיו בשתי אבני השהם שעל כתפות האפוד; וכל זה עשו לכבודו לסייעו ולתמכו בהליכתו. וכיון ששמע-על ידי צלצול הפעמונים שבשולי המעיל של הכהן הגדול. שהוא יוצא—מחדרו להכנס אל ההיכל. הפרוכת—שלפני פתח ההיכל.

ב) באו ועמדו—לאחר שעבדו הכהנים את כל העבודות והשתחוו ויצאו, באו ועמדו על שתים עשרה המעלות שלפני האולם. הראשונים-חמשת הכהנים הנזכרים בפרק ששי ששמשו בהיכל ועכשיו החזיקו בידיהם את הכלים הריקים, לאות שכבר עשו את עבודתם במלואה. אחיהם הכהנים—העוסקים באברי התמיד. הטני—שדשן בו את המזבח בהיכל. והכוז-שהיטיב לתוכו את הנרות. והמחתה—שהכניס בה את הגחלים. והבזך ביד אחד—אותו הכהן שהריק את הקטרת מן הבזך אל תוך חפני המקטיר. וכף וכסויה ביד אחד—ביד המקטיר. ברכה אחת—שלשת הפסוקים של ברכת הכהנים: „יברכך", „יאר", „ישא", והמשנה קוראה להם ברכה אחת, לפי שהעם לא היה עונה „אמן" בין פסוק לפסוק כדרך שהיו עושים בערי המדינה, אלא ענו „אמן" אחר כל שלשת הפסוקים. ככתבו—בברכת הכהנים היו מבטאים את השם ככתבו ביוד הא ויו הא. בכנויו-בא'ד'נ'י'. כנגד כתפותיהם—שברכת הכהנים טעונה נשיאת כפים, מפני שכתוב „וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם" ועוד כתוב „הוא ובניו כל הימים (דברים יח)-מה הוא בנשיאת כפים אף בניו בנשיאת כפים כל הימים. ובמקדש-שמברכים את העם בשם המפורש ושכינה למעלה מקשרי אצבעותיהם. מן הציץ—מפני שהשם כתוב עליו. אל העם—משמע שלעומת ידיו מלפניהן ולאחריהן לא היה אלא העם ושכתפיו לא חצצו ביניהן ובין העם.

ג) בזמן שכהן גדול רוצה להקטיר, היה עולה בכבש והסגן בימינו. הגיע למחצית הכבש, אחז הסגן בימינו והעלהו. הושיט לו הראשון הראש והרגל, וסמך עליהם וזרקן; הושיט השני לראשון שתי הידים, נותנן לכהן גדול וסמך עליהם וזרקן; נשמט השני והלך לו. וכך היו מושיטין לו שאר כל האיברין, והוא סומך עליהן וזורקן. ובזמן שהוא רוצה, הוא סומך ואחרים זורקין. בא לו להקיף את המזבח. מהיכן הוא מתחיל? מקרן דרומית מזרחית, מזרחית צפונית, צפונית מערבית, מערבית דרומית. נתנו לו יין לְנַסֵּךְ, הסגן עומד על הקרן וְהַסּוּדָרִים בידו, ושני כהנים עומדים על שלחן החלבים, ושתי חצוצרות של כסף בידם. תקעו והריעו ותקעו, באו ועמדו אצל בֶּן אַרְזָא, אחד מימינו, ואחד משמאלו. שחה לְנַסֵּךְ, והניף הסגן בסודרין, וְהִקִּישׁ בן ארזא בצלצל, ודברו הלוים בשיר. הגיעו לפרק — תקעו והשתחוו העם; על כל פרק — תקיעה, ועל כל תקיעה — הִשְׁתַּחֲוָיָה — זה הוא סדר התמיד לעבודת בית אלהינו; יהי רצון שיבנה במהרה בימינו! אמן!

ג) להקטיר — את אברי התמיד ואת מנחת התמיד, כי הכהן הגדול יכול היה להקטיר את הכל בלי גורל. למחצית הכבש — וכבר נתיגע קצת. הראשון — מן הכהנים שזכו להעלות את האברים אל הכבש. וסמך עליהן — הניח את שתי ידיו על הנתחים; ומשום כבודו של כהן גדול עשו כן, כדי לתת חשיבות יתרה להקטרתו, מה שאין כן בשאר הכהנים. וזרקן — על אש המערכה של המזבח. השני — הכהן השני. שתי הידים — שתי הרגלים הקדומות. והלך לו — אבל הראשון נשאר לשמש את הכהן הגדול ולמסור לו את האברים, שהושיטו לו יתר הכהנים איש אחרי אחיו, מפני שאם יבא אחר במקומו יהיה נראה כאלו היה למשא על הראשון לשמש את הכהן הגדול. להקיף את המזבח — כשנמר הכהן הגדול להקריב את האברים אז הוא מקיף את המזבח דרך ימין, מפני „שכל פנות שאתה פונה לא יהו אלא דרך ימין" (יומא מ"ה א.), ובשעת ההקפה הוא מהפך במזלג את האברים על גב המערכה. דרומית מזרחית — של מזבח, והכבש היה בדרום. מערבית דרומית — שאצל קרן מערבית דרומית היו קבועים בגג המזבח שני ספלים, ובכל ספל היה כמין חוטם מנוקב, שאל תוכו היו מנסכים את הנסכים, הספל המערבי היה לנסוך המים בסוכות והספל המזרחי — לנסוך היין בכל יום, ודרך הנקב אשר בספלים היו הנסכים יורדים אל השיתין, הלא הוא חלול עמוק תחת הקרקע שבאותה קרן המזבח. על הקרן — על גג המזבח, בכל אחת מארבע פאותיו, היה בולט מהבנין מרובע של אמה על אמה ברום אמה, שהיה חלול ופתוח למעלה, ונקרא בשם „קרן המזבח". והסודרים בידו — דגל היה בידו להניף בו כשינסך, לאות ללוים, העומדים על הדוכן, שיתנו את קולם בשיר בשעת הנסוך. על שלחן החלבים — שני שלחנות היו במערבו של כבש, אחד של כסף, שעליו היו נותנים את כלי השרת, ואחד של שיש, שעליו היו נותנים את האברים, והוא הנקרא „שלחן החלבים". תקעו והריעו — לאות להמשוררים שיתבוננו אל הנפת הסודרין. באו ועמדו — אותם שני הכהנים שתקעו. בן ארזא — הממונה על המקהלה, שהיה מתחיל את השיר בצלצל. והניף הסגן — ושוב תקעו שני הכהנים בחצוצרות. והקיש — והכה. בשיר — שיר של יום. לפרק — לסוף פרשה שבשיר, כי את כל שיר של יום היו מחלקים לשלשה חלקים (פרקים), ובין פרק לפרק היו מפסיקים. תקעו — שני הכהנים לתת אות להמשוררים. והשתחוו העם — כל העם שבעזרה השתחוו בפשוט ידים ורגלים.

ד) השיר שהיו הלוים אומרים במקדש. ביום הראשון היו אומרים: „לַה׳ הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ, תֵּבֵל וְיוֹשְׁבֵי בָהּ״. בשני היו אומרים: „גָּדוֹל ה׳ וּמְהֻלָּל מְאֹד בְּעִיר אֱלֹהֵינוּ הַר קָדְשׁוֹ״. בשלישי היו אומרים: „אֱלֹהִים נִצָּב בַּעֲדַת אֵל, בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט״. ברביעי היו אומרים: „אֵל נְקָמוֹת ה׳, אֵל נְקָמוֹת הוֹפִיעַ״ וגו׳. בחמישי היו אומרים: „הַרְנִינוּ לֵאלֹהִים עוּזֵנוּ, הָרִיעוּ לֵאלֹהֵי יַעֲקֹב״. בששי היו אומרים: „ה׳ מָלָךְ גֵּאוּת לָבֵשׁ״ וגו׳. בשבת היו אומרים: „מִזְמוֹר שִׁיר לְיוֹם הַשַּׁבָּת״,– מִזְמוֹר שִׁיר לֶעָתִיד לָבֹא, ליום שכולו שבת ומנוחה לחַיֵּי העולמים.

מִדּוֹת.

פרק א.

מִשְׁמֶרֶת הַמִּקְדָּשׁ בַּלַּיְלָה. שַׁעֲרֵי הַר הַבַּיִת.

ב) איש הר הבית היה מְחַזֵּר על כל משמר ומשמר, ואבוקות דולקין לפניו. וכל משמר שאינו עומד אומר לו איש הר הבית: שלום עליך! ניכר שהוא ישן – חובטו במקלו, ורשות היה לו לשרוף את כסותו; והם אומרים: „מה קול בעזרה?״ – „קול בן לוי לוקה ובגדיו נשרפים, שישן לו

ד) במקדש—בכל יום בבקר וגם בערב, בשעת נסוך היין. לה׳ הארץ ומלואה—כל המזמור, לפי שיום זה ראשון למעשה בראשית. גדול ה׳—לפי שביום השני נחלקו המים והיה רקיע בין מים למים. נצב בעדת אל—שביום השלישי נראתה היבשה, שעליה עומדים הדיינים לעשות דין, להבטיח את קיומם של בני האדם החיים על פני האדמה. אל נקמות—שברביעי נבראו השמש, הירח והכוכבים, שעתיד הקדוש ברוך הוא להנקם מן העובדים להם. הרנינו לאלהים—שבחמישי נבראו בעלי החיים, שכל הרואה אותם מרנן ומשבח ליוצר בראשית, שברא אותם בחכמה רבה. ה׳ מלך-שבששי נשלמה הבריאה ובו נברא האדם, המכיר את גאות מלכותו של היוצר. לעתיד לבוא—המזמור הזה הוא רמז לעתיד לבוא. ליום שכולו שבת וגו׳—לדעתו של התנא, האומר את הדברים האלה, יתקיים העולם רק ששת אלפים שנה ואחר כך יחרב, ואלף שנה יהיה יום שכולו שבת (כי יומו של הקדוש ברוך הוא הוא אלף שנה) ואז ינוחו כל חיי העולמים, עד שיחזור הקדוש ברוך הוא ויבנה את העולם מחדש.

ב) איש הר הבית—שר השומרים שבהר הבית, שהיו כמה שרים ממונים על השומרים, ובכל לילה היו מתחלפים. על כל משמר—בכל לילה היו ביד אחד הממונים האלה מפתחות לפתוח את שערי הר הבית והעזרה, כדי לחזר על כל המשמרות של הכהנים והלוים, לראות אם הם נעורים. דולקות לפניו-כשהן נתונות בפנסים קבועים, כדי שהרוח לא יכבן. שאינו עומד—מפניו. שלום עליך-שמא נחלש ואינו יכול לקום, או שמא השתקע במחשבות, לפיכך דורש הממונה בשלומו, כדי שאם יהיה ער יענהו. שהוא ישן—מאחר שלא ענה לו על ברכתו. חובטו—מכהו. ורשות היתה לו—לפי גדל פשעו של הישן. כסותו-שהתכסה בה בשנתו. והם אומרים-כששאר השומרים שומעים את קול צעקתו של המוכה, הם שואלים. בן לוי לוקה—אבל כהן שישן על משמרו קונסים אותו באופן אחר, שכתוב „וקדשתו״—צריך לנהוג בו כבוד.

על משמרו". רבי אליעזר בן יעקב אומר: פעם אחת מצאו את אחי אמא ישן ושרפו את כסותו.

ג) חמשה שערים היו להר הבית: שני שערי חוּלְדָּה מן הדרום — משמשין כניסה ויציאה; קיפונוס מן המערב — (משמש כניסה ויציאה); טָדִי מן הצפון — לא היה משמש כלום; שער המזרחי, עליו שושן הבירה צורה, — שבו כהן גדול השורף את הפרה. (ופרה) וכל מְסַעֲדֶיהָ יוצאים להר המִשְׁחָה.

פרק ב.

מִדּוֹת הַר הַבַּיִת וְתָכְנִיתוֹ. עֶזְרַת הַנָּשִׁים וְעֶזְרַת יִשְׂרָאֵל. הַלְּשָׁכוֹת.

א) הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה, רֻבּוֹ מן הדרום, שני לו מן המזרח, שלישי לו מן הצפון, מיעוטו מן המערב. מקום שהיה רוב מדתו, שם היה רוב תשמישו.

ב) כל הנכנסין להר הבית, נכנסין דרך ימין, ומקיפין ויוצאין דרך שמאל, חוץ ממי שאירעו דבר, שהוא מקיף לשמאל; „מה לך מקיף

ג) להר הבית—לחומה החיצונה, המקפת את בית המקדש. כניסה ויציאה—מרבים להכנס ולצאת דרך השערים האלה. לפי שירושלים היתה בדרומה של העזרה, לכן היה שם רוב הכניסה והיציאה וגם רוב תשמישי העזרה, ולפיכך נעשו בצד זה שני שערים, שנקראו על שם חולדה הנביאה, אשר במקדש הראשון היתה רגילה לנבאות שם לפני רוב העם הנכנסים והיוצאים. קיפונוס—שער שנקרא קיפונוס. טָדִי-שער שנקרא טדי. כלום—שער זה לא היה מיוחד לכניסה ויציאה בקביעות, אלא היו משתמשים בו רק לפרקים לחתנים ואבלים. שושן הבירה צורה-כשעלו בני הגולה מבבל, ציירו על השער הזה את מראה שושן הבירה לכבוד מלכות פרס, שהיו נתיניה, או כדי לעשות פרסום שהבית נבנה ברשיונו ובסיועו של מלך פרס. מסעדיה-העוזרים והסומכים לעשיתה. הר המשחה—הר הזיתים שבמזרח ירושלים, ששם היו שורפים את הפרה האדומה.

א) הר הבית-ההר, שבית המקדש היה בנוי עליו, וההר הזה היה מוקף חומה סביב. חמש מאות אמה-שטח ההר שלפנים מן החומה. רובו-שטחו היותר גדול היה בדרום והמרחק שבין חומתו ובין חומת העזרה היה יותר מרובה בדרום מאשר בכל צד אחר. מן המזרח-שמשם ועד חומת העזרה היה המרחק מרובה מן המרחק שמצד צפון. מן הצפון-מרובה מן המרחק שמצד מערב. רוב תשמישו-רוב שמושו לעבודת המקדש.

ב) דרך ימין-מי שנכנס להר הבית ורצה לפנות לאיזה צד שיהיה, צריך היה לפנות לצד ימינו של השער. דרך שמאל-בשעת יציאתו היה מקיף ויוצא דרך השער, שבשעת כניסתו היה לשמאלו. שאירעו דבר-שקרה לו דבר צרה, כגון אבלות או נידוי. לשמאל-כדי להודיע את צערו כרבים, שיתפללו עליו. מה לך-שואלים אותו, מדוע הוא מקיף דרך שמאל, והוא עונה שהוא אבל, ואז מנחמים אותו: השוכן וגו'.

לשמאל?"—"שאני אבל!"—"השוכן בבית הזה ינחמך!" "שאני מנודה!"—"השוכן בבית הזה יתן בלבם ויקרבוך!" דברי רבי מאיר. אמר לו רבי יוסי: עשיתן כאילו עברו עליו את הדין, אלא: "השוכן בבית הזה יתן בלבך ותשמע לדברי חבריך ויקרבוך!"

ג) לפנים ממנו סורג גבוה י' טפחים. ושלש עשרה פרצות היו שם, שפרצום מלכי יון; חזרו וגדרום וגזרו כנגדם שלש עשרה הִשְׁתַּחֲוָיוֹת. לפנים ממנו הַחֵיל עשר אמות. ושתים עשרה מעלות היו שם, רום המעלה חצי אמה וְשִׁלְחָהּ חצי אמה. כל המעלות שהיו שם—רום מעלה חצי אמה ושלחה חצי אמה, חוץ משל אולם. כל הפתחים והשערים שהיו שם גובהן כ' אמה ורחבן י' אמות, חוץ משל אולם. כל הפתחים שהיו שם, היו להן דלתות, חוץ משל אולם. כל השערים שהיו שם, היו להן שקופות, חוץ משער טדי, שהיו שם שתי אבנים מוּטוֹת זו על גב זו. כל השערים שהיו שם, נשתנו להיות של זהב, חוץ משער ניקנור, מפני שנעשה בהן נס, ויש אומרים: מפני שנחשתן מצהיב.

שאני מנודה-כשהוא אומר שהוא מנודה, אז מברכים אותו: "השוכן" וגו'. עברו עליו את הדין—הרי כשאומרים לו כדברים האלה דומה, כאלו עוותו חבריו את הדין ונדוהו שלא בהלכה. אלא-כך אומרים לו. ותשמע לדברי חבריך-שמזה משמע, שהוא עשה שלא כדין וצריך לחזור בתשובה.

ג) לפנים ממנו—לפנים מחומת הר הבית. סורג—גדר של בדי עץ ארוכים וקצרים שמרכיבים אותם זה על גב זה באלכסון, והוא היה משמש לסימן שאין נכרי וטמא מת רשאים להכנס ממנו והלאה. מלכי יון—מלכי סוריה פרצו בו פרצות, כדי שיכנסו גם הנכרים לפנים ממנו. חזרו וגדרום—כשנצחו החשמונאים את היונים גדרו את הפרצות. שלש עשרה השתחויות-שכל הנכנס להר הבית ומגיע אל המקומות, ששם נעשו הפרצות, היה משתחוה ומודה על אבדן ממשלת יון ובטול גזרותיה. לפנים ממנו—לפנים מן הסורג. החיל—מן הסורג ועד חומת העזרה היה ריוח של עשר אמות והריוח הזה נקרא "חיל". ושתים עשרה מעלות—ארבע אמות של החיל היו שטח ישר ושש אמותיו הנותרות היו מתרוממות ועולות בשפוע, ולפיכך נקבעו בהן שתים עשרה מעלות, ברום של חצי אמה כל מעלה. ושלחה—שטחה, מקום דריסת הרגלים. משל אולם—חוץ מן המעלות שבין האולם והמזבח שלא היו כולן כך. כל הפתחים וגו' חוץ משל אולם—שפתחו היה גבוה ארבעים אמה ורחב עשרים אמה. שקופות—משקוף על שתי המזוזות מלמעלה. שהיו שם—במקום המשקוף. שתי אבנים מוטות—שהמשקוף של אותו השער היה עשוי משתי אבנים, שהיו נטויות זו כנגד זו באלכסון. נשתנו להיות של זהב — כי כשעלו בני הגולה מבבל היו עניים ובנו את השערים כפי שהשיגה ידם, ואחר כך כשנתעשרו צפו את כל הדלתות זהב. נס—שכשהביאום דרך הים באניה היה הים הולך וסוער ואז הטילו את אחד מן השערים אל הים, כדי להקל על הספינה. והצדיק נקנור שהביאם היה מצטער על זה מאד; והנה נעשה להם נס וכשהגיעו אל החוף ראו והנה השער שהטילו אותו אל הים נשאר תלוי מתחת לאניה. שנחשתן—הנחשת שהיו מצופים בה. מצהיב—מבהיק כעין הזהב, ולפיכך לא הוצרכו לצפותם זהב.

ד) כל הכתלים שהיו שם היו גבוהים, חוץ מכותל המזרחי, שהכהן השורף את הפרה עומד בראש הר המשחה ומתכוין ורואה בפתחו של היכל בשעת הזיית הדם.

ה) עֶזְרַת הנשים היתה אורך מאה ושלשים וחמש על רוחב מאה ושלשים וחמש, וארבע לשכות היו בארבע מקצעותיה של ארבעים ארבעים אמה. ולא היו מקוּרות. וכך הם עתידים להיות, שנאמר (יחזקאל מו): „ויוציאני אל החצר החיצונה ויעבירני אל ארבעת מקצועי החצר, והנה חצר במקצוע החצר, חצר במקצוע החצר, בארבעת מקצועות החצר חצרות קטוּרות". ואין קטורות אלא שאינן מקורות. ומה היו משמשות? דרומית מזרחית – היא היתה לשכת הנזירים, ששם הנזירין מבשלין את שלמיהן ומגלחין את שערן ומשלחים תחת הדוד; מזרחית צפונית – היא היתה לשכת העצים, ששם הכהנים בעלי מומין מַתְלִיעִין העצים, וכל עץ שנמצא בו תולעת, פסול מעל גבי המזבח; צפונית מערבית – היא היתה לשכת מצורעים; מערבית דרומית – אמר רבי אליעזר בן יעקב: שכחתי מה היתה משמשת. אבא שאול אומר: שם היו נותנין יין ושמן; היא היתה נקראת „לשכת בית שמנים". וַחֲלָקָה היתה בראשונה, והקיפוה כצוֹצְטְרָה, שהנשים רואות מלמעלן והאנשים מלמטן, כדי שלא יהו מעורבין. וחמש עשרה מעלות עולות מתוכה לעזרת ישראל, כנגד ט"ו מעלות

ד) שהיו שם—בכל בניני הר הבית. גבוהים—הרבה מאד, עד שכל הפתחים שהיו בהם היו גבוהים עשרים אמה חוץ מן המשקוף שעל גביהם. מכותל המזרחי—של חומת הר הבית, שהיה גבוה רק מעט יותר מעשרים אמה. הר המשחה—הר הזיתים אשר על פני ירושלים מקדם, ופני הכהן היו מפנים כלפי מערב והוא היה מתכון ורואה ממעל לראש הכותל דרך השערים שלפנים ממנו את פתחו של ההיכל כשהיה מזה את הדם, שנאמר (במדבר יט) „והזה אל נכח פני אהל מועד", ואם היה הכותל המזרחי גבוה לא היה יכול לראות את פתח ההיכל דרך השערים.

ה) אורך—מן המזרח למערב. מאה ושלשים וחמש--אמות. על רוחב-מן הצפון לדרום. בארבע מקצעותיה-בפנים. ארבעים ארבעים-כל לשכה ארבעים אורך וארבעים רוחב. החצר החיצונה-היא עזרת נשים, שהיא חיצונה לעזרה הפנימית, וביניהן חומה ושער. ואין קטורות אלא שאינן מקורות—כלומר שהן מעלות קיטור עשן כשמבעירים בהן אש, לפי שאין להן תקרה. ומשלחין תחת הדוד-משליכים את השערות אל האש שתחת הדוד, שבו הם מבשלים את שלמיהם. מתליעים-בודקים את העצים, אם נמצאו בהם תולעים. לשכת מצורעים—ששם היו המצורעים טובלים בשמיני לטהרתם, כשבאו להכניס את בהנותיהם אל מתן הדם והשמן (ויקרא יד). וחלקה היתה—כתלי עזרת הנשים היו מתחלה חלקים וישרים, בלי בליטה באמצע. כצוצטרה—גזוזטרא (גאללעריע), מקום עמדה להנשים. מעורבין-בשעת שמחת בית השואבה שעשו בעזרת נשים בחג הסוכות. מתוכה-מעזרת הנשים.

שבתהלים, שעליהן הלוים אומרים בשיר. לא היו טרוטות, אלא מוקפות כחצי גורן עגולה.

ו) ולשכות היו תחת עזרת ישראל ופתוחות לעזרת הנשים, ששם הלוים נותנים כנורות ונבלים ומצלתים וכל כלי שיר. עזרת ישראל היתה אורך מאה אמה ושלשים וחמש על רוחב אחת עשרה. וכן עזרת כהנים היתה אורך מאה ושלשים וחמש על רוחב אחת עשרה. וראשי פִּסְפָּסִין מבדילין בין עזרת ישראל לעזרת הכהנים. רבי אליעזר בן יעקב אומר: מעלה היתה וגבוהה אמה והדוכן נתון עליה, ובה שלש מעלות של חצי חצי אמה—נמצאת עזרת הכהנים גבוהה מעזרת ישראל שתי אמות ומחצה. כל העזרה היתה אורך מאה ושמונים ושבע על רוחב מאה ושלשים וחמש—ושלש עשרה השתחויות היו שם. אבא יוסי בן חנן אומר: כנגד שלשה עשר שערים. שערים דרומיים סמוכים למערב: שער העליון, שער הַדֶּלֶק, שער הבכורות, שער המים. ולמה נקרא שמו שער המים? שבו מכניסין צלוחית של מים של ניסוך בחג. רבי אליעזר בן יעקב אומר: ובו המים מְפַכִּים. ועתידין להיות יוצאין מתחת מפתן הבית. ולעומתן בצפון סמוכים למערב: שער יְכָנְיָה, שער הקרבן, שער הנשים, שער השיר. ולמה נקרא שמו שער יכניה? שבו יצא יכניה בגלותו. שבמזרח שער נִיקָנוֹר, ושני פשפשים היו לו, אחד מימינו ואחד משמאלו. ושנים במערב — לא היה להם שם.

עומדים בשיר — בשמחת בית השואבה עמדו על חמש עשרה המעלות חמש עשרה שורות של לוים ובכל שורה שוררו שיר אחר, שורה אחר שורה, ולכן נקראו המזמורים ההם „שיר המעלות". טרוטות-המעלות לא היו ארוכות ובעלות זויות ככל המעלות. מוקפות- עגולות, כדי שהכל יוכלו לראות את המשוררים.

ו) פספסין—ראשי קורות היו בולטים בכל גובה החומה שבסוף עזרת ישראל וסמוך להתחלת עזרת הכהנים, לסמן לישראל, שאינם רשאים ללכת לעזרת הכהנים. וגבוהה אמה- והמעלה הזאת היתה מפסקת בין עזרת ישראל לעזרת הכהנים. הדוכן—במה של אבן. שלשה עשר שערים - שהוא הולך ומונה אותם. שערים דרומיים-ארבעה שערים דרומיים היו סמוכים ביותר אל המערב, ואלה הם: שער וגו'. שער העליון—לפי שהעזרה היתה עולה בשפוע, לכן השער היותר קרוב למערב נקרא „שער העליון". שער הדלק—שבו היו מכניסים עצים למערכה או אש למזבח. שער הבכורות-שבו מכניסים את הבכורות. המים מפכים- נחל מים קטן עבר דרך השער הזה. מפתן הבית—המים שוטפים מכאן הלאה ושבים ויוצאים מתחת מפתן ההיכל. שער הנשים—שבו היו הנשים יוצאות מן העזרה שלהן. שער השיר—שבו מכניסים את כלי השיר מן המקום שהיו מונחים שם בעזרת נשים. שער ניקנור—כך נקרא על שם מנדבו. ושנים שני שערים.

סֵדֶר טְהָרוֹת.

הסדר הזה כולל את המסכתות האלה:

1) כֵּלִים-על טומאת כלי הבית, הבגדים וכו'.
2) אהָלוֹת—על הטומאה הכרוכה בנבלת מת.
3) נְגָעִים—על נגעי הצרעת באדם, בבגדים ובבתים.
4) פָּרָה—על דיני הפרה האדומה, סימניה ושחיטתה, ועל הכנת אפרה והַזָּיָתוֹ.
5) טְהָרוֹת-על הטומאות הקלות, אשר זמנן עד הערב שמש.
6) מִקְוָאוֹת—על דיני מקואות המים הכשרות לטבילת-טהרה.
7) נִדָּה—על טומאת האשה בשעת נדתה.
8) מַכְשִׁירִין—על הַמַּשְׁקָאוֹת, המכשירים את הדברים (מאכלים, זרעים) לקַבל טומאה.
9) זָבִים—על הנגועים במחלת הזיבה.
10) טְבוּל יוֹם—על הטמא שטבל ביום ונשאר בטומאתו עד הערב שמש.
11) יָדַיִם—על טומאת הידים וטהרתן.
12) עוּקְצִין—על עוקצי הפירות וקליפותיהם, הנטמאים כשהפירות נעשו טמאים.

B. הַתּוֹסֶפְתָּא.

התוספתא (אשר הוראתה „הוספה״) היא אחות-תאומים להמשנה ומשמשת לה תוספת והשלמה. גם היא מסודרת על פי אותם הסדרים והמסכתות, אשר על פיהם נסדרה משנתו של ר׳ יהודה הנשיא, אלא שחסרו בה ארבע המסכתות: אבות, תמיד, מדות וקנים. כל מסכת נחלקת בה לפרקים וכל פרק נחלק לסעיפים מיוחדים. „על פי הרכבתה היא כוללת את שבעת היסודות האלה:

א) שיירים ממשניות עתיקות ומקובצי הלכה שונים;

ב) לקוטים מתוך המשניות של החכמים, שחיו אחר ר׳ יהודה הנשיא, כגון ר׳ חייא, בר קפרא, ר׳ לוי ור׳ אושעיה;

ג) סברות האמוראים, שהתעסקו ביחוד באספת הלכות עתיקות;

ד) הלכות שנעשו בהן שנויים על ידי הבקרת של האמוראים;

ה) הלכות שנשתנו בהסכם עם סברות האמוראים;

ו) הלכות שהן תוצאות המשא והמתן של האמוראים, או שהן סברתו הפרטית של אחד האמוראים;

ז) סברות והנחות, המשמשות פרוש למשנתו של ר׳ חייא.

התוספתא תלויה ועומדת ביחס ישר במשנתו של רבי, לפי שהיא משתדלת להוסיף, לְפַתֵּחַ, להגביל, לתקן ולפרש את ההנחות של המשנה. לפי אָפְיָהּ היא—גמרא בלשון העברית; כשם שהיא אינה מובנת בלי המשנה, כך אי אפשר להבין בלעדיה מקומות הרבה מן המשנה״[1].

אבל עם כל הדמיון והקשר שאנו מוצאים בין המשנה והתוספתא יש ביניהן גם הבדל גדול. „ההלכות שבתוספתא חסרות את אותו השִּׁנּוּן והקצור שבו מצטינות ההלכות שבמשנה, והן באות ברוב דברים ובאריכות יתרה. לפעמים עוד אפשר להכיר מתוך אחת ההלכות האלה את מהלך הוכוחים, שנתוכחו עליה החכמים בטרם יסדוה וקבעוה ואנו רואים אותה כשהיא נמצאת, במובן ידוע, במצב הַהִתְהַוּוּת וההשתלשלות ההגיונית. מלבד זה באים פסקי הדינים שבתוספתא לא בפני עצמם, כמו בהמשנה, אלא על פי רוב הם כרוכים וקשורים אל דבר הכתוב, שממנו הסיקו אותם החכמים. דבר הכתוב משמש פתחון להלכה ומסביב לו סובב והולך המשא והמתן של החכמים, אשר לא במהרה יוציאו ממנו דין או הוראה להתנהג על פיהם למעשה בחיי הדת והמוסר. האחד מוציא את המסקנה הזאת, והשני—את המסקנה האחרת; מה שהאחד דן בחיוב, דן השני בשלילה. כזאת אין אנו מוצאים במשנה אלא לעתים רחוקות. אין המשנה מביאה את דברי המחלקת והוכוחים, אלא את ההחלטות האחרונות, שנמנו וגמרו עליהן החכמים, והכל בקצור ובצמצום. גם בדברי אגדה עשירה התוספתא מן המשנה. אנו מוצאים בה במדה מרובה ספורים ואגדות

---

1) פּירֶיפִּירקוביץ: התלמוד, תולדותיו ותכנו, חלק ראשון, המשנה (דף 20). סט. פטרבורג 1897 (ברוסית).

גדולים וקטנים, פתגמי חכמה ואמרי מוסר. המסכת הגדולה „סוטה" כוללת כמעט רק דברי אגדה.

מכל האמור בזה נראה ברור, כי ערכה של התוספתא בשביל חקר ההלכה גדול מאד. מתוכה אנו מקבלים ידיעה נכונה על דבר השתלשלות ההלכה והתפתחותה ועל ידה מתעשרת ומשתלמת המשנה השלמה הצריכה לגופה. ולא זו בלבד, אלא שגם מפאת חקר הלשון וקדמוניות היהודים משמשת לנו התוספתא אחד המקורות המצוינים של ספרות ישראל. חוקר דברי הימים והגיאוגרף מוצאים כאן ידיעות נאמנות על הענינים השונים ביותר, שלא היו יכולים למצאם בשום ספר אחר.

ימים רבים היתה התוספתא ידועה רק על פי ההוצאות של האלפסי, שהיתה נדפסת שם בצרוף אל כל מסכתא ומסכתא ובצורה משובשת, עד שבא צוּקֶרְמַנְדֶל והוציא אותה בספר מיוחד על יסוד כתבי היד שבאֶרְפוּרְט ושבְוינָא ובתוספת שנויי גרסאות ונוסחאות. אור בהיר על התהוות התוספתא הפיץ חבורו המצוין של אריה שווארץ „הגיון אריה". שווארץ בחן באמת המדה של הבקרת גופי כמה מסכתות של התוספתא, החזיר ליושנו את הסדר הנכון של כל משנה וברר ולבן באופן מספיק את היחס שבין גוף התוספתא ובין המשנה"[1].

---

1) על פי ווינטר–ווינשה.

סֵדֶר זְרָעִים.

בְּרָכוֹת.

פרק ראשון.

הַזְכָּרַת יְצִיאַת מִצְרַיִם בַּלֵּילוֹת.

מזכירין יציאת מצרים בלילות. א ר׳ אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שאשמע שתאמר יציאת מצרים בלילות, עד שֶׁדְּרָשָׁהּ בן זומא, שנאמר[1]: „לְמַעַן תִּזְכּוֹר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ"; „ימי חייך" — הימים, „כל ימי חייך" — הלילות, אלו דברי בן זומא; וחכמים אומרים: „ימי חייך" — העולם הזה, „כל ימי חייך" — להביא לימות המשיח. אמר להם בן זומא לחכמים: וכי מזכירים יציאת מצרים לימות המשיח? הרי הוא אומר[2]: „לָכֵן הִנֵּה יָמִים בָּאִים, נְאֻם ה׳, וְלֹא יֹאמְרוּ עוֹד: חַי ה׳ אֲשֶׁר הֶעֱלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם, כִּי אִם: חַי ה׳ אֲשֶׁר הֶעֱלָה וַאֲשֶׁר הֵבִיא אֶת זֶרַע בֵּית יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ צָפוֹנָה". אמרו לו: לא שֶׁתֵּעָקֵר יציאת מצרים ממקומה, אלא שתאמר יציאת מצרים מוסיף על הַמַּלְכֻיּוֹת, ומלכיות עיקר, יציאת מצרים טְפֵלָה. כיוצא בו: „וְלֹא יִקָּרֵא שִׁמְךָ עוֹד יַעֲקֹב"[3], לא שיעקר שם יעקב ממנו, אלא שיהא שם יעקב מוסיף על ישראל, „ישראל" עיקר, „יעקב" טפל. כיוצא בו: „אַל תִּזְכְּרוּ רִאשֹׁנוֹת וְקַדְמֹנִיּוֹת אַל תִּתְבֹּנָנוּ"[4], „אל תזכרו ראשונות" — אלו עול מלכיות, „וקדמוניות אל תתבוננו" — אלו עול מצרים; „הִנְנִי עֹשֶׂה חֲדָשָׁה, עַתָּה תִצְמָח, הֲלוֹא תֵדָעוּהָ"[5] — אלו מלחמת גוג. משל למה הדבר דומה? לאחד שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב, וניצל ממנו, והיה מספר מעשה הזאב; חזר ופגע בו ארי, וניצל ממנו, והיה מספר מעשה ארי; ופגע בו נחש וניצל הימנו, שכח מעשה שניהם, והיה מספר מעשה נחש. כך ישראל: צרות אחרונות מְשַׁכְּחוֹת את הראשונות.

[1]דברים טז, ג. [2]ירמיה כג, ז. ח. [3]בראשית לה, י. [4]ישעיה מג, יח. [5]שם.

ולא זכיתי שאשמע — לא זכיתי להבין מפני מה נאמרת יציאת מצרים בלילות. מוסיף על המלכויות — הזכרת יציאת מצרים תהיה תוספה לשבח ולקילוס על הגאולה משעבוד המלכויות שבני ישראל מפוזרים שם. לא שיעקר שם יעקב ממנו — שהרי ברדתו למצרים קראו אלהים: „יעקב, יעקב!" (בראשית מו, ב). מעשה נחש—כי הנחש מסוכן גם מן הזאב גם מן הארי, לפי שהוא נגלה פתאום ואין האדם יכול להזהר מכנו.

פרק רביעי.

סִימָן יָפֶה וְסִימָן רַע.

ר׳ יהודה אומר: אם שגורה תפלתו בפיו - סימן יפה הוא לו, ואם לאו -- סימן רע הוא לו. הוא היה אומר: כל שרוח הבריות נוחה הימנו - רוח המקום נוחה הימנו, וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו - אין רוח המקום נוחה הימנו; כל שרוח עצמו נוחה בשלו - סימן יפה לו, אין רוח עצמו נוחה בשלו - סימן רע לו. בן עזאי אומר: כל שלקה בגופו מפני חכמתו - סימן יפה לו; כל שלקה בחכמתו מפני גופו—סימן רע לו; הוא היה אומר: כל שנטרפה דעתו מפני חכמתו — סימן יפה לו; וכל שנטרפה חכמתו מפני דעתו — סימן רע לו.

הַמִּתְפַּלֵּל צָרִיךְ לְכַוֵּן לִבּוֹ כְּנֶגֶד אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.

היה רוכב על החמור, אם יש לו מי שיאחז את חמורו - ירד למטה ויתפלל, ואם לאו - ישב במקומו ויתפלל. רבי אומר: בין כך ובין כך יתפלל במקומו, ובלבד שיהא לבו מכוון. סומא ומי שאינו יכול לכוין את הרוחות, מכוונים לבן לפני המקום ומתפללין, שנאמר: „וְהִתְפַּלְלוּ אֶל ה׳״[1]. היה עומד בחוצה לארץ, יכוין את לבו כנגד ארץ ישראל, שנאמר: „וְהִתְפַּלְלוּ אֶל ה׳ דֶּרֶךְ אַרְצָם״[2]. היה עומד בארץ ישראל, יכוין את לבו כנגד ירושלים, שנאמר: „וְהִתְפַּלְלוּ אֶל

[1]מלכים א. ח, מד. [2]שם מח.

שגורה — שוטפת במרוצה. סימן יפה — שתתקבל ברצון. רוח הבריות נוחה הימנו—שהוא אהוב על הבריות בגלל מעשיו הטובים. רוח המקום—אהוב הוא גם לאלהים. וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו—אף על פי שהוא חכם וחסיד. נוחה בשלו—שהוא שמח בחלקו. סימן יפה לו—כי ברכת אלהים בביתו, שנאמר (דברים טז, טו): „כי יברכך ה׳ אלהיך וכו׳ והיית אך שמח״. אין רוח עצמו נוחה בשלו—שהוא כילי וכל מגמתו לצבור כסף. שלקה בגופו—הסובל יסורי גוף כדי לקנות חכמה. סימן יפה לו—שחכמתו מתקיימת ומתרבה. כל שלקה בחכמתו—המונע את עצמו מן החכמה, מפני שאינו רוצה לסגף את גופו. סימן רע לו—שחכמתו מתמעטת והולכת. שנטרפה דעתו—שנפשו פזורה ואינו שם לבו למעשיו מרוב התמכרותו ללמודו. וכל שנטרפה חכמתו מפני דעתו—שהוא לומד בהיסח הדעת, כי מחשבותיו עסוקות בענינים אחרים.

ישב במקומו ויתפלל—והחמור ילך לדרכו, כי מוטב שיהא יושב ומתפלל בכונה, משיהא עומד ומתפלל בלא כונה מהיותו דואג לחמורו שעזבו לנפשו. יתפלל במקומו—כי כשירד יתעכב בדרך ולא יוכל לכון את לבו היטב בתפלתו. לבו מכֻון—ולא יהא נטרד מתוך היראה שמא יפול מעל החמור. לכוין את הרוחות—ואינו יודע לאיזה צד יפנה, כדי להתפלל כנגד ארץ ישראל. לפני המקום—לפני אלהים. יכון את לבו—יַפנה את לבו ויחשוב שפניו מֻפנים כנגד ארץ ישראל.

ה׳ דֶּרֶךְ הָעִיר אֲשֶׁר בָּחַרְתָּ בָּהּ"[1]. העומדים בירושלים מתפללין כנגד בית המקדש, שנאמר: "וְהִתְפַּלְלוּ אֶל הַבַּיִת הַזֶּה"[2]. העומדים במקדש יכוונו את לבן כנגד בית קדשי הקדשים, שנאמר: "וְהִתְפַּלְלוּ אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה"[3] נמצאו העומדין בצפון – פניהם לדרום, העומדין בדרום – פניהם לצפון, העומדין במזרח – פניהם למערב, העומדין במערב – פניהם למזרח, ונמצאו כל ישראל מתפללין למקום אחד. לא יעמוד לא על גבי מטה ולא על גבי כסא ולא על גבי ספסל ולא על גבי מקום גבוה ויתפלל, שאין גַּבְהוּת לפני המקום, שנאמר: "מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ ה׳"[4]. אם היה זקן או חולה – הרי זה מותר.

פרק חמישי.

כַּוָּנַת הַלֵּב בִּשְׁעַת הַתְּפִלָּה.

אין עומדין להתפלל לא מתוך שיחה, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דבר של חכמה. וכן לא יִפָּטֵר אדם מחברו לא מתוך שיחה, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך דברים בטלים, ולא מתוך קלות ראש, אלא מתוך דבר של חכמה, שכן מצינו בנביאים הראשונים, שסיימו את דבריהם בדברי שבח ותנחומין. המתפלל צריך שיכוין את לבו. אבא שאול אומר סימן לדבר: "תָּכִין לִבָּם תַּקְשִׁיב אָזְנֶךָ"[5]. אמר ר׳ יהודה: כשהיה ר׳ עקיבא מתפלל עם הציבור, היה מקצר מלפני כולן; כשהיה מתפלל בינו לבין עצמו, היה אדם מניחו בצד זה ובא ומצאו בצד אחר, מפני הכריעות וְהִשְׁתַּחֲוָיוֹת שהיה עושה. הכותב את השם, אפילו המלך שואל בשלומו – לא ישיבנו; היה כותב חמשה שמות או ששה, כיון שגמר אחד מהן, משיב שאלת שלום. היה עומד בְּאִיסְטְרַטְיָא וּבִפְלַטְיָא, הרי זה עובר פני חמור ופני חַמָּר ופני קַדָּר אינו מפסיק. אמרו

[1]שם מד. [2]דברי הימים ב. ו, לב. [3]מלכים א. ח, לה. [4]תהלים קל, א. [5]תהלים י, יז.

זקן או חולה—המתפללים לפני התיבה ואינם יכולים להרים את קולם בתפלתם, כדי שישמע הצבור.

מתוך שיחה—בטלה, כגון ליצנות. **דברים בטלים**—דברים של מה בכך. **של חכמה**—דבר תורה. **שבח ותנחומין**—ואין נחמה גדולה מתורה וחכמה. **שיכוין את לבו**—לשמים. **תכין לבם תקשיב אזנך**—עשה שיכונו את לבם לך ואז בודאי תשמע את תפלתם. **מלפני כולן**—מפני טורח הצבור. **לא ישיבנו**—כי כתיבת השם דומה לתפלה וכמו שאסור להפסיק בתפלה אפילו כשהמלך שואל בשלומו, כך אסור להפסיק גם בכתיבת השם. **חמשה שמות**—רצופים. **משיב**—כי שאלת שלום בין כתיבת שם לשם אינה הפסקה. **באיסטרטיא**—מסלה רצופה באבנים. **ובפלטיא**—במגרש שבשוק. **עובר פני חמור**—עוקר את

עליו על רבי חנינא בן דוסא, שהיה עומד ומתפלל, נשכו עָרוֹד ולא הפסיק. הלכו תלמידיו ומצאוהו מת על פי חורו. אמרו: אוי לו לאדם, שנשכו עָרוֹד, אוי לו לערוד שנשכו לבן דוסא.

פרק תשיעי.

בְּרָכוֹת עַל עִנְיָנִים שׁוֹנִים.

הרואה עבודה זרה אומר: „ברוך ארך אפים". מקום שנעקרה ממנו עבודה זרה - אומר: „ברוך שעקר עבודה זרה מארצנו, יהי רצון מלפני ה', שֶׁתֵּעָקֵר עבודה זרה מארצנו ומכל מקומות ישראל ותשיב לב עובדיהם לְעָבְדֶךָ!" ובחוצה לארץ אין צריך לומר כן, מפני שרובה נכרים. רבי שמעון אומר: אף בחוצה לארץ צריך לומר כן, מפני שעתידין להתגייר, שנאמר: „אז אהפוך וגו'"[1]. הרואה אוכלוסין אומר: „ברוך חכם הרזים, שאין פרצופותיהן דומין זה לזה ואין דעתם דומה זו לזו!" בן זומא ראה אוכלוסין בהר הבית, אמר: „ברוך חכם הרזים וברוך שברא כל אלו לשמשני!" כמה יגע אדם הראשון ולא טעם לוּגְמָא אחת, עד שחרש וזרע וקצר ועָמַר וְדָשׁ וְזָרָה וּבֵירַר וטחן והרקיד ולש ואפה ואחר כך אכל, ואני עומד שחרית ומוצא כל אלו לפני. כמה יגע אדם הראשון ולא לבש חלוק אחד, עד שגזז ולִבֵּן וְנִפֵּץ וְצָבַע וטוָה וארג ואחר כך לבש, ואני עומד שחרית ומוצא כל אלו לפני; כמה אומניות שוקדות ומשכימות ואני עומד שחרית ומוצא כל אלו לפני. וכן היה בן זומא אומר: אורח טוב מה הוא אומר? זָכוּר בעל הבית לטוב, כמה מיני יינות הביא לפנינו, כמה מיני גְלוּסְקָאוֹת הביא לפנינו, כמה מיני חתיכות הביא לפנינו! כל מה שעשה, לא עשה אלא בשבילי. אורח רע מהו אומר: וכי מה אכלתי לו? פת אחת אכלתי לו, חתיכה אחת אכלתי לו, כוס אחד שתיתי לו. כל מה שעשה, לא עשה אלא בשביל אשתו ובניו. על אורח טוב מהו אומר: „זְכוֹר כִּי תַשְׂגִּיא

[1] צפניה ג, ט.

רגליו ומתפלל כשהוא מהלך עד שהוא עובר על פני החמור. חַמָּר—מנהיג חמורים. קַדָּר—עושה קדרות. ערוד — מין נחש.

ארך אפים—הסובל את עובדיה ואינו מכחידם. שעתידין להתגייר—וצריך להתפלל, שהקדוש ברוך הוא יחיש את ביאתו של זמן זה. אוכלוסין—המון עם רב. חכם הרזים—היודע מה שבלבם של כל אלה. פרצופותיהן—צורותיהם. לשמשני—שהם עושים בשבילי כל מה שעשה אדם הראשון לעצמו. לוגמא—פת, פרוסה. והרקיד—הניף את הקמח בנפה. חלוק—כתנת, בגד תחתון. וליבן—כבס. וניפץ—חבט אותו במקל. שוקדות ומשכימות—בשבילי. גלוסקאות—לחמניות של סלת. אכלתי לו—משלו. תשגיא פעלו—תרומם מעשהו.

פָּעֲלוֹ אֲשֶׁר שׁוֹרְרוּ אֲנָשִׁים"[1]. הרואה את הכושי ואת הַגִּיחוֹר, את הַלַּבְקָן ואת הַקִּפֵּחַ ואת הַנַּנָּס ואת הַדְּרָנִיקוֹס, אומר: „ברוך משנה הבריות!" את הַחִגֵּר ואת הַקִּטֵּעַ ואת הסומא ומוכי שחין ואת פְּתוּיֵי ראש ואת הַבַּהֲקָנִין, אומר: „ברוך דיין האמת!" ראה בני אדם נאין ואילנות נאין, אומר: „ברוך שככה לו בעולמו בריות נאות!" הרואה את הקשת בענן, אומר: „ברוך נאמן בבריתו (זוכר הברית)!" היה הולך בבית הקברות, אומר: ברוך יודע מספר כלכם, הוא עתיד לדון אתכם, הוא עתיד להקימכם, ברוך מחיה מתים במאמרו!" היה רבי מאיר אומר: הרי הוא אומר[2]: „וְאָהַבְתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ" וגו' - בשני יצריך, ביצר טוב וביצר הרע, „בְּכָל נַפְשְׁךָ" — אפילו נוטל את נפשך; וכן הוא אומר[3]: „כִּי עָלֶיךָ הֹרַגְנוּ כָל הַיּוֹם". דבר אחר: „בְּכָל נַפְשְׁךָ" - בכל נפש ונפש שברא בך, שנאמר: „תְּחִי נַפְשִׁי וּתְהַלְלֶךָ"[4], ואומר: „כָּל עַצְמוֹתַי תֹּאמַרְנָה: ה' מִי כָמוֹךָ!"[5] בן עזאי אומר: תן נפשך על מצותיו.

פֵּאָה.

פרק ראשון.

שְׂכַר הַמַּעֲשֶׂה הַטּוֹב וְהַמַּחֲשָׁבָה הַטּוֹבָה. מִפְּנֵי מַה נּוֹתְנִים פֵּאָה בְּסוֹף הַשָּׂדֶה.

על אלו הדברים נפרעין מן האדם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא: על עבודה זרה ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים ועל לְשׁוֹן הָרָע כנגד כולם. זכות יש לה קרן ויש לה פירות, שנאמר:

[1]איוב לו, כד. [2]דברים ו, ה. [3]תהלים מד, כג. [4]שם קיט, קעה. [5]שם לה, י.

אשר שוררו אנשים—אשר אנשים יהללו אותו בשירים. הכושי—השחור ביותר. הגיחור—אדום ביותר. לבקן — לבן ביותר. קיפח — דק וארוך ביותר. ננס — שפל קומה. הדרניקום—בעל קומה משונה. הקיטע—קצוץ יד או רגל. פתויי ראש—רחבי ראש. בהקנים—בעלי בהרות לבנות בפניהם, נגועי בוהק. דיין האמת—לפי שהמומים האלה נעשו בהם לאחר שנולדו וצריך לברך על הרע כשם שמברכים על הטוב. תחי נפשי ותהללך—כל זמן שנפשי נשארה בחיים—תהללך. תן נפשך על מצותיו—קיים את מצותיו בכל נפשך ובכל מחשבותיך.

נפרעין מן האדם—נענש האדם כבר בעולם הזה. והקרן—אבל את עיקר העונש יקבל בעולם הבא. עבודה זרה—שנאמר על החוטא במזיד: „הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה" (במדבר טו, לא), „הכרת"—בעולם הזה, „תכרת"—בעולם הבא; וכתוב בעבודה זרה: „אנא חטא העם הזה חטאה גדולה" (שמות לג, לא). גילוי עריות—שנאמר: „ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים" (בראשית לט, ט). שפיכות דמים—שנאמר: „גדול עוני מנשוא" (שם ד, יג). לשון הרע כנגד כולם—שעל עון לשון הרע נאמר „גדולות": „לשון מדברת גדולות" (תהלים יב, ד). זכות—אם יש לו לאדם זכות על אשר עשה אחת ממצות התורה, יש לה קרן ויש לה פירות—יש לה שכר גם בעד מעשה המצוה עצמה גם בעד תוצאותיה

„אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו"[1]. עבירה יש לה קרן ואין לה פירות, שנאמר: „אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו"[2]. ומה אני מקיים „ויאכלו מפרי דרכם וממועצותיהם ישבעו"[3]? אלא עבירה שעושה פירות, – יש לה פירות, ושאינה עושה פירות, – אין לה פירות. מחשבה טובה המקום מצרפה למעשה, מחשבה רעה אין המקום מצרפה למעשה, שנאמר: „און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה'"[4]. ומה אני מקיים: „הנה אנכי מביא רעה אל העם הזה פרי מחשבותם"[5]? אלא מחשבה טובה שעושה פירות, – המקום מצרפה למעשה, ושאינה עושה פירות, – אין המקום מצרפה למעשה.

אמר ר' שמעון: מפני ארבעה דברים אמרה תורה לא יתן אדם פאה אלא בסוף שדהו: מפני גזל עניים, ומפני בטול עניים, ומפני מַרְאִית העין, ומפני הרמאים. מפני גזל העניים כיצד? שלא יראה שעה שאין שם אדם ויאמר לעני קרובו: בא וטול לך פאה. מפני בטול עניים כיצד? שלא יהו עניים יושבין ומשמרים כל היום ואומרים: עכשיו נותן פאה, עכשיו נותן פאה! אלא מתוך שנותנה בסוף, הולך ועושה מלאכתו, בא ונוטלה באחרונה. מפני מראית עין כיצד? שלא יהו עוברין ושבין אומרים: ראו פלוני שקצר שדה ולא נתן ממנה פאה, שהרי אמרה תורה: „לא תכלה פאת שדך!" מפני הרמאין כיצד? שלא יהו אומרין: כבר נתננו; דבר אחר: שלא יניח מן היפה ויתן הרע.

פרק שמיני.

שִׁעוּר הַצְּדָקָה לָעֲנִיִּים.

אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום מככר בפונדיון, מארבע סאין בסלע. לן, – נותנין לו פרנסת לינה: שמן וקיטניות. שַׁבָּת – נותנין לו מזון שלש סעודות, שמן וקיטניות, דג וירק. במה דברים אמורים:

[1] ישעיה ג' י. [2] שם יא. [3] משלי א, לא. [4] תהלים סו, יח. [5] ירמיה ו, יט.

הטובות. ואין לה פירות—שאין עונשים את הרשע אלא בעד רשעו ולא בעד התוצאות הרעות של רשעו. גמול ידיו — ולא יותר ממה שעשו ידיו. שעושה פירות—שהחוטא מחטיא את הרבים. אין לה פירות—מדה כנגד מדה. מצרפה למעשה—לשלם שכר עליה בלבד אף על פי שלא באה לידי מעשה, שנאמר: „אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו" (מלאכי ג, טז). אין המקום מצרפה למעשה—אם לא באה לידי מעשה. שעושה פירות—שמביאה לידי מעשה רע. שאינה עושה פירות—שאינה יוצאת אל הפועל. הולך—העני לעשות את מלאכתו.

מככר בפונדיון—מככר לחם שמחירו פונדיון (שם מטבע והוא חצי זוז). בסלע—כשהתבואה נמכרת ארבע סאין בסלע. וככר לחם כזה יש בו שעור שתי סעודות ליום אחד. פרנסת לינה—צרכי הלינה: מטה, ברים וכו', שמן וקטניות—ולכלכלתו נותנים לו גם שמן וקטניות, כדי ללפות את הפת. דג וירק—

בזמן שאין מכירים אותו, אבל בזמן שמכירין אותו—אף מכסין אותו. היה מסבב על הפתחים, אין נזקקין לו לכל דבר. תמחוי—כל היום, קופה—מערב שבת לערב שבת. תמחוי—לכל אדם, קופה—לאנשי אותה העיר. אם שהה שם שלשים יום, הרי הוא כאנשי העיר לקופה, ולכסות—ששה חדשים, לפִסי העיר—שנים עשר חדש. עני שנתן פרוטה לקופה ופרוסה לתמחוי — מקבלין אותן ממנו. אם לא נתן, אין מחייבין אותו ליתן. נתנו לו חדשים והחזיר להן שְׁחָקִין, מקבלין אותן ממנו. אם לא נתן, אין מחייבין אותו ליתן. היה משתמש בכלי מילת—נותנין לו כלי מילת, מטה—נותנין לו מטה, פת—נותנין לו פת, עיסה—נותנין לו עיסה, להאכילו בתוך פיו—מאכילין לו בתוך פיו, שנאמר: „די מחסורו אשר יחסר לו"[1] — אפילו עבד, אפילו סוס; „לו"—זו אשה, שנאמר: „אעשה לו עזר כנגדו"[2]. מעשה בהלל הזקן שנתן לעני בן טובים סום, שהיה מִתְעַמֵּל בו, ועבד שהיה משמשו. שוב מעשה באנשי הגליל שהיו מעלין לזקן אחד ליטרא בשר צפורי בכל יום. היה משתמש בכלי זהב—מוכרן ומשתמש בכלי כסף, בכלי כסף—מוכרן ומשתמש בכלי נחשת, בכלי נחשת—מוכרן ומשתמש בכלי זכוכית. אמרו: משפחת בית גַבַּלְטָא היתה בירושלים והיתה מתיחסת על בני ארנון היבוסי, העלו להם חכמים שלש מאות שקלי זהב, ולא רצו להוציאן חוץ מירושלים. האומר: איני מתפרנס משל אחרים, שוקדין עליו ומפרנסים אותו, ונותנין לו לשם מלוה, וחוזרין ונותנין לו לשם מתנה, דברי ר׳ מאיר, וחכמים אומרים: נותנין לו לשם מתנה וחוזרין ונותנין לו לשם הלואה. ר׳ שמעון אומר: אומרין לו: הבא משכון כדי

[1] דברים טו, ח. [2] בראשית ב, יח.

לעונג שבת. תמחוי — כלי גדול שהיו אוספים בו תבשיל צדקה לעניים בכל יום. כל היום—היו מפרנסים את העניים מן התמחוי. קופה—קופת הצדקה, שהיתה נגבית פעם אחת בשבוע מערב שבת לערב שבת. כאנשי העיר לקופה—לגבות ממנו כסף לקופת הצדקה. לכסות—לצרכי מלבוש לעניים. לפסי העִיר—לשלם את המסים המוטלים על יושבי העיר. עני—המתפרנס מן הצדקה. פרוסה—פת לחם. מקבלין אותו הימנו—אף על פי שנותן ממה שהוא מקבל, משום שאפילו עני שבעניים לא ימנע את עצמו מן הצדקה. אין מחייבין אותו—שמכיון שהוא מתפרנס מן הצדקה אין עליו חוב לתת צדקה. חדשים—בגדים חדשים. שחקים—בגדיו הבלויים והשחוקים. כלי מילת—בגדים של צמר נקי. פת—שהיה רגיל לקבל פת אפויה. עיסה—בצק, שהיה רגיל לאפות את הפת בביתו. להאכילו לתוך פיו—אם הוא חולה, או רק מפונק ורגיל בכך. „לו" זו אשה—כשעני בא לישא אשה צריך לתת לו לצרכי החתונה. בן טובים—בן משפחה כבודה. מתעמל בו — שהיה רוכב עליו עד שהתעמל. בשר ציפורי—בשר צפרים. ולא רצו להוציאן—החכמים לא רצו שהמשפחה הזאת תצא מירושלים ולפיכך העלו לה שלש מאות שקלי זהב, כדי שתוכל להתפרנס ברוחה בירושלים. שוקדין עליו—משגיחים עליו בשקידה. נותנים לו לשם מתנה—מציעים לפניו לקבל כסף לשם מתנה, ואם אינו

לָגוּם את דעתו; האומר: איני מתפרנס משל עצמי, שוקדין עליו ומפרנסים אותו, ונותנין לו לשם מתנה וחוזרין וגובין הימנו לשם מלוה. הַמְסַמֵּא את עינו והַמְצַבֶּה את כריסו והַמְעַבֶּה את שוקיו, אין נפטר מן העולם עד שיהא לו כן. גבאי צדקה אין רשאין לפרוש זה מזה; אפילו נתן לו חברו מעות, שהוא חייב לו, אפילו מצא מעות בדרך אינו רשאי ליטלן, שנאמר: „וִהְיִיתֶם נְקִיִּם מֵה׳ וּמִיִּשְׂרָאֵל”[1], אבל פורשים זה מזה לתוך חצר או לתוך חנות וגובין.

מַעֲשֶׂה בְּמוֹנְבָּז הַמֶּלֶךְ. מַה בֵּין צְדָקָה לִגְמִילוּת חֲסָדִים.

מעשה בְּמוֹנְבָּז המלך שעמד ובזבז את כל אוצרותיו בשני בצורת. שלחו לו אחיו ואמרו לו: אבותיך גנזו אוצרות והוסיפו על של אבותם, ואתה עמדת ובזבזת את כל אוצרותיך שלך ושל אבותיך! אמר להם: אבותי גנזו אוצרות למטה, ואני גנזתי למעלה, שנאמר: „אֱמֶת מֵאֶרֶץ תִּצְמָח וְצֶדֶק מִשָּׁמַיִם נִשְׁקָף”[2]; אבותי גנזו אוצרות במקום שהיד שולטת בו, ואני גנזתי אוצרות במקום שאין היד שולטת בו, שנאמר: „צֶדֶק וּמִשְׁפָּט מְכוֹן כִּסְאֶךָ”[3]; אבותי גנזו אוצרות שאין עושין פירות, אני גנזתי אוצרות שעושין פירות, שנאמר: „אִמְרוּ צַדִּיק כִּי טוֹב כִּי פְרִי מַעַלְלֵיהֶם יֹאכֵלוּ”[4]; אבותי גנזו אוצרות של ממון, ואני גנזתי אוצרות של נפשות, שנאמר: „פְּרִי צַדִּיק עֵץ חַיִּים וְלֹקֵחַ נְפָשׁוֹת חָכָם”[5]; אבותי גנזו אוצרות בעולם הזה, ואני גנזתי לעולם הבא, שנאמר: „וְהָלַךְ לְפָנֶיךָ צִדְקֶךָ”[6].

צדקה וגמילות חסדים שקולין כנגד כל מצות שבתורה, אלא שהצדקה בחיים, גמילות חסדים בחיים ובמתים; צדקה בעניים, גמילות חסדים בעניים ובעשירים; צדקה בממונו, גמילות חסדים בממונו ובגופו. אמר ר׳ יהושע בן קרחה: מניין שכל המעלים את עיניו מן הצדקה כאילו עובד עבודה זרה? שנאמר: „הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לְבָבְךָ בְלִיַּעַל לֵאמֹר”[7] ולהלן הוא אומר: „יָצְאוּ אֲנָשִׁים בְּנֵי בְלִיַּעַל מִקִּרְבֶּךָ”[8]

[1]במדבר ב, כב. [2]תהלים פה, יב. [3]שם פט, טו. [4]ישעיה ג, י. [5]משלי יא, ל. [6]ישעיה נח, ח. [7]דברים טו, ט. [8]שם יג, יד.

רוצה—נותנים לו לשם הלואה. לגום את דעתו—כדי לפיים את דעתו, שידמה שנותנים לו לשם הלואה. משל עצמי—אפילו כשיש לו. המעבה את שוקיו—כדי שתראינה נפוחות וצבות. אינו נפטר—אף על גב שלא הזקין עדיין. לפרוש זה מזה—לפי שקופת הצדקה נגבית בשנים. אינו רשאי ליטלן—כדי שלא יחשדו בו שנתן לתוך כיסו את מעות הצדקה. וגובין—ובלבד שיֵּרָאו שניהם כאחד. מונבז—מלך ארץ הדייב אשר בסוריה. שנתגייר הוא ואמו הילני ואחיו איזאטים (סוטוס). מכון כסאך—אוצרות הצדקה נתונים במכון כסא הכבוד ושם אין יד אדם יכולה לנגעת בהם. צדקה בממונו—שנותן או מלוה לעני מעות או כלים. ובגופו—כגון בקור חולים והלוית המת וניחום אבלים וכדומה לזה. שנאמר השמר לך וגו׳—באדם המונע את

מה בליעל האמור להלן עבודה זרה אף בליעל האמור כאן עבודה זרה. אמר ר' אלעזר ברבי יוסי: מנין שהצדקה וגמילות חסדים שלום גדול ופְּרַקְלִיט גדול בין ישראל לאביהם שבשמים? שנאמר: „כֹּה אָמַר ה': אַל תָּבוֹא בֵּית מַרְזֵחַ"[1], „חֶסֶד" – זו גמילות חסדים, „וְרַחֲמִים" – זו צדקה, מלמד: שהצדקה וגמילות חסדים שלום ופרקליט גדול בין ישראל לאביהם שבשמים.

סֵדֶר מוֹעֵד.

שַׁבָּת.

פרק שביעי.

הַדְּבָרִים הָאֲסוּרִים מִשּׁוּם דַּרְכֵי הָאֱמֹרִי.

אלו דברים מדרכי האמורי: הַמְסַפֵּר קוֹמִי, והעושה בלוֹרִית, וְהַמְגַבֵּחַ לְגוּדְגְּדִין, והמגררת בנה בין המתים והקושר מְטוּטֶלֶת על ירכו, וחוט אדום על אצבעו, והמונה ומשליך צרורות לים או לנהר – הרי זה מדרכי האמורי. הַמְסַפֵּק וְהַמְטַפֵּחַ והמרקד לשלהבת – הרי זה מדרכי האמורי. נפלה פת ממנו, אמר: החזירוה לי שלא תאבד ברכתי; הניחו נר על הארץ, כדי שיצטערו המתים; אל תניחו נר על הארץ, כדי שלא יצטערו המתים; נפלו ממנו ניצוצות ואמר: אורחין לנו היום – הרי זה מדרכי האמורי; היה מתחיל במלאכה ואמר: יבא פלוני שידיו קלות ויתחיל בה; יבא זה שרגליו קלות ויעבור לפנינו-

[1] ירמיה טז, ה.

עצמו מן הצדקה לעני מפני שקרבה שנת השמטה נאמר וכו'. ופרקליט—מליץ יושר. אל תבוא בית מרזח—ואל תלך לספד ואל תנד להם, כי אספתי את שלומי מאת העם הזה, נאום ה', את החסד ואת הרחמים—כלומר: איני עושה עמהם חסד ורחמים, לפי שגם הם אינם עושים חסד ורחמים, אבל אלו היו עושים—היה זה שלום. ופרקליט גדול—לפי שכתוב „את שלומי" ולא את „השלום"—כלומר אני אאסוף את „איש שלומי", הלא הוא מליץ היושר.

מדרכי האמורי—אמונות טפלות שהחזיקו בהן האמורים. המספר קומי—הגוזז את שערו לפני המצח מאזן אל אזן. בלורית — העושה את מקלעות שערו עֲגוּלִים. והמגבח—העושה בראשו גבחת. לגורגדין—להפיק רצון מאליל המזל. והמגררת—אשה שמושכת ומעבירה את בנה בין המתים. מטוטלת—חתיכת אריג, מטלית. צרורות—קיסמי עצים או אבני גיר. המספק—הסופק את כפיו. והמטפח—המכה בידיו על צדיו. לשלהבת—משום סגולה לתבשיל, שיתבשל מהרה, או משום אמונה טפלה אחרת. ניצוצות—אם נפלו מידו

הרי זה מדרכי האמורי. האומר בחבית או בעסה: יבא פלוני שידיו מבורכות ויתחיל בה — הרי זה מדרכי האמורי. הפוקק את החלון בסירא והקושר ברזל בכרעי המטה של חיה, העורך לפניה שלחן — הרי זה מדרכי האמורי. אבל פוקקין את החלון בְּגְלוּפְקְרִין או בעמיר ונותנין לפניה ספל של מים וקושרין לה תרנגולת שתהא לה לְצַוְּת. ולא מדרכי האמורי. האומר: שחטו תרנגול זה שקרא עַרְבִית; שחטו תרנגולת זו, שהיא קוראה כזכר; האכילוה כַּרְבָּלְתָּהּ, שהיא קוראה כזכר, הרי זה מדרכי האמורי. קרא עורב ואמר לו: צְרַח! קרא עורב ואמר לו: חזור לאחוריך! — הרי זה מדרכי האמורי. האומר: אכול תְּמָרָה וַחֲזֶרֶת זו שתהא זוכרני בה; אל תאכלנה מפני בָּרָקוֹת: נשוק בארונו של מת, כדי שתראנו בלילה; אל תישק בארונו של מת, כדי שלא תראנו בלילה; הפוך את חֲלוּקְךָ, שתהא חולם חלומות טובים; אל תהפוך את חלוקך, שלא תהא חולם חלומות; שב על הַמַּכְבֵּד, שתהא חולם חלומות; אל תשב על המכבד, שלא תהא חולם חלומות — הרי זה מדרכי האמורי. האומר: אל תשב על המחרשה, כדי שלא תכביד עלינו מלאכה זו; אל תשב על המחרשה, שלא תשבר — הרי זה משום דרכי האמורי. ואם בשביל שלא תשבר ודאי — הרי זה מותר. האומר: אל תפשל ידך לאחוריך שלא תאסר עלינו מלאכה — הרי זה מדרכי האמורי.

פְּסָחִים.

פרק רביעי.

דִּבְרֵי הִלֵּל עַל מַעֲשֵׂה הַפֶּסַח בְּשַׁבָּת.

פעם אחת חל ארבעה עשר להיות בשבת; שאלו את הלל הזקן:

זיקי אש. בחבית — כשהוא מטפל בחבית (יין) או בעיסה. ויתחיל בה — את המלאכה. הפוקק — הסותם. בסירא — בקוץ, משום סגולה להצלחה. של חיה — של אשה יולדת. בגלופקרין — בשמיכה של צמר. עמיר — אלומת שבלים (או מלשון עַמְרָא — צמר?). ספל של מים — לרחץ מיד כשתקום, שלא תגע בידים טמאות אל פיה, ואין בזה משום דרכי אמורי. לְצַוְּת — שתהי עמה יחד ולא תירא לישון יחידה. שקרא ערבית — שקרא כעורב. כזכר — כתרנגול. צרח — קְרָא, שזהו לחש לעורב שקרא, שלפי האמונה הטפלה קריאתו מנבאה רעה. חזור לאחוריך — החזיר לי זנבך לטובה לי. שתהא זוכרני בה — שמתוך אכילתך תזכרני. בַּרְקִית — עורון, תבלול בעין, שטאַר бѣльмо. חלוקך — כתנתך. מַכְבֵּד — ענף תמר, מטאטא. שלא תשבר — ובאמת לא תשבר כשישב עליה, אלא רק משום אמונה טפלה הוא חושש לכך. ודאי — אם הוא אומר כך, מפני שבאמת הוא חושש שמא תשבר. אל תפשל — אל תְּשַׁלֵּב, אל תתן. חל ארבעה עשר להיות בשבת — ארבעה עשר בניסן חל בשבת ושכחו אם מעשה

פסח מהו שידחה את השבת? אמר להם: וכי פסח אחד יש לנו בשנה שדוחה את השבת? הרבה משלש מאות פסחים בשנה יש לנו שדוחין את השבת. חָבְרוּ עליו כל העזרה. אמר להם: פסח-קרבן צבור ותמיד-קרבן צבור; מה תמיד קרבן צבור דוחה את השבת, אף פסח קרבן צבור דוחה את השבת. דבר אחר: נאמר בתמיד[1] „בְּמוֹעֲדוֹ" ונאמר בפסח[2] „בְּמוֹעֲדוֹ"-מה תמיד שנאמר בו „במועדו" דוחה את השבת, אף פסח שנאמר בו „במועדו" דוחה את השבת. ועוד קל וחומר: ומה תמיד שאין חייבין עליו כרת-דוחה את השבת, פסח שחייבין עליו כרת-אינו דין שידחה את השבת! ועוד מקובלני מרבותי, שהפסח דוחה את השבת; ולא פסח ראשון בלבד, אלא אף פסח שני, ולא פסח צבור, אלא פסח יחיד. אמרו לו: אם כן מה יהא על העם, שלא הביאו סכיניהם ופסחיהם למקדש? אמר להן: הניחו להם, רוח הקדש עליהן; אם אינן נביאים-בני נביאים הם. למחר מה עשו? מי שפסחו טלה-טְמָנוֹ בצמרו, גדי-קְשָׁרוֹ בין קרניו. הביאו סכינים ופסחים למקדש ושחטו את פסחיהם. בו ביום מנו את הלל נשיא והיה מורה להם הלכות פסח.

פעם אחת בקש אגריפס המלך לידע כמה מנינים של אוכלוסין, אמר להם לכהנים: הפרישו לי כוּלְיָא אחת מכל פסח ופסח; הפרישו לו שש מאות אלף זוגות של כליות, כפלים כיוצאי מצרים. ואין לך כל פסח ופסח שלא היו עליו יותר מעשרה

[1]במדבר כח, ב. [2]שם ט, ב.

קרבן הפסח דוחה את השבת. הרבה משלש מאות פסחים בשנה—היינו: מאת התמידים שבחמשים שבתות השנה (שני תמידים בכל יום), מאת המוספים שמקריבין בחמשים השבתות (שני כבשים לשבת) ויתר המוספים שמקריבים בימים טובים ובראשי חדשים החלים בשבת. חברו עליו—נקהלו עליו כל אנשי העזרה שנרעשו למשמע הדברים האלה. תמיד קרבן צבור ודוחה את השבת—שנאמר: „עולת שבת בשבתו על עולת התמיד"—משמע שעולת התמיד קרבה בשבת. דבר אחר—ואם תשיבו על זה שפסח אינו דומה לתמיד, לפי שהתמיד יש לו שעור וקצבה כמה להקריב, מה שאין כן קרבן פסח שמקריב כל איש יהודי, שאין לו שעור וקצבה, הרי אני למד גזרה שוה, שנאמר בתמיד „במועדו" ונאמר בפסח „במועדו". ועוד קל וחומר—ואם תאמרו שאין אדם דן גזרה שוה מעצמו, הרי יש לי עוד לדון קל וחומר. שאין חייבים עליו כרת—אם לא הקריבו אותו. ועוד מקובלני—ואם תאמרו שהתמיד חמור מן הפסח, לפי שמקריבים אותו עולה וכליל על המזבח, תחת אשר הפסח הוא קדשים קלים ובשרו נאכל, ועוד שהתמיד הוא תדיר, תחת אשר הפסח אינו תדיר—הנה מקובלני מרבותי וגו'. פסח שני—מי שהיה בדרך רחוקה או מי שהיה טמא ולא יכול להקריב את הפסח בזמנו, מקריב אותו בחדש השני וזהו „פסח שני". פסח יחיד—זהו פסח שני. שלא הביאו—מערב שבת. כמה מנינים של אוכלוסין—כמה מספר העם שנאסף במקדש להקריב את קרבן הפסח. כיליא—

מנויין, חוץ מטמא ושהיה בדרך רחוקה. בו ביום נכנסו ישראל להר הבית ולא היה מחזיקן, והיה נקרא „פסח מְעוּכִין".

יוֹמָא.

פרק שני.

כְּלֵי הַמִּקְדָּשׁ וְשַׁעַר נִיקָנוֹר.

בן קטין עשה שנים עשר דד לכיור ושנים עשר כהנים מקדשין ממנו, מתוך שמתחלה לא היו בו אלא שנים, ושנים כהנים מקדשין הימנו, ומזכירין אותו לשבח. מוֹנְבָז המלך עשה כל ידות הסכינין של יום הכפורים זהב ומזכירין אותו לשבח: הֵילְנִי אמו עשתה נִבְרֶשֶׁת של זהב שעל פתח ההיכל; אף היא עשתה טבלא של זהב שפרשת סוטה כתובה עליה, ובשעה שחמה זורחת היו ניצוצות יוצאים הימנה, והיו יודעין שחמה זורחת. כל השערים שהיו שם נשתנו להיות של זהב, חוץ משערי ניקנור, מפני שנעשה בהם נס. ויש אומרים: מפני שנחושתן מצהיב. רבי אליעזר בן יעקב אומר: נחושתן קְלִנְתְּיָא היתה, יפה כזהב. מהו נס שנעשה בהם? אמרו: כשהיה ניקנור מביאן מאלכסנדריא שבמצרים, עמד עליהן נחשול שבים לטבעם; ונטלו אחד מהן והטילוהו לים, ובקשו להטיל את השני – ולא הניחן ניקנור. אמר להם: אם אתם מטילין את השני – הטילוני עמו! היה מצטער והולך, עד שהגיע לנמל של יפו. כיון שהגיע לנמילה של יפו, היה מבעבע ועולה מתחת הספינה. ויש אומרים: אחד מהן חיה שבים בלעה אותו, וכיון שהגיע ניקנור לנמילה של יפו, פְּלָטַתּוּ וֶהֱטִילַתּוּ ליבשה. ועליהן מפורש בקבלה: „קוֹרוֹת בָּתֵּינוּ אֲרָזִים רָהִיטֵנוּ בְּרוֹתִים"[1].

מִשְׁפְּחוֹת כֹּהֲנִים.

של בית גַרְמוּ היו בקיאין במעשה לחם הפנים, ולא רצו לְלַמֵּד. שלחו חכמים והביאו אומנים מאלכסנדריא שבמצרים, שהיו אופין כיוצא

[1] שיר השירים א, יז.

אחת הכליות. פסח מעוכין — שהרבה אנשים נתמעכו מרוב דחק.

שנים עשר כהנים — ששמשו בשעת הקרבת התמיד; השלשה עשר ששחט את התמיד לא נמנה בתוכם, לפי שהשחיטה היתה כשרה גם בזר. נברשת — מנורה. ויודעין שחמה זורחת — והגיע זמן קריאת שמע. מצהיב — מבריק יפה כשל זהב ולא היה כל צורך לצפותם זהב. קְלִנְתְּיָא — ממדינת קוֹרִינְתְּ. נחשול — גל. היה מצטער — על אשר הטילו את הראשון. מבעבע — הכה גלי אבעבועות במים. רהיטינו ברותים — ודרשו החכמים: בריתים, כלומר לכרות ברית עם הים; או בְּרְיָתַ־יִם, הבריה שבים שבלעה את השער ופלטה אותו. בית גרמו —

בהן, אלא שאין בקיאין לִרְדוֹתָהּ: של בית גרמו היו מסיקין את התנור מבחוץ והיא נירדית מבפנים, של אלכסנדרין לא היו עושין כן. ויש אומרים: זו היתה מתעפשת. וכשידעו חכמים בדבר אמרו: לא ברא המקום את העולם אלא לכבודו, שנאמר: „כֹּל הַנִּקְרָא בִשְׁמִי וְלִכְבוֹדִי בְּרָאתִיו"[1]. שלחו אחריהם ולא באו, עד שכפלו להם שכרן: שנים עשר מנה היו נוטלין בכל יום–חזרו להיות נוטלין ארבעה ועשרים, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: עשרים וארבעה היו נוטלין בכל יום–חזרו להיות נוטלין ארבעים ושמונה. אמרו להם חכמים: מה ראיתם שלא לְלַמֵּד? אמרו: יודעין היו בית אבא שבית המקדש עתיד ליחרב ולא רצו ללמד, שלא יהו עושין כן לפני עבודה זרה כדרך שעושין לפני המקום. ובדבר הזה היו מזכירין אותן לשבח: שלא נמצאת פת נקיה ביד בניהן וביד בנותיהן מעולם, כדי שלא יהו ישראל אומרין: מלחם הפנים הן ניזונין; לקיים מה שנאמר: „וִהְיִיתֶם נְקִיִּם מֵה' וּמִיִּשְׂרָאֵל"[2].

של בית אבטינס היו בקיאין בפטום הקטורת ובמעלה עשן, ולא רצו לְלַמֵּד. שלחו חכמים והביאו אומנין מאלכסנדריא של מצרים, שהיו מפטמין כיוצא בהן, אלא שאין בקיאין במעלה עשן: של בית אבטינס היתה מִתַּמֶּרֶת ועולה עד הקורות ואחר כך פּוֹסָה ויורדת למטה, של אלכסנדרין היתה פוסה מיד. וכשידעו חכמים בדבר אמרו: לא ברא המקום את העולם אלא לכבודו, שנאמר: „כֹּל פָּעַל ה' לַמַּעֲנֵהוּ"[3]. שלחו אליהם חכמים, לא באו עד שכפלו להם שכרם: שנים עשר מנה היו נוטלים בכל יום – חזרו להיות נוטלים עשרים וארבעה, דברי רבי מאיר. ר' יהודה אומר: עשרים וארבעה היו נוטלין בכל יום – חזרו להיות נוטלין ארבעים ושמונה מנה. אמרו להם חכמים: מה ראיתם שלא ללמד? אמרו להם: יודעים היו בית אבא שבית המקדש עתיד ליחרב ולא רצו ללמד, שלא יהו מפטמים לפני עבודה זרה כדרך שמפטמין לפני המקום. ובדבר הזה היו מזכירין אותם לשבח:

[1] ישעיה מג, ז. [2] במדבר לב, כב. [3] משלי טז, ד.

שם משפחת כהנים. לרדותה—להוציא את החלה מן התנור באופן שלא תשבר. מבחוץ— התנורים שבאותו הזמן היו עשויים באופן כזה שהסיקו אותם מבפנים או מבחוץ ואת הפת היו מדביקים בכתלי התנור גם כן מבפנים או מבחוץ. והיא נירדית מבפנים—לפי שהסיקו את התנור מבחוץ, לכן לא היה חחום גדול כל כך ואפשר היה לרדות את הלחם מבפנים. מתעפשת — מתקלקלת. לא ברא המקום — וכל מיני אומניות שבעולם רק לכבודו ברא אותן. של בית אבטינם — שם משפחת כהנים. בפטום הקטרת — במעשה ערבוב הסממנים והבשמים כמתכונתם. ובמעלה עשן — שם מין עשב ידוע להם, שהיו נותנים אותו בקטרת, כדי שהעשן יהא מתמר ועולה ישר כמקל. פוסה — מתפשטת.

שלא יצאת מהם אשה מְבוּשֶׂמֶת מעולם, ולא עוד אלא כשהיו נושאים אשה במקום אחר, היו פוסקים עמה על מנת שלא תתבשם, כדי שלא יהו ישראל אומרים: מפטום הקטורת מתבשמות, לקיים מה שנאמר: „והייתם נקיים מה' ומישראל".

אמר רבי עקיבא: סח לי שמעון בן לוגא: אני ותינוק אחד מבני בניהם היינו מלקטים עשבים בשדה, ראיתי ששחק ובכה. אמרתי לו: על מה בכית? אמר לי: על כבוד בית אבא שגלה. אמרתי לו: על מה שחקת? אמר: לַסּוֹף, שעתיד הקדוש ברוך הוא לשמח את בניו. אמרתי לו: מה ראית? אמר: „מעלה עשן" כנגדי. אמרתי לו: הַרְאוֹ לי. אמר לי: שבועה היא בידינו, שאין מראין אותו לכל אדם.

אמר רבי יוחנן בן נורי: פעם אחת הייתי מהלך בדרך, מצאני זקן אחד ואמר לי: משל בית אבטינס אני. בתחילה כשהיו בית אבא צנועין היו מוסרין מגילותיהן זה לזה, עכשיו הֵילָךְ מגילה זו והזהר בה, שהיא מגלת סַמְמָנִים. וכשבאתי והרציתי דברים לפני רבי עקיבא זלגו עיניו דמעות. אמר לי: מעתה אסור לספר בגנותן של אלו. מכאן אמר בן עזאי: מִשֶּׁלְּךָ יִתְּנוּ לָךְ, בְּשִׁמְךָ יְקָרְאוּךָ וּבִמְקוֹמְךָ יוֹשִׁיבוּךָ, אֵין שִׁכְחָה לִפְנֵי הַמָּקוֹם, אֵין אָדָם נוֹגֵעַ בְּמוּכָן לַחֲבֵרוֹ.

הֻגְרוֹס בן לוי היה יודע פרק בשיר ולא רצה ללמד. אמרו לו חכמים: מה ראית שלא ללמד? אמר להן: יודעים היו בית אבא שבית המקדש עתיד ליחרב ולא רצו ללמד, שלא יהו אומרין לפני עבודה זרה כדרך שעושין לפני המקום. – בן קמצר היה יודע את הכתב ולא רצה ללמד. אמרו לו מה ראית שלא ללמדם? אלו מצאו תשובה לדבריהם, בן קמצר לא מצא תשובה לדבריו; הם בקשו להרבות כבודם ולמעט כבוד שמים, ולפיכך כבודם נתמעט וכבוד שמים נתרבה, ולא נמצאו להם שם טוב וזכר טוב; על הראשונים נאמר: „זֵכֶר צַדִּיק לִבְרָכָה"[1] ועל אלו נאמר: „וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב"[2].

אֶבֶן שְׁתִיָּה. הַדְּבָרִים שֶׁנִּגְנְזוּ עִם הָאָרוֹן.

אבן היתה מימות הנביאים הראשונים וּשְׁתִיָּה היתה נקראת, גבוהה מן הארץ שלש אצבעות, שמתחילה היה עליה ארון נתון,

[1] משלי י, ז. [2] שם.

מגלת סממנים — שהיו כתובים בה שמות כל מיני הסמים ושמושם.

מכאן — מחמת אותו המאורע שהוסיפו על שכרם של עושי לחם הפנים ומפטמי הקטרת אמר בן עזאי וגו'. משלך יתנו לך — מזונותיך קצובים מן השמים ואין אתה לוקח משל אחרים. בשמך יקראוך — אם הדבר נגזר מן השמים אז ישלחו אחריך ויקראוך. את הכתב — שהיה כותב בארבעה קולמוסין את ארבע אותיות השם בבת אחת. הם — בן קמצר והבריו.

משניטל הארון מעליה, היו מקטירין קטורת שֶׁלִּפְנַי וְלִפְנִים. רבי יוסי אומר: ממנה נִשְׁתַּת העולם, שנאמר: „מִצִּיּוֹן מִכְלַל יֹפִי אֱלֹהִים הוֹפִיעַ"[1]. צנצנת המן וצלוחית של שמן המשחה ומקלו של אהרן, שקדיה ופרחיה, וארגז שהשיבו פלשתים כבוד לאלהי ישראל – היו כולם בבית קדש הקדשים; משנגנז הארון נגנזו עמו.

פרק רביעי.

אַרְבָּעָה חִלּוּקֵי כַפָּרָה. אֵימָתַי מִתְוַדִּים.

רבי ישמעאל אומר: ארבעה חִלּוּקֵי כפרה הן: עבר על מצות עשה ועשה תשובה, אין זז ממקומו עד שמוחלין לו, שנאמר: „שׁוּבוּ בָּנִים שׁוֹבָבִים, אֶרְפָּא מְשׁוּבֹתֵיכֶם"[2]; עבר על מצות לא תעשה ועשה תשובה, תשובה תולה ויום הכפורים מכפר, שנאמר: „כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יְכַפֵּר עֲלֵיכֶם"[3]. עבר על כריתות ומיתות בית דין מזיד, ועשה תשובה – תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין שבשאר ימות השנה ממרקין, שנאמר: „וּפָקַדְתִּי בְשֵׁבֶט פִּשְׁעָם וּבִנְגָעִים עֲוֹנָם"[4]. אבל מי שנתחלל בו שם שמים מזיד ועשה תשובה, אין כח בתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר, אלא תשובה ויום הכפורים מכפרין שליש, ויסורין מכפרין שליש, ומיתה ממרקת עם היסורין; ועל זה נאמר: „אִם יְכֻפַּר הֶעָוֹן הַזֶּה לָכֶם עַד תְּמֻתוּן"[5], מלמד שיום מיתה ממרק. חטאת, אשם, ומיתה, ויוה"כ – כולן אין מכפרין אלא עם התשובה, שנאמר: „אַךְ בֶּעָשׂוֹר" וגו'[6]. אם שב – מתכפר לו, ואם לאו – אין מתכפר לו. ר' אלעזר אומר: „וְנַקֵּה"[7] – מְנַקֶּה הוא לַשָּׁבִים ואינו מנקה לשאינן שבים. רבי יהודה אומר: מיתה ויום הכפורים מכפרין עם התשובה, תשובה מכפרת עם המיתה, ויום המיתה – בתשובה.

כל הַמְזַכֶּה את הרבים אין מספיקין בידו לעבור עבירה, שלא יהו תלמידיו נוחלין את העולם והוא יורד לשאול, שנאמר:

[1]תהלים נ, ב. [2]ירמיה ג, כב. [3]ויקרא טז, ל. [4]תהלים פט, לג. [5]ישעיה כב, יד. [6]ויקרא כג, כז. [7]שמות לד, ז.

משניטל הארון—שגלה לבבל. ממנה נשתת—ממנה התחיל יסוד העולם. שהשיבו פלשתים—בשעה שהשיבו את הארון לישראל.

ארבעה חלוקי כפרה הן—ארבעה הבדלים יש בכפרה. תשובה תולה — התשובה עושה את הכפרה תלויה ועומדת עד יום הכפורים. על כריתות—על עברות שנענשים עליהן בעונש „כרת" (מיתה בידי שמים). תולין—את הכפרה. ממרקין—צורפים ומנקים את האדם מן העברה. חטאת—קרבן חטאת. אשם—קרבן אשם. אך בעשור—המלה „אך" באה למעט, שאין יום הכפורים מכפר עד שעושים תשובה. המזכה את הרבים—מי שגורם לכך שרבים

„כִּי לֹא תַעֲזֹב נַפְשִׁי לִשְׁאוֹל לֹא תִתֵּן חֲסִידְךָ לִרְאוֹת שָׁחַת”[1]; וכל המחטיא את הרבים - אין מספיקין בידו לעשות תשובה, שלא יהו תלמידיו יורדין לשאול והוא נוחל את העולם, שנאמר: „אָדָם עָשֻׁק בְּדַם נָפֶשׁ עַד בּוֹר יָנוּס אַל יִתְמְכוּ בוֹ”[2].

מגלגלין זכות על ידי זכאי, להעמיד הימנו פָּרָשִׁיּוֹת של זכות הרבים, הראויות לעמוד הימנו; וחובה-על ידי חייב, להעמיד הימנו פרשיות של חובה, הראויות לעמוד הימנו. מפרסמין את החנפים מפני חלול השם, שנאמר: „וּבְשׁוּב צַדִּיק מִצִּדְקוֹ וְעָשָׂה עָוֶל וְנָתַתִּי מִכְשׁוֹל לְפָנָיו הוּא יָמוּת”[3] - בפרסומו. רבי יוסי אומר: חוטא אדם פעם, שתים ושלש - מוחלין לו, ארבע - אין מוחלין לו, שנאמר: „נֹשֵׂא עָוֹן וָפֶשַׁע וְחַטָּאָה וְנַקֵּה”[4] עד כאן מנקה, מכאן ואילך אין מנקה, שנאמר: „כֹּה אָמַר ה׳: עַל שְׁלֹשָׁה פִּשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל” וגו׳[5], ואומר: „הֶן כָּל אֵלֶּה יִפְעַל אֵל פַּעֲמַיִם שָׁלוֹשׁ עִם גָּבֶר”[6], ואומר: „הֹקַר רַגְלְךָ מִבֵּית רֵעֶךָ פֶּן יִשְׂבָּעֲךָ וּשְׂנֵאֶךָ”[7].

מצות וידוי ערב יום הכפורים עם חשיכה; אבל אמרו חכמים: מתודה אדם קודם שיאכל וישתה, שמא תִּטָּרֵף דעתו בתוך אכילה ושתיה; ואף על פי שהתודה קודם שיאכל וישתה, צריך שיתודה לאחר אכילה ושתיה, שמא אירע דבר קלקלה בסעודה; ואף על פי שהתודה לאחר שאכל ושתה, צריך שיתודה ערבית; ואף על פי שהתודה ערבית, - צריך שיתודה שחרית; ואף על פי שהתודה שחרית - צריך שיתודה במוסף; ואף על פי שהתודה במוסף-צריך שיתודה במנחה; ואף על פי שהתודה במנחה-צריך שיתודה בנעילה, שמא יארע בו דבר קלקלה כל היום כולו.

[1]תהלים טז, י. [2]משלי כח, יז. [3]יחזקאל ג, כ. [4]שמות לד, ז. [5]עמוס ב, ו. [6]איוב לג, כט. [7]משלי כה, יז.

יהיו זכאים וילכו בדרך הישר. **כי לא תעזוב נפשי לשאול**—מלמד שהקדוש ברוך הוא מעכב את החטא שלא יכשילו. **עשוק בדם נפש**—החייב בנפש שאבדה על ידו. **עד בור ינוס אל יתמכו בו**—שלא יפול, אלא מניחום אותו לפול לבור שחת. **להעמיד הימנו פרשיות של זכות**—שהוא יהי הגורם לכך שעל ידו תכתב פרשה של זכות, כגון פרשת ירושי הבת שנתגלגלה ובאה בתורה על ידי בנות צלפחד, ששאלו את משה את דבר משפט הבנות בירושה. **פרשיות של חובה**—כגון פרשת מקושש העצים, שממנה אנו לומדים שעונש חלול שבת הוא סקילה. **מפרסמין את החנפים**—מצוה לפרסם את מעשי הצבועים המתראים כצדיקים. **מפני חלול השם**—לפי שאחרים לומדים ממעשיו, שחושבים אותו לאיש צדיק, או שמא תבא עליו פורענות ויאמרו הבריות: מה הועילה לו זכותו של זה? **בפרסומו**—שהקדוש ברוך הוא מכשיל אותו בחטא, למען ידעו הכל שהוא רשע. **הוקר רגלך מבית רעך**—והרי אם לא נכון הוא לאדם להרבות בבקורים בבית רעו פן יפול עליו למשא, לא כל שכן שהאיש הרגיל בחטא שנוא ונתעב הוא בעיני ה׳. **שמא תטרף דעתו**—שמא תסיח האכילה את דעתו מן הודוי. **דבר קלקלה**—עברה. **כל היום כולו**—בין תפלה לתפלה, ולכן תקנו את כל הודויים.

סוּכָּה.

פרק שני.

לִקּוּי הַמְּאוֹרוֹת.

מפני ארבעה דברים מאורות לוקין: מפני כותבי פְלַסְתֵּר, ומפני מעידי עדות שקר, ומפני מגדלי בהמה דקה, ומפני קוצצי אילנות טובים. מפני ארבעה דברים נכסי בעלי בתי ישראל נמסרין למלכות: מפני כובשי שטרות, ומפני מלוי ברבית, ומפני שפוסקין צדקה ואין נותנין, ושספק בידן למחות ואין מְמַחִין. בזמן שהמאורות לוקין סימן רע לעולם. משל למלך בשר ודם, שבנה פְּלָטֵרִין ושכללם והתקין בהם את הסעודה ואחר כך הכנים את האורחים. כעס עליהן, אמר לַשַּׁמָּשׁ: טול את הנר מלפניהם; ונמצאו כולן יושבים בחשכה. היה ר׳ מאיר אומר: בזמן שהמאורות לוקין סימן רע לשונאיהם של ישראל. משל לסופר, שנכנס לבית הספר ואמר: הביאו לי רצועה. מי הוא דואג? מי שלמוד להיות לוקה. בזמן שחמה לוקה-סימן רע לאומות העולם, לבנה לוקה-סימן רע לשונאיהן של ישראל, מפני שהאומות מונין לחמה וישראל מונין ללבנה. בזמן שלוקה במזרח-סימן רע ליושבי מזרח, במערב-סימן רע ליושבי מערב, באמצע-סימן רע לכל העולם. בזמן שנהפכו זִוְיָה כמין דם, פורענות של חרב באה לעולם, לשק-פורענות של דבר ושל רעב באה לעולם. בזמן שלקו בכניסתן-פורענות שוהה לבא, ביציאתן-פורענות ממהרת לבא. ויש אומרים: חלוף הדברים. אין לך כל אומה ואומה שלוקה שאין אלוה שלה לוקה עמה, שנאמר: „וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים, אֲנִי ה׳"[1]. בזמן שישראל עסוקין בתורה אין דואגין מִכֹּל, שנאמר: „כֹּה אָמַר ה׳: אֶל דֶּרֶךְ הַגּוֹיִם אַל תִּלְמָדוּ וּמֵאֹתוֹת הַשָּׁמַיִם אַל תֵּחָתּוּ, כִּי יֵחַתּוּ הַגּוֹיִם מֵהֵמָּה"[2].

[1] שמות יב, יב. [2] ירמיה י, ב.

פלסתר—שטרות מזוייפים, שכותבים בשמו של אדם דברים שלא צוה. בהמה דקה—בארץ ישראל, לפי שמחריבות את השדות והכרמים. אילנות טובים—אפילו שלהם, שנראים כבועטים בטובתו של הקדוש ברוך הוא. כובשי שטרות—המשהים אצלם שטרות פרועים, כדי לחזור ולגבות בהם פעם שנית. פוסקין צדקה—ברבים. למחות—שיש יכלת בידם למחות ביד עוברי עברה שבדורם, לפי שדבריהם נשמעים מחמת עשרם. ושכללם—השלים את מלאכתם. לשונאיהם של ישראל—כלומר: לעם ישראל, אלא שאין התנא רוצה להוציא דבר רע מפיו; ולקוי המאורות הוא סימן רע לישראל, מפני שהם למודים בפורעניות. לסופר—למורה תינוקות. במזרח—בבקר כשהחמה במזרח. באמצע—בלב הרקיע. לשק—שחור כעין השק. בכניסתן—סמוך לשקיעתן. שוהה—מתאחרת לבוא, כדרך שהסמן שהה לבוא ככלות היום. ממהרת לבוא—כדרך שהסמן מהר לבוא. חלוף הדברים—בזמן שלקו בכניסתן תמהר הפורענות

פרק רביעי.

שִׂמְחַת בֵּית הַשּׁוֹאֵבָה.

בראשונה כשהיו רואין שמחת בית השואבה היו אנשים רואים מבפנים ונשים רואות מבחוץ, כיון שראו בית דין שהן באין לידי קלות ראש, עשו שלש גְּזֻוזְטְרָאוֹת בעזרה כנגד שלש רוחות ששם נשים יושבות ורואות בשמחת בית השואבה, ולא היו מעורבין. חסידים אנשי מעשה היו מרקדין לפניהם באבוקות ואומרין לפניהן דברי תשבחות. מה היו אומרים? „אשרי מי שלא חטא, וכל מי שחטא יִמָּחֵל לו!“ ויש מהן שהיו אומרים: „אשרי ילדותו שלא ביישה את זקנותו!“ – אלו אנשי מעשה. ויש מהן שהיו אומרים: „אשריך זקנותי שתכפרי על ילדותי!“ – אלו בעלי תשובה. הלל הזקן אומר: למקום שלבי אוהב, לשם רגלי מוליכות אותי; אם אתה תבא לביתי, אני אבא לביתך; אם אתה לא תבא לביתי, אני לא אבא לביתך, שנאמר: „בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַזְכִּיר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבֵרַכְתִּיךָ“[1]. מעשה ברבן שמעון בן גמליאל שהיה מרקד בשמנה אבוקות של אור, ולא היתה אחת מהן נוגעת בארץ; וכשהוא משתחוה – מניח אצבעו בארץ על גב הרצפה, שוחה ונושק וזוקף מיד. אמר ר׳ יהושע בן חנניא: כל ימי שמחת בית השואבה לא היינו רואין שינה, אלא משכימין אנו לתמיד של שחר ומשם לבית הכנסת, משם לבית המדרש, משם למוספין, משם לאכילה ושתיה, משם לתפלת המנחה, משם לתמיד של בין הערבים, ומשם לשמחת בית השואבה.

דְּיוֹפְּלוֹסְטוֹן שֶׁל אַלֶכְּסַנְדְּרִיָּה.

אמר רבי יהודה: כל שלא ראה בְּדְיוֹפְּלוֹסְטוֹן של אלכסנדריא של מצרים לא ראה כבוד לישראל מימיו. כמין בָּסִילְקִי גדולה היתה, סְטָיו לפנים מִסְטָיו. פעמים שהיו שם כפלים כיוצאי מצרים; ושבעים ואחת קַתֶּדְרָאוֹת של זהב היו שם, כנגד שבעים ואחד

[1] שמות כ, כא.

לבוא, כשם שהשמש לא תתעכב עוד אלא תשקע מיד, וכשלקו ביציאתן תתאחר הפורענות, כשם שהשמש עוד תוסיף להאיר כל היום כלו.

מבפנים—בעזרת נשים. מבחוץ—במגרש של הר הבית. גזוזטראות—יציעות, (גאללעריען галереи), שעליהם עמדו הנשים בשעת שמחת בית השואבה והיו מובדלות לגמרי מן האנשים. חסידים ואנשי מעשה — שלא חטאו מימיהם ולא היה להם להתבייש בזקנותם. אם אתה תבוא לביתי — כלומר: הקדוש ברוך הוא אומר, שאם אתה תבקר את ביתי (את בית המקדש) אני אפקוד בברכה את ביתך נוגעת בארץ — אלא היה זורק אחת וחוטף אחת בזו אחר זו. ונושק—את הרצפה.

דיופלוסטון—בנין עשוי עמודים עמודים מכוונים זה כנגד זה בשתי שורות; כך נקרא בית הכנסת שבאלכסנדריה. בסילקי—אולם המשפט, בית ועד. סטיו לפנים מסטיו—אולם של עמודים כפול זה בתוך זה.

זקנים, וכל אחת ואחת עשויה מעשרים וחמש רבוא. ובימה של עץ באמצע וחזן הכנסת עומד והסוּדָרִין בידו. החל לקרות — הַלָּה מניף בַּסוּדָרִין וכל העם עונין: „אמן!“ על כל ברכה וברכה הלה מניף בסודרין וכל העם עונין: „אמן!“ ולא היו יושבין מְעוּרְבָּבִין, אלא זַהָבִים בפני עצמן, וְכַסָּפִים בפני עצמן, וְגַרְדִּיִּין בפני עצמן, טַרְסִיִּים בפני עצמן ונפחים בפני עצמן. וכל כך למה? כדי שיהא אַכְסְנָאִי בא ונטפל לאומנתו ומשם היתה פרנסתו יוצאה.

ראֹש הַשָּׁנָה.

פרק ראשון.

הַכֹּל נִדּוֹנִים בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה. עֵדוּת הַחֹדֶשׁ.

בראש השנה כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון, שנאמר: „הַיּוֹצֵר יַחַד לִבָּם“ וגו'[1], ואומר: „תִּקְעוּ בַחֹדֶשׁ שׁוֹפָר“[2], ואומר: כִּי חֹק לְיִשְׂרָאֵל הוּא מִשְׁפָּט לֵאלֹהֵי יַעֲקֹב“[3]. קדשוהו בית דין — הדין נכנס לפניו, ואם לאו — אין הדין נכנס לפניו. וכן אתה מוצא בעומר של מָן: אם בא חדש בזמנו - מיד הוא כלה, ואם לאו - מתעכב הוא לשלשה ימים. אמר ר' עקיבא: אמרה תורה: הבא שעורין בפסח, שהוא פרק שעורין, כדי שתתברך עליך תבואה; הבא חטים ובכורים בעצרת, שהוא פרק

[1]תהלים לג, טו. [2]שם פא, ד. [3]שם שם ה.

כל אחת — כל קתדרא. מעשרים וחמש רבוא — ככרים של זהב. חזן — שמש. והסודרין — מטפחות, להניף בהן לאות לקהל, שיענה אמן אחרי ברכות שליח הצבור. והלה — הלז. מעורבבין — הצבור לא ישב בערבוביה, אלא כל בעלי אומנות אחת היו יושבים במקום מיוחד. זהבים — צורפי זהב. כספים — צורפי כסף. גרדיים — אורגים. טרסיים — צורפי נחשת. אכסנאי — אורח. נטפל — נלוה לבני אומנותו.

כבני מרון — כבני צאן המתעשרים, שמוציאים אותם דרך פתח קטן זה אחר זה והעשירי הוא קדש. היוצר יחד לבם — ומבין ביחד את כל מעשיהם. ואומר תקעו וגו' — לראיה שהדין הוא בראש השנה. קדשוהו בית דין — כשקדשו בית דין את החדש ביום השלשים. הדין נכנס לפניו — לפני הקדוש ברוך הוא, שהדין תלוי בקדוש החדש על ידי בית דין של מטה. וכן אתה מוצא — שהקדוש ברוך הוא מצפה לבית דין של מטה. אם בא חדש בזמנו — אם חדש תשרי בא ביום השלשים אז היה המן יורד בו ביום קודם שקדשו את החדש, לפי שעדיין לא היה יום טוב, אבל משקדשו — מיד פסק המן לרדת. ואם לאו — אם לא קדשו את החדש וראש השנה חל ביום המחר. מתעכב לשלשה ימים — היו אוכלים מן הַמָּן, שאספו ביום השלשים, שלשה ימים: בערב יום טוב, ביום טוב ובלילה שלאחר יום טוב המצטרף ליום המחרת. שעורין — מנחת העומר. פרק שעורין — זמן בשול השעורים. חטים — שתי הלחם, המתירות את הבאת הבכורים.

אילן, כדי שיתברכו עליך פירות אילן; הבא ניסוך המים בחג, כדי שיתברכו עליך מי גשמים; אמרו לפני מַלְכִיּוֹת, זכרונות ושופרות: מלכיות - כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות - כדי שיבא זכרונכם לטובה, אמרו לפני שופרות - כדי שתעלה תפלתכם בתרועה לפני. הכל נידונין בראש השנה וגזר דינם נחתם ביום הכפורים, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: הכל נידונין בראש השנה וגזר דינו של כל אחד ואחד נחתם בזמנו: בפסח - על התבואה, בעצרת - על פירות האילן, בחג - על המים, וגזר דינו של אדם נחתם ביום הכפורים. רבי יוסי אומר: אדם נדון בכל יום, שנאמר: „וַתִּפְקְדֶנּוּ לִבְקָרִים, לִרְגָעִים תִּבְחָנֶנּוּ"[1].

בראשונה היו מקבלין עדות החדש מכל אדם; פעם אחת שכרו בייתוסין שני עדים לבוא ולהטעות את החכמים, לפי שאין בייתוסין מודים שתהא עצרת אלא באחד בשבת. בא אחד ואמר עדותו והלך לו, ובא השני ואמר: עולה הייתי במעלה אדומים וראיתיו רבוץ בין שני סלעים, ראשו דומה לעגל, אזניו דומות לגדי, קרניו דומות לצבי וזנבו מונחת בין ירכותיו; ראיתיו - ונרתעתי ונפלתי לאחורי, והרי מאתים זוז צרורין לי בפונדתי. אמרו לו: מאתים זוז נתונין לך במתנה והשוכרך יִמָּתַח על העמוד. מה ראית ליזקק לכך? אמר להם: מפני ששמעתי שבייתוסין מבקשין להטעות את החכמים, אמרתי: מוטב אלך אני ואודיע את החכמים.

אֵין פַּרְנָס אֶלָּא לְפִי הַדּוֹר.

למה לא נתפרשו שמותן של זקנים? שלא יהא כל אחד ואחד אומר: הריני בא להקיש את ר' פלוני לאלדד ומידד? הריני בא להקיש את ר' פלוני לנדב ואביהוא? וכן הוא אומר: „ה' אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת משֶׁה וְאֶת אַהֲרֹן"[2]; ואומר: „וַיִּשְׁלַח ה' אֶת יְרֻבַּעַל וְאֶת בְּדָן וְאֶת יִפְתָּח וְאֶת שְׁמוּאֵל"[3]: ירובעל - זה גדעון, בדן - זה שמשון, יפתח כמשמעו; ואומר: „משֶׁה וְאַהֲרֹן בְּכֹהֲנָיו וּשְׁמוּאֵל בְּקֹרְאֵי שְׁמוֹ"[4] —

[1] איוב ז, יח. [2] שמואל א, יב, ו. [3] שם שם יא, [4] תהלים צט, ו.

אלא באחד בשבת — לפי שהם דורשים „ממחרת השבת" כמשמעו, ואז אירע יום שלשים של אדר בשבת והחדש לא נראה בזמנו ורצו הביתוסים שיהי יום ראשון של פסח בשבת, כדי שתהי הנפת העומר באחד בשבת וגם חג העצרת יחול באחד בשבת. בפונדתי — אזור של מעות. ימתח על העמוד — להענש עונש מלקות. להזקק לכך — לטפל במעשה כזה.

של זקנים — שבעים הזקנים שעמדו לפני משה ושעזרו לו לכלכל את עניני העם (במדבר יא, טז). הריני בא להקיש? — הכי אפשר להשוות את חכם פלוני ופלוני לאחד מן הזקנים הללו המפורשים בשמותיהם? אבל כיון ששמותיהם לא נתפרשו, עונים לו שאולי דומה

שקל הכתוב שלשה קלי עולם בין שלשה גדולי עולם, ללמדך שבית דינו של ירובעל גדול לפני המקום כבית דינו של משה, ובית דינו של יפתח גדול לפני המקום כבית דינו של שמואל, להודיעך שכל מי שנתמנה פרנס על הצבור - אפילו קל שבקלים שקול כָּאַבִּיר שֶׁבָּאַבִּירִים. וכן הוא אומר: „וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֶל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם"[1] - אין לך אלא שופט שבדורך; ואומר: „אַל תֹּאמַר מֶה הָיָה שֶׁהַיָּמִים הָרִאשֹׁנִים הָיוּ טוֹבִים מֵאֵלֶּה, כִּי לֹא מֵחָכְמָה שָׁאַלְתָּ עַל זֶה"[2].

חֲגִיגָה.

פרק שני.

דְּבָרִים שֶׁאֵין דּוֹרְשִׁים אוֹתָם בְּרַבִּים. מַעֲשֵׂה מֶרְכָּבָה.

אין דורשין בעריות בשלשה, אבל דורשין בשנים; ולא במעשה בראשית בשנים, אבל דורשין ביחיד; ולא במרכבה ביחיד, אלא אם כן היה חכם מבין מדעתו. מעשה ברבי יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור והיה ר' אלעזר בן ערך מְחַמֵּר אחריו. אמר לו: רבי, שְׁנֵה לי פרק אחד במעשה מרכבה. אמר לו: לא כך אמרתי לך מתחלה, שאין שונין במרכבה ביחיד, אלא אם כן היה חכם מבין מדעתו? אמר לו: מעתה אַרְצֶה לפניך; אמר לו: אמור. פתח ר' אלעזר בן ערך ודרש במעשה מרכבה. ירד רבן יוחנן בן זכאי מן החמור ונתעטף בטליתו וישבו שניהם על גבי אבן תחת הזית והרצה לפניו. עמד ונשקו ואמר: ברוך ה' אלהי ישראל, אשר נתן בן לאברהם אבינו,

[1]דברים יז, ט. [2]קהלת ז, י.

הוא אותו החכם לאחד הזקנים הללו, שאין אנו יודעים את שמותיהם. קלי עולם—שלשה פחותי ערך כירובעל, שמשון ויפתח. גדולי עולם—משה, אהרן ושמואל. ובאת אל הכהנים וגו' אשר יהיה בימים ההם—אף על פי שהדברים „אשר יהיה בימים ההם" מיותרים הם, שהרי ממילא מובן שילך אל השופט שבימיו, בכל זאת ראה הכתוב צורך לאמר לך כזאת, ללמדך שאין לך לבקש אלא את השופט שבימיך ואל תהרהר אחר משפטו. שהימים הראשונים היו טובים מאלה—והשופטים היו גדולים וחשובים מן השופטים שלנו.

בעריות—בהלכות הנוגעות לנשים האסורות להנשא לקרוביהן. בשלשה—לפני שלשה אנשים, שמא יעסוק האחד בפלפול הלכה עם רבו והשנים האחרים לא ישמעו ויטעו בדין. בשנים—לפני שנים. במעשה בראשית—בסודות היצירה הרמוזים בפרשת בראשית. בשנים—שכתוב „שאל נא לימים ראשונים"—אחד שואל, ואין שנים שואלים. במרכבה—בסודות מרכבת אלהים התלויים ורמוזים במראות אלהים שראה יחזקאל. ביחיד—אפילו ליחיד. מבין מדעתו—שיכול להשיג בשכלו מעצמו. מחמר—מנהיג החמור. שנה—דרוש לפני. מעתה—אם כן, ארצה—אדרוש, אציע לפניך.

שיודע להבין ולדרוש בכבוד אביו שבשמים. יש נאה דורש ואין נאה מקיים; נאה מקיים ואין נאה דורש, אלעזר בן ערך נאה דורש ונאה מקיים. אשריך, אברהם אבינו, שאלעזר בן ערך יצא מחלציך, שיודע להבין ולדרוש בכבוד אביו שבשמים. רבי יוסי ברבי יהודה אומר: ר׳ יהושע הרצה לפני רבן יוחנן בן זכאי, רבי עקיבא הרצה לפני רבי יהושע, חנניא בן חכינאי הרצה לפני ר׳ עקיבא.

אַרְבָּעָה נִכְנְסוּ לְפַרְדֵּס. הַמַּיִם הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים. בְּאַרְבָּעָה דְבָרִים אָסוּר לְהִסְתַּכֵּל.

ארבעה נכנסו לפרדס: בן עזאי ובן זומא, אַחֵר ור׳ עקיבא; אחד הציץ ומת, אחד הציץ ונפגע, אחד הציץ וקיצץ בנטיעות, ואחד עלה בשלום וירד בשלום. בן עזאי הציץ ומת; עליו הכתוב אומר: „יָקָר בְּעֵינֵי ה׳ הַמָּוְתָה לַחֲסִידָיו״[1]. בן זומא הציץ ונפגע; עליו הכתוב אומר: „דְּבַשׁ מָצָאתָ אֱכֹל דַּיֶּךָּ״[2]. אלישע הציץ וקיצץ בנטיעות; עליו הכתוב אומר: „אַל תִּתֵּן אֶת פִּיךָ לַחֲטִיא אֶת בְּשָׂרֶךָ״[3]. רבי עקיבא עלה בשלום וירד בשלום; עליו הכתוב אומר: „מָשְׁכֵנִי אַחֲרֶיךָ נָרוּצָה״[4]. משלו משל: למה הדבר דומה? לפרדס של מלך ועלייה בנויה על גביו - מה עליו על אדם אלא להציץ, ובלבד שלא יזין את עיניו ממנו. ועוד משלו משל: למה הדבר דומה? לְאִיסְטְרָטָא העוברת בין שני דרכים, אחד של אור ואחד של שלג; הטה לכאן - נכוה באור, הטה לכאן - נכוה משלג. מה עליו על האדם? להלך באמצע, ובלבד שלא יהא נוטה לא לכאן ולא לכאן. מעשה ברבי יהושע שהיה מהלך באיסטרטא והיה בן זומא בא כנגדו. הגיע אצלו, ולא נתן לו שלום. אמר לו: מאין ולאן, בן זומא? אמר לו: צופה הייתי במעשה בראשית, ואין בין מים העליונים למים התחתונים אפילו טפח, שנאמר: „וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמָּיִם״[5], ואומר: „כְּנֶשֶׁר יָעִיר קִנּוֹ עַל גּוֹזָלָיו יְרַחֵף״[6], מה נשר זה טס על גבי קנו, נוגע ואינו נוגע, כך אין בין מים העליונים למים

[1]תהלים קטז, טו. [2]משלי כה, טז. [3]קהלת ה, ה. [4]שיר השירים א, ד. [5]בראשית א, ב. [6]דברים לב, יא.

נכנסו לפרדס—השתקעו בסתרי תורה ובחקירות בדברים שלמעלה מהטבע. אחר—כך נקרא אלישע בן אבויה לאחר שיצא לתרבות רעה. הציץ ומת—השתקע בעיונו יותר מדי עד שמת. ונפגע—יצא מדעתו. קצץ בנטיעות—עקר את המטעים שבכרם אלהים, כלומר: יצא לכפירה. מה עליו—מה לו לאדם לעשות? להציץ—רק להציץ, אבל לא להשביע את עיניו בה; כך היה לו גם לאחר רק להציץ בפרדס ולא להשתקע בחקירות. איסטרטא—שביל. של אור—של אש. מאין ולאן—ששקוע אתה כל כך במחשבותיך, עד שאינך נותן לי שלום. ואין בין מים העליונים—כל הדברים האלה מרמזים לחקירות ידועות להם במעשה בראשית. ורוח אלהים מרחפת—כי ההבדלה בין המים נעשתה ביום

התחתונים אפילו טפח. אמר להם רבי יהושע לתלמידיו: כבר בן זומא מבחוץ, לא היו ימים מועטים עד שנסתלק בן זומא.

כל המסתכל בארבעה דברים, ראוי לו כאילו לא בא לעולם: מה למעלה ומה למטה, מה לְפָנִים ומה לאחור. יכול קודם למעשה בראשית? תלמוד לומר: „לְמִן הַיּוֹם אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים אָדָם עַל הָאָרֶץ"[1]. יכול עד שלא נבראו סדרי תקופות? תלמוד לומר: „וּלְמִקְצֵה הַשָּׁמַיִם וְעַד קְצֵה הַשָּׁמָיִם"[2] מה תלמוד לומר „למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ"? מן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ אתה דורש, ואי אתה דורש מה למעלה, מה למטה, מה היה ומה עתיד להיות.

בָּתֵּי הַדִּינִים שֶׁבִּירוּשָׁלַיִם וְשֶׁבֶּעָרוֹת.

אמר רבי יוסי: בתחלה לא היתה מחלוקת בישראל, אלא בית דין של שבעים ואחד היו בלשכת הגזית, ושני בתי דינין של עשרים ושלשה היו בירושלים, אחד בהר הבית ואחד בַּחֵיל. ושאר בתי דינין של עשרים ושלשה היו בעיירות ארץ ישראל. נצרך אחד מהם הלכה, הולך אצל בית דין שבעירו. אין בית דין – הולך אצל בית דין הסמוך לעירו. אם שמעו – אמרו להם, ואם לאו – הוא ומופלא שבהן באין לבית דין שבהר הבית. אם שמעו – אמרו להם, ואם לאו – הוא ומופלא שבהן באין לבית דין שבחיל. אם שמעו – אמרו להם, ואם לאו – אלו ואלו באין לבית דין שבלשכת הגזית. ובית דין שבלשכת הגזית, אף על פי שהוא של שבעים ואחד – אין פחות מעשרים ושלשה. נצרך אחד מהן לצאת, רואה: אם יש שם עשרים ושלשה – יוצא, ואם לאו – אין יוצא, עד שיהו שם עשרים ושלשה. היו יושבין מתמיד של שחר עד תמיד של בין הערבים. ובשבתות ובימים טובים נכנסין לבית המדרש שבהר הבית.

[1]דברים ד, לב. [2]שם.

השני ליצירה, תחת אשר רוח אלהים היתה מרחפת על פני המים עוד ביום הראשון. **מבחוץ**—שאינו בן עולם הזה. **שנסתלק**—שמת. **מה למעלה**—מהרקיע העליון. **למטה**—מתחת לארץ. **לפנים**—קודם שנברא העולם. **לאחור**—מה שעתיד להיות לאחר שיחרב העולם.

אין בית דין—שלא הוו בעיר זו מאה ועשרים איש כמנין הנצרך כדי להושיב בה בית דין. **אם שמעו**—אם ביד בית דין היתה שמועה וקבלה מרבותיהם בנידון ההלכה שנשאלה מהם. **אמרו להם**—אמרו לאותם שפנו אליהם את פסק ההלכה. **אין פחות מעשרים ושלשה**—המספר של עשרים ושלשה חברים כבר הספיק כדי לדון בענין שנשאלו עליו, אבל לא פחות מן המספר הזה, דכתיב „אל יחסר המזג": כשם שהמזג הוא שני חלקים מים ואחד יין, כך אין הסנהדרין כשרה לדון בפחות מן החלק השלישי ממנה—היינו כ"ג חברים. **לבית המדרש שבהר הבית**—אבל לא בלשכת הגזית, כדי שלא יהי נראה כאלו הם יושבים

נשאלה הלכה, אם שמעו-אמרו להם, ואם לאו - עומדים למנין. אם רבו המטמאין - טימאו, אם רבו המטהרין - טיהרו. משם הלכה יוצאה וְרוֹוַחַת בישראל. משרבו תלמידי שמאי והלל, שלא שמשו כל צורכן, הרבו מחלוקת בישראל ונעשה התורה כשתי תורות. משם שולחים ובודקים: כל מי שהוא חכם ועניו וְשָׁפוּי, ויירא חטא, ופרקו טוב ורוח הבריות נוחה הימנו, עושין אותו דיין בעירו. משנעשה דיין בעירו, מעלין ומושיבין אותו בהר הבית, ומשם מעלין ומושיבין אותו בחיל, ומשם מעלין ומושיבין אותו בלשכת הגזית. ושם יושבין ובודקין יחסי כהונה ויחסי לויה. כהן שנמצא בו פסול, לובש שחורים ומתעטף שחורים ויוצא והולך לו. שלא נמצא בו פסול, לובש לבנים ומתעטף לבנים ונכנס ומשמש עם אחיו הכהנים. ויום טוב היו עושין שלא נמצא פסול בזרעו של אהרן. ומביא עשירית האיפה משלו ועובדה בידו, אף על פי שאין המשמר שלו. אחד כהן גדול ואחד כהן הדיוט שעבדו עד שלא הביאו עשירית האיפה שלהן - עבודתן כשרה.

סֵדֶר נָשִׁים.

סוֹטָה.

פרק שלישי.

מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה.

א, מִדַּת פּוּרְעָנוּת.

היה רבי מאיר אומר: מניין אתה אומר שבמדה שאדם מודד-מודדין לו? שנאמר: „בְּסַאסְּאָה בְּשַׁלְּחָהּ תְּרִיבֶנָּה”[1]. אין לי אלא שמדד בסאה, מניין לרבות תרקב וחצי תרקב, רובע וחצי רובע, תּוֹמֶן וְאוּכְלָא? תלמוד לומר: „כִּי כָּל סְאוֹן סֹאֵן בְּרַעַשׁ”[2] הרי כאן מדות הרבה. אין

[1] ישעיה כז, ח, [2] שם ט, ד.

לדון, ובשבת וביום טוב אסור לדון. ורווחת—מתרחבת ומתפשטת. שפוי—אדם שוקט. ופרקו נאה—מטיב לדרוש את פרקו. חֵיל—המגרש שלפני העזרה. יחסי כהונה—את יחוסם הכשר של הכהנים והלויים. עשירית האיפה—כל כהן המתחנך בעבודה צריך להביא מנחה. עד שלא הביאו—קודם שהביאו.

בסאסאה—כלומר: בסאה שחטא יקבל סאה של עונש. תרקב—שלשה קבים (תרי וקב), חצי הסאה. תומן—שמינית המדה. אוכלא—מדה קטנה. כל סאון—כל סאה ומדה של

לי אלא דבר שבמדה, מנין שאפילו פרוטות קטנות מצטרפות לחשבון גדול? תלמוד לומר: „אַחַת לְאַחַת לִמְצֹא חֶשְׁבּוֹן"[1]. וכן אתה מוצא בסוטה שבמדה שמדדה, בה מדדו לה: היא עמדה לפניו, כדי שתהא נאה לפניו, לפיכך מעמידה כהן בפני הכל להראות קלונה.

אנשי מבול לא נתגאו אלא מתוך טובה, שנאמר: „בָּתֵּיהֶם שָׁלוֹם מִפָּחַד וגו' שׁוֹרוֹ עִבַּר וְלֹא יַגְעִל וגו' יְשַׁלְּחוּ כַצֹּאן עֲוִילֵיהֶם וגו' יִשְׂאוּ בְּתֹף וְכִנּוֹר וגו' יְבַלּוּ בַטּוֹב יְמֵיהֶם"[2]. היא גרמה להם: „וַיֹּאמְרוּ לָאֵל סוּר מִמֶּנּוּ מַה שַּׁדַּי כִּי נַעַבְדֶנּוּ"[3]. אמרו: כלום יש לו עלינו אלא גשמים; הרי יש לנו נחלים שאנו מסתפקין מהן ואין אנו צריכים לו, שנאמר: „וְאֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה"[4]. אמר להם המקום: בטובה שנתתי לכם אתם מתגאים לפני, בה אני נפרע מכם, שנאמר: „כִּי לְיָמִים עוֹד שִׁבְעָה אָנֹכִי מַמְטִיר עַל הָאָרֶץ, אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה, וּמָחִיתִי אֶת כָּל הַיְקוּם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה"[5]. ר' יוסי בן דורמסקית אומר: אנשי מבול לא נתגאו אלא בגלגל עין שדומה למים, שנאמר: „וַיִּרְאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים אֶת בְּנוֹת הָאָדָם"[6], אף המקום ברוך הוא לא נפרע מהן אלא במים, שנאמר: „בַּיּוֹם הַזֶּה נִבְקְעוּ כָּל מַעְיְנוֹת תְּהוֹם רַבָּה"[7].

אנשי מגדל לא נתגאו לפני המקום אלא מתוך הטובה שהשפיע להם, שנאמר: „וַיְהִי בְּנָסְעָם מִקֶּדֶם וַיִּמְצְאוּ בִקְעָה בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר וַיֵּשְׁבוּ שָׁם"[8], ואין ישיבה אלא אכילה ושתיה, שנאמר: „וַיֵּשֶׁב הָעָם לֶאֱכֹל וְשָׁתוֹ"[9]. היא גרמה להם: „וַיֹּאמְרוּ: הָבָה נִבְנֶה לָּנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַשָּׁמַיִם"[10]. מהו אומר? „וַיָּפֶץ ה' אֹתָם מִשָּׁם עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ"[11].

[1]קהלת ז, כז. [2]איוב כא, ט—יג. [3]שם יד—טו. [4]בראשית ב, ו. [5]שם ז, ד. [6]שם ו, ב. [7]שם ז, יא. [8]שם יא, ב. [9]שמות לב, ו. [10]בראשית יא, ד. [11]שם ח.

חטא בין שהיא קטנה או גדולה עושה רעש ורושם לפני הקדוש ברוך הוא. דבר שבמדה— דבר שיש בו כדי למוד אותו במדה ולו גם במדה קטנה ביותר. פרוטות קטנות—שאין בהן כדי עונש, מנין שהן מצטרפות עד כדי מדה. היא עמדה לפניו—היא לא ישבה בביתה כמדת הנשים המצניעות לכת, אלא עמדה לפני הזר להראות לו את יפיה, לכן היא נענשת במדה זו, והכהן מראה את קלונה בפני הכל.

מתוך טובה—שהשפיע עליהם הקדוש ברוך הוא. שנאמר: בתיהם שלום וגו'— כל הציור הזה מן האושר המופלג של הרשעים מתאים ומכוון ביותר לדור אנשי המבול, שהיו מושפעים רוב טובה ולא היו צריכים אפילו לגשם, לפי שאד עלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה. כלום יש לו עלינו—כלום וכול הוא לדרוש מאתנו שנעבדהו אלא רק בשביל הגשמים, שהוא מוריד על שדותינו, אבל גם בעד זה אין לנו להחזיק לו טובה, לפי שאין אנו נצרכים לגשמים. מסתפקין—ממלאים את צרכנו. גלגל עין—בבת עין. ויפץ ה' אותם—לפי שרוב הטובה שהשפיע להם אלהים גרם לכך שהתחילו לבנות את המגדל באמרם „פן נפוץ"—לכן גמל להם במדתם ויפץ אותם.

אנשי סדום לא נתגאו לפני המקום אלא מתוך הטובה שהשפיע להם, שנאמר בסדום: „אֶרֶץ מִמֶּנָּה יֵצֵא לָחֶם וְתַחְתֶּיהָ נֶהְפַּךְ כְּמוֹ אֵשׁ, מְקוֹם סַפִּיר אֲבָנֶיהָ וגו׳, נָתִיב לֹא יְדָעוֹ עָיִט וְלֹא שְׁזָפַתּוּ עֵין אַיָּה״[1]. אמרו: הואיל ולחם יוצא מארצנו, וכסף וזהב יוצא מארצנו, ואבנים טובות ומרגליות יוצאות מארצנו, אין אנו צריכין שיבואו בני אדם אצלנו, שאין באין אלא לחסרנו. אמר להו הקב״ה: בטובה שהשפעתי לכם אתם משכחין את הרגל מביניכם, – אני אֲשַׁכַּח אתכם מן העולם, שנאמר: „הַנִּשְׁכָּחִים מִנִּי רָגֶל, דַּלּוּ מֵאֱנוֹשׁ נָעוּ״[2], ואומר: „לַפִּיד בּוּז לְעַשְׁתּוּת שַׁאֲנָן, נָכוֹן לְמוֹעֲדֵי רָגֶל; יִשְׁלָיוּ אֹהָלִים לְשֹׁדְדִים וּבַטֻּחוֹת לְמַרְגִּיזֵי אֵל״[3]. היא גרמה להן „לַאֲשֶׁר הֵבִיא אֱלוֹהַּ בְּיָדוֹ״[4]. וכן הוא אומר: „חַי אָנִי נְאֻם ה׳ אֱלֹהִים, אִם עָשְׂתָה סְדֹם אֲחוֹתֵךְ וגו׳ כַּאֲשֶׁר עָשִׂית אַתְּ וּבְנוֹתָיִךְ; הִנֵּה זֶה הָיָה עֲוֹן סְדֹם אֲחוֹתֵךְ: גָּאוֹן שִׂבְעַת לֶחֶם״ וגו׳[5].

מצריים לא נתגאו לפני המקום אלא במים, שנאמר: „וַיְצַו פַּרְעֹה לְכָל עַמּוֹ לֵאמֹר: כָּל הַבֵּן הַיִּלּוֹד״ וגו׳[6], אף המקום ברוך הוא לא נפרע מהם אלא במים, שנאמר: „מַרְכְּבֹת פַּרְעֹה וְחֵילוֹ יָרָה בַיָּם״[7].

סיסרא לא נתגאה לפני המקום אלא בלגיונות שאין מקבלין שכר, שנאמר: „בָּאוּ מְלָכִים נִלְחָמוּ וגו׳ בֶּצַע כֶּסֶף לֹא לָקָחוּ״[8], אף הקדוש ברוך הוא לא נפרע מהם אלא בלגיונות שאין מקבלין שכר, שנאמר: „מִן שָׁמַיִם נִלְחָמוּ וגו׳ עִם סִיסְרָא״[9]. לא זזו אותומשם ולא סְפָנוּהוּ, מפני שהוא גוֹלְיָר.

שמשון בעיניו מרד, שנאמר: „וַיֹּאמֶר שִׁמְשׁוֹן אֶל אָבִיו: אוֹתָהּ קַח לִי, כִּי הִיא יָשְׁרָה בְעֵינָי״[10], אף הוא בעיניו לקה, שנאמר: „וַיֹּאחֲזוּהוּ פְלִשְׁתִּים וַיְנַקְּרוּ אֶת עֵינָיו וַיּוֹרִידוּ אוֹתוֹ עַזָּתָה״[11]. רבי אומר: תחלת קלקלתו בעזה – אף עונשו לא היתה אלא בעזה.

אבשלום בשערו מרד, שנאמר: „וּכְאַבְשָׁלוֹם לֹא הָיָה אִישׁ יָפֶה״ וגו׳, „וּבְגַלְּחוֹ אֶת רֹאשׁוֹ״ וגו׳[12]. לפיכך נתלה בשערו, שנאמר: „וַיֶּחֱזַק רֹאשׁוֹ בָאֵלָה וַיֻּתַּן בֵּין הַשָּׁמַיִם וּבֵין הָאָרֶץ״[13]. רבי יהודה הנשיא אומר: אבשלום

[1]איוב כח, ה—ז. [2]שם ד. [3]שם יב, ה—ו. [4]שם. [5]יחזקאל טז, מח—מט. [6]שמות א, כב. [7]שם טו, ד. [8]שופטים ה, יט. [9]שם כ. [10]שם יד, ג. [11]שם טז, כא. [12]שמואל ב, יד, כה—כו. [13]שם יח, ט.

אנשי סדום—חטאו מרוב טובה, לפי שארצם הוציאה לחם בשפע ולא היו צריכים להביאו ממקומות אחרים, וגם כסף וזהב הוציאו מארצם ולא היו נזקקים למכור את לחמם לנכרים ולפיכך רצו להשכיח רגל עובר ושב מבינותם. לפיד בוז לעשתות שאנן—לפי מחשבותיו של האדם השאנן צריך לבוז את הפיד (האסון), הנכון לאוטללים, אשר רגליהם תמעדנה בדרך החיים. לאשר הביא אלוה בידו—החטאת הזאת גרמה למפלתם, אשר הביא עליהם אלוה בידו. לא זזו אותו משם—לא לקחו את סיסרא משם לקברו בכבוד מלכים. ולא ספנוהו—לא חשבו אותו לכלום, מפני שהיה אדם פחות־ערך. גוליר—עבד נושא כלים. תחלת קלקלתו בעזה—כמו שכתוב: „וילך שמשון עזתה וירא שם אשה״ וגו׳ (שופטים טז, א). בשערו—

נזיר עולם היה ואחד לי״ב חדש היה מגלח, שנאמר: „וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבָּעִים שָׁנָה וַיֹּאמֶר אַבְשָׁלוֹם אֶל הַמֶּלֶךְ: אֵלְכָה נָּא וַאֲשַׁלֵּם אֶת נִדְרִי אֲשֶׁר נָדַרְתִּי לַה׳ בְּחֶבְרוֹן, כִּי נֵדֶר נָדַר עַבְדְּךָ בְּשִׁבְתִּי בִגְשׁוּר בַּאֲרָם״[1], והיה מגלח כל שנים עשר חדש, שנאמר: „וְהָיָה מִקֵּץ יָמִים לַיָּמִים״[2]. רבי נהוראי אומר: אחת לשלשים היה מגלח. ר׳ יוסי אומר: כל ערב שבת היה מגלח, שכן דרך מלכים לגלח מערב שבת לערב שבת. „ושקל את שער ראשו מאתים שקלים באבן המלך״[3]. ולפי שגנב שלש גנבות: לב אביו ולב בית דין ולב כל ישראל, לפיכך נתקעו בו שלשה שבטים, שנאמר: „וַיִּקַּח שְׁלֹשָׁה שְׁבָטִים בְּכַפּוֹ וַיִּתְקָעֵם בְּלֵב אַבְשָׁלוֹם״[4].

סנחריב חירף וגידף על ידי מלאך, שנאמר „בְּיַד מַלְאָכֶיךָ חֵרַפְתָּ ה׳״[5]. אף המקום לא נפרע הימנו אלא על ידי מלאך, שנאמר: „וַיְהִי בַּלַּיְלָה הַהוּא וַיֵּצֵא מַלְאַךְ ה׳ וַיַּךְ בְּמַחֲנֵה אַשּׁוּר״[6]. וכולם מלכים קשורי כתרים בראשיהם.

נבוכדנצר אמר: אין כדיי באי עולם לשרות ביניהם, אעשה כי עב קטנה ואדור בתוכה, שנאמר: „אֶעֱלֶה עַל בָּמֳתֵי עָב״[7]. אמר לו המקום ברוך הוא: אתה אמרת: „השמים אעלה״, אני מורידך לבאר שחת, שנאמר: „אַךְ אֶל שְׁאוֹל תּוּרָד״[8]; אתה אמרת: „אין כדיי באי העולם לשרות ביניהם״, לכן: „וְלָךְ טָרְדִין מִן אֲנָשָׁא וְעִם חֵיוַת בָּרָא לֶהֱוֵא מְדֹרָךְ וְעִשְׂבָּא כְתוֹרִין לָךְ יְטַעֲמוּן וּמִטַּל שְׁמַיָּא לָךְ מְצַבְּעִין וְשִׁבְעָה עִדָּנִין יַחְלְפוּן עֲלָךְ, עַד דִּי תִנְדַּע דִּי שַׁלִּיט עִלָּאָה בְּמַלְכוּת אֲנָשָׁא וּלְמַן דִּי יִצְבֵּא יִתְּנִנַּהּ. כֹּלָּא מְטָא עַל נְבוּכַדְנֶצַּר מַלְכָּא, לִקְצָת יַרְחִין תְּרֵי עֲשַׂר״[9].

[1]שמואל ב, טו, ז—ח. [2]שם יד, כו. [3]שם. [4]שם יח, יד. [5]מלכים ב, יט, כג. [6]שם לה. [7]ישעיה יד, יד. [8]שם טו. [9]דניאל ד, כב, כח, כו.

בשביל שערותיו היפות מרד באלהים. כל שנים עשר חדש—ככל נזיר עולם. מקץ ימים—ואנו למדים „ימים״ „ימים׳ מבתי ערי חומה (ויקרא כה, כט)—מה שם שנים עשר חדש, אף כאן שנים עשר חדש. כל ערב שבת—והיה נזיר עולם אשר נזירתו התחלקה לנזירות קטנות של שבעה שבעה ימים. והוא נבדל משאר אחיו בזה שאם חל יום טוב באמצע השבוע, אז היו יתר אחיו מסתפרים בערב יום טוב, תחת אשר הוא הסתפר רק בערב שבת.

כולם מלכים—כל מאה ושמונים וחמשת אלפים אנשי צבאו היו שרים חשובים כמלכים, אשר כתרי גדולה על ראשיהם.

ולך טרדין וגו׳—יגרשוך מקרב בני האדם ועם חיות השדה יהיה משכנך וכבקר יאכילוך עשב ובטל השמים ירטיבוך ושבע עתים תעברנה עליך, עד אשר תדע כי העליון מושל על מלכות בני האדם ולאשר יחפץ בו יתננה. כל אלה באו על נבוכדנצר מקץ שנים עשר חדש.

פרק רביעי.

מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה.

ב, מִדַּת הַטּוֹב.

אין לי אלא מדת פורענות, מדת הטוב מנין שבמדה שאדם מודד, בה מודדין לו? אמרת: מדת הטוב מרובה או מדת פורענות מרובה? מדת טובה מרובה ממדת פורענות אחד מחמש מאות; במדת הפורענות כתיב: „פֹּקֵד עֲוֹן אָבוֹת עַל בָּנִים וְעַל בְּנֵי בָנִים עַל שִׁלֵּשִׁים וְעַל רִבֵּעִים"[1]; במדת הטוב כתיב: „וְעֹשֶׂה חֶסֶד לַאֲלָפִים"[2] – הוי אומר: מרובה מדת הטוב ממדת הפורענות אחד מחמש מאות. וכן אתה מוצא באברהם שבמדה שמדד, בה מדדו לו. אברהם רץ לפני מלאכי השרת שלש ריצות, שנאמר: „וַיַּרְא וַיָּרָץ לִקְרָאתָם" וגו' „וַיְמַהֵר אַבְרָהָם הָאֹהֱלָה אֶל שָׂרָה" וגו' „וְאֶל הַבָּקָר רָץ אַבְרָהָם"[3]. אף המקום ברוך הוא רץ לפני בניו שלש ריצות, שנאמר: „ה' מִסִּינַי בָּא וְזָרַח מִשֵּׂעִיר לָמוֹ, הוֹפִיעַ מֵהַר פָּארָן"[4]. באברהם הוא אומר: „וַיִּשְׁתַּחוּ אָרְצָה"[5], ובו בלשון בישר את בניו לעתיד לבא, שנאמר: „וְהָיוּ מְלָכִים אֹמְנַיִךְ וְשָׂרוֹתֵיהֶם מֵינִיקוֹתַיִךְ, אַפַּיִם אֶרֶץ יִשְׁתַּחֲווּ לָךְ"[6]. באברהם הוא אומר: „יֻקַּח נָא מְעַט מַיִם"[7], לפיכך נתן לבניו במדבר באר, שהיתה שופעת בכל מחנה ישראל, ומשקה על פני הישימון, שנאמר: „בְּאֵר חֲפָרוּהָ שָׂרִים" וגו' „וּמִבָּמוֹת הַגַּיְא אֲשֶׁר בִּשְׂדֵה מוֹאָב רֹאשׁ הַפִּסְגָּה וְנִשְׁקָפָה עַל פְּנֵי הַיְשִׁימֹן"[8]. באברהם הוא אומר: „וְהִשָּׁעֲנוּ תַּחַת הָעֵץ"[9]; אף המקום נתן לבניו שבעה ענני כבוד במדבר: אחד מימינם ואחד משמאלם, ואחד לפניהם ואחד לאחריהם, ואחד למעלה מראשיהם, וענן שכינה שביניהם, ועמוד ענן שהיה מקדים לפניהם, הורג נחשים ועקרבים, ושורף סירים וקוצים ואטד, משפיל להם את הגבוה ומגביה להם את השפל ועושה להם את הדרך מיושר, שנאמר: „וַיִּסְעוּ מֵהַר ה' דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים וַאֲרוֹן בְּרִית ה' נֹסֵעַ לִפְנֵיהֶם"[10].

[1]שמות לד, ז. [2]שם כ, ו. [3]בראשית כ, ו, ז. [4]דברים לג, ב. [5]בראשית, יח, ב. [6]ישעיה מט, כג. [7]בראשית יח, ד. [8]במדבר כא, יח, כ. [9]בראשית יח, ד. [10]במדבר י, לג.

ועושה חסד לאלפים—מדת הפורענות היא עד הדור הרביעי (על רִבֵּעִים) ומדת הטובה היא לאלפים, היינו חמש מאות פעמים ככה. שלש ריצות רץ לקראתם—לקדם את פניהם באהבה. אף המקום רץ שלש ריצות—היינו: „בא", „וזרח", „הופיע". שופעת—שוטפת. תחת העץ—והעץ היה סוכך עליהם בצלו מכל עבר ומלמעלה. שבעה ענני כבוד—כי שבע פעמים נזכרו העננים במקרא: „וענן ה' עליהם יומם", „ועננך עומד עליהם", „ובעמוד ענן אתה הולך לפניהם יומם", „ובהאריך הענן", „ובהעלות הענן", „ואם לא יעלה הענן", „כי ענן ה' על המשכן". מיושר—מטאטא ומרביץ לפניהם את הדרך. ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים—ומשמעה של דרך

מה תלמוד לומר: „לֹא יָמִישׁ עַמּוּד הֶעָנָן יוֹמָם"[1]? של יום היה משלים לשל לילה, ושל לילה היה משלים לשל יום. באברהם הוא אומר: „וְאֶקְחָה פַת לֶחֶם וְסַעֲדוּ לִבְּכֶם"[2]; אף המקום ברוך הוא נתן לבניו מן במדבר, שנאמר: „הִנְנִי מַמְטִיר לָכֶם לֶחֶם מִן הַשָּׁמָיִם"[3]. „וְהָיָה טַעְמוֹ כְּטַעַם לְשַׁד הַשָּׁמֶן"[4]: מה שַׁד זה עיקר לתינוק והכל טפל לו, כך היה המן עיקר לישראל והכל טפל להם. דבר אחר: מה שַׁד זה, אם יונק ממנו התינוק כל היום כולו אין מזיקו - כך היה המן; ולא עוד, אלא שכל אחד מישראל היה טועם בו כל מה שהיה רוצה, שנאמר: „זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה ה' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ לֹא חָסַרְתָּ דָּבָר"[5]; ולא עוד, אלא שירד להם מזון שני אלפים שנה ביום אחד. באברהם הוא אומר: „וְאֶל הַבָּקָר רָץ אַבְרָהָם"[6]; אף המקום ברוך הוא הגיז לבניו שליו מן הים, שנאמר: „וְרוּחַ נָסַע מֵאֵת ה' וַיָּגָז שַׂלְוִים מִן הַיָּם"[7]. וכמה היתה גבוהה מן הארץ? שתי אמות, דברי ר' עקיבא. ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: „וַיִּטֹּשׁ עַל הַמַּחֲנֶה כְּדֶרֶךְ יוֹם כֹּה"[8], מה תלמוד לומר שוב: „וּכְדֶרֶךְ יוֹם כֹּה"[9]? מלמד שהיתה עולה מן הארץ ועד הרקיע וחופה את גלגל חמה. ומה תלמוד לומר: „וּכְאַמָּתַיִם עַל פְּנֵי הָאָרֶץ"[10]? שתי אמות היתה נטולה מן הארץ, כדי שלא יהא שוחה ונוטל ומצטער. באברהם הוא אומר: „וְהוּא עֹמֵד עֲלֵיהֶם"[11], אף המקום ברוך הוא הגין על בניו במצרים, שנאמר: „וּפָסַח ה' עַל הַפֶּתַח"[12]. אברהם הלוה את המלאכים, שנאמר: „וְאַבְרָהָם הֹלֵךְ עִמָּם לְשַׁלְּחָם"[13], אף המקום ברוך הוא הלוה את בניו ארבעים שנה, שנאמר: „זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה ה' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ"[14].

אֲרוֹנוֹ שֶׁל מֹשֶׁה.

יוסף זכה לקבור את אביו, לפיכך זכה ונתעסק בו משה, שנאמר: „וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת עַצְמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ"[15] — מלמד שכל העם היו עסוקין בביזה והוא עוסק במצוה, שנאמר: „חֲכַם לֵב יִקַּח מִצְוֹת"[16]. ואילו לא

[1]שמות יג, כב. [2]בראשית יח, ה. [3]שמות טז, ד. [4]במדבר יא, ח. [5]דברים ב, ז. [6]בראשית יח, ז. [7]במדבר יא, לא. [8]שם. [9]שם. [10]שם. [11]בראשית יח, ח. [12]שמות יב, כג. [13]בראשית יח, טז. [14]דברים ב, ז. [15]שמות יג, יט. [16]משלי י, ח.

היא מסלה סלולה ומיושרה, ומסלה כזאת הרי אינה במדבר. מה תלמוד לומר לא ימיש עמוד הענן—הלא כבר נאמר בפסוק הקודם „וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן". משלים—ממתין. הגיז—הפריח, כנגד ריצתו של אברהם הפריח אלהים על ישראל את השלו. ומה תלמוד לומר וכדרך יום כה? — מדוע לא נכתב „כדרך יום כה וכה"? וחופה—ומכסה. ומצטער—על שהוא צריך לכוף את עצמו, אבל כשהיה השלו כאמתים למעלה מעל האדמה היה כל אחד פושט את ידו ונוטלו.

לקבור את אביו—בעצמו, אף על פי שהיה משנה למלך.

היה משה מתעסק בו, לא היו ישראל מתעסקין בו? והכתיב: „וְאֶת עַצְמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר הֶעֱלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם קָבְרוּ בִשְׁכֶם"[1]? אלא כיון שראו ישראל את משה שהוא מתעסק בו, אמרו: הניחו לו - כבודו בגדולין יותר מן הקטנים. ואילו לא היה משה וישראל מתעסקין בו, לא היו בני שבטו מתעסקין בו? והלא כתוב: „וַיִּהְיוּ לִבְנֵי יוֹסֵף לְנַחֲלָה"[2]? אלא כיון שראו בניו את משה וישראל שהיו מתעסקין בו, אמרו: הניחו לו - כבודו במרובין יותר מן המועטין. מנין היה משה יודע היכן יוסף קבור? אמרו: סֶרַח בת אשר היתה באותו הדור, אמרה לו למשה: בנהר נילוס יוסף קבור, שעשו לו מִצְרִיִּים שפוד של מתכת וחברוהו בְּבַעַץ, כדי שיתברכו מימיו. הלך משה ועמד על נהר נילוס ואמר: „יוסף, יוסף! הגיעה שעה, שהקב"ה גואל את ישראל ממצרים, הרי שכינה מעוכבת לך, ישראל מעוכבין לך וענני כבוד מעוכבין לך, אם אתה מגלה את עצמך - מוטב, ואם לאו - נקיים אנו משבועתך, שהשבעת את אבותינו!" מיד צף ארונו של יוסף ונטלו משה ובא לו. ואל תתמה שהיאך צף הברזל, שנאמר: „וַיְהִי הָאֶחָד מַפִּיל הַקּוֹרָה וְאֶת הַבַּרְזֶל נָפַל וגו' וַיֹּאמֶר אִישׁ הָאֱלֹהִים: אָנָה נָפָל? וַיַּרְאֵהוּ אֶת הַמָּקוֹם וַיִּקְצָב עֵץ וַיַּשְׁלֶךְ שָׁמָּה וַיָּצֶף הַבַּרְזֶל"[3]. והלא דברים קל וחומר: ומה אלישע, - תלמידו של אליהו, תלמידו של משה - הציף הברזל, משה שהוא רבו של אליהו, שהוא רבו של אלישע - על אחת כמה וכמה! יש אומרים בקברות המלכים היה קבור. הלך משה ועמד על קברות המלכים ואמר: „יוסף, יוסף! הגיעה שעה שהקב"ה גואל את ישראל ממצרים, הרי שכינה מעוכבת לך, וישראל מעוכבין לך וענני כבוד מעוכבין לך; אם אתה מגלה את עצמך - מוטב, ואם לאו - נקיים אנחנו משבועתך, שהשבעת את אבותינו!" מיד הקיץ ארונו של יוסף, ונטלו משה ובא לו. והיו שני ארונות הללו עם ישראל בדרך: אחד - ארון הקודש ואחד ארון המת, והיו כל עוברים ושבים אומרין: מה טיבן של שני ארונות הללו? אמרו להם: אחד ארון הקודש ואחד ארון המת. אמרו להם: וכי היאך אפשר לארון הקודש להלך עם ארונו של מת? אמרו להם: מת מוטל בארון זה, שקיים מה שכתוב ומונח בארון קודש זה. משה זכה בעצמות יוסף - נתעסק בו המקום ברוך הוא, שנאמר: „וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בַגַּי" וגו'[4]. ר' יהודה אומר: ארבעה מילין היה מוטל משה בכנפי

[1]יהושע כד, לב. [2]שם. [3]מלכים ב, ו, ה—ו. [4]דברים לד, ו.

שפוד—ארון עשוי כתבנית חנית. בבעץ—בבדיל. הקיץ—נתעורר ועלה. ארבעה מילין— שהרי מת בנחלת ראובן ונקבר בנחלת גד, ובין שתי הנחלות האלה היה מרחק של ארבעה מילין, ואם כן מי הביאו לשם אם לא הקב"ה?

שכינה, שהרי משה מת בנחלת ראובן ונקבר בנחלת בני גד, שנאמר: „עֲלֵה אֶל הַר הָעֲבָרִים הַזֶּה הַר נְבוֹ"[1]. ואין נבו אלא בנחלת בני ראובן, שנאמר: „וּבְנֵי רְאוּבֵן בָּנוּ וגו' וְאֶת נְבוֹ"[2]. ומנין שנקבר בנחלת בני גד? שנאמר: „וּלְגָד אָמַר בָּרוּךְ מַרְחִיב גָּד וגו' וַיַּרְא רֵאשִׁית לוֹ כִּי שָׁם חֶלְקַת מְחֹקֵק סָפוּן"[3]. והיו מלאכי השרת סופדים ואומרים: „צִדְקַת ה' עָשָׂה וּמִשְׁפָּטָיו עִם יִשְׂרָאֵל"[4].

פרק ששי.

שִׁירַת הַיָּם.

דרש רבי עקיבא: בשעה שעלו ישראל מן הים שרתה עליהן רוח הקודש ואמרו שירה. כיצד אמרו שירה? כקטן שהוא קורא את הַהַלֵּל בבית הסופר ועונין אחריו על כל ענין וענין. משה אמר: „אָשִׁירָה לַה'" וישראל אמרו: אָשִׁירָה לַה'", משה אמר: „עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ" וישראל אמרו: „עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ". ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: כגדול שהוא מְקָרֵא את ההלל בבית הכנסת ועונין אחריו ענין ראשון. משה אמר: „אשירה לה'" וישראל אמרו: „אשירה לה'", משה אמר: „עזי וזמרת יה" וישראל אמרו: „אשירה לה'". ר' נחמיה אומר: כבני אדם שקורין שמע בבית הכנסת, שנאמר: „אָז יָשִׁיר מֹשֶׁה" וגו', „וַיֹּאמְרוּ לֵאמֹר", שאין תלמוד לומר „לאמר", ולמה נאמר „לאמר"? מלמד שהיה משה פותח תחלה וישראל עונין אחריו" וגומרין; משה אמר: „אָז יָשִׁיר מֹשֶׁה" וישראל אמרו: „אָשִׁירָה לַה' כִּי גָאֹה גָּאָה"; משה אמר: „עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ" וישראל אמרו: „זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ"; משה אמר: „ה' אִישׁ מִלְחָמָה" וישראל אמרו: „ה' שְׁמוֹ". ר' יוסי הגלילי אומר: כיון שעלו ישראל מן הים וראו את אויביהם פגרים מתים ומוטלין על שפת הים, אמרו כולם שירה. עולל מוטל בין ברכי אמו ותינוק יונק משדיה כיון שראו את השכינה — הגביה עולל צוארו, ותינוק שמט פיו משדי אמו וענו כולם שירה, ואמרו: „זה אלי ואנוהו". רבי מאיר אומר: מנין שאפילו עוברין במעי אמותן אמרו שירה? שנאמר: „מִפִּי עוֹלְלִים וְיוֹנְקִים יִסַּדְתָּ

[1]דברים לב, מט. [2]במדבר לב, לז—לח. [3]דברים לג, כ—כא. [4]שם.

שרתה עליהם רוח הקדש—וכולם כונו לאמר שירה אחת. בבית הסופר—בבית המורה. על כל ענין—כמו ששנינו במשנה (סוכה פ"ג י) „מי שהיה עבד או אשה או קטן מקרין אותו—עונה אחריהן מה שהן אומרים". ועונין אחריו ענין ראשון—הצבור עונה אחריו „הללויה", וכך ענו גם בשירת הים את החרוז „אשירה לה'" על כל חרוז וחרוז ששר משה. שקוראין את שמע—שאחד פותח והשאר גומרים. משה פותח—ולכך נאמר „לאמר" להורות שמשה פתח לישראל האומרים וגומרים אחריו. ושעור „לאמר" הוא כמו „לאומר".

עז״[1]. רבי מאיר אומר: מנין שאפילו עוברין במעי אמותן אמרו שירה? שנאמר: „בְּמַקְהֵלוֹת בָּרְכוּ אֱלֹהִים, ה׳ מִמְּקוֹר יִשְׂרָאֵל״ וגו׳[2]. ואותן המלאכים שקשרו קטיגור לפני הקדוש ברוך הוא, בשעה שברא אדם הראשון, ואמרו לפניו: „מָה אֱנוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֶנּוּ״ וגו׳[3] – אמר להן: בואו וראו את השירה שבני אומרין לפני. כיון שראו זאת פתחו אף הן ואמרו שירה. מה שירה אמרו? „ה׳ אֲדֹנֵינוּ מָה אַדִּיר שִׁמְךָ בְּכָל הָאָרֶץ״[4]. ורבי שמעון בן אלעזר אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא לענין עקידה.

פרק שביעי.

שְׁבוּעַת הָעֵדִים וּשְׁבוּעַת הַדַּיָּנִים.

שבועת העדים והדיינים נאמרת בכל לשון. שבועת העדים כיצד? השביע עליהן חמש פעמים בכל לשון ששומעים, ואמרו לו „אמן״ – הרי אלו חייבין. שבועת הדיינין כיצד? מי שנתחייב שבועה לחבירו אומרין לו בית דין: הוי יודע שכל העולם כולו נזדעזע בשעה שנאמר בה „לֹא תִשָּׂא אֶת שֵׁם ה׳ אֱלֹהֶיךָ״ וגו׳[5]. כל עברות שבתורה כתיב בהן „וְנַקֵּה״, וזו כתיב בה „לֹא יְנַקֶּה״[6]. כל עברות שבתורה נפרעין ממנו, וזו–ממנו ומכל אדם, ועון כל העולם כולו תלוי בו, שנאמר: „אָלֹה וְכַחֵשׁ וגו׳ עַל כֵּן תֶּאֱבַל הָאָרֶץ״[7]. כל עברות שבתורה נפרעין ממנו, וזו – ממנו ומקרוביו, שנאמר: „אַל תִּתֵּן אֶת פִּיךָ לַחֲטִיא אֶת בְּשָׂרֶךָ״[8] – ואין בשרו אלא קרובו, שנאמר: „וּמִבְּשָׂרְךָ לֹא תִתְעַלָּם״[9]. כל עברות שבתורה תולין לו שנים ושלשה דורות, וזו – לְאַלְתַּר, שנאמר: הוֹצֵאתִיהָ נְאֻם ה׳ צְבָאוֹת וּבָאָה אֶל בֵּית הַגַּנָּב וְאֶל בֵּית הַנִּשְׁבָּע בִּשְׁמִי לַשָּׁקֶר״ וגו׳[10]. „הוצאתיה״ – לאלתר, „ובאה אל בית הגנב״ – זה הגונב דעת הבריות, שאין לו ממון אצל חברו וטוענו ומשביעו, „ואל בית הנשבע בשמי לשקר״ – כמשמעו, „וְכִלַּתּוּ וְאֶת עֵצָיו וְאֶת אֲבָנָיו״ – דברים שאין האש אוכלתן –

[1] תהלים ח, ג. [2] שם סח, כז. [3] תהלים ח, ה. [4] שם, שם, י. [5] שמות כ, ז. [6] שם. [7] הושע ד, ב—ג. [8] קהלת ה, ה. [9] ישעיה נח, ז. [10] זכריה ה, ד.

ממקור ישראל—כלומר הולדות שהיו במעי אמותיהם. לענין עקידה — שבשעה שראו המלאכים, שאברהם עמד בנסיון של העקידה, חזרו מדבריהם, שדברו בשעת בריאת האדם, ואמרו: מה אדיר וגו׳.

הדיינים—השבועה שהדיינים משביעים את המודה במקצת הטענה. השביע עליהן— שאמר לעדים שיבאו ויעידו לו, והם ענו, שאינם יודעים לו שום עדות, והוא השביעם חמש פעמים. חייבין—על כל שבועה ושבועה, על זדונה—מכות, ועל שגגתה—קרבן עולה ויורד. אבל כשהשביע אותם בפני בית דין וכפרו, אין הם חייבים אלא אחת. אומרים לו בית דין הוי יודע — ולכן אומרים לו בכל לשון שהוא שומע, כדי למנוע אותו משבועת שוא.

שבועת שוא אוכלתן, מלמד: שכל עברות שבתורה נפרעין ממנו, וזו — ממנו ומן ממונו. אם אמר: איני נשבע — פוטרין אותו, ואם אמר: נשבע אני — העומדים אצלו אומרים זה לזה: „סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה", ומשביעין אותו בשבועה האמורה בתורה, שנאמר: „וְאַשְׁבִּיעֲךָ בַּה׳ אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ"[1]. ואומרין לו: הוי יודע שלא על תנאים שבלבך אנו משביעין אותך, אלא על תנאים שבלבנו. וכן מצינו שכשהשביע משה את בני ישראל בערבות מואב, אמר להם: דעו שלא על תנאים שבלבבכם אני משביע אתכם, אלא על תנאים שלי, שנאמר: „וְלֹא אִתְּכֶם לְבַדְּכֶם אָנֹכִי כֹּרֵת אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֶת הָאָלָה הַזֹּאת"[2]. ומנין לדורות הבאים אחריכם ולגרים שנתוספו עליכם? תלמוד לומר: „וְאֵת אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ פֹּה עִמָּנוּ הַיּוֹם"[3]. אין לי אלא מצות שנצטוו ישראל על הר סיני, מנין לרבות מקרא מגלה? תלמוד לומר: „קִיְּמוּ וְקִבְּלוּ הַיְּהוּדִים"[4].

דְּרָשָׁתוֹ שֶׁל רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה.

מעשה ברבי יוחנן בן ברוקה ורבי אליעזר בן חסמא שבאו מיבנה ללוד והקבילו פני רבי יהושע בפקיעין. אמר להם רבי יהושע: מה חידוש היה לכם בבית המדרש היום? אמרו לו: רבי! תלמידיך אנו ומימיך אנו שותין. אמר להם: אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש, שבת של מי היתה? „של רבי אלעזר בן עזריה היתה". אמר להם: ובמה היתה ההגדה היום? אמרו לו: בפרשת „הקהל". „ומה דרש בה?" „הַקְהֵל אֶת הָעָם, הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים וְהַטַּף"[5] — אם אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע, טְפֵלִין למה באין? כדי ליתן שכר למביאיהם. ועוד דרש: „אֶת ה׳ הֶאֱמַרְתָּ הַיּוֹם וַה׳ הֶאֱמִירְךָ הַיּוֹם"[6] — אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: כשם שעשיתם אותי חֲטִיבָה אחת בעולם הזה, אף אני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם. ועוד דרש: „דִּבְרֵי חֲכָמִים

[1]בראשית כד, ג. [2]דברים כט, יג. [3]שם, שם, יד. [4]אסתר ט, כז. [5]דברים לא, יב. [6]שם כו, יז—יח.

פוטרין אותו — שולחים אותו מיד, כדי שלא יחזור בו, והוא משלם מה שקבל עליו בבית דין. על תנאים שבלבך — שיחשוב בשעת השבועה מחשבת רמאות בלב ויאמר, שלכך נתכון בשבועתו. ולא אתכם — כלומר: לא על דעתכם ומחשבתכם שלכם. מקרא מגלה — שנתקן לאחר זמן לרגלי מאורע היסתורי. קיימו וקבלו — הם קיימו ואשרו מה שקבלו כבר בהר סיני.

תלמידיך אנו — ולכן אפשר שהדבר שהוא חידוש בעינינו אינו חידוש בשבילך. בלא חידוש — שיהיה חדוש גם לגדולים בתורה. שבת של מי היתה — כי רבן גמליאל היה דורש שתי שבתות בזו אחר זו ור׳ אלעזר בן עזריה שבת אחת. טפלין — תינוקות. חטיבה — סגולה, ענין של בחירה, כלומר: אתם בחרתם רק בי בעולם.

כַּדָּרְבֹנוֹת וּכְמַשְׂמְרוֹת נְטוּעִים"[1]–מה דָּרְבָן זה מכוין את הפרה לתלמה להביא חיים לעולם, אף דברי תורה מביאין חיים לעולם. אי מה דרבן זה מְטַלְטֵל, אף דברי תורה מְטַלְטְלִין כן? תלמוד לומר: „וכמשמרות". אי מה מסמר זה חסר ולא יתיר, אף דברי תורה חסרים ולא יתירים? תלמוד לומר „נטועים"–מה נטיעה פרה ורבה, אף דברי תורה פרין ורבין. „בעלי אסופות"–אלו תלמידי חכמים, שיושבין אסופות אסופות ואומרים על טמא–„טמא" ועל טהור–„טהור". שמא יאמר אדם בדעתו: הואיל אלו אוסרין ואלו מתירין, אלו פוסלין ואלו מכשירין, אלו מטמאין ואלו מטהרין, למה אני למד תורה מעתה? תלמוד לומר: „נִתְּנוּ מֵרוֹעֶה אֶחָד"[2]–רועה אחד קיבלן, אל אחד נְתָנָן, אל אחד בראן; ואף אתה עשה לבך כחדרי חדרים והכנים בו דברי המטמאין ודברי המטהרין, דברי האוסרין ודברי המתירין, דברי הפוסלין ודברי המכשירין. אמר להם: אין דור יתום שרבי אלעזר בן עזריה שרוי בתוכו.

פרק עשירי.

צַדִּיקִים וּרְשָׁעִים.

בזמן שהצדיק בא לעולם–טובה באה לעולם ורעה מסתלקת מן העולם, שנאמר: „וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ נֹחַ לֵאמֹר: זֶה יְנַחֲמֵנוּ" וגו'[3]; וכשנפטר–רעה באה וטובה מסתלקת מן העולם, שנאמר: „הַצַּדִּיק אָבָד וְאֵין אִישׁ שָׂם עַל לֵב וְאַנְשֵׁי חֶסֶד נֶאֱסָפִים בְּאֵין מֵבִין, כִּי מִפְּנֵי הָרָעָה נֶאֱסַף הַצַּדִּיק"; ואומר: „יָבוֹא שָׁלוֹם, יָנוּחוּ עַל מִשְׁכְּבוֹתָם הוֹלֵךְ נְכֹחוֹ"[4]–הולך השלום אל הקבר. בזמן שהרשעים באין לעולם–רעה באה לעולם וטובה מסתלקת מן העולם, שנאמר: „בְּבוֹא רָשָׁע בָּא גַם בּוּז וְעִם קָלוֹן חֶרְפָּה"[5]; וכשמסתלקין–טובה באה ורעה מסתלקת מן העולם, שנאמר: „בְּטוּב צַדִּיקִים תַּעֲלֹץ קִרְיָה וּבַאֲבֹד רְשָׁעִים רִנָּה"[6]; ואומר: „לֹא יִדְבַּק בְּיָדְךָ מְאוּמָה מִן הַחֵרֶם, לְמַעַן יָשׁוּב ה' מֵחֲרוֹן אַפּוֹ"[7]–הא למדת שכל זמן שהרשעים באין לעולם–חרון אף בא לעולם, נסתלקו רשעים מן העולם–

[1]קהלת יב, יא. [2]שם. [3]בראשית ה, כט. [4]ישעיה נז, א, ב. [5]משלי יח, ג. [6]שם יא, י. [7]דברים יג, יח.

לתלמה — לעשות את תלמי השדה ישרים. להביא חיים—להוציא לחם הנותן חיים לעולם. מטלטלין — רופפים ועשויים להשתנות. כמסמרות—התקועים ואינם זזים ממקומם, כך גם דברי התורה אינם זזים. חסר ולא יתיר — כשנועצים את המסמר בעץ הוא מחסיר את מקום הנקב. פרין ורבין—עושים פירות. כחדרי חדרים—לתת את כל דבר בחדר מיוחד שבלבך, ואז תוכל לשקול בדעתך את מה לקרב ומה לרחק. שרוי—שוכן.

מפני הרעה נאסף—כשהצדיק נאסף, עתידה רעה לבוא לעולם. יבוא שלום—השלום נאסף, כי הצדיק מוריד אותו עמו אל קברו. בא גם בוז—שבוז יבוזו לרשע שהביא עמו את הרעה.

נסתלק חרון אף מן העולם. אין לי אלא שתולין לצדיקים בחייהם, מנין אף במיתתם? שנאמר: „וַיְהִי לְשִׁבְעַת הַיָּמִים וּמֵי הַמַּבּוּל וגו'"[1]. ומה טיבן של שבעת ימים הללו? אלו שבעת ימי אבלו של מתושלח הצדיק, שעיכבו את הפורענות מלבוא לעולם. דבר אחר: מלמד ששינה המקום עליהם סדרי עולם והיתה חמה זורחת במערב ושוקעת במזרח, שמא יעשו תשובה, ולא עשו. דבר אחר: נתן להם המקום שבעת ימים מעין עולם הבא ואכלו ושתו, כדי שידעו מה איבדו.

פרק שלשה עשר.

מִשֶּׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ. מִשֶּׁבָּטְלָה הַנְּבוּאָה. מִשֶּׁמֵּת שִׁמְעוֹן הַצַּדִּיק.

משחרב בית ראשון בטלה מלוכה מבית דוד, ובטלו אורים ותומים, ופסקו ערי מגרש, שנאמר: „וַיֹּאמֶר הַתִּרְשָׁתָא לָהֶם אֲשֶׁר לֹא יֹאכְלוּ מִקֹּדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים עַד עֲמֹד כֹּהֵן לְאוּרִים וּלְתֻמִּים"[2] – כאדם שאומר לחבירו: „עד שיחיו המתים", „עד שיבא אליהו". משמתו נביאים האחרונים, חגי, זכריה ומלאכי, פסקה רוח הקודש מישראל, ואף על פי כן היו משמיעין להן בבת קול. מעשה שהיו חכמים מסובין בעלית בן גוריון ביריחו ושמעו בת קול אומ ת: יש כאן אדם שראוי לרוח הקדש, אלא שאין דורו זכאי לכך. נתנו עיניהם בהלל הזקן, וכשמת אמרו עליו: הי עניו, הי חסיד, תלמידו של עזרא! שוב פעם אחת היו יושבין ביבנה, ושמעו בת קול אומרת: יש כאן אדם, שראוי לרוח הקדש, אלא שאין הדור זכאי לכך. ונתנו עיניהם בשמואל הקטן, וכשמת אמרו עליו: הי עניו, הי חסיד, תלמידו של הלל הזקן! אף הוא אמר בשעת מיתתו: שמעון וישמעאל לחרבא, וחברוהי לקטלא, ושאר עמא לביזא, וְעָקָן סגיאין יהוון אחרי דנא – ובלשון ארמית אמרן. אף על יהודה בן בבא בקשו לומר „הי עניו, הי חסיד, תלמידו של שמואל הקטן", אלא שנטרפה השעה. יוחנן כהן גדול שמע מבית קדש הקדשים: „נִצְּחוּ טַלְיָא

[1] בראשית ז, י. [2] עזרא ב, סג.

שתולין לצדיקים—שהקב"ה ממתין מלהביא את הרעה בחייהם של הצדיקים. במיתתן—בזמן ההספד והאבל עליהם. ששינה המקום עליהם—שבעה ימים לאחר הגזרה, שמא יעשו תשובה.

ערי מגרש—ערי הלוים (במדבר לה). משמיעין להם—היו מגלים להם דברי סתר, או עתידות. אף הוא—שמואל הקטן. שמעון וישמעאל—שמעון בן גמליאל וישמעאל כהן גדול שהיו מעשרת הרוגי מלכות. לחרבא — ימותו בחרב. וחברוהי — וחבריהם. לקטלא—לרצח; ימותו בשאר מיתות. ושאר עמא—ויתר העם. לביזא—יהיה לבז. ועקן סגיאין—וצרות רבות תבאנה אחרי כן. ובלשון ארמי אמרן—כדי שלא יבינו הכל את דבריו ולא יצטערו. שנטרפה השעה—שהשעה לא היתה מוכשרת לכך מרוב צרות ורדיפות. נצחו טליא—נצחו הנערים.

דאזלו לאגחא קרבא באנטוכיא", וכתבו את השעה וכיונו שבאותה שעה נצחו. שמעון הצדיק שמע מבית קדש הקדשים: „בטילת עבידתא, דיאמר סנאה להיתיה להיכלא, ונהרג גסקלנוס ובטלו גזרותיו", ובלשון ארמית שמע. כל זמן שהיה שמעון הצדיק קיים, היה נר מערבי תדיר. משמת, הלכו ומצאוהו שכבה. מכאן ואילך מוצאין אותו פעמים כבה, פעמים דולק. כל זמן שהיה שמעון הצדיק קיים, היתה אש של מערכה תדיר: כיון שהיו מסדרין אותה שחרית-היתה מתגברת והולכת כל היום כולו, והיו מקריבין עליה תמידין ומוספין ונסכיהן, ולא היו מוסיפין עליה אלא שני גזרי עצים, עם תמיד של בין הערבים, כדי לקיים מצות עשה, שנאמר: „וּבִעֵר עָלֶיהָ הַכֹּהֵן"[1]. משמת שמעון הצדיק-תשש כחה של מערכה, וכשמסדרין אותה בשחרית לא היו נמנעין מלהוסיף עליה עצים כל היום כלו. כל זמן שהיה שמעון הצדיק קיים, היתה ברכה בשתי הלחם ובלחם הפנים. שתי הלחם מתחלקת בעצרת לכהנים, ולחם הפנים מתחלק ברגל לכל המשמרות, ואף על פי שלא היה מגיע לכל אחד ואחד אלא כזית, יש מהן שאוכלין ושבעין ויש שאוכלין ומותירין. משמת שמעון הצדיק-נסתלקה הברכה ולא היה מגיע לכל אחד מהם אלא כפול. הצנועין מושכין ידיהן, וְהַגַּרְגְּרָנִין חולקין ביניהן. מעשה בכהן אחד מצפורי שנטל חלקו וחלק חבירו ואף על פי כן לא עלה בידו אלא כפול, והיו קורין אותו בן חמסן עד היום. שנה, שמת בה שמעון הצדיק, אמר להם: בשנה זו אני מת. אמרו לו: מנין אתה יודע? אמר להם: כל ימות הכפורים היה מזדמן לי זקן אחד לובש בגדים לבנים ומתעטף לבנים, נכנס עמי ויוצא עמי; שנה זו נכנס עמי ולא יצא עמי. לאחר הרגל חלה שבעת ימים ומת, ונמנעו חבריו מלברך בשם.

[1] ויקרא ו, ה.

דאזלי לאגחא קרבא באנטוכיא—שהלכו להתגרות מלחמה באנטיוכוס; ועל בני החשמונאים נאמרו דברי בת הקול אלה. שמעון הצדיק — „האחרון", שמעון בן קנטרום שהיה מראשי חכמי הפרושים. בטילת עבידתא—בטלה העבודה (עבודת הצלם), שאמר השונא להביא אל ההיכל. גסקלנוס—קאליגולא; ועל גזרת קאליגולא נאמרו הדברים האלה. נר מערבי—שבמנורה. תדיר—דולק תמיד ולא כבה, עד שבא הכהן בבקר להיטיב את הנרות וכבהו, וזה היה לאות שהשכינה שורה בישראל. שכבה—קודם הטבת הנרות. תשש—רפה. כפול—כגודל הפול. הגרגרנים—הלהוטים אחר האכילה. מלברך — את ברכת הכהנים. בשם—בשם המפורש, כי לאחר מותו של שמעון הצדיק לא חשבו את עצמם לכדאים להזכיר את השם המפורש.

פרק חמשה עשר.

אֲבֵלֵי צִיּוֹן.

אמר ר׳ ישמעאל: מיום שחרב בית המקדש - דין הוא שלא נאכל בשר ושלא נשתה יין, אלא שאין בית דין גוזרין על הצבור דברים שאין יכולין לעמוד בהן. הוא היה אומר: הואיל וגוזרין עלינו שלא ללמוד תורה ולבטל המצות - נגזור על ישראל שלא ישאו נשים, ונמצא ישראל שמם, וזרע אברהם כלה, אלא הנח להם לישראל, מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין. משחרב בית המקדש בשניה רבו פרושין בישראל, שלא היו אוכלין בשר ולא היו שותין יין. נטפל להם ר׳ יהושע, אמר להן: בני, מפני מה אין אתם אוכלין בשר? אמרו לו: נאכל בשר, שבכל יום היה תמיד קרב על גבי המזבח, ועכשיו בטל? אמר להם: מפני מה אין אתם שותים יין? אמרו לו: נשתה יין, שבכל יום היה מתנסך על גבי המזבח, ועכשיו בטל? אמר להם: אם כן לחם לא נאכל, שממנו היו מביאין שתי הלחם ולחם הפנים; מים לא נשתה, שמהן היו מנסכין מים בחג; תאנים וענבים לא נאכל, שמהן היו מביאין בכורים בעצרת? שתקו. אמר להם: בני, בואו ואומר לכם: שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר, שכבר נגזרה גזרה, ולהתאבל יותר מדאי אי אפשר, שאין בית דין גוזרין על הצבור אלא אותן דברים שהן יכולים לעמוד בהם. אלא כך אמרו חכמים: סד אדם את ביתו בסיד ומשייר דבר מועט, זכר לירושלים; עושה אדם כל צרכי סעודה ומשייר בה דבר מועט, זכר לירושלים; עושה אשה כל תכשיטיה ומשיירת דבר מועט, זכר לירושלים, שנאמר: „אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלָיִם תִּשְׁכַּח יְמִינִי, תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי לְחִכִּי אִם לֹא אֶזְכְּרֵכִי"[1]. וכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה, שנאמר: „שִׂמְחוּ אֶת יְרוּשָׁלַיִם וְגִילוּ בָהּ כָּל אֹהֲבֶיהָ, שִׂישׂוּ אִתָּהּ מָשׂוֹשׂ כָּל הַמִּתְאַבְּלִים עָלֶיהָ"[2].

קִדּוּשִׁין.

פרק ראשון.

מִצְוַת הַבֵּן עַל הָאָב וּמִצְוַת הָאָב עַל הַבֵּן. יְגִיעַ כַּפַּיִם.

איזו היא מצות הבן על האב? מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה,

[1] תהלים קלז, ה—ו. [2] ישעיה סו, י.

שלא נאכל בשר — זכר להקרבנות שבטלו. ושלא נשתה יין — זכר להנסכים. שוגגין — שאינם יודעים שיש איסור בדבר. בשניה — בית שני. נטפל להם — נכנס עמם בדברים. מצות הבן על האב — שאחד אנשים ואחד נשים חייבים.

מוציא ומכנים, מרחיץ לו פניו, ידיו ורגליו. אחד האיש ואחד האשה, אלא שהאיש סיפק בידו לעשות ואשה אין סיפק בידה לעשות, מפני שרשות בעלה עליה. איזו היא מצות האב על הבן? למולו ולפדותו, ללמדו תורה, וללמדו אומנות, ולהשיאו אשה, ויש אומרים אף לַהֲשִׁיטוֹ בנהר. רבי יהודה אומר: כל שאין מלמד את בנו אומנות כאילו מלמדו ליסטות: רבן גמליאל אומר: כל שיש בידו אומנות למה הוא דומה? לכרם שמוקף גדר ולחריץ שמוקף סייג. וכל שאין בידו אומנות למה הוא דומה? לכרם שאין מוקף גדר ולחריץ שאין מוקף סייג. ר' יוסי אומר משום רבן גמליאל: כל שבידו אומנות למה הוא דומה? לאשה שיש לה בעל: בין שהיא מתקשטת ובין שאינה מתקשטת – אין הכל מסתכלין בה, ואם אינה מתקשטת היא תהא לה מְאֵרָה. וכל שאין בידו אומנות למה הוא דומה? לאשה שאין לה בעל: בין מתקשטת ובין שאינה מתקשטת, הכל מסתכלין בה, ואם מתקשטת היא תהא לה מְאֵרָה. ר' אלעזר בר' צדוק אומר משום רבן גמליאל: כל שבידו אומנות למה הוא דומה? לכרם גדור, שאין בהמה וחיה נכנסין לתוכו, ואין עוברין ושבין אוכלין את מה שבתוכו, ואין רואין את מה שבתוכו. וכל שאין בידו אומנות למה הוא דומה? לכרם פרוץ, שבהמה וחיה נכנסין לתוכו, ועוברים ושבים אוכלין את מה שבתוכו, ורואין מה שבתוכו.

סֵדֶר נְזִיקִין.

בָּבָא קַמָּא.

פרק שביעי.

חֹמֶר חֵטְא הַגְּנֵבָה מֵחֵטְא הַגְּזֵלָה.

הגנב משלם תשלומי כפל. אם טבח ומכר – משלם תשלומי

שרשות בעלה עליה—אבל אם נתגרשה היא חייבת. מצות האב על הבן—שנשים פטורות. לפדותו—אם הוא בכור. להשיטו—ללמדו לשחות בנהר, משום סכנת נפשות. ליסטות—מעשה חמסנות, לפי שאדם שאינו יודע אומנות סופו להיות חמסן. לכרם מוקף גדר—כשם שהגדר מגינה על הכרם, כך האומנות מגינה על האדם ואינה נותנה לו למות ברעב. אין הכל מסתכלים בה—וכך גם האדם שיש לו אומנות אין מהרהרים אחריו במה הוא מוצא את מחיתו. תהא לה מארה—כי עליה להתקשט, כדי להתחבב על בעלה. הכל מסתכלין בה—וכך גם האדם שאין לו אומנות מרננים אחריו וחוקרים ודורשים מאין הוא נוטל כסף לפרנסתו. ואם מתקשטת וגו' מארה—לפי שמרננים אחריה.

ארבעה וחמשה. הגזלנין – בין כך ובין כך אין משלמין אלא קרן. שאלו תלמידיו את רבי יוחנן בן זכאי: וכי מה ראתה תורה להחמיר בגנב יותר מבגזלן? אמר להם: גזלן הִשְׁוָה כבוד עבד לכבוד קונו, גנב חלק כבוד לעבד יותר על כבוד קונו, כביכול עשה גנב את העין העליונה כאלו אינה רואה ואת האוזן שאינה שומעת, שנאמר: „הוֹי הַמַּעֲמִיקִים מֵה׳ לַסְתִּיר עֵצָה וְהָיָה בְמַחְשָׁךְ מַעֲשֵׂיהֶם וַיֹּאמְרוּ: מִי רֹאֵנוּ וּמִי יוֹדְעֵנוּ?"[1] „וַיֹּאמְרוּ: לֹא יִרְאֶה יָּהּ וְלֹא יָבִין אֱלֹהֵי יַעֲקֹב"[2]; „כִּי אוֹמְרִים: אֵין ה׳ רֹאֶה אֹתָנוּ, עָזַב ה׳ אֶת הָאָרֶץ"[3]. רבי מאיר אומר: משלו משל משום רבן גמליאל: למה הדבר דומה? לשנים שעשו משתה בעיר אחת, אחד קרא את בני העיר ואת המלך לא קרא, ואחד לא קרא לא את המלך ולא את בני העיר, – איזה מהן עונשו מרובה? זה שקרא את בני העיר ואת המלך לא קרא – עונשו מרובה יותר מן השני. אמר ר׳ עקיבא: מפני מה אמרו: טבח ומכר משלם תשלומי ארבעה וחמשה? מפני שנשתרש בחטא.

חמשה דברים היה רבן יוחנן בן זכאי אומרן כמין חומר: מפני מה גלו ישראל לבבל יותר מבכל הארצות כולן? מפני שבית אברהם אביהם היה משם. משלו משל: למה הדבר דומה? לאשה שקלקלה על בעלה, להיכן משלחה? לבית אביה. בלוחות הראשונים הוא אומר: „וְהַלֻּחֹת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הֵמָּה"[4] ובשניות מעשה משה: „וְהַמִּכְתָּב מִכְתַּב אֱלֹהִים"[5]. משלו משל: למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שקדש את האשה – הוא מביא את הַלַּבְלָר ואת הַקּוּלְמוּס ואת הדיו ואת השטר ואת העדים; קלקלה – היא מביאה את הכל, דייה שיתן לה המלך כתב הַכֵּר יד שלו.

הרי הוא אומר: „אֲשֶׁר נָשִׂיא יֶחֱטָא" וגו׳ „וְהֵבִיא אֶת קָרְבָּנוֹ"[6] – אשרי הדור, שהנשיא שלו מביא חטאת על שגגתו. ואומר: „וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת

[1]ישעיה כט, טו. [2]תהלים צד, ז. [3]יחזקאל ח, יב. [4]שמות לב, טז. [5]שם. [6]ויקרא ד, כב—כג.

ארבעה—בעד שור. וחמשה—בעד שה. בין כך ובין כך—בין שטבחו ומכרו ובין שלא טבחו ולא מכרו. השוה עבד—השוה את כבוד האדם שהוא עבד אלהים. קונו—יוצרו, כי אינו בוש ואינו מתירא לא מפני אלהים ולא מפני אדם, לפי שהוא גוזל ביד רמה. חלק כבוד לעבד—שהגנב מתחבא מעין רואים. לא את המלך ולא את בני העיר—אלא את בני משפחתו. שנשתרש בחטא—שלא במקרה גנב, אלא טבע של גנב לו, אחר שעסק בטביחה ומכירה של הבהמה הגנובה.

כמין חומר—כמחרזת של מרגליות, שכל מרגלית ומרגלית מתאימה ומכונה יפה לחברתה ומצטרפת עמה למחרזת אחת. והמכתב—רק המכתב היה מכתב אלהים, אבל הלוחות עצמם היו מעשה משה. הלבלר—הסופר. קולמוס—עט. כתב הכר יד שלו—כך גם הלוחות השניים, שניתנו לאחר מעשה העגל, נעשו ע״י משה, ואלהים רק שם את מכתבו עליהם.

אָזְנוֹ בַּמַּרְצֵעַ״[1] – מה ראתה אוזן לֵרָצַע יותר מכל איבריו? לפי ששמעה מהר סיני: „כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים״[2] – עבדי הוא, ופרק ממנו עול שמים והמליך עליו עול בשר ודם, לפיכך אמר הכתוב: תבא אוזן וְתֵרָצַע, שלא שמרה את מה ששמעה. דבר אחר: הוא לא רצה להשתעבד לקוניו יבא וישתעבד לבנותיו.

ואומר: „מִזְבַּח אֲבָנִים לֹא תָנִיף עֲלֵיהֶם בַּרְזֶל״[3] – וכי מה ראה הכתוב ליפסול את הברזל יותר מכל מיני מתכות? מפני שהחרב נַעֲשָׂה ממנו, והחרב סימן פורענות והמזבח סימן כפרה – מעבירין דבר שסימן פורענות מדבר שהוא סימן כפרה. והלא דברים קל וחומר: ומה אבנים שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות, על שמטילות בהן כפרה בין ישראל לאביהם שבשמים אמר הכתוב: „לא תניף עליהם ברזל״ – בני תורה, שהם כפרה לעולם, על אחת כמה וכמה שלא ליגע בהן אחד מכל המזיקין כולן.

הרי הוא אומר: „אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת תִּבְנֶה אֶת מִזְבַּח ה׳ אֱלֹהֶיךָ״[4] – אבנים שמטילות שלום. והלא דברים קל וחומר: ומה אבנים שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות, על שמטילות שלום בין ישראל לאביהן שבשמים אמר המקום: „יהיו שלמים לפני״ – בני תורה, שהן שלום בעולם, על אחת כמה וכמה שיהיו שלמים לפני המקום!

שבעה גנבים הם: ראשון שבכולן גונב דעת הבריות; המסרב בחברו לאָרְחוֹ ואין בלבו לקרותו, והמרבה לו בתקרובות ויודע שאינו מקבל, וְהַמְפַתֵּחַ לו חביות שמכורות לחנוני, וְהַמְעַוֵּל במדות, והמשקר במשקלות, והמערב הגידה בְּתִלְתָּן ואת החומץ בשמן, – אף על פי שאמרו: אין השמן מקבל כלום, לפיכך מושחין בו את המלכים, – ולא עוד אלא שמעלין עליו שאילו היה יכול לגנוב דעת העליונה, היה גונב. שכל הגונב דעת הבריות – נקרא גנב, שנאמר: „וַיְגַנֵּב אַבְשָׁלוֹם אֶת לֵב אַנְשֵׁי יִשְׂרָאֵל״[5]. מי גדול, גונב או נגנב? הוי אומר נגנב, שיודע

[1]שמות כא, ו. [2]ויקרא כה, נה. [3]דברים כז, ה. [4]שם, שם, ו. [5]שמואל ב טו, ו.

עבדי הם — ולא עבדים לעבדים. לקוניו — לאלהיו. לבנותיו — לאשה שנתן לו אדוניו.
גירסא אחרת: לבניו — כלומר: לבניו של הקב״ה, לישראל.

שלמים — אנשי שלום ותמימים מכל חטא.

גונב דעת הבריות — המרמה את הבריות בחלקות וחנופה. המסרב — המפציר. לארחו — לסור אל ביתו כאורח. בתקרובות — במתנות. שמכורות לחנוני — והוא מבטיח לאורחו שהוא פותחן בשבילו, אף על פי שצריך היה לפתחן בשביל החנוני. והמעַוֵּל — עושה עול. והמערב — חנוני המערב צמחים פחותים בצמחים טובים. הגידה — גַּד (מין זרעונים) קָאריאַנדער, кopiандръ. תלתן — מין צמח, דרייבלאַטט, трилистникъ. חומץ בשמן — הנותן אל השמן חומץ ומוכרו לשם שמן נקי.

שנגנב ושותק. וכן מצינו כשהיו ישראל עומדין לפני הר סיני, בקשו לגנוב דעת העליונה, שנאמר: „כֹּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה׳ נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע״[1]. כביכול נגנב הוא להם, תלמוד לומר: „מִי יִתֵּן וְהָיָה לְבָבָם זֶה לָהֶם לְיִרְאָה אֹתִי״[2]. אם תאמר שאין הכל גלוי לפניו? והלא כבר נאמר: „וַיְפַתּוּהוּ בְּפִיהֶם וּבִלְשׁוֹנָם יְכַזְּבוּ לוֹ, וְלִבָּם לֹא נָכוֹן עִמּוֹ וְלֹא נֶאֶמְנוּ בִּבְרִיתוֹ״[3]. אף על פי כן: „וְהוּא רַחוּם יְכַפֵּר עָוֹן״[4] וגומר, ואומר: „כֶּסֶף סִיגִים מְצֻפֶּה עַל חָרֶשׂ שְׂפָתַיִם דֹּלְקִים וְלֶב רָע״[5]. ר׳ מאיר אומר: בוא וראה כמה חביבה מלאכה לפני מי שאמר והיה העולם: שור מפני שבטלו ממלאכתו – משלם חמשה, שה מפני שאין לו מלאכה – משלם ארבעה. רבן יוחנן בן זכאי אומר: בא וראה כמה חס המקום על כבוד הבריות: שור מפני שמהלך ברגליו—משלם חמשה, שה מפני שטוענו—משלם ארבעה.

למעלה מהם הגונב את האסורים בהנאה, שפטור מלשלם. את השטרות ואת הקרקעות ואת ההקדשות – אין משלם אלא קרן. את הבהמה ואת העופות ואת הכסות ואת הפירות ואת הכלים ופטר חמור– משלם תשלומי כפל; אף על פי שאסור בהנאה – יש לו היתר לאחר זמן.

הגונב את השור, טְבָחוֹ וּמְכָרוֹ – משלם חמשה; שה – משלם ארבעה, שנאמר: „חֲמִשָּׁה בָקָר יְשַׁלֵּם תַּחַת הַשּׁוֹר וְאַרְבַּע צֹאן תַּחַת הַשֶּׂה״[6].

למעלה מהן—הגונב את בן אחרים, שנידון עליו בנפשו. ר׳ שמעון אומר: הרי הוא אומר: „חוֹלֵק עִם גַּנָּב שׂוֹנֵא נַפְשׁוֹ, אָלָה יִשְׁמַע וְלֹא יַגִּיד״[7], משלו משל: למה הדבר דומה? לאחד שטוען ויצא מבית חבירו, מצאו אחד ואמר לו: מה זה? פלוני אמר לו: טול חלקך ואל תגיד! לאחר זמן מצאו בעל גנבה ואמר לו: משביע אני עליך, אם לא ראית אדם שטען כלים ויצא מתוך ביתי. אמר לו: שבועה שאיני יודע מה אתה סח. על זה נאמר: „חולק עם גנב שונא נפשו, אָלָה ישמע ולא יגיד״. אבל המתגנב מאחר חברו והולך ושונה פרקו, אף על פי שנקרא גנב - זוכה לעצמו, שנאמר: „לֹא יָבוּזוּ לַגַּנָּב כִּי יִגְנוֹב, לְמַלֵּא נַפְשׁוֹ כִּי יִרְעָב״[8]; סוף שמתמנה פרנס על הצבור ומזכה את הרבים וזוכה לעצמו,

[1]שמות כד, ז. [2]דברים ה, כו. [3]תהלים עח, לו—לז. [4]שם שם לח. [5]משלי כו, כג. [6]שמות כא, לז. [7]משלי כט, כד. [8]משלי ו, ל.

נגנב הוא להם—שחשבו שהם מרמים אותו. והיה לבבם וכו׳—הקב״ה ידע שלבם לא נכון עמו ובכל זאת שתק. שטוענו—נושאהו על שכמו.

למעלה מהן—גרוע מן הגנבים האסורים לעיל. אעפ״י שאסור בהנאה—כלומר: אף על פי שפטר חמור אסור בהנאה. יש לו היתר—אם יפדנו בשה, ולכן הוא חייב. בנפשו—חייב מיתה. שטוען—היוצא מבית חברו כשהוא טעון כלים.

ומשלם כל מה שבידו, שנאמר: „וְנִמְצָא יְשַׁלֵּם שִׁבְעָתָיִם, אֶת כָּל הוֹן בֵּיתוֹ יִתֵּן"[1]–אין „שבעתים" אלא דברי תורה, שנאמר: „אִמֲרוֹת ה' אֲמָרוֹת טְהוֹרוֹת כֶּסֶף צָרוּף בַּעֲלִיל לָאָרֶץ מְזֻקָּק שִׁבְעָתָיִם"[2].

פרק שמיני.

אִסּוּר גִּדּוּל בְּהֵמָה דַקָּה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.

כל הָאֶשְׁכּוֹלוֹת שעמדו להם לישראל משמת משה ועד שעמד יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסף בן יוחנן איש ירושלים, אי אפשר ליתן בהן דופי. משמת יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסף בן יוחנן איש ירושלים ועד שמת יהודה בן בבא אפשר ליתן בהן דופי. אמרו עליו על ר' יהודה בן בבא, שהיו כל מעשיו לשם שמים, אלא שֶׁגִּדֵּל בהמה דקה. כך היה: פעם אחת חלה, נכנס רופא אצלו, אמר: לזה אין לך רפואה אלא בחלב רותח. לקח לו עז וקשרה בכרעי המטה והיה יונק ממנה חלב רותח, שהיה גונח. פעם אחת בקשו חכמים ליכנס אצלו, אמרו: היאך נכנס אצלו שליסטים עמו בבית? וכשמת דקדקו חכמים במעשיו, ולא מצאו בו עון, אלא זה בלבד. אף הוא אמר בשעת מיתה: יודע אני שאין בידי עון, אלא זה בלבד, שעברתי על דברי חבירי. אמר ר' ישמעאל שזורי: מבעלי בתים שבגליל היו בית אבא, ומפני מה חרב? מפני שדנו דיני ממונות באחד ושגדלו בהמה דקה. אף על פי כן חורש היה לנו סמוך לעיר ושדה מפסקת בינו לעיר שבהמה נכנסת ויוצאה דרך עליה.

פרק תשיעי.

הַנֶּחְבָּל צָרִיךְ לְבַקֵּשׁ רַחֲמִים עַל חוֹבְלֵהוּ. מַכָּה שֶׁל בִּזָּיוֹן.

החובל בחברו, אף על פי שלא בקש החובל מן הנחבל–הנחבל צריך שיבקש עליו רחמים, שנאמר: „וַיִּתְפַּלֵּל אַבְרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים וַיִּרְפָּא

[1] משלי שם, לא. [2] תהלים יב, ז.

האשכולות—אנשים שהכל בהם, בני עליה כלולי מדות וגדולים בתורה. רותח—חם. שליסטים—היא העז, שדרכה לחבל את השדות והכרמים. באחד—בדיין אחד, ועל פי הדין צריך לדון דיני ממונות בשלשה דיינים. חורש—והיא לא רעתה בשדות אחרים, אלא בחורש, שעל פי הדין מותר לגדל בו בהמה דקה. ושדה מפסקת—בכל זאת נענשו, לפי שהבהמה צריכה היתה לעבור בלכתה אל החורש דרך שדה זר.

אף על פי שלא בקש החובל מן הנחבל—שיתפלל בעדו, אבל מחילה צריך הוא לבקש ממנו. ויתפלל אברהם—אף על פי שאבימלך לא בקש ממנו.

אֱלֹהִים אֶת אֲבִימֶלֶךְ"[1]. וכן אתה מוצא ברעי איוב, שנאמר: "וְעַתָּה קְחוּ לָכֶם שִׁבְעָה פָרִים וְשִׁבְעָה אֵילִים וּלְכוּ אֶל עַבְדִּי אִיּוֹב וְהַעֲלִיתֶם עוֹלָה בַּעַדְכֶם וְאִיּוֹב עַבְדִּי יִתְפַּלֵּל עֲלֵיכֶם"[2]. מה הוא אומר? "וַה' שָׁב אֶת שְׁבוּת אִיּוֹב בְּהִתְפַּלְלוֹ בְּעַד רֵעֵהוּ"[3]. ר' יהודה אומר משום רבן גמליאל: הרי הוא אומר: "וְנָתַן לְךָ רַחֲמִים וְרִחַמְךָ וְהִרְבֶּךָ" וגומר[4] – זה סימן יהא בידך: כל זמן שאתה רחמן – הרחמן מרחם עליך.

הכהו באחר ידו, בנייר, בפנקס, בעורות שאין עבודין, בטומוס של שטרות שבידו – נותן ארבע מאות זוז, ולא מפני שמכה של צער היא, אלא מִפְּנֵי שמכה של בזיון היא, שנאמר: "קוּמָה ה', הוֹשִׁיעֵנִי אֱלֹהַי, כִּי הִכִּיתָ אֶת כָּל אֹיְבַי לֶחִי"[5], ואומר: "בַּשֵּׁבֶט יַכּוּ עַל הַלְּחִי אֵת שֹׁפֵט יִשְׂרָאֵל"[6], ואומר: "גֵּוִי נָתַתִּי לְמַכִּים וּלְחָיַי לְמֹרְטִים"[7]. וכשם שחייב על נזקי חברו כן הוא חייב על נזקי עצמו: רק וטָש בפניו כנגד חברו, מְתַלֵּש בשערו, מְקָרֵעַ את כסותו, משבר את כליו, מפזר את מעותיו בחמתו – פטור מדיני אדם ודינו מסור לשמים, שנאמר: "וְאַךְ אֶת דִּמְכֶם לְנַפְשֹׁתֵיכֶם אֶדְרֹשׁ, מִיַּד כָּל חַיָּה אֶדְרְשֶׁנּוּ וּמִיַּד הָאָדָם, מִיַּד אִישׁ אָחִיו אֶדְרֹשׁ אֶת נֶפֶשׁ הָאָדָם"[8]. ר' שמעון בן אליעזר אומר משום ר' חִלְפָאִי בן אַגְרָא, שאמר משום רבי יוחנן בן נורי: מתלש בשערו, מקרע את כסותו, משבר את כליו, מפזר את מעותיו בחמתו – יהא בעיניך כעובד עבודה זרה, שאילו אמר לו יצרו: לך ועבוד עבודה זרה, היה עובד, שכך הוא עבודתו של יצר הרע.

בָּבָא מְצִיעָא.
פרק שלישי.

דְּבָרִים שֶׁאֵין לָהֶם אוֹנָאָה. אוֹנָאַת דְּבָרִים.

ר' יהודה אומר: ספר תורה, בהמה ומרגלית אין להם אונאה; ספר תורה – מפני שאין לו דמים, בהמה ומרגלית – מפני שאדם רוצה

[1] בראשית כ, יז. [2] איוב מב, ח. [3] שם שם י. [4] דברים יג, יח. [5] תהלים ג, ח. [6] מיכה ד, יד. [7] ישעיה נ, ו. [8] בראשית ט, ה.

יתפלל עליכם—על אשר צערתם אותו בדבריכם. בהתפללו בעד רעהו—אף על פי שרעיו לא בקשו ממנו כזאת.

טומוס—כרך, צרור. כל אויבי לחי, בשבט יכו על הלחי—מזה ראיה שמכת לחי היא מכה של בזיון. חייב—בדיני שמים. על נזקי עצמו—על הנזקים שגרם לעצמו. וטש בפניו—שנטל את רוקו וטשטש אותו בפניו. כנגד חברו—ובזה הבזה את עצמו בעיני חברו. דמכם לנפשותיכם — את דם נפשכם ששפכתם. שכך היא עבודתו של יצר הרע—אם אדם מתמכר ליצרו ולנטיותיו הרעות שוב אינו מבחין בין העברה הקלה ובין העברה החמורה.

שאין לו דמים — שאין עֵרוךְ למחירו.

לזוונן. אמרו לו: והלא כל דבר אדם רוצה לזווגו. ר׳ יהודה בן בתירא אומר: הסוס וַחֲטִיטוּב והסייף במלחמה אין להם אונאה.

כשם שאונאה במקח וממכר, כך אונאה בדברים. ועוד מרובה אונאת דברים מאונאת ממון: באונאת ממון אמר: „אַל תּוֹנוּ אִישׁ אֶת אָחִיו”[1], ובאונאת דברים הוא אומר: „וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ וְיָרֵאתָ מֵאֱלֹהֶיךָ”[2]—ויראת ממי שפיקד על אלו. היו חמרין מבקשין יין ושמן, לא יאמר להן: לכו אצל פלוני, והוא לא מכר יין ושמן מעולם. היו חֳלָאִים באין עליו, ויסורין באין עליו, וקובר את בניו—לא יאמר לו, כדרך שאמרו חבריו לאיוב: „הֲלֹא יִרְאָתְךָ כִּסְלָתֶךָ תִּקְוָתְךָ וְתֹם דְּרָכֶיךָ. זְכָר נָא מִי הוּא נָקִי אָבָד וְאֵיפֹה יְשָׁרִים נִכְחָדוּ”[3]. ראה גר שבא ללמוד תורה, לא יאמר: ראו מי שבא ללמוד תורה, פה שאכל נבלות וטרפות, שקצין ורמשין. וכן הוא אומר: „וַיַּעַן אִישׁ מִשָּׁם וַיֹּאמֶר: וּמִי אֲבִיהֶם?”[4] וכי יש אב לתורה, והלא כבר נאמר: „מַה שְּׁמוֹ וּמַה שֶּׁם בְּנוֹ כִּי תֵדָע”[5], ואומר: „בַּיִת וָהוֹן נַחֲלַת אָבוֹת וּמֵה׳ אִשָּׁה מַשְׂכָּלֶת”[6].

פרק ששי.

עֲוֹן הָרִבִּית.

אמר ר׳ יוסי: בוא וראה כמה סמויות עיניהם של מלוי רבית. אדם קורא לחברו עובד עבודה זרה, ומגלה עריות, ושופך דמים—מבקש שנפול עמו לחייו,—והלה מביא את הלבלר ואת הקולמוס ואת הדיו ואת השטר ואת העדים ואומר: בואו וכתבו עליו שאין לו חלק

[1] ויקרא כה, יד. [2] שם שם יז. [3] איוב ד, ו—ז. [4] שמואל א, י, יב. [5] משלי ל, ד. [6] שם יט, יד.

לזוונן—לצרפן אל הבהמות או אל המרגליות שיש לו כבר ולכן יש אשר הוא מרבה במחירן יותר מכדי שוין. חֲטִיטוּב—מגן. סייף—חרב. אין להם אונאה—מפני שהם נחוצים לצרכי ההגנה על החיים.

ממי שפיקד על אלו — מאלהים, האוסר את הדברים האלה. היו חמרין — זהו פירושה של אונאת דברים. חמרין — מנהיגי חמורים. זכר נא — שבקשו ממנו מחילה על תוכחתם אותו לבלי להטיח דברים כלפי אלהים, וזוהי מדרך אונאת דברים, כי האדם חייב לדבר בהתגלות לבו. ומי אביהם—מי אביהם של כל הנביאים, שאתה מתמה שגם שאול בנביאים. ומה שם בנו—הדברים האלה מוסבים על ראש הפסוק „מי עלה שמים וירד”, כלומר: מי עלה שמים לקבל את התורה? ועל זה הוא שואל: „מה שמו ומה שם בנו”? — זאת אומרת, שלמוד התורה אינו תלוי ביחס המשפחה. אשה משכלת—היא התורה, שאינה באה בירושה כמו בית והון.

שנפול עמו לחייו—שנרד לחייו על החרפות האלה שחרף אותו. והלה—הלז, המלוה. הלבלר—הסופר. הקולמוס—העט. עליו—על עצמו.

במי שפקד על הרבית, וכותב ומעלה בְּעַרְכָּאִים וְכָפַר במי שאמר והיה העולם - הא למדת שמלוי ברבית כופרין בעיקר. רבי שמעון בן אלעזר אומר: יותר על מה שהם מרויחין הם מתחייבין, שהם עושין את התורה פְּלַסְטֵר ואת משה טיפש, ואומרין: אילו היה משה יודע שכך אנו מרויחין, לא היה כותבו. רבי עקיבא אומר: קשה הרבית שאף שאלת שלום הרי היא רבית. כיצד? הוא שלא שאל בשלומו מימיו, עד שלוה הימנו, והקדים לו שאלת שלום - הוי אומר: אף שאלת שלום-רבית. רבי שמעיה אומר: כל שיש לו מעות ואין מלוה אותן ברבית, עליו הכתוב אומר: „כַּסְפּוֹ לֹא נָתַן בְּנֶשֶׁךְ וְשֹׁחַד עַל נָקִי לֹא לָקָח, עֹשֵׂה אֵלֶּה לֹא יִמּוֹט לְעוֹלָם"[1] - הא למדת שמלוי רבית מתמוטטין והולכים מן העולם. מיטוט זה איני יודע מה הוא? - כענין שנאמר: „הַצֵּל לְקֻחִים לַמָּוֶת, וּמָטִים לַהֶרֶג אִם תַּחְשׂוֹךְ"[2].

סַנְהֶדְרִין.

פרק ראשון.

פְּשָׁרָה וָדִין. חֹמֶר הַדִּין.

כשם שהדין בשלשה, כך פשרה בשלשה. נגמר הדין - אין רשאי לבצע. רבי אלעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי אומר: כל הַמְבַצֵּעַ - הרי זה חוטא, המברך את המבצע - הרי זה מנאץ לפני המקום; על זה נאמר: „וּבֹצֵעַ בֵּרֵךְ נִאֵץ ה׳"[3], אלא יקוב הדין את ההר, שכן משה היה אומר: „יקוב הדין את ההר", אבל אהרן היה עושה שלום בין אדם לחברו, שנאמר: „בְּשָׁלוֹם וּבְמִישׁוֹר הָלַךְ אִתִּי"[4]. רבי אלעזר בן יעקב אומר: מה תלמוד לומר „ובוצע ברך נאץ ה׳"? משלו משל: למה הדבר דומה? לאחד שגנב סאה של חטים, טְחָנָן, אֲפָאָן והפריש

[1] תהלים טו, ה. [2] משלי כד, יא. [3] תהלים י, י. [4] מלאכי ב, ו.

במי שפקד על הרבית—באלהים. בערכאים—בבתי הדין. בעיקר—באלהים, לפי שהם עוברים על מצותיו בגלוי. פלסתר— זיוף, מרמה; שהם חושבים את מצוות התורה לדברי זיוף, שמשה בדה אותם מלבו. קשה רבית—קשה עון רבית. מטים להרג—הרי ש„מיטוט" פירושו והליכה למיתה.

בשלשה—דיינים. פשרה—שמפשרים בין שני בעלי הריב. נגמר הדין—ובית דין אמרו לבעלי הריב: איש פלוני—אתה זכאי, איש פלוני—אתה חייב. לבצע—לְפַשֵּׁר וּלְתַוֵּךְ. המבצע—הדיין המפשר. הרי זה חוטא—כי על ידי הפשרה יש אשר אחד מבעלי הריב הצדיק במשפטו צריך לעשות ותורים לחברו הרשע. מנאץ—מחרף ומגדף. יקוב הדין את ההר—שורת הדין צריכה להיות נוקבת ויורדת לעמקו של דבר הריב ולהוציא את משפטו לאור. מה תלמוד לומר—מה משמעותו של הכתוב. ובוצע—שואף בצע, חמסן.

מהן חלה והאכיל לבניו, - היאך זה מברך? אינו מברך אלא מנאץ. ועל זה נאמר: „ובוצע ברך נאץ ה׳". רבי מאיר אומר: „ובוצע ברך"– אלו אחי יוסף, שהיו אומרים: „מַה בֶּצַע כִּי נַהֲרֹג אֶת אָחִינוּ"[1]. רבי יהושע בן קרחה אומר: מצוה לבצע, שנאמר: „אֱמֶת וּמִשְׁפַּט שָׁלוֹם שִׁפְטוּ בְּשַׁעֲרֵיכֶם"[2]. והלא כל מקום, שיש משפט אמת–אין שלום, וכל מקום שיש שלום – אין משפט אמת? אלא איזהו משפט, שיש בו שלום? הֱוֵי אומר: זה ביצוע. וכן הוא אומר: „וַיְהִי דָוִד עֹשֶׂה מִשְׁפָּט וּצְדָקָה לְכָל עַמּוֹ"[3], והלא כל מקום שיש משפט – אין צדקה, וכל מקום שיש צדקה– אין משפט? אלא איזהו משפט, שיש בו צדקה? הוי אומר: זה ביצוע. – דן את הדין, זִכָּה את הזכאי וחייב את החייב, אם חייב את העני – מוציא ונותן לו משלו. נמצא – עושה צדקה עם זה ודן את זה. רבי אומר: דן את הדין וזיכה את הזכאי וחייב את החייב – נמצא עושה צדקה עם החייב – שמוציא גזלה מתחת ידו, ודין עם הזכאי – שמחזיר לו את שלו. ר׳ שמעון בן מְנַסְיָא אומר: פעמים יְבַצַּע אדם, פעמים אל יבצע. כיצד? שנים שבאו אצל אחד לדין, עד שלא שמע דבריהן, או משמשמע דבריהן ואין יודע להיכן הדין נוטה – רשאי שיאמר להן: צאו ובצעו; אבל משמשמע דבריהם ויודע להיכן הדין נוטה — אין רשאי שיאמר להן: צאו ובצעו; כגון שהוא אומר: „פּוֹטֵר מַיִם רֵאשִׁית מָדוֹן וְלִפְנֵי הִתְגַּלַּע הָרִיב נְטוֹשׁ"[4] – עד שלא נתגלה, אתה רשאי „לנטשו", משנתגלה הדין – אי אתה רשאי לנטשו. ר׳ יהושע בן לקיש אומר: שנים שבאו אצל אחד לדין, אחד חזק ואחד רך; עד שלא שמע דבריהן, ואם משמשמע דבריהן ואין יודע להיכן הדין נוטה, רשאי שיאמר להם: איני נזקק לכם, שמא יתחייב החזק ונמצא חזק אויבו. משמשמע דבריהם ויודע להיכן הדין נוטה–אינו רשאי שיאמר להם: איני נזקק לכם. וכן הוא אומר: „לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי אִישׁ, כִּי הַמִּשְׁפָּט לֵאלֹהִים הוּא"[5]. אמר ר׳ יהושע בן קרחה: מניין שאם היית יושב לפני דיין, ויודע אתה זכות לעני וחובה לעשיר, אין אתה רשאי לשתוק? תלמוד לומר: „לא תגורו מפני איש"–אל תכנים דבריך מפני איש. הדיינים יהו יודעין

[1]בראשית לז, כו. [2]זכריה ח, טז. [3]שמואל ב, ח, טו. [4]משלי יז, יד. [5]דברים א, יז.

ביצוע—מעשה פשרה. דן את הדין—זהו פירוש אחר לכתוב „ויהי דוד עושה משפט וצדקה". ובצעו—והתפשרו. עד שלא נתגלה—עד שלא נתגלה לך מי חייב ומי זכאי; כי ר׳ שמעון מפרש את המלה „התגלע" במובן „התגלה". לנטשו—לעזוב את דבר המשפט שלא לברר אותו. איני נזקק לכם—אין אני נטפל ומתחבר לכם לדון את דינכם. אויבו—וירדוף אותו. אל תכנים דבריך—אל תעצור ואל תכבוש את דבריך; ודרש את המלה „תגורו" מלשון אסיפה וכנוס.

את מי הן דנין, ולפני מי הן דנין, ועם מי הם דנין, ומי הוא דן עמהן. ויהיו העדים יודעין את מי הם מעידין, ולפני מי הן מעידין, ועם מי הן מעידין, ומי הוא מעיד עמהן, שנאמר: „וְעָמְדוּ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים, אֲשֶׁר לָהֶם הָרִיב, לִפְנֵי ה׳"[1], ואומר: „אֱלֹהִים נִצָּב בַּעֲדַת אֵל, בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט"[2], וכן יהושפט אומר: „וַיֹּאמֶר אֶל הַשֹּׁפְטִים: רְאוּ מָה אַתֶּם עֹשִׂים, כִּי לֹא לְאָדָם תִּשְׁפְּטוּ, כִּי לַה׳"[3]. ושמא יאמר הדיין: מה לי בצער הזה? והלא כבר נאמר: „וְעִמָּכֶם בִּדְבַר מִשְׁפָּט"[4] – אין לך אלא מה שעיניך רואות. רבן שמעון בן גמליאל אומר: כשם שהדין בשלשה, כך פשרה בשלשה. יפה כח פשרה מכח הדין. כיצד? שנים שדנו – יכולין לחזור בהם, ושנים שפישרו – אין יכולין לחזור בהם.

פרק רביעי.

עֶזְרָא וּמשֶׁה. כְּתָב אַשּׁוּרִי וּכְתָב רַעַץ. סֵפֶר תּוֹרָה שֶׁל מֶלֶךְ.

ר׳ יוסי אומר: ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו, אלמלא קדמו משה. נאמרה במשה „עלייה" ונאמרה בעזרא „עלייה"; נאמרה במשה עלייה: „וּמשֶׁה עָלָה אֶל הָאֱלֹהִים"[5]; נאמרה בעזרא עלייה: „הוּא עֶזְרָא עָלָה מִבָּבֶל"[6] — מה „עלייה" האמורה במשה – לִמֵּד תורה לישראל, שנאמר: „וְאֹתִי צִוָּה ה׳ בָּעֵת הַהִיא לְלַמֵּד אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים"[7], אף „עלייה" האמורה בעזרא – לימד תורה לישראל, שנאמר: „כִּי עֶזְרָא הֵכִין לְבָבוֹ לִדְרוֹשׁ אֶת תּוֹרַת ה׳ וְלַעֲשׂת וּלְלַמֵּד בְּיִשְׂרָאֵל חֹק וּמִשְׁפָּט"[8]. ואף הוא ניתן על ידו כתב ולשון, שנאמר: „וּכְתָב הַנִּשְׁתְּוָן כָּתוּב אֲרָמִית וּמְתֻרְגָּם אֲרָמִית"[9] – מה תרגומו ארמית אף כְּתָבוֹ ארמית; ואומר: „וְלָא כָהֲלִין כְּתָבָא לְמִקְרֵא וּפִשְׁרֵהּ לְהוֹדָעָה לְמַלְכָּא"[10] – מלמד שבאותו היום ניתן; ואומר: „וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת"[11] — תורה העתידה

[1] דברים יט, יז. [2] תהלים פב, א. [3] דברי הימים ב. יט, ו. [4] שם. [5] שמות יט, ג. [6] עזרא ז, ו. [7] דברים ד, יד. [8] עזרא ז, י. [9] שם ד, ז. [10] דניאל ה, ח. [11] דברים יז, יח.

את מי דנין — שדומה כאלו הם דנים את הקב״ה, לפי שהם מטריחים אותו להחזיר את הממון, שהוציאו בלא משפט, לבעליו. עם מי הם דנין — בשתוף עם הקב״ה. את מי הם מעידין — כאלו הם מעידין בהקב״ה. מה לי בצער הזה — שמא אטעה בדין ואענש, מוטב לי להשתמט מן הדין. אלא מה שעיניך רואות — ולפי ראות עיניך תתאמץ להוציא את הדין לאמתו. פשרה בשלשה — יש לה תוקף וקיום אם נעשתה בשלשה. יכולים לחזור בהם — לפי שעל פי הדין יש יפוי כח רק למשפט שנדון בשלשה.

כתבו ארמי — הוא הכתב האשורי. שבאותו היום ניתן — על ידי המלאך שכתב את הכתבת, שאלמלא כן מדוע לא נמצא איש חוץ מדניאל שיכול לקרא את הכתב, והלא היו שם הרבה יהודים. העתידה להשתנות — שדורש „משנה" מלשון „שנוי".

לישתנות. למה נקרא שמו אשורי? על שום שעלה עמהן מאשור. רבי אומר: בכתב אשורי נתנה תורה לישראל, וכשחטאו - נהפכה להן לְרוֹעַץ, וכששבו בימי עזרא חזרה להן אשורית, שנאמר: „שׁוּבוּ לְבִצָּרוֹן, אֲסִירֵי הַתִּקְוָה, גַּם הַיּוֹם מַגִּיד מִשְׁנֶה אָשִׁיב לָךְ"[1]. ר' שמעון בן אלעזר אומר משום ר' אלעזר בן פרטא, שאמר משום רבי אלעזר המודעי: בכתב זה ניתנה תורה לישראל, שנאמר: „וָוֵי הָעַמּוּדִים"[2] — ווין שהן דומים לעמודים; ואומר: „וְאֶל הַיְּהוּדִים כִּכְתָבָם וְכִלְשׁוֹנָם"[3] — מה לשונם לא נשתנה, אף כתבם לא נשתנה. למה נקרא שמו „אשורי"? על שם שהוא מאושר בכתבו. אם כן למה נאמר: „וכתב לו את משנה התורה הזאת"? מלמד ששתי תורות כותב לו: אחת שנכנסת ויוצאה עמו ואחת שמונחת לו בתוך הבית. זו שנכנסת ויוצאה עמו לא תכנס עמו לא למרחץ ולא לבית המים, שנאמר: „וְהָיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו"[4] — במקום הראוי לקריאת בו. והלא דברים קל וחומר: ומה אם מלך ישראל, שלא עסק אלא בצרכי צבור, נאמר בו „והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו" - שאר בני אדם על אחת כמה וכמה. וכיוצא בו: „וִיהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן מָלֵא רוּחַ חָכְמָה, כִּי סָמַךְ מֹשֶׁה אֶת יָדָיו עָלָיו"[5]; וכן הוא אומר: „וּמְשָׁרְתוֹ יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן נַעַר לֹא יָמִישׁ מִתּוֹךְ הָאֹהֶל"[6]; וכן הוא אומר: „לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלַיְלָה"[7]; והרי דברים קל וחומר: ומה יהושע בן נון, שעסק בכיבוש הארץ ועומד לחלקה לישראל, נאמר בו: „לא ימוש" וגו' - שאר בני אדם על אחת כמה וכמה.

מְשִׁיחַת מֶלֶךְ וְכֹהֵן גָּדוֹל.

אין מעמידין מלך בחוץ לארץ. אין מעמידין מלך אלא אם כן היה נשוי לכהונה. ואין מושחין מלכים אלא על גבי מעין, שנאמר: „וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לָהֶם: קְחוּ עִמָּכֶם אֶת עַבְדֵי אֲדֹנֵיכֶם וְהִרְכַּבְתֶּם" וגו'[8]. אין

[1]זכריה ט, יב. [2]שמות כז, י. [3]אסתר ח, ט. [4]דברים יז, יט. [5]דברים לד, ט. [6]שמות לג, יא. [7]יהושע א, ח. [8]מלכים א. א, לג.

בכתב אשורי—הוא הכתב המרובע המצוי בידינו. ל„רועץ"—הוא הכתב העברי הקדמוני, הנקרא „רַעַץ" או „רועץ". מגיד משנה אשיב לך—אחזיר לך את הכתב שנשתנה. ווין שהן דומים לעמודים—כמו בכתב שלנו, ואם כן מוכח שהכתב לא נשתנה. אף כתבם וגו'— הרי שהכתב לא נשתנה. מאושר—משובח ויפה. אם כן—אם הכתב לא נשתנה. שתי תורות—ולפי זה הוא דורש „משנה" מלשון „שְׁנַיִם". לבית המים—לבית הכסא. על אחת כמה וכמה—שצריך לקרא כל ימיו בתורה.

אין מעמידין מלך בחוץ לארץ—כי מנוי המלך היה תלוי בכניסה לארץ ככתוב: „כי תבוא אל הארץ וגו' שום תשים עליך מלך" (דברים יז, יד—טו). נשוי לכהונה—מן המשפחות המיוחסות בישראל, שהיו מתחתנות במשפחות הכהנים.

מושחין מלכים אלא מפני המחלוקת. מפני מה משחו את שלמה? מפני אדוניה, ואת יהוא—מפני יהורם, ואת יואש—מפני עתליה, ואת יהואחז—מפני יהויקים אחיו, שהיה גדול הימנו שתי שנים. מלך טעון משיחה, בן מלך אין טעון משיחה, כהן גדול בן כהן גדול ואפילו עד עשרה דורות טעון משיחה. אין מושחין מלכים אלא מן הקרן. שאול ויהוא נמשחו מן הפך, מפני שמלכותן עתידה להשבר; דוד ושלמה נמשחו מן הקרן, מפני שמלכותן מלכות עולמים.

פרק שביעי.

סֵדֶר הַדִּין.

אין דנין שני דינין ביום אחד, אפילו נואף ונואפת. אלא דנין את הראשון ואחר כך דנין את השני. אין נמנין על שני דברים כאחד, ואין נשאלין על שתי שאלות כאחד, אלא נמנין על הראשון ואחר כך נמנין על השני, ונשאלים על הראשונה ואחר כך נשאלין על השניה. אין דנין אלא במקום גדול ואין נמנין אלא במקום שמועה. אחד אומר: משום שמועה, וכולם אומרים: לא שמענו—לא על זה מנין עומד, אלא אחד אוסר אחד מתיר, אחד מטמא ואחד מטהר וכולן אומרים לא שמענו—על זה מנין עומד. אחד אומר משום שנים ושנים אומרים משום אחד—יפה כח אחד האומר משום שנים מכח שנים האומרים משום אחד. עשרה אומרים משום אחד—כולן אחד. ובטהרות ובטמאות—האב ובנו, הרב ותלמידו שניהם נמנין שנים. בקידוש החדש ובעיבור שנה, בדיני ממונות ובדיני נפשות—אב ובנו, הרב ותלמידו שניהן נמנין אחד. ולא יהא יושב בצדו ואפילו הוא שותק, אלא עומד והולך לו. בקידוש החדש ובעיבור השנה ובדיני ממונות מתחילין מן הגדול. מפני מה בדיני נפשות מתחילין מן הצד? שלא יהא לבו סמוך על דברי רבו.

מפני המחלוקת—בשעה שיש מחלקת על דבר המלוכה.

ונואפת—אם היא בת כהן—לפי שהיא נדונה בשרפה והוא בחנק, והרי כאן שני דינים. אין נמנין—אין הדיינים עומדים למנין על שני דינים כאחד. ואין נשאלין—אין שואלים אותם שתי שאלות בעניני הלכה שונים. אין דנים אלא במקום גדול—דין שפוסקים אותו מתוך פלפול וסברה אין דנים אלא במקום שיש חכם גדול היודע להוציא את המשפט לאשורו בפלפולו. ואין נמנין אלא במקום שמועה—אין עומדים למנין על דין שפוסקים אותו על פי הקבלה והמסורה, אלא במקום שהדיינים יש להם בנידון זה שמועה שקבלו מרבותיהם. משום שמועה—ששמע בענין זה שמועה מרבותיו. לא שמענו—שאין בידינו קבלה בזה. לא מנין עומד—אין עומדים למנין, אלא סומכים על הגדול. אחד אוסר ואחד מתיר—בדין שמוציאים אותו מתוך הכתוב. משום שנים—משמם של שני חכמים. כולן אחד—אין להם אלא דעה אחת. נמנין שנים—שתי דעות. בצדו—של אביו או רבו. והולך לו—לאחר שהביע את דעתו. מן הצד—מן הקטן.

בדיני נפשות פותחין לזכות ואין פותחין לחובה, חוץ מן המסית. ור׳ יהושע בן קרחה אומר: אף המדיח. חייבי גליות-בית דין מחזירין אותם לזכות, שנאמר: „וְלֹא תִקְחוּ כֹפֶר לְנֶפֶשׁ רֹצֵחַ״[1], ואומר: „וְזֶה דְּבַר הָרֹצֵחַ״[2] — „רוצח״ „רוצח״ לגזרה שוה. חייבי מלקיות-בית דין מחזירין אותם לזכות, שנאמר: „וְהִצְדִּיקוּ אֶת הַצַּדִּיק וְהִרְשִׁיעוּ אֶת הָרָשָׁע[3], ואומר: „וְהָיָה אִם בִּן הַכּוֹת הָרָשָׁע״[4] — „רשע״ „רשע״ לגזרה שוה. הסרים ומי שלא ראה לו בנים-כשר לדון דיני ממונות ואין כשר לדון דיני נפשות. רבי יהודה מוסיף אף האכזרי והרחמן. אין מוסיפין על הדין בתחלה. רבי יהודה אומר: מוסיפין על הדין בתחלה. היו שנים: אחד אוסר ואחד מתיר, אחד מטמא ואחד מטהר — האוסר והמטמא עליו להביא ראיה, וכל המחמיר עליו להביא ראיה. ויש אומרים: אף המיקל. אין נזקקין לדין, אלא במקום שיש מכריעין. ואין מושיבין את האדם אלא כמדותיו. נסתלק הדין - אין רשאי להשיב. נסתלק העיקר—נעשה טְפֵלָה עיקר. לא ישיב את חברו יותר משלש תשובות, כדי שלא תטרף דעתו.

בדיני ממונות אומרין: נזדקק הדין, בדיני נפשות אין אומרין: נזדקק הדין. הגדול שבדיינים אומר: נזדקק הדין. אין שואלין מעומד ואין

[1]במדבר לה, לא. [2]דברים יט, ד. [3]שם כה, א. [4]שם שם ב.

פותחין לזכות—מתחילים את הדין בדברי זכות להנדון, שאומרים לו: אם לא הרגת—אל תירא. חוץ מן המסית—שהסית אדם אחד לעבוד עבודה זרה, שנאמר: „לא תחמל ולא תכסה עליו״ (דברים יג, ט). אף המדיח—שהדיח עיר שלמה לעבודה זרה, שגם דינו פותחים לחובה. חייבי גליות—שהרגו בשוגג ונתחיבו להגלות לערי המקלט. מחזירין אותם לזכות—לאחר שנגמר דינם אמר אחד התלמידים, שיש לו ללמד עליהם זכות, מבטלים פסק דינם. רוצח רוצח לגזרה שוה—מה רוצח שחייב מיתה—מחזירים דינו, אף רוצח שנתחייב גלות מחזירים דינו. רשע רשע לגזרה שוה—מה רשע שנתחייב מיתה—מחזירים, אף רשע שנתחייב מלקות מחזירים. ואין כשר לדון דיני נפשות—לפי שאין בלבם רגשות של אהבת אב לבניו ואינם עלולים לרחמים. אין מוסיפין על הדין—על מספר הדיינים. בתחלה—בתחלת הדין, קודם שאמר אחד הדיינים שאינו יודע את הדין. להביא ראיה—וכל זמן שלא הביא ראיה לדבריו אינו עומד על המנין. אין נזקקים לדין—אין נטפלים לעסוק בדין. מכריעין—שיש בבית דין רוב שיכול להכריע את הדין, אבל לא כשבית הדין שקול, שאם תתחלקנה הדעות—אי אפשר יהיה להכריע את הדין. כמדותיו—לפי גדלו בתורה מושיבים אותו במקום הראוי לו. נסתלק—נגמר. אין רשאי להשיב—אין אחד התלמידים רשאי לשוב וללמד חובה. נסתלק העיקר—אם נפקד אחד הדיינים העיקריים. נעשה טפלה עיקר—נעשה התלמיד, היושב בשורה שלפניו, עיקר, והוא מצטרף עם יתר הדיינים לגמור את הדין. שלא תטרף—שלא תתבלבל.

נזדקק הדין—הדין נפסק. בדיני נפשות אין אומרין—לפי שגם אחר פסק הדין מעיינים בו אם טעו. אין שואלין—דבר הלכה.

משיבין מעומד; לא מגבוה ולא מרחוק ולא מאחורי הזקנים. אין שואלין אלא בענין, ואין משיבין אלא במדע. ולא ישאל השואל בענין יותר משלש הלכות. אחד שואל ואחד אומר: שלא לשאול — נזקקין לשואל. והשואל מעשה — צריך שיאמר: מעשה אני שואל. והשואל כענין והשואל שלא כענין — משיבין את השואל כענין, והשואל שלא כענין צריך שיאמר: שלא כענין שאלתי. דברי רבי מאיר, וחכמים אומרים: אינו צריך, שכל התורה ענין אחד. ענין ושאינו ענין—נזקקין לענין; מעשה ושאינו מעשה — נזקקין למעשה; הלכה ומדרש — נזקקין להלכה; מדרש ואגדה— נזקקין למדרש; מדרש וקל וחומר—נזקקין לקל וחומר; קל וחומר וגזרה שוה— נזקקין לקל וחומר; חכם ותלמיד—נזקקין לחכם; תלמיד ועם הארץ—נזקקין לתלמיד. היו שניהם חכמים, שניהם תלמידים, שניהם עמי הארץ, שתי הלכות ושתי שאלות ושתי תשובות ושני מעשים—הרשות ביד התורגמן מעתה.

כשהנשיא נכנס — כל העם עומדים, ולא ישבו עד שאמר להם: שבו. כשאב בית דין נכנס — עושים לו שתי שורות מכאן ומכאן, עד שנכנס וישב במקומו. חכם שנכנס — אחד עומד ואחד יושב, עד שנכנס ויושב במקומו. בני חכמים ותלמידי חכמים — בזמן שהרבים צריכים להם מקפצין אפילו על ראשי העם ואף על פי שאמרו: אין שבח לתלמיד שיכנס באחרונה. יצא לצורך — נכנס ויושב במקומו. בני חכמים ותלמידי חכמים בזמן שיש בהם דעת לשמוע — הופכים את פניהם כלפי אביהם; אין בהם דעת לשמוע — הופכים את פניהם כלפי העם. ר' אלעזר בר' צדוק אומר: בבית המשתה עושים אותן סניפין. חכם שנכנס — אין שואלין אותו עד שתתישב דעתו. נכנס ומצאם

לא מגבוה—אם השואל עומד על מקום גבוה מן הנשאל. ולא מאחורי הזקנים— אלא השואל עומד לפני הנשאל. בענין—באותו הענין שעסוקים בו ולא בענין אחר. במדע—לברר להשואל היטב את דבר התשובה על פי ההגיון והשכל ולא בצורת גזרה. שלא לשאל—אם אחד התלמידים אומר, שאין צורך לשאל בזה, לפי שהדבר מובן היטב. נזקקין—נטפלים להשואל, ואין משגיחים בזה שאמר שלא לשאל. מעשה—דין בנוגע למעשה שהיה. מעשה אני שואל—כדי שימהרו להשיבו. שלא כענין שאלתי—כדי שלא יחשבו שהוא שואל למעשה וישיבו לו קודם. אינו צריך—שהשואל כענין והשואל שלא כענין שניהם שוים, לפי שהתורה כולה ענין אחד היא, ואין הבדל בין דין זה לזה. ומדרש—שאלה במדרש פסוקים. ואגדה—תשובה על דבר אגדה. קל וחומר—מסקנה על פי ההגיון מן הקל אל החמור. גזרה שוה—מסקנה שאנו מוציאים מתוך ההשואה שבין שתי מלים שבתורה. נזקקים לקל וחומר—שהוא חשוב ביותר, לפי שהוא דורש עיון וחריפות. התורגמן—התורגמן העומד לפני החכמים רשאי לבחר באחד מן הענינים האלה לפי שקול דעתו. חכם—הוא החבר השני של הנשיא. מקפצין—לפי שהעם ישב על הקרקע והעובר ביניהם נראה כאלו הוא פוסע על ראשיהם. סניפין—הושיבו את בני החכמים בצד הזקנים כסניפין להם, מפני כבוד אבותיהם.

שהם עוסקים בהלכה – לא יהא קופץ לתוך דבריהם, עד שישב וידע באיזה ענין הן עסוקים. ואם עשה כן – על זה נאמר: שבעה דברים בגולם.

פרק שמיני.

יְשִׁיבַת הַסַּנְהֶדְרִין. חֲקִירַת עֵדֵי נְפָשׁוֹת.

כל סנהדרין שיש בה שנים יודעים לדבר וכולם ראויין לשמוע – ראויה לעשות סנהדרין; שלשה – בינונית; ארבעה – חֲכָמָה. סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה, כדי שיהו רואין זה את זה. הנשיא יושב באמצע וזקנים יושבים מימינו ושמאלו. אמר רבי אלעזר בר׳ צדוק: כשהיה רבן גמליאל יושב בבית דין ביבנה – אבא יושב מימינו וזקנים משמאלו. מפני מה אחד יושב מימינו של זקן? מפני כבודו של זקן. שלש שורות של תלמידי חכמים יושבים לפניהם: גדולים בראשונה, ושניים בשניה, ושלישים בשלישית; מכאן ואילך לא היה שם סדר, אלא כל הקודם את חברו לתוך ארבע אמות – זכה. שוטרי הדיינים והנדון, והעדים, וזוממיהם, וזוממי זוממיהם עומדין משורה החיצונה ולעם. ולא היו צריכים לידע איזהו נדון, מפני שמעמידים אותו שני לעד הראשון.

כיצד אומר? שמא תאמר: ראינוהו שֶׁרָץ אחר חברו וסייף בידו, נכנס מפניו לחנות – ונכנס אחריו לחנות, ונכנסנו אחריו ומצאנוהו הרוג והסייף ביד הרוצח ומנטף דם; שמא תאמרו: אם לאו – מי הרגו? אמר שמעון בן שטח: אראה בנחמה, אם לא ראיתי אחד שרץ אחר חברו וסייף בידו, נכנס מפניו לחורבה – ונכנס אחריו; ונכנסתי אחריו – ומצאתיהו הרוג והסייף ביד הרוצח ומנטף דם. נמתי לו: רשע, מי הרגו לזה? אראה בנחמה, אם לא או אני או אתה הרגנוהו, אבל מה אעשה לך, שאין דינך מסור בידי, שהרי אמרה תורה: „עַל פִּי

שבעה דברים בגולם — ואחד מהם הוא דבר הכניסה לתוך דברי חברו.

יודעים לדבר — בשבעים לשון, כדי שיוכלו לחקור את העדים ואת בעלי הדין המדברים לועזית. ראוין לשמע — המבינים לועזית, אף על פי שאינם יודעים לדבר בה, ואינם נזקקים למתורגמן. ואחרים מפרשים: „יודעים לדבר" — שיודעים לפלפל בדבר הלכה, „וכולם ראוין לשמע" — מבינים בהלכה, אף על פי שאינם מפלפלים. שלשה — יודעים לדבר. בינונית — זוהי סנהדרין בינונית. מימינו של זקן — מימינו של הנשיא. החיצונה — הקרובה לסנהדרין. לידע איזה הנדון — לשאול מי הוא הנדון, אלא היו מעמידים אותו סמוך לעד הראשון לסימן.

כיצד אומר — הדיין החוקר את העד אם הוא מעיד מ„אומד" ועל פי השערה (כמו שכתוב במשנה סנהדרין פרק ד׳). נמתי — אמרתי.

שְׁנַיִם עֵדִים אוֹ שְׁלֹשָׁה עֵדִים יוּמַת הַמֵּת"[1], אלא יודע מחשבות הוא יִפָּרַע מאותו האיש. לא זז משם עד שנשכו נחש ומת.

פרק תשיעי.

הֲרוּגֵי בֵית דִּין.

הרוגי בית דין יש להם חלק לעולם הבא, מפני שמתודין על עונותיהן. רחוק מבית הסקילה עשר אמות אומרין לו: התודה! ומעשה באחד שיצא ליסקל, אמרו לו: התודה! אמר: תהא מיתתי כפרה על כל עונותי, ואם עשיתי כך-אל יִמָּחֵל לי, ויהיה בית דין של ישראל נקי. וכשבא דבר לפני חכמים זלגו עיניהם דמעות. אמרו להם: להחזירו אי אפשר, שכבר נגזרה גזרה, אלא הרי דמיו תלויין בצואר עדיו. וכן הוא אומר: „וּבְנֵי זֶרַח זִמְרִי וְאֵיתָן וְהֵימָן וְכַלְכֹּל וָדָרַע כֻּלָּם חֲמִשָּׁה"[2]—וכי אין אנו יודעים שכולם חמשה? אלא מלמד, שאף עכן הוא עמהם לעולם הבא. רחוק מבית הסקילה ארבע אמות מפשיטין את בגדיו. האיש מכסים אותו פרק מלפניו, והאשה פרק מלפניה ופרק מאחריה, מפני שהאשה כולה ערוה, דברי רבי יהודה שאמר משום רבי אליעזר. וחכמים אומרים: האיש נסקל ערום ואין האשה נסקלת ערומה. בית הסקילה היה גבוה שתי קומות, והוא קומה אחת-הרי שלש קומות. ר' שמעון בן אלעזר אומר: אבן היתה שם ויש בה משאוי שנים, נוטלה ונותנה על לבו, כדי לקיים בו מצות סקילה. וכשתולין אותו--אחד קושר ואחד מתיר, כדי לקיים בו מצות תליה.

היה רבי מאיר אומר: מה תלמוד לומר „כִּי קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי"[3]? משלו משל: למה הדבר דומה? לשני אחים תאומים דומים זה לזה, אחד מלך על כל העולם, ואחד יצא לְלֵסְטְיָא. לאחר זמן נתפס זה שיצא לליסטיא. היו צולבין אותו על הצלוב והיה כל עובר ושב אומר: דומה שהמלך צלוב, לכך נאמר: „כי קללת אלהים תלוי".

סייף שנהרג בו, סודר שנחנק בו, אבן שנסקל בה ועץ שנתלה

[1] דברים יז, ו. [2] דברי הימים א. ב, ו. [3] דברים כא, כג.

זלגו דמעות—הורידו דמעות. זמרי—הוא עכן, אשר מעל בחרם ונידון לסקילה. עמהם לעולם הבא—לפי שהכתוב מונה אותו בין שאר אחיו הצדיקים. פרק מלפניו—חלק גופו שמלפניו. כולה ערוה—שאסור להסתכל באשה ערומה מחמת צניעות. שלש קומות—ודוחפים אותו למטה, כדן שימות מהר. משאוי שנים—משא של שני אנשים. וכשתולין—כי הנסקלים היו נתלים לאחר הסקילה. ואחד מתיר—את החבל מיד, כדי שלא להשהות את התלוי על העץ. צלוב—עץ התליה, צלב. קללת אלהים תלוי—לפי שהאדם נברא בצלם אלהים וגנאי הוא להקב"ה שצלם דמותו יתנַוֵּל.

עליו - כולן טעונין קבורה; ולא היו קוברין אותן עמו. נתאכל הבשר - שלוחי בית דין מלקטין את העצמות וקוברים אותן בארון. אפילו מלך שבמלכים לא היו קוברין אותו בקברי אבותיו, אלא בקברי בית דין. שני קברות היו מתוקנין לבית דין, אחד לנסקלין ולנשרפין, ואחד לנחנקים ולנהרגים, וכן דוד אומר: „אַל תֶּאֱסֹף עִם חַטָּאִים נַפְשִׁי וְעִם אַנְשֵׁי דָמִים חַיָּי"[1].

עֲבוֹדָה זָרָה.

פרק ראשון.

בְּנֵי לְוָיָתוֹ שֶׁל צַדִּיק וְשֶׁל רָשָׁע. בִּנְיַן יְלָדִים וּסְתִירַת זְקֵנִים.

רבי אלעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר: אם ראית צדיק שיצא לדרך, ואתה מבקש לצאת לאותו הדרך - הקדים על ידיו שלשה ימים או אחר על ידיו שלשה ימים, כדי שתצא עמו, מפני שמלאכי השרת מלוין אותו, שנאמר: „כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לָּךְ לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ"[2]. ואם ראית רשע שיצא לדרך, ואתה מבקש לצאת לאותה הדרך—הקדים על ידיו שלשה ימים או אחר על ידיו שלשה ימים, כדי שלא תצא עמו בדרך, מפני שמלאכי שטן מלוין אותו, שנאמר: „הַפְקֵד עָלָיו רָשָׁע וְשָׂטָן יַעֲמֹד עַל יְמִינוֹ"[3].

רבי שמעון בן אלעזר אומר: אם יאמרו לך ילדים: בנה בית המקדש - אל תשמע להן; ואם יאמרו לך זקנים: סתור בית המקדש - שמע להן, מפני שבנין ילדים - סתירה, וסתירת זקנים - בנין; וראיה לדבר: רחבעם בן שלמה.

[1]תהלים כו, ט. [2]שם צא, יא. [3]שם קט, ו.

סודר—מטפחת. עמו—בקברו, אלא בתוך ד' אמות של הקבר. נתאכל—הרקיב. בארון—בקברות אבותיו, לפי שמיתתו ובזיונו כפרו את עונותיו. בקברי אבותיו—כדי שלא לקבר רשע אצל צדיק. אל תאסף—שלא יקבר בקבורתם. עם חטאים נפשי—היינו נהרגים ונחנקים. ועם אנשי דמים—היינו נסקלים ונשרפים.

על ידיו—בגללו, כדי שתצא עמו יחד.

בנין ילדים סתירה—מה שהצעירים בונים אינו מתקיים אלא עומד להריסה. סתירת זקנים בנין—מה שהזקנים הורסים מביא לידי בנין של קיום. רחבעם—ששמע בעצת הילדים ולכן נחלקה מלכותו.

הוֹרָיוֹת.

פרק שני.

מִי קוֹדֵם לְמִי.

הוא ואביו ורבו עומדין בשבי - הוא קודם לרבו, ורבו קודם לאביו, ואמו קודמת לכל אדם. איזהו רבו? רבו שלימדו תורה ולא רבו שלימדו אומנות. ואי זהו? זה שפתח לו תחלה. רבי מאיר אומר: רבו שלימדו חכמה ולא רבו שלימדו אומנות (תורה?). רבי יהודה אומר: כל שרוב תלמודו ממנו. רבי יוסי אומר: כל שהאיר עיניו במשנתו. האיש קודם לאשה - להחיות ולהשיב אבדה, ואשה קודמת לאיש - לכסות ולהוציא מבית השבי. בזמן ששניהן עומדין בקלקלה - האיש קודם. מעשה שהלך רבי יהושע לרומי. אמרו לו: יש כאן תינוק אחד ירושלמי, יפה עינים וטוב רואי עומד לקלון. הלך רבי יהושע לבדקו. כיון שהגיע לפתח, קרא את המקרא הזה: „מִי נָתַן לִמְשִׁסָּה יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל לְבוֹזְזִים?"[1] נענה אותו תינוק ואמר: „הֲלֹא ה' זוּ חָטָאנוּ לוֹ"[2]; באותה שעה אמר רבי יהושע: מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ, שאיני זז מכאן עד שאני פודה אותו בממון הרבה! ופדאו בממון הרבה ושגרו לארץ ישראל. ועליו נאמר: „בְּנֵי צִיּוֹן הַיְקָרִים הַמְסֻלָּאִים בַּפָּז"[3]. מנין שכל השונה פרק אחד לחברו - מעלה עליו הכתוב, כאילו הוא יְצָרוֹ וְרִקְּמוֹ והביאו לעולם? שנאמר: „אִם תּוֹצִיא יָקָר מִזּוֹלֵל כְּפִי תִהְיֶה"[4] - כאותו הפה שזרק נשמה באדם הראשון, כך כל המכנים בריה אחת תחת כנפי שכינה - מעלין עליו כאילו יצרו וריקמו והביאו לעולם. „יָקָר" - זו תורה, שנאמר: „יְקָרָה הִיא מִפְּנִינִים"[5], ואומר: „יֵשׁ זָהָב וְרָב פְּנִינִים וּכְלִי יְקָר שִׂפְתֵי דָעַת"[6]. חכם קודם למלך; מת חכם - אין לנו כיוצא בו, מת המלך - כל ישראל ראויים למלכות. המלך קודם לכהן גדול, שנאמר: „וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לָהֶם: קְחוּ עִמָּכֶם אֶת עַבְדֵי אֲדֹנֵיכֶם

[1]ישעיה מב, כד. [2]שם. [3]איכה ד, ב. [4]ירמיה טו, יט. [5]משלי ג, טו. [6]שם כ, טו.

הוא קודם לרבו—לפי שחייו קודמים. רבו קודם לאביו—לפי שהביאו לחיי העולם הבא. אמו קודמת לכל אדם—לפדותה מן השבי, כי בזיונה מרובה משל אחרים. שפתח לו תחלה—שהתחיל ללמד אותו בתחלה. האיש קודם לאשה—מפני שהוא בעל מצוות. להחיות—כשסכנה נשקפת לחייהם. לכסות—לתת לה כסות, מפני שבזיונה מרובה משל האיש. לקלקלה—לקלון. ושגרו—ושלחו. המסולאים בפז—שפדהו בממון הרבה. כאותו הפה—כפיהו של הקב"ה. מעלין עליו—חושבים לו לזכות. יקרה היא—התורה, וזוהי הראיה „שמעלין עליו כאלו יצרו", כי „יקר" שדבר בו הכתוב (אם תוציא יקר מזולל) היא התורה, שנקראה „יקרה". חכם קודם—להוציאו מן השבי. כיוצא בו—כדומה לו.

וְהִרְכַּבְתֶּם אֶת שְׁלֹמֹה בְנִי עַל הַפִּרְדָּה אֲשֶׁר לִי וְהוֹרַדְתֶּם אוֹתוֹ אֶל גִּיחוֹן"[1]. כהן גדול קודם לנביא, שנאמר: "וּמָשַׁח אֹתוֹ שָׁם צָדוֹק הַכֹּהֵן וְנָתָן הַנָּבִיא"[2] – הקדים צדוק לנתן; ואומר: "שְׁמַע נָא יְהוֹשֻׁעַ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל אַתָּה וְרֵעֶיךָ הַיּוֹשְׁבִים לְפָנֶיךָ, כִּי אַנְשֵׁי מוֹפֵת הֵמָּה"[3] – יכול בני אדם הדיוטות היו? תלמוד לומר: "כי אנשי מופת המה" – אין "מופת" אלא נבואה, שנאמר: "וְנָתַן אֵלֶיךָ אוֹת אוֹ מוֹפֵת"[4].

[1]מלכים א, א, לג. [2]שם לד. [3]זכריה ג, ח. [4]דברים יג, ב.

והרכבתם את שלמה בני על הפרדה—מכיון שצוה המלך לצדוק הכהן הגדול שאת שלמה ירכיבו, תחת אשר בני לויתו (ובתוכם גם צדוק) ילכו כרגל—הרי מוכח שכבודו של שלמה, שהיה מלך, היה גדול מכבודו של הכהן הגדול.

